

MƏN SAĞAM

Məsumə Abadın qələmilə əsirlik dövrünün xatirələri

Kitabın adı:.....Mən sağam
Müəllif:..... Məsumə Abad
Tərcümə edən:.....Maqsud Sayıl
Çap tarixi:.....2018
Çap növbəsi:.....Birinci
Tiraj:.....1000

Издательство «Свет»
Типография «Махаон», 2018

ISBN 8-13-000318-7

Mündəricat

Ön söz	4
Bu kitabı təqdim edirəm:	5
Bu kitabı yazdım ki, deyim:	6
<i>Birinci fəsil</i>	10
Uşaqılıq	10
<i>İkinci fəsil</i>	32
Yeniyetməlik	32
<i>Üçüncü fəsil</i>	42
İnqilab	42
<i>Dördüncü fəsil</i>	73
Müharibə və əsirlik	73
<i>Beşinci fəsil</i>	140
Bağdad, ər-Rəşid həbsxanası	140
<i>Altıncı fəsil</i>	221
İntizar	221
<i>Yeddinci fəsil</i>	252
Mosul və Ənbər düşərgəsi	252

Ön söz

Düşünürdüm ki, yazmaq üçün kağız və qələmim olması kifayətdir. Amma bu iki vasitəni tədarük gördükdə sanki yazmaq gücümü itirdim. Məhz bu zaman anladım ki, sözlər hissini məğzində canlanır, cuşa gəlir, bir-birinin üstündən sürüşüb sıraya düzülür. Bir neçə il idi ki, sözlərin ağırlığını çiyinlərimdə daşıyırdım. Hər keçən gün daha da yorulur və bükülürdüm.

Bir gün bu ağır yüklə Vüsal prospektinin səkisində addımlayırdım ki, şəhidlərin, qazilərin və əsirlərin bilik xəzinəsi olan cənab Mürtəza Sərhəngi ilə rastlaşdım. Əhvalımı soruşdu. “Nə qədər gedirəm, nə qədər keçir, bu yük yüngülləşmir”, - deyə cavab verdim.

-Çiyinlərinizdəki yük yalnız sənə aid deyil. Onları yavaş və aramla yerə qoymalı, ağırlığını başqaları ilə bölüşməlisən. O zaman bu xatirələr fəxri medal tək ölkəmizin bütün qadınlarının boynunda bərq vuracaq, - dedi.

Yola çıxdım. Amma hər dəfə nəfəsim tənqiyəndə deyirdi: “Yol qısalıb və asanlaşıb. Məqsədə bax. Arzular gözəl deyil. Gözəl olan onlara çatacaq məsafədir”. Cənab Sərhəngi! Siz yolu mənim üçün qısaltdınız, asanlaşdırdınız və gözəlləşdirdiniz. Bu kitabın ərsəyə gəlməsini sizin yönləndirmələrinizə borcluyam. Hər zaman sizə minnətdar olacağam.

Artıq yüngülləşmişəm və pərvazlına bilərəm!

Vaxtilə əsirlikdə olmuş bacılarım Fatimə Nahidiyə, Həlیمə Azmudəyə və Şəmsi Bəhramiyə, həmçinin əsirlik həyatı yaşamış qardaşlarım Doktor Hadi Əzimiyyə, Mühəndis Məhəmmədəli Zərdbaniyyə, Hüseyn Kərəmiyyə, General-mayor Seyid Camal Əvşala, General-mayor Siddiq Qadiriyyə, cənab Xubnijada, General Mehran Təhmasibiyyə, Həbib Əhmədžadəyə, “Peyami-azadəqan” müəssisəsinə və başqalarına mənə bu işdə yardım etdikləri üçün təşəkkürümü bildirirəm.

Həmçinin, dəyərli dostlarım Sudabə Hüseynpur, Solmaz Rzayi, Azadə Mirşəkkaki, Fatimə Kərimi, Sara Karxane Məhmudi, Seyyidə İftixar Musəvizadə xanımlarının bu kitabın formalaşmasının bütün mərhələlərində yanımda olmalarını təqdir edirəm.

Əziz həyat yoldaşım, Seyid! Səbir və şövqlə əsirliyimin hər anını xatırlamağa rəğbətləndirdiyin və bu kitabı qələmə aldığım müddətdə xatirələrimin hər sözünü göz yaşlarımla cilələdiyim bütün günlərə görə minnətdaram.

Əziz qızım Təyyibə Sadat! Sənə minnətdaram ki, bu kitabı yazarkən keçdiyim yol boyunca gecələr zərif və kiçik əllərlə çiyinlərimə

toxunub, silkələyir və “Anacan, inan ki, oyaqsan, mən sənin qızınam, hər şey bitmişdir. Yuxuda deyilsən. Sən azadlığa çıxmısan”, - deyirdin.

Nazlı Mərziyyə Sadatım! Sənə minnətdaram ki, dinclik bəxş edən sükutun və mənəli baxışınla natamam cümlələrimi tamamlayırdın. Bədəninin istiliyi yorğunluğuma enerji qatırdı.

Əziz qızım Fatimə Sadat! Sənə minnətdaram ki, öskürək səslərim sənin gecə laylaların idi. Sən isə qorxudan əllərini əlimdə gizlədirdin ki, az yazım, az ağrı çəkim. Amma qızım, ağrı insanın inkişaf və yüksəlişinin cövhəridir. İnsanın dəyəri bu dünyadan apardığı ağrı-acı qədərdir. “Dünya möminin zindanıdır”.

Bu kitabı təqdim edirəm:

Bu kitabı əsirlik hekayəsi Aşura hadisəsini qəhrəmanlığa çevirən və əsarəti bütün dünya azadələrinə¹, o cümlədən ölkəmizin azad qadınlarına örnək olan Kərbəla qasidinin müqəddəs məqamına təqdim edirəm.

Əsir olduğum müddətdə şücaətlə döyüşən, intizar saniyələrini Allaha təvəkillə sayan, qayğılarından üz çevirən və Əyyubtək səbir nümayiş etdirən ata-analarım, bacı-qardaşlarıma təqdim edirəm.

Allahın yerdə qalan bir parçası, mərhum hacağa Əbuturabinin uca ruhuna və onu azadələrin ağası adlandıran dahi Rəhbərə təqdim edirəm.

Bütün varlığı qeyrət və şərəf olan şəhid Məhəmməd Tondquyanın uca ruhuna təqdim edirəm. Bədcinslər hər dəfə kameramızı açanda o, fəryad çəkirdi: “Allah tərəfindən kömək və yaxın qələbə gözlənir”. Səsimi duyan hər kəs “Möminlərə müjdə ver!” – deyər fəryad çəksin”. Bu qərib şəhidin cənazəsi İrana çatdıqda başının və bədəninin sınımış, bir-birinə qarışmış sümükləri çarəsiz düşməni xar etdi.

Ailə ocaqları isti və gur olsun deyər təbəssümlə müharibə yadigarlarının qayğısını çəkən bütün həyat yoldaşlarına təqdim edirəm.

İtkin düşmüş Məhəmməd Zarei Nemətinin həyat yoldaşının daim yaşlı və yollarda qalan gözlərinə təqdim edirəm. Hansı ki deyir: “Hər dəfə yuxuda Məhəmmədin evə gəldiyini görəndə, bütün ev onun daim istifadə etdiyi ətrin iyinə boyanır”.

Gənlik anlarını kağız quşları gözləməklə keçən bütün səbirli azad həyat yoldaşlarına təqdim edirəm.

¹ İran-İraq müharibəsi zamanı İraq tərəfindən əsir alınan və sonradan azad olunanlara “azad” deyilir (mütərcim).

Atası ilə heç bir xatirəsi olmadan uzun illəri onu görmək intizarı ilə keçirən övladlara, xüsusilə atasının on səkkiz illik əsarət dönəmində ondan yalnız bir məktub alan pilot Hüseyn Ləşgərinin övladına təqdim edirəm.

Bu kitabı yazdım ki, deyim:

Mən sağam. Sağam ki, Abiyan ailəsindən bir gündə iki nəfərin şəhid olduğunu və ananın həyat yoldaşı ilə övladının yasını birgə tutduğunu unutmayaq.

Sağam ki, ruhani tələbə (itkin) şəhid Hüseynzadənin oğlu Meysəmin hələ də hər gecə bir gün atam xəbərsiz qapını döyərsə, onu ilk görən mən olum deyə gözü yollarda həyat qapısının arxasında yatdığını unutmayaq.

Sağam ki, biz azadələrin hələ də gecələri ər-Rəşid və “İstixbarət” məhbəsinin, Ənbər, Rəmədi, Tikrit və Mosul qətlgahlarının kabusu ilə yuxudan atıldığını, insan hüquqları müdafiəçisi olan təşkilatların bütün o cinayətlərə hələ də cavab vermədiyini unutmayaq.

Sağam ki, səkkiz illik məcburi müharibənin dünyanın İrana qarşı müharibəsi, müdafiəmizin isə təkbaşına olduğunu unutmayaq. Başımıza bomba yağdıran MiQ və Mirajların Sovetin və Fransanın hədiyyələri olduğunu, iprit və siyanür kimyəvi bombalarının xammalının Almaniyanın İraqın BƏƏS¹ rejiminə bəxşişi olduğunu unutmayaq. Kəşfiyyatçı AVAKS təyyarələrinin, Ərəbistan və Küveyt tankerlərini müşayiət edən hərbi gəmilərin Amerikanın Səddama gözyədliliyi olduğunu unutmayaq. Unutmayaq ki, Səddama peşkəş etdikləri freqatlar Super Etendard təyyarələri ilə birgə neft platformalarımıza hücum edirdilər. Namərdlik onda idi ki, bu müharibə yalnız əsgər və ordu müharibəsi deyildi. Əksinə, onlar müharibənin əhatəsini bütün şəhərlərə, prospektlərə, silahsız və müdafiətsiz xalqa çəkmişdilər. Doqquz və on iki metrlik raketlərlə iki metrlik küçələri hədəfə alırdılar ki, uşaqlar, analar və dinc əhali üçün heç bir sığınacaq yeri qalmasın. İndi bizim övladlarımız necə inansınlar ki, Səddama silah verən ölkələr metodlarını dəyişmiş, sülhsevər və insan hüquqlarının müdafiəçisi olmuşlar?

Sağam ki, İraq düşərgə və məhbəslərindəki üç yüz qərib şəhidin hekayətini unutmayaq. Unutmayaq ki, İraq BƏƏS rejimi üçün əsir canı nə qədər dəyərsiz və ucuz idi.

¹ BƏƏS (ərəb البعث العربي الاشتراكي - Ərəb Sosialist Dirçəlişi Partiyası) — Suriya və İraqda ərəb sosialist partiyası (mütərcim).

Kaş dünya biləydi ki, BƏƏS qüvvələri Temmuz bayramında (Səddamın çevrilişinin qələbəsi) Rza Zahidini oxuyub-oynamağa necə məcbur etdilər. O tabe olmadıqda isə iraqılı bir əsgər onu o qədər vurdu ki, beyin qanaması səbəbindən dünyasını dəyişdi.

Kaş dünya biləydi ki, Ramazan əməliyyatında əsir düşənlərin başına nə gəldi. Fərzamfər qardaşdan soruşaydı ki, BƏƏS qüvvələri cəbhədə Temmuz bayramını necə keçirdilər. Onların heyrətdən bərəlmiş gözləri qarşısında əsirləri necə gülləbaran etdilər. Cəsədlərini T-62 tankları ilə yerlə yeksan etdilər. Bir dəstəsinə od vurdular. Əsirlər nə qədər fəryad çəkirdisə, onlar bir o qədər də çox şənələnir və rəqs edirdilər. Bu ziyafətin son bölümündə bir dəstəni də tanka və hərbi Ciplərə bağladılar. Yerin üzərində o qədər sürüdülər ki, şəhid oldular.

Kaş dünya biləydi ki, Məhəmməd Əli Cəfəri başına dəyən ağac zərbələrindən şəhid oldu.

Kaş dünya biləydi ki, Məcid Amiri xəstə deyildi. O, bütün ramazan ayını oruc tutmuşdu. İki gün sonra ishala düşdü. Amma bu xəstəlikdən yox, qamçı zərbələri nəticəsində şəhid oldu. Halbuki humanitar təşkilatlar üzvlərini çevirib, orada nə baş verdiyini belə sormadılar.

Kaş dünya biləydi ki, 1359-cu ilin mehr ayında (1980-cı ilin sentyabr-oktyabr aylarına təsadüf edir) cəbhədə yox, Min bir gecə şəhəri Bağdadda nə baş verdi. Xomeyni keşikçisini (pasdar)¹ tapmaq bəhanəsilə əlli nəfəri gülləbaran etmək istəyən iraqılı zabitin nəyəsi qarşısında Əlirza Allahyari cərgədən çıxıb: “Öldürməyin, bunlar heç biri Xomeyni keşikçisi deyil. Xomeyni keşikçisi yalnız mənəm”, - dedi və bir neçə saniyə sonra Əlirza dayandığı kimi də yerə yıxıldı.

Kaş dünya biləydi ki, Camal İbrahimpur qırx beş gün ölümle əlbəyaxa olduqdan sonra Səlahəddin xəstəxanasına aparıldı və bir daha heç vaxt geri dönmədi. O xəstəxanaya gedən növbəti əsirlər öz gözləri ilə gördülər ki, Camal çarpayının üzərinə: “Məni burada qətlə yetirdilər”, - deyə yazmışdır.

Kaş dünya Seyid Cəlil Hüseynini tanıyırdı və ilahi simasını görəydi. Onu kəfənləyib dəfn edən dostu, Mosul düşərgəsinin mərsiyyəçisi Seyid Yunus Əli Hüseynidən onun son nəfəsində nə dediyini soruşaydı.

Kaş dünya biləydi ki, Rza Rzayinin bədəninin əti işgəncələrin şiddətindən necə parçalanmışdı. BƏƏS qüvvələri kabelləri onun sümüklərinə dolayır, amma yangıları sönmürdü. Yaralarına duz

¹ İran İnqilabı Keşikçiləri Korpusunun (İnqilab qvardiyasının) əsgərlərinə verilən ümumi ad (mütərcim).

tökdülər, amma yenə də qane olmadılar. Parça-parça olmuş bədənini kiçik şüşə qırıntıları üzərində yuvarlatdılar. Sonda onu elektrik cərəyanına qoşdular. Kaş dünya Rzanın cəsədini görəydi və humanitar təşkilatlar insaniyyətin çöküşünü göstərəydilər.

Kaş dünya biləydi ki, həmişə düşərgədə şax-şax yeriyən, var-gəl edən Səyyadi kabel zərbələri nəticəsində beyin qanaması keçirdi və şəhid oldu. Yaxud, Qırmızı Xaç Komitəsinin nümayəndələri Əli Dəşti üçün Xürrəmşəhrdən uşaqlarının məktubunu və şəklini gətirdikdə əsarət nömrəsi olmasına baxmayaraq, o artıq şəhid olmuşdu.

Kaş dünya biləydi ki, Tikrit düşərgəsi hər daşı, divarı cəhənnəm olan bir yer idi. Belə ki bir çox əsirlər, o cümlədən Qüdrətullah Rəhməti orada susuzluqdan şəhid oldu.

Kaş dünya biləydi, bizim üçün və tariximiz üçün fəxrdir ki, Fəthullah Əzizinin savadı yox idi, amma düşərgədə yazıb-oxumaq öyrənəndə ilk dəfə: “Mən son damla qanımadək müqavimət göstərəcəyəm”, - cümləsini yazdı və bu şüara da əməl etdi.

Kaş dünya biləydi ki, Hüseyin Sadiqzadənin əlləri hansı torpağa toxunurdu, yer yaşıllaşır. Onun əllərinin bərəkətindən düşərgənin kiçik bağçası yaşıllaşmışdı. Amma kabel zərbəsi nəticəsində burnundan qan açıldı və o qədər qan itirdi ki, şəhid oldu. Doğrusu, 21-ci əsrdə dünyanın hansı nöqtəsində kimsə burun qanamasından ölmüşdür?

Kaş dünya biləydi ki, satqınlar və xəyanətkarlar Məhəmməd Rzayini bir gilə siqaretə satdılar və tüstüsünü havaya buraxdılar. Ölüm kağızının altını imzaladılar ki, təbii ölümə dünyadan köçmüşdür. Amma Məhəmmədi yaralarının ağırlığından yuya bilməyənlər həqiqətin nə olduğunu bilirlər.

Kaş dünya biləydi ki, Məhəmməd Sabiri yuxuda Kərbəlaya getdiyini, orada hamının İmam Hüseynin (ə) məzarının ətrafına fırlandığını, məzarın isə onun ətrafına fırlandığını gördü. Həmin gecənin sabahı o, futbol meydançasında idman geyimi və yivli futbol ayaqqabısı ilə yox, ev çəkələri və nimdaş əsir paltarı ilə topun ardınca qaçarkən burnundan bir neçə damla qan axdı. Uşaqlar Məhəmmədi həkimə aparın deyə nə qədər yalvardılarsa da faydası olmadı və Məhəmməd dostlarının qucağında can verərək şəhid oldu. Onun şəxsi əşyalarını açıqda kiçik bir vəsiyyətnamə tapdılar. Orada yazılmışdı: “Əqidə uğrunda əsir düşmək, azadlığın özüdür”.

Kaş dünya biləydi ki, Abdul-Mehdi Nikməneş uzun zaman öncə ölüm xəstəliyi nəticəsində (yəni, səbəbsiz) şəhid olsa da Qırmızı Xaç davamlı

olaraq anasından məktublar gətirirdi. O, məktublarda yazırdı: “Abdul-Mehdi, o qədər arzu edirəm ki, sağ ikən bir də səni görüm”.

Sonda otuz il sonra çiynimdə olan bu ağır yükü yerə qoydum ki, deyim:

“Zalımların leksikonunda ən çox zülm yükü olan söz “əsarət”dir.

Birinci fəsil

Uşaqılıq

Uzaq günlərə nəzər salıram. Həyat qatarının uşaqılığımın başlayan hərəkətinin ilk anlarına. Elə bir qatar ki, hər döngədə yükü daha da ağırlaşır. Xatirə, təbəssüm, göz yaş, ağrı-acı, sevgi, sevgi və sevgi dolu bir yük.

Bu gün ötən günlərin arxasında uşaqılığımı axtararkən beynimdə Abadana göz gəzdirim. Qızmar Günəş altındakı şəhərin küçələrində gəzişdikcə qırmızı yanaqlarım və alnım tərləyir, hərərəti artır.

Uşaqılıq xatirələrim xurma dadır. Xurmatək ürəyəyatan və şirindir. Həyat qatarını geriye qaytarıram ki, ilk vaqona çatım. Uşaqılıq illərimin vaqonuna.

Hələ də uşaqların gülüş səsi qulağımdadır. İtirdiklərimi tapmağa qaçıram. Bu illər ərzində hər şey nə qədər də dəyişmişdir. Mən əlli il öncəki günləri axtarıram. O xatirələrdən yalnız yarım əsir ötmüşdür. Amma sanki bu günlə arasında əsrlərlə məsafə var. Vaqonun pəncərəsindən şəhərin evlərinin arasına göz gəzdirim. Aha! Evimizi tapdım. Piruzabadın Fəhlə məhəlləsinin bir formada, bir ölçüdə olan evlərinin arasında. Evləri sanki ideal şəhərinin rəsmi çəkmək istəyən ərköyün uşağın barmaqları çəkmişdir. PiruzMəsumə məhəlləsinin on altı evi, on altı ailəsi. 23-cü küçə, 1-ci ev. Küçənin başında yüz metrlik sözdə kvarterlər¹ dediyimiz bir ev. Bizim payımıza dünyadan düşən yalnız bu yüz metr idi. O günlər elə bilirdim ki, dünya Abadandan və bizim məhəlləmizdən ibarətdir. Hər şey həmin evdə xülasə olur. Biz abadanlıların evi kiçik, amma izdihamlı idi. Mən, iki bacım və səkkiz qardaşım. Kərim, Fatimə, Rəhim, Rəhman, Məhəmməd, Salman, Əhməd, Əli, Həmid və Məryəm. Yaş fərquimiz təqribən bir il üç ay idi. Sevgi dolu ana qucağından bu kiçik evin divarlarına sarmaşan bitkilər idik. Bu batalyona balaca Abdullah da əlavə olunmuşdu. Abdullah, qardaşım Kərimin dostu və sinif yoldaşı idi. Məktəb evlərindən çox uzaq olduğu üçün bizimlə yaşayırdı.

Bütün evlərin iki qapısı var idi. Biri giriş qapısı idi və küçədən içəri oradan girirdik. Digəri isə bağçaya açılan arxa qapı idi. Bağçalar növbəti küçəni təşkil edən digər on altı evin qarşısında yerləşirdi. Hər evin daxilində iki kiçik bağ var idi. Bunlardan biri həyətin içində idi. Hər kəs

¹ İngilis dilində istirahət yeri deməkdir. Abadanda şirkət evlərinə kvarter deyirdilər.

öz səliqəsinə uyğun olaraq oraya ağac, gül və çəmən əkirdi. Digəri isə eyvandan sonra başlayan arxa bağ idi. Evlər alçaq hasarlarla bir-birindən ayrılırdı. Bu alçaq hasarlar qonşuluq sərhədini qohumluğa çevirmişdi.

Qonşu kişilər hamısı əmi, qonşu qadınlar hamısı xala idi. Yaşlandıqda anlayırdıq ki, bütün bu əmi və xalalar gerçək deyil. Bağlar arasında hasar yox idi. Evləri şümşad ağacları kiçik həmişəyaşıl ağ çiçəkləri ilə bir-birindən ayırırdı. Bu çiçəklərə əl vursaydın, əlin ilan zəhəri tək acı olardı.

Bu bağların içində söyüdgülü (adi oleandır)¹ adlanan çox güllü ağac var idi. Gülləri son dərəcə acı idi. Anam deyirdi: “Kiminsə və ya nəyinsə gözəlliyinə aldanmayın. Bəziləri seyidgülü çiçəyi kimi gözəl olsalar da, onları otuz kilo balla da yemək olmaz”. Başqa bir ağac da var idi. Qırmızı və böyük məxməri güllü ağac. Ortasından uca bir bayraq insan dili kimi asılmışdı. Bilmirəm nə üçün bu ağaca və gözəl gülə qaynanadili² deyirdilər. Əlqərəz, biz bu bağ küçələrin arasında dünyaya gəldik, ayaq açdıq, boy atdıq. Hər şey məhəllədə yerləşirdi. Məscid, minbər və məktəbdən tutmuş, mağaza, kinoteatr və əyləncə mərkəzinə qədər. Bizim evimiz “Məhdiyi-məvud” (Vəd edilmiş Mehdi) məscidinin yaxınlığında idi. Evin qapısından məscidin minarələrini görmək olurdu. Daha önəmlisi Seyid Abbas³ türbəsinin qonşuluğunda idik.

Hər evin üç otağı var idi. Hər otağa altı metrlik bir xalça sərilməmişdi. Ən böyük otağın, yəni qonaq otağının isə öz qayda-qanunu var idi. Oraya on iki metrlik xalça sərilməmişdi.

Bu kiçik və həqiqi evlərdə böyüklü-kiçikli on dörd nəfər yaşayırdıq. Bütün ailələr çoxuşaqlı idi. Əslində kimin ailəsi qələbəlik idisə, daha çox ad-san sahibi idi. Çox vaxtlar Hindican və Mahşəhrdən ata qohumlarını təhsillərini davam etdirmək və ya müalicə almaq üçün bizə gəlirdilər.

O zamanlar Abadanda analara nənə, atalara ağa deyirdilər. Əlbəttə, yalnız nənə yox. Əslində ana böyük oğulun adı ilə tanınırdı. Məsələn, mənim anama Kərimin nənəsi deyirdilər. O dövrün nənələrin dövrünü idi. Bəziləri elm və bilik sahibi idilər. (Xəstələrə) bitki dərmanları yazır,

¹ Hündürlüyü bir metrdən üç metrə qədər, düz budaqları və itiüclü yarpağı olan çoxşaxəli kol ağac. Çiçəkləri qırmızı, çəhrayı və ağ olur. Abadanlılara görə, bu kol ağac ağcaqanadları evin sahəsindən uzaqlaşdırır.

² Abadanlılar Çin qızılgülünə qaynanadili deyirlər. “Malvaceae” dəstəsinə aid bitki növüdür.

³ Seyid Abbas Abadanın hicazlı seyidlərindəndir. Gənc yaşlarında İrana gəlmiş, Abadanın 12-ci dayanacaq adlanan hissəsində məskən salmış və orada da dünyasını dəyişmişdir. Şəhər əhalisinə görə, hörməti vacib olan bu seyid kəramət sahibi olmuşdur.

şəfa verirdilər. Məsələn, zavallı Mahruğun nənəsinə yeddi uşaqdan sonra deyirdilər: “Sonsuz olub. Artıq ətəyi göyerməz”. Ona davamlı pişikotu suyu verirdilər ki, səkkizinci övladını dünyaya gətirə bilsin. Məhbəsin nənəsi yalnız qız doğurdu. Onun dərдинin dərmanı zəncəfil idi. Bəlkə zəncəfil fayda verəydi və dünyaya Şəhgüllə Məhgülün əvəzində Həsənlə Hüseyn gətirə biləydi.

Hər evdən kiçikli-böyüklü on iki uşaq çıxırdı. Hər kəs oyun yoldaşını, öz yaşdını tapırdı. Öz həyətimizdən dostum Zərini səsləyəndə pəltək olduğu üçün kəkələyə-kəkələyə “Bəli!” – deyə səsini mənə yetirirdi.

Həmişə qonşulardan biri ya zahı, ya da əmzikli idi. Bu, səbəb olmuşdu ki, kifayət qədər südü olmayan və ya xəstə olan analar uşaqlarını bir neçə gün əmizdirmək üçün qonşuya tapşırırlar. Buna görə də həmişə bir neçə süd bacı-qardaşımız da olurdu. Məsələn, qardaşım Əli dünyaya gələndə anam xəstə idi. Mən Əlini bələkdə Məcidin nənəsinin yanına aparırdım ki, onunla yaşd olan qızı Fatimə ilə birlikdə əmizdirsən. Anam sevgi ilahəsi, səbir və dözümlü sünbülü idi. O, tam mənada ana əzəmət və cazibəsinə malik idi. Qəzəb və sevgi ilə analıq edirdi. O, Səbzivarın Baştın Sərbədarilər tayfasından müdrik bir qadın idi. Amma uşaqların yaşını, doğum gününü təqvimlə xatırlamırdı. O dönəmin təqvimi təbii təqvim idi. Doğumlar, ölümlər, həyatlar və hər şey təbiətlə birgə və ahəngdar idi. Hansı ayın hansı günündə dünyaya gəlməyimiz önəmli deyildi. Birdən otuza qədər yalnız etibarsız saylar idilər. Amma bizim doğum günümüz təbiətin dəyişilməsi ilə uyğunlaşanda ömrümüz də bərəkətlənirdi. Anam hamımızın yaşını xurma, xarək¹ və deyriyin² bitməsinə uyğun sayır və ağzını marçıldadırdı.

Məsələn, hamımız bilirdik ki, mənim təvəllüdüm xurma yeyilən vaxta, Əhmədin təvəllüdü xurma ağacda olan vaxta təsadüf edir. Əli xarək yeyilən vaxtı, Məryəm isə xurma bişən vaxtı dünyaya gəlmişdir. Bu təqvim tam doğrudur. Biz hətta böyüyəndə də nə vaxt dünyaya gəldiyimizi bilmək üçün “mənim doğum tarixim nə vaxtdır?” – deyə soruşmurduq. Sadəcə: “Mən dünyaya gələrkən xurmanın vəziyyəti və dadı necə idi?” – deyə soruşurduq.

Qızmar Günəş, rütubətli hava və əlli dərəcə isti hamımızı bir formaya, bir rəngə salmışdı. Bütün məhəllə əhalisi, bütün əmilər, xalalar və uşaqları hamısı bir formada idilər. Yalnız atamın rəngi başqa idi.

¹ Bir az ağızbüzüsdürən, amma şirin, sarı rəngli və növbər xurma növüdür.

² Xarək və xurma fəslinin sonunda yetişən, qəhvəyi rəngli və quru xurma növüdür.

Atam sarışın, ağ, gözləri isə rəngli idi. Mən hələ də bu fikirdəyəm ki, dünyanın ən gözəl gözləri atamın gözləri idi. Hətta Günəş də onun gözlərinin rəngini ala bilməmişdi. Anam deyirdi: “Bizə növbə çatanda elə bil, əstəğfurullah, Allahın rəngli qələmi bitdi. Bizə ancaq qara qələmi çatmışdı ki, bu Günəş və isti heç kimdə rəng, üz də qoymadı”.

Atamın qoyduğu qanuna görə, oğlanlar bir otaqda, mən, Fatimə, anam və sonuncu körpə süd əmdiyi iki il müddətində başqa otaqda yatırıdım. Bütün sıxıntı və yer çatışmazlığına baxmayaraq, ən böyük otağımız qonaq otağı idi. Ora həmişə boş, təmiz və səliqəli, qonaqpərvərliyə hazır olardı.

Günlərimiz o zaman daha gözəl olurdu ki, Nənə və Ağacan da bizə qonaq gəlirdi. O qədər sevincək olurdu ki, günortadan çayın suyunu həyəət atırıdım ki, Günün istisini alsın. Gecə Nənənin ətrafına dövrə vurub, nağıllarına qulaq asaım. Nənə dünyanın digər bütün nənələri kimi səssiz olan sevgi və eşqlə bizim üçün nağıl danışır. Nənənin nağılları uzun gecələri qısa, böyüklərin rəngsiz dünyasını bizim üçün gözəl və maraqlı edirdi.

Nənə nağıl danışanda dünyanın baş-ayağı bir-birinə tikilir, kiçilirdi ki, bu qədər böyük dünya mənim kiçik gözlərimə sığa və məni yuxu tuta bilsin. Ağacan və Nənənin yaş fərqi çox idi. Əvvəllər elə bilirdim ki, Ağacan Nənənin də ağacanıdır. Çünki o da yaxşı nağıl danışır. Zənnimcə, əslində nağıl danışmağı Nənəyə Ağacan öyrətmişdi. Amma Nənə nağıl danışmaqda daha şövqlü və hərarətli idi. Ağacanın nağılları daha çox böyüklərin işinə yararlı idi. Onun nağılları neft, müharibə, qıtlıq, aclıq, su anbarı¹ və s. haqqında idi. Amma mənim sevimli nağılım Dəniz qızının nağılı idi. O qız ki, sahilə bir limanda yaşayırdı. Göz yaşları tökülür və göz yaşları mirvariyə çevrilirdi. Liman əhalisi mirvariləri toplayıb satmaqla güzəranını keçirirdi. Beləcə bu liman inanılmaz sürətlə dünyanın böyük və Məsumə limanlarından biri olur. Əhali şad-xürrəm yaşayırdı. Amma qızcığaz həmişə ağlayırdı. Kimsə nə üçün ağladığını bilmirdi. Qıza ürəyim yanırırdı. Həmişə düşünürdüm ki, nə üçün o qızcığaz ağlamalıdır? Bəlkə ata-anasını əldən vermiş və ya itmişdir. Bunları düşündükdə bədənim titrəyirdi. Dəniz qızının itməsinə necə də canım yanırırdı. Amma hər halda o itməsəydi, ağlamasaydı, limanın əhalisi xoşbəxt olmayacaqdı. Bu, macəranın yaxşı tərəfi idi ki, qızcığazı mənim qəhrəmanım, nağılımı isə mənim üçün sevimli etmişdi.

¹ Buna “pump house” deyirdik. Suyun təmizlənmək məqsədilə toplandığı və sonra evlərə yönləndirilirdi kiçik hovuz idi.

Nənənin nağılları çox idi. Pərilər padşahının qızı, Cin və pəri, Alın ayı, Yeddi qardaş, Mürşid və tikanqıran, Şah və dilənçi və Beşbarmaq. Nənənin ən yaxşı hekayəti Üzüpərdəli qız idi. Bəzən Nənə nağılını danışib sona yetirməzdən öncə macəranın ortasında onu yuxu tuturdu. Yuxu və oyaqlıq arasında nağıldan xaric olur, sabah səhər bişiriləcək həlim aşından, Ağacanın dizliyindən, sərin və təzə olmalı saqqaxana¹ suyundan danışdı. Mən onun sözlərinə qəşş edib gülürdüm və onu silkəyərək deyirdim:

-Nənəcan, yenə başladın güldən, bülbüldən danışmağa.

Amma Allah tərəfi Nənə Üzüpərdəli qızın hekayətini danışanda onu heç vaxt yuxu tutmurdu.

İlk dəfə Üzüpərdəli qızın əhvalatını danışanda dedi:

-Qızım, bu əhvalat uydurma deyil. Gerçək bir hadisədir.

Mənim eşitmək həvəsim onun söyləmək şövqünü daha da artırırdı. Xüsusilə bu Məsumə adlı bir qızın doğum əhvalatıdır dedikdə, daha da maraqlanırdım. Nənə əhvalatı belə danışdı:

Biri var idi, biri yox idi. Allahdan başqa heç kim yox idi. Çox uzaq olmayan zamanlarda oğul doğmaq fəxr və doğuş ağrısının mükafatı idi. Ananın altı oğlu var idi və yalnız bircə qız doğmuşdu. Çox istəyirdi ki, bu dəfə də bəxtinə qız çıxsın. On dördüncü gecənin ayı bütün səmanı aydınlatdığı bir gecəyarısı ananın doğuş sancısı tutdu. Ev əhlinin qulağı cingildədi. Hamı oyandı. Anan sancılarını səssizcə içinə vururdu. O zaman evdə doğan bütün qadınlar kimi mamaçanın gəlməsini gözləyirdi. Bütün ev əhli oyandı ki, zahı otağı hazırlansın. Atan tələsik şəhərin peşəkar mamaçasına, mömin və Allah adamı olan Seyid Zəhraya xəbər etdi. Hamı deyirdi ki, onun əli xeyirli və yüngüldür. Seyid Zəhranın əli hamilə qadına toxunan kimi çox keçmədən uşaq dünyaya gəlirdi. O, namaza önəm verirdi. Harada olsaydı, namazını ilk vaxtda qılardı. Seyid Zəhranın hər şeyi yaxşı idi. Ancaq zahı qadının qohumlarından kimsəni otağa girib ağlamağa qoymurdu. Hamını qapı arxasında saxlayırdı.

¹ 1941-ci ildə sağlam və gigiyenik içməli su olmadığından vəba yayıldı. Xalq çox böyük tələfat verdi. Nənənin evi əlli yataqlı xəstəxananın (Şir-o Xorşid) idi. Bura o yer idi ki, insanlar quru dodaqlarla şivən qopararaq cənazələri təhvil alırdılar. Özü altı övladını vəba yayılması nəticəsində itirən nənə xəstəxananın arxasında gözləyən insanlar üçün bulaqdan su gətirir, iki həbbanənin (suyu sərin saxlamaq üçün saxsıdan hazırlanmış kuzəyə bənzər böyük qab) içinə töküdü ki, sərin qalsın. Yoldan keçənlər, xəstəsi olanlar dodağını islətsin. Sonradan bu iki həbbanə üçün taxtadan kiçik otaq düzəldilər, üzərinə yaşıl parça çəkdilər və bu yaşıl şəkəli otağın üzərinə yazdılar: "Susuz dodaqlı Hüseyin xatirəsinə!"

Nənəcan təfərrüatla dedi: Mən də tələsik ananın yaxın rəfiqəsi olan iki qonşu qadının ardınca getdim. Onlar da gəldilər. Seyid Zəhranın körpəni yumağa və bələməyə köməyi var idi. İndi artıq bütün oğlan uşaqları zahı otağı ilə iç-içə olan altı metrlik bir otağa toplanmış, səs-küy salır və mərcələşirdilər. Dəcəllikləri tutmuşdu. Sanki pul daxıllarını sındırmaq istəyirdilər. On yaşını ötməyən Fatimə oğlanlara nə qədər acıqlanırdısa, sözünü dinləyən olmurdu. Sonda Ağa hamısını adyalın altına salıb dedi: “Nəfəsinizdən başqa səs duymayım!”

Susqunluq altı metrlik otağı bürümüşdü. Ananın nalələrini eşidirdim. Amma otaqda qalmağa taqətim yox idi. Ağanı və Fatiməni sakitləşdirmək istəyirdim ki, narahat olmasınlar.

Ananın ağrısı bitmək bilmirdi. Getdikcə vücudumu qorxu bürüyüdü. İnsanlar qorxarkən Allaha çox yaxın olurlar. Əslində hər şeyin Allahın əlində olduğunu insanlara xatırladan qorxudur. Sübh azanı yaxınlaşırdı. İnsan qorxanda gecənin qaranlığı onu daha da incidir. Ananın ölümə yaxınlaşdığını və yalnız dua etməli olduğumu hiss edirdim. Azana az qalırdı. Canamazımı sərdim. Allaha yalvardım ki, qızım bu acıdan tez qurtulsun, azad olsun. Həzrət Məsuməyə (ə) çox inanırdım. Onu səslədim. “Ey həzrət Məsumə! Qızım tez azad olsun. Əgər uşağı qız olsa, kəninizin olsun. Sənin adını verəcəm ki, ömrü boyu sənin həyətini süpürsün”, - deyə nəzir etdim.

Uşaqlar özlərini yuxuya vurmuşdular. Kərim başını adyalın altından çıxarıb, zarafatyana dedi: “Nənə, bacımız gəlməmiş, süpürgəni verdin əlinə?”

Hamısından şirin və dodaqları gülüş dolu olan Rəhman dedi: “Nənə, öz cibindən xərclə”.

Uşaqların zarafatları mənim nigaranlığımı azaltmırdı. Ananın nə olduğunu anlamaq üçün ana olmalısan. Ananın naləsi artdıqca artıq uşaqlar da zarafatlaşmır, incitmirdilər. İki yaşlı Salman və dörd yaşlı Məhəmməd zar-zar ağlayırdılar. Ağa hələ də əlini açıb dua edir, tər tökür və hər an rəngdən rəngə düşürdü. Gözlərini mənə zilləyib israrla deyirdi: “Nənə, nə üçün gedib baş çəkmirsən. Bir xəbər gətir, bir iş gör. Bəlkə yardıma ehtiyac var.

Atanın narahatlığını anladım. O, evinin kişisi idi. Bütün qüruruna baxmayaraq, qəlbi anan və övladları ilə döyünürdü. Sizin qarşınızda bir uşaqtək mehriban və duyğulu idi. Onu sakitləşdirməyə çalışırdım. Yox Məşdi, bunlar təbiidir. Səbirli olmalısan. Candan can ayrılır. Eşitməmişəm ki, can verməyə, ruhun bədəndən çıxmasına bənzəyən yeganə ağır doğuş ağrısıdır? Behişt iyi gəlir. Bu ağrılarla Allah anaya

cənnəti hədiyyə edir. Əlqərəz, nə bilirdimsə deyir və uşaqları sakitləşdirirdim. Amma özüm taqətsiz idim. Atan dodaqlarının altında Quran oxumağa başladı. Gözləri dolmuşdu. Otaqdan çıxdı. Çox keçmədən azanın Allahu Əkbər səsi ilə körpənin səsi bir-birinə qarışdı və otağı xoş iy bürüdü. Hamımız bir-birimizə baxırdıq. Səslərə bir səs də qatılmışdı. Bu günə qədər var olan, amma görünməyən varlıq, artıq görünmüşdü. Bütün yatanlar oyandılar. Sanki bizə birinin də əlavə olduğunu hamısı anlamışdı. Ağlamalar gülüşə döndü. Üzlər açıldı. Hətta otağın pəncərəsinin arxasındakı sərçələr də sevincimizə şərik olmuşdular. Uşağın qız və ya oğlan olduğunu soruşmaq üçün qapının arxasına atıldım. Bu an hay-küy, pıçapıç, zıkr, salavat, “Subhanəllah” və “əl-Həmdü lillah” səsləri bir-birinə qarışdı. Qapını nə qədər itələdimsə, açılmadı. Ananın rəfiqəsi, şişman qadın olan Məcidin nənəsi qapının arxasında oturmuş və tərپənmirdi. Qıfılsız, cəftəsiz qapı indi sanki yeddiqıfıllı olmuşdu. Bütün gücümü yumruğuma topladım və qapını döyüb dedim: “Nə üçün cavab vermirsiniz? Uşaq necədir? Nə üçün pıçılदाşırsınız? Məcidin nənəsi, sən Allah qapının dalından dur. Qoy, qapı dəbərsin, gəlir içəri. Uşağa bir şeymi olub?”

Nə deyirdimsə, bir cavab ala bilmirdim. Qulağımı qapıya dayadım. Ancaq bunu eşidirdim ki, Seyid Zəhra deyirdi: “İyirmi illik mamaçalıqdan sonra özüm gözümlə gördüm. Eşitmişdim, amma bu gün gördüm”.

Anan qorxu və narahatlıq içində yalvarırdı: “Seyid Zəhra, sən cəddin, uşağım qüsurludur? Harasında nöqsan var? Göstərin uşağımı”.

Hər şey işıq sürətilə gəlib keçirdi. Məcidin nənəsinin səsini eşidirdim. “Əl-Həmdü lillah”, “Subhənallah”, - deyirdi. Bütün bu baş verənlər sübh azanının “Allahu Əkbər”indən “Həyyə ələs-səlat”ına qədər çəkdi. Kimsə uşağın oğlan və ya qız olduğunu soruşmurdu. Hamı uşağın sağlamlığını düşünürdü. Nəhayət, uşaqlar hamısı gəldi. Gücümüzü birləşdirib qapını itələdik. Qapı Məcidin nənəsi ilə birlikdə yerindən oynadı. Uşaqlar qorxudan aradan çıxıb, həyəətə atıldılar.

Bütün bədənim tər içində idi. Ağlayaraq yalvarıb bir şey demək istədim. Amma dilim tutulmuşdu. Nə bir şey deyə bilirdim, nə bir şey soruşa bilirdim. Amma gül yarpağıtək bir uşaq gördüm. Bədəni hələ də yaş idi. Göbəyini yeni kəsmişdilər. Nə qədər baxdımsa, bir qüsür görə bilmədim. Əllərinə, üzünə, başına, qulaqlarına hamısına əl çəkdim. Barmaqlarını bir-bir sayıb dedim: “Seyid Zəhra, bu ki salimdir (sapsağlamdır)”.

-Casim olmasınımı istəyirdin? – Deyə Seyid Zəhra cavab verdi.

Hamı güldü. Uşağı anana təhvil verib: “Qorxma, barmaqlarını da saymışam, çatışmayan bir şeyi yoxdur”, - deyə təskinlik verdim.

Amma Seyid Zəhranın və qonşu qadınların pıç-pıçı bitmək bilmirdi. Mat-mat bir-birlərinə baxırdılar. Onların baxışlarından bir şey anlamaq istəyirdim, amma alınmırdı. Yenə də ananın və körpənin hıqqıltısı bir-birinə qarışmışdı ki, Seyid Zəhra dilləndi: “Məni də karıxdırdız. Lap başımı itirdim. Bu uşaq üzüpərdəli¹ idi. Üzündə niqab var idi. Niqabı götürüb kənara qoydum ki, sizə verim. Bu bir nişanədir.

Anan soruşdu: “Yəni, gözləri görmür?”

-Yox, məşdi İzzət. Üz dərisinin növündəndir. Qız, ya oğlan fərqi yoxdur. Bəzi uşaqlar pərdə ilə dünyaya gəlirlər. Pərdəni götürüb kənara qoydum. Bu niqab bərəkət, bəxt, şəfa, əmanət və iman niqabıdır. Bunu saxla. Başının altına da bıçaq və qayçı qoyursan, cinlər uzaq olur. Bu niqab xəstə və yoxsulların şəfası, nəzir və hacət üçündür. Kim bu uşağa nəzir etsə, ona bu niqabdan bir parça verin.

Artıq hər şey mənə aydın olmuşdu. Bütün xəyal və uydurmalarımndan çıxmışdım. Anana dedim ki, adını Məsumə qoy. Nəzir et, həzrət Məsumənin (ə) kənizi, sənin əlində isə əmanət olsun. Nənə Üzüpərdəli qızın nağılıni danışan kimi yuxum ərsə çəkiliirdi.

Maraqla ondan soruşdum: “Nənə, indi o qız haradadır? İndi o niqab haradadır?” Nənə gülür və deyirdi: İndi o qız nənəsinin yanında uzanıb, əllərini də nənəsinin boynuna salıb ki, yuxu tutsun. Amma onu yuxu tutmur. Niqabı da anasının yanında əmanətdir.

Üzüpərdəli qızın nağılı, Məsumənin əhvalatı mənim həyatımın ilk nağılı idi.

Heç yadımdan çıxmır. Nənə ilk dəfə bu əhvalatı mənim üçün danışanda süd dişləri tökülmüş və yeni dişlərin tumurcuqları yenicə cücərən damağımın gidişməsi məni özünə o qədər məşğul etmişdi ki, səhərin necə açıldığını bilmədim.

Səhər tezdən həmişəki oyun yoldaşlarım Məniyə və Zəri ilə yuxudan oyandım. Zəri bütün gözəlliyinə baxmayaraq, pəltək idi. Abadanlılar adətləri üzrə ona ayama vermiş və Qonqu Zəri çağırırdılar. Onu bir dost olaraq seçməyimin səbəbi gözəlliyi deyildi. Əksinə, bu çirkin ayama idi. Zəri olmasını istəyirdim. Onun Qonqu Zəri çağırılmasını istəməyirdim.

¹ Mamalıq fakültəsində təhsil aldıqdan sonra bildim ki, bu niqab əslində körpənin rüşeym dövründə içində olduğu pərdə və üzən mayedir. Bu yolla rüşeym qorunur. Doğuş zamanı təbii olaraq uşaq pərdədən ayrılır və dünyaya gəlir. Nadir hallarda uşaq bu pərdənin bir parçasını özü ilə dünyaya gətirə bilir və bu müqəddəsliyin dini dayanağı yoxdur.

Həmişə yanımda olmasını istəyirdim ki, kimsənin onu ələ salmasına izin verməyim. Əziz Zərim

Mən, Zəri və Məniyə daim birlikdə idik. Taydəyişik çəkənlər, yamaqlı şalvarlar, rəngbərəng köynəklər və hörülmüş saçlarla əl-ələ verib küçələrin arasına atılır və oxuyurduq:

“Biz üç xalaqızı,
Xalamız evinə gedirik.
Ət və ciyər yeyir,
Bir-birimizə vururuq.
Hapulu hapu, hapulu hapu!

Bütün qonşuların əmi və xala olmasına baxmayaraq bəziləri küçəmizdən keçənlər idi. Həmişə yoldan keçənlərdən biri Bəndəndaz (sapsalan – üzalan) nənə idi. Bəndəndaz nənə ayda bir dəfə gələr, qonşu qadınları bir otağa, bir yerə toplayar, üzlərini, qaşlarını alar və gözəlləşdirərdi. Qadınlar arasında abır-həya o qədər çox idi ki, heç kimin onların üzünü kimin və nə zaman aldığını bilməsini istəmirdilər.

Mən artıq Bəndəndaz nənəni yaxşı tanıdığımdan və onun gəlmə xəbərinin bütün qonşuları sevindirəcəyini bildiyimdən sürətlə qaçıb anama və digər qonşulara xəbər verirdim. Adətən bizim evə toplaşmırdılar. Turan xalanın evinə gedirdilər. Onun ailə üzvləri az və əri yox idi. Amma bir gün Ağa işdə, bütün uşaqlar bayırda olanda təsadüfən bütün qonşular bizim evə toplaşdılar. Məni qarovulçu qoydular ki, kimsə bilməsin. İçəri girib bunların nə iş gördüyünü görməsin. Ara-sıra qapının arasından bir şey görməyə, anlamağa çalışırdım. Amma hər dəfə qapını azacıq aralayanda qadınların qışqırıq səsi və kirşan tozu havaya qalxırdı.

Bir az keçəndən sonra qapı arxasında dayanıb qarovulçuluq etməkdən yoruldu. Açarı qıfılda fırladıb, cibimə qoydum. Küçəyə, uşaqların ardınca getdim. Mənim hər şeyi bilmək həvəsindən amanda qalmaq istəyən anam etiraz etmədi, yalnız çox uzağa getməməyi tapşırırdı. Küçədəki uşaqların hər dəstəsi bir oyun oynayırdı; xıy xıy, yeddi daş, qurd-qurd və qızıl sırğa. Bir az o tərəfdə böyük bir arx var idi ki, ona **tezaxar** su deyirdik. Mərcələşirdik ki, kim tezaxar suyun üzərindən atıla bilər.

Əhməd deyirdi: “Burdan ancaq Allah atıla bilər”.

Qara Səfər deyirdi: “Allahdan başqa şah da atıla bilər”.

Burun Cəfər isə deyirdi: “Burun Cəfər şahın yerinə atılar”.

Artıq hoppanmaq vaxtı idi. İnək Əli, Burun Cəfər, Qara Səfər və Çirkin Bəhmən hamısı hoppandı. Hər kəs hoppananda suyun o tərəfinə

bir qara pul atırdılar. Bir az o tərəfdə yavaşca məşq etmək istəyirdim ki, görüm Allaha yaxınam, yoxsa şaha. Oğlanların mənim məşq etdiyimi anlamasını istəmirdim. Hey geri çəkilib, qabağa getdim və dayandım. Qorxu cəsaretimi məndən alırdı. Yenə qayıdırdım. Zəri, Xədicə, Məniyə və Məhnaz da bizə qoşulmuşdular. Xədicə və Məniyə tamaşaçı idilər və bizi alqışlayırdılar. Bəzən “hu!”, bəzənsə “ura!” – deyə çığırdılar. Bu səslərin və oyunların arasında oğlanların səsi gəlirdi: “Oğlanlar şirdirlər, şəmşir kimidirlər, qızlar muşdurlar, dovşan kimidirlər”. Heç nə mənə bundan artıq güc və qüdrət verə bilməzdi. Sürətlə qaçmağa başladım. O böyüklükdə tezaxar su mənim üçün kiçilmişdi. Amma yaxınlaşdıqca hey böyüyürdü. Uşaq ayaqlarımın hoppanmağa taqəti yox idi. Amma qızları ələ salan Qara Səfərlə Burun Cəfərə bacardığımı sübut etmək üçün hoppanmaq əvəzinə qanad açdım. Həmin an qulağıma cingilti səsi gəldi və anamı, Bəndəndaz nənəni və qıfılandmış qapını yadıma saldı. Tələm-tələsik qayıtdım. Evin qapısına çatanda anam, qonşular və Bəndəndaz nənə hələ də orada idilər. Otağın qapısına çatan kimi sevincək əlimi cibimə saldım. Açarın cibimdə olmasını çox istəyirdim. Amma cibim boş idi. Anamın səsini eşitdim. Əsəbi halda çığırdı: “Məsi hardasan? Əlimə düşsən, özündən küs! Qapını aç. Hara getmişdin? İki saatdır hamını (ağac kimi) əkmisən bura? Camaatın işi-gücü var”.

Nə baş verdiyini, açarın harada olduğunu deyə bilmirdim. Şah oyunları məni işə salmışdı. Anama deyə biləcəyim yeganə söz bu idi ki, gedim açarı gətirim. Cəld geri döndüm ki, açarı tezaxar sudan xəbər alım. Hönkürüb ağlamaq istəyirdim. Amma oğlanlar hələ də oynayırdılar. Onların qabağında özümü sındırmaq istəmirdim. Qəhərimi udur, özümü sakit göstərmək istəyirdim.

Yenidən qapının arxasına qayıtdım. Anamdan başqa qonşular da söylənməyə başlamışdılar. Bəndəndaz nənənin də abdəstxanaya çox ehtiyacı var idi. Mənə kömək edəcək yeganə şey hönkürüb ağlamaq ola bilərdi. Hıçqıraraq dedim: “Açarı itirmişəm”.

Uşaqların və evlərin kişilərinin geri dönməsinə az qalırdı. Nəhayət, anam qonşulara xəbər verməyə razı oldu. Hamıdan qabaq məhəllənin tiryəkçisi, narkomanı və fərsiz biri olan Suğra xanımın əri qabağa gəldi. Qapının dəstəyini silkədi. Sanki əli sehirlili idi və indi təəccüblənirdi ki, qapı nə üçün açılmır. Halsız və əbləh görkəmi alıb dedi: “Yəqin bu qapı qıfıllıdır”.

Hamı gülüşdü və dedilər: “Kəşf etdin usta? Afərin, ağayi Xəlili. Düz tapdın, qapı qıfıllıdır. Açarı da itib”.

Bu sözü eşitcək əsəbi halda Suğra xanıma səsləndi: “Buraya niyə gəlmisən?”

Oradaca məhkəmə qurmaq istəyirdi. Anaları otaqda olan Xədicə və Məniyə qaçaraq evlərinə gedib, atalarını çağırdılar. Səkinə xanımın ərinin qolu güclü idi. Amma Neft şirkətinin evlərinin qıfılı qol gücü ilə də açılmırdı.

Əkbər ağa məhəllənin qulduru idi. Danışdığı yalnız bığının tərənməyindən bilinirdi. Əgər dodağının altında bir şey desəydi anlaşılmazdı. Dili açılmışdı və deyirdi: “Hamınız içəri niyə girmisiniz ki? Nə üçün qapını üzünüzə qıfıllamısınız? Düz deyirmişlər, qadınlarda bir az çatmır”. Qıfılın içinə oğlan uşaqlarından tutmuş böyük kişilərə qədər hərə bir şey soxurdu ki, dilini geri çəkə və açə bilsinlər. Burun Cəfərin atası bıçaqla, Şişqarın Əlinin atası vintaçanla Qara Səfərin atası çəngəllə bir iş görməyə çalışırdı. Amma Ağə gəlməyincə heç kimi səyi nəticə vermədi. Nəhayət, hansı yolla olursa olsun əllidən çox tamaşaçının gözü önündə qapı açıldı və Bəndəndaz nənə gələndə kimsə onları kirşanlı və gözəl görməsin deyə üzlərini örtən qonşu qadınlar hamının gözü qarşısında bayıra çıxdılar. O gündən qonşu qadınları bizim evin qapısından keçəndə üzlərini daha çox örtürdülər və Bəndəndaz nənənin də ayağı bizim evdən kəsilmişdi. O vaxtdan nə zaman Bəndəndaz nənəni küçədə görsəm, bağçada gizlənidim. Həyətimizin bağçası gül-çiçəklə dolu idi. Hər kəs öz səliqəsində görə meyvə ağacı, gül və bitki əkmışdi ki, bəlkə əlli dərəcə istinin ülgücünü dözlən hala salsın. Həyətə oturmaq, axşamçağı xörək yemək və gecə yatmaq üçün kölgə salsın. Ağə bu bağın şirəsini çəkmişdi. Meynə, əncir, xurma, alma, armud ağacından tutmuş, rəngarəng güllərə qədər əkmışdi. Həyətimizin bağçasında hər an bir gül açmaqda idi. Kiçik evimizin fəzasında məstedici bir qoxu dolanırdı. Günəş göyün ortasına çatanda nazlı güllər açırdı. Günəbaxan ona baxıb təbəssüm edirdi. Günəş qürub edəndə isə şebboy və yasəmən güllərinin ətiri bütün həyətə və evi bürüyürdü. Mənim köhnə paltarlarım həmişə güllərin, meyvələrin qarovulunu çəkən müqəvvanın əynində olurdu. İnanmışdım ki, bu müqəvvalar mənim özümə və gecə-gündüz bağçada gülləri qoruyuram ki, kimsə dərməsin. Bir yaz günündə meynə ağacının talvarı altında səhər süfrəsi ətrafında oturmuşduq. Həmişə: “Qızım gül dərmə, güllərin də nəfəsi, canı, həyatı var”, – deyən Ağə bu dəfə mənə səsləndi:

-Məsi xanım, get, bir dəstə gözəl ətirli gül də, gətir.

Əhməd və Əli kömək etməyə gəldi. Amma Ağə onlara acıqlandı ki, siz bacarmırsınız. Bağcanı korlamayın.

Başım gül dərməyə elə qarışmışdı ki, gül dəstəsini bitirəndə hamının getdiyini gördüm və anladım ki, gül məni başdan eləmək üçün imiş. Süfrənin ətrafında Neftayırmanın¹ daim qonağımız olan qara şəhlərindən başqa kimsə yox idi. Bayıra qaçdım. Gördüm Əhməd, Əli, Məhəmməd və Salman bayram paltarlarını geyiniblər və Ağa ilə harasa gedirlər. Qonşu üzünü Ağaya tutub dedi: “Məşdi, tələs, uşaqlar gözləyirlər, istiyə düşməyəkdir”.

Gül dəstəsini anamın ətəyinə atıb, ağladım ki, məni də özləri ilə aparsınlar. Amma bu dəfə həmişəki kimi deyildi. Həmişə hamıdan qabaq məni çağırır, ovudar və deyərdi: “Bu, atasının cibinə girəndir”. Bu dəfə isə mənə acıqlandı və hədələdi. Küçəyə çıxanda gördüm ki, maşın çağırıblar. Bütün oğlanları aparmaq istəyirlər. Daha bərk çığırmağa başladım. Amma xeyri yox idi. Heç kim məni ciddiyyə almadı. Uşaqları tez-tez maşına mindirdilər. Mənim çırpınmağıma önəm vermədən dizel maşını işə salıb getdilər. Mən də inadımdan iki daş götürüb, bütün kinimlə maşının şüşəsinə çırpdım. Maşının şüşəsinin sınmasını istəsəm də gücüm çatmadı. Anam bütün gülləri dəstələmişdi. Mənim üçün güllərin və qoxularının sirlərindən danışdı. Amma mən hər bir neçə dəqiqədən bir uşaqları xatırlayır, anamdan: “Bunlar hamısı yığılıb hara getdilər?” – deyə soruşurdum.

Mənim də ürəyim bayram paltarı geyinmək və maşına minmək istəyirdi. Evimiz oğlanla dolu olduğundan mənim və Fatimənin əmək geyinməyə icazəmiz yox idi. Həmişə kofta və şalvar geyinirdik. Anam məni sakitləşdirmək üçün bayram koftamla şalvarımı geyinməyə icazə verdi. Mən tələsik paltarlarımı geyindim. Onların qayıtmasını daha tez görüm deyə qapının yanına getdim. Çömbəlib oturdum və gözümü yola dikdim. Hər maşın səsi eşidəndə boylanırdım ki, onların qayıtmasını görüm. Ayaqlarım yorulmuşdu. Amma şalvarımın çirklənməsindən qorxub yerdə oturmağa cürət etmirdim. Özlüyümdə düşünürdüm ki, bəlkə də uşaqları hissə-hissə qonaqlığa aparmaq istəyirlər və məni gələndə dəfə aparacaqlar. Ona görə də tələsik Zərigilə tərəf qaçdım. O da bayram

¹ Mühəribədən öncə Abadanın Neftayırma zavodunun keçmiş (istehsal) prosesində ağır halqavari karbon tərkibli turşunun buxar qazanlarında (boiler – qazanxana) yanması nəticəsində qəliz tüstü meydana gəlir və səmaya yayılırdı. Zaman keçdikcə tüstünün bir hissəsi dudkeşlərin daxili divarına çökür və quruduqdan sonra dudkeşin divarından kiçik dənələr şəklində ayrılır, tüstü ilə birlikdə şəhərin səmasına yayılırdı. Hiss dediyimiz bu kiçik karbon dənələri şəhərin evlərinin və binalarının həyətinə qonur, (ətrafi) çirkləndirir və çoxlu problemlər yaradırdı.

paltarlarını geyinmişdi. Sevindim və düşündüm ki, nə yaxşı, hamımız birlikdə gedəcəyik.

Bacım Fatimə yığıb bir kənara tulladığım gül dəstəsini əlimə verdi. Anam dedi: “Maşını görəndə və uşaqlar gələndə arxalarınca atdığıın daşın əvəzində güllə qarşıla”.

Zaman uzanır və məkan genəlirdi. Bir neçə dəfə küçənin başına gedib gəldim. “Bəs nə vaxt çatacaqlar?” – deyə soruşmaqdan anamı da hövsələdən çıxarmışdım.

Nəhayət, intizar sona yetdi. Maşın, Ağa, Zərinin atası və başqa atalar və uşaqlar gəldilər. O qədər sevinmişdim ki, gül dəstəsini götürməyi unuttum. Onlara düşməyə imkan verməmiş maşına minməyə tələsirdim. Amma bütün uşaqların rəngi boğulmuş, gözləri qızarmış və yaşarmışdı. Hamısından kiçik olan və hələ iki yaşını ötməyən Əli Ağanın qucağında idi. Ağlamaqdan hiçqırırdı. Maşına minmək fikrindən döndüm. Dal-dala getdim ki, maşındakılar düşünlər. Sürücü bir-bir uşaqları qucağına alır və yerə qoyurdu. Amma bütün uşaqların bayram şalvarları əllərində idi. Əvəzində qırmızı ətək geyinmişdilər. Bütün qonşular şadyanalıq, gül, şirini, salam və salavatla uşaqları Turan xalanın evinə apardılar. Çox keçmədən çal-çağır səsi məhəlləni başına götürdü. Əli ilə birgə ağlayan mən bu şirini və çal-çağırın nə üçün olduğunu bilmirdim. Uşaqları sıra ilə bir-birinin yanına uzatmışdılar. Onlar üçün saz çalır, nağara vururdular. Rəngli kağızlar və şarlar bütün evi doldurmuşdu. Ev qonaqlarla dolu idi. Anbaan izdiham daha da artırdı. Qonaqlara sini dolusu şərbət paylayırdılar.

Mən hələ də uca səslə ağlayırdım. Məni, ya Əlini sakitləşdirəcəyini bilməyən anam acıqlanaraq dedi: “Əlinin ağrısı var, sən niyə ağlayırsan?”

-Mən də qırmızı ətək istəyirəm, - dedim.

Nəyin bahasına olursa olsun açıq bənövşəyi bir ətək geyinə və Əhmədlə Əlinin yanında otura bildim.

Sünnət toyu yeddi gecə, yeddi gün davam etdi. O zamana qədər oğlanların qırmızı ətəkləri əyinlərində idi. Ondan sonra uzun zaman bu ətəklərin şənlik ətəyi olduğunu düşünürdüm. Buna görə də harada bir mərasim olurdusa, hamının qırmızı ətək geyinməsinə gözləyirdim. Həmin yeddi gündə qurban kəsilən qoyunun əti və ciyəri ilə oğlanları gücləndirdilər. Amma onlar əvvəlki kimi oynaya, dəcəllik edə bilmirdilər. Dar qırmızı ətəklər atılıb-düşməyə mane olur və onları evə qapayırdı. Hər halda bu evə qapanmanın bir mükafatı var idi. Müsəlmanlıq və kişilik şənliyinin sonunda bir bahar günü axşamüstü

Abadan hələ də yaz ab-havasında ikən Ağa uşaqları Pəhləvan Nasirə tamaşa etmək üçün məhəllənin qarşısındakı böyük meydana topladı. O da pəhləvanlıq būsətını qurdu. Bütün uşaqlar böyüklü-kiçikli, irilixirdalı dövrə vurub oturmuşdular. Bütün diqqətlərini toplamışdılar ki, onun fəndləri başlasın. Zəncir qırsın, maşın sinəsinin üzərindən keçsin. Hamısı Pəhləvan Nasir kimi olmaq istəyirdi.

Mənim Əhməd və Əli ilə aramızda bir təhsil ili fasilə var idi. Dərsliklər o qədər əldən-ələ keçirdi ki, Əliyə çatanda sözlərin rəngi gedirdi. Hamımız günortadan sonra oxuyuruq. Yüngül nahar yeməyindən sonra çantamızı əlimizə alıb məktəbə gedirdik. Evdəkilərin və məhəllədəkilərin gözündən uzaqlaşdıqda Əhməd ikimizin də çantasını başı üzərinə qoyur və səyyar ərəb qadınlarını¹ yamsılayırdı.

Əhməd başında çanta külək kimi qaçırdı. Biz də evdən məktəbə qədər yerə yıxılmaqdan qorxmadan onun ardınca qaçırdıq. Belə ki məktəbə çatanda çantamızın üzərinə düşüb on dəqiqə tövşüyürdük. Mənim ibtidai məktəbimin adı Məhəsti idi. Onların məktəbinin yolu üstündə yerləşirdi. Onlar mənim çantamı məktəbin qapısı ağızına atıb gedirdilər. Məktəbin işçiləri elə bilirdilər ki, mən məktəb şövqü ilə qaçıram. Amma bilmirdilər ki, bu şövq məktəbdən çıxanda daha çox olur. Fərq isə bunda idi ki, Əhməd küçənin başında çantamızı əlimizə verir və başqa uşaqlar kimi evə yollanırdıq.

Ağa bizi pis öyrəşdirmişdi. Həmişə yorğun-argın məktəbdən qayıdanda ciblərini ləbləbi-kişmişlə doldurub evin qabağında bizi gözlədiyini görürdük. Küçənin başından başlayaraq gözümüzü evdən ayırmırdıq. Ağanı görüb həvəslənirdik. Məktəbin yorğunluğunu unudurduq. Ağa deyirdi: “Hər biriniz yalnız bir dəfə cibimdən ovucu tutduğu qədər ləbləbi-kişmiş götürə bilərsiniz”.

Mənə dedi: “Əvvəl atasının cibinə girən qızın növbəsidir. Sonra Əlinin, sonra da Əhmədin”.

Bütün arzum o idi ki, böyüyüm, boyum Ağanın cibinə çatsın. Çünki həmişə o qədər acgözlük edirdik ki, ciblərinin qırağını cırırdıq. Əlimizə başqa yeməklər keçincəyə qədər hələ də dadı damağımda qalan bu ləbləbi-kişmişlə başımız qarışırdı.

O qədər öyrəşmişdik ki, Ağanı qapının ağızında görməyəndə qəhərlənirdik. Bir gün mən dördüncü, Əhməd və Əli ikinci və üçüncü siniflərdə oxuyuruq. Evə çatanda Ağa qapının ağızında yox idi. Evə

¹ O zaman ərəb qadınlar əlli kiloluq gil təndirləri satmaq üçün başlarına qoyur, küçələri gəzir və uca səslə: “Təndir, təndir”, - deyirdilər.

girdik. Orada da kimsə yox idi. Hətta evin sabit üzvü olan anam da evdə yox idi. Hələ südəmər olan Həmidə Turan xalaya tapşırılmışdılar. Bir neçə dəqiqədən sonra bizimlə divar qonşusu olan Turan xala içəri gəlib dedi: “Uşaqlar, gedək bizim evimizə, şirinçay içək”. Gedib şirinçay içdik. Amma kimi soruşurduq, Turan xala deyirdi: “İndi gələrlər. Bir yerə gediblər, işləri var idi. Gedin oynayın”.

Gün batırdı. Yenə də bir xəbər yox idi. Gün batandan sonra yavaş-yavaş bacım Fatimə və uşaqlar peyda oldular. Bütün üzlər ürkək, gözlər isə qırmızı və yaşlı idi. Amma Ağadan, anamdan, Kərim və Rəhimdən bir xəbər yox idi. Onlar açıqlamadan deyirdilər: “Harda olsalar gələrlər. İndi gələrlər”. Amma onların hara getdiyini demirdilər. Gecənin sonlarına doğru Ağadan başqa hamısı gəldi. Yenə də kimsə Ağanın niyə gəlmədiyini demədi. O gecə anam sübhə qədər oyaq qaldı. Canamazın üstündə göz yaşı tökür, Peyğəmbəri (s) və imamları (ə) çağırırdı. And verib, nəzir edirdi. Səhər yuxudan duranda artıq hamı getmişdi. Yenə təkcə Turan xala, bir də şirinçay və dəmpoxtək¹ var idi. Yeyər-yeməz məktəbə getdik. Əhməd o gün çantalarımızı başına qoymadı. Hər üçümüz sakit-sakit məktəbə getdik. Hamımız çətin keçən o ağır anları keçirdik və ümid etdik ki, evə qayıdanda Ağa ləbləbi-kişmiş dolu cibləri ilə bizi gözləsin və “Əvvəl cibimə girən qızın növbəsidir”, - desin.

Yenə də məktəbdən qayıdanda Ağadan xəbər-ətər yox idi. Yenə də tək Turan xala, bir də bizi tutdurduğu şirinçay var idi. Ondan nə qədər soruşsaq da deyirdi: “Kişilər evdə oturmazlar. İş-güc adamıdırlar”.

Bir neçə gecə bu minvalla keçəndən sonra bacım Fatimə gəldi. Onu o qədər qısnadıq, kimsəyə söyləməyəcəyimizi, sirr saxlayacağımızı dedik ki, nəhayət, razılaşdı. Fatimə ah çəkdi. Qəhərlənib dedi: “Ağa xəstəxanadadır. Biz onu görməyə gedirik”.

Bir cümlədən artıq demədi. Amma bu bir cümlə hönkürüb ağlamağımız üçün bəs idi. Onun “Ağa bir neçə gündən sonra gələcək” deməsi bizi sakitləşdirmədi.

Günlər keçirdi. Bizim gözümüz yolda qalmışdı. Anamın gecə ah-zarı bitmək bilmirdi. Fəryad qoparıb, sübh namazına qədər Allahın adlarını səsləyir və and verirdi ki, heç bir süfrə atasız açılmasın. Başımın tacı düşüb. Mən olmayım, amma o olsun. Belə cümlələr qururdu və biz də ona qoşulurduq. Bir neçə gündən sonra bütün qohumlar gəldilər və bəzi

¹ Düyüdən hazırlanan İran milli yeməyi (mütərcim).

şeylər dedilər. Nəhayət, biz də qapı dinləməkdən və qırıq-qırıq sözlərdən anladığımız ki, Ağa xəstəxanada huşunu itirmiş vəziyyətdədir. Bu tezlikdə sağalmaya, evə qayıtmaya bilər. O zamana qədər yalnız bunu anlaya bildik ki, Neftayırma zavodunda işləyən Ağa üçün qəza baş vermişdir. Bir aydan sonra Ağanın iş yerindən üç nəfər gəldi və təfərrüatı anlatdılar. Biz ilk dəfə eşitdik ki, bu yerin dibinə çəkilmiş lənətlik qara qızılın həm xeyri var, həm də şəri. Gedib insanların ocağını isidənə qədər yüzlərlə adamın canını alır. Onlar bu illər ərzində neft quyularında, kürələrdə və neftayırmaçıdan olan fəhlələrdən söz açıb dedilər: “Biz çörəyimizi qanımızla qazanırıq”. Sonra Ağanın həmkarı hadisəni danışmağa başladı: “İsti qır çəlləyi ağayi Abadın ayağının üstünə dağılanda ancaq “Yandım, yandım!” – səslərini eşidirdik. Amma özünü görmürdük. Anladığımız ki, bütün bədəni alov qapıb. O, ancaq qaçır, bizdən və digər anbarlardan uzaqlaşır. Əgər bədəninə düşən və hər an daha da alışan alovla anbarların yanında dayansaydı, bütün bölməni od tutacaqdı və bir nəfər də sağ çıxmıyacaqdı. Qaçaraq paltarını çıxarırdı. Nəhayət, yerə sərdi və biz onu adıyla söndürə bildik. Dərhal xəstəxanaya göndərdik. Amma artıq bütün bədəni yanıbmışdı”.

Atamın gördüyü işin mənasını sonralar anladım və bu, mənim fədakarlıq haqqında ilk təsəvvürüm idi. Bir il ölkənin ən inkişaf etmiş xəstəxanalarından biri olan O.P.D¹ xəstəxanasında yatdı və müalicə aldı. İlk iki ayı huşsuz idi. Yavaş-yavaş ayıldı. Amma bir şey xatırlamırdı. Hətta bizi də tanıyırdı. Həyat bizim üçün, xüsusilə anam üçün çətin keçirdi. Qır və neftin zəhməthaqqı on iki baş ailənin xərcinə sərf olunurdu. Uşaqlar hamısı tələbə idi. Yalnız böyük qardaşım Kərim peşə məktəbinə getmişdi ki, bitirdikdən sonra Neft şirkətinin texniki bölməsində işə düzəlsin. Atamın başına gələn hadisə bir anda hamımızı böyütdü. Kərim və Rəhman Ağanın boş yerini doldurmaq istəyirdilər. Hərəsi bir Ağa olmuşdu. Mən də artıq əvvəlki şən qız uşağı deyildim. Gülürdüm, amma gülüşüm o qədər rəngsiz idi ki, daha çox ağlamağa bənzəyirdi. Ağanın boş yeri evi o qədər solğun etmişdi ki, bütün böyük qardaşlarım məktəbdən sonra çörəkxanada və ya ərzaq dükanında ayaqçılıq edir, evə iki-üç tümən gətirirdilər. Süfrə hələ də onların

¹ Neft şirkətinin böyük xəstəxanası istifadəyə verildikdə məmur və fəhlə bölmələri fərqli idi. Məmur bölməsi ilə fəhlə bölməsi keyfiyyət və kəmiyyət baxımından çox fəqlənirdi. Amma intizam və qayda-qanun baxımından hər ikisi bir idi. Xəstəxana iki hissədən təşkil olunmuşdu. Bir hissəsi ayaqüstü, digəri isə yatırılan xəstələrə aid idi.

qolunun gücünə açılıb-bağlanırdı. İndi artıq evin çörəkgətirəni onlar idilər. O ev ki, dünənə qədər çörəkgətirəni yalnız Ağa idi. Daim bənnalıq, qaynaqçılıq və rəngsazlıq edər, istirahət vaxtlarında hər peşəyə əl atardı. Evin xərcinə kömək üçün Neft şirkətinin tullantı kağızlarından bizə riyaziyyat və həndəsə üçün tapşırıq dəftəri tikər və cildləyərdi. Qışın əvvəlində bütün toxunmaları sökər, yeni şal, papaq və jaket toxuyardı. Sınıf yoldaşlarım inanmırdılar ki, şalımı, papağımı və jaketimi Ağa mənim üçün oğlanların velosipedlərinin yararsız oxlarından səkkizmil şəkildə toxumuşdur. Bağçamızın gülləri rəngini itirmişdi. Dünya gözümdən düşmüşdü. Kim gəlirdi, deyirdi ki, Məşdinin əli güllərin üstündə imiş. İndi o yoxdu deyə güllər solmuşdur. Bəzən evin gülləri, toyuqları və xoruzları ilə danışırıdım. Sanki hətta onlar da Ağanın artıq olmadığını hiss etmişdilər. Həmişə kəkilli toyuğun ardınca on-on iki cücə qaçmaqda idi. O, bir düyü dənəsinin belə suya qarışb getməsinə izin vermir. On uşaq olduğundan sininin dibində heç vaxt bir şey qalmırdı və Ağa toyuq və xoruzlara göyərti tullantısı ilə su və dən verirdi. Hər cümə axşamı ata-anası və dünyadan köçənləri üçün məscid əhlinə xeyrat verərdi. Hər cümə səhər-səhər Seyid Abbasın quymağı yolda idi. Bir neçə şam yandırardı. Həftə içi elə bir gün yox idi ki, qonşuluq vəzifəsini yerinə yetirmək və şüğülmə olmamaq üçün evdən bir boşqab yemək çıxmasın. Bizim evimiz yoxsulların oylağı idi. Əgər bir dilənçi qapını döysəydi, ona sərini su vermədən, qarnını doyurmadan, ayağını geydirmədən əliboş getməyə qoymurdu. Həmişə deyirdi: “Bəzi övliyalar köhnə paltarda, yoxsul görkəmində qapıya gəlirlər. Laqeyd yanaşmayın. Hamısını evə buraxın. Allah yolunda xeyrat verin. İmam Zaman (ə) bizim aramızdadır. Hamıya salam verin. Bəlkə onlardan biri odur”.

İndi həyətin solan bağçasından tutmuş, toyuqlara, xoruzlara, məktəbə, məscidə, dilənçiyə və s. qədər hamısı artıq Ağanın olmadığını bilirdi. Bu hadisədən sonra nə vaxt ləbləbi-kişmiş yediyimi xatırlamıram. Amma bunu bilirəm ki, heç vaxt atamın ləbləbi-kişmişinin dadını vermədi.

Evin böyük qardaşları Kərim və Rəhman axşamçağı olan kimi evin kədərli ab-havasını dəyişmək üçün kiçik futbol meydançası qururdu və mən qapıçı olurdum. Hansı dəstənin qapıçısı olsaydım, udan tərəf mütləq o olurdu. Həyəcan və şiddətlə topun arxasınca qaçırdılar. Amma top qapıya çatanda sürətini azaldırdılar. Top yavaşca mənim qucağıma düşürdü. Həyəcanla alqışlanırdım. Əvvəllər elə bilirdim ki, mahir qapıçıyam. Amma sonralar anladım ki, xeyr, onlar mənim könlümün xoş olmasını, sevinməyimi istəyirlər. Bəzən qardaşlarımla evcik-evcik

oynayırdım. Günlər ev və xəstəxana arasında gedib-gəlməklə keçsə də bir növ Ağanın yoxluğunu hiss etdirməməyə çalışırdılar. Rəhman məhəllənin güləşçisi idi. Bütün xalça-palazları güləş döşəyi etmişdilər. Həmişə uşaqların birini tutur və mənə deyirdi: “Məsi, sən hakimsən!”

Özümə əməlli-başlı inandığımdan düşünürdüm ki, Məsi, qarışıqlığın öhdəsindən yaxşı gəlmişən, indi mütləq güləş hakimi də ola bilərsən. Rəhman alicənab güləşçi idi. Deyirdi, hər şeyin qaydası var. Çəkisi, əndazəsi var. Hamıya qəhrəmanlıq qələbəsini daddırırdı. Sınımış qulaqlarını o qədər yerə vurdu, o qədər yığıldı ki, Yunan-Roma güləşi üzrə əlli iki kiloqram çəkiddə Xuzistan birincisi oldu.

Təhsil ili bütün ağırlığı, sıxıntısı və fərağı ilə sona yetdi. Qiymət vəsiqəsini almaq vaxtı gəlib çatdı. Kərim uşaqların hamısının qiymət vəsiqəsini aldı və bizi öz pulu ilə dondurma yemək üçün Şəkərçiyan Ədibiyə¹ dəvət etdi. Yalnız Rəhman bizimlə deyildi. O, ciddi şəkildə çörəkçilik işinə girişmişdi. O gün nə qədər “Rəhman niyə gəlmədi?” – deyə soruşsam da kimsə bir söz demədi. Kərim dondurmanın dadını qaçıрмаq istəmirdi. Amma sonralar eşitdim ki, onunla savaşımış və demişdi: “Laməzhəb, bu qədər dərstdən necə kəsilə bilirsən. Yalnız rəsm və idman dərslərindən kəsilməmişən. Yəqin ki, onlar da hörmət ediblər. Qiymət vəsiqəsini alanda hətta səni tanımadılar. Məni səninlə səhv saldılar. Boynumun ardına yağlı bir şillə ilişdirdilər və təpiklə məktəbdən bayıra atdılar. Bu da Rəhmanın qardaşı olmağın, tənbel qardaşı olmağın mükafatı”.

O il Kərim, Rəhim və Fatimə Rəhmanı dərslər, kitab üzərində oturtmağa çox çalışdılar ki, özü demişkən, bir qatar kəsilmiş dərsləri geridə qoysun. Amma heç qulaq asmadı. Ağa dərslərimizlə yaxşı maraqlanırdı. Uşaqlar istəmirdilər ki, o olmadıqda kimsə yerində addımlasın. Amma Rəhman heç bir kitabın üzünü açmırdı. Sentyabr ayı da gəlib çatmışdı. O hətta hansı ay, hansı gün olduğunu, imtahanların nə zaman başlayacağını belə soruşmurdu.

Daha çox məsuliyyət hiss edən Kərim Rəhmanın əvəzinə bütün imtahanları vermək qərarına gəldi. Amma kimsənin bu qərardan xəbəri yox idi. Yalnız özü və Rəhim bilirdi. Bir az da mənə xəbərim var idi. Bir dəfə belə dediyini eşitdim: “Onun yerinə şilləni, təpiyi yedik. Özü də gün üzünü görməyib ki, kimsə tanısın. Elə isə bismillah ...!”

¹ Abadanda məşhur ənənəvi dondurma dükkanı.

Ötən gecə Kərim və Rəhim Seyid Abbasa gedib, kəsildiyi imtahanların sayı qədər yeddi şam yandırdılar. Nəzir etdilər ki, imtahanların sonuna qədər hər imtahandan sonra yeddi şam yandırsınlar. Hər şey yaxşı gedirdi. Kərim hər gün gələndə sevincək halda deyirdi: “Əla idi”. Rəhman da gecələr yorğun və çarəsiz halda çörəkxanadan gəlir, yatır, səhər tezdən yenə işə yollanırdı. Zamanın təqvimini itirmişdi.

Atamın olmadığı günlərdə problemlərin yükünü Rəhman hamıdan daha çox çəkirdi. Bütün məsuliyyətlər Rəhmanın üzərinə düşürdü. Duyğu baxımından da Rəhman atama çox bağlı idi. Atamı görməmək onun üçün çox çətin idi. Kərim də deyirdi: “Üzünə vurmayın. Görüm nə vaxt inadından dönəcək. Dərs, kitab üzü açacaq. Biz istəyirik ki, Ağa narahat olmasın”.

Hər şey yaxşı gedirdi. Son günə qədər. Son imtahan coğrafiya imtahanı idi. Kərim deyirdi: “İmtahanda oturmaqda oturmuşdum. İmtahan vərəqələrinin paylanması gözləyirdim. Birdən Rəhmanın uzaqdan gəldiyini gördüm. Giriş qapısında adını, familiyasını soruşdular və öz oturaçağına yönləndirdilər. Qiymət vəsiqəsi aldığı gün mənə şillə-təpik yedizdirən müdir Rəhmətiyə deyəsən, mənim üzüm daha çox tanış idi. Rəhmanla başımın üstünə gəldi. Mənim oturmaqda oturduğumu görüb, Rəhmandan soruşdu: “Bala, adın nədir?” Rəhman cavab vermədi. Bir daha soruşdu. Mat-mat mənə baxdı və yenə cavab vermədi. Məndən soruşdu: “Adın nədir?” Dedim: “Abdurrəhman Abad”. Birdən Rəhmanın qulağından yapışib, bayıra atdı. Əl-ayağını həyətin ortasındakı dəmir parçasına bağladılar. Xurma çubuğu ilə əl-ayağına vururdular. Ağayi Rəhməti uca səslə deyirdi: “Ey saxtakar! Abdurrəhman Abadın yerinə imtahana girmək istəyirdin?”

Çubuğu əli qalxdığı qədər qaldırır, Rəhmanın bədəninə çırpırdı.

Xeyli kötəkləyəndən sonra Rəhmanı Təhsil şöbəsinə təhvil verdilər. Yaxın qohumlarımızdan olan ağayi Gəncei Təhsil şöbəsinin məsul işçilərindən biri idi. Ailəmizi, Kərimi və Rəhmanı yaxşı tanıyırdı. Məsələn anlayanda Kərimin çalışqan, dərs oxuyan, Rəhmanın isə şiltaq və iş-güc adamı olduğunu bildiyindən Rəhman üçün başqasının yerinə imtahana daxil olmaq maddəsilə iş açır və sonradan iş unudulub gedir. O il Rəhman Kərimin səyi ilə yüksək orta balla qəbul oldu. Amma növbəti il yerində addımladı.

Payız gəldikdə Ağa xəstəxanadan çıxdı. Bir müddət evdə nəzarət altında qaldı. Evin ab-havası yenidən canlandı. Uzun müddət biz danışırıdık, o dinləyirdi. Bəzi vaxtlar sükuta qərq olur, fikrə dalırdı. Bəzi

vaxtlar gülürdü. Biz elə buna da razı idik. Ağanın evdə olması, onu görməyimiz bizim üçün yetərli idi. Çox istəyirdim ki, yenə ayağa dursun. Atasının cibinə girən qızı cibindən ləbləbi-kişmiş götürsün. Çox istəyirdim ki, yenə bağçanın gülləri arasında dayansın, gülləri budasın. Amma mən, Əli və Əhməd sonuncu dəfə cibini cırandan sonra Ağa bir daha ayağa dura bilmədi ki, biz ciblərinə hücum çəkək. Sağaldıqdan, yaxşılaşdıqdan sonra xəstəxananın işçiləri ilə isinişdiyi üçün artıq xəstəxanadan ayrılmadı. Xəstəxana iş yeri və ikinci evi olmuşdu. Sanki xəstəxanada olarkən oranın işçiləri onun üçün ailə statusunu qazanmışdılar. Bəzən oturacağını xəstəxananın giriş qapısına qoyur, işçilər üçün Hafiz və Mövlananın şeirlərini oxuyurdu. Bəzən gül əkir, ağacları, bitkiləri sulayırdı. Biz də xəstəxananın yanından keçəndə əl edirdik.

Ağa uşaqlara demişdi ki, məktəb vaxtı kimsə işə getməsin. Amma yayda kim istəsə işləyə, qış xərcini çıxara bilər.

Rəhman o qədər ədalətsiz tənbihdən sonra döyüşkən xoruz kimi olmuşdu. Hamı ilə gülüşirdi. Şeiriyyatda bənzərsiz istedadla malik idi. Şəhadətnamədən (9-cu sinifdən) sonra ədəbiyyat təmayülünü seçdi. Hər növ şeirlə tanış idi. Yeni şeir, klassik şeir və özünün qəbul etdiyi bəndi-tunbani və növhə. Gözəl səsi də var idi. Ailənin və məhəllənin qızılqırtlağı idi. Hər növ şeir oxuyurdu. Hər bir musiqi alətinə uyumlu idi. Səsi o qədər isti idi ki, bəzən əza mərasimində özündən şeir qoşur, hamını ağladırı. Şənliklərdə aparıcılıq edir, hamını güldürürdü. Ümumiyyətlə özünəməxsus məharəti var idi.

Aşura günlərində Nənənin evində həmişə İmam Hüseyin (ə) rövzəsi oxunurdu. Yadımdadır, Aşura ongunlüyü gecələrindən birində növhəxan gecikmişdi. Camaat gözləyirdi. Nənə də çox karıxmışdı. Mikrofon bir küncdə istifadəsiz qalmışdı. Bir də gördük ki, Rəhman mikrofonun arxasına keçib dəsti yağı ilə oxuyur:

Alçaq İbn Səəd, düşdü həlimə,
Yezid gəldi çıxartdı,
Oturdu kilim üstə. ...

Camaat da bərk-bərk sinə vurur və onun səsinə səs verirdilər. Heç kim anlamadı ki, Rəhman bu yağılı melodiyanın şeirini bədahətən, özündən uydurmuşdur. Məddah gəlib çıxınca məclis əməlli-başlı qızıxmışdı. Amma Ağa Rəhmanın boş-mənasız növhəsini anladı. Məclisi bu şəkildə coşdurduğu və bu növ növhə oxuduğu üçün onu danladı.

Növbəti il, o il ailəmizin başına gələn ağrı-acılardan sonra Fatimənin toyu oldu və evimizdə heyrətamiz şadyanalıq və sevinc yaşandı. Evdəki

əhvali-ruhiyyə dəyişdi. Kərimin sinif yoldaşı və dostu ailəmizin kürəkəni oldu. Onlar ailə qurmayınca Abdullahın qardaşım olmadığını hiss etmirdim. Çünki həmişə bizimlə yaşayırdı. Kədərimizə və sevincimizə şərik idi. Toy həyəcanı və sevinci ailəmizin kədərli və tutqun simalarını açdı. Fatimə ilə yaş fərqi on il olsa da ona çox bağlı idim. Bu toy mənim üçün Fatimədən ayrılmaq və fəraq demək idi. Onların toyundan sonra bu ayrılıq üçün çıxış yolu tapdıq. Mən, Əhməd və Əli hər gün məktəbdən qayıdanda bacımın evinə gedirdik. Fatimə biskvit və şirinçayla həmişə olduğu kimi yorğunluğumuzu və yalqızlığımızı unuttururdu.

Ağa iki yaşlı Həmid üçün uşaq arabası (kaleska) almışdı. Hələ bəzi analar uşaqlarını beşiyə qoyurdular. Ailələr o qədər qələbəlik idi ki, analar uşaqlarını bayıra aparmağa ehtiyac duymurdular. Daim evdə uşağı saxlayacaq biri var idi. Əgər evdə kimsə olmasaydı da məhəllədə o qədər xala var idi ki, heç bir uşaq tək qalmırdı. Uşaq ayaq açıb yeriyən kimi dayəyə ehtiyacı qalmırdı.

O zaman kaleska modern bir əmtəə idi və bizim evimizə daxil olmuşdu. Bizim üçün oyuncaq kimi idi. Bir gün qərara gəldik ki, Həmid kaleskaya qoyub, Əhməd və Əli ilə dördümüz Fatimə bacının qonağı olaq. Məktəb paltarını çıxarıb, qonaqlıq paltarı geyindik və kaleskanı işə saldığımız. Kaleskanı daha çox sürə bilmək üçün yolumuzu uzadıb xurmalıq yolu ilə getdik. Kaleskanı növbə ilə sürürdük. Bəzən sürəti artırırırdıq və Həmidin kaleskada olduğunu unudurduq. Birdən Əhməd kaleskanı sürəndə xurmalıq uşaqlarından bir neçəsi ayaqyalın dəyənəklə bizə hücum çəktilər. Məni və Əlini arxadan tutub, möhkəm vurdular. Biz həm kötəklənirdik, həm də kötəkləyirdik. Amma onların gücü çox idi. Doğrusu, çox kötək yedik. Çünki qəfil yaxalanmışdıq. Yük məşinində oturduğunu təsəvvür edən Əhmədin davadan xəbəri yox idi. Kaleskanı sürətlə sürürdü. Amma onlardan biri bir daş götürüb Əhmədin başını hədəf aldı. Birdən Əhməd bizim ikimizin al-qan içində bir guşəyə düşdüyümüzü, onların da ona tərəf qaçdığını gördü. Bir neçə nəfər Əhmədin üstünə düşdü. Sonda da ayaqqabımızı və çantamızı zinət əşyası kimi götürüb getdilər. Mən qanqster filmlərini görmüşdüm. Amma o səhnə o filmlərdən daha görməli idi. O gün öz gözlərimlə gördüm ki, bir neçə uşaq necə yolkəsən ola bilər. Yeganə nəqliyyat vasitəsi kaleska olan karvanımız basqına uğramışdı. Onlardan biri kaleskanı Əhmədin əlindən qayıb qaçdı. Həmid kaleskada idi. Biz nə qədər çarəsiz olsaq da onu geri almaq üçün qaçırdıq. Bizdən çox uzaqlaşmışdılar. Onlara çatmağa ümidimiz yox idi. Amma çox

keçmədən Həmidi bir boğça kimi kaleskadan götürüb yerə atdılar. Yüngülləşən kaleska ilə ildırım sürətilə aradan çıxıb uzaqlaşdılar. Onlar kaleskanı istəyirdilər. Həmid onlara lazım deyildi. Həmidi buraxdıqları üçün çox sevindik. Onu qucağımıza alıb, cırıq və toz-torpaqlı paltarlarla Fatimə bacının evinə tərəf yollandıq. Əlinin ağzı və burnu qanayırdı. Mənim də dodağım parçalanmışdı. Fatimə və Abdullah bizi görüb qorxuya düşdülər. Abdullah bizi dərhal xəstəxanaya apardı. Əhmədin başına və mənim dodağıma bir neçə tikiş vurdular. Əlinin də süd dişlərindən dördü düşmüşdü. Əl-üzümüzü yuyub evə qayıtdıq.

Bu xatirənin ruhuma hopdurduğu acı təsiri ilə həyatımın başqa bir hissəsinin pişvazına gedirəm.

İkinci fəsil

Yeniyetməlik

İbtidai məktəbi bitirəndən sonra həyatımın yeni bir mərhələsinə daxil olmuşdum. Bu naməlum mərhələyə daxil olarkən yavaş-yavaş uşaqlığımla vidalaşmalıydım. Analar qızlarının psixi və fiziki dəyişikliklərini hər kəsdən qabaq görür, anlayır və hiss edirlər. Buna görə də anam mənim böyüməyim və boy atmağım üçün çalışırdı ki, məni qadın nümunələri ilə tanış etsin. Uzun yay günlərində bir işlə, peşə ilə məşğul olmağımı israr edirdi.

Buna görə də mən, Zəri və anam Nəgmə xanımın gözəllik salonuna gedirdik. O, evinin otaqlarından birini gözəllik salonuna çevirmişdi. Anam bizi Nəgmə xanıma tapşırırdı. Qərara gəlindi ki, bəzəkçiliyi yaxşı öyrənək və artıq Bəndəndaz nənəyə ehtiyac qalmasın. Nəgmə xanım yay uzununu həftədə üç gün və hər gün iki saat bəzəkçiliyin bütün sirlərini mənə və Zəriyə öyrətməli idi.

Mən və Zərinin ilk təlim günü bəzəkçiliyin müqəddimələrini öyrənməklə keçdi. Yeni bir dünyaya daxil olan mən və Zəri üçün bütün görüntülər və sözlər heyrətamiz və çəkici idi. Nəgmə xanımın gözəllik salonunda heç kim bekar deyildi. Nəgmə xanımın şagirdləri hər biri bir işlə məşğul idi. Müştərilər də özlərini bəzəməklə məşğul idilər. Bəzilərinin başına boya qoyulmuşdu. Bəziləri sapla üz aldırırdı. Biri saçını düzləşdirir, digəri saçını burdururdu. Qısa, heç kim Nəgmə xanımın qapısından çirkin qayıtmırdı. Fokusçular papağın içinə bir dəsmal atıb, dovşan çıxardığı kimi, insanlar buraya bir rəng və çöhrə ilə daxil olur, Nəgmə xanımın evindən çıxarkən isə başqa bir görkəm alırdılar. Hamı gözəl və razı çıxırdı. Dərsin bitməsinə hələ yarım saat qalmışdı ki, salonun qapısı möhkəm döyüldü. Belə ki Nəgmə xanım qorxu və həyəcanla yerindən atıldı. Üzünün rəngi qaçmış halda dedi: “Oh! Nə olub? Dünyanın axırındı? Bu evin sahibi yoxdu?”

Dodağının altında deyilərək qapını açmağa getdi. Qapı açılarda Rəhimin, Rəhmanın və Məhəmmədin çığırtısını eşitdim. Onlar hay-küy salaraq Nəgmə xanıma deyirdilər: “Peşə qıtlığıdır ki, hələ ayaq açmamış gəlib burda bəzəkçiliyi öyrənsinlər?”

Onların səsini eşidəndə tüklərim biz-biz oldu. Bayıra qaçdım ki, görüm nə baş verir. Məni görüb əsəbi halda dedilər: “Sənə kim deyib bura gələsən?”

Demək istəyirdim ki, Zəri ilə gəlmişəm. Amma Rəhim sözümü tamamlamağa qoymadı və hiddətlə dedi: “Zərinin sahibi başqadır. Amma o da səhv edib bura gəlməklə”.

O an düşünürdüm ki, əcəb yerə gəlmişəm! Bura haradır ki, bu qədər tez xəbər yayılıb, qardaşlarımı bu qədər əsəbiləşdirib və Nəgmə xanımın qapısına çəkib gətirib.

Elə bu fikirdəydim ki, Zəri qoluma vurdu və anladım ki, getmək vaxtıdır. Nəgmə xanımın səyinə baxmayaraq bir şey öyrənməmiş əşyalarımızı toplayıb, salondan çıxdıq.

Vay, nə görsəm yaxşıdır. Bütün qardaşlar bayırda dayanmışdılar. Fəqət əllərində çubuq yox idi. Sanki böyük bir günah işləmişdim.

Evə ayaq basan kimi hay-küy başlandı: “De görüm, orda sizin yaşda, on iki yaşlı neçə qız var idi? Sənə kim deyib gedib bəzəkçilik öyrənəsən?”

Yazıq anam bilmirdi ki, məni gözəllik salonuna aparmaqla evdə nə çaxnaşma düşəcək. Mat-mat oğlanlara baxırdı. Bu işi ilə mükəmməl və peşəkar bir qadın formalaşdıracağını düşünən anam haqlı görkəm alaraq dedi: “Qızın hər əlindən bir sənət yağmalıdır. Hər halda elə bir şey öyrənməlidir ki, qonum-qonşunun da işinə yarasın”.

Rəhman dedi: “Bəli, amma əli sənin, Turan xalanın və qonşuların üzünə getməzdən qabaq öz üzünə gedəcək”.

Rəhim heyrət və qeyzlə dedi: “Nənə, bərəkallah, yəni Bəndəndaz nənənin yerini tutmasını istəyirdin?”

Nəhayət, uzun söz-söhbətdən sonra anama qəbul etdirdilər ki, məni başqa bir peşəni öyrənməyə, başqa bir yerə göndərsin. Qərara alındı ki, o günün sabahı Dravansian xanımın evinə dərzilik öyrənməyə gedim.

Sabahdan yenə də mən və Zəri yolda idik. Amma arada iki ev fərq var idi. O, Nəgmə xanımın gözəllik salonuna gedirdi, mən isə Dravansian xanımın dərzilik dərsinə.

Dərzilik dərsi bəzəkçilik qədər maraq və həyəcana səbəb olmurdu. Hər saat qəribə sima və görkəmli bir müştəri girib-çıxırdı.

Nəgmə xanımın müştəriləri isə hamısı gənc və gözəl idi. Yaxud, əgər çirkin olsaydılar da gözəlləşirdilər. Dravansian xanımın müştəriləri hamısı ortayaşlı və yorğun idilər. İçəri girərkən onlara dözmək çətin və darıxdırıcı idi. Dravansian xanım fars dilində erməni ləhcəsi ilə aram-aram bizə dərziliyi anlatmağa çalışırdı. Mən və digər şagirdlər bir masa ətrafında otururduq. Hərə bir şeydən ölçür-biçir, danışır, kəsir, tikir və hamı bəh-bəh, cəh-cəh deyirdi.

Bu peşə ürəyimə yatmırdı. Kollektiv arasında olmaq məni narahat edirdi. Mənim qərasız və hövsələsiz olduğumu anlayın Dravansian xanım dərindən sonra məni uşaqları ilə tanış etdi. Henrik və Heraçik adlı iki tərtemiz, səliqəli uşağı var idi. Heraçik bizdən fərqli görkəmdə gözəl bir qız idi. Öncə onların xarici olduğunu düşünürdüm. Aramızda dil, din və mədəniyyət baxımından heç bir oxşar cəhət yox idi. Amma fərqlər həmişə çəkilicidir. Fərqlər mütləq ayrılığa səbəb olmur. Bəzən inkişafa səbəb olur.

Biz bir şəhərdə yaşayırdıq. Amma həyat tərzimiz fərqli idi. Evlərimiz arasındakı məsafə o qədər az idi ki, mən yolu piyada gedirdim. Heraçik bütün şərtlərin uyğun olmasına baxmayaraq riyaziyyat dərindən kəsilmişdi. Bu, bizim dostluğumuz və yorucu dərzilik dərindən qaçmaq üçün yaxşı bəhanə oldu. Henrik də səhər tezdən atası ilə evdən çıxırdı. Onlar dülgərlikdə böyük məharətə malik idilər.

İndi artıq hər gün Heraçikə olan sevgimdən onların evinə gedirdim və xanım özünəməxsus tərz və səliqə ilə mənə qulluq edirdi. Hər gün müxtəlif saatlarda gözəl qablarda qəşəng, dadlı keks və şirinilər, dərilmiş meyvələrlə bizim yanımıza gəlirdi. Mehriban baxışlar və təbəssümlə: “Allahım, fosforu bitirdiniz. Beyninizi gücə salmayın”, – deyir, mənim və Heraçikin dodaqlarına təbəssüm hədiyyə edirdi.

Mən riyazi anlayışları heç bir təzyiq olmadan, heç bir əlavə enerji sərf etmədən anlaşılıqlı şəkildə Heraçikin beyninə daxil edirdim. Məqsədim və peşəm şagirdlikdən müəllimliyə çevrilmişdi. Bu mənim üçün ən yaxşı fürsət idi. Eyni zamanda hər gün anamın verdiyi parça qırıqları ilə evə iş nümunəsi aparmalı idim. Dravansian xanım Heraçiki öyrətmə səylərimin əvəzini çıxmaq üçün hərgünkü dərzilik dərşimi tez izah edirdi. Beynimi təzyiq altında qoyduğu üçün davamlı olaraq üzr istəyirdi. Bu ikiqat təzyiqin qarşısını almaq üçün nümunələri özü çəkir, parça üzərində kəsir və tikirdi. Anam da məni alqışlayırdı ki, bu sahədə necə də istedadlısan. Anama görə yalnız qocasayağı darbalaq tikə bildiyim halda qısa zamanda yaxşı inkişaf etmişdim. Yazıq anam bilmirdi ki, bunlar Dravansian xanımın əl işləridir. İlk günlərdə anamın tövsiyəsi ilə nə qədər təklif edirdilərsə, qəbul etmirdim. Hətta orada su da içməməli idim. Ağzım quruya-quruya gedir, eləcə də geri dönürdüm. Bu kimi ehtiyatkarlıqlar çox idi. Amma xanımın saat onda bizim üçün xüsusi qaydada gətirdiyi qəhvə fincanı mənim üçün çox vəsvəşəli idi. O, fincanın divarlarında yaranan şəkillərlə Heraçik üçün qəhvə falı açırdı. Gələcək haqqında maraqlı hekayətlər danışdı. Qarşıda gələcək hadisələri nəgill edirdi. Sanki özümüzü yuxuda görürdük, amma yuxuda

deyildik. Mənim üçün çox həyəcanlı və xoşagələn idi. İndi artıq hər gün dərzilik dərsinə qəhvə fincanı həvəsi ilə və gələcək günlərin təsvirlərindən uydurulan həyəcanlı hekayətləri eşitmək üçün gedirdim. Çalışqan şagird kimi Heraçikin evinin qapısını döyür və saat onu gözləyirdim. Bu qəhvə fallarının təkrar olunması nəticəsində mən həm sözləri, həm də təsvirləri öyrənmişdim. Məsələn, bilirdim ki, quş şəkli xoş xəbərlərin elçisidir. Tac yüksəliş və məqam əlamətidir. Şəlalə şənlik, sərvət və uğur simvoludur. Yol uzaq yola çıxmağı göstərir. Çəkcik müsibəti və çətin işi bəyan edir. Balıq ruzi simvoludur. Xurma salxımı bir körpə gəlir, deməkdir. Başmaq gözlənilməz uzaq səfər nişanəsidir.

Bəzi öncəgörmələr təsadüfən düz çıxırdı. Amma bəziləri bizim intizarımızla unudulub gedirdi. Dravansian xanım bu əsnada bizim üçün bir neçə dəqiqə din, İncil, həzrət İsa (ə) haqqında söhbət edir, suallar verirdi. O, bilirdi ki, mən orada bir şey yemirəm. Səbəbini isə özümdən soruşmaq istəyirdi. Onun sualları mənim öyrənmək həvəsimi daha da çoxaldırdı. Bunlar elə suallar idi ki, ilk günlər onlara verəcək heç bir cavabım yox idi.

Nə üçün məscidə gedəndə hicab geyinir, məsciddən bayırda isə hicabsız gəzirik? Nə üçün müsəlmanlar onları murdar hesab edir, amma özlərinin bəzisi spirtli içkilər içirlər? Həzrət İsa (ə) çarmıxa çəkilməşdirmi? İslam peyğəmbərinin (s) gələcəyi xəbəri İncildə verilmişdirmi? Həzrət İsa (ə) bizim İmam Zamanımızla (ə) birlikdə gələcəkmi? Və yüzlərlə bu kimi başqa suallar.

O, mənim bütün varlığımı cavabsız bir sual işarəsinə çevirmişdi. Bütün sualların cavabında ona deyirdim: “Mən yalnız riyaziyyat bilirəm. Həm də yalnız ibtidai beşinci sinifin riyaziyyatını. Bu sualları din alimindən soruşmalıdır”.

Onun sualları məndə öyrənməyə böyük maraq yaratmışdı. Cavabları tapmaq və susamış ruhumu dinlətmək üçün hər gün məscidə gedir, sual soruşur və cavabları özümlə dərzilik dərsinə aparırdım. Amma suallarına cavab verəcək kitabların və əl boyda uşağın suallarına cavab verməyə hövsələsi çatan insanların sayı az idi. Əlbəttə, mənim suallarım bir o qədər də dolaşır və anlaşılmaz deyildi.

Dravansian xanımla yanaşı bir də Hasili¹ xanım vardı. Mən Dravansian xanımın suallarından Hasili xanımın cavablarına sığınırıdım. O, küçəmizin başındakı məsciddə (“Məhdiyi-məvud” məscidi) Quran

¹ Təcrübi biliklər və riyaziyyat müəllimi. Hal-hazırda təqaüdə çıxmış və Şirazda yaşamaqdadır.

müəllimi idi. Əslində dindar, mömin və əxlaqlı qadın olan Hasili xanım Dravansian xanımla mübahisə edir, dialoq aparırdı. Mən və Heraçik isə bu mübahisəyə şahidlik edirdik. Mənim anladığım bu idi ki, hər ikimiz bir yoldayıq və o, dindarlıq yoludur. Din, insanı təkamülə aparan yoldan başqa bir şey deyil. Sanki hamımız bir qatara minmişdik. Amma onlar bir dayanacaq daha tez düşmüşdülər. Biz isə son dayanacaqda düşmüşdük.

Yay aylarında məsciddə Quran dərsi verən Hasili xanım Qızlar məktəbinin riyaziyyat müəlliməsi idi. Mənim də Hiraçikə riyaziyyat öyrətdiyimi eşitdikdə çox sevndi. Amma həmişə mənim dini suallarına cavab vermədən qabaq deyirdi: “Əvvəl suala düzəliş vermək lazımdır. Çünki yaxşı sual cavabın yarısıdır. Əsla, qorxma. İslam dini kamildir və bütün suallara cavab verə bilər. Amma islam və ya xristian dininin kamillik ölçüsü biz müsəlmanların və ya ermənilərin davranışı olmamalıdır. Sizin tikdiyiniz paltar yalnız sizin idrakınızın, biliyinizin və sənətinizin göstəricisidir. Bu, bütün dərzilərin işi haqqında göstərici ola bilməz”.

Hasili xanım düşünürdü ki, bu mənim dərin düşünməmə üçün yaxşı fürsətdir. Buna görə də atamdan icazə istədi ki, Dravansian xanımın istəyi üzrə bir bazar günü birlikdə xristianların ibadətlərini görmək üçün kilsəyə gedək. İbadət həmişə gözəldir. Hansı formada, hansı dildə olursa olsun insanın Allahla qurduğu ünsiyyətin ən gözəl təcəllasıdır. Atamdan icazə aldıqdan sonra kilsəyə getdik. Yalnız məscidin mavi rəngi və Seyid Abbasda yandırdığımız şamlarla tanış olduğum halda kilsədən də xoşum gəldi. Orada da dua etdim. İbadətin başqa bir formasını görmək mənim üçün xüsusi cazibəyə malik idi. Orada da şam yandırdıq. Xristianların ayini özünəməxsus qaydada keçirildi. Bir neçə gün sonra isə Dravansian xanım və Heraçik bizimlə məsciddə gəldi. Eyni Allaha məsciddə başqa qaydada ibadət etdik. Onlar qaydaları anlatmaqda, biz isə aşılamaqda ısrarlı idik. Hasili xanım deyirdi: “Din qatırı irəliyə doğru hərəkətdədir, geri dönməyəcək. Din insanları xilas etməyə, necə yaşamaq yollarını göstərməyə gəlmişdir. Hər bir din (özündən qabaqkı) başqa bir dinin ardınca və həmin dönmənin insanların idrak və şüur səviyyəsinə uyğun olaraq gəlmişdir. Hansı qatırın geri döndüyünü, vaqonlarını bir-birindən ayırdığını görmüsünüz?”

Nəhayət, 1974-cü ilin yayında dərzilik dərsi və ya mübahisə sona yetdi və Heraçik 17 qiymətlə qəbul oldu. Dravansian xanımın dərsləri mənim üçün din və bilik dünyasına açılan ilk qapı idi. Mən Hasili xanıma daha yaxın oldum. Dostluğumuzun nəticəsi “İslam məktəbi”

jurnalına abunə olmaq, sual-cavab məharətini öyrənmək və suallara cavab tapmaq oldu.

Zəri də bəzəkçilik dərslərini Nəğmə xanımın işinin dadı-duzu olan müştərilərin həyəcanlı söhbətləri ilə başa vurdu. Mən də geri qalmamaq üçün ona qəhvə fincanının ecazkarlıqlarından danışırıdım.

Zərinin sevgi hekayətləri qəhvə fincanının öncəgörmələri ilə yanaşı yaxşı məşğuliyyətə çevrilmişdi. Mən zahiri bəzək-düzəyi, modanı və paltar tikməyi öyrənsəm də daxili baxımdan çox pərişan və dağınıq idim. Çünki bu hadisələr mənim yetkinlik yaşına təsadüf edirdi və yeni bir şey kəşf etdiyimi hiss edirdim. Məndə elə bir şey peyda olmuşdu ki, Zəri onunla əsla tanış deyildi. Zəri davamlı olaraq badamı və findığı gözlərin, qönçə və qaytan dodaqların xəttindən, o zaman yeni moda düşən, köhnəlmiş saç düzümlərindən, hansının hansına uyğun olmasından və necə yaraşığı qız olmaqdan söhbət edirdi. Mən isə onun görmədiyini, amma mövcud olan şeylər haqqında danışmaq istəyirdim. Mən və Zəri fikri baxımdan yavaş-yavaş uzaqlaşmaqda idik. Amma Zəridən ayrılmaq hissi məni sükuta vadar edirdi.

Mənim və Zərinin ruhiyyəsi, əxlaqı və davranışında yaranan fərqlər getdiyimiz iki mühitin fərqiindən irəli gəlmişdi. Məhz bu yeni mühit məni düşünməyə vadar etmiş, Zərinə isə göz-qaş, moda və yaraşığı qız vadisinə sürüklənmişdi.

1974-cü təhsil ili, sentyabr ayı, məktəb, tapşırıq, müəllim və kitab mövsümü gəlib çatdı. Mən yeni təhsil pilləsinə qədəm qoymuş və ümumi orta təhsilin birinci sinifinə başlamışdım. Zəri israr edirdi ki, o ilin məktəb geyimini mən tikim. Amma doğrusu mən dərziliyi yalnız anama, Ağə və qardaşlarımla alt tumanını tikəcək qədər öyrənmişdim.

O il kitab və bədii ədəbiyyata marağım məni məktəbin divar qəzetinin məsulu etdi. Yumor və tapmaca bölümlərində Zəri və Məhnazdan kömək alırdım. Rəsmləri və dizaynları da sinif yoldaşlarımla yardımı ilə həyata keçirirdim. Amma gecələr qəzetin mətləblərini özüm gözəl və oxunaqlı xətlə yazırdım. Bəzən bəzi mətləbləri Hasili xanımdan alırdım və bu, müdirənin etirazına səbəb olurdu. Müdirə xanım deyirdi: “Yalnız özünü və məktəbdaxili mövzular haqqında yazmalısınız”.

Amma Hasili xanım yaxşı ip ucu idi. Önəmli olan o idi ki, uşaqlar onu tanıyırdılar. Onun sözləri hamının danışdıqlarından deyildi. O, mülayim intonasiyası ilə, dinin dadı-duzu olan bir səbəd gül və sevgi ilə divar qəzetimizə qədəm qoymuşdu. Hasili xanım tam mənada bir müəllimə idi. Onun ayaq izi yalnız divar qəzetlərində bəlli deyildi. Çünki o, uşaqların ruhunda yer etmişdi. Hasili xanım bizim əlimizdən

tutmuş, addımbaaddım islamla tanış edirdi. Bu, həyəcan və təəssübə yox, məntiq və şüura dayanan islam idi. Əmək dərsi üçün aşpazlıq, naxıştımə, dərzilik, jurnalistika, ritorika və s. məharətlər də rəsmi dərslər saatına əlavə olunmuşdu. Bu dərslər adətən cümə axşamı keçirilirdi. Rəsmi dərslərdə uşaqların istedadı üzə çıxırdı. Bu proqramla məktəbin qaba siması sevimli simaya çevrilmişdi.

Məktəb bitəndən və qiymət vəsiqəsini alandan sonra qərara gəldim ki, Dravansian xanımın incə və qalın tikişləri ehtiva edən yuxarı dərzilik dərslərində iştirak edim. Amma təəssüflər olsun ki, Hərəçik riyaziyyat dərslərindən kəsilməmiş və elə ilk dəfədə qəbul olmuşdu. Amma mən başqa bir şey öyrənmək istəyirdim. Buna baxmayaraq, anam o il damadama ağıl-mavili koftadan, pəncək və altıkünc ətəkdən ibarət məktəb formamı özümün tikməyimi ummaqda haqlı idi. Ən azı birini tikməyi yaxşı öyrənməli idim. Zəri də Nəğmə xanımın şagirdi olaraq hər gün gözəllik salonuna gedir və əlmuzdu alırdı. Bəndəndəz (üzalan) nənə əvəzinə Zəri xanım deyirdilər.

Bir sıra məktəb uşaqları ilə divar qəzeti qrupunu təşkil etmişdik. Başqa bir qrup da bizə qatıldı. Həftədə iki gün Hasili xanımın “Məhdiyə-məvud” məscidində keçirilən dərslərinə gedirdik. Amma hamımız bir qrupda deyildik. Bəziləri təcvid, Quranı üzündən oxumaq, bəziləri təfsir, bəziləri isə şəriət hökmləri dərslərində iştirak edirdilər. Rəngbərəng çadralar örtürdük. Yalnız Hasili xanım qara çadra örtürdü. Məscidin nəzarətçisi Məşədi Rəcəb mehriban və əxlaqlı bir qoca idi. Yalnız bəzən qızlar ucadan güləndə və nazik çadraları naşılıqla başlarından atanda dodağının altında deyirdi: “Qızlar, həyə edin, bura Allahın evidir”. Amma heç kim heç bir səbəbdən bu dərslərə gəlməkdən məhrum edilmirdi.

1976-cı ilin sentyabr ayı, yenə məktəb, müəllim, tapşırıq və kitab mövsümü başladı. Ümumi orta təhsilin üçüncü sinifi şagirdliyimin ən yaxşı illərindən biri idi. İbtidai məktəb ab-havasından yeni ayrılan, bizim uşaq hesab etdiyimiz şagirdlərə və bərzəx əhliyə yerlə göy arasında asılı qalan və öz qınına qapanan ikinci sinif şagirdlərinə münasibətdə böyüklük və bilicilik hiss edirdik. Dəstə başçısı olmaq mənim özümə güvənimi, cürət və cəsarətimi yüksəltdi. Böyük arzularım və ondan da böyük düşüncələrim var idi. Hər şeyi kitabda görürdüm. Uşaqların bilik və məlumatının artmasını istəyirdim. Hiss edirdim ki, bütün qüsurlar və çatışmazlıqlar nədanlıqdan irəli gəlir. Ağılıma məktəbdə bir kitabxana açmaq fikri gəldi. Uşaqlardan bir neçəsinin köməyi ilə məktəb üçün bir kitabxana düzəlddik. Kimin artıq

kitabı var idisə, mövzusunun, adından asılı olmayaraq, yalnız kitab forması olan hər şeyi topladıq. Başqa qonşular, məhəllənin sakinləri məni görəndə kimi yeni kitablar haqqında soruşurdular. Yaxud, köhnə kitablarını kitabxanaya qoymaq üçün mənə verirdilər. Hamısını nömrələyir, rəflərə düzürdüm. Təmiz və qalın kitabları yuxarı rəflərə, nazik və köhnə kitabları isə aşağı rəflərə qoyurdum. Kitabxanacılığını peşəkar şəkildə öyrəndim. Kitabı yaxşı oxumağı yaxşı kitabı oxumaqdan daha yaxşı öyrənmişdim. Kitab və oxumağa məftun idim. Oradakı bütün kitabları qucaqlamaq, öpmək istəyirdim. Kitabxananın rəflərində hər növ kitab tapılırdı. İki nüsxədən çox olan bəzi kitabları Hasili xanımın köməyi ilə məscidin kitabxanasındakı kitablarla dəyişirdik ki, dini kitabların ayağı məktəbə açılsın. Məktəbdə kimsənin dini kitablardan söhbət açmağa cürət etməsi bir ilk idi. Hasili xanım mənim yeganə yardımçım və yol yoldaşım idi. Məni dəstəkləyir və alqışlayırdı. Əlbəttə, qeyd edirəm ki, bu metodla qeyri-dini kitablar da məscidə ayaq açdı. Məktəbin kitabları məscidin işinə yaramırdı. Amma bu, dini kitabların məktəbə daxil olması üçün bir bəhanə idi. Məsciddən gətirdiyimiz kitabların tərəfdarlarının və kitab oxuyanların sayı günü-gündən artırdı. Məktəb müşaviri təkid edirdi ki, elmi və bədii kitablar uşaqlar üçün daha faydalıdır. Yavaş-yavaş müşavirlə dava-dalaşım başladı. O, məni bir təxribatçı və üsyankar gözü ilə görürdü. Daim əngəl törədirdi ki, bədii olmayan və dini kitabları atmaq lazımdı. Bunlar uşaqların inkişafının qarşısını alır. Amma o nə qədər əmma qoyurdusa, mən daha qərarlı olur və uşaqları daha çox dini kitab oxumağa rəğbətləndirirdim. Doğrusu, uşaqlar da həvəs göstərirdilər. Bir gün Hasili xanımdan istədim ki, kitabxanamız üçün daha çox bədii kitablar versin. Amma o, bir neçə Quran verdi. İlk dəfə idi ki, Quranı kitabxanaya aparırdım. Hasili xanım deyirdi: “Quran kitabı ibarətli və nəsihətli hekayətlərlə doludur”.

Dedim: “Elmi kitablar da istəyirik”.

Yenə bir neçə Quran verib: “Bu kitab elm xəzinəsinin açarı və elm öyrənməyin metodudur”, - dedi.

O bir neçə Quranı müşavirə verəndə narahatlıqdan az qaldı nəfəsi kəsilsin. O, Qurana qarşı deyildi. Amma ona belə öyrətmişdilər ki, Quran yalnız din kitabıdır. Dərs, həyat və bədii kitab başqadır. Dedi: “Qızım, hər bir geyimin, hər bir sözün öz məxsusi yeri var. Məsələn, başmağın yeri başmaq rəfidir. Kitabın yeri kitabxana, paltarın yeri qarderobdur. Quranın yeri məsciddir və məscidin geyimi çadır. Məsciddə iş namaz və ibadətdir. Amma bura məktəbdir. Əgər burada Quran oxusaq, çadra geyinsək, namaz qılsaq, onda gərək məsciddə

işləyək. Müşavirlə mənim fikir ayrılıqlarım şiddətləndi. O, Quranın məktəbdə olmasına razı deyildi. Mən də nəyin bahasına olursa olsun Quranın kitabxanadan çıxarılmasına razı deyildim. Nəhayət, o, Quranın məktəb kitabxanasının rəfində yer almasına icazə verdi. Kitabxananın məsuliyyətini səssizcə məndən alıb, məktəb müdirinin qızına verdi. Bu addımları ilə məni narahat və təcrid etsələr də, qol-qanadım sınısa da, artıq uçmağı öyrənmişdim. Kitabı özümə ən yaxşı dost bilirdim. Kitabın daxilindəki adamlar da kitabın xaricindəki adamlar kimi rəngarəng və sevimli idilər. Kitab, saat zəngitək mənim oyanma nöqtəm idi. Ümumi orta təhsilin üçüncü təhsil ilini bitirdikdən sonra kitab adı daşıyan hər şeyi sürətlə oxuyur, çeynəyir və udurdum. Zəri ilə kitab oxuma yarışı keçirirdik. Dini, qeyri-dini, şeir, bədii ədəbiyyat və s. kitablar oxumaq yaxşı əyləncə idi.

Yay aylarında zəngli saat kimi hər kəs öz proqramını bilməli idi. Əsas etibarilə, on-on iki uşağa yüz metrlik evdə nəzarət etmək, qarınlarını doyurmaq xüsusi qayda-qanun tələb edirdi. Bir gündən bir anamın köhnə ləvazimatı və təndiri işə düşürdü. Anam hər şeyi bacarırdı. Çörəyin, odunun və təndirin iyi ilə gözlərimizi ovur, həyatimizin xoruzunun banlaması ilə yataqda dığırlandırdıq. Gün divara vuranda anam deyirdi: “Qız uşağı günortaya qədər yatmaz”.

Ağa anamın sözünü təkmilləşdirərək oğlanlara deyirdi: “Kişi, gün vuran yorğanın altında tənbel və arsız olar”.

Hər kəs bir işin qulpundan yapışırdı. Adəti üzrə mən anamın yanında xəmiri kündələyir və ya kündəni yayırdım. Günortalar nahardan sonra, süfrə yığılan kimi, Günəş göyün ortasında parlayanda Ağa bəhanə dinləmədən hamını sıraya düzür, başımızın altına balış atır və yatırırdı. Həmişə gözlərimlə gülüş halında idim ki, yuxu gözlərimin hədəqəsindən bayıra sıçramasın. Hamımızdan yorğun olan Ağa hamıdan tez oturduğu yerdə yuxulayırdı. Ağanın xorultusu başlayan kimi bir-bir ətrafından dağılır, öz işimizin ardınca gedirdik. Həmin kələklə günorta yuxusundan qaçan Zəri və Məhnəzla birləşib, prosopis ağaclarının altına gedir və çəyirtkə ovlamaq üçün əlimizə çomaq alırdıq. Bütün bu dəcəlliklərlə yanaşı məscidə getməyi də unutmurduq.

O il Hasili xanım bizə Quranla yanaşı sadə ərəb dilini də öyrətdi. Fəqət şərti bu idi ki, öyrəndiyimiz hər sözü məscidə gəlməyən digər dostlarımıza da öyrədək. Hasili xanım ərəb dilinin qaydalarını mənşum beytlərlə bizim üçün daha asanlaşdırmışdı:

*Muərrif şeş bovəd; muzmər, ezafe,
Ələm, zul-lam, mosul və eşare.*

Bu şeirlərlə Məhnaz və Rüşeyyəninin də ayağı məscidə açıldı.

Məktəb bitəndə Ağa deyirdi: “Bitməmiş dəftərlərin ağ vərəqlərini tez ayırın. Çünki siz yuxuda olanda Şeytan gəlib yazılarınızı və qalan ağ vərəqləri cızma-qaralayar”. Necə də yaxşı idi. Ağa nə deyirdi, inanırdıq. Ağa onları bir-birinə tikirdi. Mən onları ya gələn ilə saxlayırdım, ya da elə həmin yayda Quran hekayətlərini, məsələn, həzrət Yunisin, İbrahimin və çox sevdiyim həzrət Məryəmin əhvalatını gözəl xətlə o dəftərlərə yazır və dostlarıma paylayırdım.

Üçüncü fəsil

İnqilab

1977-ci il, yenə sentyabr ayı, məktəb, müəllim və tapşırıq mövsümü gəlib çatdı. Amma indi yeni bir təhsil pilləsində. Yenidən birinci sinif şagirdi olmuşdum. Tam orta təhsil pilləsinin birinci sinifində olmağıma baxmayaraq, elə bil dağın qülləsindən ətəyinə atılmışdım.

Bu qeyri-məntiqi prosesi, yəni hər yeni təhsil pilləsinin başlaması ilə yenidən birinci sinif şagirdi olmağı heç sevmirdim. Bu məsələ mənim şəxsiyyətimi və iqtidarımı darmadağın edirdi. İbtidai məktəbin 5-ci sinifinə gedəndə yetkinlik ərəfəsindəydim ki, birdən ümumi orta təhsilin birinci sinifinə düşdüm. O qədər çalışıb ümumi orta təhsilin üçüncü sinifinə çatdım. İndi də tam orta təhsilin – Doktor Müsəddiq adına tam orta təhsil müəssisəsinin birinci sinifinə atıldım.

O il tam orta təhsil müəssisəsinin məktəbli forması sürməyi idi. Uzunluğu dizdən bir qarış yuxarı olmalı idi. Onunla bərabər ağı corab, ağı kəmərlər və qara ayaqqabı geyilməli idi. Tam orta təhsil müəssisəsi Şəhrizad ümumi orta təhsil müəssisəsindən dörd dəfə böyük idi. Doktor Müsəddiq adına tam orta təhsil müəssisəsi Abadanın qızlar üçün ən böyük tam orta təhsil müəssisəsi idi. O ilin başqa illərlə əsaslı bir fərqi var idi. O bu idi ki, Zəri bütün dəcəlliklərinə baxmayaraq, 19-dan yuxarı orta qiymətlə ümumi təmayül üzrə məmurular məhəlləsində yerləşən Firdovsi məktəbinə qəbul oldu. Onun hər şeyə istedadı var idi. Ancaq bu istedadları ifadə etməyə dili yox idi.

Doktor Müsəddiq adına tam orta təhsil müəssisəsinin digər tam orta təhsil müəssisələrindən fərqi məktəbin böyüklüyü və şagirdlərin sayı deyildi. Əksinə, fərqli məktəbdə keçmiş təhsil sistemindən qalan 11-12-ci siniflərdə oxuyan cüssəli, dikbaş və dilli-dilavər qızların olması idi. Təhsil baxımından aramızda üç il fərq olsa da hamı bizə birinci sinif şagirdi, onlara isə on ikinci sinif şagirdi deyirdi. Onlarla aramızdakı yaş fərqi bizdə hörmətlə yanaşı bir qorxu yaradırdı. Bunlar ümumən zorla attestat almaq istəyənlər, hər iki ildə bir məcburi bir dərsi başa vuran qızlar idilər. Biz ayaq altında əzilməkdən qorxan cücələr kimi onların arasında yer alırdıq. Bizim siniflərimizi arxa həyəətə, yuxarı sinif şagirdlərini və keçmiş sistemdən qalanları isə müdirin gözü önünə salırdılar. Müdir və tərbiyəçi elə yeriyirdi ki, hamı onlardan çəkinirdi. Hər iki təhsil sisteminin müəllimləri ayrı idi. Yalnız ədəbiyyat və inşaa müəllimi ağayi Yusifi hər iki həyəətə gedib-gəlirdi. O da daim özü ilə problem yaşayırdı.

Qızların arasından keçəndə ayağı ayağına dolaşırdı. Onun davranışlarını dərslərin mövzuna uyğunlaşdırma bilmirdim. Ən çox maraqlı göstərdiyim dərslər ədəbiyyat və inşa dərsləri idi. Bu dərslərdə zaman və məkandan azad olurdu. Şəhrzad məktəbindən fərqli olaraq burada böyük bir kitabxana var idi. Amma kitabxana keçmiş sistemlə oxuyanların həyatında idi. Yavaş-yavaş kitabxanaya ayaq açdım və ora mənim məskənim oldu. Kitablara siyahısını gözəl xətlə yenidən yazdım və pozulmuş nömrələrini yenilədim. Üz qabığı köhnəlmiş bəzi kitablara yeni üz çəkdim. Bu işlərlə kitabxanada yerim möhkəmləndi.

Bir gün səhər inşa dərslərində ağayi Yusifi fərqli bir mövzu təyin etdi. O günün inşasının mövzusu belə idi: “Əgər mənim yerimə olsaydınız?”

Çox çətin idi. Özümdən soruşurdum ki, axı mən özümü ağayi Yusifinin yerinə necə qoyub vəsf edim? Öz əxlaqımı, davranışımı və ya görkəmi onunla necə dəyişə bilərəm?

İlk dəfə idi ki, inşa dərslərində təkrar mövzuların əvəzinə yeni bir mövzu ilə rastlaşırıdım. İndi özüm olmaq yox, ağayi Yusifinin yerinə olmaq istəyirdim. Ədəbiyyat və inşa müəllimi olmağıma sevindirirdi. Amma onun əxlaqı, dağınıq və əsəbi görkəmi bu yerdəyişməni çətinləşdirirdi. Bütün siniflərə bu mövzunu vermişdi. Bütün qızlar Yusifi olmaq təcrübəsini yazmalı idilər. Çətin və yazılması mümkün olmayan bir mövzu kimi görünürdü. Amma yox, yaxşı tərəfini görməli, sınamalı idim ki, xoşa gəlsin.

Adım sinif jurnalının əvvəlində idi. Əmin idim ki, Ağayi Yusifi mənim adımdan asanlıqla keçməyəcək. Həyəcan, hiss və zərafət dolu dillə çirkinliklərini və qaraqabaqlılığını büllur ədəbiyyat qabında bəzədim ki, kişilik əzəmətinə başqa bir forma versin. Ömrümdə yazdığım ən çətin və ən gözəl inşa idi. Özümü sevmədiyim bir müəllimin cildinə və görkəminə salmağım çox vaxt aldı. İnşanın adını oxuduqda qəfildən qeyri-adi bir səslə: “İnşa dəftərini gətir, görüm”, - deyər çıxırdı.

Ağa həmişə Neftayırmanın çap maşını bir üzünü yazmış, digər tərəfi isə ağ qalan tullantı kağızlarını evə gətirər, onları qıyıqla tikər və dəftər düzəldərdi ki, ailə xərcimizə yardım olsun. O dəftərlərdən biri mənim inşa dəftərim idi. Çox gözəl üzlədiyim dəftərimi qarşısına qoydum. Bir kəlməsini belə oxumadan dedi: “Neçə nəfərinizin bu əldə düzəlmə dəftərlərdən varıdır?”

Uşaqlardan bir neçəsi də dəftərlərini gətirdilər. Bütün dəftərləri parça-parça edib zibil qutusuna atdı və uca səslə dedi: “Məlumdur ki,

hamınızın başı bir axurdadır. Yuxarıdan aşağı hamınızın əli bir-birinizin cibindədir və bir-birinizdən oğurlayırsınız.

Boynunun üzə vuran damarı bədəninin bütün qanını üzündə toplamışdı. Bizinsə üzümüzün rəngi qaçmış, hamımız Zərinin xəstəliyinə tutulmuş və lal-mat bir-birimizə baxırdıq.

O çıxıraraq dedi: “Mən on səkkiz saat işləməklə sizi doğru yola yönəldə bilmirəmsə, oğurluqda atalarınızla əlbirəm”.

Oğru sözünü işlətdikdə Ağanın həyalı siması gözümün önünə gəldi. Qışqırmaq istəyirdim. Səsimi onun səmindən də yuxarı qaldırmaq istəyirdim. Demək istəyirdim ki, doğrudur, mənim atam fəhlədir. Amma böyük insandır. Bədəni neft iyi verirsə, ruhu da bilik iyi verir. Ağanın əlləri üçün darıxmışdım. İşləyən və öpüləsi əllər. Sözlərini xatırladım. O deyirdi: “Biz o qədər həyalıyıq ki, əgər biri velosipedimizi oğurlasa və onu oğrunun altında görsək, bu velosiped bizimdir deməyə üzümüz gəlməyəcək”. Ağa həmişə yasəmən və nərgiz güllərini düşünürdü. Əlləri yaşıl idi, qəlbi isə bahar gülləri ilə sevinirdi. Yusifi hələ də çıxırırdı: “Əgər mən olmasam, yerimə məktəbin xadiməsini gətirsələr, düzgün addım atmış olarlar. İntellektual¹ təbəqə üçün yoxsulluq məqbul olduqda yoxsulluqdan qaçış yolu bu dəftərlər kimi yamaq və pinə olur. O zaman burjualar² meydana gəlir. Mənə verilən əməkhaqqı oğurluq puludur. Amma fəhlələr ayağa qalxmalıdırlar. Mənim bu günə qədər sizə dediklərim cəfəngiyyatdan başqa bir şey deyil.

Bizi sinifin bir küncündə tək ayaq üstə saxlamışdı. Elə sözlər işlədirdi ki, ilk dəfə idi eşidirdim. İntellektuallar, burjualar təbəqəsi, feodalizm.³ Hətta bu sözləri doğru-düzgün tələffüz edə bilmirdim. Biz sanki uzun illərlə ağayi Yusifinin çiyinlərində ağırlıq edən bütün dərd-qəmi üçün bəhanə olduq. Sözlərinin mənasını anlamırdım. Özümü bu çərən-ləmələrə layiq bilmirdim. Biz hamımız izzəti-nəfsi olan fəhlə uşaqları idik.

O, bu növ sözlərinə davam etdi: “Onun (əli ilə şahın şəklinə işarə etdi) eyş-ışrəti üçün şəriat yaradan sizin atalarınızdır. Sizin atalarınız səbəb olur ki, o, yay və qış süfrələrini bu şəhərin gecə klubunda keçirsin.

¹ Azadlığa, insan hüquqlarına, qadın və kişi bərabərliyinə inanan ziyalı tipi. “20-ci əsrin əvvəllərində Fransada meydana gəlmişdir.

² Fransada sərvətlərinə görə siyasi hüquqa malik olan tacir, sahibkar və ya şəhər sakinlərinə verilən ümumi ad.

³ Mülkədar və əyanların rəiyyət üzərindəki hökəmrənliyinə deyilir. Bu növ hökumətdə bütün ixtiyar və imtiyazlar mülkədarlara aid olmuş, xalqa heç bir hüquq verilməmişdir.

Qayıqsürmə¹, qolf və atminmə klublarından çox həzz alsın. Bilyard² klubunda qumar oynasın. Sayın, görün atalarınız bu klublardan, kinoteatrlardan və qumarxanalardan onun üçün neçəsini tikiblər. Bu klublar və qumarxanalar yalnız bu xaraba qalmış şəhərdədir. Tac kinoteatrı hətta bir gün də Amerika və Avropanın yeni filmlərindən geri qalmır.

O nə üçün atalarımızın yüzlərlə, minlərlə evi isitdiyini görmürdü? Nə üçün anlamırdı ki, bu səylərin nəticəsində süfrələrdə çörək var? Neft milli sərmayə deyildimi? Bu fəhlələr də milli sərmayə idilər. Bu boş sözləri eşitdikdə kədərlənir və ağlayırdıq.

Saatın sonunadək divarın bir küncündə asılı qalıb, onun qəribə sözlərini dinləyirdik.

Məktəbin zəng səsi müəllimin qalaqlanmış kinlərinə son verdi. Amma hay-küy qopmuşdu. Uşaqların baxış oxu gözlərimi nişan almışdı.

Kimsə inşasını oxumadan ağlaya-ağlaya sinifdən çıxdıq. Dərslər bitdikdən sonra dərhal kitabxanaya getdim ki, burjua, intellektualllar, feodallar və s. sözləri axtarım. Dostlaşdığım cüssəli və daha cəsərtli keçmiş sistemin şagirdləri söz verdilər ki, ondan intiqamımızı alacaqlar. Amma o, baxışları bir qızın baxışları ilə toqquşmasın deyər çənəsini sinəsinə yapışdırmış, sürətlə addımlayırdı. Yusifinin addımlarının sürətini ala biləcək yeganə şey yerə naxış salan bir ədəd əsginazın nazlı görkəmi idi.

Uşaqlar görünməyən sapa bir beş tümənlik əsginaz bağlayıb yerə ataraq ondan intiqam almağı qət etdilər. O, uşaqların hiyləsindən xəbərsiz halda əsginazı götürmək üçün əyildi. Uşaqlar dərhal sapı çəkib, onu nakam qoydular. Uşaqların oyununa gəldiyini görəndə addımlarını daha da sürətləndirdi. Ağayı Yusifi uşaqların onu ələ saldığını, beş tümənlik əsginazdan ötrü gülünc vəziyyətə düşdüyünü anlayandan sonra çox əsəbiləşdi. Bu, şagirdləri ilə təkbətək gücünü sınamaq istəyən müəllimin savaşının hələ başlanğıcı idi. Növbəti dərsdə bu hadisə ilə

¹ İngilislərin Abadana yerləşdiyi ilk gündən Neft şirkəti qayıqsürmə klubu təsis etdi. Hicri-qəməri 1962-ci ilə qədər Abadan İranın qayıqsürmə klubu olan yeganə şəhəri idi. Bu klubda növbənöv qayıqlar var idi. Adətən Neft şirkətinin işçiləri günortadan sonra ailələri ilə birlikdə bu kluba gedir, boş vaxtlarının bir hissəsini orada keçirirdilər.

² Abadan İranın bilyard idmanı rəsmi şəkildə rəvac tapan ilk şəhəri idi. Açıq meydança, bu idman alətinin çoxluğu və gənclərin ona marağı Abadanda güclü bilyardçıların meydana gəlməsinə səbəb olmuşdu. Sonradan bu idman növü Xuzestanın digər neft çıxarılan bölgələrində də rəvac tapdı. Hər il davamlı olaraq neft çıxarılan bölgələrdə bilyard müsabiqələri keçirilirdi.

bağlı hisslərini belə ifadə etdi: “Bir beş tımənlik əsginaz üçün ikiqat olan müəllim, məzarlığın bir küncünə gedib, ər-Rəhman surəsilə dilənçilik etməlidir”.

Qərara gəldik ki, sabahısı gün atalarımız etiraz üçün məktəbə gəlsinlər. 10-dan aşağı qiymət atam üçün çox ağır və çətin idi. Əlləri tullantı kağızlarla dolu idi. Sədaqət və paklığını müdafiə etmək üçün onları özü ilə gətirmişdi. Alnı ilahi cizgilərlə dolu idi. Stulda özünü elə yığmışdı ki, elə bil təhsil nazirinin qarşısında oturub. Qanım cuşa gəlmişdi. Bu vəziyyətə düşdüyü üçün dəli olan müdirin susması məni fəryad qoparmağa cəsərləndirirdi. O gün ədalət tələbetmə dünyasına daxil olmaq üçün ilk addım atdığım gün idi. O əldə düzəlmə dəftərlər mənim fəryad, tələb və etiraz dünyasına giriş qapım oldu. Atamın məzlumluğunu, paklığını və sadəliyini müdafiə etmək istəyirdim. Səsim qulağımda fırlanırdı. Çox uca səsim uşaqları müdirin otağının qarşısına çəkib gətirmişdi. Birdən gördüm ki, onlar heç bir qərar və təşkilatlanma olmadan qapının qarşısında şüar səsləndirirlər. Bu səslər onları silkəyə, ayıldı bilməmişdi. Şüarlar dağınıq olsa da bu, daxili bir inqilab və oyanış üçün yaxşı başlanğıc idi. Yaranmış ab-hava məni daha da həyəcanlandırdı. Atamın razılıq və təşəkkür dolu baxışlarını gördükdə daha çox enerji alırdım. Məktəbin müdirəsi Sübhani xanım həyəcanı yatırmaq üçün hamıdan üzr istədi. Yalvar-yaxar edib məsələni xoşluqla yoluna qoymağa çalışdı və dedi: “Ağayi Yusifi kommunistdir. Fəhlə və fəhlə balalarının tərəfdarıdır. Amma məqsədini pis çatdırıb. Bir az yanılıb. Mən onu yola gətirərəm”.

Sonralar anladım ki, Yusifi ölkənin təhlükəsizlik təşkilatının (SAVAK) nüfuzlu fərdlərindəndir və bizdən söz almağa çalışmış. O, inqilabın əvvəllərində qaçıb gözdən itdi.

Bu etiraz və iğtişaşın ardınca məktəbdən qaçmaq və müəllimləri ələ salmaq halları çoxaldı.

Məktəbin qarışıq vəziyyətinə nəzarət etmək əzəmətli görkəm alan Sübhani xanımın əlindən çıxmışdı. Ondan sonra heç bir müəllimin cazibəsi uşaqları keçmişdə olduğu kimi parta arxasında oturda bilmirdi. Ümumiyyətlə məktəb, müəllim, müdir, parta və lövhə anlayışlarının mənası dəyişmişdi. Riyaziyyat müəllimi məlum, məchul və iki məchullu tənliklərini, kimya müəllimi boş orbitalların valentliyinin müəyyən olunmasını, fizika müəllimi gərginlik və qüvvəni bizə siyasi məfhumlarla – zülm, ədalətsizlik, məzlum, yoxsulluq və səfilliklə başa salırdı. Biz bütün elmlərdə insanı axtarırdıq. Sanki bütün formullar insan anlayışına düyünlənmişdi. Anlamışdıq ki, fiziki qanunlara görə

atdığımız hər bir addım, hülqumumuzdan çıxan hər bir fəryad saysız enerjidən ibarətdir. Bu enerji xarici aləmi darmadağın edir və şübhəsiz varlıq aləminə təsir göstərir. Riyaziyyatla problemləri hesablamaq istəyirdik. Siyasi mövzular ədəbiyyat və din müəlliminin əsas qidası olmuşdu. Heç nə öz yerində deyildi. Sınıf jurnalı siniflərin daim itən əşyalarından idi. Bu, dərstdən qaçmaq üçün yaxşı fürsət yaratmışdı. İstəklərimiz 15-16 yaşlı yeniyetmənin istəkləri deyildi. Özümüzdən danışmırdıq. Bizdə hər şey zirvəyə qalxmışdı. Biz bir inqilaba və bir təfəkkürə bağlanmışdıq. Uşaqların çanta və kitabının yeri daim dəyişirdi. Riyaziyyat müəllimləri ya melin olmamasını, ya silginin itməsini və s. bəhanə edib dərslər keçmirdilər. Bütün bunlar dərslər çalışqan uşaqlar üçün uyğunsuz fəzaya çevirmişdi. Təhsil şöbəsi daim siyasi səbəblərdən və ya yetərsizlik ittihamı ilə müəllimlərin yerini dəyişirdi. Amma biz də sakit qalmırdıq. Asılı müəllimləri ələ salmaqla Sübhani xanımın yuxusuna haram qatırdıq. Daha maraqlısı bu idi ki, məktəbin rahatxanası görüşlər, bəyanatlar, həbslər və s. haqqında informasiya mübadiləsi mərkəzinə çevrilmişdi.

Bəzən informasiya mübadiləsi üçün 3-4 nəfər rahatxanaya gedib, toplantı keçirirdik. Amma bilmirdik ki, heç bir şey Sübhani xanımın nəzərindən yayınmır. O, dilsiz-ağızsız uşaqlardan bir neçəsini xəbərçilik üçün ayırmışdı. Ayaqyollarına bir dəfədən çox get-gəl edənləri müəyyənləşdirib, müdirənin otağına çağırır və sorğu-sual edirdilər. Qisası, artıq ayaqyoluna da getmək təhlükəli hal almışdı.

Qadağan olunmuş kitabların mübadilə məkanı ayaqyolunun hündür divarının üstü idi. Ayaqyolunun koridorunda uşaqların get-gəli o qədər çox idi ki, Sübhani xanımın casus oyunlarının bir nəticəsi olacağını sanmırdıq.

Yeni il (1978-ci il) xəbəri bahar nəsimi və mövcud ab-havanın enerji və həyəcanları ilə yazıq Sübhani xanıma qarşı cəsarətimizi daha da artırırdı.

“Məhdiyi-məvud” məscidinin Quran müəllimlərindən və fəallarından olan Dəşti və Kərimi xanımlar çox yaxşı kitabları və bəyanatları bizə çatdırırdılar. Məscid və məktəb bir-birinə düyünlənmişdi. Məscid bütün söhbətlərin və hərəkətlərin mərkəzi idi. Biz məsciddən qidalanırdıq. Məsciddən ideya alır və oradaca sabah üçün proqram hazırlayırdıq. Hər kəsin bir məsuliyyəti var idi.

“Məhdiyi-məvud” məscidinin yaxşı və dindar uşaqlarından olan Zəhra Almasian şəhərin inqilabçı mübarizlərindən biri Seyid Məhəmməd Kiyavuşun dərslərində iştirak edir, İmam Xomeyninin

sözləri, müxtəlif şəhərlərdə mübarizlərin müqavimət formaları, dindar qüvvələrin həbs olunması və siyasi həbsxanalarda şəhid olması haqqında məlumatları bizim üçün gətirirdi. Mən bütün məlumatları özümlə məktəbə aparır, uşaqlar arasında yayırdım. Zəhra Almasianın dini mətləbləri radikal siyasi motivə malik idi. O, dindar qüvvələrin şah məhbəslərində öldürülməsindən, koka-kola istifadəsinin yasaqlanması, bəzi şəhərlərdə dağınıq nümayişlərin keçirilməsi haqqında xəbər verirdi. Mən, parta yoldaşlarım Məryəm Fərhanian¹ və Zeynəb Çəngizi adəti üzrə mətləbləri oxumaq üçün ayaqyoluna getdik. Oxuyandan sonra cırıb, bir aftafa su ilə anbara yolladıq.

Ayaqyolundan çıxmaq istəyirdik ki, Sübhani xanımın ayaqqabısının tıq-tıq səsinə eşitdik. Üç nəfər necə çıxacağımızı bilmirdik. Bütün gücü ilə qapını döydü. Qapının altından ayaqlarımıza baxıb dedi: “Dördayaqlı heyvan olmusunuz? Qapını açın!”

Naçar qalıb qapını açdıq. Üzümüzə elə şillə çırpdı ki, barmaqlarının izi qaldı. Yol gedə-gedə çığırırdı: “Yetimçələr! Ayaqyolunun divarlarını divar kağızına döndəriblər. Bu yazılar elə tualetə yaraşır”.

Otağına çatanda əsəbi halda dedi: “Qrup halında tualetdə neynirdiz? Oranı restoranla səhv salmışınız?”

Onun boş-boş danışması dağınıq fikirlərimi toplayıb, bir səbəb uydurmağım üçün bir fürsət oldu. Örpəyimi səyyarların dəsmalı kimi əllərində fırladır və deyirdi: “Bütün bu çirkin işlər bu başı ləçəklilərin başının altından çıxır. Başlarına nə qədər yorğan-döşək atırlar ki, keçəllərini örtsünlər, yenə rüsvay olurlar. Bu qədər şıq və növbənöv slyapalılar ...”.

Sonra qovluqlarımıza toxunub dedi: “Qovluqlarınızı qoltuğunuza vurub, evinizə gedin. Vəziyyətiniz bəlli olana qədər gözləyin”.

Nəhayət, Zeynəb və Məryəmin qovluğuna töhmət yazıldı və dərsə buraxıldılar. Mən isə ixrac olundum.

Günün o saatında evə qayıtmaq çox sorğu-suala səbəb olacaqdı. Amma ürək ağrısı və goyzabanı otu dəmləmək bəhanəsilə o günü keçirdim. Növbəti gün də məktəbə gedə bilmədiyim üçün ürək ağrısına baş ağrısını da əlavə etdim ki, bir neçə gün keçsin görək nə olacaq.

¹ Şəhid Məryəm Fərhanian 17 yaşında Abadanın İmam Xomeyni xəstəxanasında xilasediciliklə məşğul oldu. Üç il müddətində Abadanın müxtəlif xəstəxanalarında xilasedici və tibb bacısı olaraq işlədi, müharibə əlillərinə qayğı göstərdi. Bu müddətdə bir dəfə şiddətli yara aldı və məcburi şəkildə xəstəxanaya yerləşdirildi. Bu əzəmətli insan 1984-cü ilin avqust ayının 4-də Abadanda düşmənin minaatanının zərbəsi nəticəsində uca şəhidlik məqamına yüksəldi.

Məryəm və Zeynəb günortadan sonra mənə görməyə gəlirdilər. Yaylıq bağlamışdılar. Guya xəstə olan mən onları görüb adyalın altından sıçradım. Məktəbin yeni xəbərlərini mənə gətirmişdilər. Uşaqlardan bir neçəsi hicaba və hicablı qızlara dəstək üçün şərflərini başlarına bağlamışdılar. Xarici dil müəllimi Qaziani xanımın və Zeynəb Çəngizinin bacısı riyaziyyat müəlliminin və Xerədmənd xanımın dəstəyi bu geyim növünə legitimlik vermiş və onların bu addımı Sübhani xanımın daha çox qəzəb və nifrətinə səbəb olmuşdur.

Sübhani xanım hər gün dərslərə gəlir və deyirdi: “Abadın xəstəliyi keçib sizə?” Kim başına yaylıq örtürdü deyirdi: “Olmaya, Abadın xəstəliyinə tutulmusunuz? Hamınızı evə qapayacam. Bura Xanbacı xalaların yeri deyil. Bu qədər ziyalılar nitqlər söylədilər, bəyanatlar verdilər, olmazın əziyyətlər çəkildilər ki, bu ləçəkləri nənələrinizin başından açsınlar. İndi gənc, təravətli qızlar qartımışları yamsılamaq istəyirlər.

Bahar nəsimi hamının kefini açmışdı. Amma mən hələ də özümü xəstəliyə vurmali idim. Anam hər gün soruşurdu ki, ürəyinin ağrısı yaxşı oldu, ya yox? Ürək ağrısının, baş ağrısının yanına başqa bir ağrı da əlavə etməli idim ki, məktəbə getməməyimi üzürlü göstərim. Şəhid Çəmran universitetində mexaniklik oxuyan və Əhvazın neft şirkətində işləyən qardaşım Rəhim həftə sonları (cümə axşamı) Abadana gəlirdi. Amma bu dəfə gözlənilmədən həftənin ortasında (bazar ertəsi) gəldi. Mənim məktəbə getməməyimdən bir həftə keçirdi. Mənə özümü xəstəliyə vurmaqda yuxu ilə boğuşurdum. Adyalın altında elə büzülmüşdüm ki, hamı mənim xəstəliyimə inansın. Rəhim başımın üzərində oturmuşdu. Çox keçmədən Abadan Neftayırma zavodunun mühəndisi olan bacım Fatimənin həyat yoldaşı ağayi Zarei də gəldi. Atam da onlara əlavə olundu. Qırıq-qırıq, pıçılı ilə danışdılar. Onların teleqram dili ilə danışmasını görüb qulaqlarımı şəkəldim. Rəhim deyirdi: “Etirazçıların sayı hər gün daha da artır. SAVAK bir neçə nəfəri tutub, başqalarının gözünün odunu almaq istəyir. Biz də bəyanat verdik. Bəlkə bu yolla həm fəhlələrin maaşı artar, həm də məmur və mühəndislərin tələbləri həyata keçər. Başqa bir tələbimiz isə xarici şirkətlərin Neftayırmadan və Neft şirkətindən çıxarılmasıdır”.

Rəhim söhbətinə davam edərək dedi: “Fəhlə və məmurların toplantısı zamanı Neft şirkətinin icraçı direktoru Mühəndis Ənsari xalqın tərəfindəymiş kimi etirazçıların arasına gəlib, yalvarıcı və ədəbli ifadə ilə bu bəyanatları oxuyurdu: “Siz bilirsiniz ki, əlahəzrət şahənşah neft sənayesinin işçilərini cəmiyyətin ən vəfadar kəsimi hesab edir və sizə

tam güvənir. Belə ki ölkənin iqtisadi-siyasi nəbzi olan bu ilahi neməti və milli sərmayəni sizə tapşırılmış və ümidini sizə dikmişdir. O, bilir ki, siz fəhlələr hansı çətinliklərlə nefti yerin dərinliklərindən çıxarır, borulara axıdırırsınız. İndiyədək sizdən və ya Abadanda neftayırma ilə məşğul olan digər dostlarınızdan neçə nəfəri bu neft yolunda qanını tökmüşdür. Bu arınmış neft soyuq və şaxtalı fəsildə İrənin ən ucqar yerlərində yaşayan həmvətənlərinizin soyuq və buzlanmış evini isidir. Bu xalqın uşaqlarının qarnı sizin zəhmətinizlə doyur. Maşınlar, qatarlar və təyyarələr bu solyarka və benzinlə işləyir. Bu neft neft-kimya sənayesində hər şeyə çevrilir. Məhz bu neft yoxsulun və zənginin süfrəsinə gedir. Özümüzdə rəhmimiz gəlsin. Bura Xuzestandır. Bəziləri bu münbit torpağı tanımır. Zarafat deyil. Şahənşah altmış dərəcə istidə neft quyularında işləyən sizin zəhmətlərinizin qədrini bilir. Unutmayaq ki, bizim yalnız və yalnız neftimiz var. İqtisadiyyatımız yalnız neft iyi verir. Buradan bildirirəm ki, ayın sonunda məmurların maaşı 2%, neft quyularında neft çıxaran fəhlələrin maaşı isə 5% artırılacaq”.

Heç kim onun sözlərinə etina etmədi. Hamı bir səslə şüar deyir və fəryad çəkirdi.

Uşaqlar dağılışdılar. Mən İmamın Xürrəmköşk çapxanasında çap olunan və otaqların qapısının altına atdığımız bəyanatlarını paltarımın içində gizlədib, oradan birbaşa Abadana gəldim. Uşaqlar dedilər ki, bir neçə gün gözə görünməyin. Deyiblər ki, küçəbəküçə neft sənayesinin fəhlə və məmurlarının ardınca gəzirlər. Təhdid ediblər ki, etirazlar bitməsə, sizi həmin neft kürələrində diri-diri yandıracağıq. İşdən çıxarılmayaq ən az cəzadır”.

Ağayi Zarei də Neftayırmanın etirazlarından, dava-dalaşlarından, təhdidlərdən, həbslərdən danışdı. Atam isə təhlükəsizlik haqda tövsiyələr verirdi.

Demək, ixrac olunan tək mən deyildim. Başımı adyalın altından çıxardım və xəstəlik jestindən çıxdım. Ağa dedi: “Qızım yuxudan oyanıb. Onun üçün goyabani və nabat gətirin”. Dedim: “Yox ata, artıq yaxşıyam”.

Rəhim dedi: “Gözlərindən yatana oxşamır. Niyə məktəbə getməmişən?”

Cəsaərtlə cavab verdim: “Mən də məktəbdən qovulmuşam”. Bir neçə dəqiqə hamı donub qalmışdı. Amma heç kim məndən niyəsini soruşmadı. Artıq inqilab məscid, məktəb və neftayırma zavodunu da aşmış, evlərə nüfuz etmişdi.

Rəhim dedi: “Öyrənməli şeylərin hamısı dərsliklərdə və məktəbdə deyil”.

Paltarının düymələrini açdı və saman rəngində, üzünün yazıları getmiş, üz qabığı skotçlanmış (yapışqan lentlə bərkidilmiş) və yüzlərlə əldən keçdiyi məlum olan bir kitab çıxarıb mənə verdi. Kitabın üstünə yazılmışdı: “Fatimə Fatimədir”. Bundan qabaq da Ustad Mürtəza Mütəhhərinin və Doktor Əli Şəriətinin kitablarından oxumuşdum. Amma bu kitabın adı mənə maraqlı idi. (Buna görə də) soruşdum: “Fatimə Fatimə olmaya bilərmə? Bu kitabın adı niyə bu qədər qəribədir?”

Dedi: “Yox, Fatimə yalnız Fatimədir. Amma bu Fatimə bizə təqdim olunan Fatimədən fərqlidir”.

Goyzabanısız adyalın altından çıxdım və qıvraq halda kitabı oxumağa başladım. Sözlər beynimə elə işləyirdi ki, zamanın keçməsinə hiss etmədim. Kitabın hər səhifəsini oxuduqca bədənimin hərərəti artırdı. Sanki canıma od düşürdü. Bədənimin hər bir hüceyrəsi oyanırdı. Bu oyanış ağrı, hərərət, işıq və odla birgə idi.

Həmin günü axşamçağından hər dəfə Məryəm və Zeynəblə görüşəndə kitabı vərəq-vərəq onlara verirdim və onlar da uşaqlar arasında paylaşırdılar. Bəzən Məryəm bir neçə səhifə artıq alırdı ki, bacısı Əqiləyə də versin. Hamımız bir-birimizi qabaqlayırdıq. Nigaran idik ki, kimsə yeni bir şey öyrənər və biz xəbərsiz qalarıq. Rəhim o il Novruz əmi olmuşdu. Hər gün paltarının altından yeni bir kitab çıxarırdı. Bilmirəm, bu kitabları haradan gətirirdi.

“Fatimə Fatimədir” bitdikdə “Əli” kitabını, sonra “Hüseyn”, sonra “Məhəmməd”, sonra Quran, sonra “İman”, daha sonra isə “Əli şiəsi və Səfəvi şiəsi” kitablarını gətirdi. Bu kitablar bizim bütün dini və milli kimliyimizi, sərmayəmizi qarət edən, əvəzində avropasayağı bəzəkli sovqatlar gətirən rəngini itirmiş və solğun saray islamını bizə tanıdırdı. Hər gün bir ruhani alimin dilindən bütün məscidlərdə, xüsusilə din təbliğatçılarının əsas qərargahı olan Ağayi Cəmi məscidində islam və dindarlığa çağırış fəryadlarını eşidirdik.

Doktor Şəriəti mürtəcə islamı tənqid edir, Ustad Mütəhhəri həqiqi islamın damarlarına yeni qan axıdırdı.

O ilin Novruzunda hər il olduğu kimi ev töküb, xalçaları yuduq. Bütün qonşular ev tökməklə məşğul idilər. Döşəküzlərini və mələfələri yuyur, dəyişirdik ki, Novruz qonaqlarını qəbul etməyə hazır olaq. Ən çox qonaqpərvərlik Abadanın payına düşürdü. Hər il abadanlılar bütün şəhərlərdən, xüsusilə Tehran və Şirazdan gələn qonaqlara ev sahibliyi

edirdilər. Amma 1978-ci ilin on beş günlük bayram tətili mənim üçün bütün illərdən daha maraqsız idi.

Bilmirdim ki, tətildən və təbiət günündən sonra Sübhani xanım məni məktəbə qəbul edəcək, ya yox? Həmişəki kimi nigaranlığımı atamla bölüşdüm. O, həmişə ən ağır şəraitdə ümid verməklə yanaşı daha ağır durumu təsvir edir və deyirdi: “Qızım, ağır-acı insan övladı ilə birgə doğulmuşdur. Çətinliklər insanı böyüdür və ağıllandırır. İnsan böyüdükcə problemləri də özü ilə böyüyür. Bilməlisən ki, problemlərin həlli yolu onların özündədir. Ancaq onu düşünərək, çalışaraq tapmalısən. O zaman problemlərin öhdəsindən gələ bilərsən”.

Məktəbə getməyim Ağa üçün çox önəmli idi. O, mənə ürk-dirək vermək üçün deyirdi: “Düzdür, bir neçə gün məktəbə getməmisən, amma indiyədək öyrəndiyin dərslər, formullar, həll etdiyən məsələlər həyatının problemlərini həll etməkdə, insan olanda sənə kömək etməlidir. Yoxsa, yalnız bilmək, kitabda yazılan formulu, məsələni həll etmək hünər deyil.

Ağa yalnız altı ibtidai sinif oxumuşdu. Amma həyat dərslərini yaxşı anlamışdı. Bu dərsləri həmişə şeir, incəsənət və ədəbiyyat qəlibində bizə öyrədirdi. Onun dayağı mənə də ötürdüyü cürət və şücaət idi. O, hətta vasitə salmağa və üzr istəməyə də razı deyildi. Tətildən sonra bizimlə həmrəng və həmfikir olan müəllimlərdən bir neçəsinin – Məryəm Fərhanianın, Zeynəb Çəngizinin, Məryəm Bəhrinin və s. vəsatəti ilə məktəbə geri döndüm.

1978-ci ilin bayramından sonra Sübhani xanımın inadından dönməsi və əksər uşaqların, hətta keçmiş sistemin uşaqlarının fikir birliyi ilə hamımız məktəbə örpəklə gəldik. Hətta çox moda və geyim həvəskarları olan, gecə-gündüz saçlarını saçqurudan və ütüyü altında saxlayanlar da tüklərini papaq və ya yaylıq altında gizlədirdilər. Bu geyim Sübhani xanımın antidin davranışlarına qarşı dini etiraz simvolu idi. Uşaqların davranışı dəyişmişdi. Belə ki sayı heç də az olmayan kişi müəllimlər artıq qızlar məktəbində işləməyə hazır deyildilər. Dini dərslər daha çox rəvənq tapmışdı. Azan vaxtı bəzi uşaqlar namaz qılmaq üçün kitabxanaya gedirdi.

Sübhani xanım deyirdi: “Bu il uşaqların bədbəxtliyi tutub”. 1978-ci ilin təhsil ilini “Uğursuz il” adlandırmışdı.

İlin ortasında imtahanların keçirilməsi ilə və onun üçün nəhs olan davranışların əvəzi olaraq xeyli sayda şagirdin qiymət vəsiqəsində əxlaq və davranış qiyməti 13 yazıldı. Bu, Sübhani xanımın nəhslik simvolu idi. Onun hər addımı bizi daha da birləşdirir və yaxınlaşdırırdı. İndi

bizim qrupumuz 13 qrupu deyə məşhurlaşmışdı. 13 qrupunda bütün təmayüllərdən və siniflərdən şagirdlər var idi. İlin son qiymət vəsiqəsini alandan sonra evə yollandım və yayın pişvazına çıxdım.

Günəşin yaydan əl çəkmədiyi və gecə saat doqquza qədər abadanlıqların qonağı olduğu qızmar iyul-avqust günləri ramazan ayına təsadüf edirdi. Oğul istəyirdi ki, iftara qədər davam gətirsin, əldən düşməsin. Amma Allah tərəfi, əksər qonşular və məhəllə əhli oruc tuturdu. İmsak və iftar süfrələri açılırdı. Bəziləri özlərini bir işlə məşğul edir və ya bir yerə gedirdilər ki, azan və iftar vaxtına qədər başları qarışsın. Susuzluq, isti və oruc onları daha az incitsin. Bir gün hələ iftar süfrəsi yığılmamışdı ki, Reks kinoteatrının – əsas prospektdə yerləşən əski kinoteatrın – yanması xəbəri şəhərə bomba kimi düşdü. İftar süfrəsi ortada qaldı və hamımız tələsik kinotetra tərəf yollandıq. Məsud Kimyayinin çəkdiyi və Behruz Vüsuqinin baş rol aldığı Marallar ictimai filmi gözləndiyindən artıq, amma kinoteatrın tutumundan (yeddi yüz nəfərdən) az tamaşaçı cəlb edə bilmişdi. Son seans düz onun yarısında başlayacaqdı və dörd yüz bilet satılmışdı. Filmdən bir saat keçməmiş tamaşaçılar yanğının mühasirəsində qalmışdılar. Kinoteatrın yalnız bir giriş-çıxış qapısı var idi və təəssüflər olsun ki, hadisə zamanı bağlı olmuşdu. Gözləmə salonunu izləmə zalına birləşdirən digər üç kiçik qapını da bağlamışdılar. Filmin nümayiş etdirildiyi zalın yalnız bir təcili təxliyə qapısı var idi. Orada yalnız bir neçə nəfər yarıyanmış vəziyyətdə çıxıb bilmiş və təhlükədən yaxa qurtara bilmişdi. Abadan heyrət və qorxuya qərq olmuşdu. Bütün şəhər yaşlı və kədərli idi.

Gecənin ilk saatları idi. Əksər evlərdə bəzi ailə üzvləri hələ də evə gəlməmişdilər. Yanğın xəbərini eşitdikdə bir çox ailələr təşviş içində piyada, şəxsi maşınla, kiçik yük maşınları və ya taksi ilə kinoteatra tökülüşdülər. Çox sayda təcili yardım maşını siqnal verə-verə Reks kinoteatrına doğru hərəkət edirdi. Hamı böyük bir məzarlığa dönən kinoteatra doğru qaçırdı. Yanmış ət iyi bütün şəhəri bürümüşdü. Şəhərdə ah-nalə, ağlaşma səsləri bir-birinə qarışmışdı. Bəzi cəsədləri paltarların qalıqlarından və saatlarından tanıdılar. Gecə saat birə qədər yalnız əlli cəsədi tanıya bildilər və yanaşı düzdülər. Bir dəstə mat-mat zəif ay işığında yanmış cəsədlərə baxırdı. Amma bu qədər naməlum və yanmış cəsədin arasından itirilmiş əzizlərini necə axtara bilirdilər. Cızdağı çıxmış ətin iyindən ürəkbulanmaya düşmüşdüm. Cəsədlər arasında anasının qucağında yanan uşaqları görmək olurdu. Onları ayırmaq mümkün deyildi. Sanki əriyib bir-birinə qarışmışdılar. Ölüm iyi yayılan bu isti havada Abadanın qorxunc gecəsi şivən və zarıma səsləri arasında

sübhə yaxınlaşırdı. Amma şəhər hələ yatmamışdı. Sanki məhşər günü idi. Hər kəs öz yaxınını səsləyirdi. Amma təəssüf ki, cavab eşitmirdi. Radmehr ailəsi kimi bəzi ailələr on bir nəfər itirmişdilər. Onların on nəfəri bacı-qardaş idi. Bu yanğında on bir yaşından iyirmi üç yaşınadək beş övlad itirən Cəfər Saziş fəryad çəkirdi: “Övladlarımın nəyə qurban getdiyini bilmirəm. Kinoteatrın bağlı qapılarını hətta çəkişlə də açmaq və camaatı xilas etmək olmurdu. Amma balalarımın xilasını üçün qışqırıqda bir nəfər çomaqla məni uzaqlaşdırdı və dedi ki, hamı yanır kənar dur”.

Hadisənin qurbanlarından yüz əlli nəfərini tanıya bilmədilər. Məzarlıq da bütün cənazələri qəbul etməyə hazır deyildi. Məcbur qalıb hamısını toplu bir məzarda dəfn etdilər. Toy-büsatdan xəbər-ətər yox idi. Məzarlar qara parçaya bürünmüşdü. Bütün gül dükanları hörmət olaraq güllərini bu toplu məzara hədiyyə edirdilər. Gül bağçalarında hətta bir gül belə qalmamışdı.

Ondan sonra Reks kinoteatrı şəhidlərinin toplu məzarı siyasi görüşlərin qərargahına çevrildi. İndi artıq qorxumuz tam olaraq çəkilmişdi. Yaslı ailələrin halı o qədər pis idi ki, nəfəsi belə güclə alırdılar. Amma geri dönərkən hamımız bir səslə fəryad çəkirdik: “Nə zillət, nə xarlıq, azadlıq, azadlıq!” Yaxud, deyirdik: “Fitnə və cinayət, qan və vəhşətin başlanğıcıdır”. Bəzi şüarlar Rəzminin (polis rəisi) əleyhinə idi. Onu söyür, bu faciənin əsas amili hesab edirdik. Məmurlar xalqın qəzəbi və coşqusu qarşısında yanlış bir addım atmır, yalnız tamaşa edirdilər.

Dünyanın rəsmi xəbər agentlikləri şəhərə daxil oldular. Reks kinoteatrının yanmasını və 377 nəfərin ölümünü İkinci Dünya müharibəsindən sonra ümumi məkanlarda baş verən ən ölümcül yanğın kimi qeydə aldılar. Reks kinoteatrında baş verən yanğın İrani silkədi və milli bir faciəyə səbəb oldu. Bir neçə gün sonra Hüquqçular cəmiyyəti bəyanat yayaraq Reks kinoteatrı yanğınında dövlətin təqsirli olmasını təkid etdi. Bəyanatda deyilirdi: “Necə ola bilir ki, ən böyük neft təsisatlarına və ən yaxşı şəkildə təchiz olunmuş yanğınsöndürmə sisteminə malik bir şəhərin yanğın söndürmə maşınları susuz qalsın”.

Buna baxmayaraq, Şah rejiminin təhlükəsizlik komitəsi bu qeyri-insani faciəni inqilab güclərinin və alimlərin törətdiyini bildirirdi.

Reks faciəsindən üç gün sonra mərhum İmam Xomeyni bəyanat verdi. Bəyanatda deyilirdi: “Bu hadisə şahın daxildə və xaricdə insanları aldatmaq üçün böyük şedevridir. Teatra başdanbaşa kəmərlər şəkildə od vurmaq, sonra məmurlar tərəfindən qapıları kilidləmək sıradan

insanların işi deyil. ... Bu günə qədər zaman-zaman xalqı vəhşicə qıran şahdan başqa kimsə bu qəbil səhnələr yaratmış və ya yaradacaqdırmı?”

Gecələr bütün evlərin və küçələrin işıqları yanır və bütün gözlər yolda idi. Öz əzizlərini əldən verənlər hər gün Reks kinoteatrına gedirdilər. Qətlgahın yanında oturur, rövzə oxuyur, başlarına və sinələrinə vururdular. Əzizlərinin qatilinin cəzalandırılmasını istəyirdilər. Şəhər məscidlərini boş qoymurdular. Şəhərin bütün qapı və divarları Reks kinoteatrında həlak olanların yas məclisi elanları ilə dolmuşdu.

1978-ci ilin sentyabr ayı, məktəb, kitab, müəllim və tapşırıq fəslə neft və fəhlə şəhəri Abadanın zülmə və zorakılığa tabe olmaq istəməyən xalqının inqilabi şüarları ilə başladı. Bu 377 nəfər günahsız insanın ölümü ilə şəhər yuxudan oyandı. Oyanışımızın qiyməti necə də ağır idi! Yuxudan o qədər çətin və pis oyanmışdıq ki, artıq heç bir güc bizi yuxuya verə və ya gözlərimizi bağlaya bilməzdi. Hər gecə komendant saati olmasına və SAVAK məmurlarının təkrar xəbərdarlıqlarına baxmayaraq yaşlı xalqla birgə isfahanlıların məscidinə toplanırdıq. Sonda küçələrə axışır, alovlu şüarlarla rejimin məmurlarını rüsvay edirdik.

Nənənin evi Seyyidüş-şühəda hüseyniyyəsi kimi tanınırdı. O, deyirdi: “Bu evin ilk kərpici Kərbəla türbətindən düzəldilmişdir”.

Baba Kərbəla ziyarətinə gedəndə Ağa üçün sovqat olaraq bir Şərəfüş-şəms üzüyü, özü üçün də bir ovuc Kərbəla torpağı gətirmişdi. O əlli metrlik yerdə üç altı metrlik otaq tikmiş, evin qapısının başı üzərində yazmışdı: “Bu, Rəbbimin lütfündəndir”. Həmin əlli metrlik evdə hər il on gecə rövzə, Əliəsgər beşiyi, Qasim hicləsi və Seyyidüş-şühəda ələmi mərasimi keçirilirdi. Üç qazan həlim aşı bişirilirdi. Eşq və həyəcanla növhə oxunur, sinə vurulur, sinc-təbil çalınırdı. Nənənin hüseyniyyəsi mahir növhəxanların və sinəzənlərin məkanı olmuşdu. Süyyidüş-şühəda səqqası da o küçədən kimsəni susuz keçməyə qoymurdu. Nənənin ailəsinin əxlaqı, isti nəfəsi Nənənin evini İmam Hüseyin (ə) və ailəsinin əza xeyməsinə çevirmişdi. Yavaş-yavaş məhərrəm, Hüseyin (ə) və Kərbəla qürbətinin iyi gəlirdi. Məhərrəm, ağrı-acılarımızı Kərbəla ağrı-acılarına bağlamaq və bu ağrı-acı ilə din və inqilab paltarını geyinmək üçün bir fürsət idi.

Nənə Seyyidüş-şühəda əzadarlığı üçün tədarük görürdü və əmin idi ki, bu rövzələr düynüləri açandır. Hər şey Aşura ongünlüyündən sonra həllini tapacaqdır.

Deyirdi: “Sizin probleminiz odur ki, etiqadınız zəifdir və bütün problemləri özünüz həll etmək istəyirsiniz. Müşkölləri həll edən şəhidlər ağasıdır”.

O, buna qəlbən inanırdı. Əzadarlıq mərasimini elə keçirirdi ki, hər yoldan keçən o evin qapısında dayanırdı. Nənənin o ilki Aşura ongünlüyü rövzəsi tam inqilabi və siyasi idi. Minbərə qulaq asmağa gələnələr daha çox gənclər idilər və İmam Hüseyin (ə) qanının və bu günün missiyasından söhbət edirdilər.

Doğrusu, Nənənin rövzələri onun batinini necə də cilalamış və daxilini necə də aydınlatmışdı. Aşura ongünlüyündən sonrakı hadisələr müşkölləri asanlaşdırdı və yolu açdı. Ailəcə mitinqlərə, yürüslərə gedəndə hətta Nənə də bizimlə gəlirdi. Xalq mitinqlərə gəlməyənləri və ya gələnələrə mane olanları SAVAKın adamları adlandırırıldı. Xuzestan ostanının mərkəzi Əhvaz olsa da Abadan şəhərində Neftayırma zavodu yerləşdiyinə və iqtisadi əhəmiyyətinə görə SAVAKın ostan üzrə mərkəzi idarəsi də orada yerləşirdi. Nümayişə çıxan cəmiyyət SAVAK və yardımçıları küncə sıxışdırmışdı. Siyasi hadisələr, baş nazirlərin ardıcıl dəyişilməsi, şah və Fərəhin qaçması şah rejiminin sonunun çatdığını və İmamın gələcəyinin müjdəçisi idi. Amma bəziləri 1953-cü ilin 19 avqustunda olduğu kimi şahın yenə geri dönəcəyini düşünür və onun üçün nəzir aşı paylayırdılar. O qaçmışdı, amma polis məmurları hələ də onun heykəli ətrafında əlisilahlı dayanmışdılar. Bir çox şəhərlərdə şahın heykəlini aşırırmışdılar. Abadanda isə silah gücünə onun heykəlini qoruyurdular. Yanvar günlərindən birinin axşamçağı idi. Salman və Məhəmməd tələsik evə gəldi və Rəhimin maşını ilə Heykəl meydanına getdik. Nümayişçilərin sayı anbaan artırdı. Nəhayət, camaatın hücum və fəryadları şahın daş heykəlini parçaladı və aşırırdı.

Aydın tam dairə halını aldığı bir gecə bütün başlar səmaya doğru boylanırdı. İmamın şəklinin Aydın üzərində görünməsi şayiəsi dillərə düşmüşdü. Kərim Tehran politexnik universitetinin İnşaat mühəndisliyi tələbəsi idi. Həmişə yeni xəbərləri məktub və ya Rəhimin vasitə ilə bizə göndərirdi. Dərhal ona zəng etdik. O dedi: “Aydın Tehranı, ya Abadanı yoxdur. Bəli, burada da biz Aydın üzündə İmamın şəklini görürük. Hətta Amerikadakılar da İmamın şəklini ayın üzərində görürlər”. Heç kim evdə qalmamışdı. Saatlarla gözlərini Aya dikmişdilər. Gördüyümüz doğru idi. İmamın qəlbimizdə olan təsviri indi Aydın üzərində çərçivəyə salınmışdı. Hansı küçədən, hansı bucaqdan Aya baxırdıq, İmamın şəklini görürdük. Kimin başqa şəhərdə tanışı və ya qohumu var idisə poçta gedir və təsdiq alırdı. Aya nə qədər çox baxırıdığsa, o qədər də

əmin olurduq. O gecə bir an belə olsun İmamın təsvirini əldən verməyə dəyə gözüümüzü yummadıq. Abadanda ikimərtəbəli və ya çoxmərtəbəli evlərin az olmasına baxmayaraq Ayı bir az daha yaxından görə bilmək üçün evlərin üstünə çıxdıq. Heyrətlə inqilabdan, imamdan və Aydan danışır, həzz alırdıq. Abadan və Xürrəmşəhr şəhərlərinin ətrafında yaşayan bir çoxları qurban kəsirdilər. Bir dəstə davamlı azan çəkir və yürüş edirdi. Xalqın həyəcanı vəsfəgəlməz idi və nəzarətdən çıxmışdı. Məscidin ruhani tələbələri nə təsdiq edir, nə də rədd edirdilər. Davamlı olaraq Qumla və universitetlərlə əlaqədə idilər. Amma növbəti gün səhər şəhər əhalisinin inqilabi və islami hərəkatını alimənə və müdrikcə idarə edən Ayətullah Cəmi¹ elan etdi ki, bu şeyiə mövhümatdır, inanmayın. Düşmənin tərəfi sizin inanclarınıza həmlə edir və şeyiə yayır. Fizika insitutları bildirdilər ki, bu təsvir Ayın alçaq-hündürlüklərinin aydın kölgəsidir. Hər kəs buna əsasən öz sevdiyi təsviri zehmində canlandırma bilər. Qum və Məşhəd alimləri bu təsvirin zehnin uydurması olduğunu bildirdilər. Amma bu bizim İmama qəlbimizdə bəslədiyimiz eşq idi. Hamımız bir təsvir görürdük və bizim üçün inkar olunmaz idi. İmamın rəsmi həqiqətən Ayda deyildi, amma bizim göz hədəqəmizdə idi. Məgər məcnun hara baxsa, Leylini görmürdümü? Dağa baxır, dənizə baxır, Leylidən qeyri bir şey görmürdü. Biz də İmamın rəsmi çayda, evin divarında, ağacın yarpağında, bir sözlə hər yerdə görə bilərdik.

Amma rəqib tərəfi bu eşq hekayətindən öz xeyrinə istifadə edə bilmədi. Şahın ağlayaraq getməsi, İmamın gəlməsi, İmamın mindiyi maşını ağışuna alan həyəcanlar və fəryadlar qışın oğlan çağında bahar çiçəyinin açmasını hekayət edirdi. Bir gözüümüz ağlayır, bir gözüümüz gülürdü. İmamın MehrMəsümə aeroportuna enişini televiziyadan izləyəndə ağlamayan çox az adam var idi. Ağlayanlar arasında Reks

¹ Ayətullah Hacı Şeyx Qulamhüseyn Cəmi Əbuzər təbiətli və fədakar bir alim idi ki, 60 və 70-ci illərdə Abadan və Xuzestanda İmam Xomeyni düşüncələrinin yayılması və təbliği istiqamətində ümdə rol oynayırdı. O, xüsusilə Pəhləvi rejiminin son iki ilində inqilabçı qüvvələrin vəhdət oxu idi. Bu yolda olmazın ağrı-acılar çəkdi. İslam İnqilabının qələbəsindən sonra İmam tərəfindən Abadanın imamecüməsi təyin olundu. Ayətullah Cəmi müqəddəs müdafiə illərində, xüsusilə Abadan şəhərinin mühasirəsi zamanı döyüşçülərin və xalqın yanında olmaqla, cümə namazı təşkil etməklə bu şəhərin BƏƏS qüvvələrinə qarşı müqavimətində və mühasirənin yarılmasında böyük rol oynadı. O mərhum, müharibədən sonra da xalqın yanında qaldı ki, həm ağrı-acılarına mərhəm olsun, həm də şəhərin dağıntılarının yenidən inşasında yardım etsin. Dindarlıq, əxlaq və məsuliyyətşünaslıq simvolu olan Ayətullah Cəmi bütün ömrü boyu sadə həyat sürdü, xalq adamı kimi qaldı və könlünü dünyaya vermədi. Nəhayət, 2008-ci ilin 7 dekabrında yüksək mələkut aləmində şəhidlər və əməlisalehlərlə yoldaş olmaq üzrə dünya ilə vidalaşdı. Xatirəsi əbədi olsun.

teatrında həlak olanların yaxınlarının göz yaşları daha görməli idi. Sanki İmam ürəklərinin dağını bir az sakitləşdirməyə gəlmişdi. Göz yaşı tökür və əzizləri üçün darıxırdılar. Bəziləri şəhidlərin məzarına getmiş, İmamın gəlişini onlara xəbər verirdilər.

Rəhman inqilab zamanı Məşhəddə əsgəri xidmətdə idi. Hərbi hissədən çıxmaq üçün hər gün bir ölüm kağızı düzəldir və hərbi hissənin komandirinə verirdi ki, atam ölüb, anam ölüb, qardaşım qəza keçirib və s. Beləcə həmişə hərbi hissədən ayrılırdı. Reks kinoteatrı yandıqda komandirinə məktub yazıb məzuniyyətinin səbəbi kimi bütün qohumlarının yanğında həlak olmasını göstərmişdi. Öncədən onun uydurma ölümləri ilə tanış olan komandir məzuniyyətinə icazə verməmiş və demişdi: “Sən, Reks kinoteatrı yanmazdan öncə bütün əcdadını öldürmüş, məzuniyyətlərini də almışdın. Bunları hardan gətirdin?” Rəhman da çarəsiz qalıb əsgəri xidmətdən qaçmış, bir daha Məşhədə geri dönməmişdi. Buna baxmayaraq, o, bütün silahların istifadə qaydası ilə tanış idi.

Bəzən qardaşların məni özləri ilə aparırdılar. Bəzən mənə təchizat, dəstək və yazı işlərini tapşırırdılar. Hər gün bir yerə hücum edirdilər. Müəyyən edilmiş mağazalara, spirtli içki satılan dükanlara, həbsxanalara. Hətta 13-cü küçədə yerləşən qeyri-siyasi məhbuslar da azad olunmuşdu. Hər gün yeni bir bina inqilab güclərinin əlinə düşürdü.

Nənə Aşura ionicünlüyündə dedi: “Şahın işi artıq bitmişdir”. Bu cümlə Nənə ilə babam arasında çox ixtilaflara səbəb oldu. Bu qoca kişi və qadın ömürlərinin sonunda siyasiləşmiş və bir-birlərinə qarşı çıxırdılar. Şah tərəfdarı olan babam deyirdi: “Qarı, sənın şahla nə işin var? Şah sənə nə pislik edib?” Amma Nənə radikal inqilabçı olmuşdu. Daim şərbət düzəldir, güləb paylayırdı. İslam İnqilabının qələbəsi ilə Abadan əhalisi inqilabın islami olmasına fikir vermədən küçələrdə tuluqzurnası, bəndəri (musiqi) çalır və kişili-qadınlı rəqs edirdilər.

Abadan keçmişdə baş verən neftin milliləşdirilməsi hərəkətinə görə bir çox inqilabçı və əksinqilabçı qüvvələrin siyasi qərarı olmuşdu. Tehrandə hansı adla üç nəfərlik bir təşkilatlanma olurdusa, iki nəfəri Abadanda çadır qurur, əllərinə plakat götürürdülər. Tudə partiyasından, xalq mücahidlərindən, Peykardan, mübariz xalq hərəkətindən, kommunistlərdən, fə dai partizanlardan tutmuş, ərəb xalq mübarizlərinə, müsəlman ümmətinə və İslam İnqilabı mücahidləri təşkilatına qədər hər birinin inanclarını, davranış və məsləklərini isbatlamağa bir səsi, bir tribunası var idi.

İmam bütün bu dava-dalaşa son vermək üçün referendum təklif etmişdi. İlk referendum 1979-cu ilin baharında keçirildi və 98% İslam Respublikasına səs verdi. İmam daim xalqın müsbət cavab verdiyi yekdil sözü təkid edirdi. Amma hər gün bazara yeni ad çıxarılırdı. Siyasi və ideoloji mübahisələr evlərin içinə, küçəyə, bazara, məktəb və universitetə gəlib çıxmışdı. Bəzi ictimai məsələlər, hətta ailələrin arasına sirayət etmiş, ər-arvadlar, bacı-qardaşlar və ata-analar arasında ixtilafa səbəb olmuşdu.

İran xalqının alınına uşaqlı-böyükü siyasət dağı vurulmuşdu.

Kərim davamlı olaraq dini kitablar göndərir və deyirdi: “Bacardığınız qədər oxuyun ki, müdafiədə geri qalmayasınız”.

Gecələr Şam və İsa namazlarından sonra küçələrdə siyasi-ideoloji debatlar qurulurdu. Evdən tez çıxırdıq ki, yaxşı yer tuta bilək. Bu küçə hərəkatlarına rəhbərlik edən inqilab zamanı İrana gələn və inqilabdan öncəki mübarizlərdən sayılan uşaqlar idilər. Onlar Məhdiyi-məvud məscidinin və Neft institutunun bir sıra tələbələri ilə birlikdə islam və xalq dəstələrinin rəhbərliyini üzərlərinə götürmüşdülər. Amma qarşı tərəfin qabaqcılları adətən şəhər xaricindən gəlirdilər və onlara fikri yardım edirdilər.

Namaz və şam yeməyindən sonra 1044-cü küçədə, həzarilər məhəlləsində iynə atsan yerə düşməzdi. Bu toplantıların banisi Hüseyn Atəşkədə¹, Məhəmməd Dəşti², Əhməd Xacəfərd³, Məhəmməd İslaminəsəb və Seyid idi. Küçəyə hamı fərqli yerlərdən gəlirdi. Gecədən xeyli keçənə qədər günün qızdırdığı isti yerdə oturur və müzakirə edirdik.

İnqilab qələbə çalmışdı. Amma Sübhani xanım hələ də məktəbin müdirəsi idi. Hər gün bir məsələ üstündə burun-buruna gəlirdik. Kitabxananın məktəbin islam cəmiyyətinə çevrilməsi, hər gün üzv olanların sayının artması, onlar üçün üzvlük kartı çıxarmam onu daha da əsəbiləşdirirdi.

Kitabxana mənasız kitablardan təmizləndi. Kitab sərgisi keçirilməsi aylıq proqram idi. Salman və Seyid Quma gedir, dini kitablar

¹ Şəhid Hüseyn Atəşkədə Məhdiyi-məvud məscidinin mədəni fəallarından idi. O, “Kuyi-Zülfıqar” əməliyyatında yaralandı və altı ay sonra yüksək şəhadət dərəcəsinə nail oldu.

² Şəhid Məhəmməd Dəşti Məhdiyi-məvud məscidinin mədəni fəallarından idi. Müharibə zamanı Abadanın meri oldu. O və digər səkkiz döyüşçü qardaşımız 1982-ci ilin 13 iyununda namaz üçün dəstəmaz alarkən 230 top gülləsinin Məhdiyi-məvud məscidinə dəyməsi nəticəsində şəhid oldu.

³ Əhməd Xacəfərd Məhdiyi-məvud məscidinin fəallarından və neft şirkətinin fəallarından idi.

gətirirdilər. Çünki uşaqlar hamısı bu kitablara vurğun idilər. Daha əhatəli mədəni proqramlar keçirmək üçün xərcliklərimizdən daha çox pula ehtiyacımız var idi. Qərara aldığımız ki, hər gün uşaqlardan biri, yəni Zeynəb Çəngizi, Məryəm Bəhri, Məryəm Fərhanian və ya Bürhani bacıları (Pərvin, Nəsrin, Simin) əriştə aşısı bişirsinlər. Əriştə aşısını satmaqla şəhər səviyyəsində və Abadanın ümumi kitabxanasında iki böyük sərgi təşkil etdik. Birinci sərgidə tarixdə qadının rolunu işıqlandırdıq. Ağayi Mürtəza Həsəni¹ sərginin təsviri işlərini gördülər. Məşhur xəttatlardan olan ağayi Huşmənd yazı işlərini üzərinə götürdü. Əli Nicati həcmli məzmun və təsvirlər sahəsində mahir idi. Sərginin təşkili zamanı ağayi Fəxrəddin Hicazi² çıxış üçün Abadana gəlmişdi. Sərgiyə baş çəkəndən sonra onun bir tam orta məktəbin islam cəmiyyəti tərəfindən təşkil edildiyini biləndə bizə minnətdarlığını bildirib, cəmiyyətimizə on min түmән məbləğində hədiyyə verdi və biz bu pula cəmiyyət üçün bir videokamera və bir maqnitofon aldığımız.

1979-cu il başqa bir il idi. Yalnız il, geyim və fəsil yenilənməmişdi. Sanki yeni bir əsr başlanmışdı. Sözlər, baxışlar, metodlar, arzular və ideallar dəyişmişdi.

1979-cu ilin mart ayında İmam tərəfindən quruculuq cihadı fərmanı verildi. Növbəti sərgini “Cihad və buğda” adlandırdığımız ki, bütün xalqı buğda sahəsində cihada və özünütəminə sövq edək. Hər iki sərgi Fəth mərkəzində³ (Tam orta təhsil müəssisələrinin və Neft institutunun islam cəmiyyətləri mərkəzi) keçirildi. Fəth mərkəzi ikinci evim olmuşdu. Tam orta təhsil müəssisələrinin və Neft institutunun islam cəmiyyətlərinin bütün toplantıları bu məkanda keçirilirdi.

¹ Doktor Mürtəza Həsəni müharibənin ilk iki ilində Abadanın Taliqani xəstəxanasının müdiri idi. Bu xəstəxana Abadan və Xürrəmsəhr cəbhələrinin müalicə mərkəzlərindən biri idi və müharibə əlillərinin müalicəsində və ya onların ölkənin digər müalicə mərkəzlərinə göndərilməsində mühüm rol oynayırdı. O, Abadan icra hakiminin və imamcüməsinin təklifi ilə Abadan Qırmızı Aypara cəmiyyətinin müdiri vəzifəsinə təyin olundu. Bu vəzifədə də döyüş cəbhələrinə böyük xidmətlər göstərdi. Doktor Həsəni bir müddət də “Əzam və dərman” mərkəzi qərargahında xidmət etdi. Müharibədən sonra laboratoriya bilikləri üzrə doktorluq dərəcəsi alaraq Qum Tibb universitetinə göndərildi və uzun illər bu ostanın səhiyyə mərkəzlərinin laboratoriyalarının müdiri vəzifəsində çalışdı.

² Fəxrəddin Hicazi 1929-cu ildə Səbzivarda dünyaya gəlmişdir. O, İslam Şurası məclisinin birinci, ikinci və üçüncü çağırışında Tehrandan millət vəkili seçildi. İnqilabdan öncə də fəal dini natiqlərdən idi. O, həmçinin çox yüksək qarşılanan İrşad hüseyniyyəsinin natiqlərindən idi. Fəxrəddin Hicazi 2007-ci ilin 19 mayında Tehranda dünyasını dəyişdi.

³ Ümumi şəhər kitabxanası. Bu kitabxana inqilabdan sonra Neft institutunun tələbələrinin və sağirdlərin mədəni fəaliyyət məkanları idi.

Fəth mərkəzi çox faydalı mədəni, siyasi və ideoloji baza idi. Bu təşkilatın ilk toplantısında qərara alındı ki, məktəblərdə dini ab-hava yaradılması üçün mərkəzin tələbələrindən iki nəfəri məktəblərə göndərsin və orada ideologiya və dünyagörüşü tədris etsin. İslam cəmiyyətinin məsul işçilərinin fikri, siyasi və dini biliyini gücləndirmək üçün də müxtəlif dərslər təşkil olunmuşdu. Ağayi Mütəhhər¹ irfan və ağayi Əliəsgər Zarei² siyasət dərsi keçirdi. Ağayi Məhəmməd³ hərbi təlim və s. Hər kəs müəllim və şəxsi zövqünə nəzərən bir dərslər, nəzəri və əməli araşdırmalar sahəsi seçirdi. Bu sinfilərdə Bürhani bacıları, Mari Nəzəri, Pərvanə Ağanəzəri, Zəhra Əlmasian, Məryəm Fərahanian, Fəridə Həmidi, Siddiqə Atəşpəncə, Zeynəb Salehi və Pejmanfər hər biri müxtəlif tam orta təhsil müəssisələrindən, mən də Müsəddiq adına tam orta təhsil müəssisəsindən iştirak edirdik. Ağayi Mütəhhərin Fəth mərkəzində keçirilən ilk əxlaq və irfan dərslərində on beş şagird var idi. Öncədən müəyyən edilən proqram üzrə dərslər daxil oldu. Kondisionerlərin bütün sinifi soyutmağa gücü çatmırdı. Bu bir neçə oturmaqda oturmaq da xüsusi zirəklik tələb edirdi. Qapıya nə qədər yaxın olurdusanız, sinif bir o qədər isti olurdu. Ağayi Mütəhhəri gözləyirdik. Ucuboy bir müəllim sinifə daxil oldu. Mətin səsi və həyalı baxışı ilə hamıya bacı deyə müraciət etdi və salamlayıb dedi: “Mən miskin və gədəyə sizə irfan və əxlaq dərsləri verməyi tapşırıblar. Amma Mövlana deyir ki:

¹ Mühəndis Hüseyn Mütəhhər Neft institutunun Kimya mühəndisliyi fakültəsinin tələbələrindən idi. İnkilab qvardiyasında və Fəth mərkəzində əxlaq və irfan dərsləri keçirdi. Bütün tələbə və şagirdlər onun dərslərinə maraq göstərirdilər. O, müharibə zamanı Şuştar İnkilab qvardiyasında fəaliyyət göstərirdi. Hal-hazırda Əhvaz Neft şirkətinin Mühəndislik idarəsində kimya üzrə fəlsəfə doktoru (Elmlər namizədi) olaraq xidmət edir.

² Əliəsgər Zarei Abadanın Neft institutunun məzunlarından və İslam Şurası məclisinin Tehran şəhəri üzrə millət vəkildir.

³ Seyid Məhəmməd Sədr Haşemi, (risalə sahibi olan müctehid Ayətullah Seyid Əsədullah Sədr Haşiminin oğlu) təhsil şöbəsinin müdiri idi. Müharibə başladıqdan sonra Abadan Neft radiosunda hərbi və epik proqramlar hazırlayıb, şəhid Qulamrza Rəhbərlə birlikdə onları səsləndirirdi. 1982-ci ildə bu radio stansiyasının rəhbərliyi ona tapşırıldı. Eyni zamanda həm də Abadan cümə namazı qərargahına rəhbərlik edirdi. Daha sonra o, Mədəniyyət və İrşadi-İslami nazirliyin Xuzestan nümayəndəliyinin baş müdiri, eyni zamanda həmin nazirliyin Cənub bölgəsi üzrə mədəniyyət və incəsənət qərargahının rəhbəri, həmçinin Livanın Bəəlbək şəhərinin “Səvtul-mustəzəfin” radiosunun müdiri vəzifəsində və 1998-2002-ci illərdə İran İslam Respublikasının Beyrutdakı səfirliyinin mədəniyyət məsələləri üzrə vəkili vəzifəsində işlədi. Tarix, İslam mədəniyyəti və sivilizasiyası üzrə fəlsəfə doktoru olan Sədr Haşimi bir neçə ildir ki, İslam və Ərəb Dünyası araşdırmaları institutunun müdiri və İslam əlaqələri və mədəniyyəti təşkilatının Tədqiqat şöbəsində müşavir vəzifəsində işləyir. 2012-ci ildə təqaüdə çıxdıqdan sonra araşdırma və tələflə məşğul olur.

Ey oğul! Rumlular o sufilərdir ki, onların əzbərlənəcək dərsləri, kitabları yoxdur.

Ancaq onlar qəlblərini tamahdan, xəsislikdən və kinlərdən arındırmış, cilalamışlar.

O aynanın saflığı, bərraqlığı ürəyin vəsfidir ki, orada saysız sürətlər əks oluna bilər.

Qəlblərini cilalayanlar rəngdən, qoxudan qurtulmuşlar. Onlar hər an durmadan bir gözəllik görürlər.

Onlar elmin şəklini və üz qabığını atmış, “Eynül-yəqin” bayrağını qaldırmışlar.

Dedim: “Mən geri qaldım. Lütfən, bir daha deyın”.

Elə bildirdim ki, həmişə və hər yerdə olduğu kimi müəllimin hər dediyini yazmalıyam.

O, aramla dedi: “Yolda qalın, amma qafilədən qalmayın. Yolda qalmaq, qafilədən qalmaqdan yaxşıdır. Bu beytlər yazmalı deyil, anlmalıdır. Nə qədərini anladınızsa, o qədərini də yazın. Anlaşmanın sirri özündə fani, dostda baqi olmaqdır. Kim özünü tanıyarsa, Rəbbini tanıyandır. Allahı tanımanın ilk mərhələsi özünü tanımaqdır. İlk sualı özünüzdən soruşun. Özünüzdən soruşun ki, mən kiməm? Öz həqiqi “mən”inizi tanıyın. Bilin ki, o, Allahdan bir parçadır. Xüsusidən ümumiyyə gedib çıxın. Özünüzü Allahın bir parçası hesab edin. Bu “mən”i tanımaqla böyük Allahı tanımağa gedib çıxın. Öz “mən”inizlə tanış olun”.

Hamımızdan soruşdu ki, deyın görüm “mən kiməm?”

Hər birimiz “mən” haqqında bildiyimizi anladığımız: “Mən, yəni mənim gözüüm. Mən, yəni mənim qulağım. Mən, yəni mənim ağılım. Mən, yəni mənim əlim. Mən, yəni mənim ayağım. Mən, yəni mənim dilim. Mən, yəni mənim qəlbim. Mən, yəni mənim ürəyim və s.”

Müəllim dedi: “Daha yaxşı görün. “Mən”, yəni mənim əlim, yəni Allahdan bir parça. “Mən”, yəni mənim gözüüm, yəni Allahdan bir parça. İndi artıq göz, dil, qulaq, əl, ayaq və qəlb daha çox dəyəərə və daha yüksək məqama malikdir. Elə isə siz əmanətdar olursunuz və daha önəmli missiyanız olur. Sizin “mən”iniz Allah rəngi alırsa, o zaman sizin “mən”iniz Allahın gözü, Allahın qulağı, Allahın ağılı, Allahın əli, Allahın ayağı Allahın dili, Allahın qəlbə olur. Məhz bu zaman siz Allahın bir parçası olursunuz.

İnqilabdan (1979) sonra ilk təhsil ili başlamışdı. Sentyabr ayının və məktəbin başlaması ilə uşaqların əhvali-ruhiyyəsi daha da inqilabçı oldu. Artıq bizim dostluq və düşmənlik meyarımız da “Mən sizə dost olanlara

dost, düşmən olanlara düşmənəm” cümləsinin praktiki mənası idi. İmam məktəbində insanlıq dərslərini məşq edirdik. İnqilabçı fikirlərə o qədər qərq olmuşduq ki, bütün danışq və davranışımızın inqilab üçün faydalı olmasına çalışırdıq. Buna görə də sözlərimiz adətən dolğun və məzmunlu idi. Susqunluq yalana, böhtana və qeybətə mane olurdu. Hələ məktəbli formaları dəyişməyə də əksər hicablı uşaqlar öz istədikləri kimi şalvar geyinirdilər və formaları dəyişmişdilər. Yeni təhsil ilində fizika, kimya və riyaziyyat dərslərində çox az uşaq olurdu. Din maarifi dərslərində isə quru yerdə belə oturmağa yer tapılmırdı. Mən, Nərgiz Kərimian, Fatimə Salehi və Zeynəb Çəngizi, Qaziyani və Xerədmənd xanım kimi bir sıra inqilabçı müəllimlərin tövsiyəsi ilə təhsil şöbəsinə getdik və bizim üçün din, inqilab və siyasət müəllimi göndərilməsini və keçmiş sistemin din müəllimlərinin ixtisara salınmasını tələb etdik. Nəhayət, çox təkid və get-gəldən sonra hər ikisi şəhərin inqilabçı qüvvələrindən olan ağayi Məhəmməd İslaminəsəb¹ və Məhəmməd Bəxşi² din müəllimi olaraq məktəbə daxil oldular. Məktəbimiz məktəbdən başqa hər şeyə oxşayırdı. Daha çox siyasi görüşlər, partiyalar, hizbullah dəstələr, xalq mücahidləri və kommunistlər arasında diskussiya məkanına çevrilmişdi. Diskussiya bir nəticə vermədiyi halda höcətləşmə, bəzənsə münaqişə və dava-dalaşa gedib çıxırdı. Məhz bu höcətləşmə və dava-dalaşda bizim fikri üföqlərimiz dəyişirdi və üzümüə yeni qapılar açılırdı. Əminəm ki, əgər İmam və inqilab olmasaydı, heç zaman o qapıları və o dünyanı görməz və tanımazdıq.

1980-cı ilin qışında Xuzestan və bəzi başqa kəndlər sel nəticəsində suya qərq oldu. Ondan sonra bizim proqramımız dəyişmişdi. Bir gün məktəbə, bir gün isə kəndə gedirdik. Aş, fələfel və samsa satışından topladığımız pulla adyal, paltar və qızdırıcı vasitələr alır, kəndlərə gedirdik. Sel basanda Ağa dedi: “Abadan odla su arasındadır. Ya su onu aparacaq, ya da od onu yandıracaq”.

¹ Məhəmməd İslaminəsəb Amerika islam cəmiyyətinin fəal tələbələrindən idi. O, İnqilabın qələbəsindən öncə xalqın inqilabi hərəkatı başlatdığı zaman İrana geri dönmüşdü və şəhərin mədəni fəallarından idi. Müharibənin ilk illərində isə Ticarət nazirliyində nazir müavini vəzifəsinə təyin olundu.

² Mühəndis Məhəmməd Bəxşi Neft institutunun mühəndislərindən idi. İslam İnqilabının qələbəsindən sonra bir müddət Abadan icra hakiminin müavini vəzifəsində işlədi. Sənaye nazirliyinin Kimya sənayesi müavini, Sənət və Mədən bankının investisiya müdiri, Ticarətin inkişafı təşkilatının (keçmiş İxracat inkişaf mərkəzi) ixracat müavini, İnkişaf və İxracat bankının kreditlər müdiri onun bu illər ərzində işlədiyi vəzifələrdəndir. O, hal-hazırda idarəçilik və sənaye tədqiqatlarında azad fəaliyyət göstərir.

Səhər yanımda məktəb çantası ilə yanaşı aş qazanı da olurdu. Hər birimiz bir şey hazırlayırdıq ki, islam cəmiyyətinin fəaliyyətləri və sərgi keçirmək üçün gəlir mənbəyimiz olsun. O il kəndlər üçün bir qədər adyal və çıraq aldım. Cihadçı qruplarla ətraf kəndlərə gedir və əksər hallarda yazıb-oxuma öyrətmək işini öhdəmizə götürürdük. Tam orta təhsilin üçüncü ili həyatımın ən yaxşı illərindən bir idi. Sel və kiçik qruplaşmaların çəkişməsi və s. hadisələrlə üz-üzə olsaq da hadisələrə sinə gərmək dərsləri və kitabları mənim üçün asanlaşdırmışdı. Heç xatırlamıram ki, bu qədər təzyiq və mədəni-ictimai fəaliyyətlə dərslərimin və imtahanlarımda öhdəsindən necə gəlirdim. Nə zaman dərs oxuyurdum. O qədər məğrur idim ki, nə saxtakarlıq edərdim, nə də qiymət üçün yalvarardım. Amma bilirdim ki, əgər yaxşı qiymət almasam, ailəm mənə bu fəaliyyətlər üçün icazə verməyəcək və bütün bu işlər yerdə qalacaq.

Yayın gəlişi və Fəth mərkəzinin proqramlarının başlanması ilə ağayi Mütəhhərin dərsləri də yenidən başladı. İlk dərslərin mövzusu qorxu idi. Elə dərslərin əvvəlində soruşdu: “Biz hamımız dünyada bir şeydən qorxuruq. Ümumiyyətlə niyə qorxuruq? Siz nədən qorxursunuz?”

Hər birimiz bir şeydən qorxuruq. May böcəyindən, ev siçanından, yırtıcı heyvanlardan tutmuş, qaranlığa, tənhalığa, qəzəbə, yoxsulluğa, susuzluğa, ruhlara, cinlərə, cəhənnəm oduna, Əzrailə və ölümə qədər.

Qorxu hissi keçici bir xəstəlik kimi ruhumuza işləmiş və canımızdan çətinlikə çıxır. Əgər Allah hər yerdə varsa, hər şeyi görürsə, hər şeyə qadirdirsə, nə üçün Allahdan qeyrisindən qorxuruq?

Bu dərslərdə anladım ki, Allahdan başqasından qorxmaq şirkdir. Ölüm mələyi olan son mənzildə qaldım. 1981-ci ilin dərsləri ölüm mələyi haqqında idi. Ölüm mələyinə dostca əl uzatmalı idik. Ölüm qorxusunu yenmək üçün Əzrailə yoldaşlıq etməli idik. Əzrail bizim altşüurumuzda gözəl mələk deyildi. Əzrail qara və bədheybət idi. Biz ondan qorxurduq. Amma Əzraili, bu sevimli və Allah dərgahına yaxın mələyi tanımalı, ona vurğun olmalı idik. O, Yerdə Allahın səfiri idi. Elə bir səfir ki, bütün canlı varlıqlara hülul edir (daxil olur). Onlardan keçir və ruhlarını alır ki, yuxarı aləmə çatdıra bilsin.

Qərara aldım ki, qürub zamanı insanlar ölümləri tərk edəndə biz məzarlığa gedək. Onlarla danışaq. Əzrailə dostluq əli uzadaq. Həyatımızla ölümümüzü bir-birinə bağlayaq.

Əgər ölüm mərddirsə, ona söylə mənim yanıma gəlsin.

Gəlsin ki, onu ağuşuma alım, bərk-bərk sıxım.

Mən ondan əbədi can alım,

O isə məndən rəngi solmuş yamaqlı paltar.

O ölümlərin yanında boş məzarlarda bir saat qaldıq. Ölümü və başqa bir aləmə girişi təcrübə etdik. Ən çətin tapşırıq Əzrailə dostluğu, onunla yoldaşlığı məşq etmək idi. Bəzilərimiz, məsələn, Fəridə Həmidə, Siddiqə Atəşpəncə məşqləri çox ciddiyyə alırdılar. Heç bir vəchlə zarafat etmərdilər. Mən və Zəhra Almasian isə qorxumuzu üstələmək üçün uca səslə gülür, bir-birimizlə danışırıdık ki, tənhalıq hiss etməyək. Özümüzlə meyvə götürür və “cənnət meyvələri yeyirik”, - deyirdik. Uşaqlar tez-tez bizə xatırladırdılar ki, yadınızdən çıxmasın, ustad: “Qəhqəhə səsi Şeytanın vəsvəsidir”, - dedi. Hətta sevinənsəniz belə yalnız təbəssüm etməlisiniz. Müəllimin bütün tapşırıqlarına dözmək mümkün idi. Acusuz bel çantası ilə isti-soyuq bilmədən Xürrəm Məsümə dağlarına çıxmaq, soyuqda nazik paltar, istidə yun palto geyinmək, uzun günləri qidaya göz yummaq, gecə namazları və uzun-uzadı zikrlər, qəzəbini boğmaq, ata-anaya və qohumlara yaxşılıq, yalan danışmamaq, müstəhəb əməllərə diqqət etmək, bağlılıq və asılılıq bağlarını ölüm həddinə qədər qırmaq və s. hamısı mümkün idi. Ancaq ölümlərin məzarında qalmaq, gecələri ölümlərlə danışmaq mənim üçün ən çətin tapşırıq idi.

Salman və Seyid ağayi Mütəhhərin dərslərində mənim əxlaqımın və davranışımın dəyişməsinin və guşənişinliyimin müşayiət edirdilər. Bəzi proqramlarda bizi açıq şəkildə müşayiət edirdilər. Bəzi proqramlarda isə gizlincə təqib edirdilər.

Son dəfə məzarlığa gedəndə hər birimiz məzarlarda bir-birimizdən aralı yatdıq. Təqribən günbatana yaxın idi və hava qaralırdı. Məzarda qalmağımızdan bir saat keçmişdi. Qüsurlarımızı, günahlarımızı həmişəkindən daha çox haqq-hesab edir, zikr deyirdik ki, məzarlıqda yaşayan küçə itlərinin hürmə səsi bizim yatdığımız məzarlara yaxınlaşdı.

Bu səs və səhnədən qorxmamaq olmazdı. Hətta məndən daha ciddi olan Fəridə və Siddiqə tərəddüd etmədən var gücləri ilə məzarlardan bayıra atıldılar. Sürətlə məzarlıqdan uzaqlaşdırdıq. Qaçır və çıxırırdıq. İtlərin səsi anbaan daha ucalır, daha vəhşiləşirdi. Məzarlıqdan çıxdıqda bir-birimizə baxırıdık. Rəngimiz elə qaçmış, dilimiz elə tutulmuşdu ki, bir-birimizi tanıyırdıq. Hadisəni müəllim üçün danışanda öz əməlimizdən utanırıdık və peşman idik. O, dedi: “Nədən qorxmışdunuz? Ölümlər ölümlər, başları öz əməllərinə qarışıb. Sizinlə bir işləri yoxdur. İtlər də ölü leşi ilə tanışdırlar. Onların da sizinlə bir işi yox idi. Əgər siz orada qalsaydınız, qaçmasaydınız itlər sizin ardınızca düşməzdilər. Kimsə itdən qorxub qaçmasa, itin onunla bir işi yoxdur. Amma sizin

hələ də qorxunun hökmranlığı altına olmanızı dürüstcə dilə gətirməyiniz təqdirəlayiqdir.

Məzarlıqda heç it olmadığını anladığda qorxmağımızdan daha çox utandıq. Sən demə, bu, Salman və Seyid imiş. Məzarlığın bir küncündə gizlənilib, it səsi ilə bizi qovurmuşlar ki, bizim Əzrailə dostluq bağlarımızı qırsınlar və məzarlıqdan uzaqlaşdırsınlar.

Kiçik qruplaşmalar hər gün şəhərin bir guşəsində münaqişə törədir, bomba qoyurdular. Ümumilikdə İraq sərhəddi yolu ilə şəhərə silah, qumbara və əl bombaları daxil olur və sadə xalqın əlinə düşürdü.

Abadan İnqilab qvardiyasının komandir müavini və Neft institutunun məzunu olan Əliəsğər Zarei bizə siyasi firqələri tanıma yollarını öyrədirdi. Həmin dərslərdə hərbi, siyasi və təcili yardım təlimləri üçün qadınlardan ibarət ehtiyat güclərin cəlb olunması zərurəti yarandı.

İnqilabdan bir ildən çox keçirdi. Bəzi keçmiş idarələr və binaları, idarə müdirləri, hətta keçmiş rejimin havadarları və SAVAK təhlükəsizlik gücləri hələ də vəzifədə idilər. Zəhərli ab-hava yaratmaq və xalqı narazı salmaq məqsədilə xəyanət edirdilər. Abadan bütün firqələrin, partiya və qrupların hücumuna məruz qalan fəhlə və sənaye şəhəri idi. Bu şəhər hər an fürsət güdən, havadarlarının ixtiyarına hər növ dağıdıcı silah verən bir qonşuya yaxın idi. Bundan başqa Ərəb xalqı təşkilatının qiyamı, ərəb və qeyri-ərəblər arasına təfriqə salınması şəhərin sabitliyini pozmuşdu. Baxmayaraq ki, məhəllələrdə hələ də yekrənglik, yekdillik, səmimiyyət var idi. Xuzestana yeni vali və Abadan Neft institutunun məzunlarından və inqilabçı qüvvələrindən olan ağayi Mühəndis Batmanqılıçın¹ Abadana icra hakimi təyin olunmasından sonra şəhər yenidən nəfəs aldı. O, inqilabi bir addım ataraq İnqilab qvardiyası güclərini, Neft institutu tələbələrini və tam orta təhsil müəssisələrinin şagirdlərini idarələri, təşkilatları və bütövlükdə icra orqanını təmizləmək məqsədilə icra hakiminin həmkarı və könüllü

¹ Mühəndiz Fərivər Batmanqılıç 1956-cı ildə Tehranda dünyaya göz açmışdır. Uşaqlıq və yeniyetməlik illərini atasının işi ilə əlaqədar (atası dəmir yolunda işləmişdir) Məşhəd və Abadanda keçirmişdir. Fərivər orta təhsilini Məşhəddə bitirmiş, 1978-ci ildə Abadan Neft institutundan məzun olmuşdur. O, Neftayırmanın neft sənayesinin tətillərində fəal olan şəxslərdən biri idi. Buna görə də həbs və sürgün olunmuşdu. İnqilabın qələbəsindən sonra 24 yaşında Abadan icra hakimi təyin olundu. Məcburi müharibənin başlanması ilə Abadan icra hakimiyyətində Koordinasiya Qərargahı yarandı. O, 1980-cı ilin payızına qədər şəhərin müdafiəsi və müqaviməti uğrunda heç bir şeyi əsirgəmədi. Nəhayət, fasiləsiz işləmək nəticəsində kəskin mədə-bağırsaq xəstəliyinə və daxili qanaxmaya tutuldu. Belə ki onu Abadandan xərəkdə çıxardılar. Onun müalicəsi uzun çəkdi. Məhəmməd Qərəzi Neft naziri təyin olunduqda Batmanqılıç da nazirliyin Kadrlar şöbəsinin müdiri vəzifəsini qəbul etdi.

nümayəndəsi təyin etdi. Amma o zaman heç bir idarə və təşkilat bizi asanlıqla və rəsmi olaraq qəbul etmirdi. Xoş qarşılanan yeganə qrup icra hakiminin məscidlərdəki nümayəndələri idi. Onları qəbul etmək və onlarla əlaqə yaratmaq üçün razı olduqlarını bildirirdilər. Hər birimiz İcra nümayəndəsi olaraq xidmət göstərəcəyimiz yeri seçmək hüququna malik idik. Mən bütün mərkəzlər, idarələr və təşkilatlar arasından sevdiyim bir yer axtarırdım. Uşaq evi deyilən şəhər yetimxanasını seçdim. Uşaq evi məni özünə çəkirdi. Naməlum və sirli bir qüvvə məni o uşaqlara doğru səs-ləyirdi. Sanki bir qonaqlığa dəvət olunurdum. Bu payıma düşən məkanda hazır olmağa çağırış idi. Oraya getdikdə dindar xanımlardan və Mehdi (ə) məscidinin Quran müəllimlərindən olan Meymənət Kəriminin də orada olduğunu gördüm. Çox sevindim. Onun da uşaq evinə yeni daxil olmasına baxmayaraq, mühiti və uşaqları yaxşı tanıyırdı. İcazəsi olan müxtəlif bölmələri mənə göstərdi. Göstərmədiyi yeganə şəxs uşaq evinin müdiri idi. Müdir əsəbi bir kişi idi. Uşaqlar ondan çox çəkinir, qorxurdular. O da bizim gəlməyimizdən çox məmnun deyildi. Bütün kinini uşaqları hədələməklə boşaltmaq istəyirdi. Qızlar və oğlanlar bir həyətə açılan iki ayrı hissədə, hər biri iyirmi nəfər tutan salonlarda saxlanılırdı. Uşaq evinin bir küncündə mətbəx yerləşirdi. Nəim, Əbdülhüseyn və Əkbər orada iki yaşdan on dörd-on beş yaşa qədər yüz iyirmi nəfər uşaq üçün yemək hazırlayırdılar. Səlim Sələhşur¹ qardaş İcra hakimi tərəfindən Qırmızı Aypara cəmiyyətinə cavabdeh şəxs təyin olundu. O, Neft institutunun tələbələrindən idi. Oğlan uşaqlarının sayı çox olduğu üçün o, öncə Seyid Səfər qardaşı tərbiyəçi olaraq seçdi. Sonra uşaq evinin rəhbərliyini ona tapşırırdı. Seyid Rəhmanın sinif yoldaşlarından və Məhdiyi-məvud məscidinin uşaqlarından idi. Mən də bacısı Fatimə Sadatla bir sinifdə oxuyurdum. Ondən soruşdum: “Haradan başlayaq? Uşaqlarla necə dostlaşaq ki, onlar bizi qəbul etsinlər?”

Dedi: “Onları buraya toplayan yetimlik və kimsəsizlik acısıdır. Biz bu acını anlamaqda onlara şərik olmalıyıq ki, bizə etimad etsinlər, könül versinlər”.

Uşaqlardan nə soruşduqsa, mat-məttəl baxır, yanımızdan ötürdülər. Uşaqların hər birinin həyatı bir tale ilə bağlı idi. Onların bir-

¹ Kərim Sələhşur müharibədən sonra Mançester universitetinin Elektrik fakültəsində doktorluq dərəcəsi aldı və hal-hazırda Neft nazirliyinə müavin təyin olunmuşdur.

biriləri üçün seçdiyi, bir-birlərini çağırdığı ad acı və əzablı həyatdan xəbər verirdi.¹

Fəridə deyirdi: “Biz uşaqlar Allahın yanlıqlarının bir hissəsiyik. Biz analarımızın bətnində ölməli idik ki, ölmədik. Dünyaya gəlməməli idik ki, gəldik”.

Heç birinin vəziyyəti digərindən yaxşı deyildi. Hər bir uşağın ləqəbi ailəsinin peşəsi ilə bağlı idi. Öncə Həsənin soy adının Yol qırağına atılmış olduğunu düşünürdüm. Amma sonradan anladım ki, yol qırağına atılmaq onun həyat hekayəsidir. On il on bir ay altı gün öncə Həsən köhnə bir parça arasında zibil qutusundan tapılmış və bu uşaq evinə verilmişdir. Digəri isə Gopçu Söhrab idi. Söhrabın anası doğuş üstündə ölmüş, atası onu oraya vermiş, özü isə Əhmədabadın birinci laynında (xəttində)² dilənçilik edərək ömür sürürdü. Başqa birinin adı Tiryəki Musa idi. Onun həyat hekayəsi hamısını vurub keçmişdi. Musa narkoman valideynlərinin eyş-işrətinin qurbanı olmuşdu. Hər dəfə Musanı evə aparmağa həvəslənəndə uşağın bədəninin bir yeri onların tiryək manqalı ilə yanırdı. Bədəninin yaraları valideynlərini unutmalarına imkan vermirdi. Dilənçi Şapur da yetimxananın uşaqlarından biri idi. Onun anası küçələrdə dilənçilik edirdi. Şapurun atası öldükdən sonra anası uşağı saxlaya bilməmişdi. O, dilənçilik edir, bəzən Şapur üçün yemək və paltar gətirirdi. Uşaqlar arasında Şapur dəbdəbəyə daha meyilli idi. Qıyası, uşaqların hər birinin acınacaqlı adı və hekayəti var idi.

İndi bu uşaqlarla dostlaşmalı, mədəni iş aparmalı idik. Onların həyatına daxil olmalı idik. Onlara qəribə varlıqlar gözü ilə baxmamalı idik. Onlar da şəhərin digər uşaqları kimi idilər. Yeganə fərq o idi ki, kimsəsiz dünyaya gəlmişdilər. Həyatın ən adi və ən az səhmindən, yəni ata-anadan məhrum qalmışdılar. Heç haradan başlayacağımızı bilmirdik. Yalnız boy atmalarına yardım etməli, dən-su verməli idik, yoxsa, islam, inqilab və İmam haqqında söhbət aparmalı idik? Onlar üçün nədən danışaydıq? Bunlar heç inqilabın nə olduğunu bilirlərmi? İnqilabı görmüşlərmi? Ümumiyyətlə inqilab və islamın onlar üçün nə önəmi var? Bizə daim vəzifəmizi xatırladan və “Onları islam, inqilab və İmamla tanış etsəniz, özləri düzgün həyat yolunu tapacaqlar. Fəqət hissə

¹ İnsan hüquqlarını qorumaq və əxlaqi normalara riayət etmək üçün uşaq evinin uşaqlarının gerçək adlarını qeyd etmirik.

² Abadan məhəllələrindən biri. Abadanlılar küçəyə layn (ingiliscə: line; xətt) deyirlər. Əhmədabad məhəlləsində 15 layn var idi ki, birinci layn şəhərin əsas bazarlarından biri hesab olunurdu.

qapılmayın, onlara acıyarcasına baxmayın”, - deyən Sələhşur qardaşla uzun çəkən söhbət və məşvərətdən sonra bu nəticəyə gəldik ki, bu, nizamsız həyatın proqramı, qanuna ehtiyacı var və mən onlardan biri oldum

Seyid ilk dərsi belə başladı: “Bundan sonra heç kimin digərini ləqəblə çağırmağa haqqı yoxdur. Hamı bir-birini yaxşı adla çağırmalıdır. Biz burada bir ailəyik. Hamımız bacı-qardaş. Böyüklər kiçiklərin qayğısını çəkməlidir.

Bu an Rəsul ağzı ilə alçaldıcı səs çıxararaq Seyidin sözünü kəsdi və ucadan dedi: “Bir neçə ata-anadan olan bacı-qardaşımı?”

Seyid soyuqqanlıqla davam etdi: “Ən kiçik sevgilər ən zəif yaddaşlardan silinmir. Biz sevgi və dostluqla bacı-qardaşlıq əhdimizi gücləndiririk”.

Hay-küy düşdü. Hamısından ağıllı olan Siddiqə dedi: “Susun, imkan verin iki kəlmə adam sözü eşidək”.

Seyid davam etdi: “Böyüklər kiçikləri çətirləri altına alsınlar”.

Uşaq evinin digər bir küncündən başqa bir alçaldıcı səs qalxdı: “Bu isti və boğucu havada yağış hardaydı ki, çətir də olsun!”

Hamı gülüşdü. Seyid davam etdi: “Bizi yaradan Ulu Tanrı necə yaşamaq lazım olduğunu göstərmək üçün bizə kitab və peyğəmbər göndərmişdir ki, öyrənək və doğru yolu seçək. Öz taleyini təyin etməkdə insana da pay düşür.

Sanki hamısı sözü bir yerə qoymuşdular ki, Seyidi danışmağa qoymasınlar.

Hər küncdən bir səs gəlir və hər an onlardan biri fəzlini izhar edirdi.

İndi Fəridənin növbəsi idi ki, anasının həmişəki aşılamalarını uca səslə təkrarlasın: “Biz, Allahın yanlışlarından, kitabla da hidayət olmağı. Bizim üçün ən məntiqli söz şillədir. Kötəklənəndə bir az adam oluruq”.

Seyid təmkinlə və mehribancasına dedi: “Xeyr, uşaqlar. Əgər kimsə kötəklə adam olsaydı, uzunqulaq indiyə adam olmuşdu”.

Uşaqların əlinə yaxşı süjet düşmüşdü. İndi artıq hərə bir söz deyirdi.

Söhrab dedi: “Ağa, biz həmin uzunqulağıq. O qədər kötəklənmişik ki, adama oxşayıırıq”.

Seyid yenə də sözünə davam etdi: “Siz bilirsiniz ki, indi ölkədə şah rejimi devrilmişdir və biz hamımız İmam Xomeyninin rəhbərliyi altında öz həyat yolumuza yönəlirik. Siz də bundan sonra istəsəniz bizimlə birgə ola bilərsiniz, İmamın həyat hekayətini daha çox bilirsiniz.

Onlardan biri dedi: “Ağa, bizim burda qarnımız belimizə yapışmışdır. Əgər bu hekayətlərin arasında kabab-çörək də varsa, gəl hekayətini danış. Yoxsa, bizim hekayətimiz daha ağlamalıdır.

Nəhayət, hər gün ya Meymənət Kəriminin, ya mənim, ya da Seyidin etdiyi bir çıxışla yavaş-yavaş özümüzü uşaqlara sevdirə, etimadlarını qazana bildik. Xüsusilə bəzən uşaq evinin müdirinin icazəsi ilə uşaqları evimizə aparırdıq ki, ev və ailə mühiti ilə tanış olsunlar. Uşaqlar Seyidi bizim hamımızdan daha çox sevirdilər. Ona çox bağlı idilər və onu əmi deyə çağırırdılar.

Bir dəfə bayram günü Seyid oğlanlardan on ikisini evlərinə apardı. Seyidin Təbatəbai seyidlərdən, mömin və güləruz insan olan atası uşaqları çox xoş qarşıladı. Anası da onlar üçün ev yeməyi, meyvə və şirini hazırlamışdı. Onlar üçün hədiyyələr də nəzərdə tutmuşdu. Seyidin evinin həyətinə Seyid sidri kimi məşhurlaşan böyük sidr ağacı var idi ki, meyvəsinin dadı fərqli idi. İldə bir dəfə əvəzinə bir neçə dəfə bar verirdi. Seyid deyirdi: “Atam deyir ki, bu uşaqları gətir evə, bu sidr ağacının meyvəsindən yesinlər”.

O zamanın bütün evləri kimi Seyidin evində də toyuq-cücə var idi. Seyidin anası uşaqlar üçün yumurtadan omlet bişirmişdi. Uşaqlar da sidr ağacının meyvəsindən, omletdən və yeni bişmiş çörəkdən doyunca yemiş, oynamış, dəcəllik etmiş, sonra da razı və sevincək halda uşaq evinə geri dönmüşdülər. Uşaq evinə qayıtmaqlarından bir neçə dəqiqə keçməmişdi ki, aralarında dava-dalaş başladı və bir-birini vurmağa qədər irəli getdilər. Seyid getdi ki, araya girsin, görsün, nə üçün savaşırlar. Nigaran idi ki, uşaqlar onun evində inciyərlər. Onlardan soruşdu: “Uşaqlar, vaxtınız yaxşı keçmədimi? Nədən incimisiniz?”

Həsən dedi: “Seyid əmi, bu böyük namərdlikdir. Söhrab sidr meyvələrinin çəyirdəklərini toplayıb, toyuq-cücənin qəfəsinə gedib, bu dilsiz-ağızsızların arxasına soxub və hamısını öldürüb. Əgər evə getsən dilsiz toyuq-cücələrin başına nə bəla gəldiyini anlayarsan”.

Bəzi uşaqlar bu hadisədən narahat idilər. Daha çox dəcəl olanları gülürdülər. Acıdığımndan yox, bütün dəcəllikləri və əziyyətləri ilə sevirdim onları. Mən bu uşaqların baxışında və ağışında elə bir dünya görürdüm ki, hamını dostluğa, sevgi və mehribanlığa səsləyirdi. Onlar özləri sevgi və qayğıya möhtac olduqları halda həmişə başqalarına sevgi göstərməyə çalışırdılar. Böyük uşaqlar davamlı olaraq deyirdilər: “Seyid əmi, inşallah, əvəzini çıxarıq”.

Heç bir iş, heç bir yer mənə uşaqların yanında olmaq qədər təskinlik vermirdi. Biz bir-birimizə öyrəşmiş və bir ailə kimi olmuşduq. Onlar

hətta bizim bütün ailə üzvlərimizi tək-tək tanıyırdılar. Bu uşaqların ailə və dostluq əlaqələrini təcrübə etmələrini və daim başqalarından mərhəmət ummamalarını istəyirdik.

Vaxtımı ya uşaqlarla keçirməyə, ya da evdə olmağa üstünlük verirdim. O yaşa qədər mənim üçün hər şey zarafat olduğu halda insanlardan uzaqlaşmışdım. Günbəgün daha arıqlayır və zəifləyirdim. Daim dilimin, gözümün, qulağımın və qəlbimin keşiyini çəkirdim. Pəhrizkar bir həyat yolu tutmuşdum. İnsanlarla qarşılaşmaqdan çəkinirdim. Fikrimcə, bu, günahdan qorunmağın ən yaxşı yolu idi. Gecə-gündüz ibadət, zikir və dua ilə məşğul idim. Ağayi Mütəhhərin və Rəbbaninin dərslərini və tövsiyə etdikləri özünənəzarət təlimlərini yanlış anlamam məni güşənişinliyə sövq etmişdi.

İndi artıq anam da evdən çıxım, yenidən mədəni-ictimai fəaliyyətlərə qoşulum deyə yalvarırdı. O fəaliyyətlər ki, xalqın diqqətini çəksin, onları məni tərfiləməyə, mənə hörmət etməyə vadar etsin. Yayda palto axtardığım və sandıqdan qış paltarlarını çıxardığım üçün əsəbiləşir və deyirdi: “Dünya həzz almaq üçündür”. Amma o qədər vəsvəsəyə düşmüşdüm ki, hətta müəllimdən də önə keçmək istəyirdim.

Bir müddət keçdi. Ağayi Mütəhhər mənim bu güşənişinliyimi anlamışdı. Bizə nəsihət verdi və dedi: “Həyat mötədillikdə formalaşır. Nə ifratda, nə də təfritdə. Hamısından önəmlisi isə odur ki, “Allahın əli xalqladır”. Xalqla birlikdə olmalı və günah etməməlisiniz. Qatar hərəkət edərsə, ona daş dəyər. Əgər pəhrizkarsınızsa, dünya adlı döyüş meydanında hazır olmalısınız ki, öz təqva, şücaət və cəsərinizi sınavasınız. Təqva, iman və həya ölçüsü yalnız evlərin arxa otağına sığınıb, namaz qılmaq, oruc tutmaq, zikir etmək və dua oxumaqla gerçəkləşmir. Aqibətinin xeyir olması tərki-dünya olmaqda və xanəgahda çillə saxlamaqda deyil. Etidal və mötədillik üçün rasionallığa və özünü formalaşdırmağa ehtiyac var. Özün və öz mühitin haqqında düşünməlisən. Təqvani yüksəltmək üçün səbir və dözüm lazımdır. Suya düşüb islanmaya bilərsinizmi? Nə üçün sahilə çəkilirsiniz? Dalğalardan niyə qorxursunuz? Nəfslə döyüş meydanına daxil ola və güllədən amanda qala biləcəyinizi sanırsınız? İnsan doğulanda Allah onu rəsmən dünyaya dəvət edir. O zaman tərki-dünya olmaq böyük günahdır. İnsan bəzən elə bir yerə çatır ki, iman və ibadət də onu aldadır. Dünya və bəndələrlə sülh şəraitində yaşamaq və barışıq olmaq yolu peyğəmbərlərin yolunda və Haqq kitabındadır. Ehtiyatlı olsun. Çünki bu yol çox incə və enişli-yoxuşludur.

Yayın sonunda iki proqram hazırlanmışdı. Biri yetimxana uşaqları ilə İsfahana gəzinti, digəri isə siyasi, mədəni və özünütərbiyə məqsədilə XürrəmMəsumə və Tehranın Mənzəriyyə məhəlləsinə səyahət idi. Mənim adım hər iki gəzintidə var idi. Amma Seyid əmi, Hüseyn Atəşkədə, Mehdi Rəfii¹, Əli Cirani, Məhəmməd İslaminəsəb və Meymənət Kərimi İsfahana getdilər. Mən isə Əliəsğər Zarei, Həmid Əkbəri, Azərnuş və Zəhra Almasianla birlikdə Mənzəriyyə gəzintisinə getdik. Mənzəriyyə gəzintisinin özünütərbiyə və nəfsi saflaşdırmaq xarakteri daşdığını bildiyim üçün qrupa qoşuldum. Anam, bir müddət Abadandan çıxacağıam üçün çox sevinirdi. Amma bilmirdi ki, bu gəzintilər həmin dərslərin və özünütərbiyə proqramlarının davamıdır. Mənzəriyyə gəzintisindən qayıdarkən Tehranda yaşayan qardaşım Kərimin həyat yoldaşı azad oldu. Şəhrivər ayının otuz biri (22 sentyabr) İraqın İrana hücumu ilə eyni zamanda Meysəm dünyaya gəldi.

Anam hələ Abadana qayıtmağımı istəmirdi. Davamlı deyirdi ki, qardaşımın zövcəsinə və kiçik Meysəmə qulluq etmək üçün bir neçə gün Tehranda qalım. Çünki Səddam hücum etmişdi və Abadanda müharibə idi.

¹ Mehdi Rəfii Məhdiyi-məvud məscidinin fəallarından və tələbələrindən idi. O, 1979-cu ildə təbliğat ezamiyyətində Mərkəzi ostanına gedərkən avtomobil qəzası nəticəsində dünyasını dəyişdi.

Dördüncü fəsil

Müharibə və əsirlik

1980-cı ilin sentyabr ayı və məktəb mövsümü İraqın MİQ bombardmançılarının səsi ilə başladı.¹ İraqın MİQ bombardmançılarının uçuşu ilə şəhəri eşidilməsi çətin olan bir səs bürüdü. Məktəbin zəngi hər bir şagirdin dabanının altını yaran mərmilərin səsi ilə çalındı. Dükançılar qorxmuş halda mağazaların jalüzünü aşağı çəkər və təlaş içində evlərinə, ailələrinin yanına qaçırdılar. Amma kimsə bu qorxunc və dəhşətli səsin haradan gəldiyini bilmirdi. Bəziləri partlayış baş verdiyini deyirdilər. Daha çox məlumatı olan bəziləri isə səs divarının yarıldığını deyirdilər.² Radio sentyabr və məktəb nəğmələri əvəzinə hazırlıq marşı, həyəcan signalı və hava hücumu xəbərdarlığı yayımlayırdı. Qısa müddətdə bütün küçə və prospektləri ölüm iyi bürüdü. Yaxınlarını itirmiş anaların fəryadı, qorxmuş uşaqların çığırtısı ardıcıl mərmə səsələrinə qarışmışdı. Müdafiəsiz xalqın bədəni güllələrə sipər olmuşdu ki, şəhər ölməsin və aram qalsın.

Məktəbin açılması və dərslərin başlanması həmişə Təhsil şöbəsinin müdirinin dilindən elan olunduğu halda bu dəfə onun şəhid olması ilə müşayiət olundu. Səməd Salehi³ və otuz nəfər həmkarı al qanları ilə bütün Abadan şagirdlərini təhsil ilinin başlanması münasibəti ilə təbrik etdilər. Beləcə məktəb, cəbhə və silah qələmin yerini tutdu. Barıt iyi kitab iyini əvəzlədi. Basic (kөнüllü) forması məktəbli formasının, səngərlər partaların yerinə keçdi. Şəhadət ev tapşırığı oldu. Müəllim komandır, şagird və tələbə isə şəhid oldu.

¹ Məcburi müharibə 1980-cı ilin 22 sentyabrında başladı və sonrakı gün yeni təhsil ilinin başlanmasına təsadüf edirdi (mehr ayının biri).

² Qırıcı təyyarə səs sürətindən daha çox sürətlə uçanda dözülməz səs yaradır və bu səs şüşələrin sınmasına səbəb olur.

³ Səməd Salehi Həbibullah oğlu 1937-ci ildə Fars ostanının Fəsa şəhərində dünyaya göz açmışdır. O, inqilabdan öncə təhsil sahəsinin siyasi fəallarıdan və Abadanda əksinqilabçı və təmayülçü cərəyanlarla mübarizə aparan görkəmli simalarından idi. İnqilabın qələbəsindən sonra Abadanın Təhsil şöbəsinin müdiri təyin olundu. 1980-cı ilin 24 sentyabrında təhsil şöbəsinin binası bombalandıqda şəhid oldu. Onun bir oğlu, iki qızı yadigar qaldı. Təhsil şöbəsinin dəqiqi bombalanma tarixi 1980-cı ilin 24 sentyabr, İraq BƏƏS ordusunun hücumunun 3-cü günüdür. Təhsil şöbəsinin binası Şimali Bovardə bölgəsində və bir səmtində neft institutu yerləşən prospektin döngəsində idi. Həmin gün saat 11-də Təhsil şöbəsinin müdir və müavinlər şurasının toplantısı keçirilməli idi ki, hava hücumları baş verdi. Bu bombardmanda Səməd Salehidən başqa digər 32 nəfər də şəhid oldu. Təhsil nazirliyi bu münasibətlə 29 sentyabrı (7 mehr) ölkədə matəm elan etdi.

Müharibə hamını qəfil yaxaladı. Müəllimdən, dükançıdan, mühəndisdən, doktordan tutmuş, qocaya, cavana, anaya və uşağa qədər hamını. Səddam adamyeyən əjdəhatək şəhərlərin canına düşmüşdü. Doymaq bilməyən Zəhhak ilanıtək özünü bu diyarın övladlarının qanı ilə doyururdu. Abadandan gələn xəbərlər məni o qədər qərarsız edirdi ki, israr və iltimasla Kərimi nəyin bahasına olursa olsun şəhərbəşəhər Abadana çatdırmağa razı saldım. Hətta qardaşım arvadının xəstəxanadan çıxmasını belə gözləmədim. Səhər tezdən Əhvaza çatdım. Rəhim Əhvaz vağzalında məni qarşıladı. Birlikdə Neft şirkətinin Cəbhə Koordinasiya və Dəstək Qərargahına getdik. Çox sayda qadın dəstək xidmətləri ilə məşğul idi. Bir neçə gün onların yanında fəaliyyət göstərdim. Amma hələ də uşaq evinin uşaqları üçün nıgaran idim. Aram Abadan döyüş meydanına çevrilmişdi. Müharibə şoku o qədər şiddətli idi ki, çox az adam uşaq evindəki uşaqları xatırlayırdı. Hətta sülh zamanı və dinc vəziyyətdə də bu uşaqlar bir çoxlarının zehmində unudulmağa məhkum edilər, ondan qala ki, qan və mərmi günlərində olsun. İraq təyyarələri şəhəri dayanmadan bombalayırдыlar. Müharibə haqqında ziddiyyətli xəbərlər eşidilirdi. BƏƏS rejiminin vəhşi hücumları müdafiəsiz şəhər əhəlisinin qeyrət və mərdliyinə çəng atırdı. Hər gün şəhərin bir hissəsinin viran qalması xəbərini eşidirdik. Qəlbim sınımışdı. Küçə və prospektləri, kağız gülləri Abadanın Məsumə günlərini yada saldıqca ürəyim parçalanırdı. Qohumlardan xəbərsiz idik. Müharibə olduğuna inanmırdıq. Hamımız bir oyun kimi tezliklə son fitin çalınacağını gözləyirdik. Hər şey inanılmaz şəkildə dəyişmişdi. Bütün nıgarançılıq və ağrı-acılarımın içində uşaq evinin uşaqları üçün duyduğum nıgarançılıq daha çox idi. Abadana qayıtmalı idim. Bu şəhər, Məsumə da olsa, viran da qalsa, mənim şəhərim idi. Davamlı olaraq Rəhimə deyirdim ki, Abadana qayıdım. O, əsəbiləşir və deyirdi: “Ay qız, Abadan artıq sənin yerin deyil. Müharibədir, Məsumə, anlayırsan? Müharibə artıq manevr deyil, mədəni iş deyil, müharibədir.

Bu sözlərə baxmayaraq, Abadanı düşünməkdə daha qərarlı idim. Vicdan əzabı bir an belə məni rahat buraxmırdı. Hər gün özümü Abadana yetirmək üçün bir yol axtarırdım. Güllə yağışı altında Abadan-Əhvaz yolunda gediş-gəliş çətinliklə baş tuturdu. Maşınlar əsgər aparır, cənazələrini geri qaytarırdılar. Geri dönməm üçün yol yox idi.

Bir gün səhər Salman bir avtobus və çox sayda sənişinlə Əhvaza gəldi. Him-cim və işarə ilə Rəhimlə söhbət edirdim. Rəhim avtobusa minib gözucu sənişinlərə baxdı. Mən bayırdan baxırdım. Bütün sənişinlərin əynində ağ qısaqol alt köynəyi var idi. Bəzilərinin gözü

parça kəsiyi ilə bağlanmışdı və parçanın altından bir şey görə bilsinlər deyə başlarını geri çəkirdilər. Salmandan soruşdum: “Bu sənişinlər niyə belə qeyri-adidirlər? Bunlar kimdir?”

-Əsirlər, - deyə Salman cavab verdi.

-Əsir nədiri?

-İraqlılar. Xürrəmşəhr cəbhəsində əsir alınıblar.

-Gözlərini niyə bağlamısınız? Nə üçün yalnız alt köynəyi geyiniblər? Nə üçün bu qədər qorxurlar?

-Bunlar son nəfəslərinə qədər bizimlə döyüşürlər. Bizə çatanda isə özləri paltarlarını çıxarıb, yalvararaq “dəxilül-Xomeyni” deyir və təslim olurlar. İndi də nə acdırlar, nə susuz. Yalnız təhlükəsizlik məsələlərinə görə gözlərini bağlamışdıq. Hər biri də bir oturacaqda oturmuşlar.

-Bir oturacaqda neçə adam oturur ki? – deyə təəccüblə soruşdum.

Xülasə, Salmana yalvar-yaxarla günortadan sonra dindirilməsi bitən həmin İraqlı əsirlərin avtobusu ilə Abadana yola düşə bildim. Əlində G3 İraqlı əsirlərin qarşısında dayanan Seyid Məsud Hüseynnijad¹ yerini dəyişdi və mən sürücünün – Salmanın yanında oturdum. Salman Əhvaz-Abadan yolunda mənə bir çox sarsıdıcı səhnələri görməyə hazırlayırdı. Mənim üçün indi bombardman olunan xatirə dolu küçələrdən, yaralılarla və toz-torpaqla dolu şəhərlərdən danışdı. Sanki qulaqlarım ağırlaşmışdı. Nə deyirdisə, “düz deyirsən?” – deyə cavab verirdim. Salmanın sözlərinə inana bilmirdim. Salman deyirdi:

-Anam və Məryəm Abadanda deyillər. Mahşəhrə gediblər ki, bombardmanın şiddəti azalsın. Evdə kimsə yoxdur. Bəzən Ağa evə baş çəkir. Amma mən, Məhəmməd, Rəhman, Əhməd, Əli və Həmid hamımız buradayıq. Yalnız hara getsən, bizi xəbərsiz qoyma.

Salman mənə Xürrəmşəhr cəbhəsinin xəbərlərindən, xalq və dəstək qərargahlarından, dostlarımdan danışdı. Amma uşaq evinin uşaqlarından bir xəbər yox idi.

Soruşdum: “Bu əsirlər nə deyirdilər? Abadan və Xürrəmşəhr haqqında nə xəyal qurublar? Səncə bu vəziyyət nə zamana qədər davam edəcək?”

-Məqsədləri yalnız Xürrəmşəhr və Abadan olmayıb. Tehranı xəyal edirdilər, həm də üç günə.

¹ Seyid Mahmud Hüseynnijad Abadan İnkilab Keşikçiləri korpusu (İnkilab qvardiyası) güclərindən idi. O, Saminul-əimmə əməliyyatında yaralandı və işini davam etdirmək üçün Neft şirkətinin boru-prokat zavoduna göndərildi.

-Necə də xoşxəyallı imişlər. Bizim üçün necə yuxular görürmüşlər. Amma çox hazırlıqlı gəliblər ki, bu neçə gündə şəhəri belə şumlayıblar.

-Hazırlıqlı gəliblər, amma yaxşı düşünməyiblər. Xalqın müqavimət və müdafiəsi ilə qarşılaşacaqlarını düşünməyiblər. BƏƏS rejimi tam silahlı bir ordu ilə gəlib ki, xalqın küstar üsulla hazırladığı bombalarla döyüşsün. Ola bilər ki, müharibə bir ay çəksin və bu vəziyyət mehr ayının (23 sentyabr-22 oktyabr) sonuna qədər davam etsin. Bunların özlərinin cürəti, cəsarəti yoxdur. Təchizatlarına güvənirlər. Biz çox şər və həyasız bir qonşuya rast gəlmişik. Elə ki evimizdə, ailəmədə bir az qarışıqlıq, ikitirəlik olduğunu gördü, divardan boylanıb daş atır. Yadında deyilmi, biz uşaq ikən ara-sıra İraq bir qrupu ayaqyalın və ac-yalavac Şələmçə sərhədinə göndərir və “bunların əcdadı iranlıdır”, - deyirdi, biz isə onlara İraqdan qovulanlar deyirdik?

Abadana yaxınlaşırdıq. O şəhərə ki, ardıcıl bombardman altında bütün bədəni yaralansa da hələ nəfəs alır və sağ qalmağa çalışırdı. İraq gücləri bir neçə dəqiqədən bir səs divarını yarırdı. Neft radiosu¹ davamlı

¹ İnqilabın qələbəsindən öncə Abadan rayonunun iki radiosu var idi: “RadioNeft” və “RadioAbadan”. “RadioAbadan” 1973-cü ildə yayıma başlamışdı və daha çox ölkə xarici üçün nəzərdə tutulmuşdu. Bu radionun proqramları ölkə radiosu tərəfindən gücləndirilirdi və təqribən yerli proqramlar yayımlanırdı. Milli neft radiosu isə daha çox keçmişə malik idi və 1953-cü ildən fəaliyyətə başlamışdı. 24 saat ingilis, ərəb və fars dillərində yayımlanırdı. Bu radio Milli Neft şirkətinin nəzarəti altında idi. İnzibati baxımdan Abadan Neftayırma şirkətinin İctimaiyyətlə əlaqələr şöbəsinin nəzdində idi. İnqilabın qələbəsindən sonra ingilisdilli yayım azaldı. Müqəddəs müdafiə dönməndə isə tamamilə kəsildi. Bu radionun iki ötürücüsü var idi. Bir 10 kilovattlıq ötürücü Cəmsidabad bölgəsində, başqa bir 1 kilovattlıq ötürücü isə Abadanın Ümidabad bölgəsində yerləşirdi. Radionun idarə və proqramların hazırlanması bölməsi Abadanın ən gözəl təbiəti olan bölgələrindən birində, yəni Birimdə yerləşirdi. Məcburi müharibə başladıqda bu radionun əksər işçiləri işlərini tərk etdilər. Radionun məsuliyyəti Əli Nəcəfi Bəvani adlı bir nəfərin öhdəsinə düşdü. O, inqilabdan qabaq bu radionun azançısı idi. O, bəzi müəllimlər, qvardiyanın (sepah) cihad gücləri və bəzi keçmiş işçilərlə birlikdə Abadanın mühasirədə olduğu dönmədə bu yayım orqanında yaddaqalan rol oynadı. Bu radio Abadanın mühasirə zamanı fəaliyyət göstərən yeganə radio idi. Bəzən bu şəhərin ölkənin digər nöqtələri ilə yeganə əlaqə vasitəsi hesab olunurdu. Bu zaman proqramların yayımlanması səhər saat 8-dən saat 24-ə qədər 18 saat müddətində davam edirdi. Əməliyyat zamanı yayım 24 saatlıq iş rejiminə keçirdi. Bu radionun işgüzar personalı hər gün üç saat proqram hazırlayırdı. Digər vaxtlar isə xəbərlər və ölkə radio proqramları ilə doldurulurdu. Müharibə əməliyyatları müddətində marş, inqilabi və epik nəğmələr, həzrət İmamın nitqləri və hərbi bəyanatlar yayımlanırdı və döyüşçülərin əhvali-ruhiyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olurdu. Bundan başqa iraqılı əsir və mühacirlərdən müsahibə alırdı ki, bu da İraq BƏƏS rejiminin qələbəsinə səbəb olurdu. Bir zaman Seyid Həsən Xomeyni əd-Dəvət firqəsindən bir sıra şəxslərlə birlikdə bu radionun ərəb dili bölməsini idarə edirdi. 1981-ci ildə Məhəmməd Ğərəzi valilikdən neft nazirliyinə getdikdə bu radio Neft şirkətindən ayrıldı və Tele-radio şirkətinə verildi. Bundan sonra radionun adı “Abadan neft radiosu” şəklində dəyişdi. Bu yayım orqanında ağayi Nəcəfi Bəvanidən başqa mühüm rol oynayan digərlərinin -

olaraq Qulamrza Rəhbər¹ və Məhəmməd Sədrin səsini yayımlayırdı. Onlar həyəcan və hərarətlə xalqa ruh verir, sakitləşdirməyə çalışırdılar. Bəzən Əbül-Fütuh Peykan² televiziya xalqın müqavimətini tərifləyir və özündən epik şeirlər oxuyurdu. Neft radiosu daim qırmızı və ağ vəziyyəti elan edirdi. Hər dəfə qırmızı vəziyyət elan olunanda Salman avtobusu saxlayır, sözlərini və təhlillərini durdururdu. Biz müharibəyə öyrəşməmişdik. Müharibə çağırılmamış qonaq idi. Heç kim nə reaksiya verəcəyini bilmirdi. Hamı müharibənin bitməsini gözləyirdi. Hər gün sabah müharibə bitəcək deyər düşünürdük.

Şəhərə yaxınlaşdıqca daha da heyrətə gəlirdim. Tez-tez Salmandan soruşurdum: “Yolu düz gəlmisən? Biz Abadana gedirik?” Neftayırma zavodunun təmiz və mavi səmada iyirmi kilometrədən hamıya təbəssüm edən, iş-gücdən, xalqın bir araya toplanmasından xəbər verən həmişəyanar məşəli sönmüşdü. Qara və toztorpaqlı duman mavi səmanın yerini tutmuşdu. Şəhər üz-gözü qan içində olan insanlarla dolu idi. İnana bilmirdim. Dünənə qədər üzük qaşı kimi parlayan bir şəhər, bu gün yanmış və yaralı bir şəhərə çevrilmişdi. Hər kəs onun bir küncündə torpaq və dəmir parçalarından ibarət ev adlanan bir tərəpə yaşayırdı. Kədər kələyimi kəşmişdi. Xalq şəhəri dişlərinə almış, onu müdafiə edirdi. Amma Abadan bütün səmimiyyəti və sevgisi ilə yanır, tüstü olurdu. Soruşdum: “Bu tüstü haradandır? Haranı bombardman ediblər?”

Seyid Məhəmməd Sədr, Şəhid Qulamrza Rəhbər, Əbul-Həsəni, Həsən Zərifian və Hüseyin Lətifinin də adını çəkmək olar.

¹ Qulamrza Rəhbər müharibə başlamazdan öncə Abadan Neft radiosu ilə diktör olaraq həmkarlıq edirdi. Müharibə başlayandan sonra diktörlükdən başqa Abadan və ətraf cəbhələrdən xəbər və reportaj hazırlamaqla da məşğul oldu. Abadan mühasirədən çıxdıqda onun fəaliyyət sahəsi genişləndi və “Təriqul-quds”, “Fəthul-mubin” və “Beytül-müqəddəs” kimi müxtəlif əməliyyatlarda iştirak edərək bu əməliyyatlardan səsli və görüntülü reportajlar hazırlayıb, Tele-radio şirkətinin kanallarında yayımlanmaq üçün mərkəzə göndərirdi. O daha sonra Abadanın mərkəzi xəbər şöbəsinə müdir təyin olundu. Əlbəttə, bununla yanaşı hələ də Tele-radio şirkətinin müxtəlif cənub əməliyyat bölgələrində xəbər qruplarının müdiri idi. Qulamrza Rəhbər qısa müddətdə ləyaqət və şücaəti səbəbilə Tele-radio şirkətinin Kərbəla qərargahı üzrə nümayəndəsi təyin olundu. Əlbəttə, bu məsuliyyət onun davamlı olaraq cəbhə xəttində hazır olmasına və müxtəlif cəbhə bölgələrindən reportaj hazırlamasına mane olmadı. Qulamrza Rəhbərin altı il cənub və qərb cəbhələrində müntəzəm iştirakı ilə hazırlanan reportajlar Müqəddəs müdafiə illərinin səs və görüntü arxivinin nəzərə çarpacaq hissəsini təşkil edir. Qulamrza Rəhbər öz şəhadət şövqünü və arzusunu dəfələrlə yaxın dostlarına bildirmişdi. O, nəhayət, 1987-ci ilin yanvarında Şələmçə bölgəsində top gülləsinin hədəfinə tuş gəldi və şəhadət mərtəbəsinə yüksəldi. O zamandan onun cəsədi itkin düşdü və adı həmişəyaşar şəhidlərin zümrəsinə yazıldı.

² Azər Peykan Neft şirkətinin işçilərindən idi və Abadan televiziyasında fəaliyyət göstərirdi. Xürrəmşəhrin azad olunması əməliyyatından sonra şəhid oldu.

-Haranı etməyiblər? – deyə Salman əsəbi halda dedi. – Abadan barıt anbarına bənzəyir. Digər şəhərlərdə xalq torpağı və ağacı bol olan meydanlarda ev tikir, orada yaşayır. Biz isə Tankfarmda¹ yaşayırıq. Amma yenə də xalq bu barıt anbarının yanında şad və məmnun idi. Çünki birlikdə idilər. İki yüz qırx kiçikli-böyükklü neft anbarı şəhərin ortasında, xalqın arasında ardarda partlayır, alovlanırdı.

İraqın qırıcı təyyarələri bir-biri ilə yarışdı. Bir-birlərini iki-iki yola salır, silahsız və müdafiəsiz xalqın başına noğul-nabat kimi bomba yağdırır və birdən toz-duman içində gözdən itirdilər.

Şəhər təlatümlü və tufanlı bir dənizə dönmüşdü. Uzaqmənzilli toplar, katyuşalar və *xəmsə-xəmsə* (beşatılan)² artilleriya hər kəsin ayağının altına bir mərmı atırdı. Dinclik şəhərin itirilmiş özəlliyi idi. Şəhərin hər guşəsindən şivən və fəryad səsləri yüksəlirdi. Xalq heyrətli və iztirablı gözləri ilə mənzərələrə baxır və həsrət çəkirdi. Artıq bütün o gözəlliklərdən xəbər-ətər yox idi.

Salman maşını yolun qırağına verdi. Əsəbi halda üzünü əsirlərə tutub dedi: “Sizə də kişimi deyirlər? Sizə də əsgərmi deyirlər? Sizə də insanımı deyirlər? Sizin qeyrətiniz varmı? Müharibə sərhəddən başlayır. Əsgərlər silahla üz-üzə savaşırlar. Öldürürlər, öldürülürlər. Müharibə həmin sərhədlərdə də bitir. Müharibənin ilk günü, ilk məktəb günü, bombalarınızı məktəbli uşaqların və müəllimlərin başına boşaltdınız”.

Bilmirdim Salmanın bu əsirlərlə nə işi var, onları hara təhvil vermək istəyir. Ondan soruşanda anladım ki, onların məqsədi İnkılab qvardiyasıdır. Mən də özümü qvardiyaya təqdim etmək istəyirdim. Amma hər bir partlayış və hadisə baş verəndə yalvarırdım ki, mənı burada düşür, gedib yardım etmək istəyirəm.

Salman mənə maşından düşməyə icazə vermirdi. Gözlərim dolmuşdu. Mənı sakitləşdirməyə çalışır və deyirdi: “Məsumə, öncə bu əmanətləri təhvil verməliyəm”.

Nəhayət, qvardiyanın qərargahına çatdıq. Əsirləri içəri aparıb təhvil verdi. Salman bir neçə dəqiqəlik sorğu-sualdan sonra dedi: “Deyəsən, qvardiyanın bütün ehtiyat və dəstəkçi bacıları Məhdiyi-məvud məscidindədir, sən də hələlik oraya get”.

¹ Hasarlanmış yaşayış məntəqəsi idi və orada böyük neft anbarları yerləşirdi.

² Ərəb dilində beş-beş deməkdir. Müharibənin ilk günlərində xalq hərbi məsələlərlə tanış deyildi. Ona görə də İraq ordusu artilleriyasının beş hissəli batareyası işə düşəndə və top güllələri ardarda şəhərə düşəndə camaat bu eyni zamanda açılan artilleriya atəşini beş-beş adlandırır.

Məhdiyi-məvud məscidi Cəbhə və Müharibəyə dəstək qərargahı idi, bacılar hamısı orada idilər.

-Orada daha yaxşı kömək edə bilərsiniz. Hara adam lazım olsa, məsciddən alır, - dedi.

-Bunlar hamısı bir yana, indi səni Ağaya hansı üzlə təhvil verim, - deyə sonra mənə baxıb dedi. Mütləq soruşacaq ki, səni buraya niyə gətirmişəm. Bir neçə gün məsciddə qal və evə getmə. Mən də cəbhəyə gedirəm. Müharibə bitməsə, gərək burada gözə görünməyim. Gərək bir hekayə uydurum, Ağanı hazırlayım, sonra birlikdə gedərik evə. Ancaq söz ver ki, ara-sıra kiçik bir məktubla bizə salamat olduğunı xəbər verəcəksən.

-Nə? Məktub? Bu vurhavadır necə söz verim? Yox, bunu edə bilmərəm. Mən kağız-qələmi haradan tapacağam? - narahat halda dedim.

-Yalvar-yaxarla, ağlayıb-sızlayıb Kərimi razı saldın, Tehrandan Əhvaza gəldin, zorbalıqla Rəhimi razı salıb, Abadana gəldin, - əsəbiləşərək dedi. İndi bu odun-alovun içində bir sətirik məktubu da qəbul etmirsən ki, ürəyimiz sənin yanında qalmasın?

-Axı bu odun-alovun içində kağız-qələm ardınca düşüb sənə məktub yazım? Nə yazım? - dedim.

-İki kəlmə məktub yazmaq üçün nə qədər çənə vurursan. Demirəm ki, Şanamə yaz. Fəqət yaz ki, "**Mən sağam**", - dedi.

Bilmirdim nə üçün "mən sağam" yazmalıyam. Buna baxmayaraq qeyri-iradi xəyalımda ayağımın üzərində yazdım: "**Mən sağam**".

Doğrusu, ölüm necə də ucuzlaşmışdır.

Məscid evimizlə üz-üzə idi. Mən ora çatanda bacılar aşpazlıq edir, tədarük görür və qablaşdırırdılar.

Dəşti bacının gözü mənə düşən kimi dedi:

-Xanım, hardasan? Süheyl ulduzuna dönmüsən. Hamilə qadınlar və əmzikli analar bu qazanların yanında dayanıblar.

-Bacı, mən qardaşım arvadının azad olması üçün Tehrana getmişdim, Abadanda deyildim. Halal edin! - dedim.

Müharibənin üçüncü günündən Əhvazın Cəbhə və Müharibəyə Dəstək qərargahında idim. Müharibənin ilk bir neçə gününü orada olmamağımın əvəzini çıxmaq üçün könüllü olaraq çətin işlərə girirdim ki, Dəşti bacının könlü yerində olsun. O da əlimə özüm boyda bir çömçə verib dedi: "Cərimən budur ki, sabaha qədər buğda qarışdırasan. Sabah səhər döyüşçülərə həlim vermək istəyirik".

Dəşti bacı dedi ki, qida bitmək üzrədir. Siz icra hakimiyyəti ilə əlaqədəsiniz. Məniyə Rəhmani bacı ilə icra hakimiyyətinə gedin və bir az quru qida maddələri gətirin.

Mən və Məniyə icra hakimiyyətinə getdik. Amma oradan dedilər: “İki-üç gün səbir edin ki, Neft şirkətinin qida anbarlarının boşaldılmasına icazə verilsin”.

Özlüyümdə dedim: “Yaxşı, iki-üç günə qədər müharibə bitəcək”. Amma Dəşti bacı dedi: “Elə isə gedin qonşulardan evlərində olan ehtiyat qida məhsullarını alın. Qonşular cəbhə və döyüşçülər üçün canlarından da keçərlər”.

O, doğru deyirdi. Bütün şəhəri qeyrət və mərdlik bürümüşdü. Mənim malım, sənin malın anlayışı yox idi. Mənim canım, sənin canın söhbəti yox idi. Kimin nəyi var idisə başqalarının ixtiyarına verirdi. Hər şey hamıya aid idi.

Məscid öz məhəlləmizdə olduğu üçün Salmana verdim sözünü xatırladım. Bir parça kağız tapıb, “**Mən sağam**”, - Məhdiyi-məvud məscidi, yazdım.

Küçə kimsəsiz və səssiz idi. Uşaqların oyunlarından, davadalaşlarından xəbər-ətər yox idi. Küçədə barıt iyindən başqa bir iy duyulmurdu. Bizim evimizin qapısı da digər bütün evlər kimi açıq idi.

Evə getdim. Bilirdim ki, o saatda Ağa evdə deyil. Ev boş və səssiz idi. Əlinin çox tərəfdarı olan və uşaqların üstündə savaşıqları velosipedi sahibsiz halda bir guşəyə düşmüşdü. Yazdığım kağızı otağın çartlamış şüşəsinə yapışdırdım. Partlayış səslərinin şiddətindən şüşələr ortadan bir xətt şəklində çartlamışdılar. Səssizlik mənə əzab verirdi. Sanki illərdir bu evdə kimsə yaşamırdı. Elə bil ki, bir neçə gün öncəyə qədər mən, bacım və qardaşlarım bu evdə gülüşmürdük. Mətbəxin divarına həkk olunmuş gül rəsmini xatırladan Anamın yoxluğu pis təsir edirdi. Mətbəxi heç vaxt onsuz görməmişdim. Mətbəx dəmpoxtək əvəzinə qalmış yemək iyi verirdi. Qonaq otağına toz qonmuşdu. Yalnız Ağanın şəkli zəhmli görkəmilə hələ də divardan asılı qalmışdı. Çərçivəyə haradan baxırdım, Ağanın gözləri məni izləyən heybətli kişi gözləri idi. Mənə zillənmişdi. Ağa üçün darıxmışdım. Nə zamana qədər gözləməli idim ki, Salman bir hekayə uydursun və mən qorxusuz, iztirabsız evə gəlim.

Anbara getdim və son *rəşəni*¹ topladım. Mərciləri məscidə aparıb, orada təmizləmək əvəzinə Ağanın şəklinin qarşısında oturub mərci təmizləməyə başladım. Ağanın gələn vaxtı deyildi. Amma birdən Ağa başımın üstündə dayandı. Hər ikimiz bir-birimizi görüb heyrətləndik. Mən onu görməyimə sevindim və həyəcanlandım. Amma o mənə görməyimə narahat olmuşdu.

Ağa təəccüblə soruşdu: “Sən burda neynirsən? Nə üçün burdasan? Kərim səni necə buraxıb? Rəhim səni necə buraxıb? Kiminlə gəldin? Neçə gündür burdasan? İndi hardasan?”

Ardarda elə sual soruşurdu ki, ona cavab verməyə macal tapa bilmirdim. Utanaraq ona baxdım. Ona izah edəndə ki, bu qədər vaxtı məsciddə nə işlər görmüşəm, sevindi. Qərara aldıq ki, o, evin qırağında qum doldurulmuş kisələrdən səngər düzəltsin. Məndən istədi ki, hər gecə istənilən şəraitdə istisnasız evə gəlim. Mən də gecələri istirahət üçün evə gələcəyimə söz verdim. İndi iki söz vermişdim, birini Salmana, digərini isə Ağaya. Qonşulardan aldığımız azuqələri bir neçə dəfəyə kisə-kisə məscidə apardım.

İki gecə Ağaya verdiyim sözü tutaraq evə getdim. Ağa küçənin başında kiçik və səliqəli səngər düzəltmişdi. Onu görəndə özünütərbiyə və qorxunu yenmək üçün yatdığımız məzarları xatırladım. Səngərin yerinə bir adyal və kiçik bir balış atmışdı. Səngərin üstünə tavan kimi bir tor da atmışdı ki, ağcaqanad, kərtənkələ və digər ziyanverici heyvanlar ora daxil ola bilməsinlər.

Bu qədər zövq və səliqəni görüb güldüm və dedim: “Ağa, bu ki səngər deyil, kraliçaların taxtı kimidir”.

Mənə qucaqladı, alnımdan öpdü və dedi: “Sənin kraliçadan nəyin eskikdi? Sən də atanın kraliçasısan”.

O gecə başıma çəkdiyi böyük və zəhmətdən qabar bağlamış əlləri ilə mehriban və sevimli üzü heç vaxt yadımdan çıxmır.

O mehriban və sevimli əlləri səmimi-qəlbdən öpdüm.

Yadıma düşdü ki, Salman üçün ikinci qısa məktubu da yazıb qoyum. Bir daha: **“Mən sağam”**, - yazdım və otağın çartlamış şüşəsinə yapışdırdım.

Mərmi fitləri bir an belə kəsilmək bilmirdi. Şəhərin yanmasından qalxan şölələr gecənin və qaranlığın anlamını itirir, hər yeri aydınladırdı. Şəhərin qulağı mərmi səsləri ilə dolmuşdu.

¹ Neft şirkətinin hər 14 gündə bir fəhlələrinə verdiyi ərzaq ehtiyatı. Buraya düyü, şəkər, qənd, yağ, un, noxud, lobya, mərci və s. daxil idi.

Ağa mənim fikrimi mərmilərin qorxunc səşindən, od-alovundan yayındırmaq üçün müharibə xatirələri, tarix, şeir və ədəbiyyatla başımı qatırdı. Həmişəki kimi payız fəslinin gəlişi ilə ötən illərin toxunmuş jaketlərini sökür, yeni model və dizaynda toxuyurdu. Mənim üçün açıq çəhrayı rəngdə kələflə bir jaket toxumağa başlamışdı. Toxuduqlarına gözücü belə baxmadan peşəkarcasına toxuyaraq dedi: “Bütün insanlar həyatları boyu bir dəfə müharibə görürlər. Amma mən iki müharibə gördüm. Həm 1941-ci ilin müharibəsini gördüm, həm də İran-İraq müharibəsini.

Qonşuluğumuzda bir neçə nəfər də səngər düzəltmişdi. Ağanın ətrafına toplanır və daim ürəyəyatan və hüznü səsi olan Ağaya deyirdilər: “Məşdi, ürəyimiz sıxılır. Bir ağız fəyez¹ oxu, ürəyimiz yüngülləşsin”.

Ağa dedi: “İndi fəyez vaxtı deyil. Mərmilə səsləri özü fəyezdür. Fəyez oxumağa hövsələ hardadır?” Amma onların ısrarı işə yaradı və Ağanın qəmli səsi çıxdı.

Sonda dedi: “Qızım üçün oxuyuram ki, onu yuxu tutsun. Siz də qulaq asın”. Mərmilə zingiltilərinin arasından Ağanın hüznü səsi gecənin sükutunu pozurdu:

Əgər göz, ağıl, zəka və ruh getsə də sən getmə,
Mənim üçün səni görmək onları görməkdən yaxşıdır, sən getmə.
Günəş və fələk sənin kölgənin himayəsindədir,
Bu fələk və parlaq ulduz getsə də sən getmə. ...

On ikinci gün səhər tezdən və yenə də müharibə bu gün bitəcək ümidi ilə Məhdiyi-məvud məscidinə getdim. İcra hakiminin nümayəndəsi Məhəmməd Bəxşi xəbər göndərdi ki, ehtiyat güclərindən *Dairy farma*² kömək üçün yeddi nəfər göndərin. Amma orada bizim işimizin nə olduğunu deməmişdi. Mənim *Dairy farm* haqqında bildiyim o idi ki, bir əyləncə sahəsi və böyük heyvandarlıq sənayesidir. Bir neçə hektar yonca tarlası var ki, heyvanların yemi oradan təmin olunur. *Dairy farm*ı heç vaxt yaxından görməmişdim. Tamamilə mexanikləşdirilmiş tarla idi. Neft şirkətinin işçilərinin (Abadan, Əhvaz, Xark və Gəçsaran) bütün pasterizə edilmiş süd ehtiyacı oradan təmin olunurdu.

O günlərdə hər növ iş bizim üçün xidmət sayılırdı. Heyvandarlıqdan başqa hər yerə göndərilmişdik.

¹ Fəyez oxumaq, Dəştəstan və Buşəhr hüznü avazla şeir oxuma növüdür.

² Dairy farm Aeroport dairəsi ilə Ərvəndrud sahili arasında geniş bir torpaq sahəsi idi. Cənubdan qayıqsürmə klubuna, şimaldan atminmə klubuna açılırdı.

Kiçik yük maşınına mindik. Bir neçə ərəbdilli kəndli də yük maşınının arxasında oturmuşdu. Yola düşdük. Yolda Məryəm Fərhanian dedi: “Hamı cəbhəyə göndərilir, biz isə tövləyə”.

Məryəm özü ərəbəsilidi. Kəndli qadınlardan soruşdu:

-Biz tövləyə nə üçün gedirik?

-Məryəm, Dairy farmı bu qədər alçaltma. Salamət olmamış, heyvandarlıq sənayesidir – dedim.

-Dairy farm xarici adıdır, farscası elə öz tövləmizdir, - ikrahla dedi.

Böyük bir anlaşılmazlıq içində *Dairy farma* daxil olduq. Maldarlığın işçiləri müharibənin ilk günündən oranı özbaşına qoymuşdular. Təqribən beş yüz baş hər birinin bir ton çəkisi olan böyük Niderland və Alman inəkləri pasportu və adı-sanı ilə orada idi. Bu heyvanlar Neftayırmanın balansında idi. *Dairy farm* ölkə üçün dəyərli milli sərmayə hesab olunurdu və indi iraqılıların tam hədəfində idi. Bəzi inəklərə qəlpə dəymiş və tələf olmuşdular. Bəzilərinin isə kəsilmə şəraitini yaxşı olduğuna görə mütəxəssislərin icazəsilə tələf olmadan əvvəl kəsilib yemək hazırlanan məkanlara göndərildi. Bəzi inəklər o qədər əsəbi və qərarlı idilər ki, kimsənin onlara yaxın durmasına imkan vermirdilər. Doğrusu, mən də əvvəl inəklərin gözünə baxanda qorxurdum. Amma yavaş-yavaş ərəb qadınların bələdçiliyi ilə inəklərə yaxınlaşdım.

Ərəb qadınlardan biri bizə izah etdi ki, qabaqlar bu inəklərin südü modern cihazlarla sağılırdı. İndi onların elektriki yoxdur, inəklərin isə südü aşıb-daşır. Biz də onları sağmaq istəyirik. Bunların hər biri gündə əlli litrdən səksən litrədək süd verir.

Bizim hər birimiz bir ayağının altına yerləşdiyimiz iri cüssəli inəklər onları sağmağımızı gözləyirdilər. Ənənəvi heyvandarçılıqla məşğul olan ərəb qadınların bələdçiliyi ilə o günün günbatanına qədər on boçka süd və yara bağlamış bamaqlarla məscidə qayıda və döyüşçülərin sabahı üçün südlüaş bişirə bildik. Südlər o qədər yağlı idi ki, bir neçə gün ondan qaymaq götürürdük. Şəhərin heç bir yeri əmin-aman deyildi. Bəzi inəklər boğaz idi və bala verməklərinə az qalırdı. Cəfər Mədənizadəqan¹ qardaş onları ağıldan çıxarır və on ikinci dayanacağa yaxın qaraca keçirirdi. İnəksağan cihazı da təmir etdilər və elektrik generatoru ilə işə

¹ Cəfər Mədənizadəqan 1955-ci ilin noyabr ayında dindar ailədə dünyaya gəlmişdir. 1978-ci ildə Neftayırma zavodunun işçilərinin ilk islam cəmiyyətini təsis etmişdi. Müharibə başlayandan sonra Neftayırma qərarğahının müdiri vəzifəsinə təyinatla gəlmişdi. Eyni zamanda ağayi Batmançılığın nəzarəti altında xalq qərarğahının təşkilati işində də fəal idi.

saldılar. Maraqlı burası idi ki, biz sağanda hürkən inəklər indi südsağan mexaniki cihazın səsini eşidən kimi hamısı cərgəyə düzüldülər. On ikinci dayanacaq BƏƏS güclərinin hücumuna məruz qaldıqdan sonra onları stadionun çəmənli meydançasına keçirdik.¹

Bir gün də keçmişdi. Abadanın vəziyyəti hər keçən gün daha da pisləşirdi. Böyük neft tankerlərinin, bu böyük milli sərmayənin yanmasından yaranan qatı tüstü bütün şəhəri bürümüşdü.

Məsciddə işləyən hər kəsin cəbhədə halından xəbərsiz olduğu bir əzizi var idi. Həyat musiqimizə çevrilən hava hücumu həyəcan signalı hər keçən gün daha da şiddətlənirdi. Yeknəsəq və uzun ritmi bizə əzab verirdi. İztirab və narahatçılıq bizdən ayrılmayan daimi hisslərimiz idi.

Ailəli bacılar cəbhədən yemək aparmağa gələn qardaşları görcək təlaş və həyəcanla ərlərini xəbər alırdılar. Bəzən onlara ərlərinin sağ olması xəbəri əvəzinə şəhid olması xəbəri çatırdı. Çox kədərli və narahatedici səhnələr idi. Amma bacıların cəbhədən gələn xəbərlərin qarşısındakı səbiri tərifləyiq idi. Bir insanın bu qədər səbirli olmasına və əzizlərinin ölüm xəbərini eşidib ah çəkməməsinə, fəryad qoparmamasına inana bilmirdim. Müharibə acı və dözülməz idi.

Məsciddə Dəşti bacı ilə söhbət edirdim. Ona dedim: “Tehrana, Mənzəriyyəyə gəzintiyə gedəndən sonra çox arıqladım. Məncə, çəkim qırx kilodan aşağı düşüb. Şalvarım əl-ayağıma dolaşır. Bir sancaq tapmaq üçün açmadığım qapı qalmayıb”.

Şəxsi həyat tətill olunmuşdu. Hər şey təbii məcrasından çıxmışdı. Çox az hallarda evə gedib, bir xəbər ala bilirdim. Bir fürsət axtarırdım ki, evə gedim, bir xəbər alım, Ağə və uşaqların əhvalını soruşum, bir sancaq götürüm, Ağaya və Salmana verdiyim sözü tutum. Bir parça kağızın üstünə “**Mən sağam**” yazdım və məscidə yollandım. Ağə ara-sıra evə baş çəkirdi. Bir neçə toyuğumuz var idi. İkisarılı yumurtlayırdılar. Yumurtaları toplayıb, işlədiyi O.P.D. xəstəxanasına gedirdi. Yaralılara süd və ikisarılı yumurta verirdi ki, güclənsinlər və tez sağalsınlar. Yarı yolu getmişdim ki, daim qulağıma yapışdırdığım cib radiosundan qırmızı vəziyyət həyəcan signalı elan olundu. Bunun ardınca həmişəkəndən daha yaxın və daha dəhşətli səs yeri parçaladı. Hamımız yerə döşənmiş, qulaqlarımızı tutmuş, başımızı sinəmizə doğru əymişdik. Hava hücumundan müdafiə sisteminin səsi kəsildikdən və MİQLər qaçdıqdan sonra küçəmizin yolundan havaya ağ tüstü qalxdı. Tələş və

¹ Xürrəmşəhrin süqutundan sonra inəklər yük maşınları ilə öncə Əhvazın Şəhid Çəmran universitetinin Əkinçilik institutuna, oradan da Təbriz universitetinə köçürüldü.

həyəcanla evə doğru qaçdım. Nə qədər qaçırdım ev uzaqlaşdı. Ayaqlarım hissiyyatını itirmişdi. Gözlərimə güc verirdim ki, evi görüm. Amma artıq ev deyə bir şey qalmamışdı. Evin nə qapısı var idi, nə də divarı. Evin həyəti böyük bir çalaya dönmüşdü. Bütün küçəni ölüm iyi bürümüşdü. Ağzım büzüşmüşdü. Hətta ağzımın suyunu da zorla udurdum.

Zərigilin də evi tamamilə dağılmışdı.

Ağanın səsi məni bu vəziyyətdən xilas etdi. Ağa mətbəxin bir küncündə daldalanmışdı. İnana bilmirdim. Onu qucaqlayıb dedim: “Sən sağsan? Bir yerinə qəlpə dəyməyib ki?”

Özü də inanmırdı. Elə bilirdi ki, mütləq bir yerinə qəlpə dəyib, amma bədəni isti olduğu üçün hiss etmir. Bütün divarlar, qapılar, dolab və soyuducu deşik-deşik olmuşdu. Həyətin hasarı uçmuşdu. Əlimi başına vurdum. Yaş idi. Tələşlə əllərimə baxdım. Xoşbəxtlikdən sabun köpüyü idi. Toz-torpaq və sabun köpüyünə bürünmüş üz-gözünü öpür və Allaha şükür edirdim. Əsəbi halda dedi:

-Allah saxlamışlar, təyyarələr gəlir, bombardman edib qayıdandan sonra həyəcan signalı verirlər. Hamamda idim. Başımı şampunlayıb, düşün altına girdim. Çənin suyu bitdi. Paltarımı geyinib bir qazan götürdüm ki, bağdan su gətirim, başımı yuyum. Bu zaman təyyarələrin səsini eşitdim. Qazanı başıma qoyub bir küncdə oturdum.

Qazana iki qəlpə dəymişdi və bu, qəlpələrin Ağanın başına dəyməsinə mane olmuşdu. Qəlpə qazanın bir tərəfindən girmiş, digər tərəfindən xaric olmuşdu. Zərbə o qədər güclü olmuşdu ki, qazanı bir küncə tullamışdı. Ağa qazanı götürüb, ətrafına baxdı və dedi: “Allah böyükdür. Düz deyirlər ki, ölüm Allahın əlindədir. Bax!

Fələk səmada daş yonur,

Bilmirəm kimin ömür şüşəsidir.

Hamam tamamilə dağılmışdı. Bombardmanın əsas hədəfi olan Su dairəsinin yanındakı bağ tamamilə viran qalmışdı. Qorxa-qorxa əlimi tutub dedi: “Dərhal buradan uzaqlaşmalıyıq. Çünki iraclılar həmişə camaat bura yığılacaq deyə yenidən buraya dönürdülər.

Şəhərin səması İraq MİQLərindən boşalmışdı. Onlar sənaye təsisatlarına, neft anbarlarına və hərbi mərkəzlərə eyni zamanda atəş açırdılar. Qırıcı MİQLə dinc və müdafiəsiz xalqı izləyirdilər. Ağa əlimi əlinə aldı və sürətlə bu küçədən o küçəyə qaçdıq. Amma hansı küçə və prospektə sığınacağımızı, harada daldalanacağımızı bilmirdik. Hətta atasının kraliçasının səngəri də təhlükəli olmuşdu.

Bir əlim Ağanın əlində, digər əlim isə şalvarımda idi və qaçırdım. Yadıma düşdü ki, mən sancaq götürməyə gəlmişdim. Nə qədər yalvardımsa ki, evə qayıdım, önəmli bir işim var. Ağa qəbul etmədi və dedi: “Nə qədər nəfəsin var, qaç”.

-Ağa, işim vacibdir, - dedim.

-İndi ehtiyat daha vacibdir. Ev və bu məhəllə iraqlıların atəşi altındadır.

Bir küncdə əl-ələ verib çömbəlmə oturmuşduq və ətrafımızı süzürdük.

Ağa kədərli halda dedi:

Dünən bir saatdan artıq yata bilməmişəm. Bu bir saatda yuxu gördüm. Şərəfuş-şəms¹ üzüyümün qaşını itirdim. Nə qədər axtardımsa, tapa bilmədim. Öz-özümə dedim ki, əstəğfurullah, yermi aralandı, yerəmi girdi? Adam öz evində bir şeyi itirib, necə tapmaya bilər? Əgər işin önəmli deyilsə, getməyə. Bir neçə saat keçsin, məhəllə sakitləşsin.

-Amma mənim işim çox önəmlidi, ata, - deyə cavab verdim.

İltimas və israrla əlini bir an da olsa əlimdən ayırmadan yenidən evə doğru getdik. Ağanın “Mənsiz getmə” şeiri ilə həzin fəyaz oxumasını xatırladım. Ağa sanki əllərini əlimə zəncirləmişdi. Asta-asta dağılmış hasarların yanından keçib, yarası hələ təzə olan evə doğru yola düşdük. Qapısız, divarsız yaralı evdə nəyi harada tapacağımı bilmirdim. Anamın həmişə mələfələrini sancaqladığı qonaq otağının adyalları toz-torpaq içində idi. Mərmi qəlpələri parça-parça edib deşmişdi. Amma sanki hələ də qonaq gözləyirdilər. Dərhal adyalın böyük sancaqlarından birini çıxardım. Ağa daha çox əsəbiləşdi və dedi: “Sənin önəmli işin bu idi? Sənin canının bir sancaq qədər dəyəri yoxdur? Bu nə dəyərlə şey idi ki, bizi ona görə yenidən bura qayıtdın?”

Evin dağılmış divarlarına, qapısına, ev əşyalarına baxırdım. Sanki sığınacağım, dayaq yerim, uşaqlıq xatirələrimin yadigarı olan evə

¹ Şərəfuş-şəms duası sarı əqiqin üzərinə yazılmalıdır. Bu duada Allahın beş ismi-əzəmi xüsusi qaydada yazılır. Onun oyma işi mahir və mömin bir oymaçı tərəfindən görülməlidir. Bu elə bir şəxs olmalıdır ki, duanın yazılma qaydasına riayət etsin. Adətən Şərəfuş-şəms daşının üzərinə Allah, Cəmil, Rəhman, Mömin və Nur sözləri bunun üçün nəzərdə tutulan xüsusi xətlə həkk olunur. Əlbəttə, bəzən Şərəfuş-şəms oymaçıları yazı əvəzinə bir sıra şəkillərdən istifadə edirlər. Amma məşhur olan bu sözlərdir. Əslində Tövrat, İncil və Qurandan götürülmüş hərfəldir. Bəzən bu şəkil və hərfəlin əvəzinə onların beş ilk hərfəri yazılır. Yəni, əlif, cim, ra, mim və nun. Amma Şərəfuş-şəmsin bundan başqa da bir neçə şərti var. Onlardan biri budur ki, Qoç bürcünün on doqquzuncu günü müəyyən saatlarda yazılmalıdır. Onu daim üzərində gəzdirəcək adamın adına yazılmalıdır. Şərəfuş-şəms daşları ehtiyac duyulduqda növbəti illərdə fərvərdin ayının 9-da (29 mart) yenidən yazılır.

tamamilə yadlaşmışdım. Ürəyim qəribə şəkildə sıxılmağa başladı. Evin içində oturmaq istəyirdim ki, ağanın fəryadı qalxdı: “Bu sancağından möhkəm yapış. Möhkəm saxla. Axı, bu, canından da əzizdir”.

Yolda Salmana verdiyim sözü xatırladım. Üçüncü məktub hələ də cibimdə idi. Amma doğrusu artıq pəncərə də yox idi ki, məktubu yapışdırım və sözümə əməl edim.

-Ağa, indicə görmədinmi ki, Allah səni necə hamamdan çıxartdı – dedim. Başına da dəmir bir papaq qoydu. Olduğun və getmək istədiyini yer viran qaldı. Səni isə onların arasında qorudu”.

-Amma, Ağacanı, həmişə belə olmur. Bəzən Allah səni mətbəxtdən hamama aparır, orada güdaza gedirsən, - Ağa dedi.

-Demək, belə çıxır ki, Allahın iradəsinə təslim olmalıyıq. Burada hər kəsin bir qədəri var. Görək, bizim qismətimiz nə olacaq, - dedim.

Ağa var gücü ilə əlimdən tutmuş və ixtiyarsız çəkirdi. Sanki birdən qədərə inanmağa başladı və yavaş-yavaş əllərini əlimdən ayırdı. Bir müddət Ağanın əllərinin təsirindən barmaqlarım bir-birinə yapışmışdı və ağrıyırdı. Məni özü ilə daimi iş yeri olan xəstəxanaya aparmaq istəyirdi. Deyirdi ki, yalnız O. P. D. xəstəxanasının banında qırmızı xaç əlaməti var. İraq BƏƏS təyyarələrinə oranın xəstəxana olduğunu bildirir. Qanuna görə bombardman etməməlidirlər. Təhlükəsiz yerdir. Xəstəxananın baş həkimi və bir çox başqaları qaçdıqlarına görə əlavə güclərə ehtiyac var. Orada yaralılara kömək edə bilərsiniz.

Ona deyəndə ki, Məhdiyi-məvud məscidinə gedək, qəbul etdi. Müharibənin ilk günlərində Salman onun üçün bir dəst bəsic (kөнüllü) geyimi gətirmişdi. Onu yuyur və geyinirdi. Hətta xəstəxanaya gedərkən də onu geyinirdi. Kөнüllü geyimi, uca qaməti və sıx çal saçı ilə ona elə bir iqtidar bəxş edirdi ki, hər yerdə, hamı onunla hesablaşırdı. Belə ki O. P. D. xəstəxanasında işləyirəm deyəndə hamı baş həkim və ya yüksək rütbəli bir həkim olduğunu düşünürdü. Heç kim bilmirdi ki, bu uca və güclü görkəminə baxmayaraq, O. P. D. xəstəxanasının bütün gülləri onun zəhmətinin nəticəsidir.

Məscidə çatdıq. Məhdiyi-məvud məscidinin bütün uşaqları onu tanıyırdılar. Görən kimi salam verdilər. Ağa məscidin kişilər hissəsinə, mən isə qadınlar hissəsinə getdim. Orada bizim qarşımıza təmizləmək üçün bir neçə kisə lobyə tökdülər. Nə qədər arıtlayırıdıqsa, bitmək bilmirdi. Nəhayət, bir neçə saatdan sonra Seyid peyda oldu və dedi: “Şəhər əczaxanalarından xeyli dərman və tibbi təchizat gətiriblər. İki nəfər dərmanları ayırmaq üçün cəbhənin təcili tibbi yardım stansiyasına gəlsinlər”.

Cəbhənin təcili tibbi yardım stansiyası Müstəsna uşaqlar məktəbində yerləşirdi. Bizim evimizdən bir dayanacaq məsafədə idi. Pərvanə Ağanəzəri ilə birlikdə Seyidi gətirən maşınla cəbhənin təcili tibbi yardım stansiyasına yollandıq. Bütün dərmanları nabat kimi böyük kisələrə doldurmuşdular. Yalnız aspirin və soyuqdəymə həbini tanıyan mən və Pərvanə heyrətlə dərmanlara baxırdıq. Əczaçı olan Abbasi xanım bizə bütün dərmanların adını və xüsusiyyətlərini öyrədirdi. Bir-bir cəbhə üçün əsas dərmanları, antibiotikləri, şprisləri, bandajları ayırdıq. İki gün ərzində bir çox dərmanın adını və istifadə qaydasını öyrəndik. Təcili yardım üçün olmayan dərmanlar sonralar “İmdadgəran” (Yardımcılar) adı verilən “Hilali-əhmər” (Şir-o Xorşid) xəstəxanasına təhvil verildi.

İmdadgəran xəstəxanasında bəzi dərmanların adını və istifadəsini şöbənin təsərrüfat müdirəsi Müqəddəm xanıma izah etdikdə mənəi başdan-ayağa qürurla süzdü. Mən də bildiyimdən çox görkəm aldım. Mənə dedi: “Tibb bacısına heç oxşamırsan”.

-Niyə? Yalnız sizin kimi papağım və ətəyim olmadığı üçün mü? – deyə cavab verdim.

-Dərmanların adını hardan öyrənmişən? – dedi.

-Sizdən öyrənmişəm, - deyə bu dəfə təvazö ilə cavab verdim.

Eşitmişdim ki, xəstəxanada icra hakiminin nümayəndəsi olan uşaqlara casus və ya (siyasi) təmizləmə dəstəsinin üzvləri kimi baxırlar. Təvazö və şirindillilikdən başqa heç bir çarəm yox idi. Şirin dilimlə özümü qucağına atdım. Öpdüm və yalvardım ki, şöbəyə daxil olmağıma icazə versin. Dedim ki, məndən nə iş istəsəniz görərəm. Fəqət yanınızda olmağa icazə verin. Süpürgəçilik də edərəm. Nə mənim sizin papaq və ətəyinizlə işim var, nə də sizin mənim baş örtüyüm və mantomla işiniz olmasın.

Xəstəxanaya gəlməyimə sevinirdim. Xəstəxanada uşaq evinə də yaxın idim. Uyğun bir zamanda uşaqlara baş çəkə bilərdim. Onlar üçün çox darıxmışdım. Seyidin vasitəsilə uşaqlarla xəbərləşirdik.

Müqəddəm xanım şöbəyə kimsəni buraxmır və deyirdi: “Şöbə dezinfeksiya olunmalıdır. Bu baş örtüyü, manto və şalvarla infeksiyanı şöbəyə soxmayın”. Buna baxmayaraq, yaralıları qəbul etməyə kömək etməyimi qəbul etdi. Öncə Təcili Tibbi yardım Stansiyasına daxil olan yaralıların kimliyini müəyyənləşdirməli, sonra əlamətlərini qeyd etməli idim. Bunun üçün yaralıların paltarını qayçı ilə əyinlərindən çıxarır, yuyulmağa və sarğıya hazırlayırdım.

Xəstəxana xəstəxanadan başqa hər şeyə bənzəyirdi. Həngamə idi. Mənim özümü zorla burxdıqları halda başqalarını bayıra çıxarırdım.

Camaat yaralıları hansı vasitə ilə olursa olsun xəstəxanaya çatdırırdı. Şivən qoparır, baş-gözlərinə çırpırdılar. Görməyə tab gətirə bilməyən bəziləri özlərindən gedirdilər. Xəstəxananın yerinə tökülən qanlar, yaralıların parça-parça olmuş bədənləri hamının ürəyini dağlamışdı. Camaatın qan vermək üçün yaratdığı izdiham və gələn yardımlar xəstəxana işçilərini karıxdırmışdı. Xəstəxanaya nəzarət baş həkimin, tibb bacılarının və qarovulçunun əlindən çıxmışdı. Təcili yardım maşınlarının siqnal səsi ilə hava hücumlarını xəbər verən həyəcan siqnalı bir-birinə qarışmışdı. Hava hücumları zamanı elektrik cərəyanının kəsilməsi xəstəxananı zəruri elektrik cərəyanından istifadə etməyə məcbur edirdi. Çarpayılardan sayı yaralılara çatmırdı. Hətta şəhidlərin cənazəsini ölüxanaya aparmağa macal tapılmırdı. Mütləq dəhlizdə yatanların başı üzərinə getməli idik ki, sağ və ya ölü olduqlarını anlayasan. Şəhər məzarlığının bu qədər cənazəni sığdırmağa yeri yox idi. Hətta cəsədləri aparmağa maşın da yox idi. Təcili yardım maşınları yaralıları yerbəyer etməyə üstünlük verirdilər. Şəhərə yerdən və göydən ölüm yağırı. Bombardmanda anasını itirən uşaqlar şəhərdə sərgərdan və yalnız qalmışdılar. Xalq döyüşməyi bacarmırdı.

Şöbədə qala bilmək üçün əlimdən gələni edirdim. Qan tökülən yerləri dərhal təmizləyir, halsızlaşanlara su verirdim. Həm ağlayırdım, həm sakitləşdirirdim. O qədər əl-ayağı kəsilən adam görürdüm ki, tez-tez ayaqlarıma toxunurdum. Müharibənin ayaqlarımı məndən alacağından qorxurdum. Həmin izdihamın arasında ağ formada əzəmətli, cazibəli bir kişi tələsik təcili tibbi yardım stansiyasına gəldi. Hay-küylə yaralılardan başqa hamını bayıra çıxartdı. İçeridə qalmaq üçün ağıma gələn yeganə fikir Qeydiyyat otağından asılan ağ kişi xalatını geyinmək oldu. Formanın üzərindəki ada fikir vermədən döşəməsiləni götürüb sürətlə qan tökülən yerləri sildim. Sonra ağ xalatda əlimdəki süpürkə ilə onun gözünün önündən uzaqlaşdım ki, xəstəxananın içində təhlükəsiz bir yerdə qalım. İlk tibbi yardım, inyeksiya və sarğıdan ibarət aldığım təcili tibbi yardım təlimi bu qədər faciəyə yetmirdi. Süpürmək bəhanəsilə cərrahiyyə otağına keçirmək üçün yaralıların yaralarını yuyan tibb bacılarının yanında dayanır və yalvararaq onlara deyirdim: “Siz Allah, bunu mən edə bilərəm, sizin daha önəmli işləriniz var”. Eyni zamanda dəstəli süpürgəmi də özümdən ayırmaq istəmirdim. Çünki bu süpürgə xəstəxanaya girmək və orada qalmaq lisenziyam idi. Əlimdə süpürgə bir yaralı ilə birlikdə cərrahiyyə otağına qədər getdim. Birdən cərrahiyyə otağının tibb bacısı qışqırdı və dedi: “Bu süpürgəni

cərrahiyyə otağına niyə gətirmisən? Çıx bayıra. Doktorun xalası sənə aynında neydir?”

Nə iş tutduğumu yenidən anladım. Bir həkim xalası ilə bütün təcili yardım şöbəsini silmişdim.

İyirmi birinci günün səhərinə qədər hələ də uşaq evinin uşaqlarını görmək üçün uyğun fürsət yaranmamışdı. Şəxsi heyətin gözündən uzaqlaşmağa qorxurdum. Elə bilirdim ki, üzümü unudacaqlar və yenidən şöbəyə girə bilməyəcəm.

Müharibə xəstəxana işçiləri üçün yaxşı fürsət yaratmışdı. Həm bütün baş verənlərə göz yuma, həm də barmaqlarını yarıya qədər qulaqlarına tıxayıb iniltiləri eşitməyə, qaçmağı qalmağa tərcih etməyə və vicdanları üçün bəhanə uydura bilirdilər. Amma bəziləri mələk kimi həmin kofta, əmək və papaqla yaralıların başı üzərində qalır və yaralarına məlhəm olurdular.

Fatimə Nicati gəldi və şöbənin şüşəsinə bir neçə zərbə vurub dedi: “Uşaqları görmək istəmirsən? Nəşibə sənə çox soruşurdu”.

Qısa bir fürsətdə şöbədən bayıra çıxdım. Özümü uşaqlara yetirdim. Ora yeganə yer idi ki, uşaqlar başqa əhvali-ruhiyyədə, öz aləmlərində idilər. Hamı hava hücumu həyəcan siqnalı çalınanda səngərlərə, arxa otaqlara keçir. Bu uşaqlar isə əksinə həyəətə axışır, düzəlttikləri raqadkalarla (quşatan) göyü hədəf alır və ura! – deyərək qışqırırdılar. Onlar üçün ölüm və həyat bir rəngdə idi. Bir neçəsi bir az narahat idi. Yəqin ki, ailələri üçün nigarandırlar deyərək düşündüm. Amma buna baxmayaraq, yenə narahatlıqlarının səbəbini soruşdum. Onlardan biri dedi: “Bu il məktəbli formamız, ayaqqabımız, kitabımız və dəftərlərimiz qaydasında idi. Ata-analı uşaqlar kimi məktəbə getmək, ayaqqabı, ütülənmiş paltar geyinmək, pullu balalarının qulağının dibinə vurmaq və özümüzü göstərmək istəyirdik ki, bəxtimizdən yer-göydən od-alov yağır”.

Buna baxmayaraq, bütün günü formaları əyinlərində, ayaqqabıları ayaqlarında, çantaları çiyinlərində həyəətdə qaçaqçaqda idilər.

O şəraitdə şəhərdə olmaları nigarançılıqdan, narahatçılıqdan başqa bir şey deyildi. Seyidlə söhbət etdim ki, məktəb fəslə olduğu üçün uşaqlar məktəbə getməlidirlər. Onları şəhərdən çıxarın. Uşaqların şəhərdə qalması çox təhlükəlidir. Uşaqların yanında qalan tək Seyid əmiləri idi. Hələlik Qırmızı Aypara cəmiyyətinin və Seyidin varlığının bərkətindən uşaqlar yeməyə bir şey tapırdılar. Qara camaat müharibə kabusunda çırpınırdı. Hamı müdafiə ilə məşğul idi. Amma Seyid hələ də uşaqları düşünürdü. Seyidlə birlikdə uşaq evinin uşaqları haqqında danışmaq üçün icra hakimiyyətinə Sələhşur qardaşla görüşməyə getdik. Yol boyu

atdığımız hər addımda müharibənin camaatın həyatına necə hücum çəkdiyini, onları qəfil yaxaladığını görürdük. Hər keçən gün camaatın problemlərinin üstünə biri də əlavə olurdu. Işıqsızlıq, susuzluq, aclıq, qorxu, xəstəlik, yalqızlıq, vahimə. Dükənlər bütün mallarını ya havayı paylayır, ya da ən aşağı qiymətə satırdılar. Çörək və benzin növbəsi xalqın kələyini kəsmişdi.

İcra hakimiyyətinə çatdıqda şəhərə nəzarət işi ilə məşğul olan Mühəndis Batmanqılıç dedi: “Bu məhşər səhrasında bəzi Allahdan xəbərsizlər gecə camaatın evlərini və dükənlərini qarət edirlər”.

İcra hakimi çalışırdı ki, müharibənin sonuna qədər xalqın canı və malı amanda qalsın. Gecə-gündüz işləyirdi. O, müharibənin daha tez bitməsini gözləyirdi. Camaatın sınımış şüşələrini və dağılmış divarlarını yenidən bərpa etmək istəyirdi.

Sələhşur qardaş bizim nigarançılığımızı və dəlillərimizi dinləyib dedi: “Bilirsiniz ki, Abadanın Təhsil şöbəsinin müdiri ağayi Salehi və bir çox həmkarları şəhid oldular. Bəzi məktəblər də dağılıblar. Əgər müharibə bu ay bitsə, yenə də məktəblərin açılması gecikəcək. Yaxşı olar ki, əvvəl təhlükəsiz şəhərlərlə danışıq aparılsın. Hansısa uşaq evi və ya təşkilat bu uşaqların məsuliyyətini qəbul etsin. Sonra onları göndərək.

Nəhayət, bir neçə telefon əlaqəsindən sonra tərbiyəçilərinin də onlarla birgə getməsi şərt ilə Şiraz uşaq evinin razılığı alındı. Şəhərdən çıxan maşınlara nəzarət olunduğu üçün mənəm, Seyidin və digər müşayiətçilərin adına ezamiyyət məktubu yazıldı. Ezamiyyət məktubunu cibimə qoydum.

Uşaqlar həmin forma, ayaqqabı, çanta, bir də pijama və köynəklərini qoyduqları və onlar üçün səfər çantası rolunu oynayan selofan paketlə avtobusa mindilər. Bacılardan Şəmsi Bəhrami, Pərvanə Ağanəzəri, Fatimə Nicati, Əşrəf Şokuhian, Seyyidə Zeynəb Salehi, qardaşlardan isə Əhməd Rəfii və Əli Salehpur onların Şirazdakı daimi tərbiyəçisi olaraq bizimlə yola düşdülər.

Elə həmin başlanğıcdan uşaqlar pəncərə kənarında oturmaq üstündə savaşımağa başladılar. Seyid əminin vasitəçiliyi ilə qərara alındı ki, Mahşəhrə qədər növbə ilə otursunlar. Oradan sonra isə şəhərbəşəhər yerlərini bir-birləri ilə dəyişsinlər. Bəzi oğlan uşaqları raqadkalarını (quşatan) da özləri ilə götürmüşdülər. Deyirdilər ki, İraq MİQLərini raqadka ilə vurmaq istəyirik. Seyid və Rəfii qardaş xoruztək dalaşqan iki uşağın yanında oturmuşdular. Biz də qızların yanında oturduq və yola düşdük.

Yolda Seyid dedi: “Ola bilər ki, yol polisi çıxmağa icazə verməsin. Yaxşısı budur ki, öncə icra hakimiyyətinə gedək. Həm maşının Şiraza getməsi üçün məktub alağ, həm də bir az pul və ərzaq götürək”.

Yolda İraq artilleriyası şoseni şiddətli bomba atəşinə tutmuşdu. O bölgədən çətinliklə keçdik.

Bir boğça çörək, bir neçə bağlama pendir və dörd avtobusa böldüyümüz yüz iyirmi uşaqla yola düşdük. Uşaqlar üçün bombalanmış şəhəri, səngər çəkilmiş küçələri, prospektləri, dağılmış ev və hasarları görmək müharibə kinosuna baxmaq kimi idi. Onlar səhnələrə həyəcanla tamaşa edirdilər. Yol boyu davamlı olaraq ya pendir-çörək, ya su istəyir, ya da ayaqyolu axtarırdılar. Uşaqlar o qədər çox dəcəllik edirdilər ki, şam yeməyini yoldaca yeyib qurtardılar. Gecə üçün yenidən isti çörək və bir neçə bağlama pendir almağa məcbur olduq. Hər çala-çuxura düşəndə avtobusun onları tərpedə biləcəyindən daha çox özlərini bir-birlərinin üstünə atır, başları taqqıldayır və qəhqəhə çəkib gülürdülər. Hər dəfə avtobusun bir küncündən bir heyvan səsi yüksəlirdi və deyirdilər: “Şiraza Levanturla¹ yox, Heyvanturla gedirik”.

Mahşəhri keçən kimi səs-küydən başı şişən sürücü nəfəsini dərmək üçün yanacaq doldurma məntəqəsində dayandı. Dayananda bir dilənçi avtobusa daxil oldu. Uşaqlar üçün dua edib, deyirdi: “Sonunuz xeyirli olsun, Allah yolunda (nəzir) verin”.

Hansına çatırdı, “o birisinə”, - deyə növbəti oturacağa yönləndirirdilər.

Dilənçini ələ salır, nadinclik edirdilər. Hərəsi bir söz deyirdi. Biri deyirdi: “Dilənçi dilənçiyə, rəhmət Allaha”. Digəri deyirdi: “Bir şey verməsən, bir şey ala bilməzsən”.

Sonda bəxti gətirməyən dilənçi aşağı endi və anladı ki, uşaqlardan biri cibinə girib. Bir saat dilənçi ilə dalaşdıq. Xülasə, bu işdə mahir olan Söhrabı and verdik ki, zarafatı, oyunu bir kənara qoysun və pulunu versin. Biz də bir saatlıq dilənçilik gəlirini ödədik və yola düşdük. Səhər Şiraza çatdıq. Hər şey uşaqlar üçün yeni idi. Ab-hava, simalar, mühit, uşaqlar, ləhcələr və s.

Şiraz uşaq evi tam hazırlıqla uşaqları qəbul etdi və müvəqqəti qalmaları üçün onlara yer ayırdı. Anbaan müharibə, cənub və qərb cəbhə xəbərlərini nəzərdən keçirirdim. Uşaqlar yerləşdikdən sonra Şirazda qalmağ fikrim yox idi. Uşaqlarla xudahafizləşirdim ki, Seyid gəldi və

¹ Şəhərlərarası avtobus şirkətinin adı.

dili topuq vura-vura dedi: “Məsumə xanım, sizə bir kağız verə bilərəmmi?”

-Nə kağızı? - deyə dilləndim.

-Bəzi sözlər var idi ki, sizə deməli idim. Amma özünü də deyə bilmədim, - dedi.

Məktubu alıb, Seyidlə xudahafizləşdim. Uşaqları qucaqlayıb öpdüm. Amma bu xudahafizləşmək həmişəlik deyildi. Bir gecə Şahçıraq imamzadəsində qalmaq istəyirdim. Son anda Nəsibə soruşdu: “Bacı, nə vaxt qayıdacaqsan?”

-Fəqət onu bilirəm ki, Şahçıraq türbəsinə gedirəm. Güman ki sabaha qədər orada qalacağam, - dedim.

Həzrət Şahçıraq türbəsinə daxil olanda çox sayda abadanlı və xürrəmşəhrlili köçkünlər gördüm. Bütün ömürlərinin yeganə hasili olan bir boğça ilə, cırıq paltarlarda və pərişan görkəmdə türbənin həyətinə oturmuş və ya yatmışdılar. Bu köçkünlərin sayı hər keçən saat artırdı. Bir neçə gün öncəyə qədər hər şeyləri olan insanların bu gün artıq itirməyə heç nəyi qalmamışdı. Həmşəhərlilərimin halına acıyırdım. Bu ailələrin nə maddi imkanı, nə də daldalanacaq bir yeri var idi. Çarəsizlikdən və qəriblikdən Şahçıraqa sığınmış, kədərdən dizlərini qucaqlamışdılar.

Bu izdihamın arasından Nəsibənin anası məni tanıdı. O, əri dünyasını dəyişəndən sonra Nəsibəni uşaq evinə vermiş və bir xırda ticarətçi ilə yeni evliliyindən digər üç uşaq da dünyaya gətirmişdi. Amma ara-sıra Nəsibəyə də baş çəkirdi. Məndən Nəsibəni soruşdu. Ona danışdım ki, uşaqları Şiraza köçürüblər. Nəsibənin də əhvalı yaxşıdır. Şiraz uşaq evinin – şüşəçiliyin adresini ona verdim. Danışarkən rəngi qaçmış və dodaqları qurumuş halda ağlayırdı. Əlimi tutub öpür və gözlərinə sürtürdü. Ağlayaraq dua edirdi: “Bu Şahçıraqın haqqı, Allah sənə bu yetim uşaqların başının tükü qədər xoş gün nəsib etsin. Əl-ayağın xeyirə dolaşsın. Bəxtəvər ana olasan. Uşaqları odun-alovun içindən çıxartmışsan”.

Qəhərlənmişdim. Bir cavabım yox idi. Hətta təskinlik də verə bilmirdim. Sanki sözlər hisslərimə borcunu qaytara bilmirdi. Hüznlü vəziyyət idi. Əlimdən bir şey gəlmirdi. Əldən düşmüş analarının döşündən süd əmən uşaqları, özünü güclə bu təhlükəsiz nöqtəyə çatdıran ahıl kişi və qadınları, məktəbdən, dərstdən qalan və heyrətlə ətrafı süzən uşaqları görürdüm.

Şahçıraqın məzarının yanına getdim. Boğduğum qəhərimi sındırdım. Şahçıraqın məzarının bir küncündə müharibədən azad və bayırdakı səs-

küydən uzaq yeni bəy və gəlin yanaşı oturmuş, səmimi söhbət edirdi. Sanki bu məzarda, bu şəhərdə və bu dünyada onlardan başqa da insan olduğunu unutmuşdular. Onları görmək mənə Seyidin məktubunu xatırlatdı. Məktubu cibimdən çıxartdım və oxudum:

“Bizə Onun kimi, Onunla həmrəng, həmnəfəs və Onun missiyasında yekdil olaq deyə ruhunu üfərən Allahın adı ilə. Bilirəm ki, qan, atəş və müharibə günlərində sülhdən, yaşamdən və sevgidən danışmaq bir çoxlarına görə mənasız və anlamsız ola bilər. Amma mənim fikrimcə, bu gün tam demək zamanıdır. Məhz ölüm və həyatın ucuz olduğu, müharibənin bizi sınağa çəkdiyi bu gün. Əgər evlilik təkamül və təkmilləşmək üçündürsə, mənim bu yolu keçməkdə uçmaq üçün qanad olacaq, getmək üçün ayaq olacaq, görmək üçün göz olacaq birinə ehtiyacım var.

Yuxuda və gerçək həyatda elə bir insan axtarırdım ki, baxışında, davranışında və səsində Allahı görəim. Axtardığım hər şeyi səndə tapdım. Mən haradan başlayacağımı, hətta nə yazacağımı bilmirəm. Mən hətta elçilik etməyin yolunu da bilmirəm. Bu, bir qıza etdiyim ilk və heç şübhəsiz, son elçilik olacaq. Bu bir neçə sətiri yazdım ki, sənə rəğbətimi bildirim. Çünki mənim əbədiyyətim (varlığım) sənə rəğbətdədir”.

Sağ qalmanın öz anlamını itirdiyi bir vaxtda kimsənin ailə qurmaq, həyat yoldaşı seçmək haqqında düşünməsi mənə məntiqli görünmürdü. Seyidin məktubunu məzarın üzərindəki dəmir şəbəkənin içinə atdım. Hələ dua-səna ilə məşğul idim ki, birdən hay-küy səsi hamının diqqətini həyatə çəkdi. Bayıra çıxdım. Gördüm ki, köçkünlərlə şirazlılar əlbəyaxa olublar. Bir-birlərinə təhqiramiz sözlər deyirlər. Şirazlılar gileylənirdilər və deyirdilər ki, siz qorxmusunuz. Müharibəni qoyub qaçmışınız. Camaatın başqa yerlərdən gəlib sizin üçün döyüşməsinə istəyirsiniz. Onlar köçkünləri türbədən çıxarmaq istəyirdilər. İş qəlizləşmişdi.

Köçkünlər deyirdilər: Bizim süfrəmiz bir ömür açıq olmuşdur. Qonaqpərvər yox, qonaqpərəst olmuşuq. İndi tale belə gətirib ki, sizin süfrənizə möhtac olmuşuq. Əgər qulağınızın dibinə bir güllə atsalar, o zaman müharibənin nə olduğunu anlayarsınız.

Köçkünlər yolun bütün yorğunluğunun, çətinliyinin, bir neçə günlük aclıq və susuzluğun acığını şirazlılardan çıxırdılar. Hər guşədən bir səs qalxır, hərə bir söz deyirdi.

-Şəhərin səfası adamlarındadır, daşında, kərpicində, çoxmərtəbəli binalarında yox.

-Hər kəs öz şəhərində şahdır, bazarın baş taciridir.

-Heç kim müharibə görməyincə mənasını anlamaz.

Bəzi şirazlılar köçkünləri müdafiəyə qalxdılar. Amma köçkünlərin ürəyi o qədər dolu idi ki, heysiz, halsız və yorğun olmalarına baxmayaraq, düşünmədən danışan bir neçə şirazlı gəncdən əl çəkmədilər.

Türbənin digər bir küncündə də iki nəfər əlbəyaxa olmuş və deyirdilər:

-Bir də danışsan, elə vuracam ki, şəkil kimi divara yapışacaqsan.

-Əgər sizin qeyrətiniz, ləyaqətiniz olsaydı, bir günlük müharibəni iyirmi günlük etməz, gəlib türbədə oturmazdınız.

Öz-özümə dedim: “İmam deməyibmi ki, camaat müqavimət göstərməli, müdafiə etməlidir?”

Əlqərəz, iş getdikcə qəlizləşirdi. Söyüşlər, küçə sözləri baş alıb gedirdi. Şahçırağı ziyarətə gələn Bəhrami bacıya dedim: “Mən Qırmızı Aypara cəmiyyətinə gedirəm ki, oradan Abadana qayıdım. Şirazlılar düz deyirlər. Biz müdafiə etməliyik. İraqlıların yolunun üstündə kimsə olmalıdır. Onlar bütün Xuzestanı da alsalar, onlara xoşdur. Bizim burada nə işimiz var? Uşaqları təhvil vermək istəyirdik, verdik”.

Öz-özümə dedim: “Müharibə riyazi məsələ deyil ki, haqqında düşünüb, həll edəsən. Müharibənin heç bir məntiqi yoxdur ki, ona məntiqlə yanaşasan. Müharibə kitab deyil ki, onu oxuyasan. Müharibə müharibədir. Müharibə çılpaq bir həqiqətdir. Onu görməsən, toxunmasan, dərk etməzsən”.

Köçkünlük, qürbət, müsibət və hicran müharibəyə məruz qalmış hər bir uşağın, qoca kişi və qadının nəsibi idi.

Cəmiyyətin arasında köçkünləri müdafiə etmək üçün araya girən bəzi şirazlılar kiçik uşaqlı iki ailəni özləri ilə evlərinə apardılar.

Bu dava-dalaş səhnəsi Şahçırağa bir saatdan artıq qonaq olmağa imkan vermədi.¹ Bəhrami bacı ilə Qırmızı Aypara cəmiyyətinə gəldik. Bir qrup şirazlı könüllülər Abadana göndərməyə hazır idilər. Hamımız bir Qırmızı Aypara avtobusu ilə yolda düşdük. Bütün yol boyu sürücü ilə səs-səsə verib inqilabi nəğmələr oxuyur, vəhdət şüarı səsləndirirdik. Sürücü sürət və həyəcanla sürürdü. Səhərə yaxın Mahşəhrə çatdıq. Xuzestan hüdudlarına çatanda neft radiosunun dalğası üzərində Seyid Məhəmməd Sədr və Qulamrza Rəhbərin səsi eşidilirdi. Cəbhə və müharibə xəbərlərini kəskin və enerji bəxş edən şüarlarla elan edirdilər. Müntəzəm partlayış və şəhərdən xaric olan əhalini daşıyan maşınların

¹ Müharibə boyu Fars ostanı köçkünlərə çox yaxşı ev sahibliyi etdi. Belə ki köçkünlər bu ostanda məskunlaşdı, hətta müharibədən sonra da öz şəhərlərinə qayıtmadılar.

səsləri eşidilirdi. Partlayış səslərindən yaranan qorxu və dəhşət avtobusun daxilindəki bəzi könüllüləri qorxutmuş, döyüşmək və müqavimət güclərini almışdı. Avtobus hələ müharibə bölgəsinə daxil olmamışdı. Hava hücumunu xəbər verən uzun-uzadı həyəcan siqnalları sürücünü dayandırırdı. Yarım saatlıq yol iki saat çəkdi. Sürücü anladı ki, bu yol şeir və şüar yolu deyil. Şəhadət və qan yoludur. Avtobusu yolun qırağında saxladı və şirin Şiraz ləhcəsilə dedi: “Dayısı, mən qayıdıram Şiraza. Kim mənimlə qayıtmaq istəyirsə, otursun. Kim qayıtmaq istəmirsə, düşsün. Yol açıq, caddə uzun. Bu yol zarafat deyil”.

Uzun söz-söhbətdən sonra bizi bir neçə kilometr qabaqda düşürüb qayıtmağa razılaşdı. Sərbəndəri keçəndən sonra qabağa getməyə cəsarət etmədi. Nə qədər dedik ki, bu namərdlikdir. Bizi yolun ortasında düşürürsən. Salamət olmamış, Qırmızı Ayparanın sürücüsüsən!

Dedi: “Bura zarafat və oyun yeri deyil. Bəli, mən namərdəm. Kim namərddir, maşına otursun. Mərdlər düşüb getsinlər müharibəyə. Cəbhəyə gedib döyüşmək istəmərdinizmi? Müharibə buradan başlayır.

Avtobusun qırxıdan çox sənişininə yalnız on nəfəri düşdü; səkkiz nəfər qardaşlardan, mən və Bəhrami bacı. Yolun qırağına üz alıb, pay-piyada yola düşdük. Bəzən yoldan keçən maşınların qarşısına keçirdik. Hansının yeri olurdusa, bir neçə nəfərimizi mindirirdilər. Qardaşlar bir maşının qarşısını kəsib dedilər: “Siz iki bacı minin və tez gedin. Biz piyada da gələ bilərik”.

Aradabir Seyidin məktubunu xatırlayırdım. Həm səbəbini bilmədən özümə acığım tuturdu, həm də ürəyimdə Seyidə “afərin!” deyirdim ki, bu insan nə qədər şücaətlidir. Ən pis şəraitdə yaşamaq sözünün mənası haqqında düşünür. Mən heç vaxt özümə bu məsələ haqqında hətta düşünməyə də macal verməmişdim.

Maşınına mindiyimiz sürücü avtobus sürücüsündən fərqli olaraq cəsaətlə və həyəcan siqnallarına, partlayışlara önəm vermədən sürətlə öz yoluna davam edirdi. Sərbəndərdən bir neçə kilometr uzaqlaşmışdıq. Cəbhənin vəziyyətindən xəbərdar olduğu görünən sənişin ətraflı nağıl edirdi: “İraqlılar İranla üç həftə döyüşməyi heç yuxuda da görmürdülər. Bu gün mehr ayının iyirmi üçü (15 oktyabr), çərşənbə günüdür. Söz verirəm, cümə günü qələbə bayramı keçirəcəyik. Fəqət bu üç həftədən dərs almalıdırlar ki, artıq Karun və Xuzestan adlarını unutsunlar.

Onun sözlərinə qulaq assam da fikrim kiçik radionun səsinə idi. Onu baş örtüyümün altından qulağımın üstünə qoymuşdum ki, anbaan müharibə xəbərlərini Neft radiosu dalğası üzərindən dinləyə bilim. Bayırdakı fəza kədərli idi. Camaat inanılmaz şəkildə və heyrət içində

taydəyişik şapşapı ilə uşaqlarını çiyinlərinə almış və ya sürüyə-sürüyə öz arxalarınca çəkir, başqa şəhərlərə yollanırdılar. Yorğun, ac və solğun simalar hara, kimə getdiklərini bilmədən, kimsə onların intizarını çəkmədən məyus-məyus biyabanlardan, şoranlıqlardan keçirdilər. Bəzən yalvararcasına maşınların qarşısını kəsir, ya əllərində qab benzin istəyir, ya da qabar bağlamış ayaqları, bükülmüş belləri ilə öz yollarına davam edirdilər. Əksəriyyəti qoca kişi və qadınlar və ya azyaşlı uşaqlar idi. Bu sərgərdan və köçkün insanları görüb Şahçıraq türbəsindəki çəkişməni xatırladım. Bəhrami bacıya dedim: “Biz böyük ilahi bir sınağın içindəyik. Müharibə bütün İran xalqı, hətta sərhəddə yaşamayanlar üçün də böyük bir imtahandır”. Yenidən Seyidin məktubunu xatırladım. Ürəyimdə dedim: “Bu sınaqdan çıxdıqdan sonra gələcək, yaşamaq və Seyid haqqında düşünəcəyəm”.

Maşının sürəti o qədər çox idi ki, elə bil bizi uçuşa çataq, təyyarəni ötürməyə dəyər müəyyən saatda məqsədə çatdırmalı idi.

Yavaş-yavaş Abadanın 12 kilometrliyində olduğumuzu göstərən nişana yaxınlaşırdıq. Yolun kənarında neft borularının altında üzüstə uzanan əsgərlər və bizimkilərə aid dayanmış bir neçə maşın diqqətimi çəkdi.

Dedim: “Bəhrami bacı, əsgərlərə bax! Allah qorusun, bu qızmar günəşin altında, neft borularının altında hansı zəhmətlə gözətçilik edirlər. ...”.

Hələ sözüüm bitməmişdi ki, birdən maşınımız dəhşətli partlayış səsilə dayandı və həmin “ayıq-sayıq” əsgərlər sürətlə bizim maşınımıza tərəf sıçradılar. Mat-məbhut onlara baxırdım. Nə sürücü sükanı buraxıb düşmək istəyirdi, nə də qabaqda əyləşən sənişin və arxada oturan biz bir söz deyər bilirdik. Ancaq ətrafımıza baxırdıq. Nə qədər tank, nə qədər hərbi maşın var idi. Diqqətlə baxdıqda geyimlərinin üstündə İnkilab qvardiyasının nişanını gördüm. Amma elə bil BƏƏS güclərinin qırmızı əyri papağını (beret) başlarından çıxarmağı unutmuşdular. Sürücüdən: “Nə oldu?” – deyər soruşdum.

-Əsir düşdük, - dedi.

-Kimə əsir düşdük?

-İraqlılara.

-Bura Abadan deyilmi? Sənmi bizi iraqlıların əlinə verdin?

-Allahu Əkbər, bacı, hamımız əsir düşdük.

İraqlı əsgərlər cəld özlərini maşınımıza yetirdilər. Pəncərənin kənarında sakitcə oturdugum halda maşının şüşəsini qaldırdım və cəld qapını bağladım. Amma onlar tufəngin qundağı ilə şüşəni sındırdılar.

Qorxudan özümü Bəhrami bacının üstünə atdım. Bir neçə iraqılı əsgər Bəhrami bacı tərəfdəki şüşəni də sındırdı. Sürücü sükanı buraxıb maşından düşdü. Digər sərnəşin də düşdü. Amma mən və Bəhrami bacı müqavimət göstərir, düşmək istəmirdik. Əlimdəki kiçik radio düşdü. Hələ nə baş verdiyini anlaya bilmirdim. Maşının qapısını açan iraqılı əsgərin tufənginin zərbəsi ilə özümə gəldim. O deyirdi: “Qumi, qumi, yalla, bisurə” (Qalx, qalx, tez ol).

Maşından düşəndə qarışqa kimi yuvalarından çıxıb, maşının ətrafına toplaşdılar. O sürücü və sərnəşini qum kisəsi kimi yoldan aşağı atdılar.

On yeddi və iyirmi bir yaşlı iki qız; biri Bəhrami bacı, sürməyi manto, açıq kül rəngli baş örtüyü və ağ tibb bacısı ayaqqabılarında, digəri isə mən, xaki manto, qəhvəyi baş örtüyü və qısa çəkmədə qarşılarında dayanmışdıq və onlar ətrafımızda dövrə vurmuşdular.

Xuzistan ərəblərindən fars dilini bilən Cavad adlı mülki geyimli biri tərcüməçi kimi onları müşayiət edirdi. Xüsusi təyinatlı geyimində biri üstümüzü yoxlamaq üçün qabağa gəldi. Özümü geri atıb, çığırdım: “Mənə əl vurmayın, özüm ciblərimi boşaldıram”.

Mənim qəfil reaksiyandan heyrətlənən BƏƏSçilər bir neçə metr geri çəkildilər. Tufənglərinin lüləsini bizə tərəf tuşlayaraq Cavadı çağırıdılar və tərcümə etməsini istədilər:

- Nə sialhın varsa, təhvil ver, - deyə Cavad tərcümə etdi.
- Silahım yoxdur, - dedim.
- Nəyiniz var verin, qumbaralarınızı təhvil verin.
- Qumbaram yoxdur, - dedim.

Əllərimi paltarlarımın üstünə çəkdim, baş örtüyümü tərپətdim. Ciblərimə işarə etdilər. Ciblərimin astarını çevirdim. Əllərimi cibimdən çıxaranda bir ovucumda icra hakimiyyətinin ezamiyyət hökmü, digər ovucumda isə “**Mən sağam**” yazılan kiçik kağız parçası ciblərimi silkəməyə başladım. İraqılı zabit ovucumda kağız olduğunu anladı və “ovucunu aç” – deyə işarə etdi. Böyük bir kəşf edibmiş kimi bic-bic gülərək hər iki kağızı məndən aldı və tərcüməçini çağırtdı. Cavad oxudu: “**Mən sağam**”.

Şübhəli baxışı ilə mənə dedi: “Bu bir paroldurmu?”

Cavad məni süzdü və sonra ikinci kağıza baxdı. Oxumaq istəmirdi. Bir mənə, bir də kağıza baxırdı. Amma oxumaqdan başqa bir çıxış yolu yox idi. Nəhayət, oxudu: “Məsumə Abad, Abadan icra hakiminin nümayəndəsi. Ezamiyyət: Uşaq evinin uşaqlarını Şiraza köçürmək.

Elə bilirdilər ki, İranın hərbi fiqurlarından birini ələ keçiriblər. Sevincdən yerə-göyə sığmır və davamlı olaraq ərəbcə cümlələr

deyirdilər. Mən maraqla onların hərəkətlərinə baxır, sözlərinə qulaq asır və ətrafıma göz qoyurdum. Amma nə qədər çox qulaq asırdımsa, bir o qədər də az anlayırdım. “Bənətul-Xomeyni” və general sözlərini hər cümlədə, hər ibarədə eşidirdim.

Dərhal simsizlə xəbər verdi.

Cavaddan: “Nə deyir?” – deyə soruşdum.

-Deyir ki, biz iki iranlı qadın generalı əsir almışıq, - deyə Cavad cavab verdi.

-Biz Qırmızı Aypara cəmiyyətinin köməkçiləriyik, - dedim.

BƏƏS hərbcisi Qırmızı Aypara sözünü anladı və dedi: “Qırmızı Aypara, Bənətul-Xomeyni”. Üzünü Bəhrami bacıya tutub soruşdu: “Adın nədir?”

O ağzını açmamış dedim: “Məryəm, biz ikimiz bacıyıq”.

Ən kiçik hərəkətimizi belə nəzərdən qaçırmır və qışqıraraq deyirdilər: “Yola düşün”.

İsrarla əllərimizi başımızın ardına qoymağımızı istəyirdilər. Bunu etdikdə baş örtüyüm yuxarı qalxırdı və bu, mənə əzab verirdi.

-Mən bunu etmirəm, - deyə çığırdım.

Bizimlə yanaşı addımlayan Cavad ala-yarımçıq ərəb və fars ləhcəsilə dedi: “Bacı, sən onların əsirisən. Onlar sənin əsirin deyillər. Əmrə tabe ol. Onlar elə bilirlər ki, sən baş örtüyünün altına qumbara bağlamısan. Deyirlər ki, Kürdüstan qadınları da bu baş örtüyündən geyinir, altından da qumbara bağlayırlar.

Baş örtüyümü yenidən silkədim və boş əllərimi göstərdim ki, rahatlasınlar. Baş örtüyümün altında bir şey olmadığını bilsinlər. Müəyyən qədər qəbul etmişdilər ki, Bəhrami bacının baş örtüyü Qırmızı Aypara cəmiyyətinin geyimidir. Amma şəkk-şübhə ilə mənim ayaqqabı və paltarıma baxırdılar. Hətta barmağımla burnumu da qaşısam, üzləri dəyişir, silahlarını tərpedirdilər.

Yolun aşağısında iraqlıların tələsinə düşən iranlı könüllüləri gördüm. Bu qədər yeni hərbi qüvvənin asanlıqla əsir düşməsinə çox narahat oldum. İraq BƏƏS gücləri özlərini buraya haradan yetirmişdilər? Axı, mən müharibə və cəbhədəki son vəziyyəti radiodan izləyirdim. İraqlıların Karun çayını keçib, Pasterizə edilmiş süd zavodunu, Ərbəndan gəmiçilik zavodunu, sabunçuluğu, Mared və Süleymaniyyə kəndlərini zəbt edib, özlərini Abadan-Mahşəhr magistralına çatdırdıqları haqqında bir cümlə də eşitməmişdim. Onlar yolkəsən kimi qəfil yerin altından çıxıb ən yaxşı fədakar və könüllü güclərimizi ovlayır, yolu ələ keçirirdilər.

Hələ də əllərimi başımın arxasına qoymaqla razılaşmırdım. Onlar da çöllükdə sim və ya ip axtarırdılar ki, əllərimi bağlasınlar. Amma qardaşların əli açıq idi. Cavaddan soruşdum: “Kişilərin əli açıqdır. Bizim əlimizi nə üçün bağlamaq istəyirlər?”

Tərcümə etdi və iraqılı zabit dedi: “İranlı qadınlar iranlı kişilərdən daha təhlükəlidirlər”.

İki iranlı qızın onlar üçün bu qədər heybətli və təhlükəli olmasından qürur hissi duydu və daha çox müqavimət göstərdim. O çöllükdə əllərimizi bağlamaq üçün bir şey tapa bilmədikləri üçün əsgərlərdən biri çəkməsinin bağını çıxartdı və onunla əllərimizi bağladılar.

Biz onlara qəfil yaxalanıb heyrətlənmişdik. Onlar da bizi görüb həyəcanlanmışdılar. Sanki atom bombası idik. Ən kiçik baş və əl hərəkətimizi gördükdə silahlarını hazır vəziyyətə gətirirdilər. Hamımız şok və narahat olmuşduq. Ətrafımızda dövrə vurmuşdular. Aralarında bütün rütbələrdən var idi; zabirdən əsgərə qədər. Geri döndüm ki, Reo¹ sürücüsünün harada olduğunu görüm. İraqılı əsgər “dayan, dayan”, deyə-deyə tufəngin qundağı ilə çiynimə möhkəm vurdu. Onların hər biri silahların lülələrini xüsusi şəkildə bizə tuşlamışdılar. İki ayaq üstə oturmuş vəziyyətdə, birinci dairə, ikinci dairə. Nə biz onların sözünü düzgün anlayırdıq, nə də onlar bizim. Tərcüməçini də karıxdırmışdılar. Hərə bir şey soruşurdu. O, hansını tərcümə edəcəyini bilmirdi. Biz də kimin sualına cavab verəcəyimizi bilmirdik.

Çiyində bir neçə ulduz artıq olan zabit onlara yaxınlaşdı. Hamısı hərbi hörmət olaraq ayaqlarını yerə çırpdılar və (onun gəlişindən) xəbərdar oldular. Zabit əsgərlərdən birinin silahının altına təpik vurdu. Əsgərlərin intizamlı sırası pozuldu. Nə dediyini bilmədim, amma onların çoxu dağılışdı və yola daxil olan yeni maşınlara doğru getdilər. Zabit bizə tərəf gəlib soruşdu:

- Ənti əskəriyyə? (Sən hərbiçisən?)
- “Əskəri” sözünün mənasını anlamadım.
- La (yox), - deyə cavab verdim.
- Ənti mədəniyyə? (Sən sivilsən?) – zabit soruşdu.

Yenə “mədəni” sözünün mənasını başa düşmədim.

O qədər ağılımı itirmişdim ki, heç bir sözün mənasını anlamırdım.

- Bəs nədən? – zabit soruşdu.
- Abad, - deyə cavab verdim.

¹ Silah-sursat və hərbi təchizat daşımaq üçün yük maşınına bənzər hərbi maşın.

- Məsumə nədir? Yox, siz Xomeyni keşikçisiniz (pasdar), - zabit dedi.

İtthamı anlatmaq üçün İnqilab Keşikçiləri Korpusu (qvardiyası) əsgərlərinin formasını geyinən iraqılı bir əsgəri göstərib, dedi: “Bu, Xomeyni keşikçisidir”.

Bir az uzaqda olan çuxura işarə etdi. Orada qardaşlardan təqribən yüz əlli nəfəri var idi. Bəziləri hərbi geyimdə, bəziləri mülki geyimdə, bəziləri isə alt köynəyində idilər. Onları göstərib dedi:

- Hamısı Xomeyni keşikçisidir.

Qardaşlara baxdım. Onlar başlarının üstündəki silahlı gözətçilərə məhəl qoymadan pərişan gözlə bizə tərəf dönmüş və baxırdılar.

Hiss etdim ki, bütün qardaşlar sıçramağa və hücumu hazırdılar. “Bintul-Xomeyni”, “Bintul-Xomeyni” deyə-deyə bizi qardaşların olduğu çuxura istiqamətləndirdilər. Onları görüb ikili hiss keçirdim. Həm onların varlığı bizim üçün ürək-dirək idi. Həm də onların zincirlənmiş qeyrətini və iraqılıların xumarlana-xumarlana gülməsini görüb utanırdım. Allahın məni sınağa çəkməsini istədiyim günləri xatırladım. Mənim sınağımın əsirlik olmasına inana bilmirdim.

Əlibağlı və əsir düşmüş qardaşları görürdüm. Düşmən qarşısında zəiflik göstərmək istəmirdim. “Bintul-Xomeyni” və general titulları mənə daha çox cəsarət və cürət verirdi. Amma qarşımdakı anlaşılmaz taledən qorxurdum. Nə baş verə biləcəyini düşünmək istəmirdim. Ürəyim İmam Hüseyin (ə) rövzəsi istəyirdi. İstəyirdim ki, bir nəfər oturub mənim üçün Aşura günü axşamçağının rövzəsini oxusun. Özümü həzrət Zeynəbə (ə) tapşırdım.

Bizi çalanın içinə atanda qardaşlar yer açdılar. Bir-birinin əl-ayağı üzərində oturdular ki, biz ikimiz rahat oturaq və əzab çəkməyək. Bu səhnəni gören iraqılı əsgərlər onlara hədə-qorxu gəlməyə başladılar ki, nə üçün yer açırınsınız? Nə üçün bir-birinizin üstünə çıxmısınız? Silahları ilə qardaşları bir-birlərindən uzaqlaşdırırdılar. Ürpəşdirici və davamlı baxışları bitmək bilmirdi. Birdən mülki geyimli, hündür, cüssəli, başı qırılmış, qalın bıqlı bir qardaş ayağa qalxdı. Qəliz Abadan ləhcəsi ilə Cavadı çağırdı və dedi: “Nə deyirəmsə, hamısını düz, kişi kimi onlara tərcümə et ki, yaxşıca anlasınlar”.

Üzünü BƏƏS əsgərlərinə tutub dedi: “Mənə İsmayıl Yəxi deyirlər. Qabağından yeyən oğlan deyiləm. Başıma bax, çapıq-çapıqdır. Hər çapığı namusumu müdafiə üçündür. Biz namusumuza and içirik, anladın? Kişi kimi ölmək, qeyrətlə, şərəflə ölmək bizim üçün fəxrdir”.

Əlini bıgına atıb, bir tük çıxartdı və dedi: “Biz bıgımıza and içirik. Camaatın namusuna necə baxacağını bilməyən göz kor olmağa layiqdir. Siz qadınları əsir alırsınızsa, bu o deməkdir ki, sizin qeyrətinizdən, şərəfinizdən, kişiliyinizdən namusu anlayacaq, qeyrəti başa düşəcək bir şey qalmayıb. Sizin üçün şərəf bir qəpiyə dəyməz. Bu nə müsəlmanlıqdır, ay müsəlmanlar. ...”.

Əsgərlər onun boğaz damarının necə çıxdığını, gözünü qan tutduğunu görürdülər. Cavaddan soruşdular: “Haydı, tərcümə et. Nə deyir? Xərci bir güllədir”.

Ərəbdilli qardaş bu qədər əsəb və hirsli necə yumşaldıb, sonra tərcümə edəcəyini bilmirdi. Kəkələyirdi. Nə deyəcəyini bilmirdi. İsmayıl Yəxi dedi: “Dostum, namusunu müdafiə etməyə qorxursan? Yaşamaq hünər deyil. Mərd kimi yaşamaq hünərdir”.

Cavad üzünü digər qardaşlara tutub qəliz ərəb ləhcəsi ilə dedi: “Ağa, onu tutun, tormozu qırılıb”.

“Yadında qalsın, ölüm qorxusundan korazehin olma. Korazehin olsan, lal da olacaqsan. Əlsiz-ayaqsız da olacaqsan. Namusunuzu əsir alıb atacaqlar qabağımıza. Siz də sakitcə seyr edəcək və sevinəcəksiniz ki, hələ sağıq, öldürməyiblər”.

Hələ onun mərdliyinin və qeyrətinin səsinə eşidirdik ki, çuxurdan çıxmağımızı əmr etdilər. Bizi başqa bir guşəyə apardılar. Elə bir yerə ki, həm onların nəzarəti altında idik, həm də başqaları ilə aramızda məsafə var idi. Özümdən daha çox qardaşlara ağrınırdım. Bizi düşmən əlində əsir görəndə necə əzab çəkirdilər. Özüm önəmli deyildim. Ailəm üçün narahat idim. Mənim əsir alınma xəbərimi anama kim verəcəkdi. Ağa eşidəndə nə hallar keçirəcəkdi. Rəhim mənim əsir düşməyimi eşitməyə tab gətirə bilməzdi. Yazıq Seyid! Elə bir adam seçmişdi ki, müharibə ona həтта düşünməyə və cavab verməyə də macal vermədi.

Bizdən bir az qabaq iki qardaş əsir düşmüşdü. Onlardan biri ortayaşlı bir kişi idi. Əllərini arxadan bağlamışdılar və üzündən qan axırdı. Üzünün hansı hissəsinə qəlpə dəydiyini bilmirdim. Digər qardaşın isə təqribən 26 yaşı olardı. Xüsusi təyinatlı geyimində, uca boylu, cüssəli, rəngi qaçmış və solğun bənizli idi. Ayağının altındakı torpaq qızarmışdı. Bu iki yaralı qardaşı görcək bir anlıq öz vəziyyətimi unuttum. Əsir olduğumu və başımın üzərindəki əlisilahlının düşmən əsgəri olduğunu yaddan çıxardım.

Dişimlə əllərimi açdım. Sonra Bəhrami bacının da əlini açdım. Əsgər nə qədər çığırırdısa da sanki eşidəcək qulağımız yox idi. Ehtiyat üçün corabımın ətrafına doladığım binti açdım. Xüsusi təyinatlının belindəki

qumqumanı götürüb, içindəki su ilə qanlı üzünü yudum. Göz nahiyəsindən əməlli-başlı travma almışdı. Yanımda olan steril binti yarasının üstünə qoydum və qanaxması müvəqqəti kəsildi. Amma bu qədər steril bint onun yalnız bir gözünə bəs edirdi. Digər qardaş isə bir neçə metr o tərəfdə yerə yığılmışdı. Ona tərəf qaçdım. BƏƏS əsgəri davamlı olaraq çıxırırdı: “Yasaq, yasaq”.

Mən də: “Yaralı, yaralı”, - deyə cavab verirdim.

Öz-özümə dedim: “Nə olur olsun. Mən Abadana bu yaralılara yardım üçün qayıtmamışdım? Şöbədə qalmaq üçün Müqəddəm xanıma yalvarmırdım? Xüsusi təyinatlının rəngi hər an daha da solurdu. Formasının üstündən adını oxudum: “Diversant Mirəhməd Mirzəfərcuyan”. Qəhərin şiddətindən boğulurdum. Damarlarımda qan elə cuşa gəlmişdi ki, hər an qan qaytara biləcəyimi hiss edirdim. Paltarının düymələrini açdım. Qarın nahiyəsindən ciddi zədə almışdı. Ürəyi və bağırsaqları görünürdü. Bütün paltarı qan içində idi. Bəhrami bacı onun ayaqlarını yuxarı qaldırdı. Amma boş əllə nə etmək olardı. BƏƏSçilərdən nə qədər təcili tibbi yardım maşını ilə onu xəstəxanaya çatdırmalarını istəsək də deyirdilər: “Səbir edin, gəlir, yoldadır”.

Zaman keçdikcə daha qərarlı və daha əsəbi olurduq. Əsgərə çıxırır, təcili tibbi yardım maşını tələb edirdik.

Mirzəfərcuyan qardaş deyirdi: “Onlardan bir şey istəməyin”.

Davamlı zikr deyir və Səddama nifrin edirdi. Əllərimin içi ilə qarnının üstünü sıxır və qanaxmanın qarşısını alırdım. Mantomun ətəyi və baş örtüyüm diversant qardaşın qanına bulaşmışdı. Çarəsiz qalmışdım. Bir neçə metr o tərəfdə Foster Wheeler¹ şirkətinin evlərindən birini gördüm. Qapısı açıq idi. Bəhrami bacıya dedim: “Bu evin içinə girmək istəyirəm. Bəlkə təmiz bir parça və ya dezinfeksiya vasitələri tapıb, yararı bağlaya bildim.

Bəhrami bacı dedi: “Təhlükəlidir. İraqlılar oraya yerləşə bilərlər”.

Qayıdıb, qardaşların əsir olduğu çalaya baxdım. Hələ də bütün gözlər nigranlıqla bizə zillənmişdi. Onların baxışındakı qeyrətə arxalanaraq təhlükəsizlik hiss etdim. Evin içinə girmək üçün ayağa qalxdım. Amma Mirzəfərcuyan qardaş yenə də zümzümə edirdi. Səsi zəifləmişdi. Çətinliklə: “Bir yerə getməyin, bura təhlükəlidir”, - dediyini anladım.

Yaralı halda yerə yıxılan bir diversantın səsində hələ də qeyrət və mərdlik dalğalandığını duymaq mənə qürur verdi və onun sağ qalması

¹ Qazma şirkətinin mənzilləri. Foster Wheeler kimi tanınırdı.

üçün daha çox əl-ayağa düşdüm. Qanlı əllərimi başımın üzərində dayanan iraqılı əsgərə göstərdim. Ona anladım ki, əllərimi yumaq istəyirəm. İcazə verdi. Evə girdim. Girəcəkdə paltarasında böyük ağ bir dəsmal gördüm. İçəri girmədən dəsmalı götürüb, geri döndüm. Əsgər əl yumağın bəhanə olduğunu anlamışdı. Amma bilmirəm zətə yaxşı idi, yoxsa təsirlənmişdi. Özünü görməzliyə vurdu.

İraqılı əsgəri görmürdük. Yalnız tüfənginin lüləsini görürdük ki, o yerini dəyişdikcə yerini dəyişirdi. Dəsmalı çətinliklə qarnına bürüdüm. O qədər qan itirmişdi ki, süstləşmiş, ağırlaşmış, dodaqları və ağız qurumuşdu. Su istəyirdi. Bəhrami bacı əsgərə dedi: “Su, su”.

Mirzəfərcuyan yenidən dedi: “Bunlardan bir şey istəməyin. Bunlar çirkindirilər”.

Qumqumanın dibində hələ bir az su qalırdı. Onu dodaqlarının, ağızının ətrafına çəkdim. Soruşdum: “Seyid, övladın var?”

Başını tərpedərək: “Bəli”, - deyər cavab verdi.

Sanki ürəyi uşağından danışmaq istəyirdi. Dedi: “Adı Süməyyədir”.

Gözlərinin kənarından yavaşca yaş axdı. Özümə acığım tutdu. Qanaxmasını saxlaya bilmədiyim halda qızını niyə xatırladırdım. Gözlərini çətinliklə açıq saxlamışdı.

Çətinliklə dediyi söz belə idi: “Qızıma deyin, atan gözləri açıq şəhid oldu və arzusuna çatdı”.

Həmin an bir neçə təyyarə səsi bölgənin səssizliyini pozdu. Çalada olan əsir qardaşlar sevindilər. Elə bilirdilər ki, öz təyyarələrimizdir və bizi azad etməyə gəlmişdir.

Dedim: “Seyid, sən xüsusi təyinatlısan. Bura İraq deyil. Bura İran torpağıdır. Bir neçə saatdan sonra özümüzkülər gəlib hamımızı azad edəcəklər. Qayıdacağıq və qələbə xəbərini Süməyyəyə özün verəcəksən”.

Yenə dedi: “Lənətə gəlsin Səddamı”.

Göz nahiyəsindən yaralanan qardaş Seyidin Səddamı lənətlədiyini eşidəndə dedi: “Seyid, bunlar nə dediyini anlayırlar, təqiyə et”.

Amma Seyid bu dəfə daha uca səslə bütün varlığı ilə dedi: “Lənətə gəlsin Səddamı”.

Qarnına bağladığım dəsmal qana boyanmışdı. Dəsmalı dəyişmək çətin idi. Təcili tibbi yardım maşının gəlib çıxması təqribən üç saat çəkdi. Öncə qardaşların olduğu çalaya getdi. Üz, baş, əl və ayaq nahiyələrindən yaralanan bir neçə nəfəri mindirdi. Hamısından sonra diversant Seyidin ardınca gəldilər. Xərək istədim. “Özü minməlidir”, - dedilər. Kipriklərini açmağa təqəti olmayan yaralının öz ayağı ilə təcili

tibbi yardım maşınına necə minəcəyini bilmirdim. Nə qədər xərək gətirin desəm də önəm vermədilər. Təcili tibbi yardım maşını xərəksiz, həkimsiz və heç bir ilkin tibbi yardım vasitəsi olmadan gəlmişdi. O zaman hələ düşməni tanımırdım.

Əlləri bellərində dayanmış və deyirdilər: “Qoyun maşına”.

Mən və Bəhrami bacı nə qədər etdiksə, qaldıra bilmədik. Bunu görən hər beş yaralı maşından düşüb, bizə köməyə gəldilər. Hər kəs bədəninin bir tərəfindən yapışdı və onu təcili tibbi yardım maşınına qoydular. Yenidən dəsmalın yerini dəyişdim. Yanındakı qardaşa dedim: “Bu diversant seyiddir. Allah xətrinə əlini yarasından çəkmə. Sıx ki, qanaxması azalsın və xəstəxanaya çatsın”.

Son dəfə əlimi yarasının üstünə qoydum və “Əmmən yucibul-muztərrə ... “ oxudum. Gözlərini açdı və dedi: “Bacı, bu, Zeynəb və Seyyidüş-şühəda yoludur”. Bədənimdə qanım dondu. Çox yerində deyilmişdi. O heyrət və inamsızlıq anlarında kimsənin bu yolun Zeynəb və Seyyidüş-şühəda yolu olduğunu xatırlatmasına ehtiyacım var idi.

Çox çalışdım ki, təcili tibbi yardım maşınından düşməyim, xəstəxanaya qədər onlarla gedim. Amma iraclıların silah gücünə və qardaşların israrı ilə düşdüm. Göz nahiyəsindən zədələnən yaralını da aparmaları üçün etdiyim israr faydasız oldu.

Düşəndə əsgər, tufənginin lüləsi ilə yenə də məni gözü yaralı qardaşa doğru itələdi. Bu bir neçə saatda bədənimizə o qədər tufəng lüləsi dəymişdi ki, sümüklərimiz ağrıyırdı. Təcili tibbi yardım maşınına minəndə gördüyüm son səhnəni yadımda saxladım.

Maşında 20 yaşlarında bir oğlanı gördüm. Sol çiyninə güllə dəymişdi. Əynində ağ mayka var idi. Qara saqqallı və ortaboylu idi. Sağ qolunu kəmərlə boynuna bağlamışdı. Rüstəm və zıncırovlu ilan döyməsi diqqətimi çəkdi. Üzləri yadımda saxlamağa çalışırdım. O bir neçə saatda o qədər özümüzünkülərin, düşmənlərin üzlərini və dağınıq simalar görmüşdüm ki, hamısını yadımda saxlaya bilmirdim.

Yenidən Bəhrami bacının və o yaralının yanına qayıtdım. Yaralının üzü və gözləri qana boyanmışdı. Başını aşağı tutanda qanaxma güclü ağrı ilə birlikdə şiddətlənirdi. Bir yeri görə bilmirdi. Mən və Bəhrami bacı yanında oturdum. Dedim: “Əmmən yucibu oxu ki, ağrın sakitləşsin”. Nə üçün qabağa gəlmədin və təcili tibbi yardım maşınına minməyə cəhd etmədin ki, onlarla xəstəxanaya gedəsən? Gözlərini itirə bilərsən?”

- Məsləhət deyildi, - deyə cavab verdi.

- Nə? Burada qalmaqdan ki, yaxşı idi. Burada ilkin tibbi yardım vasitələri də yoxdur. Əlimizi sıxaraq qanaxmanı saxlayırıq, - deyə heyrləndim. Siz birlikdə əsir düşmüşünüz? – soruşdum.

- Mən, Mirzəfərcuyan, Məcid Cəlalvənd və Abdullah Bavi birlikdə idik. İraqlılar haradadır? – sakitcə soruşdu.

- O tərəfdə dayanıblar, - dedim.

- Səsimizi eşidirlər? Neçə nəfərdirlər?

- Niyə soruşursan?

- Uyğun bir fürsətdə şalvarımın cibindən portmanatımı çıxarın və yox edin. Əgər onu məhv etsəniz, rahatlanar, gözümün ağrısına da dözərəm.

- Sizin üstünüzü axtarmayıblarmı? Ciblərinizi boşaltmayıblarmı? Sizin silahınız var? – deyə soruşdum.

- Yox, bir neçə maşını birlikdə tutdular. Yaralı olduğum üçün yalnız əllərimi bağlayıb bura atdılar, - dedi.

- Bəhrami bacının ayaqqabıları tibb bacılarına aid ağ yay ayaqqabısı idi. Üzərində xırda dəşiklər var idi. Hər ikimiz eyni vəziyyətdə oturmuşduq. Ayaqlarımızı cütləyib, dizlərimizi qucaqlamışdıq. Gözlərimizi yerə dikmişdik. Hər şey haqqında düşünürdüm; keçmiş, bizi gözləyən naməlum gələcək. Qeyri-ixtiyari yerin üzərindən kiçik daş dənələrini götürür, onun ayaqqabılarının dəşiklərinə soxurdum. Bəhrami bacının ayaqqabılarının üstü daş qırıntıları ilə dolmuşdu. Hər iki ayaqqabısı daş qırıntıları ilə doluqda birdən dedi: “Doğrudan, niyə məni Məryəm kimi təqdim etdin? Axı, bacımın adı Məryəmdir. Mən özümə Məryəm adından başqa istədiyim adı verə bilərəm”.

- Eybi yoxdur, mənim də bacımın adı Məryəmdir. Adın nədir? – dedim.

- Şəmsi, - deyə cavaba verdi.

- Amma bundan sonra olursan bacım və mən səni Məryəm çağırıram, - dedim.

Məryəm sanki kiçik bacısını danlayırmış kimi dedi: “Məsumə, sən nə qədər laqeydsən. Görürsən ki, düşməne əsir düşmüşük. Sənin uşaqlığın yadına düşüb? Könlünə daşla oynamaq düşüb? Demək olar, yarım saatdır daş qırıntılarını bu ayaqqabının içinə tökürsən. Heç xəbərin olmadı ki, iraqlı əsgər yaxınlaşıb baxdı, amma bir şey anlamayıb getdi.

Başımı döndərdim. Gördüm düz deyir. İraqlı əsgər baxışını və tufənginin lüləsini bizdən çəkmişdi. İndi yaxşı fürsət idi. Bir az yaralıya yaxınlaşdım. Əlimi cibinə saldım. Nə var idisə çıxardım. Kağızları

oxudum. Müharibə qərargahına aid kiçik bir məktub və kiçik cib Quranı (otuzuncu cüz) idi. Dedim: “Bu ki Quranıdır, o da müharibə qərargahına bir məktubdur”.

- Yubanma, şəxsiyyət vəsiqəm şalvarımın arxa cibindədir, - dedi.

Sakitcə, başımı çevirmədən Məryəmə sığınaaraq bir ovuc daş qırıntısı götürür, digər əlimlə isə vəsiqəni çıxarırdım. Üstünə yazılmışdı: Doktor Hadi Əzimli;¹ Rütbə: polkovnik; Vəzifə: Xürrəmşəhr Hərbi Dəniz Qüvvələri xəstəxanasının müdiri.

Donub qaldım.

- Siz polkovniksiniz?

- Yavaş danış.

- Siz doktorsunuz?

- Əldən iti ol, vaxt itirmə, kartı aradan çıxar.

- Siz Xürrəmşəhr Hərbi Dəniz Qüvvələri hospitalının müdirisiniz?

- Xahiş edirəm, dərhal vəsiqəni yox et, - deyə pərişan halda dedi.

Amma kartı üzərindəki plastik və quru örtüyə görə cırmaq olmurdu. Möhkəm və şax idi. Nə qədər əzdimsə xeyri olmadı. İraqlı əsgər hərəkət istiqamətini dəyişmişdi. Bizə tərəf döndü. İndi artıq məni tam görə bilirdi. Vəsiqəni yox etməyə fürsətim yox idi. Doktor Hadi Əziminin vəsiqəsini, məktubu və Quranı öz cibimə qoydum. Bizə nəzarət edən yalnız iraqlı əsgər deyildi. Çalada olan qardaşlar da uzaqdan bizə nəzarət edirdilər. Doktor nigaran idi ki, bu fasilədə bizim üçün problem yaranmasın. Dayanmadan soruşurdu: “Yox etdin?”

Arxayınlaşsın və gözünün ağrısı bir az sakitləşsin deyə dedim: “Bitdi, rahat ol”.

Hər dəfə əsgər bizə yaxınlaşanda və daha da diqqətlə baxanda qorxu və iztirabım daha da çoxalır. Bir çarə və yol axtarırdım ki, bir cür özümü bu sənədlərin şərindən xilas edim. Ayaqqabımın burnu ilə yavaşca yeri qazmağa başladım. Kiçik bir çuxur yarandı. Polkovnikin şəxsiyyət vəsiqəsini və məktubu oraya atdım. Üstünü ayaqqabımın dabanı ilə torpaqladım. Ayaqqabımın altı ilə üzərinə bir neçə zərbə vurdum. Sonra polkovnikdən uzaqlaşdım və özümü Məryəmə tərəf sürüşdürdüm.

Günorta olmuşdu. Hər kəs olduğu vəziyyətdə - istər yaralı, istər sağlam, istər dəstəmazlı, istər təyəmmümlə - həmin çöllükdə namaza dayandı. Onlar kimsənin ayaq üstə namaz qılmasına icazə vermir,

¹ Doktor Hadi Əziminin əsir düşməsi haqqında Ərteş nəşriyyatının çap etdiyi “Səbir və zəfər” kitabında ətraflı məlumat verilmişdir.

hamını oturdurdular. Ayaq üstə dayanarkən öz güclərimiz bizi görə və orada olduğumuzu anlaya bilərdilər. Hətta Doktor Əzimi o ağrısı, qanaxması, bağlı əlləri və yaralı gözləri ilə daim namaz halında idi. Davamlı olaraq deyirdi: “Bacı, mənim üçün Quran oxuyun”.

BƏƏS qüvvələri taktiki olaraq yolu boşaldır, bizimkilərin bəzi maşınlarına keçməyə icazə verirdilər. Amma tam bizim qüvvələrin BƏƏS güclərinin geri çəkildiyini düşündüyü anda yenidən yola daxil olur, dərhal caddəni ələ keçirir və yenə bir dəstəni ovlayırdılar.

Zülmkarca və namərdəcə bir metod idi. Hiyləgərliklə ən yaxşı hərbi, xüsusi təyinatlı, qvardiya, ordu və təcili yardım qüvvələrini əsir alırdılar. Döyüşməkdən və əsir almaqdan daha çox adam oğurlamağa oxşayırdı. Ürəyimiz istəyirdi ki, hamımız ayağa qalxaq, fəryad qoparaq və öz qüvvələrimizi onların hiyləsindən xəbərdar edək. Amma BƏƏS qüvvələri hərbi təchizat və silah-sursatla gəlmişdilər. Bəzi qüvvələr əsir alındıqda sevinir və deyirdilər: “Ey Hüseyn ibn Əli, bizi çağırıdın, Kərbəla züvvarı olduq. Ağə, bu həftə sənə qonağıq”. Bəziləri hətta bir-birlərini kərbəlayi çağırırdılar. Onların doğru düşündüyünü, həqiqətən bir həftəlik Kərbəla ziyarətinə dəvət olunub-olunmadığımızı bilmirdim.

- Doktor, siz axı hərbiçisiniz. Sizcə müharibənin taleyi necə olacaq? Bizim başımıza nə gələcək? – soruşdum.

- “Bunların İranla müharibəni davam etdirməyə gücləri yoxdur. Amma bunu anlaya bilmələri bəlkə bir həftə çəksin, - dedi. Amma siz Qırmızı Aypara qüvvələrindən olduğunuz üçün sizin məsələiniz fərqlidir. Beynəlxalq Cenevrə anlaşmasına görə, sizi əsir ala bilməzlər. Hər biriniz özünüzlə iki yaralı azad edə bilərsiniz.

- Bu iki yaralını özümüz seçirik, ya onlar? – soruşdum.

- Yaralını seçmək öz öhdənizdədir, - dedi.

- Onda gərək diversant Seyidi göndərməyəydim. Özümüzlə İrana aparardım. Doktor Əzimi ilə iki nəfər olardı. Bəs digər iki nəfəri necə seçək? – deyə öz-özümə düşündüm.

Birdən ürəyimdə güldüm və dedim: “Cənab polkovnik, mən bir gecə Bəsrə televiziya kanalında (Bəsrə televiziya kanalını Abadan kanalı aydın göstərirdi) Səddamın iki ölkənin sərhədləri ilə bağlı rəsmi əl-Cəzirə anlaşmasını necə cırdığını və müharibə əmri verdiyini gördüm. Yəni, bu müharibə özü beynəlxalq qanunların pozulmasıdır. Belə olan halda bizi beynəlxalq qanuna əsasən azad etmələri necə mümkün ola bilər?”

Polkovnik sözümlə təsdiq məqsədilə başını tərpədən dedi: “Bəli, qanunun əksinə gedə və sizi azad etməyə də bilərlər”.

Axşamçağına yaxın idi. Günəşin şüası neçə saat idi ki, öz iynələrini əmgəyimizə sancırdı. Şiddətli ağrı hiss edirdim. Bütün bədənim tufəng qundağının zərbələrindən sızlayırdı. Amma günün bitməsini istəmirdim. Əsirlik axşamından qorxurdum. Ətrafıma göz qoya bilməməkdən qorxurdum. Bir yük maşını gəldi. Maşının tutumunu nəzərə almadan çalada olan bütün qardaşları daş-kəsək kimi yük maşınına tökdülər. Hətta qoca və əldən düşmüşlərin əl-ayağından tutur və yük maşınının içinə tullayırdılar.

Əsir döyüşçü qardaşların varlığı bizə təskinlik və aramlıq verirdi. Onlar gedəndən sonra ətrafımız yaxanaya döndü. Onlar olduqda BƏƏS qüvvələri gözə görünmürdülər. Amma onlar gedəndən sonra yalnız biz üçümüz qalmışdıq və ən kiçik hərəkətimiz on iki BƏƏS qüvvəsinin nəzarəti altında idi. Bir şey görməyən Doktor Əzimi davamlı olaraq iraqi hərbiçinin yerini soruşurdu. Gözlənilmədən iranlı güclərin ovlanması əməliyyatı dayandırılmışdı. Onlar müntəzəm olaraq hazırlıq və yerdəyişmə halında idilər. Böyük səs-küylə şam yeməklə məşğul oldular. Doktor Əzimi, mən və Məryəm də şam və işa namazlarını qıldıq. Doktor Əzimi dedi: “Bacılar, səbir və şükür namazı qılın. Narahat olmayın, biz Allahın pənahındayıq”.

Namazdan sonra yenə də onun üçün Quran oxumağımızı istədi. Bəzən fikrim ətrafımda qaldığı üçün bir ayə ötürürdüm. Amma o sayıqlıqla həmin hissəyə düzəliş verirdi. Məlum idi ki, diqqətlə qulaq asırdı və bu surələri əzbər bilirdi.

Səhərdən bəri bizə gözətçilik edən əsgər getdi və yerinə yeni bir əsgər gəldi. Yeni əsgər ya əfəl idi, ya da özünü əfəlliyə vurmuşdu. 4-5 ədəd lobyə konservini qutu ilə başına çəkib, o tərəfə bu tərəfə atandan sonra bir siqaret yandırdı və var-gəl etməyə başladı. Gecə idi. Qorxudan gözlərimi yummağa cürət edə bilmirdim. Gözlərim qurumuşdu. Çox böyük maraqla ətrafımdakı hərəkətlərə göz qoyurdum ki, görünmə xəbər var. Xürrəmşəhr sakini olduğu üçün ərəb dilini bizdən yaxşı bilən Doktor Əzimidən soruşurdum: “Doktor, nə deyirlər?”

O da bizdən iraqililərin sayını və mövqelərini soruşurdu. Hər üçümüz sanki fizioloji ehtiyaclarımızı unutmuşduq. Nə aclıq, nə susuzluq hiss edir, nə də ayaqyoluna ehtiyac duyurduq. Saat on ikini keçmişdi. Ətrafi diqqətdə saxlamağımıza, heç bir canlının hərəkətini gözdən qaçırmamağımıza baxmayaraq, BƏƏS əsgərinin o iri cüssəsi ilə hara getdiyini, nə olduğunu anlamadıq.

Get-gəl çox azalmışdı. Məryəmdən yerimizi dəyişməyimizi istədim. Özümü yavaş-yavaş yerin üstü ilə sürürdüm ki, söykəndiyimiz divarın

küncünə çatım. Divarın küncündən BƏƏS əsgərinin silahını divara söykədiyini, özünün də yerə uzandığını gördüm. Yatmış adamdan daha çox ölüyə oxşayırdı. Divarın küncünə söykənərək dərin yuxuya getmişdi. Xoruldaması aydın eşidilirdi. Doktor gecə namazı, zikr və dua ilə məşğul idi. Yavaşca Məryəmə dedim: “Razısan silahını götürüm sakitcə üçümüz buradan gedək. Bu div yuxusudur. Sübhədək yerindən tərpənməz”.

Məryəm cavab vermədən öncə Doktor namazın ortasında ardarda dedi: “Allahu Əkbər, Allahu Əkbər ...”.

Məryəm dedi: “Hansı məharətlə? Bizim bu silahdan nə qədər başımız çıxır ki? Elə bilirsən ağayi Sədrin səkkiz saatlıq özünümüdafiyə təlimi yetərlidir? Partizan oyunu çıxartma, ay qız”.

Doktor gəldiyim qərarın ciddi olduğunu görüb namazını pozdu və dedi: “Bu iraqılı tək deyil. Ətraf, bu künc-bucaq əsgərlə doludur. O da özünü yuxuya vurub”.

- Silahı kalaşnikovdur. Siz kalaşnikov silahı işlədə bilərsiniz?

- Mənim axı gözüm yoxdur, ayağımın altını görmürəm, - dedi. Ağillı olun. Allahın təqdirinə təslim olun. İşinizi Allaha həvalə edin. Sizin taleyiniz əsirlikdir. Biz heç birimiz öz iradəmizlə əsir düşməmişik. Siz bu yol üçün seçilmisiniz. Bir qrup yetim və qəyyumsuz uşaq üçün bu yola girməmişdinizmi? Sizin niyyətiniz müsbət olub. Sonra da bölgəyə köməyə gəldiniz. Siz xeyir iş üçün addım atmısınız. Bu yolda nə hadisə baş versə, xeyirdir. İradəsi sarsılan bizik. Allah yalnız xeyir mənşəyidir. İşinizin xeyir olmasına şübhə etməyin. Heç bir təqdir ilahi iradədən uzaq deyil.

- Doktor, əgər getsək, birlikdə gedəcəyik. Nə qərara alsaq, hər üçümüzün razılığı ilə olacaq, - dedim.

Bir az məsləhətləşdik. Amma nə Doktor, nə də Məryəm buna razı olmadı. Divin yuxudan oyanması təqribən iki saat çəkdi. Siqaretinin tüstüsündən oyandığını anladım. Silahı çiyinə aldı və var-gəl etməyə başladı. Üç yeni əsgər də ona qoşuldu. Yenə piçapıç, ağır baxışlar və mənasını anlamadığım sözlər başlandı. Yeni iraqılı əsgərlər işarə etdilər ki, ayağa qalxaq və onlara tərəf gedək. İşarələrə etinasızlıqla Məryəmin əlindən bərk tutub dedim: “Mən və sən artıq bacı olduq. Heç bir şəraitdə bir-birimizdən ayrılmırıq”.

Bizim etinasızlığımızı görüb özləri bizim yanımıza gəldilər. Əsgərlərdən biri dedi: “Bura Abadandır. İki saat vaxtınız var. Buradan uzaqlaşın və Abadana doğru gedin. Biz də sizə yardım edərik”.

Ərəb dilində danışdıqları üçün bütün sözlərini başa düşmürdüm. Onların nə dediklərini anlayan doktor namaz halında olduğu üçün dedi: “Allahu Əkbər, Allahu Əkbər”.

- Bunlar ərəb dilini bilmirlər, - namazını bitirən doktor onlara dedi.
- Onlar üçün tərcümə et, - dedilər.
- Aldanmayın, - deyə doktor tərcümənin ardınca üzünü bizə tutub dedi.

- Doktor, biz hara getsək, birlikdə gedəcəyik, - dedim.
- Yox, qadın olduğunuz üçün yalnız siz iki nəfəri azad edə bilərik, - iraqılı əsgər dilləndi.

Məsələdən həli olsam da onlardan soruşdum: “Hansı yolla getməliyik?”

Göstərdiyi yol yanlış idi. Onlardan daha çox şübhələndim. Doktor Əzimi yaralı olduğu üçün ondan ayrılmaq istəmirdik və buna görə də əsgərlərin təklifini qəbul etmədik. Amma onlar biz gedək deyə israr edirdilər. Biz isə doktorun yanında qalacağımızı bildirirdik. Doktor bizim qalmağımız üçün yaxşı bəhanə idi. Mən doktor Əzimi və Məryəmin arasında oturmuşdum. BƏƏS əsgəri davamlı olaraq tüfənginin lüləsi ilə Məryəmin başına vururdu. Məryəm əli ilə silahın lüləsini itələdi və çığırdı: “Şərəfsiz, rədd ol, silah gücünə azadlıq?”

Doktora dedilər: “Nə deyir?”

Bilmirəm doktor onlar üçün nə tərcümə etdi ki, bir az sonra heç bir söz demədən getdilər. Yarım saatdan sonra başqa altı nəfər gəlib dedi: “Yaralını xəstəxanaya köçürməliyik”.

Gənə təki dokotra yapışmışdıq.

- Bu bizim atamızdır. Nə olur olsun, atamızdan ayrılmayacağıq, - dedim.

- Biz onunla qabaqda gedirik, siz arxamızca gəlin, - deyə onlardan kürd olan və farsca yaxşı anlayan biri dedi.

- Yox, biz və yaralı birlikdə gəlirik.

Uzun gecə idi. Sanki səhər gəlib çıxmaq istəmir, haradasa ilişmişdi. Nə qədər keçirdisə, gecənin qaranlığından bir şey əskilmirdi. Ulduz dolu səmaya baxdım. Öz-özümə dedim: “Aydınlıq və dan yeri ismarıcı olan bu ulduzlardan mənim payıma nə qədər düşür? Səhərin intizarında qalmağım kifayətdir.

- Doktor, bunlar şeytani və çirkin məqsəd güdürlər. Siz nə düşünürsünüz? – deyə doktordan soruşdum.

- Siz yalnız səbirli olun və şükür edin. Gecə bitəcək, - deyə doktor cavab verdi.

Biz namaz qılırdıq, onlar tamaşa edirdilər. Nəhayət, yavaş-yavaş aydınlıq pərdəsi gecənin qaranlığının üzərinə çəkildi və sübh nafiləsini müjdə verdi. Amma hələ səhərə qalırdı. Əllərində o qədər qida, ərzaq və əlavə yeməklər var idi ki, elə bil qonaqlığa dəvət olunmuşdular. Onlardan bir şey istəyərk deyə bizi iştahlandırmaq üçün gövşəmə müsabiqəsi keçirirdilər. Püstələrin qabıqlarını bizə doğru atırdılar. Külək zibillərinin yerini dəyişirdi. Konserv qutularının və bağlamaların İrana aid olduğunu anladım. Bir gün qabaq səhərdən bir şey yeməməyimizə baxmayaraq, yemək və içməyə meylimiz yox idi.

- Doktor, burada nə baş verir? Bu qutu və bağlamalar İranındır, - deyə soruşdum.

- Şübhəsiz, yolda tutduqları bəzi maşınların yükü cəbhəyə gedən ərzaq və qida maddələri imiş, - deyə doktor izah etdi.

24 mehr (16 oktyabr) səhər tezdən BƏƏS maşınlarının səs-küyü və Xürrəmşəhrin şimal səmtindən həmin yola axışan güclərin dəstə-dəstə hücumu keçməsi ilə müşayiət olundu. Bir gün öncə səhərdən axşama qədər müxtəlif qrupların əsir alınmasına şahid olmuşduq. Məni və Məryəmi dünən qardaşların olduğu çalaya köçürdülər. Doktor Əzimi təkbaşına divarın küncündə oturmuş və xəstəxanaya göndərilməyi gözləyirdi.

Səhər saat səkkizdə İncilab qvardiyasından altı nəfərlik bir qrup paltarlarını dəyişməyə macal tapmadan yaşıl qvardiya forması ilə əsir düşdü. Davranışlarından tam aydın idi ki, qəfil yaxalanmışdılar. Onları top kimi bizə doğru tulladılar. Bir müddət sonra bizim aramızda etimad yarandı. Məlumatlarımızı yarı-yarımçıq bir-birimizə ötürdük.

- Haradan göndərilmişiniz? – deyə soruşdum.

- Ümidiyyə korpusundan, - dedilər.

- Biz Qırmızı Aypara güclərindənik, ola bilər ki, azad olunaq, - dedim.

Onlardan evli olan ikisi dərhal bəxt üzüklərini çıxarıb bizə verdilər və dedilər: “Azad olunsanız, bu üzükləri Ümidiyyə korpusuna verin. Ailələrimiz bu üzüklərlə bizi tanıyacaqlar”.

Azad olmaq ümidi ilə üzüklərdən birini Məryəm, digərini isə mən aldım. Döyüş və əsirmə şiddəti ötən gündən daha çox idi. Amma əsir alınanların heç biri narahat deyildi. Sanki kiçik və müvəqqəti bir səfərə gedirlər.

Sayımız hər keçən saat sürətlə artırdı. Qvardiya və Bəsic əsgərlərini o çalaya bizim yanımıza gətirir, digərlərini isə divarın küncündə saxlayırdılar. Səhər saat 10-da arıq, uca qamətli və qəhvəyi saqqallı bir

gənc uzaqdan atılan güllə təki bizim aramıza tullandı. Dodaqları və ağız qan içində idi. Zahiri görkəmindən kənd uşağına oxşasa da açıq üzü və püstətək gülər dodaqları var idi. Heç birimizin ona verməyə dəsmalı yox idi. Paltarının qolu ilə qanlı ağızını və dodaqlarını silib oturdu. Əlli baş qoyun zınqırovlarının səsi ilə onu müşayiət edirdilər. İraqlılar qoyunlarını da onunla çalanın içinə atdılar. Üzümüzü hara çevirsək, qoyunlar üzümüzə baxırdılar. Üz-gözümüzə qığlayır və dayanmadan mələyirdilər.

Otuz saat aclıq və susuzluqdan sonra bir stəkan su gətirdilər ki, hamımız birlikdə, qoyunların müşayiətilə ondan bir qurtum içək.

Hansı qoyun hay-küy salırdısa, o gənc əlini başına çəkən kimi sakitləşirdi. Ümidiyyə korpusu əsgərlərindən biri ondan soruşdu: “Adın nədir, qardaş? Peşən nədir?”

Sadə və səmimi şəkildə dedi: “Adım Əzizdir və çobanam. Kaşanlıyam. Dünən Kaşandan yola düşdüm. Mahalımızda könüllü olaraq camaat əsgərlər üçün cəbhəyə bir neçə qoyun hədiyyə edib. Mən Abadan yolunda idim, tələyə düşdüm. Sürü yorğun və acdır. Bu qoyunlar buraların istisinə dözə bilməzlər. Kaş bu dilsiz-ağızsızlara su, ot-ələf verəydilər”.

Şirin Kaşan ləhcəsi və tam sadəliklə soruşdu: “Burada nə qədər qalacağıq?” Bizi saxlamaq istəyirlər saxlasınlar. Amma kaş qoyunları daha tez əsgərlər üçün cəbhəyə göndərəydilər”.

Tamam başqa aləmdə idi. Hər bir qoyunla xatirəsi var idi. Hamısının xasiyyətini bilirdi. Bu an ilk əsir düşdüyümüz anlarda bizdən hərbiçi və ya sivil olduğumuzu soruşan zabit yanımızdan keçdi. Bizi qoyunların arasında görüb istehza ilə nəsə dedi. Mənasını düzgün anlamadım.

Ulduzlarının sayı çox olan zabit birdən mənə müraciətlə çaladan çıxmağımı istədi. Özümü eşitməzliyə vurdum. Çığıraraq dedi: “Heyvan, səninləyəm”.

Çaladan çıxdım. Cavad yanında dayanmış və tərcümə edirdi.

- Biz İraqda generallara hörmət edirik. Siz bizim qonağımızsınız? – dedi.

- Onun üçün mü bizi qoyunların arasında saxlayırsınız? – deyə cavab verdim.

- Yox, general, düşündük ki, sabaha qədər Xürrəmşəhri alacağıq. Ona görə də sizin yerinizi dəyişmədik. Amma indi sən və bacının yerini dəyişmək əmri verilmişdir, - dedi.

Bunun doktorun dediyi həmin qanun olduğunu düşünüb dedim: “Beynəlxalq qanunlar baxımından biz hər birimiz iki yaralı azad edə bilərik”.

- Çox yaxşı. Beynəlxalq müharibə qanunlarından da xəbərdarsan, - dedi.

Məni və Məryəmi qrupdan ayırdılar. Maşına mindik. Amma hər ikimiz qurdların yox, qoyunların arasında olmağa üstünlük verirdik. Maşına minməzdən qabaq Ümidiyyə korpusundan olan qardaşların bəxt üzüyünü istəyimizin əksinə olaraq İran torpağının üzərinə qoyduq ki, bəlkə kimsə onu tapsın. Çünki iraqlıların üzükləri bizdən alacaqlarını güman edirdik.

Maşın hərəkət edirdi və nə qədər çox gedirdisə ətraf mənzərələr, torpaq, yaşıllıqlar və insanlar bizə tanış gəlmirdi. İlk qərargaha çatanda düşüb binaya girdik. Baş qərargah olduğu güman olunurdu. Çünki orada get-gəl edənlərin çiyinləri və sinələri rütbə, qartal, ulduz və bu kimi şeylərlə dolu idi. İki xüsusi təhlükəsizlik eynəyi gətirdilər. Onunla gözlərimizi tamamilə kor etdilər. Dörd saata yaxın heç bir sual-cavabsız bir otaqda dayanmışdıq. Bütün bu səs-küydən bir şey anlamağa çalışırdım. Amma bir söz belə tuta bilmədim. Mən və Məryəm bir neçə dəqiqədən bir öskürərək varlığımızı bir-birimizə bildirir və hər dəfəsində də “sakit olun!” – deyə çıxıran BƏƏS əsgərinin naməlum səsini eşidirdik.

Dörd saatdan sonra əllərimizi açdılar və eynəyi gözlərimizdən çıxardılar. Daha çox inancımızı və kimliyimizi sorğulayan qısa istintaq başlandı.

- Siz Qırmızı Aypara cəmiyyətinin güclərindənsiniz? – deyə soruşdular.

- Bəli.

- Harada işləyirdiniz?

- Bizə harada ehtiyac olsaydı.

- İraq xəstəxanalarında işləyə, yaralılarıımıza qayğı göstərə bilərsiniz?

- Bizim işimiz insani işdir. İnsanların canını xilas etməyin sərhədi yoxdur.

- Ay hiyləgərlər. Xomeyni məcusları.

Məni və Məryəmi bir salona yönləndirdilər. Orada bir neçə sıra yataq və müxtəlif nahiyələrdən travma alan bir neçə yaralı var idi.

- Bunlar hamısı iraqlıdır, onlara qulluq edin, - dedi.

Ağ geyimli ortayaşlı kişi özünü doktor Sədun kimi təqdim etdi. Gülünc görkəmi var idi. Onun üzünə baxanda doktor paltarında əlimdə süpürgə ilə öz təsvirimi görürdüm. Sanki səhvən bir başqasının paltarını ona geyindirmiş, amma süpürgəni əlindən almışdılar. Hərbçilər səhər keçidi kimi yaralıların vəziyyətinə etinasız halda qabaqda gedir və biz də ardınca gəlirdik. Bizim ardımızca da dörd əsgər gəlirdi. Onun yaralıların iniltisinə etinasızlığından peşəsinin doktor olmadığı aydın görünürdü.

Mələfəli yataqların üzərində təmiz adyallar var idi. Yataqların yanında kiçik masalar və hər birinin üstündə bir neçə İran kompotu var idi. İraqlı yaralılar hamısı çimir edir, yatır, ya da dincəlirdilər. Onların hamısına serum qoşulmuşdu. Amma salonun sonunda bir neçə cərgə üzərinə plastik üzlük çəkilmiş və başqa heç bir mələfə və ya adyal olmayan çarpayı görünürdü. Bu çarpayılarda yatan yaralılar soyuqdan qıvrılmış, yaralarının sarğısı qanaxmanın şiddətindən islanmışdı. Salonun o hissəsini üfunət və sidik iyi başına götürmüşdü. Ağrı-acı və inilti ilə Seyid Abbasdan yardım diləyən və yalvaran bir səs eşitdim. O, hər dəfə Seyid Abbası çağıranda mən və Məryəm bir-birimizə baxırdıq ki, yəni o iranlıdır? Məqsədi öz Seyid Abbasımızdır? Anladım ki, son cərgə iranlı yaralı əsirlərə aiddir.

Keçmiş qanaxmaların izi hələ də bədənlərinin üstündə qalmışdı. Masadan, tumbadan, xoşabdan və serumdən bir xəbər yox idi. Halsız baxışları, quru və çatlamış dodaqları o müddət ərzində onlara olunan zülmədən xəbər verirdi. Hansına çatırdıq, qeyri-iradi başlarını tərpedirdilər. Ağrı-acı ilə dolu olan məzlum və qərib baxışları bizə zillənmişdi. Bu yaralı və halsız əsirlərin arasında gözlərim qeyri-iradi doktor Hadi Əzimini və Mirzəfərcuyanı axtarırdı.

Son cərgəyə çatdıq. Doktor Sədun sürətini artırır və ardarda deyirdi: “Ya Allah, cəld, cəld!”

Amma onları görmək və səslərini eşitmək ayaqlarımızı süstləşdirir, addımlarımızı yavaşdırırdı. Çəkdikləri bu qədər ağrı-acıdan boğuqluq hiss edirdim. “Axı, yaralının iranlısı, iraqlısı yoxdur!” – deyə çığırmaq istəyirdim.

Baş örtüyüm, qollarım və mantomun ətəyi hələ də Mirzəfərcuyanın qanına bulaşmış halda idi. Qan ləkələri qurumuş gül yarpaqları kimi qaraya çalır. Baş örtüyüm qəhvəyi idi və burnuma yalnız qan iyi gəlirdi. Gözlərim yaralıların arasında tanış bir baxış axtarırdı ki, birdən bir qolda Rüstəm və zıncırovlu ilan döyməsinə sataşdı. Yadıma düşdü ki, bu, diversant Seyidi tapşırığımı və yarasını möhkəm sıxmasını istədiyim gənçdir. Hələ də əli kəmərlə boynundan asılmışdı.

Məsləhəti düşünmədən və ya təqiyyə etmədən onu görüb sevindim. Məryəmdən aralandım və şövqlə ona doğru gedib soruşdum: “O yaralı diversantdan nə xəbər var?”

Hələ ondan bir cavab eşitməmişdim ki, doktor Sədunun şilləsinin ağırlığını üzümdə hiss etdim. Üzümü yüz səksən dərəcə fırlatdım. Beynimin ağzımdan gəldiyini düşündüm. Ağzım qanla doldu, dodaqlarım titrəməyə başladı. İranlı yaralı qardaşlar şillə səsini eşidib hamısı yarıya qədər qalxdılar. Amma kimsənin əlindən bir şey gəlmirdi. Əsgərlər bir ağız çərənledikdən sonra bizi bayıra atdılar və bir az sonra maşına mindirib naməlum istiqamətə sürdülər.

Doktor Sədunun şilləsinin izi üzümə həkk olunmuşdu. Məryəm mənə təskinlik vermək üçün baş örtüyünün küncü ilə qanlı ağzımı silirdi. Amma o şillədən daha acısı o idi ki, ömrümdə ilk dəfə üzümə bir yad və naməhrəm əli dəydiyini hiss etmişdim. Bu hiss mənim üçün o qədər ürpəşdirici idi ki, ondan qurtulmaq, doktor Sədunun napak və nahməhrəm əlinin izini üzümdən təmizləmək üçün naçar qalıb maşında bizi müşayiət edən gözətçi əsgərdən su istədim.

Mənim sorğu-sualımdan və marağımdan çox əsəbiləşən Məryəm dedi: “Mirzəfərcüyanın harada olduğunu indi anladın?”

- Yox, - dedim və boğazımda düyünlənən qəhərlə - amma özümün harada olduğumu anladım, - deyə davam etdim.

Bir neçə iranlı yaralını, İran-İraq sərhədinə hakim olan ab-havanı görmək mənim üçün vətəndə olmaq hissini saxlamışdı. Amma maşının hərəkət etdiyi yol qürbət və əzab-əziyyət yolu idi. Haraya getməyimizi soruşmağı çox istəyirdim. Amma hələ də qan iyi ağzımı bürümüş, dodaqlarım qurumuşdu. Doğrusunu bilmək istəyirsinizsə, üzümün digər tərəfinin də murdarlanmasından qorxurdum. Bir saat sonra tikanlı məftillərlə hasarlanmış və həyətində bir neçə otaq olan yerə çatdıq. Hara olduğunu bilmirdim. Artıq harada olduğum mənim üçün önəmli deyildi. İranda deyiləmsə, harada olduğumun nə fərqi var? Mən evimdən, şəhərimdən, ailəmdən uzaq düşmüşdüm.

Maşının dayanması və bizim enməyimizlə gözətçi əsgərlər və yeddi-səkkiz nəfər rütbəli hərbiçi ətrafımıza toplaşdı. Biri qabağa çıxıb:

- Xomeyninin qızı, adın nədir? – deyə soruşdu.
- Məsumə, - dedim.
- Aha, general Məsumə.
- Xomeyninin qızı, sənənin adın nədir? – deyə Məryəmdən soruşdu.
- Məryəm, - deyə cavab verdi.
- Bacısınız?

- Bəli, bacıyıq.
- Xomeyni qızlarını da döyüşsünlər deyə cəbhəyə göndərir?
- Yox, biz Qırmızı Aypara cəmiyyətinin yardımçılarıyıq, - dedim.
- O tərəfə bax, - deyə həyətin beş yüz metrliyindəki otaqlardan birini göstərib dedi.

Otaqların birinin pəncərəsindən bayıra baxan nigaran baxışlı və uzun qara baş örtülü bir qızı gördüm. O məsafədən başqa bir şey görə, anlaya bilmirdim.

- Eyni formalı və eyni rəngli paltarlar geyinmişsiniz. O da Xomeyni keşikçisidir, - dedi.

O qıza bir də baxmağa taqətim yox idi. Bir də baxmaq, hətta daha çox baxmaq istəyirdim, amma hələ doktor Sədunun şilləsinin səsi qulağımda cingildəyirdi.

- Cəbhəyə niyə gəlmisiniz? Bizimlə döyüşmək istəyirsiniz? – deyə soruşdu.

Ərəb dilində danışa bilmirdim. “Hamid, Hamid, tərcümə et”, - deyə çağırıldı.

- Biz yaşadığımız şəhərdə əsir alındıq, - dedim.
- O şəhər müharibə vəziyyətində idi, - dedi.
- Siz şəhərimizə daxil oldunuz və bizi oğurlayıb buraya gətirdiniz? – dedim.

Vicdanı sızlamış biri kimi əsəbi halda hamını pərən-pərən etdi. Bizi həmin Xomeyni keşikçisi dediyi bacının otağına yönləndirmələrini əmr etdi və təkidlə dedi: “Söhbət etmək yasaqdır”.

Otağa yaxınlaşdıqca beş yüz metrlikdən kölgə kimi görünən qızın üzü daha aydınlaşırdı. Onun kim olduğunu bilmirdim.

Uca qamətli, iyirmi altı-iyirmi yeddi yaşlarında, ağ bənizli, boz manto və şalvarda, mənimlə eyni rəngli paltar geyinmiş bir qız idi. Ala, amma iztirablı gözləri var idi. Hələ qapı açılmamış pəncərənin arxasından “Salam”, - dedi. Mən cavab verməyə macal tapmamış gözətçi hökmlə dedi: “Yasaq”.

- Bu nə deməkdir? Salam vermək də yasaqdır? – dedim.

Qapını açdılar. Biz üç iranlı qız bir yerə yerləşdik. Üç qadının bir yerdə olması, amma danışmaması mümkün deyil. Bütün qadağa qayda-qanunlarına göz yumaraq sual-cavaba başladığımız. Hər şeyi bir-birimizə tam güvənərək danışdıq. O, özünü belə təqdim etdi: “Mən Fatimə Nahidiyəm. Mamayam. Təhsilim bitdikdən sonra məhrum bölgələrə getdim. Çünki orada mənə daha çox ehtiyac olduğunu düşünürdüm. Bəm şəhərinin ətraf kəndlərindən birində olanda müharibənin

başlanması xəbərini eşitdim. Bu xəbəri eşidib Tehrana gəldim. Bəndər-Abbasda tanış olduğum doktor Sadiqi, ağayı Zəndi, Cərquyi qardaş və təcili yardım əməkdaşlarından iki nəfərlə cənuba yollandıq. Öncə qərb cəbhəsinə getdik. Elektrik stansiyasını vurmuşdular. Hər yer tüstü içində idi. O vəziyyəti görüb qrupdan Dezfula gedib gecəni orada keçirməyimizi istədim. Qrup razılaşdı. Amma kimsəni Dezfulun Vəhdəti bazasına buraxmırdılar. Orada yalnız ordu gücləri qalmışdı. Qadınları və uşaqları şəhərdən çıxarmışdılar. Əmimə zəng etdim. Onun yardımını ilə gecəni Dezfulda qala bildik. Qorxunc gecə idi. Bütün vücudumu qorxu və tərəddüd bürümüşdü. Düşdüyüm tərəddüddən acığım gəlirdi. Tez qərar vermək istəyirdim.

Öz-özümə deyirdim ki, kaş dayımın sözüne qulaq asaydım və cəbhəyə gəlməyəydim. Axı, yalnız dayım məni müharibənin çətinliyindən qorxudur və deyirdi: “Hisslərinə qapanmısan. Müharibə bu qədər sadə deyil. Ölümü, itkin düşməyi, əsir alınmağı var”. Amma son sözü anam dedi: “Qardaş, israr etmə, qoy arxayın getsin”. Atam da bilirdi ki, getmək istəyirəm deyirəmsə, mütləq qərarım haqqında düşünmüşəm. Mən hiss etdiyim vəzifəm üçün gəlmişəm. Allaha təvəkkül etdim”.

Fatimə sözünə davamçı etdi: “Növbəti günün səhəri bütün o şəkk-şübhədən xəbər-ətər yox idi. Bombardman bitməmişdi. Amma mən artıq qorxmurdum. Xürrəmşəhrə getmək üçün hazır idik. Mehr ayının 19-da (11 oktyabr) Xürrəmşəhrə çatdıq. Mərkəzi məscid tibbi yardım qüvvələrinin bazasına çevrilmişdi. Biz də xürrəmşəhrilərdən birinin bizə verdiyi möhkəm bir evə yerləşdik. Evin otaqlarından birini klinika etdik. Gecə iki dəstəyə ayrıldıq. Doktor Sadiqi və digər iki nəfər bir qrup təşkil etdilər. Mən, Cərquyi və Zəndi qardaş isə başqa bir qrup təşkil etdik. Qərara aldığımız ki, hər qrup bir gün döyüş xəttində, bir gün də bu klinikada olsun. Səhər doktor Sadiqi iki nəfərlə döyüş bölgəsinə getdilər. Mən və Cərquyi qardaş evin qarşısında dayanmışdıq. Təqdirdən danışır və Allah istəmədikcə heç nə olmaz deyirdik. Söhbətdən sonra evə getdik. Bir dəqiqə keçməmişdi ki, minaatanın səsi evi titrətdi. Bayıra qaçdıq. Mərmi düz bizim bir neçə saniyə öncə dayandığımız yerə düşmüşdü. Şoka düşmüşdük. Amma ürəyim möhkəm idi ki, həqiqətən hər şey Allahın əlindədir. Həmin an iki əsgər gəlib çox sayda şəhid və yaralımız olduğunu və kömək istədiklərini dedi. Biz də təcili tibbi yardım maşını ilə döyüş xəttinə getdik. Uzaqdan yalnız qara bir xətt görünürdü. Bütün fikir-xəyalım bu idi ki, yaralıları müalicə edim. Bir az qabağa gedəndə əsgərlərdən biri dedi: “Burada nə çox tank var?”

Heç yadımıza düşmürdü ki, bizim bu qədər tankımız yoxdur. Bir gün öncə bütün Xürrəmşəhrin yalnız bir tankının olduğunu deyirdilər. Heç özümüzdən soruşmadıq ki, bu qədər tank orada nə edir? Hətta tank lülələrinin bizə, yoxsa iraqlılara tərəf olduğunu da anlamadıq. Hər şey bizə adi görünürdü. Çünki cəbhə xəttinə yaxın idik. Birdən tankın lüləsi maşına dəydi. Yalnız o zaman anladıq ki, cəbhə xətti iraqlıların əlindədir. Maşından aşağı atıldıq ki, daldalanaq. Cərquyi qardaşın ayağına güllə dəydi. Yaxınlığımızda kiçik bir kanal var idi. Özümüzü oraya yetirdik. Yanımda bint var idi. Yalnız ayağının qanını durdurmaq haqqında düşünürdüm. İraqlılar bizi aparmaq üçün başımızın üstünə çatanda Cərquyi qardaşın ayağına bağladığım bint yerlə sürünürdü. Çünki onu bərkitməyə fürsət olmamışdı. Bizi tanka mindirdilər. Hər birimizi sorğuya çəktilər. Dindirildikdən bir az sonra hər yerə sükut çökmüşdü. Hətta uşaqların nəfəs almasının səsinə belə eşitmirdim. Onları çağırdım. Kimsə cavab vermirdi. Gözümü bağladılar dəsmalın altından yalnız BƏƏS əsgərlərinin ayaqlarını görürdüm. Yalnız qalmışdım. Məni zibil iyi verən çalanın içinə atdılar.

Bir neçə saat əvvələ qədər aqlım işləmirdi. O çalada ölüm haqqında düşünürdüm. Ölüm mənim üçün baş verə biləcək ən yaxşı hadisə idi. Hər partlama səsi ilə özümü yuxarı atırdım ki, bəlkə mənə də bir qəlpə dəysin. BƏƏS qüvvələrinin baxışlarını xatırlayanda bədənim lərzəyə gəlirdi. Məni tutanda şadyanaliq edir, havaya atəş açırdılar.

Bir az sonra məni çaladan çıxarıb bir maşının qabaq oturacağına oturdular ki, sürücü gəlsin. Döndüm və gözümdəki dəsmalın altından əsgər İbadini gördüm. Əl-ayağı bağlı vəziyyətdə maşının yerinə sərilməmişdi. Amma başqalarından xəbər-ətər yox idi. Kimin əsgəri nömrəsi yox idisə casusdur deyib edam edirdilər. Bizim içimizdə yalnız İbadinin əsgəri nömrəsi var idi. Təşvişə düşmüşdüm ki, bizim və digərlərinin başına nə oyun açacaqlar. Sonra bizi kiçik yük maşınına mindirdilər. Bir-iki dayanacaq yanımızdakıları yerbəyer etmək və düşürmək üçün yubandırdılar. Günbatana buraya çatdıq. İlk gecə çox çətin gecə idi. İlk gündən dindirmə başladı. İndiyə qədər də davam edir”.

Biz də özümüzü təqdim etdik. Ona dedim: “Doğrusu, məni və Məryəmi bir-birimizdən ayırmasınlar deyə özümüzü bacı kimi təqdim etdik. Bunlar da inandılar ki, biz bacıyıq. Hərçənd, bundan sonra hər üçümüz bacıyıq.

Fatimə hələ də qanlı olan baş örtüyümün və paltarımın vəziyyətindən nigaran oldu və dedi: “Bura İraqdır və biz əsir düşmüşük. Ola bilər ki, mehr ayının sonuna qədər də burada qalaq. Üç saat sonra gün batana

yaxın bir neçə dəqiqəlik qapını açacaqlar və bayıra çıxacağıq. Sürətlə üz-gözünüzə su vurun və baş örtüsü və mantonun ətəyini yuyun.

- Siz təksiniz? – deyə soruşdum.

- Artıq üç gündür ki, bu otaqda təkəm. Amma qonşu otaqlarda iki yüz-üç yüz iranlı əsir var. Onlar növbə ilə ayaqyoluna gedəndə və günorta yemək gətiriləndə bəzilərini görə bilərik.

- Burada yemək də verirlər?

- Hələ desert də verirlər, - deyə zarafatla cavab verdi.

Fatimə aram və səbirli idi. Həm müharibəni yaxşı anlamışdı, həm də əsarət təqdirini yerindəcə qəbul etmişdi. Danışmağa çox sözüümüz var idi.

Məhbəsin həyatına açılan iki pəncərəli və iyirmi dörd metrlik bir otaqda heç bir döşənəcək olmadan bir-birimizin yanında oturmuşduq. Ara-sıra otağımıza boylanan əsgər uzaqlaşdı. Günbatana yaxın idi. Fatimənin bu bir neçə gündə vəziyyət haqqında bizə daha çox söhbət etməsi üçün yaxşı fürsət yaranmışdı.

- Bu üç-dörd günü təqribən hamın saatlarda qapını açırlar.

Artıq daha az qorxu və qəriblik hiss edirdim. Bu general olmaq titulu da həm öyrənirdim, həm də təcrübə edirdim. Həm məşq edirdim, həm də inanırdım. Fatimə də təklidən qurtulmuşdu. Gözətçinin qapını bağladığı an müttəhim olduğumu və həbsxanaya düşdüyümü hiss etdim. Amma öz-özümə dedim: “İttihamım nədir? Nə üçün həbsxanadayam?” Bir saat sonra qapı açıldı. Bir kasa yemək verdilər. Bir az düyü və xuruş olaraq üzərinə tökülən qırmızı mayedən ibarət yemək.

Yeməyin görünüşü ağızı sulandırmaq və iştahı açmaq əvəzinə iştahı öldürürdü. Fatimə kasanı götürüb, yeməyi tərifləməyə başladı və ləzzətlə iylədi. Məlum idi ki, bizi iştahlandırmaq və yeməyə həvəsləndirmək istəyir. Dayanmadan deyirdi: “Uşaqlar başlayın. 15 dəqiqə sonra gəlib qabı aparacaqlar.

Otuz altı saat aclıqdan sonra İraq xörəyi yemək istəyirdim. Üç nəfər yalnız bir qapını doyura biləcək kasanın ətrafında oturduq. Dedim: “Bəs, qaşlıq, çəngəl hanı?”

- Bura Tənumə ¹ həbsxanasıdır. Tənumə restoranı deyil, - Fatimə dedi. Mən sizdən üç gün tez əsir düşmüşəm. Yəni, sizdən üç gün qabaqdayam. Çəngəl əvəzinə əlinizdən istifadə edin. Dörd barmağınızı

¹ Şələmçə və Bəsrə arasında hərbi baza yerləşən bir şəhərdir. Bəsrənin 20-30 km-liyində yerləşir.

bir-birinə yapışdırın ki, arasından yemək tökülməsin və sonra loğmalayın. Başlasanız öyrənəcəksiniz.

Məşq üçün bir loğma götürdü.

- Bax, tehranlı qız öyrənibsə, biz də öyrənə bilərik, bismillah! – Məryəmə dedim.

Amma əllərimə baxanda iştahım qaçdı. Barmaqlarımın arasında qan qurumuşdu. Əllərimin bütün dərmə-deşiklərində torpaq və qan izi aydın görünürdü.

- Yeməkdən sonra su verirlər? – deyə soruşdum.

- Yox, əvəzində pepsi və koka-kola verirlər. Yeyin artıq, yubanmayın. Bir neçə dəqiqə sonra qabın dalınca gələcək, - deyə Fatimə cavab verdi.

Məryəmin əlləri mənim əlimdən bir az təmiz idi. Elə ilk gecədən Fatimənin bizdən inciməsini istəmirdik. Nəhayət, barmaqlarımızın ucu ilə payımıza düşən iki loğmanı yedik. Gözətçi qapını açdı və kasanı apardı. Bir saat sonra gözətçi ayaqyolundan istifadə etmək üçün beş-altı dəqiqəlik qapını açdı. Köməkləşib sürətlə paltarlarımızı çıxarmadan qanlı baş örtüyü və mantomuzu yuduq. Dəstəmaz almaq istəyirdik ki, gözətçi özünü ayaqyolunun içinə atdı və “ya Allah, cəld, cəld”, - deməyə başladı.

Hələ qanlı su axan baş örtüyümüz və mantomuz qurusun deyə var-gəl edirdik. Paltarları əynimizdə yelləyir, söhbət edir, nigarançılıqlarımızdan, danışmadıqlarımızdan danışırıdık. Əsgər qapını əsəbi halda açdı və hücumçu görkəm alıb dedi: “Ey məcusilər, məhbus olduğunuzu bilmirsiniz? Bura İraqdır. Yol gedir, söhbət edirsiniz? Hər şey yasaqdır”.

- Sağ insan yol gedər, danışar axı, - deyə Məryəm dilləndi.

Əsgər Məryəmin nə dediyini anlamasa da Məryəmin ona cavab qaytardığını görüb, qapını açdı və Məryəmə tərəf gəldi. Mən və Fatimə özümüzü Məryəmin qabağına atdıq. Bizim çıxırmağımızla əsgər otaqdan çıxdı. O zaman hökmü həbs olmayan cinayəti anladım, amma ...?

- Bu gün ikinci gecədir ki, biz İrandan xəbərsiz, İran da bizdən xəbərsizdir, - deyə ah çəkdim. Məryəm, səncə dünən İran torpağında və Xürrəmşəhr küçələrində, öz şəhərimizin divarlarına söykənib öz qüvvələrimizin hər an gəlib bizi xilas edə biləcəyinə ümidvar olanda daha rahat deyildikmi? Burada nə qədər qərib və yalqız olduq. İrandan nə qədər uzağıq. Dünən gecə vətən torpağında oturmuşduq, bu gecə isə düşmən torpağında.

- Bu gün artıq ikinci gecədir ki, anamın gözü yoldadır, - Məryəm dedi.

- Mən də 19-cu gün Dezfulun Vəhdəti bazasında Xürrəmşəhrə gedəcəyimi yalnız əmimə dedim, - Fatimə dedi. Xürrəmşəhrə gələndə əsirlikdən başqa hər şeyi düşünmüşdüm. Amma elə bil ki, təqdir başqa cür yazılıbmış.

Beləcə söhbət edirdik. Gecə saat 12-ni keçmişdi. Keçirdiyimiz ağır günün iztirabı bizə yatmağa icazə vermirdi. Qapı açıldı. 19-20 yaşlı bir gənci otağa atdılar.

Gözlərimə şübhə etdim. Allah böyükdür! Ömrümdə o gözəllikdə bir gənc görməmişdim. Heç kim onun gözünə iki dəqiqədən artıq baxa bilmirdi. Allah onun çöhrəsinin bütün hissələrini son dərəcə diqqət, məharət və gözəlliklə işləmişdi. Enlikürək və ortaboylu idi. Paltarının rəngini xatırlamıram.

Aramızda heç bir söhbət olmadan bəzən gözücu ona baxırdıq. İranlı olsa da onu başqalarından ayırdıqları üçün şübhələnirdik. Ona etibar etməyə qorxurduq. Hələ casus və beşinci kolonna¹ anlayışı ilə tanış deyildik. Qüvvələr ya iraqılı idilər, ya iranlı. Orta hədd mənasız idi. Bir saat sonra Fatimə sükutu pozdu və “Yaralısan?” – deyə soruşdu.

Qızların içində olduğu üçün yanağı qızarmış gənc çox qəliz və şirin Abadan ləhcəsilə dedi: “Dede,² görmürsənmi öz ayağımın üstündə yol gedirəm?” “Dədə” deməsindən bildim ki, abadanlıdır.

- Adın nədir? – deyə Məryəm soruşdu.

- Yusif Valizadə, - dedi.

- Səni nə üçün bizim yanımıza gətirdilər?

- Dede (bacı), siz də bacım kimisiniz. Amma vallah mən də utanıram məni bura gətirdikləri üçün. Yan otaqda iki yüz kişinin içində idim. Doğrusu, hamısı böyük adamlarıdır. Aralarında tək mən avarayam. Hamısı doktor, mühəndisdir. Düşüblər bu namərdlərin arasına. Bu dəyərsiz əsgərlərə yalvarırlar ki, qapını açsınlar, abdestxanaya getsinlər. Abdestxanaya getmək üçün nişan üzüklərini və saatlarını alırlar. Çarəsiz qalanda pişik də Xanbacı olur. Mənə də dedilər dur gəl bayıra. Elə bildim müharibə bitib, İrana göndərilər. İndi görürəm ki, siz qızların arasına gətiriblər. Başqa nə deyim, əsirlik və bədbəxtlikdir.

¹ İraq BƏƏS gücləri camaatın içindən qorxaq və zəif insanları xəbərçilik və informasiya ötürmək üçün seçir, məlumatları özümüzlükülərdən düşməyə çatdırırdılar.

² Abadan dialektində bacı deməkdir (mütərcim).

- Nə zaman əsir düşmüşən, - deyə Fatimə soruşdu.
- İki gündür buradayam.
- Harada əsir alındın?
- Bu lənətə gəlmiş yolda. Hamımız elə bu yolda əsir alındıq.

Birdən özünə gəldi və gördü ki, biz üç nəfər onu dövrəyə alıb sorğu-suala tutmuşuq. Dedi: “Siz iraqılılardan çox sorğu-sual etdiniz. Deyin görüm, ümumiyyətlə siz burada nə edirsiniz?”

Çox sadə və saf biri idi. Qısa zamanda bir-birimizə etimad etdik. Necə əsir düşdüyümüzü danışdıq. Bir az keçəndən sonra dərdləşməyə başladı və dedi: “Uşaq ikən atam dünyasını dəyişdi. Anam əlinin üstündə iki yaşlı yetim uşaq qaldı. Gəncliyini mənə sərf etdi. O. P. D. Xəstəxanasında xadiməliklə, paltar yumaqla, xəstələrə qulluq etməklə yetim Yusifi yedirib iyirmi yaşa çatdırdı. İndi Yusifin xeyrini görmək, gəncliyinin zəhmət haqqını almaq istəyirdi ki, Yusif iraqılıların əlinə düşdü. Üç gün keçsə, anam məni tapmasa, qüssədən ölər. Bu namərdlərə nə qədər deyirəm ki, ölüm xəbərim getməmiş gedim, əsir alındığımı anama deyim qayıdım, qoymurlar. Nə qədər şərəf sözü verirəm ki, qayıdacam, qəbul etmirlər. Elə bil, eşşək qulağına Yasin oxuyuram”.

Ürəyini boşaldandan sonra sakiləşdi. Gecə saat biri keçmişdi. Heç birimiz bu soyuq və rütubətli yerdə və pəncərənin dalında var-gəl edən və gözünü otağın içindən ayırmayan əsgərin qarşısında yata bilmirdik. Divara söykənmiş və ayaqlarımızı qucaqlamışdıq. Yusif də yan tərəfdəki divara söykənmişdi. Bəzən gözlərini bağlayır, iki əlinin işarə barmağını bir qucaq açır, birləşdirir və yavaşca deyirdi: “Olacaq, olmayacaq, olacaq, olmayacaq”. İki barmağı bir-birinə çatanda ürəkdən gülür, sevinir və çığırırdı: “Müharibə bitdi, azadlığa çıxırıq”. Bu iki barmaq bir-birinə çatmayanda qəhərlənirdi. Bütün diqqətim onda idi.

- Yusif, axırı olurmu, olmurmu? – deyə soruşdum.
- Dede (bacı), olsa da saxtakarlıqla olur, - dedi.

Nəhayət oturaq halda bir-iki saat yatdı. Barmağımızın üstündə namaz qıldığımızı görüb, hərəməzə bir xurma çəyirdəyi verdi və dedi: “Bunun üstündə namaz qılın”. Özü də namaz qılmağa başladı. Bir neçə iki rəkətlik namazdan sonra dedi: “Doğrudan, hələ səhər açılmayıb. Biz nə namazı qılırıq”.

- Şükür namazı qılırıq, - deyə Fatimə izah etdi.
- Axı, nəyin şükrünü edək? Amma yox, bacı, yaxşı dedin. Kaş anam burda olaydı, görəydi ki, Yusifi namazqılan olub. Sübh namazından qabaq altı rəkət namaz qılır.

Bir neçə dəqiqə sonra soruşdu:

- Doğrudan qızlar, siz xurma çəyirdəyi falına baxa bilirsiniz?
- Yox, - dedim.
- Noxud falı necə?
- Yox.
- Yuxu yozmursunuz?
- Yox.
- Bəs siz nə bilirsiniz? Qızlar hamısı falı yaxşı bilir axı. Noxud falı, xurma çəyirdəyi falı, qəhvə falı, çay falı, ovuc falı, yuxu yozma və s.

- Nə yuxu görmüsən? – deyə Məryəm soruşdu.

- Dünən yatdığım bir saatda yuxuda gördüm ki, çöldə futbol oynayıram, - deyə yuxusunu danışmağa başladı. Qabağıma çıxan hər topa zərbə vururam və darvazadan keçirirəm. Hamı məni əllərinin üstünə qaldırır. Peleyə dönmüşdüm. Anam da oyunda idi. Amma zərbə vura bilmirdi.

- Bunun ki yozması aydındır, qardaş, - Məryəm yuxunu yozmağa başladı. Yəni, Allah sənə çətinliklərə dözmək üçün güc və qüdrət verir və sən bununla yüksək məqam əldə edəcəksən.

- Bacı, bəs niyə deyirsən bilmirəm? Yaxşı yozdun ki, - dedi. Amma kaş bu zərbələri anam vuraydı. Top anamın ayağına gələndə zərbə vura bilmirdi. Hamısını kənara vururdu. Bu o deməkdir ki, o da mən qayıdana qədər taqət gətirəcək?

İkinci gecə də Yusif Valizadə qardaşımın varlığı ilə sübh oldu.

Səhər Yusif Valizadəni apardılar və o həmişəlik itkin düşdü. İraq və ya öz torpağımızın hər parçasında bir dəstəni itirirdik. (Mirəhməd Mirzəfərcuyandan və Ümidiyyə korpusunun uşaqlarından sonra bu itirdiyimiz neçənci nəfər idi. İraqın heç bir yerində və heç bir şəhid, qazi və ya əsirlərin arasında onları tapa bilmədik).

Sübh açıldıqda bir qrup BƏƏS zabit və gözətçisi kinofilmlərdə olduğu kimi tamaşa, dindirmə, yüngül və xoşagəlməz ədalar göstərməyə gəlirdilər.

Əsirləyin üçüncü günü Tənumə həbsxanasında hər üçümüz, Fatimə, Məryəm və mən divarın yanında oturmuşduq. BƏƏS güclərindən biri pəncərənin arxasına gəldi və mənə işarə etdi ki, qabağa gedim. İmtina etdim. Sağa, sola baxdım ki, yəni nə dediyini və kimə dediyini anlamıram.

- Səninləyəm, nə sən, nə sən, sən, sən, - dedi.

- Otur, durma, - deyə Fatimə sakitcə dedi.

Amma yenə də ardarda “gəl, gəl” – deyirdi. Məcbur olub, bir neçə addım qabağa getdim.

- Adın nədi? – soruşdu.
- Məsumə, - dedim.
- Yox, general Məsumə.
- Neçə yaşın var?
- On səkkiz.
- Hərbçisən, yoxsa sivil?

İndi artıq bu iki sözün mənasını anlamışdım.

- Siviləm, - dedim.
- Ərəbistanlısan?¹

Hərbçi və ya sivil sözlərinin mənasını anlamam iki gün vaxt almışdı. İndi isə ərəbistanlı dedikdə məqsədinin nə olduğunu bilmirdim.

- Yox, iranlıyam, - dedim.

Elə qəhqəhə çəkib güldü ki, hülqumu göründü.

- İranlı yox, hindli, - dedi.

Dönüb Fatimədən soruşdum ki, bu nə deyir? Deyir ki, mən ərəbistanlı, ya hindliyəm?

- Deyir sən iranlı deyilsən, hindistanlısan, - Fatimə izah etdi.

İşarə ilə nişan üzüyünü sol əlindən çıxartdı və dedi: “Al”. Sonra təyyarə uçurmuş kimi əlini havada sürüşdürdü. Mənim etimadımı cəlb etmək istəyirdi.

Məqsədini anladığıda əsəbi halda dedim:

- Mən müsəlmanam. Sən də müsəlmansan. Sən mənim din qardaşımsan.

Qayıdıb yerimdə oturdum.

- Qorxma, bunlar bizi sınağa çəkirlər, - deyə hirsli olduğumu və çox qorxduğumu görən Fatimə dedi. Mən ilk iki-üç günü bu hərəkətlərdən çox görmüşəm, bu çərən-ləmələrdən çox eşitmişəm. Allaha şükür ki, biz indi rəsmi şəkildə İraq dövlətinin əsiri yox. Kimsənin bizi görmədiyini, kimliyimizi bilmədiyini ilk cəbhələrdən keçmişik. İndi bir çox iranlı qardaşlar bizim burada olduğumuzu bilirlər. Bizi görüblər.

Amma bu sözlər mənim pərişan qəlbimi sakitləşdirməyə yetməzdi.

- Biz üç nəfər əsir düşmüşük. Doktor Hadi Əzimi, Mirəhməd Mirzəfərcuyan və Məcid Cəlalvəndin başına nə gəldiyini heç bilmirəm, - dedim.

¹ İraq, Xuzestanın adını Ərəbistan olaraq dəyişmişdi. Biz xuzestanlı olduğumuz üçün ostanımızın adını İranda olduğu kimi deməməliydik.

Fatimənin əsaslandırması məntiqli idi. Amma əsəb gərginliyi və ruhi sarsıntı keçirmişdim. Bütün bədənım tərdən islanmışdı. Şiddətli ürəkbulanmam var idi. Səssizcə otağın bir küncünə süründüm. Ürəyimi möhkəm sıxır və bədənımın ağrısından, ruhi sarsıntıdan qıvrılırdım.

Məryəm hüznü və iztirablı baxışları ilə yanımda oturdu. Zarafatla onların çirkin baxış və təkliflərinin üstündən keçməyə çalışırdı.

Çirkli əllə xörək yemək öz işini görmüşdü. Şiddətli ishala da yoluxmuşdum və bu ayağa qalxmaq təqətini məndən almışdı.

Növbəti günün səhəri bayırdakı hay-küylə təlaş içində oyandıq. Yeni xəbərlərdən hali olmaq üçün pəncərənin arxasından bayıra baxdıq.

Yük maşını dolusu iranlı əsiri hərbcidən tutmuş, qeyri-hərbçiyə qədər, qocalı-cavanlı həbsxanaya daxil etdilər. Maşının nömrə nişanı Əhvaza aid idi. Aşağı enən hər kəsi bir təpiklə digər səmtə atırdılar. Təhqiramiz qarşılama idi. Bütün vücudum gözə dönmüşdü ki, bir tanış tapım. İlahi, bu qədər insanı haradan tuturlar. Əgər Rəhimi, Salmanı, Məhəmmədi və ya qardaşlarımdan hansınısa onların arasında görsəm nə reaksiya verəcəm? Onu çağırım, yoxsa sakitcə seyr edirəm? Bu an başqa bir qızı bizim otağımıza tərəf gətirdilər. İnanı bilmirdik. Bu gün 26 mehrdir (18 oktyabr). Bunlar hələ yolda əsir tuturlar. Bütün məhdudiyyətlərə baxmayaraq, onu qarşılamağa getdik. Bir-birmizlə ünsiyyət qura bilməyək deyə onu bizdən qorxutmuşdular. Ehtiyatlanırdı və bizə isinişmirdi. Amma bir neçə saatdan sonra özünü təqdim etdi.

- Həlimə Azmudə, səhiyyə işçisi və 9 aban xəstəxanasının (indiki Şəhid Behiştı xəstəxanası) mamasıyam. Müharibənin ilk günündən xəstəxanada cəbhədən gələn yaralıların və bombardmanlarda xəsarət alanların müalicəsi ilə məşğul idik. Xəstəxananın təsərrüfat müdirəsi dedi ki, siz bir neçə günlük gedib istirahət edin. Bir neçə gün sonra geri dönərsiniz. Mən də nişanlım Nadir Nasirinin¹ yanına getdim ki, birlikdə gələk. Amma təəssüf ki, yol iraqılların əlinə düşmüşdü və hər ikimiz əsir alındıq.

Nadiri qardaşların otağına apardılar, məni də bura gətirdilər.

Yalnızlığımızın başqa əsir qızlarla dolmasını istəməsək də indi dörd nəfərlik bir kollektiv olmuşduq. Fərqli inanc və zövqlərə malik olmağımıza baxmayaraq, düşməne qarşı yekdil və həmrəy olmağa çalışırdıq.

¹ Nadir Nasiri Tənumə həbsxanasında orada olan bütün əsirlərlə birlikdə itkin düşdü.

Bir-birimizə ümid verirdik və qorxunu uzaqlaşdırırdıq. Bir-birimizə yardım edirdik. Birlikdə şənlənir, birlikdə ağlayır, yalnızlıqlarımızdan yaranan boşluqları bir-birimizin varlığı ilə doldururuq. Sürətlə hər şeydə ürəyimiz və dilimiz birgələşirdi.

Sabah səhər yenə qarışıqlıq oldu. Hamı get-gəl və səs-küylə məşğul idi. Pəncərənin arxasında keşik çəkirdik. Uzaqdan bəlli idi ki, nəşə bir xəbər var. Amma bu dəfə hərbi yük maşınları əvəzinə son model maşınlar görürdük. Geri çəkildik. Uzaqdan ütülü yaşıl kofta və şalvarda, çiyin və döşlərini rütbələr və nişanlar bəzəyən on beş iraqılı hərbi qadın otağımıza tərəf gəlirdilər. Onları görmək bizim üçün maraqlı və qəribə idi. Hərbi qadınlardan başqa hər şeyə bənzəyirdilər. Yeganə iztirabları aynadan uzaq olmaq idi. Üzləri süslənmiş, saçları fənlənmişdi. Bəzənməyə bir neçə saat vaxt sərf etdikləri bəlli idi. Yaxınlaşanda dırnaqlarının lakının da geyimlərinə uyğun olduğunu anladıq. Daha maraqlısı bütün ağırlığına baxmayaraq əllərinə, boğazlarına və qulaqlarına taxdıqları zinət əşyaları idi. Başlarında qırmızı beret var idi. Saqqız çeynəyirdilər. Təəccüblə onların görkəminə baxırdım. Toylarda da bu qədər süslənmiş üzlər görməmişdim.

- Yenə yaxşıdır, qadınlara xas səhiyyə ehtiyacları ilə bağlı danışa biləcək bir neçə qadın gördük, - Məryəm dilləndi. Hər halda bunlar da bizim kimi qadınlardır. İki kəlmə danışmaq olar.

Çatanda bizi təhqiramiz baxışları və istehzal gülüşləri qarşısında cərgəyə düzdülər. Acı gülüşlərində o qədər qəzəb var idi ki, elə indicə dişləri ilə bizi parçalayacaqlarından qorxurdum.

- Bunlar iraqılı qadın generallardır. Görürsünüz necə gözəldirlər? - onları yönləndirən zabit dedi.

Gözəllik kraliçasını bunların arasından seçməli imişlər kimi davamlı deyirdi: "Gözəl, gözəl".

- Öz çöhrələrinizi bu qadınlarla müqayisə edin. Geyiminizə və formalarınıza baxın, - dedi.

Qarşılarında sıraya düzülməyimizə baxmayaraq, bir-bir yanımızdan keçir, ağızlarının suyunu üzümüzə atır, söyür və nalayiq sözlər deyirdilər.

- Narahat oldunuz? – deyən zabit soruşdu.

- Yox, bizə bu qədər hirsli olduğunuz üçün sevindik, - deyən Həlیمə dilləndi.

Bir neçə saatlıq söhbət və gülmək üçün yaxşı mövzu idi. Bizi özümüzdən çıxartmaq üçün nə tədarüklər görmüşdülər. Bunları yalnız

üzümüzə tüpürsünlər və çıxıb getsinlər deyə haradan gətirdikləri məlum deyildi.

Həmişəki yemək qabını gətirdikdən sonra birdən qapı açıldı və bizi qonşu otağa apardılar. Təqribən iki yüz əsir qardaş o otaqda bir-birinin yanında sıxışib çömbəlmişdi. Biz daxil olanda rahat oturaq deyə bir neçə əsir qardaş ayağa qalxdı. Amma iraclılar təhdid etdilər ki, hamı otursun. Uşaqlar nə qədər çətin olsa da bir-birinin yanında oturdular. Bizə isə pəncərənin altında yer verdilər ki, İraq BƏƏS əsgərlərinin baxış hədəflərindən uzaq olaq. Gözlərim fırfıra kimi otağın ətrafına fırlandı. Onları tək-tək nəzərdən keçirdim. Gördüyüm ilk tanış çalada “Camaatın namusuna necə baxacağınızı bilməyən gözlər kor olmağa layiqdir”, - deyən İsmayıl Yəxi idi.

Bizdən bir az aralı digər pəncərənin altında çömbəlib oturmuşdu. Amma gözlərinin altı qaralmış, üzü şişmişdi. Onu yalnız paltarından tanıdım. İkinci tanış kaşanlı çoban Əziz idi. Gülər püstətək ortada oturmuş, hələ də gülürdü. Daha diqqətlə baxdım. Doğrumu görürəm? Kaş gözlərim yanılaydı. Mən yanılıram. Amma yox, mən yanılmırdım. Bir az o tərəfdə Məhdiyi-məvud məscidinin tələbələri, Quran və əxlaq müəllimləri, öz məhəlləmizin uşaqları, Rəhim və Salmanın dostları oturmuşdu. Mahmud Hüseynzadə, Rza Zərbət, Əli Müsəyyibi və Zare.¹ İndi artıq anlamışdım ki, salam vermək də yasaqdır. Yavaşca salam verib cavab aldım.

Bu tələbələr üçün harada olmalarının fərqi yox idi. Məsciddə nitq söylədikləri kimi Tənumə həbsxanasında, Səddamın qulağının dibində, qamçı zərbələri altında da yavaşca nitq söyləyirdilər. Bir dəstə məscid uşağı ətraflarına toplanmış, yavaşca sual soruşurdular. Onlar da yavaşca cavab verirdilər. Hədis və rəvayət danışirdılar. Uşaqları Allahın razılığına dəvət edirdilər ki, ilahi təqdirə təslim olsunlar. Bir nəfər yavaşca Hüseynzadədən soruşdu: “Bu nə təqdir və məsləhət idi? Biz döyüşməyə gəlmişdik ki, Allah yolunda öldürülək. O zaman döyüşmədən əsir olduq. Yəni, Allah burada oturub, kötəklənməyi bizdən qəbul edər?”

- Siz hamınız evlərinizdən bir niyyətlə çıxmısınız, - deyə Hüseynzadə cavab verdi. Amma niyyətlərinizi xalis Allaha aid etməlisiniz. Əgər xalis niyyətin həyata keçməsinə zəmin yaranmasa,

¹ Hamısı Məhdiyi-məvud məscidinin tələbələri idi. 1980-cı ilin mehr ayında yolda İraq BƏƏS gücləri tərəfindən əsir alındılar. Həmin Tənumə sərhəd düşərgəsində itkin düşdülər. Onların arasında Möhsün Cahanara da var idi.

məqsəd Allaha yaxınlaşmaq olduğu üçün Allahın lütfü ilə o niyyətin əməlinin savabı veriləcək və Allah onu sizdən qəbul edəcək.

Bu sözün təsdiqi üçün aşağıdakı məzmununda bir rəvayət nəql etdi:

- Əli (ə) müharibələrdən birində qənimət bölürdü. Hər kəsə bir neçə dirhəm verdi və bir az da özündə saxladı. Birdən səhabələrindən biri ah çəkdi. Həzrət (ə) ondan ahının səbəbini soruşdu. O kişi dedi: “Sizinlə gəlmək istəyəndə qardaşımın arxasınca getdim. O, möhkəm xəstələnmişdi və yataqda idi. Sizə kömək edə bilmədi. Sağollaşarkən dedi: “Kaş sağlam olaydım və Əlinin (ə) yanında düşmənlərlə döyüşə biləydim”. Həzrət (ə) dərhal öz payına düşən qəniməti ona verdi və buyurdu: “Qardaşınla görüşə gedəndə bu payı ona ver və de: “Xalis niyyətinə görə bu qənimət payı sənin haqqındır. Sən bütün yol boyu bizimlə birgə olmuş kimisən”. Bu gün nə qədər ki, gəncsiniz, günah ağacınız kötük bağlamayıb, niyyət və addımlarınızı xalis Allah üçün edin.

Həmin bəhsin davamında Rza Zərbət İmam Rzadan (ə) bir rəvayət nəql etdi: “Qiyamətdə möminin pis əməllərini ona göstərərlər. O, qorxar və lərzəyə gələr. Yaxşı əməllərini göstərərlər. Gözləri işıqlanar, sevinər. Allah buyurur: “İndi yerinə yetirmədiyi yaxşı əməlləri ona göstərin”. Görəndə deyər: “İlahi, böyüklüyünə and olsun, bu yaxşılıqları yerinə yetirməmişəm”. Allah buyurur: “Doğru deyirsən. Amma onları niyyət etdiyiniz üçün sənin adına qeyd etmişəm”. Bu zaman o yaxşılıqların savabını ona verərlər.

Əli Müsəyyibi də təsdiqlədi və dedi: İmam Rza (ə) buyurmuşdur: “Əgər Kərbəla şəhidlərinin savabına şərik olmaq istəyirsənsə, onu yad edəndə: “Kaş onlarla olaydım”, - de. O zaman böyük bir səadətə nail olacaqsan”.

İki gənc dini təhsilli tələbənin oturub vəz etdiyi bu ruhani məclisdə olmayan yeganə şey iraclılardan, döyülməkdən və ölümdən qorxmamaq idi. Qorxu və təhlükə hiss edən bəziləri onlara arxa çevirib oturmuşdular. Özlərini elə göstərirdilər ki, əsla bu sözlərin muştığı deyillər. Dini təhsil alan tələbələrini yaxşı tanıyırdım. Onlar da məni yaxşı tanıyırdılar. Məndən souşdular:

- Kərbəlaya nə zaman gəldiniz?
- Bura Kərbəla deyil Tənumədir, - dedim.
- Yox, bu yol, bu təqdir Kərbəlanın özüdür, - dedi. Kərbəlaya, Seyidüş-şühədaya və həzrət Zeynəbə sevgi sizi İraqa çəkmişdir. Yalnız, bu yolda atduğunuz addımları xalis edin. Bacı, bura o yerdir ki, həzrət

Zeynəb onu nifrin etmiş və Aşuradan sonra demişdir: “Hər gün aşura, hər yer Kərbəladır”.

- Uşaqlar sizin ətrafınıza toplaşınlar. İraqlılar uzaqdan pusquda dayanıblar. Ehtiyatlı olun, sizin kimliyinizi müəyyənləşdirməsinlər, - dedim.

- Əba və əmmaməmiz bunlardadır. Biz mehr ayının 20-də əsir düşmüşük. Kötək payımızı lazımı qədər almışıq. Bunlar yenidirlər, paylarını alırlar.

- Hacağa, kişi və qadın əsirliyi başqadır. Biz iztirablıyıq, qorxuruq, abrımız var, - Məryəm dedi.

- La həvlə və la quvvətə illa billah, - deyə hacağa dodağının altında zümzümə edərək cavab verdi. Nədən qorxursunuz? Bunlar Peyğəmbərin (s) qızını da əsir aldılar. Sizin abrınız Allahın abridir. Allah sizi bunların əsiri edib ki, bunlar rüsvay olsunlar. “La həvlə və la quvvətə illa billah” – deyə davamlı təkrar edirdi. Bacı, çox zikr deyın.

O gecə Allahın hökmü ilə düşmən xeyir vasitəçisi olmuşdu. Bu neçə saatda iraqlılar yuxuya getmiş, bizi özbaşına qoymuşdular ki, geriyə qalan yol üçün mənəvi azuqə götürək və yolun qalanını daha çox ixlas, əminlik və təvəkküllə qət edək.

- Yaralı qardaşlar burada deyillər, - deyə mənə yaxın oturan tələbələrəndən birindən soruşdum.

- Yox, bacım. Burada sağlamları yaralayırırlar, - dedi.

Uşaqları öz meyarlarına uyğun olaraq, əlbəttə özünü satmış özümüzəndən olan ünsürlərdən kömək alaraq növbə ilə seçirdilər. Bir neçə gilə siqaret qarşılığında insanlığını, mərdliyini və qeyrətini satan özümüzünkülər iraqlılardan daha namərd idi. Onlar uşaqları xüsusilə seçir və işgəncə otağına göndərirdilər. Bu insanlar həyatlarına davam etmək üçün başqalarının qanını axıdan iranlılar idilər. Özlər az əziyyət çəksinlər deyə başqalarına çox əzab verirdilər. Bu casuslar kimə Xomeyni keşikçisi (pasdar) deyə işarə etsələr, onu öz ayağı ilə aparır, amma sürünə-sürünə, al qan içində qaytarırdılar. Geri qayıdarkən onları tanımaq olmurdu. Xomeyni keşikçisi olmaq meyarı saqqal və namaz idi. Bu bir neçə gündə də hamının saqqalı uzanmışdı. İraqlı əsgərlər Xomeyni keşikçisi seçmək üçün içəri gələndə üfunət əlaməti olaraq burunlarını tuturdular. Təbii idi. İki yüz yetkin insanı iyirmi dörd metrlik bir otağa yığmış, gündə bir dəfə qapını üzlərinə açırdılar.

Uşaqlar bu zülmkar və sarsıdıcı fəzaya tab gətirmək üçün hər şeyi zarafata salır və gülürdülər. Döyülmək cərgəsinə düzülür, adını hava alma cərgəsi qoyrudular. Qalın və uzunqol köynəklərin bir neçəsini üst-

üstə geyinirdilər ki, kabel zərbələrinin şiddətini daha az hiss etsinlər. Bəzilərinə qəzəb və acıqdan növbədən kənar hədsiz işgəncə verirdilər.

- Usta Kərim, axı insaf deyil, - deyə uşaqlardan biri deyirdi. Nə qədər uşaq idik atamızın qamçısı altında idik. Məktəbə getdik müəllimin qamçısı altına girdik. Məktəb bitəndən sonra da bu namüsəlmanların qamçısı altına düşdük.

- Bəxtimə bax e, sabah mənim hərbi xidmətimin son günü idi, - başqa biri deyirdi.

- Bizim qismətimizə bax, Amerika viza və bileti ilə iraqılıların əsiri olduq. Əgər müharibə iki gün gec başlasaydı, mən indi Texasda idim, - deyə başqa biri deyirdi.

Hər kəs öz bəxt və təqdirini təhlil etməklə məşğul idi. Hələ sözü bitməmiş yenidən çağırılırdı.

İki saat keçəndən sonra özlərinə və uşaqlara istirahət verdilər. Amma sonra yenə başladılar. Bu dəfə uğursuz barmaqlarını çoban Əzizə və digər iki nəfərə tuşladılar. Əzizlə işgəncə otağına gedən uşaqlar danışdı: Əzizi ayağından asmışdılar və qamçı ilə üzünə, başına çırpırdılar. Ayağını açanda silahı gicgahına dayayıb dedilər: “Əziz, bu, son güllədir. Nə vəsiyyətin var, et ki, dostların ailənə çatdırsınlar”.

Əzizin başına o qədər zərbə vurdular ki, kəkələməyə başladı və artıq danışa bilmirdi. Ağzından, ürəyindən və bağırsağından qan axırdı. Üzgözünə su vurdular və dedilər: “Sənə vəsiyyət edəsən deyə fürsət veririk. Bu gecə son güllə sənənin payına düşür”.

Əziz yalvarır və vəsiyyət etmək üçün fürsət vermələrini istəyirdi. Yarım saat sonra sakitləşəndə iraqılıları maraq götürmüşdü ki, Əzizin nə vəsiyyəti var.

Ağzından və boğazından qan axaraq kəkələyə-kəkələyə dedi: “Gətirdiyim qoyunlardan birini İmam Xomeyninin salamatlığı üçün qurban kəsin”.

Tərcüməçi bu cümləni tərcümə etdikdə yenidən bədəninə şallaqla parça-parça etdilər. Onu otağa atanda artıq danışa bilmir və tanımaq olmurdu. Bu səhnəni görmək çox acı idi. Yalnız dözməli idik. Başına vurulan zərbələr nəticəsində ardarda qıc olurdu. Həmin günün səhəri bir neçə dəfə qıc olduqdan sonra şəhid oldu. Qardaşlar hələ orda olduğu halda həmin günün günortası bizi təhlükəsizlik maşınlarına mindirib oradan apardılar. Çəşqin və qərarlı, qardaşlarımızın bir şələ ağrı-acı və işgəncəsi ilə naməlum məqsədə yola düşdük.

İlk dəfə idi ki, təhlükəsizlik maşınına minirdim. Şüşələri qapalı idi. Qanlı əllərimlə yediyim ilk yeməkdən sonra məzəciyə çox qarışmışdı.

İraqlı bir əsgər sürücünün yanında oturdu. Digəri isə bizim yanımızda oturdu. Fatimə və Həlimə daha incə olduqları üçün yanaşı oturdular ki, iraqlı əsgərin yonulmamış əndamı maşına yerləşsin.

Mehr ayının 27-i idi. Hamının hesabına görə müharibənin sonuna üç gün qalmışdı. Amma bizimlə İran arasında kilometrərlə məsafə var idi. Həlimə və Fatimənin yanında oturan əsgər yolun başlanğıcından gözlərini yumdu. Yuxulu adamları yamsılamaqdan daha çox ölü adamları yamsılayırdı. Özünü Həlimənin üstünə yırırdı. Fatimə və Həlimə bir-birlərinə nə qədər yaxınlaşırdılarsa, o əl-qolunu daha da açırdı. Gözlərini bağlamışdı ki, bizim qəzəb dolu baxışlarımızdan amanda qalsın. Nə qədər səs-küy salırdıqsa, daha az nəticə alırdıq. Qabaqda oturan əsgər hər beş dəqiqədən bir sürücünün arxasındakı pərdəni çəkir və bir neçəsi qızıl olan dişlərini nümayiş etdirirdi.

- Elə bil “Colgate” diş məcununu reklam edən sənətçidir, - Məryəm dedi.

Hər dəfə özünü nümayiş etdirəndə ona işarə edirdik ki, bu əsgər ölüb, amma önəm vermirdi. Onunla məsələmizi həll etmək üçün hay-küy saldıq. Fatimə arxa şüşəni döydü. Hər birimiz əsəbi halda çığırdıq. Özünü yığışdırdı və o da çığıрмаğa başladı. Nə biz onun nə dediyini anlayırdıq, nə də o bizim nə dediyimiz anlayırdı. Yolda ölmüş əsgəri “Colgate” diş məcununu reklam edən sənətçi ilə dəyişdilər.

Həliməyə dedim:

- Bu sevincək ağadan soruşa bilərsən bizi haraya aparırlar?

Həlimə soruşdu. Amma hər dəfə soruşanda sevincək ağa yalnız dişlərini göstərirdi. Maşın bir binaya daxil oldu. Bizi bir otağa apardılar. Bir zabıt bir neçə kağızla gəldi:

- İndiyədək Bəsrəni görmüsünüz? – deyə dindirməyə başladı.

- Öncə görmüşəm, indi yox, - dedim. Amma anladım ki, bura Bəsrədir.

- Bu müharibəni kim udacaq?

- Biz hərbi deyilik, bilmirik.

Bir az farsca bilirdi.

- Burada iranlı çoxdur. Burada yaşamaq istəyirsiniz? – yarı fars, yarı ərəbcə dedi.

- İranda da ərəb çoxdur, amma hər kəs öz ölkəsində yaşamaq istəyir.

- Xomeyni müharibənin qadınlara vacib olduğunu deyib?

- Biz döyüşmədik, müdafiə etdik.

- Əgər döyüşmürsünüzsə, bəs “Mən sağam” parolu nədir?

- Bu parol deyil. Sağ olmağımın xəbəridir.

Həlimə Nadirdən nigaran idi və davamlı olaraq onu soruşurdu. Amma onlar aidıyyətsiz cavablarla çaşqınlıq yaradırdılar. O, əl çantasını istədi. Dedilər ki, sizin əl çantanızda narkotik maddə aşkar olunub və biz onu sizə qaytara bilmərik.

- Bu nə ittihamdır axı? – deyə Həlimə dilləndi. Siyasi və hərbi cinayətdə ittiham edə bilmədikləri üçün özlərindən nağıl uydurublar. Onda belə çıxır ki, mən və Nadir narkomanıq. Bunun yolu sübut etmək üçün bizdən analiz almağınızdır.

Dar bir dəhlizdən keçəndən sonra dördümüzü də çox çirkli, rütubətli və üfunətli bir kameraya atdılar. Tam qaranlıq idi. Sanki gözlərimizə qara pərdə çəkmişdilər. Zaman keçirdi, amma gözlərimiz qaranlığa öyrəşmirdi. Elə bil, bir-birimizi itirmişdik. Əlimizlə ətrafa toxunmağa başladıq. Öncə bir şüşəyə toxundum və onu silkədim. Düşündüm ki, bizdən qabaq burada olan məhbusun su qabıdır. Sevindim. İshal səbəbilə bədənim çox su itirmişdi. Suzuz idim. Başqalarına təklif etmədən şüşəni başıma çəkmək üçün qaldırdım. Amma üfunət iyindən onun öncəki məhbusun sidik şüşəsi olduğunu anladım. Bütün bədənim soyuq tər basdı. Başımı əyildiyi qədər qarnıma doğru əymişdim. Fizioloji ehtiyaclar insan təbiətinin tərkib hissəsi olsa da bu lənətə gəlmiş ishalın məni yüksək insani qüllələrdən yerə çəkdiyini hiss edirdim.

Nə qədər çıxırır, qapını döyürdüksə də bir nəticə vermirdi. Dəliyə çevrilmişdim. Dostlarımla yanında utanmaq istəmirdim. O qazamatın üfunət və çirkabı ayaqyolundan geri qalmasa da hər halda insanın hörməti onun təbiətinin tərkib hissəsi olan özəl və xüsusi anlarına bağlıdır. Ara-sıra Fatimənin səsini eşidirdim. O deyirdi: “Rahat ol, Başqa çarəmiz yoxdur, əsirlik axı”.

- Allah bunlara lənət etsin, - deyə Həlimə deyirdi.

- Doktor gətirin, bacım ölür, - deyə Məryəm çıxırırdı.

Birdən qışqırıqların arasında bir əsgər qapını açdı. Bir nəfərin yerinə hər dördümüz bayıra atıldıq. Qəfil, kameranın qıfıllı və dəmir tutacaqlı qapısının səsinə qarışan insan səsinə oxşamayan ürpəşdirici səsi ilə qışqırdı. Bizi kameraya atıb, qapını qapadı və dedi: “Səhər, səhər qapını açacam”.

Saata baxdım. Səhərə dörd saat qalırdı. Saniyələr dağ tək çiynimə ağırlıq edirdi. Bir neçə saati necə tab gətirəcəm. Yenidən qapını döymək və çıxırışmaq ssenarisi başlandı.

- Yalnız bir nəfər, - deyə qapının arxasından qışqırdı.

Nəhayət, ayağımı o xaraba qalmış kameradan bayıra atdım. Gözüme təhlükəsizlik eynəyi taxdı. Silah gücü ilə mənə bələdçilik edirdi. Kameradan getdiyim yerə qədər təqribən iyirmi addım məsafə var idi. Gözlərim bağlı idi. Amma yenə də başımı o tərəfə, bu tərəfə çevirirdim ki, bəlkə bir şey görüm. Hərçənd, bu eynəyin arxasından mütləq qaranlıqdan başqa bir şey görünmürdü.

Bir anlıq qərar verdim ki, özümü bu korluqdan xilas etmək üçün eynəyin şəridən xilas olum. Amma xəstəlik korluqdan daha pis qorxu idi. Qorxurdum ki, məqsədə çatmazdan qabaq yenidən kameraya qaytarılıam. Naməlum məqsəddən və gözətçi əsgərdən qorxurdum. Yağış dəymiş nəcisin kəskin qoxusu məqsədə yaxınlaşmağımdan xəbər verirdi. Doğru eşidirdim? Bu üfunət iyi ilə yanaşı həzin və könüloxşayan təvəssül duasının səsi gəlirdi. Bu bir iranlı səsi idi. Yaxınlaşdıqda öskürərək ona orada olduğumu anlatmağa çalışdım. Amma ora məqsəd deyildi. Atdığıam hər addımda ayağımı yumşaq qalaqların üstünə basırdım və bu məqsədi aydınlaşdırırdı. Ayaqlarım kanalizasiyaya batmışdı. İstəyimdən vaz keçmək istəyirdim. Amma məzacam əsla yaxşı durumda deyildi. Səssizcə eynəyi gözlərimin üstündən götürdü. Yalnız işığı və qaranlığı ayırd edən kor adam kimi idim.

- Get, - əsgər dedi.

- Haraya gedim, bura haradır? – dedim.

Qarşımda hər iki tərəfinə cərgə ilə kameralar açılan tamamilə dar bir dəhliz var idi. Güman ki məqsəd bu kameralardan biri idi. Bir addım belə ata bilmirdim. Amma o lənətə gəlmiş eynəkdən qurtulmuşdum. Hərəkətsiz qalmışdım ki, bəlkə gözlərim qaranlığa öyrəşsin və yolu tapa bilim. Səs gələn tərəfdən dəhlizə daxil oldum. Gözətçi əlindəki elektrik fənərini qapılardan birinin üstünə saldı. Qapı yarıaçıq idi. Kameranın yeri çirkabla dolu idi. Bir addım qabağa atır, amma məyus halda geri qayıdırdım. Bu otaqdan tualet daşı qoyulmadan tualet olaraq istifadə olunurdu. Buna görə də yeri tamamilə çirkab idi. Ayağımı hansı yumşaqlığa basırdımsa, elə bir odekolon açılırdı. Sanki günahkarların cəhənnəminə düşmüşdüm. Çirkab, qan və nəcis hər yerə bulaşmışdı. Kameranın hər yeri tualet daşına çevrilmişdi.

O çirkab dolu otaqdan kameramıza qayıdanda rahat nəfəs aldım. Kamera mənim üçün bir saray olmuşdu. O gecə bu yolu iki dəfə məcburən getdim. İkinci dəfə hələ də dua zümzüməsi eşidilirdi. Əmin oldum ki, səsin sahibi iranlıdır. Onu iranlı olmağımdan hali edim deyərək əsgərdən soruşdum: “Burada işıq yoxdur? Çox qaranlıqdır?”

- Kəs səsinə məcusi, - iralı əsgər var gücü ilə nərə çəkdi.

Çox təzyiqli və hay-küydən sonra səhərə yaxın məni müalicə etmək üçün poliklinikaya apardılar.

Poliklinikaya çatanda əmin olduğum ilk şey oranın Bəsrə olması idi. Məni tavanı, divarları və çoxölçülü aynaları olan böyük bir otağa apardılar. Öncə otaqda çox sayda insanın olduğunu hiss etdim. Amma gözlərim işığa öyrəşəndən sonra yalnız masa arxasında oturan iki zabıt gördüm. Bir nəfər də bir guşədə namaz qılırdı. Heyrətlə ona baxırdım. Həm sevinirdim ki, müsəlmandırlar, Allahı, Peyğəmbəri, Quranı tanıyırlar. Həm də narahat idim ki, nə üçün namaz qılan biri bizimlə döyüşür. İnana bilmirdim ki, o qorxunc və üfunətli kameraların bir neçə addımlığında bu qədər gözəl və dəbdəbəli saray inşa edilmişdir. Amma həqiqət bu idi ki, o daxmalar bu qəsrlərin nəticəsi, o nalələr bu xumar gülüşlərin nəticəsi idi. Hər ikisi namaz qılır və Allaha sitayiş edirdilər. Amma bu hara, o hara?

Ürəkbulanmanın şiddəti belimi düzəltməyə imkan vermirdi. Ürəyimi tutaraq qovrulduğum halda iyrənc və çirkab iyi verən həmin aludə ayaqqabı və şalvarla otağa daxil oldum. Acınacaqlı vəziyyətdə idim. Onların təhqiramiz gülüşləri çəkdiyim ağrıdan daha acı və sancılı idi.

- Allah insanlarla hansı dildə danışır? Peyğəmbər və imamlar hansı dillə danışır? Siz Allahla hansı dillə danışırsınız? Məhəmməd, Quran, Kərbəla və İmam Hüseyn hamısı ərəbdir və bizimidir. Siz bizi müsəlman etməyə gəlmisiniz? - fars-kürd dilində dedi.

Mənim cavabım yalnız susqunluq və yenə də susqunluq idi.

- Xomeyninin qızı, bizim üçün Xomeyninin inqilabını gətirmisən? - yenə dedi.

Ayaqqabılarımdan qalxan üfunət iyi bütün otağı bürümüşdü. Onlar burunlarını tutmuşdular. Artıq bir an belə dayanmağa təqətim yox idi. Düşündüm ki, bəlkə vəba xəstəliyinə tutulmuşam. Çünki özümə nəzarət edə bilmir, ayaq üstə dayana bilmirdim. Oturdum, amma zabıt silah və təhdid gücü ilə ayağa qaldırdı. Deyirdilər ki, sən namaz qılırsan? Hansı dildə? Ərəbcə? Kərbəlaya getməyə gəlmisiniz? Xomeyni bizim üçün ismaric göndərir. O, bizim ölkəmizi qarışdırmaq istəyir. Sən nə deyirsən, Xomeyninin qızı?

Danışmağa təqətim yox idi. Yalnız qovrulur və bu üzücü məhkəmənin nə zaman bitəcəyini bilmirdim. Doktordan da, dərmandan da vaz keçməyə hazır idim. Bütün üz-gözümü tər islatmışdı. Ürəyimin döyüntüsünü aydın eşidirdim. Dizlərim bədənimin ağırlığını çəkəcək gücə malik deyildi. Boğazım və ağızım qurumuş, bir-birinə qıfıllanmışdı. Susuzluq bütün vücudumu halsız və gücsüz etmişdi. Saniyələr çətinliklə

keçirdi. Ürəkbulanması və ishalın şiddəti tufantək məni yerə çırpırdı. Bu qədər sual-cavabdan və ayaq üstə dayanandan sonra oynaqlarımın bir-birindən ayrılacağını hiss edirdim ki, üçüncü bir şəxs otağa daxil oldu. Yanında dolab olan masanın arxasında oturdu. İstehza ilə dedi:

- Dərdin nədir, Xomeyninin qızı?
- Dərdim yoxdur, - burada çox qalмайım və əzabım bitsin deyə cavab verdim.

Doktor əlimə dörd ədəd lomotil həbi verdi və əsgərə dedi:

- Aparın.

Kameraya qayıdanda bacılar çox nigaran olmuşdular.

- Yaxşısan? Poliklinika buradan kənarı idi? Səni maşınla apardılar? – deyə Fatimə dərhal soruşdu.

- Yox, bu qazamatın arxasında aynalarla bəzədilmiş bir imarət var, - dedim. Poliklinikaya heç oxşamır. Xəstə və yaralıları dindirmək üçün orada oturmuşdular. Bu imamzadənin şəfa verməməyi bir yana, hələ adamın gözünü də çıxarır.

Dərmanların adını cəbhənin təcili tibbi yardım stansiyasında (Müstəsna uşaqlar məktəbində) Abbasi xanımla işləyərkən öyrənmişdim. Amma yenə də Fatimədən soruşdum:

- Bu kiçik həblər lomotildir? Adama birini ataq.
- Bunlar nabat deyil ki, bölüşdürürsən, - dedi. Bədəninin bütün suyu çəkilib. Dördünü də atmalısən.

Həblərin dördünü də susuz atdım. Bacılar necə olursa olsun səhərə qədər mənə dözdülər. Həmin şərtlərlə namaz qıldım. Sabahın aydınlığı bu qazamatda məlum deyildi. Amma zamanın keçməsi dan yerinin sökülməsini göstərirdi. İki gözətçi qapını açıb dedi:

- Qalxın, bayıra çıxın.

Gözlərimi bağlanmağa hazırlamışdım. Amma bu dəfə kameradan eynəksiz çıxardılar. Sübh yeli üzümü oxşayırdı. Payız küləyi yolumuzun üstündəki bir neçə xurma ağacını silkədi və bir neçə quru xurma (deyri) yerə düşdü. O quru xurmaya təbəssüm edib, yanından ötdüm. Bu yad həyətdə yeganə tanışım xurma idi ki, yanından laqeyd keçə bilmədim. Kürəyimə döyəclənən tufəng lüləsinə etina etmədən əyildim və yerdən bir ovuc xurma götürdüm. Mən əyləndə BƏƏS əsgərlərindən biri dedi: “Yola düş, at onları”.

Etina etmədim. Saydım. Ovucumda altı ədəd xurma var idi. Uşaqların hər birinə bir xurma verdim. İkisini də bizi silahla yola salan iki irəqli əsgərə verdim.

- Heç vaxt xurmanın dadını bu qədər yaxşı hiss etməmişdim, - Həlimə dedi.

Bu xurma dənələri bizi iyirmi dörd saata qədər saxladı.

Bir daha yerdən bir şey götürməyim deyər təhlükəsizlik eynəklərini gətirib gözüməzə vurdular. Yol boyu dördümüz də bir-birimizin əlini tutmuş, axsaya-axsaya gedir, bir mane ilə rastalaşanda yerə yığılırdıq.

Hələ oturacaqlarının sellofanları sökülməmiş yeni Toyota markalı təcili tibbi yardım maşınına mindik. İraq döyüşə bütün mükəmməl hərbi və səhiyyə təchizatları ilə başlamışdı. Tənumə-Bəsrə yolundan fərqli olaraq arxada kimsə oturmadı. Qabaqda sürücü və bir sərnəşin oturdu. Bəsrə Abadan kimi sərhəd şəhəri idi. Bəzən təhlükəsizlik eynəyini aşağı-yuxarı edirdik ki, bir şey görək. Top və minaatanın səs-küyündən, təyyarələrin bombardmanından xəbər-ətər yox idi. Camaat adi şəraitdə yaşayırdı. Hətta məktəbli uşaqlar çanta, kitab və forma ilə məktəbin yolunda idilər.¹ Xalqın həyat nəbzini normal vururdu. Heç bir baxış iztirablı, heç bir üz pərişan deyildi. Heç bir ev sahibinin arvad-uşağının başına çökməmişdi. Evlərin ətrafında səngərlər qurulmamışdı. İlahi, Abadan hara, Bəsrə hara? BƏƏS qüvvələri xalqla, İran isə BƏƏS ordusu və hərbiçilərlə döyüşürdü. Bizim əsirlərimiz İraq əsgərləri və hərbiçiləri idi. Onların əsirləri isə dinc əhali, şəhər sakinləri, şəhər yollarında get-gəl edən müsafirlər idi.

Atdığım dörd lomotillə ürəkbulanmam sakitləşmişdi. Amma deyəsən bu dəfə Məryəmin növbəsi idi. Vəziyyəti çox pisləşmişdi. Ağrıdan yaralı ilan tək qovrulurdu.

Sürücü və qabaqda əyləşən sərnəşin yola düşəndən maqnitofona bir ərəb müğənninin kasetini qoymuş və səsini sonadək atırmışdılar. Musiqinin ahənginə uyğun olaraq baş və çiyinlərini oynadırdılar. Sanki məşhur bir müğənninin canlı konsertində idilər. Eynəkləri bir küncə atmışdıq. Şüşəyə nə qədər çırpırdıqsa, xeyri yox idi. Diş məcunu reklam edən sənətçinin atasına rəhmət. Məryəm ardarda səfə qaytarırdı. Məsumca baxışları halsızlaşmışdı. Nəhayət yolda dayandılar.

Klinika qələbəlik idi. Bütün müraciət edənlər və işçiləri klinikadan bayıra çıxmış, tamaşa edirdilər. Bilmirəm bizi necə təqdim etmişdilər.

¹ Azad pilot Əvşalın xatirələrini xatırlayıram. O, deyirdi: "Bir əmrə görə hərbi təchizat qərargahını bombardman etməli idim. Hər dəfə Phantom F-4-ü bombardman hədəfinə uçurdanda oranın məktəbin yanında olduğunu görür, geri qayıdırdım. Üçüncü dəfə anladım ki, xəritədəki adres məktəbin arxasıdır. Nəhayət bombardman saatını məktəbin bağlandığı saata saldıq. Halbuki İraq pilotlarının ilk hədəf aldığı yer Abadanın Təhsil şöbəsi idi.

Bəziləri qeyz və qəzəblə, bəziləri şən və xumar gözlərini bizə zilləmişdilər. Hər kəs xumarlıq dərəcəsinə uyğun olaraq yumruq atır, təpik vurur və ya daş atırdı. Onlar da nalayiq sözlərlə, söyüşlər və xoşagəlməz hərəkətlərlə bizi yola saldılar. Amma bu cəmiyyətin arasında hüznü və heyvətli insanlar da var idi. Bilmirdim, dörd qızı əsir almaq bu qədərmi fəxr idi? Bu hicab onlar üçün dini anlamdan daha çox siyasi və strateji anlam daşıyırdı.

- İstəyirsən, doktor səni də yoxlasın? – Fatimə dedi.

- Yox, - dedim. Həmin dörd ədəd lomotil məni sakitləşdirib. Soğru-suala hövsələm yoxdur.

Fatimə və Məryəm doktorun yanına getdilər. Geri dönmən Fatimə dedi:

- Doktor xəstənin vəziyyətindən çox müharibə xəbərlərini eşitməyə həvəslidir. Davamlı olaraq soruşurdu ki, sizi niyə tutublar? Harada tutublar? Nə vaxt tutublar? İrənin vəziyyəti haqqında soruşurdu. Sonra da Məryəmin halını soruşmadan ona serum qoşdu.

O klinikada bir saat gözlədik. Doktor bir neçə dəqiqədən bir yeni sual soruşurdu. Yenidən Fatiməyə suallar yağdırırdı. Hələ hamı bayırda idi. Bizi qarşıladıqları rüsvayçılıqla da yola saldılar. Həlimə camaatın münasibətindən çox təsirlənmiş və kədərlənmişdi. Ağlayır və deyirdi:

- Hansı günahımıza görə bizimlə belə davranırlar? Bu qədər hörmətsizlik olarmı? Biz iki müsəlman ölkə deyilikmi? Biz onların din bacısı deyilikmi?

- Unutmayın, bura Kufə və Kərbəla diyarıdır, - Fatimə dedi. O yerdir ki, İmam Hüseyin (ə) ailəsini öz şəhərlərində əsir olaraq gəzdirir, onlara hörmətsizlik edirdilər. Əgər bizə qayğı göstərsəydilər, təəccüblənməli idik.

Oradan ayrıldığıımız bir saat olmazdı ki, yol kənarında bir kafedə saxladılar. Yorğun, pərişan və xəstə halımızla nə qədər heç bir yeməyə meylimiz yoxdur deyər israr etsək də qəbul etmədilər və dedilər:

- Yeməseniz də gəlin masanın başında oturun.

O köhnə və çirkli kafedə bir neçə altı nəfərlik düzbucaqlı masalar var idi. Biz dörd nəfər masanın bir tərəfində yanaşı oturuq, onlar isə masanın digər tərəfində oturdular. Masanın üstünə quzu kababına bənzər dörd pors yemək qoydular. Onlar acgözlüklə yeməyə başladılar. Bilmirəm bu loğmaları tam olaraq hara göndərirdilər. Bəzən bir sümüyü dişləyir, digər yarısını isə bizə təklif edirdilər. Adamyeyən qurdlara bənzəyirdilər. Diqqətim qeyri-iradi olaraq onlara yönəlmişdi. Doğrusu, qorxmışdım.

- Fikir vermə, - mənim ürkək və diqqətli baxışımı görən Fatimə dedi.

- Qorxuram ki, növbəti pors biz olaq, ya da bizi desert əvəzinə yesinlər, - dedim.

Yolda qalan loğmaları tuluqlarına yola saldıqdan sonra əllərini yaş bığlarına sürtdülər və dedilər:

- Yallah, gedin, tələsin.

Bundan sonra neçə saat yol gedəcəyimizi bilmirdik. Heç kim və heç nə mənə tanış deyildi. Elə bil, itmişdim. Heç bir səhnəni, heç bir mənzərəni görmək məni itmək hissindən ayırmırdı. Kafeyə çatmadan qabaq lənətə gəlmiş eynəyi gözümüzdən çıxardığımızı görsəydilər, göz yumurdular. Amma kafedən bir saat uzaqlaşdıqdan sonra çox kobud və qaba oldular. Sürücünün yanında oturan əsgər davamlı olaraq çığırırdı:

- Eynəklərinizi niyə çıxardınız? Niyə danışırsınız? Bir-birinizə nə üçün baxırsınız?

Maşın signal verə-verə sürətlə hərəkət edirdi. Oradan sonra ən kiçik hərəkətimizə nəzarət edirdilər. Daim qışqırır və təhdid edirdilər. Yedikləri quzu kababı idi, yoxsa it kababı idi ki, belə vəhşiləşiblər, deyə qalmışdım.

Beşinci fəsil

Bağdad, ər-Rəşid həbsxanası

Bütün diqqətimiz onların səsinə və heç bir çala-çuxurda başımızın və ya əl-ayağımızın tərpənməsinə yönəlmişdi. Maşının qəfil və şiddətli enişi ilə ürəyim qopub ayağımın altına düşdü və maşın dayandı. İndi artıq bütün təhlükəsizlik hədələrinə görə eynəyimizə əl vura bilmirdik. Maşından düşdük. Qeyri-iradi olaraq Məryəmin əlindən tutdum. Yenə də çıxırdı. Çıxırtısından nifrindən və kobud intonasiya ilə “qadağan” deməsindən başqa bir şey başa düşmürdüm. Əlimi Məryəmin əlindən çəkdim. Otağa daxil olduq. Eynəkləri gözlərimizin üzərindən götürdülər. Masanın arxasında bir hərbcı əyləşmişdi. Mülki geyimli başqa biri isə onun yanında dayanmışdı.

- Qiymətli əşyalarınızı, üstünüzdəki hər şeyi təhvil verin, - dedilər.

Qol saatından başqa heç nəyimiz yox idi. Yenidən təhlükəsizlik eynəklərimizi vurduq və liftə mindik. Lift müxtəlif mərtəbələrdə o qədər aşağı-yuxarı getdi ki, neçənci mərtəbədə düşdüyümüzü anlamadıq.

Uzun bir dəhlizdə böyük dəmir bir qapının qarşısında dayandıq. Qapının ortasından uzun və nazik polad millər keçirdi və yerə möhkəm bərkidilmişdi. Çox ağır qıfilları var idi. Üzərində bir neçə qıfil fırlandı və qapı açıldı.

O təhlükəsizlik eynəyinin altından çıxmış və qaranlıq bir sandıqçanın içinə salınmışdıq. Gözlərimizin qaranlığa öyrəşməsi və ətrafı görə bilməyimiz bir az çox çəkdi. Divarlarına kaşı düzülmüşdü. Kaşılar qəhvəyi və yanmış idi. Tam dəqiqliyi ilə Nənənin sandıqçası rəngində idi. İlahi, bu nə bənzərlik idi. Məni bu qədər yolu Nənənin cavahiratını, əntiq və ziyafət qablarını saxladığı sandığa salmağamı gətirmisən? O sandıq ki, mən, Əhməd və Əli bəzən Nənənin gözünü oğurlayıb çadrasını başımıza atır, içinə girir, evcik-evcik və gizlənqaç oynayırdıq. Amma sonunda Nənə bizi tapırdı.

Gözüm oranın işığına öyrəşəndə tapdığım ilk şəxs Məryəm idi. Nə yaxşı ki, hələ də bacım Məryəm mənimlə idi. Əllərini sıxdım. Bir guşədə dayanan dağtək qürurlu və möhkəm Fatimə və Həliməni gördük. Əsgər getmişdi və biz tək qalmışdıq.

Bir kəlmə belə kəsmədən tam bir saat gözümüzü ətrafımızdakı dörd divara, sandıqçanın bütün bucaqlarına, rənginə, formasına, ölçülərinə və alçaq-hündürlüklərinə dikmişdik. Oranın fəzası o qədər kiçik idi ki, əllərimi açanda divara dəyirdi. Beton divarlara, bütün o qala və qapiya,

qıfıllara və dəmir barmaqlığa baxanda qiymətə və dəyəərə mindiyimi hiss etdim. Sandıqçanın qapısı üzərində iki qarış uzunluq və enində nəfəslik var idi. Qapının mənasını bilirdim, amma bu nəfəsliyin nə üçün olduğunu bilmirdim. Ətrafı hələ kifayət qədər incələməmişdik ki, qapı açıldı və qapının o tərəfindən bir çöhrə kabustək fəryad çəkdi: “Təftiş, təftiş, ...”.

Sonra sehrlı qapının açar və qıfıllarının fırlanmasının səsi eşidildi. Kimsənin sandıqçaya daxil olacağını düşündüm, amma xeyr!

- Baş örtüyünü, paltarları və şalvarı, hamısını çıxarın, - deyə nəfəsliyin arxasından bir əsgərin səsi gəldi.

Bizdən bir hərəkət olmadığını görüb, hərbi geyimli bir qadın içəri daxil oldu.

- Bir-bir, - ağzının suyunu üzümüzə tükürmədən dedi.

Bir küncdə dayanmalı idik ki, o, bir-bir bizi təftiş etsin. Paltarımızın hər birini yoxlayandan sonra deyirdi:

- Növbəti paltar.

Fatimənin qara rəngli bir saç sancağı var idi və onu saxlamaq istəyirdi. Ala-yarımçıq sözlərlə mübahisə edirdi ki, o baş sancağını və saç rezinini ona qaytarsın. Amma o Fatimənin əlini şiddətlə geri itələdi. Öz-özümə dedim ki, şalvarımdakı sancağı görüb, onu məndən alsa, bu şalvarla necə gəzəcəm? Sancağı şalvarımdan çıxarıb, yavaşca məndən qabaq təftiş olunan Məryəmə verdim. Sonuncu idim. Təftişçinin bütün bu diqqət və həssaslığına rəğmən yalnız şalvarımın sancağını xilas edə bildim və öz zirəkliyimə afərin dedim. O getdi. Biz və sahibimizə çevrilən sehrlı sandıqça qaldı. Onun soyuq və daş divarları üzərinə yazılar həkk olunmuşdu. Bu yazılar sandıqçanın keçmiş sakinlərindən yadigar qalmışdı. Həlimənin ərəb dilini bizdən yaxşı bilməsi çox yaxşı idi.

Ondan soruşdum:

- Həlimə, nə yazılıb?

- Bu daxmaların keçmiş sakinlərinin şəhid olduğu tarix və yer.

- Yəni, bu sandıqçanın keçmiş sakinləri öldürülüblər? – deyə yenidən soruşdum.

O, izah etdi ki, Bintl-Huda adlı bir qızın da adı filan tarixdə, filan küçədə edam olunacaq deyə daşlardan birinin üzərinə həkk olunmuşdur. Necə də sirli sandıqça idi. Biz bu yazıları sətirbəsətir oxuyur, sirrini açmağa çalışır və özümüzü edam sırasında görürdük.

Yenidən açarın qifilda fırlanma səsi, naməlum istiqamətdən gələn qəzəbli fəryadlar, anlaşılmaz cümlələr qulağımın dibinə qədər gəlib çatdı. İçəriyə dörd adyal atdılar.

- Bu adyalın mənası odur ki, otura bilərsiniz, - Fatimə dedi.
- Yox, yəni burada qalasıyıq.
- Yox, yalnız bu gecəlikdir. Çünki sabah mehr ayının otuzu və müharibənin sonudur.
- Biz qalası deyilik.

Qarşı divara vurulan bir neçə dəmir məhəccərin arasından Günəş işığının şüaları çətinliklə sandığın içinə saçırdı. Nazik işıq telləri bizim üçün saat rolunu oynayırdı. Dörd adyalın hamısını bir-birinin üstünə sərdik və namaza dayandıq. Bacılar namazlarını bütöv qıldılar. Mən isə on günlük niyyət etmədiyim üçün namazımı qəsr (şikəstə) qıldım.

Hər bir neçə dəqiqədən bir nəfəslik açılır, bir nəfər gəlir, “Dörd Xomeyni qızı”, - deyir və nəfəslik yenidən qəzəblə bağlanırdı.

Amma bu dəfə nəfəslik əvəzinə qapı açıldı. Növbətçi soruşdu:

- Neçə nəfərsiniz? Adlarınız nədir?

Sonra əlindəki vərəqdən oxudu:

- Fatimə İbrahim? Həlimə Məhəmməd, Məryəm Talib və Məsumə Talib?

Atamın adını (Talib) eşidib güc aldım. Ondan sonra məni Məsumə Talib çağırırdılar. Atamın adı adımların sonluğu oldu. Bu o deməkdir ki, atam daim mənimlə olacaq. O kəs ki, dayaq nöqtəm və həyatımın gücü, qüvvəti idi. O kəs ki, mənim xəyallarımnda div və cadu ilə döyüşə gedirdi. O kəs ki, uşaqlığımın tezaxar suyundan atıla bilirdi. O kəs ki, çətin həyat və ailə problemlərini həll edə bilirdi. O kəs ki, yoxluğunda çərçivəyə salınmış şəkli qonaq otağımıza cazibə, qardaşlarıma isə güc verirdi. Ondan sonra adı daim mənimlə idi.

Gecə əlimizə iki yaşıl plastik kasa və dörd qırmızı plastik istəkan verdilər. Kasalara bir az pomidor tomatı tökülmüşdü. Bizə dörd ədəd çörək də verdilər. Onların arasında hər növ zibil və tullantı tapa bilərdin. İraqa gəlməyimdən təqribən bir həftə keçirdi. Amma hələ yeməyə meylim yox idi. Zəhərlənmədən yenicə qurtulan Məryəm də mənə bənzər durumda idi. Təqribən hər üçümüz yerimizi dəyişdiyimiz üçün iştahamız küsmüşdü. Hər dəfə qapının açılmasını eşidəndə ayaqqabılarımızı geyinir, ayaq üstə dayanırdıq. Bu dəfə qapı açılanda iki saat idi ki, o nur zolaqları keçmiş və qaranlıq düşmüşdü. BƏƏŞçi gözətçi sandıqçaya daxil oldu və dedi: “Məsumə Talib”.

Təhlükəsizlik eynəyini əlimə verib dedi: “A!”

Heç bir müqavimət göstərmədən eynəyi alıb gözümə taxdım. Görməkdən məhrum olmağı necə də rahat qəbul etmişdim. Eynək vursam da başımı arxaya dartır və ya çənəmi sinəmə yapışdırırdım ki, getdiyim yolu görə bilim. Amma başıma vurulan zərbədən sonra artıq başımı döndərmədim. BƏƏS əsgəri baş örtüyümün bir ucunu dartırdı ki, sürətim çoxalsın. Çığırtısından anladım ki, daha cəld getməliyəm. Addımlarım sürətlənən də ... Ah!

Birdən ayağım boşa düşdü. Sonsuz bir yuvarlanma qorxusundan bütün varlığım ilə çığırdım və havaya əl atdım. Yıxılmağım təhlükəsizlik eynəyimin yerinin bir az dəyişməsinə səbəb olmuşdu. Bədənimə çırpın kürek boyda ayaqqabılardakı iri ayaqları gördüm. Cəld ayağa qalxdım və anladım ki, bir neçə pillə yuxarıdan yıxılmışam. Yenidən eynəyi gözüümün üstünə çəkdim və yolun qalanına davam etdim.

Əsgərin ayağını yerə vurmasından və hərbi salam verməsindən məqsədə çatdığımı anladım. Dayandım və təkərli stulun üstündə oturdum. Düşündüm ki, bəlkə təhlükəsizlik şəkli çəkilməsinə hazırlanmalıyam. Amma stul böyük sürətlə fırlanmağa başladı və yerə yıxıldım. Təhqir olunmuş halda bir guşədə yıxılıb qalmaq istəməirdim. Ayağa qalxdım və dayandım. Eynəyi gözlərimdən götürdülər. Böyük, dəbdəbəli və çox işıqlı bir otaqda üç nəfər qarşımdakı masa arxasında oturmuşdu. İki əsgər də giriş qapısının qarşısında dayanmışdı. Televiziya Səddamın görüntülərini göstərirdi. Bu görüntünü Abadanda Bəsrə televiziyasından dəfələrlə görmüşdüm. Səddam bir topun ipini çəkirdi və top atəşi havadan, qurudan və sudan hücumun başlanması əmri idi. Bu, eyni zamanda on iki minlik mexanik zirehli diviziyanın və Prezident qvardiyasının İranla min kilometrlik müştərək sərhəddə yerləşdirilmə fərmanı idi. Səddam İraq parlamentinə gəlib, aydın şəkildə bildirmişdi ki, 1975-ci ilin 6 mart Əlcəzair müqaviləsi tərəfimizdən ləğv edilmişdir. O, beynəlxalq təşkilatlarda İranın mənafeyini inkar edərək təkid edirdi ki, İraq Ərvəndrudda İranın heç bir haqqını tanımır. Onlardan biri soruşdu:

- Məsumə Talib?
- Bəli.
- Peşən nədir?
- Şagirdəm.
- Ərəbistanlısan?

İndi artıq anlamışdım ki, xuzestanlı demək istəyir. Başımı cavabım müsbət olması əlaməti olaraq tərپətdim.

- Sən generalсан?

Başımı tərpətdim ki, deyiləm. Amma ətraflı izah etmək üçün dedim:

- Mən ərəb dilini bilmirəm.
- Can you speak English? (İngiliscə danışa bilirsən?)
- A little (Bir az).
- Farsca danış, mən iranlıyam.

Təəccüb etdim. Fars dilini kürd və ya ərəb ləhcəsi olmadan danışırdı.

- Necə general olmusan?
- Mən general deyiləm. 17 yaşım var. General olmaq üçün uzun zamana ehtiyac var.

- Yox, Xomeyninin generalı olmaq üçün inqilabçı olmaq kifayətdir. İcra hakiminin nümayəndəsi olduğunu danmayacaqsan ki? Bir şagirdin icra hakimiyyəti ilə nə işi var?

Anladım ki, qarşısındakı qovluq mənə aiddir. Bu iki parça kağızdan nə qədər qalın qovluq düzəltdi?

- Tam orta məktəbinizin adı nədir?
- Müsəddiq adına tam orta məktəb.
- Ümumi orta təhsil və ibtidai?
- Şəhrzad və Məhəsti.
- Neçə bacı-qardaşsınız?
- Mən və Məryəm, bir də üç qardaş.
- Neçə yaşları var. On iki, on və səkkiz.
- Adları nədir?
- Mustafa, Mürtəza və Müctəba.
- Atanın peşəsi nədir?

Yalan silsiləsini uydururdum. Yadıma düşdü ki, bunlar Tənumə həbsxanasında Xomeyni keşikçisi axtaranda əksər uşaqlar “Biz kənnasıq” deyirdilər. Çoxları heç “kənnas” sözünün mənasını bilmirdi. Amma “kənnas”ıq deyəndə onlardan əl çəkir, işləri olmurdu. (Buna görə də) hamı bu sözü işlədirdi.

- Kənnas (süpürgəçi), - dedim.
- Nə üçün iranlılar hamısı süpürgəçidir? – deyə BƏƏS zabiti soruşdu.

- Bütün iranlılar süpürgəçi deyillər, Xomeyninin inqilabı süpürgəçilərin inqilabıdır, - deyə iranlı tərcüməçi dedi.

Anam deyirdi: “Yalan yalan gətirir. Birini dedinsə ardınca on dənəsi gəlir”. O bizə hətta məsləhətə görə yalan danışmağı da öyrətməmişdi. Hər bir yalanla ürək döyüntülərimin sayı da dəyişirdi və üzümə hücum edən qan cərəyanının sürətini hiss edirdim. İzi itirmək, özüm və ailəm haqqında heç bir nam-nişan qoymaq istəmirdim.

- İran klubu haradadır? – deyə soruşdu.
- Bilmirəm, - dedim. Mən şagirdəm. Yalnız məktəbdən evə gedən yolu tanıyıram.

- Ərvənd klubu haradadır?

- Bilmirəm.

- Anneks klubu? Bilyard klubu? Qayıqsürmə klubu?

Hər dəfə “bilmirəm” dedikdə amperi yüksəlirdi. Yerindən qalxdı və əsəbi halda “Mən sağam” yazılan kağızı mənə göstərüb dedi:

- Bu nəyin paroludur?

- Bu parol deyil. İki sözdür. Sağ olma xəbərimi ailəmə çatdırmaq istəyirdim.

- Bir nəfər buraya qədər gəlibsə, demək hər şeyi bilir. Əgər bizim cavabımızı bilmirəmlə vermək istəyirsənsə, sağ qalma xəbərin ailənə çatmayacaq.

- Mən ölməkdən qorxmuram. Mənim qorxum burada sağ qalmaqdandır.

Hər biri bir rol oynayırdı. Biri əsəbiləşir, digəri onu sakitləşdirirdi. Biri vurur, digəri “vurma!” deyirdi. Biri ələ salır və gülür, digəri isə ona “gülmə!” deyirdi. O iranlı müstəntiq də sözlərini kəlməkəlmə digər iki nəfər üçün tərcümə edirdi. İranlı kişinin əsəbiliyi digər iki iraqılı BƏƏSçidən daha çox idi. O iki nəfər sualların istiqamətini inqilaba, İmama və islama yönəltdilər.

- Nə üçün iran xalqı inqilab etdi və şahı istəmədi?

Hələ sualı bitməmiş digər iraqılı BƏƏSçi zabit soruşdu:

- Şah əleyhinə kimlər inqilab etdilər?

- Nə üçün Xomeynini sevirsiniz? – deyə birinci zabit yenidən dilləndi.

- Nə üçün Peyğəmbər (s) üçün bir salavat, Xomeyni üçün isə üç salavat deyirsiniz? – İkinci zabit yenə soruşdu.

Onların suallarının hücumuna məruz qalan mən İmamın çıxışını xatırladım. İmam buyururdu: -“Müharibə inqilabı ixrac etmək üçün bir fürsətdir”.

Qonşu ölkəyə göndərilmiş inqilab səfiri olduğumu və ilahi təqdirin bu missiyanı mənim üçün yazdığını hiss etdim. Bilmirəm nə üçün belə düşündüm ki, onlar həqiqətən bilmirlər və onları doğru yola yönləndirmək mənim missiyamdır. Onların sual verməsinə sevindim. Aydın nitqlə Məhdiyi-məvud məscidinin etiqad dərslərində, minbərlərdə Quran və inqilab haqqında öyrəndiklərimi bəyan etdim. Müstəzəf və miskin arasındakı fərqi, şahın islamı ilə inqilab islamı arasındakı fərqi,

müstəmləkəçiliyi, imperializmi və s. izah etdim. Allah bilir, onlar ürəklərində mənə nə qədər gülürdülər. Bu qədər sual-cavabdan sonra istehza ilə dedilər:

- Bizim üçün Xomeyni inqilabını gətirmisən?
- Nə təlimləri almısan? – deyə sonra soruşdu.
- Təcrübi bilikləri, riyaziyyat dərslərini, biologiya və kimyanı yaxşı bilirəm.

- Hərbi təlimi harada almısan?
- Mən hərbi təlim almamışam. Qırmızı Aypara cəmiyyətinin üzvüyəm.

Birdən iraqılı BƏƏS zabiti belinə bağladığı silahı göstərib dedi:

- Bu nədir?
- Silah.
- Hansı növ silahdır?
- Bilmirəm. Mən silahları tanımıram.
- Belə görünür ki, sağ qalmaq istəmirsən. Siz Xomeyninin iyirmi milyonluq ordusunun tərkib hissəsisiniz. Həm də silahdan başınız çıxmır, eləmi?

Naməlum bir hissə dalmışdım və bu hissə yalnız susmağı tələb edirdi.

- Nə üçün danışmırsan? Nəyi gözləyirsən? – deyə iranlı tərcüməçi soruşdu.

- Allahın mənə rəhm etməsini gözləyirəm.

Əlindəki qələmi mənə tulladı. Sonra da gəlib yanımda dayandı. Hər bir sualla birlikdə əlindəki qələmi var gücü ilə başıma sıxırdı. Əlinin təzyiqi ağır qurğuşun tək başıma çökürdü. İraqlılara xoş gəlmək üçün hər şey əl atırdı. İraqlıların xəbərdarlığı ilə üzləşəndə deyirdi:

- Bunlar hamısı Xomeyninin fədailəridir.

Allaha şükür edirdim ki, onların məndən istədiyi bir çox məlumatları heç bilmirdim.

- Nə üçün danışmırsan, - deyə yenə soruşdu.
- Mən bir şagirdəm. Yalnız evdən məktəbə gedən yolu tanıyıram və bilmədiklərim üçün cəzalanıram.

Dindirmə çox uzun çəkmişdi. Təəccüb edirdim ki, mənə nə üçün buraxmırlar. Yoxsa, bu cəfəngiyat və uydurmalar onların işinə yararlıdır? Özlüyümdə dedim ki, kaş bu nəfəs son nəfəsim olaydı və qurtulaydım. İlk dəfə idi ki, bu sonu görünməyən intizar başa çatsın deyə saniyələri sayırdım. İranlı müstəntiqin sualları zəhərli sancmalarla dolu idi.

- Peyğəmbərdən (s) bir hədis də de, hidayət olaq, - iraqılı zabit dedi.

Güclü bir insanın əllərində sıxışıb qalan sərçə kimi çırpındım ki, xilas olum. Hər neçə dəqiqədən bir əllərini güc nümayişi olaraq bir-birinə sıxırdı. Özlüyümdə Allaha dedim: “İlahi, mənim həyatım və xilasım sənə sonsuz qüdrətinin himayəsindədir”.

Söyüş söymək və çirkin sözləri ifadə etmək onun üçün bir əyləncə idi. Kaş bəzi sözlərin əyninə paltar geyindirə biləydim ki, çirkinliyi azalsın və onları burada yazsa bilim. Sözlərin üstünə pərdə çəkmək də bir növ islam əxlaqıdır. Ailəm tanınmasın deyər özüm üçün yeni üzvləri, peşəsi və adresi olan yeni bir ailə uydurmuşdum. O iranlı tərcüməçinin haralı olduğunu bilmirəm. Amma Abadanı küçəbəküçə tanıyırdı. Mənə dedi ki, tehranlıyam və Tehranı yaxşı tanıyıram. Hərçənd, arada yalan danışdı. Məsələn deyirdi ki, mən səni və bacını inqilabdan qabaq görmüşəm. Hicabsız filan klubun yolunda filan yerə gedirdiniz. Bir halda ki mən Məryəmlə Şiraz səfərində tanış olmuşdum və ümumiyyətlə, Məryəmin əsl adı Şəmsi idi. Bu uydurma ailə ilə əsirlik bacım Məryəm üçün çox narahat idim. Öncədən uzlaşmağa və məndən hansı sualları soruşacaqlarını təxmin etməyə heç bir fürsət yox idi. Öz iztirabımda çabalayırdım. Məryəmin nəfəs səsinə və boğazını arıtlamağını arxamdan eşidir, amma onların proqramlarının nə olduğunu bilmirdim. İraqlıların Ququşa xüsusi rəğbəti var idi. O, onlar üçün ərəb dilində mahnı oxumuşdu. Bilmirəm nə üçün bu xanəndənin səsinə eşidən kimi hamısı otaqdan çıxdı. Yavaş-yavaş Allahın ümidinə buraxıldım. Arxaya döndüm və bəli, Məryəm düz arxamda oturmuşdu. Yalnız sakitcə, işarə və pıçıltı ilə bunları deyər bildim: “Bizim yalnız on iki, on və səkkiz yaşlarında Mustafa, Müctəba və Mürtəza adlı üç qardaşımız var. Atamız süpürgəçidir”. Orada gözlərim dilimin əvəzinə danışdı.

Davamlı olaraq cavablarımı əzbərləyirdim ki, unutmayım. Çünki yalançının unutqan olduğunu bilirdim. Onların getməsi ilə mənim istintaq növbəm sona yetmişdi. Məryəmin gözləri kəsilməyə hazır günhasız quzunun gözləri kimi gözlərimdən xəbər alırdı. Yanından ötdüm və dedim: “Allaha həmd olsun!”

Yenidən təhlükəsizlik eynəyi, bir də dolanbac dəhliz var idi. BƏƏS əsgəri baş örtüyümün ucunu dartırdı. Açarın dəmir sandıqçanın qıfılında fırlanma səsi məqsədə çatdığımızdan xəbər verirdi. Qapı açılan kimi sürət və şiddətlə sandıqçanın içinə atıldım. Belə ki alnım səhiyyə qovşağının alçaq divarına dəydi. Alnımın üzərində bir girdəkan göyərdi. Gözətçi əllərini divara söykədi. Üzümü divara çırpıb: “Tərpənmə”, - dedi.

Sonra sandıqçadan çıxdı və qapını qıfılladı. Kamerada kimsə yox idi. İstintaqdan qayıtdıqda sanki dağıntının altından çıxarılmışdım.

Kameranın boş olması məni şübhəyə salmışdı ki, bu həmin kameradır, yoxsa yox. İstintaqın bütün sualları beynimdə təkrarlanırdı. Bütün anlarda kölgəsinin və əllərinin ağırlığını arxadan hiss edirdim. Əlini çiynimə qoyacağından qorxurdum. İki əlim divara söykənmiş halda az qalırdı ki, gicgahım partlasın, beynim yerindən oynasın. Özümü hiss etmirdim. Divarın üzərinə düşən kölgə olduğumu düşünürdüm. Bilmirdim bu simalar əvvəldən bu qədər nəhs və iyrənc olub, yoxsa əməlləri onların çöhrələrini bu günə salıb? Qartal gözüne bənzəyən gözləri məni daha çox qorxuya salırdı. O vəziyyətdə bundan artıq qala bilmirdim. Özlüyümdə dedim ki, insan bir dəfə ölür, geri dön və qulağının dibinə birini ilişdir. Özümü toparladım, qaşlarımı çatdım, bütün qəzəb və nifrətimi gözlərimə, gücümü isə yumruğuma topladım. Boynumu düzəltdim. Sürətlə geri döndüm ki, arxamı görüm və bu qorxudan xilas olum. Amma orada qarışıq və pərişan xəyallardan başqa kimsə yox idi. Yerə sərdiyimiz adyalları, bir küncdə qalmış iki plastik kasa və dörd stəkanı görüb öz sandıqçamız olduğuna əmin oldum. Heç şübhəsiz, bacılarımı da dindirməyə aparmışdılar. Öz düşüncə və xəyallarımın sandıqçanın əvvəlki sakinlərinin rəsm və yazıları qarşısında dayanmışdım. BƏƏSçi gözetçi hər neçə dəqiqədən bir nəfəsliyi açır və bir şey deyirdi. Ərəb dilini yaxşı bilməməyimə sevinirdim.

Nə qədər zaman keçdiyini bilmirəm. Bəlkə də bir neçə ay və ya bir neçə il. Zaman ölçüsü anlamsız idi. Amma nəhayət bir əsgərin möhkəm və güclü ayaq səsi, ardınca isə zəif ayaq səsləri, daha sonra sandıqçanın qapısının açılması, Fatiməni görməyim, eyni ardıcılıqla bir neçə dəqiqədən sonra Məryəmin gəlməsi və bir az sonra da Həlimənin gəlişi mənim yalnızlığıma son qoydu. Dörd nəfər tamamlandıqdan sonra istintaqlarımız haqqında məşvərət etməyə başladıq. İttihamlarımız bir-birinə bənzəyirdi: “İmama, inqilaba və İran İslam Respublikasına sevgi”.

Mehr (23 sentyabr – 22 oktyabr) ayının iyirmi doqquzu idi. Hərbçilərə və müharibə təcrübəsi olanlara görə, o günün sabahına qədər müharibə sona yetməli idi. O bir neçə işıq zolağı dəmir sandıqçanı bir az aydınlatmışdı. Binanın hansı şəhərdə yerləşməsi və necə bir bina olması haqqında heç nə bilmirdim. Amma dördümüz də öz ətrafımıza fırlanır, yeni kəşfimizi elan edirdik. Kameranın sonunda alçaq divar var idi. Divarın arxasında unitaz və duş altlıqlı hamam var idi. Divarın digər küncündə toxunma simli şəbəkələrin çərçivəsində bir parça zəif işıq solğun-solğun qaranlıq əşyalara və divralara, daha önəmlisi isə bizim

çöhrələrimizə saçırdı və biz bu işığa “qədəmlərin mübarək” deyirdik. Amma əfsus ki, bu zəif işığa nəzarət də bizim iradəmizdən xaric idi. Bu işıq saçıyan pəncərənin qarşısında, qarşı divarda başqa bir nəfəslik var idi və biz, bu nəfəslikdən hava və həyat umurduq. Amma özü təkbaşına bizə səssiz ölüm bəxş edə və BƏƏS rejiminin neçə yüz illik kin və qəzəbinin intiqamını bizdən ala bilərdi. Bu nəfəslik qışın sümük sızladan soyuğunu və yayın nəfəs kəsən küləklərini unutmağa qoymurdu. Həm Sibir soyuğunu, həm də Afrika istisini yaratmağa qadir idi. Bu pəncərənin üstündə Günəş işığının şüalarını sandıqçanın daxilinə dəvət edən bir neçə sıra jalüzə bənzər dəmir barmaqlıq var idi. Hər dəfə bu işıq qonaqlığı təşkil olunanda gəncliyimin mübarək günlərindən birinin gözümlə önümdən keçdiyini anlayırdım. Sandıqçanın qapısının ətrafı plastik lentlə izolasiya olunmuşdu ki, içəri heç bir işıq, yaxud səs girib və ya çıxmasın. Saniyələri sayırdıq ki, dəqiqə olsun. Dəqiqələri sayırdıq ki, saat olsun. Saatları sayırdıq ki, günə çatsın və sürətlə gözümlə önümdən keçsin. Biz, məhdud bir fəzada çox problemlərlə üz-üzə idik. Amma birlikdə olmaq yeganə sevincimiz idi. Qapı açılanda onların baxış oxunun yarasından qorunmaq üçün dərmə-deşik axtarırdıq. Amma hər neçə dəqiqədən bir qapı açılır və onlara görünməli olur və sayılırdıq. Bu sandıqçada həyatın axışının adiləşməsini istəmirdik. Hərçənd, gələcək günlərin və başqa sabahların qorxusu zamanın keçməsini adiləşdirmirdi. Orada hər şey daş və dəmirdən ibarət idi. Hətta insanlar da daşlaşmışdılar. Baxışlarında və davranışlarında heç bir incəlik yox idi. Eşidilən yeganə səs hətta əzablı və solğun bədənlərdən çıxmağa heyi olmayan nalələr idi. Dər-divara, məhbusların cansız bədəninə dəyən kabel zərbələrinin səsi ana nəvazişlərini əvəzləyir, atamın səsini tərənnüm edirdi.

Nəfəslik açıldı və nərəyə bənzər səs qulaqlarımıza əzab verdi. O vəhşi səsin arxasında nəfəsliyin enindən daha böyük bir sifət göründü. Əli kürəktək içəri girdi və nə isə istədi. Heç birimiz onun məqsədini anlamırdıq. Bizdən bir neçə kəlmə artıq ərəbcə bilən yazıq Həliməni köməyə səslədik.

- Həlimə, nəfəslikdən içəri uzanan bu əl nə istəyir?

Çığırtılarından daha tez qurtulmaq istəyirdik. Axı, bizim bir şeyimiz yox idi. Əl-qol hərəkəti ilə yeməyi yamsıladı. Aha! Anladıq. Qabları verdik və iki kasa şorba aldıq. Şorba, sıyıq düyü və üzərində qaştaq parıldayan bir neçə mərcidən ibarət idi. Dördümüz də elə bir kasanın ətrafına dəvət olunmuşduq ki, heç birimizin ona əl uzatmağa meyli yox idi. Amma daha çox əzablara dözmək üçün güc qazanmalı, enerji

yığmalı idik ki, əldən düşməyək. Uşaqlara dedim: “Uşaqlar, yeyin. Bu, bu günün yeməyidir. Bu gün mehr ayının otuzudur. Sabah müharibə bitəcək. Biz azad olacaq və öz süfrəmizin başında oturacağıq”.

Bu cümlə ürəyimizə səpilən ümid toxumu idi ki, digər günlərə, ondan sonrakı çətinliklərə dözə bilək.

Yatmaq vaxtı idi. Beynim göz qapaqlarımla yola getmirdi. Amma hələ də ayaq üstə dayanmış və ya iraqlıların baxışının ağırlığından uzaq bir sığınacaqda növbə ilə otururduq. Günəşdən payımıza düşən o qədərinə də qaranlıq çökmüş, yatmaq vaxtı olduğunu bildirirdi. Amma bayırdan gələn nalə və fəryadlar gözümüzü yummağa imkan vermirdi. Adyalları bölüşdürdük. Mənə və Fatiməyə bir adyal, Həlimə və Məryəmə də bir adyal düşdü. Bir adyalı altımıza sərdik. Digər adyalı isə ayaqqabılarımızın ətrafına dolayıb, quru və cod balış düzəldtik və ümid etdik ki, yuxu bizi özü ilə daha yaxşı və daha təhlükəsiz yerə aparsın.

Növbəti günü səhər qərara gəldik ki, yemək paylananda BƏƏS əsgərinin nəhs baxışlarından amanda qalmaq üçün çörək arabasının səsini eşidən kimi şorba kasasını verib-almaq üçün növbə ilə nəfəsliyin qabağında dayanaq. Beləcə, Hikmət çağırdıqları və bizim “Nikbət” (bədbəxtlik) adı verdiyimiz BƏƏS əsgəri içəri göz gəzdirməyə macal tapmasın. Heç bir söz söyləmədən və baxışlar kəsişmədən çörəyi və şorbanı alıb bir kənara çəkilək. O günün sabahı püşk mənim adıma düşdü. Aclığın şiddətindən qarnımın nalələri mənə son gecənin laylasını – Ağanın həmişəki şeirini və hüznü fəyezini xatırlatdı. Onu yada salaraq öz-özümə zümzümə edirdim:

Əgər göz, ağıl, zəka və ruh getsə də sən getmə, ...

Doğrusu, anam məni necə tapacaq? Atam cibinə girən qızının bu daxmada və bu şəraitdə yaşadığını görsəydi, nə hala düşərdi? Heç şübhəsiz, bu qüssənin yükü altında beli sınırdı. Bu fikir və xəyallarla dərin bir yuxuya getdim.

Sabah səhər qonşu kameraların, vurulan təpiyin və yaxınlaşan çörək və şorba çarxının səsini eşidərək yuxudan atıldım. Əllərimi çörəkləri almağa hazır vəziyyətdə tutmuşdum ki, nəfəslik açıldı. Bir addım qabağa getdim. Amma “Nikbət”in heybətli sifəti yerinə anamın gözəl və nurani simasını gördüm. Gözlərimə inanmırdım. Bir daha baxdım. Aman Allahım, bu, anam idi. Yaradılışın ən gözəl şedevri olan anam. O anam ki, yaxası daim süd iyi verirdi. Həmişəki kimi mavi məxməri şalını boğazının altından bərk-bərk düyünləmişdi. O anam ki, həmişə mənim üçün şeir oxuyurdu.

Göz yaşları üzümü islatmışdı. Ay üzünü görmək üçün çox darıxmışdım. Yavaşca çağırdı: “Məsuməcan, gözümün nuru. Sənin üçün isti küncüdlü çörək gətirmişəm”.

İnana bilmirdim. Bu anam idi. Mənim üçün İraq çörəyi əvəzinə ev çörəyinin iyini verən yumru və isti küncüdlü çörək gətirmişdi. Bir-bir sayır və əllərimin üzərinə qoyurdu. Bütün qucağım çörəklə dolmuşdu. Mən həyatımın ən gözəl çöhrəsinə baxa-baxa qalmışdım. Çörəklər o qədər isti idi ki, bütün əlim, üzüm və sinəm onların hərərətindən yanırdı. Amma dörd əvəzinə qırx çörək sayıb verdi. Qəhərlə yalvarıb dedim: “Anacan, çox ver, burda bizə yemək vermirlər”.

- Yox, anan qurban, hər ay bir çörək ye, bəsdir.

Hələ yumru çörəklər qucağımda, anamın təsviri gözlərimin hədəqəsində idi ki, birdən ardıcıl təpik və nəfəsliyin açılma səsinə yuxudan atıldım. Nəfəslik açıldı. Mən sandıqçanın bir küncünə düşmüşdüm və soyuq tər bütün bədənimə islatmışdı. Bütün bədənim tirtir əsirdi. Ayaq üstə dayanmağa təqətim yox idi. Ürəyimin döyüntü səsi gürz kimi başıma çırpılırdı. Göz yaşı bütün üzümü, tər isə bədənimə islatmışdı. Fatimə cəld şorba növbəsindəki yerimi tutdu. Fatimə, Həlimə və Məryəm hər üçü pərişan və nigaran halda ətrafıma toplaşmışdılar. Əllərimi və üzümü tutmuş, deyirdilər:

- Nə üçün əlin və üzün bu qədər istidir?
- Qızdırman, titrətmən var? Soyuqlamısan?
- Nə üçün bədəninə tər isladıb? Axı, kameranın havası soyuqdur.
- Ağlamısan, yoxsa tərən yaşıdır?

Bir müddət keçdi. Amma hərəkət etməyə və ya danışmağa heyim yox idi. Bir saatdan sonra özümü ələ alıb, yuxumu danışa bildim. Hər biri yuxumu bir növ yozdu. Yusif Valizadənin yuxusunu yozan Məryəm dedi:

- Artıq bir həftədir ki, ailən səni itirib. Əslində bu yuxunun yozması odur ki, inşallah, anan sənin əsir düşməyindən xəbərdar olacaq.

Anamın yeni küncüdlü çörəyinin iyi səhər şorbasını yeməyə qoymadı. O sirli sandıqçanın bir guşəsindən hər gün bir sir açılırdı. Hələ də oranın hara olduğunu bilmirdik. Növbəti günlər nəfəslik daha az açılır və daha az sayılırdıq. Nam-nişanımızı daha az soruşurdular. Amma o zəif işığın sönməməsi heç şübhəsiz, sandıqçaya kamera yerləşdirilməsini düşünməyimizə səbəb oldu. Bir an belə təhlükəsizlik hiss etmirdik ki, hicabımızı çıxaraq və ya o lənətə gəlmiş hamamdan istifadə edək.

Bir neçə gün qalandan sonra gecə paltarlarına bənzər uzun və güllü paltarlar gətirdilər. Dedilər ki, bu qadın məhbusların paltarıdır. Amma

biz heç bir vəchlə paltarları qəbul etmədik. Onların bizi qeyri-rəsmi və ev paltarında, hətta başmaqsız və corabsız görməsini istəmirdik. Hərçənd, corablarımızdan sanitariya məmulatları olaraq istifadə edirdik.

Hər zaman hazırlıqlı vəziyyətdə idik. Günün hər saatında onların ayaq səsini eşidən kimi ayağa qalxır və dayanırdıq. Həlīmə xüsusi eşitmə qabiliyyətinə malik idi. İlkən xəbərləri qapının altından və dəhlizin ortasından eşidirdi. Əlbəttə, bəzən bir söz eşidirdi və biz günlərlə o bir kəlməni yozur və izah edirdik ki, bəlkə yaşadığımız ruhsuz və xəbərsiz dünyaya ruh bəxş edək. Növbə ilə qapının altında keşik çəkirdik ki, bəlkə bütün bu təhlükəsizlik qatlarının arasından qulağımıza bir söz çatsın.

O sandıqçaya yerləşməyimizdən hələ bir həftədən bir az çox keçməmişdi ki, yenə uzaqdan çoxlu ayaq səsləri eşidildi. Səs getdikcə yaxınlaşırdı. Sandıqçamızın qapısının qarşısında dayandılar. Biz hamımız şam və işa namazlarını qılırdıq. Nəfəslik açıldı. Amma biz namaza davam etdik. Soruşduqları ilk sual bu oldu:

- Hər şey yaxşıdır? Bir şeyə ehtiyacınız yoxdur ki?
- Yox, hər şey yaxşıdır, - dedik.

Mümkün qədər onlardan bir şey istəməməyə üstünlük verirdik.

- Siz cənab prezident Səddam Hüseynin qonağısınız, - dedilər. Nə üçün namaz qılırsınız? Sizin əlinizdə cənnətin açarı var, axı!

Cavabsız suallarını bu ifadə ilə bitirib getdilər: “İran xilas olmuşdur. Siz İraqda qala bilərsiniz”.

Özlərini o qədər dartmış, qürur və təkəbbürlə danışmışdılar ki, elə bil şahın bıığı üstündə nağara çalırdılar. Onların bu qədər şənlənməsindən və “İran xilas olmuşdur” sözündən ürəyimizə ağır bir kədər çökdü.

- Şübhəsiz, onlar bizim əhvali-ruhiyyəimizi pozmaq istəyirlər.
- Allahın vədi haqqdır.
- Biz Allahla iş görürük, ziyana uğramırıq.

Amma onlar hər gün daha da sevincli olurdular. O müddətdə orada heç bir iranlının və ya dostun dilindən bir söz eşitmədik. Aban ayının (23 oktyabr – 21 noyabr) ortaları idi. Dəhliz izdihamlı idi. Onlar sevincdən hay-küy salır, ayaqlarını yerə döyürdülər. Radionun səsi də dəhlizi bürümüşdü. Hədsiz sevincdən yerə-göyə sığmırdılar. Nə qədər sevincli olduqlarını qapı və nəfəsliklərə vurduqları zərbələrlə göstərirdilər. Onlar həbsxana müdirinin icazəsi olmadan qapımızı açmırdılar. Amma o gün davamlı olaraq qapını açır, bizə salam verirdilər. Hər dəfə salam verəndə Fatimə qeyzlə deyirdi: “Allah sizi öldürsün. Nə olub, nə istəyirsiniz?”

O gecə şam yeməyini əvəz edən pomidor suyundan sonra iki dəfə çay verdilər. İkinci çay şübhəli idi. Nə isə baş verdiyini göstərirdi. Mən əsla çay əhli deyildim. Hər dəfə uşaqlara deyəndə ki, mən çay əhli deyiləm, Fatimə soruşurdu: “Bəs nə əhlisən? Mən də gülərək: “Abadan əhliyəm”, - deyə cavab verirdim. Mənim çay payım adətən Məryəmə nəsb olurdu. O, çaya çox meyli idi. Amma o gecə heç kim ikinci çayı içmədi. Dördümüz də qulaqlarımızı şəkləmiş və qapıya dayamışdıq ki, bəlkə BƏƏSçilərin bu davranışını izah edəcək bir söz eşidə bilək. Yenə çəkmələrin və xumar gülüşlərin səsi eşidildi. Yenə də bizim kameramıza yaxınlaşdılar. Nə var idisə bizim kameranın ətrafında idi. Səslər kəsildi. Nəfəsləyin açılacağından qorxub geri çəkildik. Amma yox, qarşdakı kameranın qapısını açdılar. Bir yeni və önəmli məhbub gətirdilər. Hələ qapını bağlamamışdılar. Deyəsən istintaq aparılmamışdı. Bütün bu səsküyün arasından uğursuz “İran xilas olunmuşdur” ibarətini dəfələrlə eşidirdik. Səslərin arasından fars dilində “Yoldaşlarım haradadır?” – soruşan birinin səsinə eşitdik. Təəccüblə bir-birimizə baxdıq. Yeni iranlı əsir gətiriblər!

- Demək, hələ müharibə bitməyib?

İki saat keçdi. Amma biz hələ qulaq falına dayanmışdıq. Bu dəfə qapı açılanda kimsə ondan ingilis dilində soruşdu:

- Adın nədir?
- Məhəmməd Cavad Tondquyan.
- Vəzifən nədir?
- Neft naziri.
- Harada əsir alınmışsan?
- Əhvaz yolunda.

Qapı bağlandı.

Mat-mat bir-birimizə baxırdıq. Eşitdiyimizə inana bilmirdik. Məhəmməd Cavad Tondquyan, İranın neft naziri də o lənətə gəlmiş caddədə əsir alınmışdı.

Özümdən soruşdum ki, nə üçün onu bu qədər yüksək səslə sorğuya çəktilər. Nə üçün ona “Sakit ol!” demədilər. Yaxud onunla nəfəslikdən danışmadılar və s.

Onun səbirli və salamat olması üçün dua edir, “Əmmən yucibu ...” oxuyurduq. Çalışırırdıq ki, biz də nəfəslikdən bayıra fars dilində bir-iki söz tullayaq. Bəlkə o da bizim ismarıcımızı aldı. Buna görə də növbəti günün səhəri sübh namazından sonra on dəfə uca səslə “Əmmən yucibu ...” oxuduq və sonra vəhdət şüarı səsləndirdik. Növbətçi nəfəsliyi açıb çığırdı:

- Sakit olun, dua oxumaq yasaqdır.

Amma nəfəsləyi açıq saxlayıb, hədələr yağdıran növbətçiyə məhəl qoymur, duaya, xüsusilə vəhdət şüarına davam edirdik. Bilirdik ki, beləcə o, mütləq, bizim iranlı olduğumuzu anlayacaq. O gündən sonra gündəlik namazların ardınca dua oxumaq bizim daimi proqramımıza çevrildi. Başqa bir kəlmə eşitmək ümidi ilə qapının altında çömbəlib otururduq. Beləcə bir neçə gün keçdi. Bir gün şorba gətiriləndə bizim sıranın nəfəsləyi bağlanıb qarşıdakı sıranın nəfəsləyi açılarda “Sübh yaxındır” – deyən başqa uca bir səs eşitdik.

Bu ismaric haradan, kimin üçün və kim tərəfindən idi? Bilmirdik, amma heç şübhəsiz, düşmən cəbhəsindən deyil, dost cəbhəsindəndir. Bu o demək idi ki, biz tək deyildik. Bu ismaric o qazamatın zülmətində qəlbimizə saçan bir işıq kimi idi.

Əsirləri iki yerə bölmüşdülər. Bir dəstəyə “atəşpərəst məcuslar”, digər bir dəstəyə isə “dəccallar” deyirdilər.

Deyəsən, geniş istintaqlardan sonra bizi birinci dəstəyə aid etmişdilər. Bizim istintaqımız dayandırılmışdı. Amma qonşularımızın aparılıb-gətirilməsi hər gün daha da artırdı. Söhbətlərindən anlaya bilmişdik ki, qonşularımız burada daha uzun zaman qalmışlar və bu, gözətçilərin hamısını tanımaqlarına səbəb olmuşdur.

Dəhlizdən gələn səs-küyün gecəsi-gündüzü yox idi. Həmişə get-gəldə idilər. Əhvalları, davranışları şad və gümrəh olsa da kameraların şəraitini hər gün daha da çətinləşdirirdilər. Kameranın çirkli, üfunətli, dar və qaranlıq şəraitinə tab gətirməyə çalışdıqca onlar məşəqqət dairəsini daha da darlaşdırırdılar.

Fatimə dedi:

- Adətən, fəslin dəyişməsi və havaların soyuması ilə müharibələr bitir.

Soyuq vaxtıdan daha tez, həyat nəbzimizin atdığı o lənətə gəlmiş nəfəsləkdən pişvazımıza çıxdı. Bu soyuğa əsla etinasız qalmaq, onu hiss etməmək olmurdu. Soyuq anbaan çoxalır. Belə ki, payız fəslə olmasına şübhə etdik. Buna baxmayaraq, soyuğu bir-birimizə tələq etmək istəmirdik. Fatimə soruşdu:

- Yox, heç abadanlıqlar da üşüyərmi?
- Günəş bizim ciblərimizdədir.
- Ümumiyyətlə buranın istisi üç abadanlığının istiqanlılığındandır.
- Bu istiqanlılığınızla bu qədər kiçik kameranı isidə bilmirsiniz?

Amma hava anbaan daha da soyuyurdu. Bu soyuqla zarafat etmək olmurdu. Çənələrimiz titrəyirdi. Dişlərimiz şiddətlə bir-birinə dəyirdi.

Nəfəslərimizin isti havasını ovuclarımıza toplayırdıq ki, burnumuzun qızartısı getsin. Amma xeyri olmurdu. Nəfəslərimiz buza dönmüşdü. Əllərimiz və ayaqlarımız göyərmişdi. Qanın bədənimizdə donduğunu hiss edirdik. Qıvrılmışdıq. Hər birimiz payımıza düşən adyalı özümüze bürümüş, fikrə dalmışdıq. Hətta başımızı adyaldan çıxara bilmirdik. Amma bu adyallar soyuq tikanlı küləklərin şiddətinə dözməyə qadir deyildi. Uzun illər Abadanın 50-60 dərəcəlik qızmar Günəşindən bədənimizə yığılan istilik çox tez bitdi. Hər birimiz kameranın bir küncündə bükülüb qalmışdıq. Hətta bir kəlmə də kəsə bilmirdik. Ölümdən qorxmurduq, amma qərib ölünənədə aram və səssiz ölmək qorxunc idi. İndi artıq eskimoslar kimi buz sandıqçada heç bir vəsiyyət etmədən yalnız bəzən bir-birimizə baxırdıq. Heç birimizin əlindən bir şey gəlmirdi. Günorta oldu. Yemək kasasını vermək vaxtı gəldi. Nəfəslik açıldı. Sandıqçanın soyuq hava axınına isti buxar kütləsi daxil oldu. Nəfəslərin soyuq küləklərinin əsmə istiqaməti kameranın bir küncü olsa da kameranın hər yerini buza çevirmişdi. Donmağa və cənazələrimizin oradan çıxarılmasına, amma BƏƏSçilərdən bir şey istəməməyə razı idik. Ayaqlarımızda güc qalmamışdı. Oturaq halda və ya əl-ayağımızla hərəkət edirdik ki, bəlkə bu hərəkətlər bədənimizdə isti yarada bilsin. Həlimə dedi:

- Abadanın mordad ayının günorta istilərini düşünün.
- Axşama sağ çıxmarıq.
- İndiyə qədər də sağ qalmağımız mözüzədir.

Məsumca bir-birimizdən halallıq istəyən və vidalaşan baxışlarımız naməlum taleyimizin acı hekayəti idi. Bəzən dördümüz də gözümüzü nəfəslərin dəliklərinə zilləyir və səssizcə sandıqçamıza gələn nəhəng soyuqla mübarizə aparmağın bir yolunu tapacağımıza ümid edirdik. İsinmək üçün dördümüz də birlikdə adyallarımızın altında çömbəlib oturduq və dizlərimizi bir-birinə yaxınlaşdırıb, sıx saxladıq.

- Biz Allahın yanına gedirik, yoxsa Allah bizim yanımıza gəlmişdir? – deyə soruşdum.

Bilirdik ki, gün bitməmiş üzərimizə şaxıyan bu bir neçə işıq zolağı ilə heç olmasa bir iş görməliyik. Əgər gecəyə çıxsaq və gün batsa, soyuq kabusu bizi mütləq özü ilə aparacaq. Kabusla savaşağı qərara aldığımız. Onun bizi öz istəklərinə tabe etmək haqqı yox idi. Dördümüz də adyalın altında dizlərimizi qucaqlamışdıq və burnumuz beyin sümüklərimizin yanına iyi ilə dolmuşdu. İndi içimizdən biri könüllü olaraq soyuq divi ilə savaşa atılmalı, xəmir parçalarını ağızına tıxamalı idi. Yenidən böyük cidd-cəhdlə özümüzü nəfəslərin altına yetirdik. İlbiz kimi qıvrılırdıq.

Çörəyi günorta bizim üçün gətirdikləri xuruşda islatdıq və ondan yumşaq xəmir düzəlddik ki, soyuq kabusu ilə savaşımaq üçün silah kimi istifadə edək. Fatimə əyilir, Həlimə isə onun belinə çıxır və xəmiri kabusun ağzına atırdı. Sonra mən əyilirdim və Məryəm mənim belimə çıxırdı. Çörək xəmirilərini çətinliklə nəfəsləyin dəşiklərinə soxurdu. Bir küncdə tir-tir əsirdik. Naxışlı kaşılardan üzərinə yazılan sandıqçanın keçmiş sakinlərinin adına gözücü baxdım. O sakinlər ki, uzun illər bu soyuq kabusu, bu bitlər, birələr və iylərlə yaşaya bilmiş, sonda növbəti yolçu onları tanısın deyərək özlərindən yadigar qoya bilmişlər. Amma bizim orada olmağımızdan və qalmağımızdan yalnız bir payız keçirdi. BƏƏSçi gözətçi ara-sıra nəfəsləyi açır və daxildən əsən soyuq külək üzünə elə çırpılırdı ki, tükləri qarışırdı. Amma o, qəhqəhə çəkir və deyirdi:

- Hava soyuq deyil, zarafat edirsiniz.

Necə də öldürücü zarafat idi! Biz sadəcə bir zarafatın içində can verirdik. Hər dəfə öz ayağımızın üzərində dayanmağı qət edəndə bu dağıdıcı zarafat təkrarlanırdı.

Gözətçi qapını açdı. Yenə də alov kütləsi kameranın içinə axdı. Payımıza digər dörd adyal düşdü. O gecə soyuq kabusunun buynuzunu sındırırsa da o bizi yerə bərk vurdu və yaraladı. Dördümüz də soyuqladıq. Bədənlərimizin rəngi qaçmış, əzab çəkirdi. Növbənöv xəstəliklərin hökmranlığı altında tənqiyirdik. Şəbəkəli pəncərələrin içinə qoyduğumuz xəmirilər soyuğun qabağını bir az ala bilmişdi. Amma təəssüflər olsun ki, küləyin şiddəti onları qurudur və çörək parçası kimi üstümüzdə atırdı. Yeni adyallar cansız bədənimizə ziyafətə dəvət olunan ac bit-birələrin yuvası idi. Bilmirdik, çılpaq bədənimizə qamçıtək çırpılan amansız qasırgaların hücumundan qorunmaq üçün bir yol axtaraq, yoxsa bədənimizə düşən qaşınma haqqında düşünək. Bəzən səhər kasa verib, şorba almaq üçün nəfəsləyi açılarda bizim və digər məhbusların öskürək səsi qurumuş sinələrimizdən qalxan at kişnərtisi kimi eşidilirdi. Bu, bizim yeganə həyat əlamətimiz idi.

Nəfəsləyin üç dəfə açılıb-bağlanmasına öyrəşmişdik. Amma anladığımız ki, gecənin sonu dəhlizdə başqa bir çarx hərəkət edir, yanaşı və üzbəüz kameraların qarşısında dayanır, nəfəsləyi açılıb-bağlanırdı. Nəhayət davamlı olaraq nəfəsləyi açılarda qulaq falına çıxandan sonra məhbusun səsinə eşitməsək də gözətçinin səsinə eşidirdik. O deyirdi:

- Nə yeyirsən?

Bəzən "Nə yeyirsən?" sualından sonra deyirdi:

- Su iç, yaxşı olacaqsan.

“Yaxşı olacaqsan” ifadəsi həkimlərə xas idi. Demək, ehtimal ki o, həkim idi. Amma saxta həkim idi. Çünki hamıya su nüsxəsi verirdi. Əlbəttə, həmişə bir həkim gəlmirdi. Bəzən başqa bir həkim gəlir və başqa bir nüsxə verirdi: “İstirahət et”.

Bu həkimə “rahatlıq həkimi” deyirdik. Əsirlik əzabı, qütbət acısı, yalqızlıq qüssəsi və bütün duyğu və hisslərin zəncirlənməsi o qədər ağır idi ki, əzablı nəfəslərin təngiməsinə və vərəm öskürəklərinə yer qoymurdu. Elə isə gözləri bizə nə qədər az sataşsa, bir o qədər yaxşıdır. Qapının arxasında olanlar bizdən deyillər. Amma bu divarların arxasında oturanlar bizdəndirlər. Sağ və ya sol divardan bir zərbə səsi eşitmək ümidi ilə divara vururduq. Hamımız məhbus olsaq da daha pis vəziyyətə düşməmək üçün kimsə kimsəyə etimad etmirdi.

Payız keçmişdi və cücelərin sayılma zamanı gəlib çatmışdı. Divara çəkdiyimiz xətlərin sayı hər gün daha da çoxalır. Hər bir xətt gəncliyimizin bir gününü göstərir və qışın gəlişini elan edirdi. Amma hələ də müharibənin bitəcəyi sabahı və azad olunacağımızı gözləyirdim. Çillə gecəsi (Yəlda gecəsi) gəlib çatmışdı. Nənənin plovunun şirin iyi, qarpız dadı və günəbaxan tumlarının çıqqıltısı beynimdə fırlanırdı.

Zindanın bir küncündə bir dəqiqə daha artıq birlikdə olmaq üçün divarın himayəsində bir-birimizin yanında oturmuşduq. Heç birimiz ailəmizi düşünməyi başımızdan ata bilmirdik. Hər birimiz bir kəsi düşünür və aramla söhbət edirdik:

- Əgər evə gəlməyim beşi keçsəydi, Ağa altmış yerə baş çəkirdi. Görəsən indi o nə edir?

- Mənim ata-anam heç məni harada axtaracaqlarını bilmirlər.

- Əgər əmim Dezfulun Vəhdət bazasında şəhid olsa, heç kimin Xürrəmşəhrə gəlməyimdən xəbəri olmayacaq.

- Harada olduğumuzu anlasalar, qüssədən özlər.

- Haradan anlayıb bizi tapa bilirlər?

- Övladını itirən ananın gözü həmişə qapıdadır. Bir gün tapacağına ümid edir.

- Onlar bizim itdiyimiz yeri bilirlərmi ki, oradan başlasınlar?

- Hər bir müharibədə bir çoxları bir-birini itirir və bir çoxları isə bir-birlərini tapırlar. Nümunəsi biz dördümüzdük. Dörd ayrı ailə və mədəniyyətdən olduğumuz halda bir-birimizi burada tapdıq.

Qarıya baxırdım. Bu qarı mənim xoşbəxtliyimlə nəticələnə bilərmə? Çillə gecəsi iztirablardan, kədərlərdən, ata-anaların qəm-qüssəsindən, öz abır və heysiyyətimizdən, düşmənin üzüqaralığından və namərdliklərindən, uzaq üfüqlərdən söhbət etdik. Bizim Qeys adı ilə

tanıdığımız və nəcəfli olduğunu deyən əsgər nəfəsliyi açdı. O, on səkkiz-on doqquz yaşlı gənc idi. Baxışında şərərət daha az görünürdü. Bizim etibarımızı qazanmağa çalışırdı. Baxışlarında bizə münasibətdə gizli bir mərhəmət görünürdü. Qeys dedi:

- İşıqları söndürün.

Nə dediyini anlamırdıq. İşığı iki-üç dəfə yandırıb-söndürdü. Məhz o zaman bu işığın yanıb sönə bildiyini anladıq. Biz mütləq qaranlıqda hicablarımızı çıxara və hamamdan asanlıqla istifadə edə bilərdik. Fatimə dedi:

- Güman ki, otaqda həm dinləmə cihazı, həm də kamera var. Sözlərimizə diqqət etməliyik. Yoxsa, Qeys bizim söhbət etdiyimizi haradan bilirdi ki, nəfəsliyi açdı və işığı söndürdü.

Çillə gecəsindən sonra artıq qaranlıq düşən kimi kameramızın işığı sönürdü. Ən çirkin səs açarın dəmir qapıların qıfılnda fırlanması idi. Hansı ki gözetçilər xəbərsiz və həyasızca qarşımızda görünürdülər. Bir gecə qapı çox tələsik açıldı. İşarə və çığırtı ilə dedilər:

- Adyalları toplayın və bayıra çıxın.

Öncə gözlədiyim sabahın gəlib çatdığını düşündüm. Elə bildim ki, Fatimə demişkən, qış müharibəni saxlamışdır. Amma bu qədər adyal və bağlı gözlərləmi?

İstintaqdan sonra ilk dəfə idi ki, bizi sandıqçadan çıxarırdılar. İşıq o qədər güclü idi ki, gözümüzü qırpa bilmirdik. Sandıqça ilə müqayisədə çox uzun və böyük görünən dəhliz ətrafımıza göz gəzdirmək və qonşularımızı tanımaq üçün yaxşı fürsət idi. Hər birimiz bir söz deyirdik:

- Hansı tərəfdən gedək?

- Adyallar ağırdır.

- Həmişə biz onları minirik, indi də onlar bizi.

- Gün çıxdı.

Əsgər nəre çəkirdi:

- Sakit olun, sakit olun, eynəkləri gözlərinizə taxın.

İlk dəfə idi ki, eynəkləri kameradan bayırda taxırdıq. Bilmirəm, Qeys nə üçün bizə bir neçə saniyəlik görmək və danışmaq üçün fürsət verdi. Baxmayaraq ki, müntəzəm çığırdı: “Sakit olun! Susun!” Bir əlimizlə adyalları, digər əlimizlə isə bir-birimizin qolundan möhkəm tutmuşduq. Təhlükəsizlik eynəkləri ilə dəhlizdə korları yamsılayırdıq. İndi anladım ki, nə üçün Mirzə Həsən gözləri görmədiyi halda danışa bilmirdi. O yüz metrlik yolda yüz kəlmədən çox danışdıq. Yenə də Qeys vəzifəsinin

gərəyi olaraq kimsə səsimizi eşitməsin deyə kabellə yerə və dər-divara möhkəm çırpır və deyirdi:

- Sakit olun, danışmaq yasaqdır.

Üç aydan sonra ilk dəfə idi ki, səsimizi həmvətənlərimizə duyururduq. Yeni sandıqçaya çatdıq. Hər şey eyni ölçüdə, eyni şəkildə və eyni rəngdə olsa da bizim üçün yeni idi. Divarlar bizim yeganə əzab şərিকimiz, dərd ortağımız idilər. Tək-tək saydığım 1650 qəhvəyi kaşı daşdan ibarət divarlar. O divarlar ki, artıq bütün sirlərini bilirdim. Sanki dər-divar mülkiyyətimizin bir hissəsi idi və bizimlə birgə yer dəyişirdi. Amma 13 nömrəli kameranın divarları bizə daha tanış və daha doğma idi. Hər bir kaşı bir əzizin çərçivədəki xatirəsi idi. Xatirələr iti cisimlə, sənətkarlıqla, incə və yandırıcı şeirlərlə divarın üzərinə həkk olunmuşdu. Kaşılardan birinin üzərinə yazılmışdı:

Tabutumu uca yerə qoyun ki,

Külək bədənimin iyini vətənə aparsın.

Elə bir çərçivə ki, hər oxuyanın qəlbində və beynində iz buraxırdı. Yeni kameranın divarı üzərində bu pilot və hərbi qardaşların adı həkk olunmuşdu: Pilot Seyid Cəmsid Əvşal, Məhəmməd Salavati, Məhəmməd Siddiq Qadiri, Əlirza Əlirzayi, Huşəng Şərvin, Rza Əhmədi, Davud Salman, Əkbər Burani, Əhməd Süheyli, Əhməd Küttab, Məhəmməd Həddadi, Bəhram Əli Muradi, Fərşid İskəndəri, Mahmud Məhəmmədi Noxəndan, Hüseyin Ləşgəri, Həsən Zenhari, Mirməhəmmədi. Hər gün onların adını və əsir alınma tarixini əzbərləyirdik. İtənlərin sayı hər gün çoxalırdı. Bizim də kameranın tutqun kaşılarının üzərinə xatirə yazmaq üçün bir vasitəmiz olmadığına görə narahat idik. Bəzi adlar qara karandaşla qəhvəyi kaşılarda üzərinə yazılmışdı. Bu adları yalnız sandıqçaların sakini olan və gözləri qaranlığa alışanlar oxuya bilərdi. Maraqlı burasıdır ki, bəzi vaxtlar məmurlar və gözətçilər kameranın içinə girir və bütün divarları nəzərdən keçirir, amma bir şey görə bilmirdilər. Amma bizim üçün hər şey oxunaqlı idi. İndi artıq biz yalnız deyildik. Digər qardaşların da burada olmasını düşünmək bizə daha çox güc verirdi. Hər gün sandıqçanın bütün dərmə-deşiyini axtarırdıq ki, bəlkə başqa tanış bir ad tapaq, bizə bir xəbər çatsın və biz də divarın üzərinə bir rəsm, bir ad həkk edək. Işıq nəfəsliyini incələmək üçün növbə ilə əyilir və bizdən daha yüngül olan Həlimə yuxarı çıxır və oranı axtarırdı. Nəhayət böyük bir kəşfə nail olduq. Həlimə aşağı əlidolu düşdü. O mavi bir karandaş tapmışdı.

Allaha çox şükür etdik. Ehtimal etdik ki, o mavi karandaş sandıqçanın gizli əşyalarındandır. Məhbuslar onu bir-birlərinə miras qoyurlar. İndi

bizim bir barmaq buğumu boyda karandaşımız var idi. Kameralar müntəzəm təftiş olunur və məhbusların yeri dəyişdirilirdi. Biz onlar üçün nə qədər təhlükəli varlıqlar idik! Nə üçün bizi belə təftiş edirdilər. İlk gün hər şeyimizi bizdən almamışdılar mı?

Burada, yəni 13 nömrəli kamerada qışın gəlişi ilə soyuq kabusu çimir edir və bizə nəfəs almağa macal verirdi. Orada anladığımız ki, soyuq və isti bütün kameralarda eyni deyil. Bu sandıqçanın digər sandıqçalarla fərqi onda idi ki, qapının altında polad milin qapının qarnını deşib yerə sancıldığı yerdə mərci boyda bir dəlik var idi və oradan əsgərlərin çəkməsini görə bilirdik.

Soyuq qışın son günlərindən birində külək uzaq yoldan ürəklə aşiqanə mahnı oxuyan naməlum bir kişinin anlaşılmaz səsinə bizə hədiyyə etdi. Elə bir səs ki, həyat yoldaşı ilə görüşünün son anlarında qəlbədən gələn sevgi və rəğbətini tək demək yox, hətta hayqırmaq istəyirdi. Qəfəsdə əsir olmuş bir quş tək oxuyurdu ki, unudulmasın. Həm sözlər tanış idi, həm də musiqi. Dördümüz də qapının altından qulaq asırdıq. Nəhayət bir neçə aydan sonra yenə də sağ qalmağa çalışan bir səs qulağımıza dəydi. Külək şiddətlənir, simurqun səsi aydınlaşırdı. Onun səsinin aydınlığına mane olan yeganə şey nəfəslərimizin xışıltısı idi. Bu büsat gözətçiləri də məst etmişdi. O gün bizim Yöndəmsiz çavuş adlandırdığımız əsgər növbə çəkirdi. Deyəsən, o da bu tək qalan məhbusun səsinə məst olmuşdu. Səsinin inikası onun yalqızlığından xəbər verirdi. Sanki özü də səsinin hamını qapının altına çəkdiyini anlamışdı. Bu səs mənə Rəhmanı xatırlatdı. Həmişə hamam onun üçün canlı yayım studiyası idi. O hamama gedəndə hamımız hamamın qapısının qabağında oturur, canlı hamam konsertinə qulaq asırdıq.

Birdən içimdə itkin bir hiss oyandı. Qəhərlə oxuyan səs yavaş-yavaş naləyə çevrildi. Vücudunun dərinliklərindən qalxan ürək sızladan bir naləyə. Bir kişinin nalələrini eşitməyə dözə bilmirdim. Gözündən yaş axan bir kişini görmək həyatımın ən acınacaqlı səhnəsi idi. Həmişə düşünürdüm ki, kişilərdə göz yaşı vəziləri yoxdur. Gözləri əsla yaşlanmaz. Heç vaxt bir kişinin hönkürtüsünü eşitməmişdim. Heç vaxt atamın ağlamasını görməmişdim. Hətta qardaşlarım bir-birləri ilə gülüşəndə və mən hakimlik edəndə son fiti çalmazdan öncə məğlub olan tərəf üçün hönkürüb ağlayan da mən olurdum. Güman edirdim ki, qürur və qeyrət hissindən daha böyük gücdür. Amma məhbəs və zəncirin acı gerçəyi kişini də ağlamağa vadar edirdi.

O, başqa gecələrdə də bəzən öz aləminə qərq olur və səsi ilə hamını ayağa qaldırırdı. O, artıq sıradan bir səs deyildi. Əksinə, hamını aramlığa

səsləyən mələkəti bir nida idi. Belə ki Qeys və Həsən kimi bəzi növbətçilər ona oxumasını təklif edirdilər. Çalib-oxumağı çox sevən iraqlılar ona deyirdilər: “Sən Əbdül-Həlīm Hafizsən, oxu”.

Bir gecə digər gecələrdə olduğu kimi qapının altında çömbəlib qulaq falına çıxmışdıq ki, yenə tanış səs eşitdik. Amma şeir və mahnı bir-birinə uyğun gəlmirdi. Diqqətlə qulaq asdıqda onun bəzilərinin adını öz kameramızın divarlarında da gördüyümüz məhbus adlarını oxuduğunu anladıq. O, oxuyur və biz tez-tez adları yadımızda saxlayırdıq. Hətta bəzən bəzilərinin rütbəsini və əsir alınma tarixini də şeirlə oxuyurdu. İzi itirmək üçün mahnı ilə birlikdə cəh-cəh vururdu. Qeysi müşayiət edən Yunus adlı digər gözətçi masanın arxasından çıxırdı:

- Heyvan, nə üçün anqırırısan? Yaxşı oxu.

Bütün kameraların qapılarının altından yüngül gülüş səsləri eşidilirdi. Altı aydan sonra ilk dəfə idi ki, dördümüz də bir-birimizin gözlərinə baxır və ürəkdən gülürdük. Hansının (Fatimə, Məryəm və Həlīmə) üzünə baxırdımsa, hər birinin gülər üzü digərindən daha gözəl idi. Bütün o təzyiqlərin, ağrı-acıların və məhrumiyyətlərin içində gülüş çöhrələrimizə naxış sala bilən və bizə gücümüzü xatırladan ən gözəl təsvir idi. Baxmayaraq ki, bəzən gülüş səsləri arasından buranın zindan olduğunu xatırlatsın deyə nalələr də boylanırdı.

Təbiətin dövr etməsi tinglərin üzərinə qönçə qonmasından xəbər verirdi və mən həyətimizdəki bağın güllərinin iyini axtarırdım. Qış, ilin son günlərində bütün gücünü işə salmışdı. Bahar yellərinin səsi kameranın sükutunu poza və bizi qapıdan ayıraraq sandıqçadan bayıra, yəni əsas prospektə baxan divara doğru apara bilmişdi. Bir neçə gün olardı ki, dəhliz yenə izdihamlı olmuşdu. Açarların qapıların qıfıllarında fırlanma səsi, məhbusların bədənlərinə dəyən ardıcıl kabel zərbələri eşidilirdi. O nalələrin ardınca hansı kameraya gedirdikə, iraqlıların orada olmasına və yerimizin dəyişilməsinə məhəl qoymadan “Əmmən yucibu ...” və təvəssül duası oxuyurduq. Bütün sözləri ilk dəfə təcrübə edirdik. Nə müharibə görmüşdük, nə katyuşa səsi eşitmişdik, nə hava hücumundan müdafiənin nə olduğunu bilirdik, nə də əsirliyin mənasını anlayırdıq. Orada hamısını birlikdə sınaqdan keçirir və məşq edirdik. Yalnız inqilabı təcrübə etmişdik. Qulağımı küçəyə baxan divara möhkəm dayadım. Digər barmağımı isə o biri qulağıma tıxadım ki, içəridən heç bir səs eşitməyim. Gözlərimi bağladım ki, diqqətimi daha yaxşı toplaya bilim. Öz inqilabımızın küçə yürüşlərində eşitdiyim hər şey qulağımda səslənirdi. “Uşaqlar qulaq asın, inqilab, yürüş və Allahu Əkbər səsləri ...” - dedim.

Səslər getdikcə yaxınlaşırdı. Divarın və qapının arxasından eşitdiklərimiz xəyallarımıza həqiqət rəngi verirdi. Mücahidlərin və İraq xalqının zindanlara yaxınlaşmaqda olduğu, indi zindanların qapısının qırılacağı, hər şeyin bitəcəyi və gözlədiyimiz sabahın gələcəyi ümidi ilə dinləmə missiyasını Məryəmə tapşırıdım. İndi mən və Fatimə qapının altındakı mərci dənəsi deşiyindən dəhliz və zindanın hadisələrini müşahidə edirdik. Həlimə və Məryəm qulaqlarını küçəyə baxan divara dayamışdılar. Qapının altından hər növ səs və inilti eşidilirdi.

Gördüklərimi məruzə edirdim. Hamısı ərəb olan bir qrup qadın, kişi, uşaq və gənci dəhlizin sağ tərəfində, bizim qapılarımızın qarşısında sıraya düzmüşdülər. Kişiləri ayırmış, qadınları və uşaqlarını isə bir az o tərəfə, gözətçi masasına yaxın aparmışdılar. BƏƏSçilər mücahidlərin köynəklərini çıxardılar. Onlar alt köynəyi ilə bir küncdə dayandılar. Gözətçilərdən hansı gəlirdisə, mücahidlərin əynindən bir paltar çıxarırdı. Arvad-uşaqlarının qarşısında utanır, xəcalət çəkir, yalvarır, imtina edirdilər. Amma onların cavabı qamçıdan başqa bir şey deyildi.

Kişi məhbusları anadangəlmə lüt soyundurub ikiqat əymişdilər. O çarəsizlər əllərini dizlərinə söykəyib, bir cərgədə düzülmüşdülər. Nikbət, Yöndəmsiz çavuş və Qeyslə Həsəndən başqa digərləri onların belinə minir, bir dəstə isə kabellə onları haylayır, arvad-uşaqlarının qarşısında dövrə vurdururdular. Gözətçi masasının yanından arvadlarının səsini eşidirdik: “Vallah bu iş ayıbdır, haramdır”.

Gözlərimi açıb baxmağa utanırıdım. Göz qapaqlarımı gücüm yetdiyi qədər sıxırdım ki, açılmasın. Gözlərimə inana bilmirdim. Gördüklərim doğru idimi? Doğru görürdümmü? Qorxu içində Fatimənin gözlərini şahid tutdum.

- Fatimə, qoy, çığıraq. Bu nə biabırçılıqdır! Bunlar nə qədər həyasız və şərəfsizdirlər. Həya və insanlığı satmışlar, - dedim.

- Özünü ələ al. Bura təhlükəsizlik zindanıdır, - Fatimə dedi.

Qadınlarla məsafəmiz çox olduğundan mövzunu yaxşı anlaya bilmirdik.

Dünyada bu qədər vəhşiliyə və rəzalətə heç bir əsasla haqq qazandırmaq olmazdı. Hansı günah belə bir cəzaya səbəb ola bilərdi? Bəs insanlıq hara getmişdi? Məhbəs özü azadlıqdan başqa heç bir dərmanı olmayan əzabdır. Elə isə bu məhbuslarla nə üçün belə davranılmalıdır? Kaş heç bu kiçik dəlik olmayaydı və mən bu qədər rəzaləti gözlərimlə görməyəydim. Kaş onlarda zərrəcə insanlıq tapa və səhv olub, deyə biləydim. Bu mərhəmətsiz hay-küydə canıma vəhşi bir iztirab düşmüşdü. Bu tufanda sınıq qayıq tək okeanın təlatümlü

dalğalarına buraxılmışdım. Kameranın fəzasına heyrətamiz susqunluq və qorxu hakim kəsilmişdi. Heç birimiz dinmirdik. Hər bir söz dəlilik nişanəsi idi. Səhnə o qədər acınacaqlı idi ki, hətta beynimizdən keçirməyə də utanırdıq. Düşmənin bütün bu vəhşiliyinə və rəzilliyinə rəğmən sağ qalmağımız bir möcüzə idi. Bu səhnələr bir çox suallarımızın üstünü açdı. Ümumiyyətlə bura haradı? Bunlar kimdir? Bizə nə olacaq? Bəlkə biz də ölüm növbəsinə dayanmışdıq. Ruhumu o mərhəmətsiz qabalıqdan necə xilas edə bilərdim? Burada heç kim öz acı taleyindən qaça bilməz. Gördüyüm təsvirlərin hər parçasını pazel kimi bir-birinin yanına qoyurdum. BƏƏSçilərin çox çirkin və rəzil təsviri ortaya çıxmışdı.

Hər gecə bunun gəlib-gedən ən çətin gecə olduğunu düşünürdüm. Amma artıq çətinlik əndazəsini aşmışdı. Gözlərimi oradaca qoymaq istəyirdim ki, bəlkə gördüklərim məndən uzaqlaşsın və unudum. Amma zaman keçdikcə vəziyyət ötən gecədən daha da çətin olurdu. Allahdan səbir tələb ediridim. Gözəl bir səbir. Elə bir səbir ki, xiridarı Allahdır. Bu yeganə təskinlik verən nüsxə idi. Bütün anlarda “Səbir və namazdan kömək alın. Allah səbir edənlərlədir” ayəsini oxuyurdum. Çətinliklərin öhdəsindən gələcəyəm deyə Allahın lütfünə ümid edirdim.

Bir dünya cavabsız sual beynimə hücum çəkmişdi. Ümumiyyətlə müharibə hansı mərhələdədir? Düşünürdüm, heç şübhəsiz, müharibə bitmişdir ki, Səddam daxildə mücahidlərlə və xalqla belə sərt davranır. Bu səhnəni görəndən sonra başımıza gələnlərin düşündüyümdən də acı olduğunu təsəvvür etdim. Bir-birimizlə söhbətə və fikir mübadiləsinə başladım:

- Bunlar öz xalqına rəhm etmirsə, bizim başımıza nə oyun açarlar?
- Onlar bizə toxuna bilməzlər. Bunlar təhlükəsizliklə bağlı həbs olunanlardır.
- Burada bizi gizlədiblər. Hamının gözündən uzağıq. Kim nə bilir biz hardayıq?
- İnsanlıq sərhədlərini keçənlər heyvana çevrilirlər. Artıq onlar üçün yad əsir və ya öz məhbuslarının fərqi yoxdur.
- Qardaşların bəzisi biz dörd nəfərin burada olduğunu bilir. Biz qorunacağıq.
- Biz bu gecə beynimizdən keçirməyə qorxduğumuz həqiqəti gözümlə gördük.
- Bizim hekayətimizin sonu diri-diri basdırılmaqdır.
- Bunlar kişi əsirləri də gizlətməmişlər.

- Əgər bunlar bizim qarşımızda qanuni məsuliyyət daşmasaydılar, indi vəziyyətimiz başqa cür olardı.

- Nə içəridən bayıra bir xəbər gəlir, nə də bayırdan içəri.

Ziddiyyətli sualların hücumu düşüncələrimizi qarışdırmışdı. Göz qapaqlarım səyriyirdi. Fatimə qeyri-iradi olaraq çiyinlərini aşağı-yuxarı edirdi. Məryəmin dodaqları dayanmadan titrəyirdi. Həlimə dırnaqlarını və barmaqlarının başını çeynəyirdi. Tam aydın idi ki, əsəblərimiz pozulub. Amma eyni zamanda bir-birimizə səbirli olmağı tövsiyə edirdik. Başqalarının daxili əhvalını bilmirəm, amma mən ...

“İlahi, Sənin qədərinə razı, əmrinə təsliməm. Səndən qeyri tanrı yoxdur. Ey çağıranların fəryadına çatan!”

Özlüyümdə dedim: “Bu çətin şəraitdə, düşmənin bu qədər vəhşi olmasına rəğmən buraya qədər Allahın himayəsində olmuşuq. Bundan sonrasını da Allaha həvalə etməliyik”.

Məhbus üçün yuxu dünyasına addım atmaq bütün həqiqətləri əzən və yoğuran bir xəzinənin açarıdır. Ondan öncə yuxu məni özü ilə şirin günlərə aparırdı. Anamın yanında sinəsindəki quru yasəmən güllərinin ətri ilə xumarlanırdım. O zaman hər şey dəyişirdi. Ağanı görürdüm. Gül əkir və ya gül dərir. Anamı görürdüm. Kərimi, Rəhimi, Fatiməni, Rəhmanı, Salmanı, Məhəmmədi, Əhmədi, Əlini, Həmidini və Məryəmi düyü yarması düzülmiş süfrənin ətrafına toplamışdı. Neftayırmanın hər səsdən daha ürəyəyatan zəngini eşidirdim. Bir neçə ev o tərəfdə Turan xalanı görürdüm. Həyatindəki bağıncılardan qonşuların payını verirdi. Daha uzaqlarda oğlan uşaqları növbə ilə velosiped sürür, yumruqlaşırdılar.

Bütün keçmişləri xatırladan və xatirələrin yaşamasını təmin edən yalnız yuxu idi. Yuxuda daha yaxşı günləri görməyimizə sevinirdik. Yuxularımız xatirələrimizə bənzəyirdi. Artıq yuxu və oyaqlığın sərhəddi bizim üçün aydın deyildi. Dediymizi yuxuda, yoxsa oyaq ikən gördüyümüzü bilmirdik.

Bir gün kraliça olur, bir gün səmada gəzir, bir gün əsir bacılarımla bir-birimizi görməyə gedirdik. Biz yuxularımıza aldanırıdıq. Məryəm baş yuxuyozan idi. Daim yuxu yozurdu.

Əlbəttə, bir çox hallarda zindanın döşənəcəksiz və adyalsız daşlarının soyuqluğu və sərtliyi bu şirin yuxuların və rüyaların davamlı olmasına izin vermirdi. Soyuğun şiddətindən və ya sümük ağrısından yuxusuz qalırdıq.

O gecədən sonra bütün yuxularım kabusla çevrilmişdi. Oyaq ikən qorxduğum qədər yuxuda da qorxurdum. İndi artıq Nikbəti, Yöndəmsiz

çavuşu, Sədunu və onlarla digər xəbis simanı da yuxuda görür və daim onlardan qaçırdım. Gəlməmiş bəlalərin intizarında ölümü gözləyirdim. Əsirlik iradi, fəxrli və şüurlu bir ölüm. Elə bir əsirlik ki, hər saniyəsini sayır və qorxurdum ki, o namussuzlar ...

“Salam olsun, sənə Ey Zeynəb. Səbir və dözümlə sənənlə anlam qazandı”.

Nə yaxşı olardı ki, əsir düşməyimi heç vaxt yuxuda görməyim. Nikbət, Yöndəmsiz çavuş, yaxud bu xəbis gözətçilərin heç biri yuxuma ayaq basmasın.

Hamısı rəzaləti və insanlığın öldüyünü göstərən o xoşagəlməz və tükürpərdirici səhnələri, iraqılı mücahidlərin başına gətirilən bəlaləri görəndən sonra yuxu və yuxu görməyin anlamı dəyişdi. Bir həftə boyu göz qapaqlarım bir-birinə toxunmadı. Yuxu göz qapaqlarımı açıq saxlaya bilməmək anlamı daşıyırdı. Çətinliklə yuxuya gedirdim. Ən kiçik səs və hərəkətlə həmin yüngül yuxular qırıq-qırıq olurdu. İndi anladım ki, nə üçün böyük insanların cibi qırıq-qırıq çimirlərlə doludur. Təsvirlər, səslər, xüsusilə ata-analarının işgəncəsinə şahid olan azyaşlı uşaqların yalvarış və nalələri bir an belə gözlərimin önündən getmirdi.

O səhnələri görməklə bizə hakim kəsilən qorxu və əzabdan qurtulmaq üçün özümüzlə əhd bağladığımız. Qərara aldığımız ki, bir təhlükə ilə üzləşsək, özümüzü məhv edək. Amma heç bir vasitəmiz olmadığına görə bir-birimizi boğmağı qətdə etdik. Ölmək bu namussuz namərdlərin qurduğu çirkin dünyada yaşamaqdan daha yaxşı və daha gözəl idi.

Çətinliklə yuxu ilə boğuşduğum gecələrdə Ağa ilə danışmışdım. Yadıma düşürdü ki, o deyirdi: “Siz yaxşı bəndə olsanız, Allah da yaxşı Allahlıq edər. Allaha təvəkkül edəndə narahat olmayın. Uçurumun kənarına qədər gedər, amma yuvarlanmazsınız. Dənizin dərinliklərinə qədər dalar, amma qərq olmazsınız. Alovun içinə düşər, amma yanmazsınız. Ancaq getdiyiniz yoldan əmin olun”.

Bəzən gözətçilərin qəzəbindən, divarların soyuqluğundan, ruh və cismimizin yaralarının sızılısından qaçmaq üçün dövrə vurub oturur və ailələrimizdən danışmışdım. Keçmişlərdən, bacılarımızın, qardaşlarımızın, ata-analarımızın hər birinin xüsusiyyətlərindən söhbət edirdik. Bəzən uşaqlıq xatirələrimizin, baş vermiş hadisələrin, xüsusiyyətlərimizin bütün təfərrüatını bir neçə dəfə eşidirdik, təkrarlayırdıq, amma yenə də təkrar etməyə və dinləməyə can atırdıq. Bir-birimizin bütün yaxın və uzaq qohumlarını, qonşularını tanıyırdıq. Hətta sakitcə bir-birimiz üçün qız istəmə mərasimi keçirir, elçilik edir və qohum olurduq. Fatimə mənə

qardaşı Əlirza üçün elçilik edəndə bir cild Quran mehriyyə ilə ona hə dedim. Məni qardaşarvadı çağıranda sevinirdim.

1981-ci ilin baharı və yeni ilin gəlişi ilə dəhlizin hər guşəsindən müxtəlif səsələr eşidirdik ki, yeni ilin gəlişindən və fəslin dəyişməsindən xəbər verirdi. Bahar bütün bacalardan, daş və bərk dər-divardan keçə və bizim əhvalımızı dəyişə bilmişdi. Bilmək istəyirdik ki, müharibənin taleyi necə oldu. Bizim taleyimiz müharibənin taleyinə bağlıdır mı? Xəbərsizlik tədrisi ölüm demək idi. Özümüzü razı saldıq ki, müharibənin bitib-bitmədiyini Qeysdən soruşaq.

- Yasaqdır, - deyə cavab verdi.

- Necə yəni? Yəni biz bir yerdən xəbər almamalıyıq? – dedik.

“Müharibə bitib, yoxsa, davam edir?” cümləsi soruşduğumuz və cavab almadığımız yeganə cümlə idi. Əmin idik ki, müharibə bitmişdi. Bunlar Hitlerin Koldiç həbsxanasında verdiyi işgəncələrdən istifadə edirlər. Mənfi xəbərlərlə məhbusları ruhdan salmağa çalışırlar. Məhbuslar arasında yalan və şayiə yaymaqla onları intihara sürükləmək istəyirlər. Bir an aram tutmayan və daim hər yerdən və hamıdan xəbər alan biri üçün mütləq xəbərsizlikdə çabalamaq çox çətin və əzablı idi.

Bayram günlərindən birində qapını döydük. Xoşbəxtlikdən növbə çəkən gözətçi Əhməd idi. Onu Həmd çağırırdılar. O, farsca bir söz də bilmirdi. Səs bayıra getsin deyə uca səsle dedik: “Bayramımız qələbəmizdir”.

Əhməd anlamadı:

- Nə? - deyə soruşdu.

İzi azdırmaq və istəyimizi ötürmək üçün işarə ilə diş fırçası istədiyimizi göstərdik.

- Yasaqdır, - dedi.

Bir neçə gündən sonra Fatimə dedi:

- Bir daha diş fırçası istəyək və nəfəslikdən çıxırıq ki, qardaşlar, nə xəbər var? Bəlkə kimsə səsimizi duydu. Bəlkə kiminsə müharibədən xəbəri var?

- Keçən dəfə diş fırçası istədik, “Yasaqdır”, - Həlimə dedi.

Dişlərimiz çürüməyə doğru gedirdi. Digər ağrılarıma diş ağrısı da əlavə olunmuşdu. Hələ də bəzən saxta həkimlə rahatlıq həkiminin çarxının səsi dəhlizdən gəlirdi. Biz də xəstələrin sırasına daxil olduq. Biləndə ki, diş fırçasına və diş məcununa ehtiyacımız var, Qeysə dedi:

- Dördünə bir ədəd fırça ver.

Qeys də lütf edib hansı su arxından və ya kanalizasiya anbarından çıxardığını bilmədiyim fırçasını bizə verdi. Fırçanı görüb yerindəcə

özünə qaytardım. Bu problemi aşmaq üçün hər kəs öz saçından fırça kimi kiçik və gözəl toxumalar düzəltdi. Onunla dişlərimizi fırçalayır, davamlı olaraq yenisi ilə əvəzləyirdik. Saçlarımızdan diş sapı kimi də istifadə edirdik.

Bir neçə gün sonra bir xəbər almaq üçün yenə də diş məcunu istədik. Diş məcunu istəyəndən və yasaqdır cavabını alandan sonra, öz cümləmizi dedik:

- Qardaşlar, müharibədən nə xəbər var?

Yenə də bir xəbər olmadı. Nəhayət bir neçə dəfə diş məcunu istəyəndən sonra bir ovuc yuyucu toz verdilər ki, ağızımızı diş məcunu əvəzinə yuyucu tozla yuyaq. 1981-ci ilin bayramından bir neçə həftə keçmişdi. Cismani vəziyyətimiz çox geriləmiş, bədənimizdə güc qalmamışdı. Bizi ayaqda saxlayan daxili enerjimiz, gücümüz və əhvali-ruhiyyəimiz idi. Bədənimiz İranda yığıldığı ehtiyatlardan götürürdü. Bu zəiflik və gücsüzlük, antisanitar şəraitdə yaşamaq bəzən adət (aybaşı) bir neçə həftə uzanmasına səbəb olurdu. Çarəsiz qalıb saxta və ya rahatlıq həkimini görməyi tələb etdik. Həkim ingiliscə danışa bildiyini iddia edirdi. Amma ingiliscə hamımızdan daha yaxşı danışan Fatimə nə qədər çalışdısa, ona bir şey başa sala bilmədi. Qabaqcadan gözətçinin onunla birgə olmamasını istəmişdik ki, xüsusi söhbət edə bilək. O, qəbul etdi. Amma təəssüf ki, bizim sanitar vasitələrin təmin olunması tələbimizi anlamadı. Bizə kağız-qələm verdi və işarə ilə onun üstünə yazmağımızı bildirdi. Sonra kağızı qonşu kameraya göstərdi. Orada anladığı ki, qonşu kameranın sakinləri iranlıdır. Hərçənd, qapının altından söhbətlərini dinləyəndə ərəb dilində çox yaxşı, amma ləhcə ilə danışdıqlarını eşidir, buna görə də iranlı olduqlarını ehtimal etmirdik. Sol kameranın sakinləri də davamlı dəyişdirilirdilər. Onun qapısı daim açılıb-örtülürdü. Hər halda həkim bizim ehtiyacımızı anlayanda bizə hər ay məhdud sayda sanitar bez verilməsini qəbul etdi. Bir şərtlə ki, istifadə olunmuş bezləri yenisinin əvəzində təhvil alacaqdılar. Çox ağır şərait idi. Corablarımız artıq gigiyenik vasitə olaraq işləkliyi itirmişdi. "Allah sizə lənət etsin, zərrə qədər həya və mərdliyiniz yoxdur", - deyib, çarəsizlikdən qəbul etdik. İlk aylarda onların arasından plastik, bir az pambıq, bəzən də üzünü çıxarıb yuyur, qalanını isə təhvil verir və bir neçə yeni bez alırdıq. Bu yolla bir az plastik və pambıq toplayıb payız yarpaqları kimi başımızdan tökülən saçlarımızla düyünləyib uzun bir ip düzəltdik. Hər gün iplə tullanırdıq ki, fiziki vəziyyətimiz və hərəkətimiz yaxşılaşsın. Xoşbəxtlik, rəngini o qədər itirmişdi ki, üç işlənmiş bezin yerinə ikisini verib, bir işlənmiş bezə sahib olanda böyük bir şans

yaxalamış kimi cani-dildən sevinirdik. Atılıb-düşür, hətta bəzən bir-birimiz üçün mükafat da nəzərdə tuturduq.

İlk gündən onların qadın ev paltarlarını istəmirdik. İlk günkü paltarlar hələ də əynimizdə idi. Onları bir-bir yuyur və yaş-yaş geyinirdik. Onların tikişləri çürümüş, cırılmış və bizim nigarançılıqlarımıza biri də əlavə olunmuşdu. Bizi iraqlıların baxışından qoruyan, bizə əzəmət verən, bizi düşmənin gözüne böyük, amma çirkin və səliqəsiz göstərən paltarımız kağız kimi nazılmışdı. Bu problemi həll etmək üçün iynəyə ehtiyacımız var idi. Amma diş fırçası və məcunu yasaq məmullatlar idisə, şübhəsiz, iynə-sap da kəsici alət hesab olunurdu. Bir çarə düşünməli idik. Şalvarımı əynimdə saxlayan, qiyməti canımla ölçülən sancağı çıxartdım. O sancaq heysiyyət və abrimızı qoruyan yeganə vasitə oldu. Adyalların ucundan sapları çəkir, bəxtimizin bizə nəsib etdiyi sanitar bezlərin üzünün nazik hissəsini paltarlarımızın yuxarisından aşağısına qədər tikirdik. Fatiməyə dedim:

- İndi yalnız bu sancaqla belimdə qalan şalvarımın vəziyyəti necə olacaq?

- Narahat olma, qızcığaz, şalvarını belinin ölçüsünə salacam, - deyə Fatimə güldü.

Mən dərziliyi bacarırdım. Amma Fatimə məndən daha yaxşı və daha incə tikirdi. Bezlərin üzü salftədən bir az qalın idi. Daha çox diqqətlə tikilməli idi. Bu zaman Dravansian xanımın dərzilik dərsləri əməlli-başlı dadıma çatdı. Sancağın başını qarmaq kimi əymiş və onunla tikiş işlərini görürdük. İndi dördümüzün də paltarları üçün bir astar layı düzəlmişdi. Bu astarlar bizim iztirabımızı bir az azaldırdı. Sancağın digər başından kameranın divarları üzərinə yazmaq və xatirə qoymaq üçün istifadə edirdik. Bu yazı BƏƏS rejiminin rüsvayçılıq sənədi ola bilərdi. Kameranın bütün qara divarları üzərində nam-nişanımızı yadigar qoyurduq. Baxmayaraq ki, bəzən bu yazını yazmaq bizim üçün digər bütün kiçik hadisələr kimi əzablı idi. Hər bir kameranın divarındakı ən kədərli yazı 1980-cı ilin oktyabr ayında İraq gücləri tərəfindən əsir alınan dörd iranlı qızın nam-nişanı idi.

Bu sancaq çoxməqsədli silaha çevrilmişdi və hər işə yarayırdı. Ağanın belə dediyini xatırladım:

- Sənin canın bir sancağa dəymir?

İndi bu sancaq məni keçmiş xatirələrimə bağlayan yeganə sərvətim idi. İlk gün o BƏƏSçi qadın bütün diqqəti ilə məni təftiş edəndə anladım ki, artıq heç bir vasitə məni bayırdakı dünyaya bağlaya bilməz.

- Bir neçə gün idi ki, yeni gözətçi gəlmişdi. Gözətçidən tutmuş həbsxana rəisinə qədər hamı bilirdi ki, kameramızın nəfəsliyi lazım olduqda açılıb-bağlanır və Qeys demişdi ki, bizim kameramızın nəfəsliyi gizli kamera ilə həbsxana rəisinin nəzarətindədir. Amma buna baxmayaraq, yeni gözətçi tam bəzənmiş çöhrədə, boğucu odekolon, ütülənmiş paltar və təmkinli görkəmdə nəfəsliyi açır, ədəblə salam verir və “Bir şeyə ehtiyacınız varmı?” – deyər soruşurdu. Biz də bir addım belə qabağa getmədən mənfi cavab verirdik. Bu dəfə nəfəsliyi açdı və soruşdu:

- İngiliscə danışa bilərsiniz?

Bu ibarə ilə nəfəsliyi bir neçə dəfə açılıb-bağladı. Düşündük ki, sonda ingiliscə bir-iki kəlmə bilən biri tapıldı. Labüd üzümüzə xəbər və məlumat dolu bir dünya açılacaq. Bəlkə də o, bizi bu mütləq xəbərsizlikdən və psixi təzyiqdən xilas edə bilər. Qabağa çıxıb ondan bir şey soruşmağa tərəddüd edirdik. Qərara aldığımız ki, dördümüz də qapının qabağına gedək, amma sualı Fatimə soruşsun. Suallarımız çox idi. Amma bir az məsləhətləşdikdən sonra bir neçə əsas və mühüm sualı sıraladıq. Qərara aldığımız ki, ilk suallar müharibə haqqında olmasın. Öncə bina, mühit, öz vəziyyətimiz haqqında, daha sonra isə müharibənin vəziyyəti haqqında sual soruşaq.

Fatimə soruşdu:

- Where are we? (Biz haradayıq?)

- Yes (Bəli).

- Who else is kept here? (Burada başqa kim saxlanılır?)

- Yes, yes (Bəli, bəli).

- Where do they keep other women?(Başqa qadınları harada saxlayırlar?)

- No, no (Xeyr, xeyr).

- Where is Mr. Tongooyan? (Cənab Tondquyan haradadır?)

- No, no (Xeyr, xeyr).

- Where is his companions? (Onun yoldaşları haradadır?)

- Yes, yes (Bəli, bəli).

Qısa, bütün sualların cavabı “Yes” və ya “No” idi. Mənə hər zaman gözəl atmacaları ilə anamı xatırladan Fatimə yavaşca:

- “Yes”, “no” dəysin sənin başına, – dedi və üzünü döndərərək bir guşəyə çəkildi.

- Bu professoru deyən, gedib Oksford lüğətinin səhvlərinə düzəliş versin, - deyər Həlimə dilləndi.

- Boş ver, kənara çəkilin, - Fatimə dedi.

- Thank you.

O, hələ də söhbəti davam etdirmək istəyirdi. Amma biz nəfəsliyin qabağından çəkildik. Əlbəttə, yenə utanmadı. Dişlərini ağarda-ağarda dedi:

- Bye, bye.

Sol tərəfimizdəki kameranın sakinlərinin iranlı olduğunu bildiyimiz üçün çox sevinirdik. Bu qalın divarları danışmağa vadar etməli idik. Onları özümüzə dost və yoldaş etməli idik. Sükutu pozmalı idik. Qulaqlarımız saatlarla divarda idi. Eşidilən yeganə şey onların sayının çox olduğunu göstərən səs-küy idi.

Sol tərəfdəki divara yumruq vurduq: “Allahu Əkbər, Xomeyni rəhbər”.

Bilirdik ki, iranlı olsalar bu zərbələrin ritmini anlayacaq və cavab verəcəklər. Bir neçə dəfə divara vurduqdan sonra nəhayət cavab aldıq və sevincdən bir-birimizi qucaqladıq. Divarı qucaqlayıb öpürdük. Bir neçə gün fəqət bu ritm və parolla sevindik. Bir gün namaz və duadan sonra üzü divara oturduq. İndi o divar ikinci qibləmiz olmuşdu. Divara otuz iki zərbə vurduq ki, onların diqqətini əlifba hərflərinə çəkək. Onlar da qarşılığında divara nə az, nə çox, düz otuz iki zərbə vurdular. Sevindik ki, onlar bizim məqsədimizi anlayıblar. Elə isə indi zərbə vuraq. On beş zərbə sin hərfi, iyirmi yeddi zərbə lam hərfi, bir zərbə əlif hərfi və iyirmi səkkiz zərbə mim hərfi, yəni salam.

Nə qədər oturduqsa, bir cavab ala bilmədik. Hətta pəltək biri olsaydı belə bu qədər təxirlə cavab verə bilərdi. Amma bir xəbər çıxmadı. Yenidən ikinci və üçüncü dəfə təkrarladıq, amma xəbər çıxmadı. Zərbələrin sayını nə qədər dəyişirdiksə, onlar yenə “Allahu Əkbər, Xomeyni rəhbər” zərbəsini təkrarlayırdılar. Məyus şəkildə qulağımızı divara dayamışdıq. Bir salam gözləyirdik ki, bu dəfə sol divarın əvəzinə sağ divardan “Allahu Əkbər, Xomeyni rəhbər” ritmi ilə salamımıza cavab aldıq. Daha çox həyəcanlandıq. Nə qədər sevinc və xoşbəxtlik hissi duyurduq! Divarlar hər iki tərəfdən dilə gəlmişdilər. Həmin metodla və öncədən heç bir təlim və razılaşma olmadan əlifba hərfləri ilə bir-birimizlə əlaqə qurduq. Bizdə peyğəmbərcəsinə ecazkar bir hiss təcəllə etmişdi. Gözlərinə işıq gələn bir kor kimi idik. Utanmadan, çəkinmədən ağlayır və divara zərbə vururduq. Sol divara zərbə vurmaqla məşğul idik ki, sağ divardan yenə “Allahu Əkbər, Xomeyni rəhbər” zərbəsi diqqətimizi özünə çəkdi. Yenə də cavab verdik, amma cavab almadıq.

Sol tərəfimizdəki kameradan nəfəsliyi döydülər və gözətçini çağırıdılar. Nəfəslik açılan kimi biz dərhal qapının altına cumduq. Qapının altından uca səslə “Biz əlifba sırasını bilmirik”, dediklərini eşitdik. Düşündük ki, yəqin ərəbdilli həmvətənlərimizdəndirlər. Çünki həkim gələndə ərəb dilində yaxşı danışdırlar. Digər gümanımız bu idi ki, bəlkə kifayət qədər savadları yoxdur. Dostlarının adını şeir və mahnı ilə oxuyan qardaşın yaradıcı təşəbbüsü yadımıza düşdü. Gözətçilər hər gün üç dəfə gündəlik namazlardan sonra dua oxumağımıza öyrəşdikləri və onu qəbul etdikləri üçün “Əmmən yucibu” duasını oxumağa başladıq. Əlbəttə, həmişəki səs və intonasiya ilə dua əvəzinə əlifba hərflərini yavaş-yavaş sayırdıq. Dua vaxtsız olduğu və bir neçə dəfə təkrarlandığı üçün gözətçi hirsə nəfəsliyi açıb dedi:

- Nə olub? Nə qədər rövzə oxuyursunuz?

Onun hədəsi ilə susduğumuzu düşünməsin deyərək bir dəfə də oxuduq. Bitdikdən sonra əlifba sırasını alan sağ tərəfdən zərbələr gəlməyə başladı:

“Qadın bir əli ilə beşiyi, digər əli ilə dünyanı yelləyir”.

Afərin! Nə uzun cümlədir, nə qədər zəkaldırlar! O qədər heyrlənmişdik ki, bilmirdik haradan soruşaq, nə soruşaq. Həm gülürdük, həm ağlayırdıq. Başımız nə qədər qarışmışdı. Bir ayağımız sağ divarda, bir əlimiz sol divarda idi. Onlar soruşurdular, biz soruşurduq. Zindanı və zindan qanunlarını unutmuşduq. O gün gecədən xeyli keçincə divara vurur, deyir və dinləyirdik. Hər iki tərəfimizdən xəbərdar olduq. Yavaş-yavaş xəbərsizlikdən çıxdıq. Anladıq ki, sağ səmtdəki kamerada altı elmlər doktoru, mütəxəssis məhbus var. Onlar laboratoriya bilikləri üzrə mütəxəssis Doktor Hadi Əzimi, ümumi cərrahiyyə mütəxəssisi Abbas Paknijad , uşaq xəstəlikləri üzrə mütəxəssis Doktor Rəsul Ərşad , qadın xəstəlikləri üzrə mütəxəssis Doktor Hadi Biqdeli , ortopediya mütəxəssisi Doktor Seyid Əli Xaliqu , hüquq elmlər doktoru Rəcəbəli Kuhparə və ağayi Abbasi idilər.

Doktor Əzimini tapanda əsirliyin ilk saatlarındakı xatirələr, yaralı gözləri, xüsusi təyinatlı Mirzəfərcüyanın və Məcid Cəlalvəndin yaralı olması anları gözümlə önümdə canlandı. Doktorun da heç kimdən heç bir xəbəri yox idi. Sol kamerada isə digər beş əsir qardaş var idi. Onlar Mühəndis Məhəmməd Əli Zirdbani, Mühəndis Firidun Yəmin, Mühəndis Əli Cəfəri, Mühəndis İbrahim Ramazanzadə (bu dörd nəfər Neft şirkətinin mühəndisləri idilər) , Mahmud Şərafəti (pasdar idi) , livanlı Macid Süleyman , Əliəşgər İsmaili (neft nazirinin sürücüsü) və Neft şirkətinin işçilərindən Şükrullah qardaş idi. Neft nazirinin və

yoldaşlarının sağ olduğunu, ağır və dözülməz işgəncələrə müqavimət göstərdiyini təsdiqlədilər. Adətən eşidilən azan səsi neft nazirinin müavini Seyid Möhsün Yəhyəviyə aid idi. Onunla qonşu kamerada da Bəhrüz Buşəhri qalırdı. O, bəzən bizim şüarlarımızı alqışlayır və bizi həvəsləndirərək deyirdi: “Zeynəb bacılarım, afərin sizə!”

Öz qardaşlarımızın əhatəsində olduğumuz üçün aramlıq və qürur hiss edirdik. Amma onların həbsdə olması bizə çox əzab verirdi. Kameranın açılıb-bağlanması, hətta BƏƏSçilərin baxışları onların nəzarəti altında idi. BƏƏSçilər zəncirdə olan qardaşların qeyrətindən qorxur və bizə çəp baxa bilmirdilər. Hər dəfə BƏƏSçilər kameramızın qapısını açanda bir nəfərin fəryad etdiyini eşidirdik: “Allah tərəfindən kömək və yaxın qələbə gözlənilir”. Digər uşaqlar da cavab verirdilər: “Möminlərə müjdə ver!” Bizim kameramızın açılmasına həssaslıq göstərən kim olduğunu bilmirdik. Amma sonralar anladıq ki, o neft naziri Məhəmməd Cavad Tondquyandır.

İndi artıq ər-Rəşid zindanında həbs olunan nəfəslər aram-aram sıxıntılarımızın arasından yol açır, ağır əsarət yükünü aramızda bölürdü. Artıq dözülməz saniyələri saymaqdan xilas olmuşdum. Doktor Əzimini tapmağıma sevinmişdim. Çünki o, əsirliyin ilk anlarından anladı ki, şərəfət azadlıq qiymətinə də satılmayacaq dəyərli bir gövhərdir.

Cümə günü səhər idi. Ətraf kameralarımızı iranlı əsirlərlə doldurduqları üçün şad və razı idik. Onların orada olması varlıqları ilə hər yerdə tam təhlükəsizlik hiss etdiyim qardaşlarımı yadıma salırdı. Əsirlikdə də bu qədər qardaşım var idi. Hamısına təşəkkür etmək və demək istəyirdim ki, qardaşlar, mərdliyinizə afərin! Afərin ki, nazirdən, vəkildən tutmuş İsmayıl Yəxiyə qədər belə mərifətlisiniz! Çığırmaq istəyirdim ki, nəhayət biz itkinlər bir-birimizi tapdıq. İlahi, Sənə çox minnətdaram, Sənə şükürlər olsun!

Cümə günlərinin səhərini xatırladım. Ağsa hamımızı cərgə ilə oturdar, rəhili (kitab oxumaq üçün altlıq) və Quranları qarşımıza qoyardı. Əlləri cibində qonaq evinin bir küncündə əzəmət və vüqarla dayanar, tək-tək səsimizi və avazımızı yoxlayardı. Kim daha yaxşı və ifadəli oxusaydı, rəhilinin yanına 1 rialdan 5 riala qədər qoyardı. Bizim gözlərimiz Quran rəhlindən daha çox Ağsa'nın əllərində idi ki, cibindən nə vaxt çıxaracaq, bizim payımız neçə birriallıq, ikiriallıq və ya beşriallıq sikkə olacaq. Çünki nə qədər ki, pulu vermirdi, oxumalı idik. Allahtərəfi, beşriallıq hər dəfə cığallıqsız Rəhman və Kərimə düşürdü. Həzin və könüloxşayan şəkildə oxuyurdular. Qərara aldım ki, uca səslə Həmd surəsini tilavət edim. Öncə belə bir söhbət oldu ki, şəriət, əxlaq, təhlükəsizlik və s.

baxımdan bu iş doğrudur, ya yox? Amma Allah kəlamını oxumağa razılaşdığımız üçün başladım. Əbdül-Basit olduğumu hiss etdim. Nəfəsimin yetdiyi, hülqumumun gücü çatdığı qədər Həmd surəsini avazla oxudum. Həmin fasilədə öncə gözətçi, sonra isə məlum özünü yaraşlıq sanan və bizim Alen Çulen adlandırdığımız baş gözətçi sürətlə özünü yetirdi. Alen Çulen nəfəsliyi açıb dedi:

- Bülbül olmusan? Səsini kəs!

Əl-ayağa düşmüşdülər. Qapını açdılar və kabellərlə dər-divara vurdular ki, qorxu yaratsınlar. Amma mən qapının açılmasına və səsin bayıra daha yaxşı gedəcəyinə sevindim. Növbəti həftələrdə bacılar ovucuma bir rial qoymadan onlar üçün istədikləri surələri oxuyurdum. Amma Quranımız yox idi və mən yalnız 30-cu cüzü əzbər oxuya bilirdim.

Ondan sonra BƏƏSçilər hərəməzə bir ad qoymuşdular. Bəzən adımlı çağırmaq əvəzinə “Bülbül” deyirdilər.

Biləndə ki, bütün korpus bizim burada olmağımızı anlayıb, artıq davam etmədim. Səhər yuxudan durub namaz qıldıqdan və iplə tullandıqdan sonra radionu yandırılmış kimi divara qaçırdıq. Hər şeydən və hər yerdən danışırıdık. Mühəndislərin divarından daha çox siyasi və təhlükəsizlik xəbərlərini alırdıq. Doktorların divarından isə vücudumuzda ümid pöhrəsini solmağa qoymayan hədis və rəvayətlər dinləyirdik. İnsanların yalnız başını, onu da bir qarış enində kiçik bir nəfəslikdən görməyə adət etmişdik. Üzü iri olanların isə yalnız gözləri ilə ağızları arasındakı məsafə görünürdü. Qapı açılanda və onların cüssəsini tam görəndə divlər haqqında nağıllar və möcüzələr adası yadıma düşürdü. Artıq, olduğumuz yerin hara olduğunu tapmışdıq. Anlamışdıq ki, İraqın Təhlükəsizlik idarəsinin binalarından birində saxlanılırıq. Ümumilikdə pasdar (Xomeyni keşikçisi), hərbiçi, rütbəli, pilot və ya sistemin aparıcı qüvvələrindən olan çox sayda əsir burada saxlanılır. Amma müharibənin davam edib-etmədiyini hələ bilmirdik. Bilmirdik ki, qonşular deməyi məsləhət görmürlər, yoxsa həqiqətən bilmirlər. Buna görə də bizə Xürrəmşəhr və Abadan kimi sərhəd şəhərlərin hansı vəziyyətdə olması haqqında heç bir şey demirdilər. İndi artıq bir ailə kimi böyümüşdük və hətta yuxularımızı da təfərrüatı ilə bir-birimizə danışırıdık. Morze üsulunda sürətimiz o qədər çoxalmışdı ki, xəbərdən təhlilə çatmışdıq. Neft şirkətinin mühəndislərinin kamerasından sonra neft nazirinin müavinləri Yəhyəvi və Buşəhrinin kamerası yerləşirdi. Neft nazirini gətirdikdə biz 11-ci kamerada idik.

Ehtimal edirdik ki, Mühəndis Tondquyanın yerini dəyişməyiblərsə, 11-ci kamera ilə üzbəüz cərgədə olmalıdır.

1981-ci ilə qədər Quran, şüar və fəryad səsləri eşidirdik. Bu məlumatları əldə etmək məsuliyyət və vəzifəmiz artırır. Mütləq cəhalət sual doğurmur. Sual bilik və məlumat dünyasından baş qaldırır. Bizi haqsız və qanunsuz olaraq öz torpağımızda oğurlamışdılar. Qanunsuz yerdə saxlayırdılar. Beynəlxalq qanunların əksinə olaraq bizi gizlədir və itkin adı qoyurdular.

Dəfələrlə bu sözü özlüyümdə təkrarlayır və deyirdim: “Mən necə itkin düşə bilərəm? Onda demək biz basdırılmışıq. Bu sözü kim icad etmişdir? Onu hansı əsasla uydurmuşlar? Yəni, artıq mənə aid heç bir nişanə yoxdur? Yəni, mənim şəxsiyyət vəsiqəm sağ olduğum halda etibarsızlaşdırılmışdır? Məni necə torpağa basdırıblar? Mənim torpağında kim yatmışdır? Mənim ölümümü kim görmüş, məni kim yumuş, kimliyimi necə itirmişəm? Bəlkə mən başqa bir adama çevrilmişəm? Elə bir adam ki, kiminsə ondan xəbəri yoxdur. Bu həyatı heç bir etiraz olmadan və sakitcə davam etdirmək zülmü, qanunsuzluğu, tədrici ölümü və itkin düşməyə, dəfn olunmağa təslim olmağı qəbul etmək idi.

O ilin ramazan ayı gəlib çatdı. Aldığımız yemək iftar və obaşdanlıq arasında bölüb, oruc tuta biləcəyimiz qədər idi. Ümumilikdə günorta yeməyini obaşdanlıq, şam yeməyini isə iftar üçün saxlayırdıq. Proqrama görə iftara bir saat qalmış pomidor suyu kasasının ətrafında otururduq. Hər kəs öz əhvalına görə dua oxuyurdu. Dua oxumağımız bəzən bir saat çəkirdi. O gün Həlimənin dua oxumaq növbəsi idi. Dua halına qərq olmuş, başımızı və əllərimizi səmaya yönəltdik. Mədəmizin iniltilərində etina etmədən cani-dildən dua oxuyur, hacət diləyirdik. Başımı bir anlıq aşağı saldım və xuruş kasalarının arasında iki barmaq buğumu boyda bir heyvan bayıra atıldı. Bacıların ruhani əhvalını pozmağa qıymadım. Onlar bir şey görməmişdilər. İftar zamanı nə qədər israr etdilər də dedim: “İndi iştaham yoxdur. Mənim üçün bir az saxlayın, bir-iki saat sonra yeyərəm”.

Özlüyümdə dedim ki, xuruş dibə çatanda siçanın izi məlum olacaq. Ağıllarına gəlməyən yeganə şey qabın dibindən siçan fəzləsinin meydana çıxması idi. Necə olursa olsun, iftar yeməyini yeməkdən yayındım. Payıma düşən çörək parçası ilə kifayətləndim. İftardan sonra bacılara dedim:

- Artıq biz tək deyilik. Bizə başqa bir neçə qonaq da əlavə olunmuşdur.

- Necə yəni? Yuxuda ilhamı almısan?
- İraqlı, ya iranlı?
- İraqlı.
- Kişi, ya qadın?
- Həm kişi, həm də qadın.

Qısa, iyirmi suallı qrup oyununa çevrilmişdi. Məsələnin nə olduğunu dedikdə hərəsi bir söz dedi:

- Sən öz gözlərinlə gördünmü?
- Axı, siçan özünü qaranlıqda və sakit yerlərdə göstərir, burda yox.

Hava qaraldı və biz siçanları görmək üçün pusquda dayandıq. Gördük ki, bəh bəh, bir deyil, iki deyil, on deyil! Sən demə bura siçan yuvası imiş. Siçanlar bizim orada olmağımıza məhəl qoymurdular. Hamısı eyni ölçüdə və kiçik idi. Bəzisi adyalın bir küncünü çeynəyirdi. Bəzisi vedrənin içindəki çörək qalıqlarını yeyirdi. Bəzisi də bir küncdə başmaqlarımızı dişinə çəkmişdi. Vıdansıqlar ipimizi də çeynəmişdilər. Onlardan birinin xuruş kəməsinə necə düşməsi bizim üçün ciddi həyəcan signalı idi. Növbəti gün qapını döydük və burada siçan olduğunu dedik.

- Bura davamlı dezinfeksiya olunur, - deyə, yöndəmsiz gözetçi inamsızlıq və təəccüblə dedi və qapını möhkəm çırpıb getdi.

Yenə qapını döydük.

- Siçan olduğunu yalnız siz deyirsiniz. Nə üçün başqaları demir? – dedi.

Bu dəfə qapını daha bərk döyüb dedik:

- Həbsxana rəisini görmək istəyirik.
- Siçana görə həbsxana müdirinə xəbər vermirlər, - dedilər.

Çox keçmədən özü qapını döyüb dedi:

- Həbsxana müdiri deyib ki, siçan varsa, tutub göstərsinlər.

Doktorların kamerasına Morze kodları ötürdük:

- Bizdə siçan var. Sizdə də varmı?
- Xeyr!

Mühəndislərin kamerasına da kod ötürdük. Onlardan da “Yox” cavabı aldıq. Olanları onlara danışdıq. Dedilər:

- Siçanlar adətən lağım atırlar. Onların deşiyini tapın və bir şeylə örtün. Beləcə, sizin kameranızı yolları bağlanacaq, bizim kameradan çıxacaqlar. O zaman biz nə edəcəyimizi bilirik. Deşikdən bayırda qalanlarını da iqtisadi blokada salın.

- Necə?
- Yeyə biləcəkləri hər şeyi onlardan uzaq tutun. Hətta sabun və başmaqlarınızı da əlinizdə saxlayın.

Onların deşiyini tapdıq. Çörək xəmiri ilə doldurduq. Amma faydası olmadı. Çörəyi çeynədilər, amma mühəndislərin yanına getmədilər. Qısa zamanda o qədər doğub-törəmişdilər, sayları o qədər çox, xırda və tükürpədicisi olmuşdu ki, dincliyimiz alınmışdı. Bir neçə gün başımız onlara qarışmışdı. Biz yatanda bayıra çıxırdılar. Adyalın, başımızın üstündə paradla keçirdilər. Qərara aldığımız ki, zindan müdiri üçün hədiyyə göndərək. Çörək tikəsini yem edək. Onu adyalın üstünə qoyduğumuz ayaqqabı tayının içinə qoyaq. Sonra adyalın hər ucunu bir nəfər tutsun. Siçanlardan biri yeməyə gələndə adyalın dörd ucunu birləşdirək və siçanı tələyə salaq.

Bəxtimizdən toppuş bir siçan bayıra çıxdı. Kameranı gəzib dolanandan sonra yemə doğru getdi. Baş çeynəməyə qarışmışdı ki, planı həyata keçirdik. Ayaqqabı və adyalı doktorların divarına elə qəzəblə vurduq ki, doktorlar nigaran olub Morze kodu ötürdülər:

- Nə baş verir?
- Siçan öldürmə mərasimidir, - deyər cavab verdik.

Siçanı, ayaqqabını və adyalı divara o qədər çırpıdı ki, heydən düşdük. Siçanın kəllə-beyin travması aldığına əmin olmuşduq.

Bütün kameralar anlamışdılar ki, bir neçə gündür gözətçilərlə bu siçanların üstündə höcətləşirik. Hər dəfə qapını döyəndə hamı qapının altına əyilib qulaq falına çıxırdı ki, siçanların macərəsinin sonunu bilsin. Qapını döyəndə növbədə Nikbət idi. Nəfəsliyi açan kimi Fatimə əlindəki ölü siçanı dərhal bayıra atıb dedi:

- Bu da istədiyiniz siçan.

Hikmət iri cüssəsilə qəfil yuxarı atıldı və çığırtı səsi hər yeri bürüdü. Uşaqların ürəkdən gələn gülüş səsi də onun çığırtısına qarışdı.

Dəhliz çox qələbəlik olmuşdu. Elə bilirdilər ki, onları ələ salmaq üçün plan qurmuşuq. O gün bizə nə nahar yeməyi verdilər, nə də şam. Soyuq kabusunu da lənətə gəlmiş nəfəslikdən içəri buraxdılar. Gecə vaxtı həkim də gəldi. Sanitar payımız kəsildi və "Yasaqdır", - dedilər.

Şam və işə namazlarını qılırdıq. Yenə açarların dəmir qıfıllarda fırlanmasının sarsıdıcı səsi gəldi və qapı açıldı. Kameralarımız o qədər qaranlıq idi ki, bizi görmək üçün bir müddət gözlərini içəri zilləmali idilər.

Hələ də dayanıb namazımıza tamaşa edirdilər. Namazdan sonra anladığımız ki, zindanın müdiri, onun müavini (Davud), bir neçə əsgər və gözətçi başımızın üstündə dayanıblar. Zindanın müdiri soruşdu:

- Nə üçün siçanı öldürdünüz?

Müavin isə dedi:

- Nə üçün onu gözətçinin üstünə atdınız?
- Siz özünüz dediniz ki, siçanı göstərin, - deyə cavab verdik.

Bir neçə söyüş və nalayiq sözlə kameradan çıxdılar. Heç bir göstəriş vermədən, tədbir görmədən mövcud vəziyyət bu minvalla davam etdi. Ondan sonra qərara alındı ki, siçanlarla dinc dostluq münasibətinə başlayaq. Çörəyin bir hissəsini yeyir, xəmirini siçanlara atırdıq. Öz-özümə deyirdim: “Elə bil ki, siçanlar da sənin dustaq yoldaşların, kamera dostlarındır. Siçanlarla mübarizə aparmaq əyləncəyə çevrilmişdi. Heç şübhəsiz, siçanların bizə ziyanı gözətçilərdən daha az idi. Həbsxana müdirinin baxış keçirməsinin nəticəsi o oldu ki, bir həftə sonra gözətçilər burunlarında maska bütün kameraları dezinfeksiya etdilər. Kameraların yanından keçəndə, kameranın qapısını və ya nəfəsliyini açanda üz-gözlərini turşudur, dəsmalla burunlarını tutur, nalayiq sözlər deyir və qapıları təpikləyirdilər. Hansı qapıya vururdularsa, bir heyvan adı çəkirdilər. Həyatları boyu qalaqlanmış bütün acıqlarını bizdən çıxmaq istəyirdilər. Onlara ürəyim yanırı. İnsanlığın və əxlaqın itirilməsini hətta düşməninə də görsən kədərli.

Bizim ən təbii ehtiyaclarımız iraqlı gözətçilər üçün gülüş və istehza obyektinə idi. Bizdən heç bir təhqir və hörmətsizliyi əsirgəmirtilər. Qəriblik, soyuq, isti, kötək, aclıq və susuzluq acısına dözmək kifayət qədər çətin idi. Amma bütün bunlardan əlavə bir də bizi ölüm həddinə qədər təhqir edirdilər. Elə bir əzaba düşür olurdun ki, ona dözmək üçün dağ olmaq lazım idi. Hər keçən gün BƏƏSçilərə nifrətim daha da çoxalırdı. Görür və əriyirdim. Şahid idim və vücudumun hər zərrəsi qəzəb alovunda yanırı. Əsir qardaşlarımın hətta burnunun suyunu belə çəkə bilməyən əsgərlərin zülm çəkmələri altında təhqir olunduğunu görürdüm. O qardaşlar ki, hər biri bir ölkəni idarə etməyə qadir idi. Heç bir günahları, cinayətləri olmadan natəmiz və mürdar insanların əlində əsir olmuşdular. Əsirlik əzabı onların cisim və ruhunu əldən salmışdı. Ağrıdan qovrulurdular. Amma əyinlərinə ağ həkim paltar geyinən o iki soysuz adam çəkilən bütün bu ağrılara soyuqqanlıqla göz yumur və deyirdilər: “Su için, istirahət edin, isteriyadır”. Əgər min xahiş, təmənnə və iltimasla əsirlərdən birinə həb verirdilərsə, elə oradaca, o an həbi udmağa məcbur edirdilər. Sonra da əlli dəfə ağzını təftiş edirdilər ki, həbi udduğuna əmin olsunlar. Ölkəmin həkimləri, mühəndisləri və hərbciləri ilə belə davranılmasını görmək dözülməz idi. Bəzən bu camaatın bu qədər nadan və ağılsız olmasına gülməyim gəlirdi. Doğrudan, biz dəyərsiz bir həblə nə edə bilərdik? Bəlkə də biz bütün bu təhqir və əzabları çəkməli idik ki, böyüklərdən birinin bu sözünü

anlayaq: “Həyat əqidə uğrunda mübarizə aparmaqdan başqa bir şey deyil”.

Bir gün səhər doktorların kamerasına Morze kodları ötürməyə hazırlaşmışdım ki, birdən onların kamerasının qapısının açılma səsini və gözətçilərin “Şəms, şəms, surə, surə”, deyə hay-küy salmasını eşitdim. Bəlkə Məryəmi tanımışlar və Şəmsini axtarırlar deyə qorxdum. Bütün doktorları bayıra çıxartdılar. Daim vəz, nitq və həkim tövsiyələri eşidilən divar birdən dərin bir sükuta daldı. Yeni qonşu gəlməsini gözlədik. Bizim divara vurduğumuzu eşitdiklərini ehtimal etdik və bir saat kameranın divarına vurmaqdan çəkindik ki, ara bir az sakitləşsin. Bir saat səs-küydən sonra yenə də o kameranın açılmasını eşitdik. Yeni məhbüs gətirildiyini düşündük və yenə divara vurmağa ehtiyatlandıq.

Bu dəfə mühəndislərin kamerasının qapısını açdılar. Onları da bayıra çıxardılar və yenə “Şəms, şəms, surə, surə” sözlərini təkrar etdilər. Nigarançılığım artdı. Amma kimsəyə bir söz deyə bilmirdim. Yenə tək qaldığımız üçün sıxılırdıq. Divarlar susmuşdu. Bayırdakı dünya ilə yeganə əlaqə körpümüz qırılmışdı. Mühəribənin vəziyyətinin dəyişməsindən qorxurduq. Amma əmin idik ki, nə baş verirsə versin, yenə də islam qanı xalqın damarında axacaq və müqavimət göstərəcəklər. Bu ehtimal da var idi ki, ola bilər, iraqılılar əsirləri dəyişirlər. Söhbətə girişmişdik ki, doktorların divarı dilə gəldi: “Allahu Əkbər, Xomeyni rəhbər! Bizi “Şəms”i ziyarət etməyə aparmışdılar”.

Bu cümlə bizim üçün çox gözəl və maraqlı idi.

- Necə? Şəms, Şəms haradır? Sanki şəmsin (Günəşin) yerini və istisini unutmuşduq.

Ehtimal etdik ki, mühəndisləri də Şəmsi ziyarət etməyə aparıblar. Doğru idi, onları da Şəmsin ziyarətinə aparmışdılar. Yeri gəlmişkən, doktorlardan daha çox məlumat əldə etmişdik. O günlərdə hamı Günəşdən, səmadan danışır. Keçdikləri yollardan, yolda eşitdikləri səsəldən, Mühəndis Tondquyanın və yoldaşlarının sağ olmasından. Maraqlı burası idi ki, mühəndislər fəzanın ölçülərini də götürmüşdülər. Deyirdilər ki, Günəş otağı yuxarı mərtəbədədir. Qırx metrlik, üç metr hündürlüyündə, şəbəkəli tavanı və sement divarları olan bir otaq idi. Orada kameraların qapıları arasındakı məsafə çox idi. Bu göstərirdi ki, yuxarı mərtəbənin kameraları aşağıdakından böyükdür.

Biz günləri Günəşin ay üzünü görmək intizarı ilə keçirirdik. Sanki Günəşi unutmuş, işığını itirmişdik. Günəşin fəraqında yanırdıq. Düşünürdük ki, bizim adımız hökmən siyahıdan çıxarılanların və

qanunu pozanların cərgəsindədir və Günəşdən məhrum edilmişik. Amma sevinirdik ki, digər dostlarımız bu həzdən məhrum olmamışdılar.

Günlərlə çəkən intizardan sonra bir gün səhər hamımız şorba kasasının ətrafında oturmuşduq və başımız siçanların oynamaşına, atılıb-düşməsinə tamaşa etməyə qarışmışdı. Bu zaman Xələf adlı (əlbəttə, biz ona Naxələf deyirdik) iraqı əsgərlərdən biri qəfil kameranın qapısını açdı. Həmişəki kimi mikrofon udmuş qırtlağı ilə çığırdı, qapıya təpik, divara kabel vurdu. Daha çox it hürməsinə bənzəyən fəryadlarla dedi:

- Eynəkləri gözüünüzə vurun, cəld bayıra çıxın.

Cəld ayaqqabılarımızı geyindik, eynəklərimizi taxdıq. Hələ də yıxılmaqdan və hündürdən aşmaqdan qorxurduq. Yenə də ehtiyatla və səndələyə-səndələyə böyük bir qapının qarşısında dayandıq. Bütün yol boyu sancağım haqqında düşünürdüm. O sancaq ki, mənim üçün son model tikiş maşını idi və onu nəfəsləyin kənarında, işığın ətrafında gizlətmişdim. Onu götürməyə macal tapmamışdım. Qapı açıldı və dünya dolusu işıq və isti bədənimizə şaxıdı. On yeddi il Günəşi görmüşdüm. Amma sanki onu heç Abadanın əlli dərəcə istisində də hiss etməmişdim. Günəş illərlə bədənimə şaxısa da, üzümü yandırsa da onun dəyərini heç vaxt anlamamışdım. O gün ilk dəfə bədənimin bütün hüceyrələri Günəşin işığını hiss etdi və ondan həzz aldı.

Günəş qızılı ətəyini elə açmışdı ki, hər şeyə rəng qatmışdı. Günəşin qızılı şüasının aylarla qaranlıq, soyuq və cansız daxmalarda qalan bir dəriyə şaxıması vəsfəgəlməz həzz verirdi. Bu istini nə qədər sevirdim! Günəşin işığı mülayim bahar mehi ilə bütün bədənimdə fırlanır, gözlərimi aydınladırdı. Qulaqlarım cingildəyirdi. Yuxuya getmiş əl-ayağım hərəkətə gəlirdi. Fatimənin gözlərinə baxdım. Gözlərinin bal rəngi öncəkindən daha gözəl idi. Üzünün nazik dərisinin altındankı tükvarilər (kapillyarlar) yanaqlarını gül rənginə boyamışdı. İllər idi ki, gözəlliyi başqa cür görürdüm. İmamın dərslərinə qatıldığım gündən gözəlliyin zahiri təzahürlərdən daha dərin anlamı olduğunu anladım. Bacılarım bütün solğunluqlarına, arıqlıqlarına və zəifliklərinə baxmayaraq gözəlləşmişdilər. Gözləri kədərli olsa da qərribə şəkildə parlayırdı. Ciyərlərinə daha çox hava ehtiyatı yığmaq istəyən Həlimə deyirdi:

- Kaş, ciblərimizə bir az hava yığa və qarşısındakı günlər üçün saxlaya biləydik.

Zərif və uzun barmaqlarına baxanda onun sevgisi ilə analarının qucağına verilən yüzlərlə körpənin səsini eşidirdim. Onun əlləri xalığ və

məxluq arasında vasitəçi idi. O əllər ki, dünyanın ən gözəl işlərindən birini görür, yəni dünyaya gələcək və bizimlə yaşayacaq uşağın doğulmasına yardım edir. Həlimə mehriban əlləri ilə yanaqlarımı oxşadı və dedi:

- Dərin nə qədər yumşaq və nazikdir!

Məryəmin gözləri ağbənizli dərisində iki yaqut muncuq kimi parlayırdı. Onun qan dolu dodaqları danışarkən o qədər nazılmışdı ki, hər an dodaqlarından qan axacağını hiss edirdim.

Bacılarım biir-birindən daha gözəl olmuşdular. O lənətə gəlmiş qaranlıq kameralarda bacılarımın gözəl üzünü unutmuşdum. Məhz o gün, əgər şəkəli bir hasarın altından da görsəm, Günəşi və onun gözəlliyini anladım. Havada bir neçə quş uçur və azadlığın həzzini nümayiş etdirirdi. Günün altında qaçmaq istəyirdim. O qədər qaçım, atılıb-düşüm ki, bütün uşaqlıq xatirələrim canlansın. Əhməd və Əli ilə birlikdə məktəbdən evə uşaq addımlarımla Ağanı görmək şövqü ilə qaçdığım günlər üçün darıxırdım. Bu anları beynimdə əbədləşdirmək istəyirdim. Yazmaq üçün darıxırdım. Yazmaq eşqim alovlanırdı. Kaş o gün bir parça kağız və qələm olaydı və mən hisslərimi kağıza yaza biləydim. Hətta bunlar olmadan da mənim yazmaq meylim alovlanırdı. Bir quş kimi. O quş ki, qanadlarını tutsan da sağ olduğu müddətdə uçmağa can atacaq.

İndi artıq qızılı uclu avtoqələm rolunu oynayan sancağımı özümə gətirə bilmədim. Bir parça bərkimiş sement götürdüm. Beynimdə olanların hamısını yazmaq olmurdu. Bir cümləyə qane olmalı idim. Elə bir cümlə ki, hissim, ideyam və arzum onda xülasə olunsun. Bütün cidd-cəhdimi, istedadımı və məharətimi toplayıb gözəl xətlə yazdım: “Nə Şərq, nə Qərb, yalnız İslam respublikası”.

Fatimə, Həlimə və Məryəm də gözətçi məni görməsin deyə ətrafıma toplanmış və deyirdilər:

- Cəld, cəld.
- Bacı, ensiklopediya yazırsan?
- Barmağınlamı yazırsan?

Cümləmi bitirə bildim. Sevincdən yuxarı-aşağı atılır və gülürdüm. Bu yuxarı-aşağı atılmaların arasında ətrafımızda fırlanan bir neçə zəncirotunu gördüm. Demək, bizim qonağımız var idi. Həm də bir nəfər yox, bir neçə nəfər. Bəlkə bu zəncirotları Abadandan gəlmişdir. Uşaq olanda elə bilirdim ki, o zəncirotları yalnız bizim şəhərimizdə olur. Özlüyümdə dedim ki, zəncirotu adətən bir xəbər olan yerdən gəlir. Bunlar burada nə edirlər. Onlardan birini yavaşca əlimə aldım. Ona zərər

verməmək üçün ehtiyatla davranırdım. Çünki bilirdim, əgər qanadı əlimdə sınsa, mənim xəbərimi Abadana apara bilməz. Zəncirotunun da qorxduğunu hiss edirdim. Dostlarının yanına göndərmək istəyirdim, amma ürəyim gəlmədi. Daha sonra gözümə daha böyük bir zəncirotu dəydi. Başımın ətrafına fırlanır və rəqs edirdi. Aram və təbəssümlə onu bir əlimdə oturdum. Digər əlimlə isə onu saxlayıb dedim:

- Sən anamın yanına gedə və mənim halım yaxşıdır deyə biləcəkdir yeganə varlıqsan. Gedə bilərsən, elə deyil? Bilirəm yol uzaqdır. Amma heç şübhəsiz, sən yolu tanıyırsan ki, bura gəlmisən. Ümumiyyətlə siz haradan gəlmisiz? Olmaya, anamın yanından gəlirsiniz?

Zəncirotları bizi tək qoymurdular. Qulağımın dibində pıçıldaşdıqlarını, mənimlə danışdıqlarını hiss edirdim. Amma əfsus ki, dillərini anlamırdım. Zəncirotuna dedim:

- İndi evimizin harada olduğunu bilmirəm. Əgər yol çox uzaqdırsa, küləyə min və küləklə evimizə get. Doğrusu, evimizi itirmişəm. Heç kimin və heç bir evin adresini bilmirəm. Yalnız İranın adresini bilirəm. İrana daxil olan kimi rəqs etməyə başla ki, qulaqları cingildəsin. Axı, Nənə deyirdi: “Qulaqlarınız cingildəyəndə demək, kimsə sizin haqqınızda söhbət edir”.

- Məsuməcan, unutma, dəliliyin buynuzu olmur, - deyə Fatimə güldü. Qalx, bu otağın ətrafına bir də qaçaq. İndi harda olsalar peyda olurlar. Qayıtmalıyıq.

Fatimənin sözü bitdi. Ağzımı açmışdım ki, birdən Naxələf gəldi və dedi:

- Cəld eynəklərinizi taxın və bayıra çıxın.
- Həmişəki kimi danışmağa başladıq.
- Ağa, bu eynəyin rezini niyə belə bərkdir?
- Bura nə qədər işıqlı və böyükdür!
- Nə üçün bizi həmişə bura gətirmirsiniz?
- Biz dörd iranlı qızıq, siz kimsiniz?

Naxələf kabeli şiddətlə kameranın qapısına vurur və kimsənin səsi duymasına imkan vermirdi. Günəşli otaqda qalmağımız bir saatdan çox çəkməsə də o qədər həyəcanlanmışdıq ki, qayıtdığımız yolun getdiyimizdən daha uzun olmasını anlamadıq.

Bəli, bizim kameramız dəyişilmişdi. Bir şeyimiz olmasa da kaşılardan üstündəki ala-bula yazılar, müharibə əsirlərinin yadigarları və kiçikli-böyükli siçanlar mülkümüzün bir hissəsi olmuşdu. Ətrafımıza baxdıq. Heç bir şey, hətta bir adyal da yox idi. Dayanmadan ətrafımıza

fırlanırdıq ki, nəhayət yenə də qardaşlarımızdan ayrı düşdüyümüzü və başqa kameraya gətirildiyimizi anladıq. Sapları sökülmiş, bit dolu adyalları iki kasa və dörd stəkanla birlikdə içəri tulladılar. Dünyaya işıq saçan Günəşi görmək mənə kiçik sancağımı əldən vermək bahasına başa gəlmişdi. O sancaq ki, yeganə mülkiyyətim və məni atamla keçirdiyim son günlərə birləşdirən xatirəm idi.

Öyrəşmək necə də pis xislətdir. Biz kameramıza, siçanları görməyə, gözətçilərin qulaqbatıran səsinə öyrəşmişdik. Öyrəşmək xislətini üstələmək və adiləşməkdən qaçmaq üçün çox çalışırdıq. Kameranın divarlarının rəngini almaq, yaxud gözətçilərin qəzəbli çığırtilarının, təhqirlərin, siçanların get-gəlinin adiləşməsini istəmirdik. Bilirdik ki, təslim olmaq, öyrəşmək həqiqətin tapdanması və əmr qulu olmaqdır. Günəşi ziyarətdən qayıtdıqda o qədər yorğun, halsız və günvurmuş idik ki, günortadan sonra saat üç qədər yatdıq. Oyananda soruşdum:

- Uşaqlar, siz də Günəşi gördünüz? Günəşi və istini hiss etdiniz?

Elə bilirdim ki, Günəşi, zəncirotunu, anama ismarıç göndərməyi, bacılarımın günün altındakı gözəl üzlərini, hər şeyi yuxuda görmüşəm. Amma yox, hamımız birlikdə idik və Günəşi görmək azadlıq intizarında çırpınan ürəklərimizin oyanma nöqtəsi idi.

Yenə də Məryəm əyildi və bu dəfə Həlimə onun belinə çıxdı. Bizə işığı gətirən nəfsliliyi təftiş etdi. Sonra Fatimə əyildi və bu dəfə mən də yoxladım. Heç nə yox idi. Divarın qəhvəyi kaşılarının üzərinə müharibə əsirlərinin, pilotların, zabıtlərin dəyərli xatirələri həkk olunmuşdu. Orada Məhəmməd Kiyani, İbrahim Babacani, Əbdül-Məcid Funudi, Hüseyn Misri, Həbib Kəlantəri, Kəramət Şəfii, Nüsrət Dehxaqani, Əkbər Fərahani, Hacı Sefidpi, Əhməd Vəziri, Qulamrza Məkri, Heydəri, Huşəng Əzhari, Əli Bəsirət, Yədullah Əbdus, Əbəlfəzl Mehraşibi, Cavad Puyanfər, Həsən Loğmaninijad adlarını görürdük. Demək, ehtimal ki onlar da bu ətrafdadırlar. Onların adlarını yadımızda saxladığımız və təkrarladığımız. Nə qədər yeni qardaşların adını tapırıdıqsa, mühitə bir o qədər hakim olur və başımızı kameranın soyuq döşəməsinə daha rahat qoyurduq. Ondan sonra Günəşlə görüşümüz və o günəşli gün haqqında, pazel kimi bir-birinin yanına düzülən və daha aydın təsvir yaradan divar yazıları və digər bir çox təfərrüat haqqında günlərlə, saatlarla söhbət edirdik. Artıq bilirdik ki, orada dustaqlar müxtəlif mərtəbələrdə və fərqli şəraitdə saxlanılırlar. Onların bəzisi iraqılı və siyasi məhbus, bəzisi isə iranlı və müharibə əsiri idi. Bəzilərini hər gün Günəşi görməyə aparırdılar, bəzilərini isə iki ildə bir dəfə. Bir gün zöhr və əsr namazlarından, həmişəki “Əmmən yucibu ...” duasından sonra yenə də

Neft nazirinin səsini eşitdik. O, Quran oxuyur və bizi dua oxuduğumuz üçün alqışlayırdı. Bu dəfə səs bizə daha yaxın idi. Azan səsini bir neçə kamera uzaqdan eşidirdik. O səs ki, bizim hələ də müharibə əsirləri bölgəsində olduğumuzu göstərirdi. Yemək arabasının dayanma və nəfəsliyin bağlanma müddətindən sol və sağ kameraların birnəfərlik olduğunu və sol kamerada bir iranlının, sağ kamerada isə bir iraclının saxlandığını güman edirdik. Soyuq kabusunun yeni kamerada da hücumla keçməsindən qorxduğumuz üçün hər gün daha da seyrələnlə saçımdan başqa bir idman ipi düzəlttik və daha çox hərəkət etməyə, yatmış əl-ayağımızı oyatmağa çalışdıq. Yay günlərindən birində qərara aldığımız ki, sol kamerada saxlanılan iranlı dustaqla da söhbət edək. Divarı dilə gətirdik. Bütün əsirlərin müştərək dili olan həmişəki zərbə ilə divara vurduq: “Allahu Əkbər, Xomeyni rəhbər”.

Gözlədiyimizin əksinə olaraq dustaq bu şüarın cavabında divarın üstündə uzun müddət, bəlkə də on dəqiqəyə yaxın iti zorxana zərb ritmi çaldı. Biz nə qədər salam deyirdiksə, o başqa bir ritmlə çalırdı. Xülasə, qarşılıma və sevincdən sonra salam göndərdik və salam aldığımız. Həmişə divarlara yazdığımız, vurduğumuz və fəryad çəkdiyimiz cümləni ona göndərdik. Biz Fatimə Nahidi, Həlimə Azmudə, Şəmsi Bəhrami və Məsumə Məsumə adlı dörd iranlı qızıq. 1980-cı ilin sentyabr ayından əsir alınmışıq. O da özünü təqdim etdi. Əsir düşdüyü yeri və tarixi dedi. Sevinirdik ki, yeni kameranın çətinliyi və sərtliyi alınmış, yeni dost tapmışıq. Amma bu qonşu digər qonşulardan (doktorlar və mühəndislər) fərqli idi. Biz nə qədər “Allahu Əkbər, Xomeyni rəhbər” deyirdiksə, o, lotu ritmləri çalırdı. Bir gün zərbə səsini eşitcək tələm-tələsik divara doğru qaçdıq. Salam və hal-əhval tutandan sonra dedi: “Salam, əzizim. Qırmızı alma çolaq kişi əlində ...”

Ondan sonra heç vaxt, hətta salamını da almadıq. O divarın adını xəstə divar qoyduq. O müharibə əsirinin göndərdiyi ismarıcdan çox utanmışdıq. Ümumiyyətlə o divara söykənməyi də qadağan etdik və bu bizə əzab verirdi. O divarla ünsiyyət qura bilmirdik. Əlbəttə, qeyd etmək lazımdır ki, bu, bütün əsirlik müddətində iranlı bir əsirdən belə bir münasibət gördüyümüz yeganə nümunə idi.

Birnefərlik kameralar daha ağır psixi və fiziki təzyiqlə altında idi. Amma Mühəndis Tondquyanın könüloxşayan Quran səsi, Mühəndis Yəhyəvi və Buşəhrinin Bilalvari azan səsi hamının təskinlik tapmasına səbəb olurdu. Bəzən BƏƏŞçilər əsirlərə sözügedən şorba və horranı verməkdən imtina edirdilər. Yemək arabası onların kamerasının

yanından keçirdi. Amma bu əsirlər uca səslə hayqırırdılar: “Canım İslama fəda olsun!”

Ər-Rəşid (İstixbarət) həbsxanasının əksər məhbusları müharibənin ilk bir-iki ayında əsir düşmüşdülər. Müharibə haqqında heç bir yeni xəbərimiz yox idi. Bəzən havadan müdafiə toplarının atılması yanmış qəlbimizə sərin sutək səpilir. Bunun müharibənin zümzüməsi olduğunu bilirdik. Amma digər anlamı da o idi ki, biz hələ sağıq və möhkəm dayanmışıq. Müdafiə edir və döyüşürük. Bəzən bədənimizə dəyən kabel zərbələrinin səsi qürurla diqqətimizi qardaşlarımızın cəbhə xəttindəki qələbələrinə yönəldirdi. Biz dörd nəfər üçün bütün təzyiqlərə və acılara dözmək asanlaşmışdı. Amma bu lənətə gəlmiş açarların kameranın qıfıllarında fırlanma səsi bizim üçün heç vaxt adiləşmədi. Hər dəfə bu səsi eşidəndə bütün varlığımızı öldürücü bir iztirab sıxırdı. Özlüyümüzdə deyirdik, bu, bir-birimizə vəd etdiyimiz və bir-birimizi boğmalı olduğumuz o andır.

Uzun müddət idi ki, bədənim öldürücü bir ağrıya ev sahibliyi edirdi. Öskürəklər ciyərlərimin dərinliklərindən çirk və qan qalaqlarını boğazıma daşıyırdı. Ağzım həmişə acı dadır və qan iyi verirdi. Vərəmli öskürəklərimin səsi səbirli bacılarımı yuxusuz qoymuş və qərarlı etmişdi. Ciyərlərim zərrə qədər çox hava təmənna edərək etiraza qalxanda amansızca heç biri hiss növündən olmayan soyuq və ağır havaya, yerə və divara əl atırdım. Bəzən öskürəyin şiddətindən bədənimdəki bütün qan üzümə toplanırdı. Bəzən qızarıp, bəzən qaralır, bəzənsə saralırdım ki, bəlkə kimsə dadıma çatsın. Ciyərimin infeksiyası məni o qədər zəiflətməmiş və gücsüzləşdirmişdi ki, bədənimi hərəkət etdirməmə çətinləşmişdi. Çarəsizlikdən nəfəslikləri döyür və həkim tələb edirdim. Hərçənd ki o saxta həkimlərin nüsxələrini əzbər bilirdim. Nəfəs almaq mənim üçün ən çətin iş olmuşdu. Hər dəfə nəfəs alanda sanki döş qəfəsimin üzərində ağır bir çəki daşını aşağı-yuxarı hərəkət etdirirlər. Hətta bel fəqərələrim iynə sancılırmış kimi ağrıyırdı. Hər nəfəslə qan laxtaları ağzıma hücum çəkirdi. Nəfəs alır, qan qusurdum. Döş qəfəsim iltihablanmışdı və ağrı verirdi. Nəfəs alarkən bu ağrı daha da şiddətlənirdi. Amma yaşamaq üçün nəfəs almaqdan başqa bir çıxış yolu yox idi.

Nəhayət çox qapı çalmalardan sonra müxtəlif rəngli və ölçülü antibiotiklərin daimi alıcısı oldum. Amma məndə sağalmağa dair ən kiçik əlamət belə yox idi. Başqa bir nüsxə də yox idi. Bir gün nəfəsim sinəmə elə qapandı ki, çabalamağa başladım. Bacılar qorxu və nigarançılıq içində dər-divara çırpır, qışqırışaraq həkim çağırırdılar.

Gözətçilik növbəsində Yöndəmsiz çavuş idi. Nəfəsliyi açanda bacıların qəzəbi ilə qarşılaşdı və qapını möhkəm çırpıb getdi. Rəngim qaraldıqca bacıların fəryadı daha da yüksəlirdi. Sonda o, qapını açdı və həmişəki kimi məni təhlükəsizlik eynəyi ilə kameradan bayıra atdı. İztirab və tənəffüslüyüm artırdı. Zəifliyin şiddətindən yol getməyə təqətim yox idi. Ayaqlarımı yerdə çətinliklə sürüyürdüm. Öskürəklərim xumarlanmış at kişnərtisi kimi dəhlizin dər-divarına çırpılır və sinəmə qayıdırdı. Sonda bu öskürəklər məni elə təqətdən saldı ki, qorxu nədir bilmədən eynəyi gözlərimin üstündən çəkdim və bir küncdə oturdum. Amma mühafizəsiz sümüklərimə dəyən möhkəm təpiklər yerimdən qalxmağa məcbur etdi. Anamın burada olmayıb, can verməyimi görməməsinə görə sevinirdim. Yöndəmsiz çavuşun qorxunc fəryadları, anlaşılmaz sözləri və təpikləri o vəziyyətdə qalmağa qoymurdu. İlk dəfə idi ki, dəhlizi və kameraları aydın görürdüm. Yalnız bir neçə saniyəlik vaxt tapsam da, anladım ki, hər iki tərəfində eyni formalı və eyni ölçülü qapılar olan uzun bir dəhlizdəyəm. Qapılar üzbəüz yox, bir-iki metr ara ilə yerləşirdi. Dəhlizin iki tərəfində qapılardan ikisi açıq idi. Əllərində kabel olan iki gözətçi bir dəstənin başı üzərində dayanmışdı. Məhbus olduqları məlum idi. Gözətçi onlara əmrlər verirdi. Qamçılarını onların bədənini ilə itiləyirdilər. Bir anlıq gözümlə məhbuslara sataşdı. Saç-saqqallarına qonmuş ağ qar onların nisbətən gənc çöhrəsini yaşlı və solğun göstərirdi. Yeri süpürməklə məşğul idilər. Ətrafa əsla fikir vermirdilər. Məsum gözlərini zillədikləri yeganə şey süpürgənin hərəkət istiqaməti idi. İkinci çilləyə yaxın və başqa bir qışın başlanğıcı idi. Bunların iranlı əsir və ya iraqı siyasi məhbus olduğunu bilmək istəyirdim. Yanlarından keçəndə öskürəklərin arasında əzablı və qırıq-qırıq səslə dedim: “Cücnəni payızda sayarlar”.

Onlardan biri əsgərin sözlərini anlamasını istəmədiyi üçün süpürgəyə baxa-baxa dedi:

- Günəş bulud arxasında qalmaz.
- Biz sizin qonşunuzuq, - deyə başqa biri dilləndi.

Aman Allahım! İndi anladım ki, bunlar doktorlardır. Əllərinə süpürgə vermişlər. ...

- Eynəyini tax və tez keç, - deyə gözətçi dilləndi.

Eynəyim gözümdən çox alınıcı tutmuşdu. Liftə mindim və aşağı mərtəbədə ondan endim. Klinikaya bənzəyən bir otağa daxil olduq. Bir küncdə dayandım ki, bir şey görə, ətrafdakı vəziyyəti anlamaq üçün. Ağrılı vərəm öskürəkləri vücudumun yeganə ifadə dili idi. Ciyərimdən boğazıma gələn qan və çirki min bir əzabla mədəmə göndərirdim. Bir

neçə nəfərin nəfəslərinin xışıltısını eşidirdim. Eynəyin altından və başımı çox fırlatdıqdan sonra yalnız bir neçə məhbusu dizdən aşağı görə bildim. Köhnə ayaqqabılar və nazik pijamalarla bir-birlərindən aralı dayanmışdılar. Öskürək səsim tez-tez sükutu pozurdu. Boynumu geri çəkirdim ki, o lənətə gəlmiş eynəyin altından bir şey görə bilim. Görmək və anlamaq üçün çabalayırdım ki, arxadan möhkəm bir yumruq çənəmi sinəmə çırpdı. Dişlərimin və çənəmin bir-birinə dəyməsindən yaranan səs qulağımı cingildətdi. Xatırladım ki, mən iranlı müsəlman qadın generalam. Elə isə adım kimi böyük olmalıyam. Öskürə-öskürə eynəyi gözümdən çıxartdım. Gözlərində təhlükəsizlik eynəyi, əyinlərində məhbus paltarları olan, dəhlizdə gördüyüm görkəm və yaşda iki nəfər o tərəfdə dayanmışdı. O paltarlarda arıqlamış və sümükləri çıxmış bədənləri görkəmlərini çox acınacaqlı etmişdi. Otağın digər küncündə xəstə yatağı və üzərinə bir az bint, pambıq, yod və bir neçə boş dərman qabı düzülən kiçik masa var idi. Onların gözündə eynək var idi. Amma mən eynəksiz onlara tamaşa edirdim. Aramızda heç bir söz mübadiləsi yox idi. Bəzən boğazlarını arıtlayır və mən onlara cavab olaraq canıdildən öskürürdüm. Ətrafıma göz gəzdirdirdim ki, uyğun bir zamanda özümü təqdim edim. Amma gözətçi peyda olub, o iki nəfəri başqa bir yerə apardı və mən üzərində bint və pambıq olan masa ilə tək qaldım. Pambıq və bintlər mənə göz vurur və vəsvəsə edirdilər ki, onlardan bir azını ciblərimə qoyum. Bütün diqqətim o masada idi. Yaxşı fürsət axtarırdım. Başqa heç nə haqqında düşünmürdüm. Uzun müddət idi ki, sanitariya ləvazimatından məhrum vəziyyətdə yaşayırdıq. Özümdən soruşdum ki, bu oğurluq nəyin bahasına başa gələcək? Tərəddüddə idim. Əllərimi cibimdən çıxartdım və hazır vəziyyətdə dayandım. Dayanmadan başımı fırladır, göz gəzdirdirdim. Tərpənən heç bir kəs və heç bir şey diqqətimi çəkmədi. Özümlə dava-dalaş içində idim:

- Yox, bunun adı oğurluq deyil. Bu, öz haqqımızın bir zərrəsini zorla almaqdır.

- Əgər bu işi tutarkən görsələr, nə olacaq?

- Amma görülməsəm bir neçə rulon pambıq və bintimiz olacaq və onunla çox işlər görə bilərik. Bir neçə parça pambıq və bintə sahib olmaq zəifliyimi unutmağıma səbəb olmuşdu. Öskürək amanımı kəssə də özümü toparlayıb masaya doğru getdim. Bir az pambıq götürüb, bir cibimə soxuşdurdum və yerimə qayıtdım. Kimsə yox idi və mənəim hələ vaxtım var idi. Digər əlimlə bir neçə rulon bint götürüb o biri cibimə soxdum və özümü kənara çəkdim. Amma masaya doğru hərəkət edib, yeni bint rulonu götürəndə qarşımdakı aynanı gördüm. Ehtimal ki

məhbuslar tək qalanda onlara nəzarət üçün qoyulmuşdu. Amma o an bint və pambıq mənim üçün o qədər dəyərli idi ki, başqa heç nəyi düşünmədim. Allaha şükür ki, yaxşı keçdi. Yaxam ələ keçmədi. Amma özüm bir əlimlə digər əlimi bərk-bərk tutmuşdum.

Məni heç bir həkim yoxlamadan həmişəki kapsulu verdilər və onu susuz udmağa məcbur etdilər. O kapsul iki ay müntəzəm istifadə etdiyim kapsullardan idi. Onların heç bir işə yaradığını görməmişdim. Kameraya doğru yollandım.

Quru öskürək səslərim yaxınlaşmağımı bacılarıma və bütün qonşularımıza verirdi. Təqribən iki saat olardı ki, kameradan çıxmışdım. Hamı nigaran və təşviş içində idi. Kameraya daxil olanda kor siçovul kimi olmuşdum. Kameranın içi o qədər qaranlıq idi ki, bir-birimizi tapmaq üçün dəqiqələr keçməli idi. Məni görənlər kimi ətrafıma toplandılar və sorğu-suala tutdular:

- Xəstəxana buradan bayırda idi? Burdan çox uzaq idi?
- Ciyərlərini aparata saldılar?
- Həkim nə diaqnoz qoydu?
- Nə dərman verdilər?
- Başqa kimsəni gördün?

Biləndə ki, bir neçə mərtəbə aşağıda həkimlə görüşmədən həmişəki kapsulla diaqnoz və müalicəm bitmişdir, hamısı güldü. Amma daha gülməli cəhətləri boşaldanda idi. Heyrətdən buynuz çıxardılar. Onlardan necə və hansı məqsədlə istifadə edəcəyimizi bilmirdik. Hərə bir təklif verdi.

- Bir rulon binti tökülmüş saçlarımızla birləşdirək və bir ip toxuyaq.

- Hamısından vacibi ondan gigiyenik istifadədir.
- Əgər sancağım burda olsaydı, paltarlarımızı düzəltmək üçün yaxşı idi.

- Bir-birimizi boğacağımız gün üçün işə yarıya bilər.

Hər halda iki rulonunu saxladığ, qalanını isə ...

O gecə rahatlıq həkimini gəldi. Həmişəki kapsulla birlikdə digər iki kapsul və bir sprey verib dedi:

- İki dəfə püskürt.

Amma dərhal geri aldı. Xroniki bronxite yoluxmuşdum. Təngnəfəslik, sinə ağrısı, quru öskürəklər sinə sancağı kimi mənə yapışmış və rahatlıq vermirdi. Bəzən narahatçılığın şiddətindən dərdivara çırpırdım ki, bəlkə bir dəlikdən və ya nəfəslikdən sandıqçaya bir az daha çox və yeni hava daxil olsun. Nəfəs istəyirdim. Amma bu

zərbələrin qarşılığında qonşu kameranın qəzəbli məhbusundan yalnız susqunluq cavabı alırdım. Onun hətta divarı döyməyə də hövsələsi yox idi. Sanki özü də divar kimi olmuşdu. Deyəsən, orada çox keçmiş məhbuslardan biri qalırdı. Həbsxananın bütün qanunlarına öyrəşmiş, təslim olmuşdu. Məni klinikaya aparmaq üçün kameradan eynəksiz çıxaranda iraqılı qonşumuzu yandan gördüm. İki əlinin içini birləşdirib qabağa tutmuşdu ki, bağlasınlar. Başını da hazır vəziyyətdə saxlamışdı ki, gözünə təhlükəsizlik eynəyini taxsınlar. Özlüyümdə dedim:

Həbsxana geyimini qəbul etdinsə, əllərini bağlanmaq üçün uzatdınsa, demək, məhbusluğu və təslim olmağı qəbul etmişən. Bu zaman divar həmişəlik sənənin mülkünün və həyatının bir hissəsi olur. Artıq bu kameralardan kənarında baş verən heç bir hadisə ilə maraqlanmırsan. Artıq sənənin bayırda baş verənlərə və bayırda baş verənlərin də sənə heç bir aidiyyəti yoxdur. Məhz bu zaman divara vurulan zərbələr sənəni özündən çıxartmır. Divar kimi sakit və səssiz olursan. Sabah və azadlıq sənənin üçün bir anlam daşımır. Bu həyat tərzini bizim üstümüzdə oturmurdu. Onun kimi olmaq istəmirdik. Biz əsirlikdə olduğumuz halda azad idik. Biz böyük inancların övladları idik. Dünyaya gəlmişdik ki, inqilab edək. Döyüşək və azadlıq üçün əsir düşək. Bizim nəsibimiz divar və həbsxana deyildi. Hələ də biz sabah azad olacağıq deyirdim. Hətta nəfəsim çətinliklə gedib-gələndə sabaha ümidli idim.

Bəzən səhərlər hələ gözlərimi açmamış Məryəm məndən soruşurdu:

- Bacı, Ağanın canına and içmədinmi biz sabah azad olunacağıq? Bəs nə üçün azad olmadıq?

- Mən dedim sabah azad olacağıq. İndi bu gündür, sabah deyil, - deyə başımı qollarının üstünə qoyaraq deyirdim.

Hər bir səs, hər bir baxış, hər bir söz ümid ağacını tozlandıra, ümid karvanını hərəkətə sala bilərdi. İnanırdıq ki, ümitsizlik şirkidir. Allahı olanın ümidi var. Sabahın gəlib çatması ümidi ilə çöpləri sayırdıq. Qəzəbli və narahat qonşumuz bəzən məlumatsızlıqdan və yalqızlıqdan xəbər verən bu qədər hisslərin ifadəsi qarşılığında divara möhkəm təpik vururdu. Biz qorxu və vahimənin şiddətindən özümüz də bilmədən küsülü olduğumuz xəstə divara atılırdıq. O divar ki, arxasından davamlı olaraq zərbə və ritm səsləri gəlirdi. O əsir boş sözləri ilə başını qatır, amma tərəfimizdən heç bir cavab almırdı.

Qış yenidən bütün sərtliyi ilə bizə hücumu keçmişdi. Gücsüz bədənimizin o lənətə gəlmiş nəfəslikdən gələn və sümüklərimizi sızladan küləklərin soyuğuna dözməyə təqəti yox idi. Yenə də tənənfəs olmuşdum. Hamımız dər-divara vururduq. Doktor gəldi və onun

göstərişi ilə dərhal klinikaya göndərildim. Hərçənd, klinikada da xüsusi bir şey olmadı. Amma əvvəlkindən fərqli olaraq bir künədə dayanmadım. Bu dəfə üstündə bint və pambıq olan masanın yanında oturdum. Nəfəsimi alıb-verə bilməməm amanımı kəsmişdi. Bacardığım qədər qaçmaq istəyirdim. İstəyirdim ki, pəncərənin şüşələrini sındırım. Çığırım, söyüş söyüm, nalayiq sözlər deyim. Bu son nəfəsimdə əlimdən gələn hər şeyi edim. Amma Yöndəmsiz çavuş daim hədələyirdi ki, tərənməyim, olduğum yerdə qalım. Rahatlıq həkimindən və saxta həkimdən başqa bir həkim gəldi. Astma spreyi verdi. Üç dəfə püskürdüb nəfəsimə çəkdim və getdi. Ətrafıma göz gəzdirdim ki, bəlkə dəyərli və lazımlı bir şey tapıb çırpışdırım. Bu dəfə əvvəlkindən daha peşəkar və cəsəətli olmuşdum. Nə qədər göz gəzdirdimsə, bir şey görmədim. Ətrafıma baxırdım ki, gözüm masanın yanında büzüşmüş qəzet parçasına sataşdı. Bilmirəm nəyin ətrafına bükülmüşdü ki, bəxtsizliyindən yolu həbsxanaya düşmüşdü. Xəbərsizlik məni bir parça tullantı qəzetə həris etmişdi. Bir daha oğurluq əməliyyatının manevrinə başladım. Ətrafımı süzdüm və əllərimi özümdən uzaqlaşdırdım. Boylandım və göz gəzdirdim. Qarşıdakı aynada da mənim təsvirimdən başqa heç bir təsvir əks olunmurdu. Ürək döyüntülərimin tap-tupuna baxmayaraq, özümü qəzet parçasına yaxınlaşdırdım ki, bir göz qırpımında onu cibimə soxum. Qazandığım məharətə görə həm sevinir, həm də narahat idim. Yenə də şübhə və qərarlılıq qəlbimə hücum etdi. Amma özümə təskinlik verdim ki, Məsumə, sən buna məcbursan. Axı, bu bir zibildən başqa bir şey deyil. Oğurluq aftafa kimidir. Amma Ağa deyirdi ki, yumurta oğrusu sonda dəvə oğrusu olar.

Sonumdan qorxurdum. Əldə etdiyim uğura sevinir, ürəyimdə isə aqibətimin qorxusundan narahat idim. Peşəkarcasına çırpışdırdığım qəzet parçasına görə tələm-tələsik və təlaşla kameraya daxil oldum. Bacıların üzü göstərirdi ki, xəbər və ya yeni buir şey gözləyirlər. Bacılar bilirdilər ki, BƏƏŞçilərdən bizə bir xeyir gələn deyil və şəfa Allahın əlindədir. Yavaşca qəzet parçasını çıxartdım və hamımız onun ətrafına yığıldıq. Yazılar bizim üçün rəsm kimi idi. Allahım, nə qədər söz, nə qədər kəlmə, nə qədər xəbər var idi! Sözlərə nə qədər diqqətlə baxırdıqsa, bir şey anlamırdıq. Həlimə ərəb dilində bir az bilir və bizdən yaxşı anlayırdı. Ətrafına yığıldıq və gözlərimizi ağzına dikdik. Sözlərin kökünü tapdıq. İsimləri, feilləri və şəkilçiləri ayırdıq. O bir parça qəzetdən bir çox hadisələri güman etdik. Amma onların doğru olmasına əmin deyildik. Ərəbcə sözlərin tərcüməsi üçün yalnız ara-sıra təpik atan ərəbdilli qonşumuza heç bir ümidimiz yox idi. Bir neçə gün çəkən çox

mübahisə və məşvərətdən sonra çarəsiz qalıb Qeysdən yardım almağa razılaşdıq. Amma necə? Yenə də onun nə qədər etibarlı olduğunu bilmirdik. Dedi ki kimidir? Hər kəs bir fikir söyləyirdi. O, öz xoş niyyətini sübut etməmişdi. Bizə ülgüc verməli idi, amma vermədi. Qayçıya razılaşdıq, yenə vermədi. Hətta bir dırnaqtutan da vermədi.

- Hələ bir neçə ay sonra diş fırçasının nə olduğunu anlayanda öz köhnə və çirkli fırçasını zibil qabından çıxarıb gətirdi ki, şərqli istifadə edək.

- Amma ədəblidir. Ondan heç vaxt pis rəftar görməmişik.

- Silahlı soyğun edəsi deyilik ki. Uzaq başı, dörd ərəb sözünün mənasını soruşacağıq, - deyə ancaq oğurluq haqqında düşünən mən, dedim.

Qəzetin mətnində iki ad var idi. Diviziya generalı Şeys Xəttab və briqada generalı Əbdür-Rəhman Davud. Onları əsla tanımırdıq. İnkilab, edam və çevriliş sözləri çox təkrarlanmışdı. Bu iki nəfəri və “Naif” adlanan qrupu tanımaq xəbəri anlamağa kömək edirdi. O halda biz önəmli bir xəbər əldə etmiş olacağdıq. Qeysin yemək paylamaq növbəsi olanda Həlimə ondan soruşdu:

- Qeys, bu üç nəfəri tanıyırsan?

O, məlumatı olmadığını bildirdi. Gözləri bərəldi və qapını möhkəm çırpdı. İki saat sonra şərait uyğun olanda özü nəfəsliyi açıb soruşdu:

- Onlar kimdir?

- Biz də bilmirik.

- Onların adını harada eşitmişiniz?

- İraqlıdırlar.

Pis şəraitdə və nəzarət altında olduğunu, cavab verə bilmədiyini ifadə etməyə çalışaraq qapını bağladı. Amma üç gün sonra yenə onun gözətçilik növbəsi olanda dedi:

- Bu iki nəfərdən biri qaçıb, İraqda deyil. Digəri isə ölüb.

Amma “Naif” qrupunu inkilabçı qrup kimi tanıtdı. Bütün bu məlumatları bir dəqiqə ərzində bizə dedi və qapını örtüdü.

Ondan sonra çox maraqlanırdı ki, bizim bu adları və məlumatları haradan aldığımızı, nə üçün öyrəndiyimizi və məsələnin nədən ibarət olduğunu bilsin. Qəzet parçasını ehtiyatla nəfəsliyin yuxarisına yerləşdirmişdik. Ehtimal edirdik ki, kameranı təftiş edəcəklər. Ona görə də onun hər ibarəsini əzbərləyir və təkrarlayırdı ki, əgər qəzeti əldən versək, xəbər yadımızda qalsın. O xəbər parçasından anladığımız bu idi:

“Müxtəlif rütbəli bir qrup hərbi prezident sarayına, radio binasına və digər hədəflərə doğru hərəkət etdilər. Rejimin Bağdad küçələrinə

yüzlərlə polis maşını yerləşdirməsinə baxmayaraq, Səddamın bu maşınlardan birində olduğunu anlamamışdılar. Salihyyə bölgəsində, Radio-televiziya binasının yaxınlığında maşınların hərəkətini hiss edən polis məmurlarından biri fit çalaraq digər həmkarlarına xəbərdarlıq etməyə çalışdı. Sonra general Mahmud Şeys və Əbdür-Rəhman Davud ardıcılıqla Sosial və Müdafiə məsələləri üzrə nazir təyin olundular. Amma Xəttab qəbul etmədi. Qahirədə öz iqamətgahında qaldı. Çevriliş müqavimətlə üzləşmədi. Amma İraq xalqı bu dəyişikliyi tərəddüd və ehtiyatla qəbul etdi. Prezident “Naif” qrupunu Qurana and içdirmişdi, amma onlar əhdlərinə vəfa qılmadılar”.

Qeys artıq o mülayim gənc və Nəcəf şiiəsi deyildi. Bəzən təhdid edirdi ki, bu məlumatları haradan əldə etmişiniz. Şübhələndikləri yeganə şəxs iraqılı qonşumuz idi. Dərhal onun yerini dəyişdilər. Qeys deyirdi:

- Mən sizin üçün daha çox nigaranam.

Bizi Allaha və İmam Əliyə (ə) and verirdi ki, ona həqiqəti deyək.

Sözləri bir-birinin yanına düzüb nəticə aldıq ki, İraqda bir inqilab və ya çevriliş baş verib və biz ondan xəbərsiz qalmışıq. Yenidən qulaqlarımızı bayır küçəyə və Bağdad şəhərinə baxan divara dayadıq. Küləyin vıyılması, ağacların yarpaqlarının xış-xışı anlaşılmaz və lal şüarlara çevrilmiş, bizi İraq inqilab və çevrilişinə, yazılara ümidvar etmişdi. Uzun-uzadı söz-söhbətdən və məsləhətləşmədən sonra qərara aldıq ki, bu qəzet parçasını ona verək və özümüzü nə olacağı iztirabından xilas edək.

Bir gün səhər Qeysin şorba paylamaq növbəsi olanda dedik:

- Biz bu qəzet parçasını nəfəslikdən tapmışıq. Orada nə yazıldığını bilmək istəyirik.

O, kasanı vermək üçün bir az da içəri saldığı əlini işə salaraq xüsusi məharətlə qəzet parçasını əlimizdən qapdı. Bir neçə gündən sonra isə gəlib dedi:

- Bu hadisələrin hamısını düz anlamısınız. Amma bunlar iyirmi il bundan qabaq belə bir gündə baş verənlərlə bağlıdır.

Düşdüyümüz vəziyyət həm gülməli idi, həm də ağlamalı. O baxımdan gülməli idi ki, İraq inqilabı haqqında o qədər xəyallar qurmuş, hekayələr uydurmuşduq. Özülüyümüzdə inqilab olduğunu, tezliklə zindanın qapılarının açılacağını və məhbusların azad olunacağını düşünürdük. Nikbət, Naxələf, Yöndəmsiz çavuş, Alen Çulen və digər gözətçilər özləri həbsə düşəcəklər. Özümüzü İmam Hüseyin (ə) ziyarətinə gedən, Kərbəla türbətinin qoxusunu içimizə çəkən, özümüzü həzrət Əbəlfəzlin

məzarına çatdıran halda təsəvvür edir və minlərlə başqa arzulara dalırdıq.

Bütün bunlar hamısı bir anda yuxu kimi beynimizdən çıxdı. Hər şey öz yerində idi. Bir biz idik, bir də buz kimi soyuq sandıqça, səssiz divarlar, açarın dəmir qıfıllarda vahiməli fırlanması, bədənimizin ətini əridən sarsıdıcı nalələr və ata-analarından ayrılmış məhbus uşaqların nazik bədənlərinə çırpılan gözətçi çəkmələri idi. İndi anladıq ki, bütün bunlar iyirmi il qabaq belə bir gündə baş verən hərbi çevrilişin nəticəsi və nailiyyətidir.

Bir neçə gün keçdi və ərəbdilli qonşumuzun yerinə yeni məhbus gətirildi. Yemək arabasının dayanma müddətindən bir nəfər olduğunu anladıq. Nə qədər “Təbib, təbib” – deyə çıxırsa da gözətçi ona məhəl qoymurdu. Anladıq ki, iranlı müharibə əsiri və yaralıdır. Zərbələrə başladıq. İlk zərbələrlə və salam sözü ilə tam məharətlə cavab verdi: “S-a-l-a-m”. Bu zərbələri yozmağa ehtiyac yox idi. Dərhal soruşdu:

- Siz kimsiniz?
- Siz kimsiniz? – deyə biz ehtiyatlanaraq soruşduq.
- Mən Phantom F-4 təyyarəsinin pilotu Məhəmməd Rza Lənənəyəm.

- Nə zaman əsir alınmışınız?
- Bir neçə gündür.
- Siz kimsiniz? – deyə bir daha soruşdu.
- Biz dörd iranlı qızıq.

Divara bir neçə möhkəm zərbə vuruldu. Ərəbdilli qonşumuzun vurduğu yumruq və təpik zərbələrindən daha möhkəm zərbələr idi. Cəld o tərəfə atıldıq. Bir anlıq düşündük ki, gözətçi anlamış və nəfəslik açılmışdır. Divardan uzaqlaşdıq. Əmin olandan sonra yenə divara doğru getdik. Ondan soruşduq:

- Nə səs idi?
- Başımı divara çırpmağımın səsi.
- Nigaran olmayın, biz Allahın amanındayıq.
- Sizin əsir olmanız o deməkdir ki, bizim düşmənimizin qeyrət və şərəfi yoxdur.

- Müharibə hələ davam edir?
- Siz nə zaman əsir düşmüşünüz ki?
- 1980-cı ilin sentyabr ayında.
- Müharibə davam edir. Məni hava bombardmanı əməliyyatında əsir düşmüşəm.

- Sizə nə tapşırıq verilmişdi?

- Xanaqın Neftayırma zavodunu bombardman etmək. Uğurla həyata keçirildi. Bütün İran xalqının şüarı “Qələbəyə qədər müharibə”dir.

- İmamın əhvalı yaxşıdır mı? Bəni-Sədrin fəaliyyəti yaxşıdır mı?

Müharibə ilə bağlı ən yeni siyasi, hərbi və ictimai xəbərləri Məhəmməd Rza Lənənə bizə verdi. Bəni-Sədrin qaçmasından, Cümhuriyyət partiyasında partlayış olmasından, Doktor Behiştî və yetmiş iki nəfərin şəhid olmasından Xürrəmşəhrin süqutuna, Abadanın mühasirəsinə və onlarla digər xəbərlərə qədər. Xəbərsizlik bizim üçün o qədər əzablı və acılı idi ki, hərisliklə dayanmadan yalnız zərbə vurur və zərbə alırdıq. Hələ zərbə mübadiləsinə məşğul idik ki, birdən həmişə nəre və fəryadla, kabel zərbələri ilə açılan nəfəslər bu dəfə aram və səssiz açıldı. Həm də biz dörd nəfərin qulaqları divara dayanmış vəziyyətdə ikən açıldı. Kameranın digər tərəfinə o qədər cəld atıldım ki, bir anlıq qulağımın birinin divarda qaldığını hiss etdim.

- Nə edirsiniz, - deyə soruşdu.

- İdman edirik, - dedik.

- Siz idman edirsiniz. Qonşu kameranız da idman edir?

Deyəsən bir müddət qulaq asmış və zərbələrin əlaqəsini anlamışdı. Hər dəfə zərbə vurmağa başlayanda qəfil peyda olurdu. Çox keçmədi ki, pilot Məhəmməd Rza Lənənənin kamerasının qapısının açılma səsinə eşitdik. Onun yerini dəyişdilər. Qəribə idi. Bir neçə saat ərzində ən mühüm müharibə xəbərlərini almışdıq. Bunlar acınacaqlı xəbərlər olsa da bizə anladı ki, biz sağıq, müdafiə edirik, müqavimət göstərir və mərdcəsinə döyüşürük. Məhəmməd Rza Lənənənin bir neçə saatlıq gəlib-getməsi bizim əsarət vəziyyətimizi tamamilə dəyişdi. Qürbət özü təkbaşına o qədər ağır idi ki, çiyinlərimizin artıq o müsibətlərin ağır yükünü çəkməyə təqəti yox idi. Xəbərlər, o dar və qaranlıq fəzada ürəyimizin çirklənmiş və köhnə yaralarına qamçıtək çırpılırdı. Yəni, biz Behiştisiz qalmışıq! Yəni, Xürrəmşəhr Mühəmmərə olmuş və Abadan mühasirədə sıxılaraq tənənfəs müqavimət göstərir. Yazıq Abadanım. Şəhərim kimi acı və qan içində nəfəs çəkməyimi xatırladım. Bu vicdansızlar müharibənin ilk bir neçə günündə şəhəri artilleriya və hava bombardmanı ilə şumlamışdılar. Yəni, indi Abadanın nə qədəri qalmışdı? Şəhərimin əzablı tənə necə yanırdı və necə müqavimət göstərirdi? Yəqin ki, indiyə qədər evimizdən torpaq yığınından başqa bir şey qalmamışdı. O torpaq yığını bir gün bizim evimiz idi, amma indi xatirəyə çevrilmişdi. Yəni, evimizin sakinləri indi haradadırlar? Ağa haradadır? Həmişə sabahın nahar tədarükünü görəndə anam, yeni ana olan

və həmişə övladlarının tərbiyəsi və gələcəyi üçün nigaran olan bacım Fatimə indi haradadır? Qardaşlarım! Onların başına nə gəlmişdir? Ötən günləri xatırlayıram. Dəşti bacının təlaş içində cəbhə, özü demişkən uşaqlar üçün yemək tədarükü görməsini yada salıram. Ağayi Dəşti və Şəriətini xatırlayıram. Həm döyüşür, həm də Allah eləməmiş, daxildə bir kəsin və ya hansısa bir cərəyanın xəyanət etməsindən qorxur və deyirdi: “Kim pəncərəsini örtməsə və ya maşının işıqlarına palçıq sürtməsə ölkəyə və islama xəyanət etmişdir”. Daim fəryad çəkirdilər: “Əgər BƏƏS reşiminə bir siqaretin közərtisi qədər kömək etsəniz xəyanətkarsınız. Gəzin, xəyanətkarları tapın”.

Xəyanətkarlar Ali məhkəmənin sədrini və yetmiş iki nəfəri necə şəhid edə bildilər? Heç kim şəhəri tək qoymağa, boşaltmağa hazır deyildi ki, əcnəbiləri heç bir müqavimətsiz şəhərə daxil olsunlar. İraqın hücum xəbəri Xürrəmşəhr postuna çatanda Abadan qvardiyası və məscid uşaqları hamısı Xürrəmşəhrə axışdı. Xürrəmşəhr qvardiyasının kifayət qədər təchizatı yox idi. Abadan qvardiyasının bir 106 topu var idi və onu Xürrəmşəhrə göndərdi. Xürrəmşəhrin ilk şəhidi məscid uşaqlarından Kazım Şərif idi. Dilim lal, olmaya iraclılar bütün Xürrəmşəhr və Abadan uşaqlarının cəsədinin üstündən keçmiş, Xürrəmşəhr cəbhəsinə ilk yardım qəragahı olan Məhdiyi-məvud məscidini yerlə yeksan etmişləmi ki, Xürrəmşəhri ala bilmişlər? Uşaqların bir çoxu elə müharibənin ilk günlərində itkin düşdü və nə qədər axtardıqsa, xeyiri olmadı. Əli Nicatini, Əli İslaminəsəbi və Əbdür-Rza İskəndərini nə qədər axtardıqsa da heç bir xəbər ala bilmədik.

Dar və qaranlıq kamera yas yerinə dönmüşdü. Demək, düşmənin əliaçıqlığı səbəbsiz deyildi. O əlavə yumurtalar, hava almalar, stress həkimi və s. şeylərin mənası başqa imiş.

Bunlar düşmənin qələbə və sevinc nişanələri idi. Kaş bizə o qədər acılıq çəkdiyidilər ki, öləydik. Kaş məni müalicə üçün klinikaya aparmayaydılar. Kaş həmişə kamerada qalıb, heç hava almayıb öləydik. Kaş bu böyük müsibətdə kimsə bizə təskinlik verəydi. Kaş kimsə özünü qəmimizə şərik biləydi. Kaş bu müsibəti kiminləsə bölə biləydik ki, payımız azalsın.

Bu müsibət və kədərin ağırlığına baxmayaraq BƏƏŞçilərin bizi hüznü görməsini istəmərdik. Gündəlik yola davam edirdik.

O günlərdə şəhid Behiştə və yetmiş iki nəfər üçün gecə-gündüz namaz qılır və Quran oxuyurduq. Kameranın hər iki tərəfi səssiz-səmirsiz idi. Heç bir divardan səs gəlmirdi. Divara nə qədər zərbə vururduqsa, – on beş, iyirmi yeddi, bir, iyirmi səkkiz, yəni “salam” – qəzəb və hirs ifadə

edən bir zərbə ilə belə cavab gəlmirdi ki, bizi digər tərəfə ata bilsin. Kameramızın hər iki tərəfi boş idi.

Payız keçdi. İkinci qışın gəlişi ilə küləyin inqilabçıların etiraz səslərinə bənzəyən vıyıltı səsi diqqətimizi küçəyə baxan divara çəkdi. Uzun müddətdən sonra bir gecə tutatut başladı. Çox sayda məhbüs gətirmişdilər. Analarından zorla ayrılan uşaqların səsinə eşidirdik. Səslər o qədər uca idi ki, təhlükəsizlik qapılarının dəliklərindən də keçirdi. Qapının altından baxmaq üçün 23 nömrəli kameradakı mərci dənəsi boyda bir dəlik axtarırdıq. Nə qədər axtardıqsa da qaranlıqdan başqa nəsbimiz olmadı. Həmin an birdən qapı açıldı və bizi 34 nömrəli kameradan başqa bir kameraya köçürdülər. Gözlərimiz bağlı idi və bizi hansı kameraya apardıqlarını bilmirdik. Bizi kamera ilə tanış edən yeganə şey divarlarında gördüyümüz xatirələr, rəsmlər, yazılar və alaqqaranlıqlar idi. Çərxi-fələk kimi ətrafımıza fırlanır və onu incələyirdik.

Nə böyük kəşf! Nə qədər tanış, nə qədər sevincək və nə qədər də razı olduq.

Bilmirəm hansımız daha tez kəşf etdik; mən, Fatimə, Məryəm, yoxsa Həlimə. Sanki hamımız birlikdə dedik:

- Uşaqlar, bu öncə qaldığımız 13-cü kameradır. Doktorların, mühəndislərin qonşuluğundakı ...

- Baxın, xoş xətlə yazılmış xatirələrdən biri dörd iranlı qızın adıdır. Öz adımızdır, özümüz yazmışıq.

- Uşaqlar bu siçanların kamerasıdır.

- Uşaqlar bu, o kameradır ki, işıq gələn nəfəslikdə sancağı, mənimlə atam və İran arasında olan son birləşdirici halqanı gizlətməmişəm, - dedim.

Bu qədər sevinc onu göstərirdi ki, həbsxana adlanan bu kamera və divarlara öyrəşmişik. 13-cü kameranı özümüzə aid hesab edirik. Necə də qəribə hissidir. İnsan necə də qəribə varlıqdır. Necə də tez bağlanır. Hətta kamera divarlarının ala-bula ləkələrinə, hətta siçanlarına da öyrəşir.

Adyallar öz adyallarımız idi. Qıraqlarının sapını çəkib, paltarlarımıza astar tikmişdik. Kasa və stəkanlar özümüzün idi. Bu mülkiyyət anlamlı idi. Dərs günlərini xatırladım. O günlər ki, qəlbimin bağlı olduğu hər şeyi qırıb atmaq, azad olmaq üçün məzarda yatırdım. Dünyadan azad olunma praktiki dərində neçə qiymət alardım?! İndi biz bütün dünyadan azad olmuşduq. Qane və ümidvar idik. İlk incələmələrdən sonra dərhal qonşuları tanımaq istəyirdik. Ümid edirdik ki, əvvəlki qonşularımızdır.

Divara zərbə vurduq; on beş, iyirmi yeddi, bir, iyirmi səkkiz: “S-a-l-a-m”. Dərhal cavab verdilər:

- Salam, bacılar xoş gəlmisiniz.

Bir daha zərbə:

- “Qadın bir əli ilə beşiyi, digər əli ilə dünyanı yelləyir”.

Cümlə tanış idi. Bəli, öz qonşularımız, doktorlar idilər. Digər tərəfdə yan kamerada da mühəndislər qalırdı. Yalnız bizim yerimiz dəyişdirilmişdi. Bir neçə gündən sonra qərara aldığımız ki, aldığımız acı xəbərləri aramla qonşularımıza çatdıraq. O ağır şəraitdə dərdləşmək müsibətin dərinliyini bir az azalda və ona dözülməsini asanlaşdırmağa bilərdi. Öncə mühəndislərlə söhbətə başladığımız. Xəbərləri aram-aram zərli kağızlardan düzəlmiş lalə gülləri şəklində təqdim etdik. Amma onların başqa acı xəbərləri var idi. Eyni zamanda Xürrəmşəhrin süqutunu, Abadanın mühasirədə olduğunu və “7 tir” hadisəsinin baş verdiyini də bildirdilər. Onlar baş nazirin ofisinin partladılmasını, Rəcəyi və Bahünərin şəhid olduğunu bildirdilər və bizə də dedilər. Hər bir xəbər divarları daha da qalın, kameraları daha da dar edirdi. Acı xəbərlər amanımızı kəsmişdi. İranda olmamağımıza görə əzab çəkirdik. Bu ağrı-acılarda camaatla bir yerdə olmaq istəyirdim.

İndi artıq hər dəfə Yöndəmsiz çavuş qəhqəhə çəkib güləndə, səhərlər yumurta verəndə, çay stəkanımızı dolduranda qorxurduq ki, bəlkə bu sevinc və şənlik Qadisiyyə komandanının qələbə əlamətidir. Yaxud, olmaya əlaltıları ölkəmizi darmadağın etmişlər. Gücümüz tükənmişdi. Düşünürdük ki, qardaşların mütləq daha çox məlumatı var. Amma bizə deməyi məsləhət görmürlər. Bizim hekayətimiz qəfəsdən xilas olmaq üçün özünü dər-divara çıxır və qanlı qanadlardan başqa heç nə əldə edə bilməyən quşun hekayəti olmuşdu.

Cümə günü səhər bir neçə ay qabağı xatırlayıb, şəhidlərimizin ruhunun şad olması üçün həzin və yanıqlı səsə bir neçə Quran ayəsi oxudum. Aldığımız xəbərlərdən və müharibə fəzasından o qədər təsirlənmişdik ki, bütün şəhidlərimizin qanının intiqamını onlardan almaq istəyirdik. Gözətçi nə qədər “Bülbül, sus!” – desə də məhəl qoymurdum.

Hər şey əl-ələ verirdi ki, bizi daha da qərsiz etsin. Oranın daha qanuni maliki olan siçanların get-gəli, o gün yumurta payımızın artması əsəblərimizi daha da gərginləşdirirdi. “Fəcr” ongünlüyü və inqilabın qələbəsinin ildönümü yaxınlaşırdı. Bütün xatirələri, inqilab və müharibə şəhidlərini yada salaraq Quran oxuyandan sonra yadımızda olan bütün inqilabi nəğmələri xorla oxuyurduq. Kimsə önümüzdə keçə bilmirdi.

Güman ki bizi sakitliyə dəvət edən divardan eşitdiyimiz zərbə səslərinə cavab vermirdik. Sanki bütün bu fəryadlar bu bir ildən çox müddətdə boğazımızda düyünlənib qalmışdı. Biz bütün ağrı-acımızı hayqırırdıq. Yorğun ruhumuz İmam üçün darıxmışdı. İran üçün darıxmışdıq. Aylarla əsir olmaq, təhqirə və işgəncəyə məruz qalmaq bədənimizi və ruhumuzu incitmişdi. Fəryad qoparmağa fürsət axtarırdıq. Bizim səsimiz dəhlizdə eşidilən hər səsdən daha yüksək idi. Qabaqcadan heç bir proqram hazırlanmamışdı. Birdən Quran tilavətindən sonra dördümüzün də qurtlağı açıldı və sinəmiz fəryaddan yarıldı. BƏƏŞçilərin reaksiyasının nə olacağını bilmirdik. Dayanmadan oxuyurduq: “Xomeyni ey-İmam, Xomeyni ey-İmam! Ey mücahid, ey şərəf simvolu ...

Birdən qapı açıldı. Səsimiz o qədər yüksək idi ki, bu dəfə açarın qıfılda fırlanmasının qorxunc səsinə duymadıq. Qəfil başımızın üstündə üç gözətçini gördük. Onlardan biri Qeys, biri Ədnan, digəri isə Alen Çulen idi. İçindən elektrik naqillri keçən dəri kəbellə kameraya daxil oldular. Gücləri yetdiyi qədər başımıza və bədənimizə vurdular. Zərbələr arasında fasilə o qədər az idi ki, elə bil, heç bir zərbə digər zərbəni göz açmağa qoymurdu. Zərbələr dayanmadan başımıza enir, eşitdiyimiz yalnız söyüş və nalayiq sözlər olurdu. Hər birimiz bir küncdə qamçı zərbələrinə yaxalanmışdıq. Həlimə və Məryəm hamam və tualet tərəfdə boks rinqinin köşəsinə sıxışmış rəqib kimi zərbələrə tuş gəlirdilər. Mən və Fatimə isə bayır küncə sıxışmışdıq. Cəlladlar bəzən yer dəyişirdilər. Sanki ürəklərindəki bir neçə illik kini boşaldırdılar. Zərbələr şiddətləndikcə əl-ayağımızdan qan axırdı. Mənim payıma düşən ən çox zərbə Alen Çulen tərəfindən gəlirdi ki, qəzəbi onun hiyləgər mahiyyətini aşkara çıxarırdı. Əllərimi başıma tutmuşdum ki, üz-gözümə dəyən zərbələrin şiddətini azaldım. Birdən kabeli onun əlindən çəkib aldım və gücüm çatdığı qədər ayaqlarına və bədəninə zərbələr endirməyə başladım. İnana bilmirdim. Gücüm necə də çoxalmışdı. O, kameranı tərək edən sonuncu adam idi. Qapını bağlayanda və bizim qışqırıq səsimiz sakitləşəndə, hələ də qardaşların səsi eşidilirdi. Neft nazirinin “Allahu Əkbər, La ilahə illəllah!” şüarını eşidirdik. O, deyirdi: “Allah tərəfindən kömək və yaxın qələbə gözlənilir”. Səsimi duyan hər kəs cavab versin. Digərləri bir ağızdan deyirdilər: “Möminlərə müjdə ver!”

Kameramız sakitləşmişdi. Hər birimiz bir küncdə büzüşüb qalmışdıq. Dırnaqlarımız qopmuş, başımız yarılmış, bədənimiz qaralmış və göyərmişdi. Ağır bir qəhər boğazımı sıxırdı. Xomeyninin qızı olmağa layiq şəkildə müqavimət göstərməli olduğumu bildiyim halda kişilərin də ağılamağa sığındığı bir yerdə özümə ağılamağa haqq verirdim.

Qəhərim sındı və bir küncdə zar-zar göz yaşı tökməyə başladım. Həlimə və Məryəm hamam və tualet tərəfdən bu tərəfə gəldilər. Hələ də kabel əllərimdə idi. Fatimə dedi:

- Kabeli əlinə alıb vurduğunu görəndə ürəyimə sərin su səpildi. Kabel əlinə necə keçdi?

- Əlimi başıma tutmuşdum. Zərbələrdən birində qəfil kabeli çəkdim. - deyə izah etdim. Hələ kabel əlimdə idi və ixtiyarsız onu vururdum ki, qaçdı.

- Amma kabel kamerada qalsa, məsələni əksinə göstərə bilərlər, - Fatimə dedi. Deyərlər ki, əsgərlərimizi qamçılamısınız və bu bizim üçün pis olar.

Dərhal nəfəsliyi döydü ki, sakitcə kabeli bayıra atsın. Qeys gözləri yaşla dolmuş vəziyyətdə nəfəsliyi açdı. Fatimə dərhal Kabeli bayıra atdı. Amma Qeys dedi:

- Məni bağışlayın. Mən bir şeyəm. Mən sizə qamçı vurmadım, dinimə vurdum. Mən əmr quluyam, üzrlüyəm. Mən ölməyə layiq biriyəm. Kaş məni dar ağacından asaydılar, tikə-tikə doğrayaydılar.

Bu son dəfə idi ki, Qeysi gördük.

Həm qamçılanmışdım, həm də qamçılanmışdım. Amma buna baxmayaraq, göz yaşı aman vermirdi.

Fatimə dedi:

- Ağrıyırsan? Axı sən həm qamçılanmışsan, həm də qamçılanmışsan, niyə ağlayırsan?

- Yox, ağrıdan deyil. Əsir olandan bəri şərait elə olub ki, vücudumun çirkin və şeytani təzahürlərinə - qəzəbə, əsəb gərginliyinə, söyüşə və bu gün də adam döyməyə şahid olmuşam. Yalnız özümüz birbirimizi sevə, məhəbbət bəsləyə bilərik. Onların gözünü oğurlayıb yavaşca gülə bilərik. Bütün bu qəzəbə, nifrətə və düşmənliyə nifrət edirəm. Amma mən onu özümüzü müdafiə etmək üçün, Allah rızasına vurdum. Yəni, onlar da bizi öldürmək məqsədilə vurmalarına baxmayaraq, Allah rızasına vururdular. Öz əməllərindən razı idilər. Hərçənd, eşitdiyim bütün səslər və nalələr göstərirdi ki, əsir, ölümü səbəb və sübut tələb etməyən yeganə insandır. Heç kim onu öldürdüyünə görə hətta üzr də istəmir. Məgər bütün insanlar bir nüsxənin üzündən təkrarlanmamışlarmı? Adəm nüsxəsi bizim ilk nüsxəmizdir. Bəs nə üçün orijinal nüsxə ilə təkrarı bu qədər fərqlidir?

Kötəklənəndən, hətta kötəkləyəndən sonra insanlıq izzətimin oyuncağa çevrildiyini hiss edirdim. Bir insan başqa bir insanı necə vura,

parçalaya və öldürə bilər? Bu vəhşilik xarakteri haradan gəlmişdir? Nə üçün müharibənin siması bu qədər sərt və çirkin ola bilər?

Hər birimiz öz qanımızla kameranın krem rəngli qapısının üstünə “Allahu Əkbər, La ilahə illəllah!” şüarlarını yazdıq. Qanımız Allahın adını yazacaq qədər müqəddəs olmuşdu. Allahın adını divara yazan bu qan damlları bizim Allaha kiçik hədiyyəmizdir. Üzüm qan və göz yaşı ilə dolu idi. Ürəyimdə deyirdim: “İlahi, bu kiçik qurbanlığı qəbul et!” Bu şüarların yanında bütün nifrət və kinimizlə yazdıq: “Səddama ölüm olsun!”

Bütün əsirlər o qədər qəzəbli və narahat idilər ki, BƏƏSçilərin bu vəhşi davranışına nahar və şam yeməkləri almadılar. Hələ də müxtəlif yerlərdən şüar səsləri eşidilirdi. Biz həmişəki kimi namazdan sonra “Vəhdət şüarı” və “Əmmən yucibu...” duası oxuyurduq. Uşaqlar divara bir zərbə də vurmədilər. Əlbəttə, əllərimiz o qədər zərbə görmüşdü ki, zərbə vurmağa heyimiz yox idi. Şübhəsiz, onlar da bizi nəzərə alırdılar. Gecənin sonlarına doğru bir-bir kameraların qapısının açılma səsləri eşidildi. Hətta nisbətən yaşlı və sivil olduqları bəlli olan doktorların da kamerası açıldı. Hamını kameradan bayıra çıxartdılar. Gecənin bu vaxtı göydə Günəş də yox idi. Bəs onları hara aparırdılar? Sonda bizim kameramızın da qapısı açıldı. Həbsxana müdiri bizi o qaranlıq və qapalı fəzada tapsın deyə bir müddət gözlərini ovxalayandan sonra soruşdu:

- Nə üçün hay-küy saldınız? Buranın hara olduğunu bilmirsiniz?
- Biz bilmirik. Amma siz dediniz ki, bu müharibə əsirlərinin hotelidir.

- Siz niyə burada olduğunuzu bilirsiniz?
- Siz dediniz ki, sizin qonağınızız.
- Qapıya nə üçün şüar yazdınız? Şüarları silin.
- İstədik ki, siz qonaqlarınızla necə davranıldığını görəsiniz.
- Qapını dərhal təmizləyin.

Qapını mğhkəm çırpdılar və getdilər. Ətrafımız boşalmışdı. Allahdan sonra bizə dayaq olan qardaşların hamısını apardılar. Haraya? Bilmirdik. Hər yer sakit idi. Bu üzücü sükutu pozan yeganə səs küləyin vıyılması, bəzən də müharibənin hələ də davam etdiyini və güclərimizin hələ də müqavimət göstərdiyini bildiren havadan müdafiə sisteminin səsi idi. Gecə yarısı nalə və yerlə çətinliklə sürünən ayaq səsləri bizi qapının altına qulaq falına çıxartdı. Əsgərlərin qardaşlarımızın bədəninə vurduğu kabel səsinə eşidirdik. Onları hətta kameralarının qapısına qədər kabellə ötürürdülər. Hamısı yaşlı olan doktorların nalə səsləri ürəyimizi parçalayırdı. Heç kimə rəhm etməmişdilər. Təzyiq və işgəncəni nə qədər

artırırdılarsa, bizim onlara nifrətimizi, əzm və qərarımızı daha da möhkəmləndirirdilər. Onlar özləri istəmədən bizdə müqavimət ruhu formalaşdırırdılar. Bu qədər ağır-acının içində daha çox əzaba dözmək üçün yetişən və yüksələn bizim ruhumuz idi.

Növbəti gün həbsxana müdiri ilə görüş tələb etdik. Hər gün yalan vədlər verirdilər. Həbsxana müdirinin başına hər gün bir iş gəlir və görüş vədi başqa bir günə saxlanırdı. İsfənd ayını (20 fevral – 20 mart) onların vədləri və çox əzilmiş, yaralanmış əl-ayağımızı ovxalamaqla keçirdik. İlin son çərşənbəsində Həlimə qapının altında qulaq falına çıxmışdı. Eşitdiyi hər bir cümlə və ya sözü bizim üçün izah edir və ümid verirdi.

1983-cü ilin baharı səssizcə gəlib çıxdı. Biz də pıçıltı ilə bir-birimizi təbrik edirdik. 1982-ci ilin qışı çox sərt və darıxdırıcı idi. O qədər acı xəbəri eşidəndən, dözülməz əsirlik qütbətində qamçı və işgəncədən sonra qəhərimizi sındırdı ki, bir az ağlamaq və əzadarlıqla kədərimizi azaldaq. Buna baxmayaraq, hələ də xilas olmaq üçün çabalayır, davamlı olaraq Davudla (həbsxana müdiri) görüşməyi tələb edirdik.

Hələ baharın ilk həftəsini geridə qoymamışdıq ki, bir gün səhər Həsən kameranın qapısını açdı və çağırırdı:

- Fatimə İbrahim, Məsumə Talib!

Öncə bizi bir-birimizdən ayırmaq istədiklərini düşündüm. Nigaran və pərişan baxışlarla bir-birimizlə xudahafizləşdik.

Bir neçə uzun dəhlizi keçəndən sonra həbsxana müdirinin (Davudun) olduğu bir otağa daxil olduq. Bura, bizi ilk gecə dindirməyə apardıqları yerə yaxın idi.

İçəri daxil olanda orta yaşlı bir qadın hörmət və ədəb əlaməti olaraq qarşımızda durub-oturdu. Sadə görkəmi, başında firuzə rəngli kiçik bənövşəyi gülləri olan şal, əynində rəngi getmiş və ayaqqabıları ilə tutmayan kostyum var idi. O bizim və həbsxana müdirinin tərcüməçisi olmalı idi. Amma təəssüf ki, həbsxana müdirinin danışmasından və onun tərcümə etməsindən daha çox özü nitq söyləyir və sonra öz sözlərini bizim üçün izah edirdi. Maraqlı burası idi ki, nə bizə, nə də həbsxana müdirinə danışmağa icazə verirdi. Ala-yarımçıq ərəb və fars ləhcəsi ilə dayanmadan danışır və nəsihət verirdi.

Çıxışının sonunda dedik ki, biz görüş istəmişdik və söhbət etmək istəyirik.

- Hələ də sözlünüz var? – deyə soruşdu.

- Axı, biz hələ danışmamışıq, - deyə təəccüblə dilləndik. Danışan siz idiniz.

- Yaxşı, indi nə arzunuz varsa, deyin.

Cümlələri və sözləri düzgün anlasın və tərcümə etsin deyə daha çox onun işlətdiyi sözlərdən istifadə etməyə çalışdıq. Məsələn, tələb əvəzinə arzu sözünü işlədirdik.

- Biz müharibə əsiri olduğumuzu qəbul edirik. Onlar da qəbul edirlərmi ki, biz müharibə əsiriyik.

- Bəli, qəbul edirlər.

- Onlar qəbul edirlər ki, bura təhlükəsizlik həbsxanasıdır və müharibə əsirlərinin saxlandığı yer deyil? Biz arzu edirik ki, müharibə əsirləri düşərgəsinə gedək.

- Müharibə əsirləri düşərgəsi haradadır? – deyə Davud dərhal soruşdu.

- Bilmirik, amma onu bilir ki, bura deyil.

- Düşərgə ilə həbsxana arasında nə fərq var?

- Biz Beynəlxalq Qırmızı Xaç cəmiyyəti tərəfindən görülməli və qeydiyyatda düşməliyik. Müharibə məlumatlarını almalıyıq. Gigiyenik və qidalanma vəziyyətimiz düzgün olmalıdır. Azad havada olmalıyıq.

- Siz müharibə əsirisiniz. Amma sizin olmağınızın müharibənin taleyinə heç bir aidiyyəti yoxdur. Siz həbsxanada yaşamağa öyrəşməlisiniz.

- Biz sizə İranın bizim əsirlərimizə baxdığı kimi baxırıq. Biz sizi düşərgəyə apara bilmərik.

- Arzumuz çatmasaq, etiraz üçün aclıq aksiyası keçirəcək və sabahdan yemək yeməyəcəyik.

- Mən göstəriş verəcəm ki, sizi daha böyük, divarları daha aydın və daha işıqlı kameralara köçürsünlər. Həftədə bir dəfə əs-Səvrə və əl-Cumhuriyyə qəzetləri versinlər. Sizin üçün həkim və sanitar ləvazimat ayırsınlar. Amma sizi düşərgəyə apara bilmərik.

- Biz Qırmızı Xaça bizimlə görüşməsinə və müharibə əsirləri kimi qeydə alınmamızı istəyirik.

- Nəyin bahasına? İraq dövləti bu günə qədər sizi qoruyub. Amma sizi düşərgəyə aparsaq, iki ilə yaxın arvad və ailələrindən uzaq düşən müharibə əsirlərinin qarşısında sağ qalmanız və heysiyyətiniz üçün heç bir zəmanət yoxdur. Onlar sizi məhv edərlər.

Sözləri bizim üçün o qədər gülünc idi ki, həm cavabını vermək istəyirdik, həm də bir fitnə olmasından qorxurduq.

- Hər yerdə və hər şəraitdə bizim canımızı və heysiyyətimizi qorumaq məsuliyyəti sizin üzərinizə düşür.

- Biz yalnız burada məsuliyyət daşıyıyıq. Düşərgələrin məsuliyyəti Qırmızı Xaçın üzərinə düşür. Onlar da düşərgəyə neçə ayda bir dəfə gəlirlər.

Bizim inadımızla qarşılaşanda təkrar və təkid etdi:

- Sizin bu həbsxanada olmanızın müharibəyə və ya onun bitməsinə heç bir aidiyyəti yoxdur. Siz Qırmızı Xaçın siyahısına nəyin bahasına düşmək istəyirsiniz?

Tərcüməçi xanım bizim ısrarımızı görüb yenə saxta nəsihətlər verməyə, canıyananlıq etməyə başladı. Bəzən mehriban anatək başımıza əl çəkir və aramla deyirdi:

- O müharibə əsirləri indi vəhşiləşmişlər. Sizi görməyə tab gətirə bilməzlər. Sizi öz nəzarətlərindən çıxarmalarını ısrar etməyin. Bunlar sizin ayağınıza tikan batmağa qoymazlar.

Hələ düşən dırnaqlarımızın yerinə yenisi gəlməmişdi. Bir söz demədən əllərimizə baxırdıq ki, o, ayağımıza batan tikanı anlasın. Bir saat nəticəsiz dialoqdan sonra kameraya qayıtdıq. Amma böyük bir sual məni kameranın divarına çırpırdı. Bu nə demək idi? “Sizin bu həbsxanada olmanızın müharibənin taleyinə heç bir aidiyyəti yoxdur”. Özlüyümdə dedim: “Yəni biz ömürlük həbs olunmuşuq? Hansı məhkəmədə mühakimə olunmuşuq? Axı, hansı cinayətə görə? Hansı hakim belə bir hökm çıxarmışdır?”

Alnımı ölüm təri basdı. Həbsxana adlanan dörd divar arasında etmədiyimiz cinayətə, naməlum günaha görə Allahın ixtiyarımıza verdiyi bütün nemətlərdən məhrum olmuşduq. Amma yox, bizim Allahımız bu namərdlərin bizim üçün tikdiyi divarlardan daha güclüdür. Bu tavanlar və divarlar bizi özündə həbs edə bilməz. Cismimiz zindan əsiri ola bilər, amma ruhumuz hələ də azaddır. Heç kim və heç nə bizi təslim edə bilməz. Çünki Allah bizimlədir və biz əminik ki, onun iradəsindən xaric heç bir şey baş verə bilməz. Biz böyük bir sınaqla qarşılaşmışıq və naümid olmamalıyıq. Çünki bizim qadınlarımızın və uşaqlarımızın başına tökülən bombalar ürəyimizdə ümid köklərini qurutmağı hədəfləyir. Ümumiyyətlə bizim naümid olmağa haqqımız yoxdur.

Mövzular, fəza və həbsxana müdiri ilə olunan söhbətlər haqqında məsləhətləşdik. Heç kim həbsxana müdirinin təklifləri ilə razı deyildi. Bu imtiyazların başı qarışsın və əsas məsələdən uzaq qalsın deyə uşaq əlinə gəlincik vermək kimi bir şey olduğunu bildirdik.

Həbsxana müdiri qərarımızın ciddi olduğunu bilsin deyə üç gün yemək almadıq. Dördüncü gün həbsxana müdiri yanımıza gəldi. Başını nəfəsləndən içəri salıb dedi:

- Qəzətdən, çoxlu yeməkdən, doktor və yaxşı otaqdan başqa Günəşə çıxmaq və hava almaq da var.

Artıq xeyri yox idi. Bizim qərarımız ciddi idi. Aclıq aksiyasına hər gün on beş ovuc su ilə başladırıq. Gün ərzində üç dəfə yemək vaxtı beş ovuc su içirdik.

Qardaşlarla məsləhətləşdik. Doktorlar kamerası sağlamlığımızdan çox nigaran idi. Hərçənd, bu kameralarda yaşamaq tam olaraq tədrisi və səssiz ölüm idi.

Mühəndislər kamerası bizim aclıq aksiyası qərarımıza cavab verdi:

- Heç bir ovçu çalaya tökülən bulanıq suda mirvari ovlaya bilməz.

Hər iki qonşumuz aclıq aksiyasına qarşı idi. Amma o nifrət oyadan məhbəsdə qalmaq, acı xəbərlər eşitmək ölməkdən və can verməkdən daha çətin idi. Gecə dördümüz də əllərimizi qoşalaşdırdıq, bir-birinin üstünə qoyub əhd bağladırıq və bir-birimizə söz verdik ki, bu böyük qərarla yolun sonuna qədər birlikdə olaq. Əlbəttə, bizim hər birimiz ayrıca qərara gələ bilirdi. Çünki hər kəs öz cisminə və canına cavabdehdir. Hər iki vəziyyətin sonunu dəyərləndirdik. Ya zəfər çalacaq və buradan gedəcəyik, ya da qalacaq və öləcəyik. Bizim üçün müharibənin başqa bir növü başlamışdı. Aclıq aksiyası bir növ döyüş idi. Amma silahsız və müdafiəsiz idik. Yeganə silahımız dönməz iradəmiz idi. Qərara aldırıq ki, canımızı döyüşmək üçün silah edək.

Bir-birimizi möhkəm qucaqladıq. Göz yaşları danışmağa macal vermirdi. Yekdil olmağımıza sevinirdik. Bu kollektiv mübarizəni nəticəyə çatdırmaq üçün qarşıda bizi gözləyən çətin yolda Allaha təvəkkül etdik. Səhər Həsən yemək vermək istəyəndə yemək qabını və istəkanları ona verdik və dedik ki, artıq yemək qabına ehtiyacımız yoxdur. Biz aclıq aksiyasındaırıq.

Fatimə qapının altından uca səsle elan etdi:

- Biz dörd iranlı qız müharibə əsirləri düşərgəsinə getmək üçün aclıq aksiyasının ilk gününə başlayırıq.

İkinci və üçüncü gün də bu cümləni təkrar etdi. Fatimənin səsi nümunəvi qətiyyətlə həbsxananın dəhlizində əks-səda verdi.

Yemək paylanarkən nəfəsləri açırdılar. “Aclıq aksiyasındaırıq” deyən kimi nəfəsləri möhkəm çırpır və deyirdilər: “Cəhənnəmə ki, aclıq aksiyasındaız”.

Aclıq aksiyamızdan yeddi gün keçdi. Bütün bədənimiz zəifləmişdi. Amma hələ namazımızı ayaq üstə qılırdıq. Aclıq aksiyamızın günlərini qapının altından elan edirdik.

Yeddinci gün iraqlılar bizim öncədən yemək və ya çörək ehtiyatı saxlamadığımızı əmin olmaq üçün kameraya daxil oldular. Unutmuşdular ki, o kamerada siçan əlindən tərپənmək olmur və onlar kimsəyə bir tikə çörək saxlamağa macal vermirlər. Kameranı təftiş etdilər. Amma heç bir şey tapa bilməyib getdilər.

Onuncu gün gəlib çatmışdı. Fiziki gücümüz o qədər azalmışdı ki, divara çətinliklə zərbə vurur və sağ olmağımızı qonşularımıza bildirirdik. Başımız dumanlanmışdı və ayaq üstə namaz qıla bilmirdik. Namazımızı oturaq halda qılırdıq. Səcdəyə gedib qalxanda kamera başımıza fırlanırdı. Qərara aldığımız ki, daha az enerji sərf etmək üçün bir-birimizlə daha az danışmaq və ya divara daha az zərbə vuraq. Həm də axı biz bütün sözlərimizi demiş və bir-birimizə höccəti tamamlamışdıq. Amma halımızın günü-gündən pisləşməsi və iraqlıların heç bir reaksiya göstərməməsi bizi üzürdü. Hərçənd, bu qövmdən bundan başqa bir şey gözləməyirdik.

On birinci gün qərara aldığımız ki, bir faciə tamaşası oynayaq. Hər birimiz bir rolü üzərimizə aldığımız ki, şərait olduğundan daha acınacaqlı göstərək və bu yolla onların reaksiyasını ölçək.

Məryəm huşunu itirmiş birinin rolunda yerə yıxıldı. Biz ətrafına yığıldığımız. O zamana qədər döş qəfəsimizə toplayıb saxladığımız nəfəslərlə qışqır-bağır salmağa başladığımız: “Vay! Ya Hüseyin! Ya Əbəlfəzl! Məryəm öldü, Məryəm öldü!” Həlimə öz üz-gözünə çırpırdı. Fatimə elə fəryad çəkirdi ki, mən özüm də bunun bir oyun olduğunu unutdum. Məryəmin həqiqətən öldüyünü hiss etdim və bacardığımız qədər qışqırmağa başladım. Qapını açdılar və gördülər ki, Məryəm həqiqətən özündən gedib. Biz öldüyünü deyirik. Həlimə də hələ öz üz-gözünə vurur. İraqlıların gördüyü ilk iş bayıra çıxartmaq üçün Məryəmin ayağını çəkmək oldu. Məryəm naməhrəm əlinin ona toxunacağını görüb qəfil qalxdı və oturdu. Məryəm, hətta ölüsünün də iraqlıların əlinə düşməsini istəmirdi. Onun ayağa qalxması ilə aləm qarışdı və tamaşa ortaya çıxdı. BƏƏSçi əsgər Məryəmin böyrünə möhkəm bir təpik ilişdirdi, söydü və getdi. Elə bir təpik ki, rəzillik və axmaqlıq rəngi daşıyırdı. Onlar getdilər. Biz qaldığımız və bir də aclıq aksiyası. Aksiya gününün elan olunması səsi hər keçən gün zəifləyirdi.

Artıq hər iki divara yalnız salam göndərə və qonşularımızı nigarançılıqdan çıxara bilirdik. Günortalar çətinliklə yediyimiz “mərəg”

(onlar xuruşu belə adlandırırıdılar) yeməyinin iyi indi ağzımızı sulandırır, mədə-bağırsağımızı bir-birinə qatırdı. Bu aclıqda siçanların nə yediğini bilmirdim. Onlar da əl-ayağımıza daha az dolaşırdılar. Küləyin himayəsində sona yetib məhv olmaq üçün yanan şam tək sönməyə yaxınlaşır və bir-birimizin əriməsinə şahidlik edirdik. Ancaq bəzən ruh yüksəkliyini artırmaq üçün bir-birimizə razılıq təbəssümü hədiyyə edirdik. Yavaş-yavaş daxilə meyllənirdik. Səsi kəsilən mədəyə, zindan kimi sinəyə çırpın ürəyə, geri qalmaq və kəsilmək qorxusundan tez-tez bir-birinin ardınca gələn nəfəslərə meyllənirdik.

Bir gün dördümüz də halsız və heysiz halda, mütləq sükut içində bir küncdə bir-birimizin çiyinlərinə söykənmişdik. Bəzən yekdillik əlaməti olaraq bir-birimizin əlindən tutur, amma sıxa bilmirdik. Bu zaman yenə də açarın dəmir qıfılda qəzəblə fırlanması baxışlarımızı qapıya çəkdi. Həmişəkindən, hətta bir neçə gün öncə ölüm tamaşasını oynamağımızdan fərqli olaraq qalxa bilmədik. Artıq tərpənməyə də təqətimiz qalmamışdı. Nikbət kameraya daxil oldu. Həmişəkindən daha qeyzli səslə dedi:

- Məsumə və Məryəm Talib.

Bu dəfə bizim ikimizi çağırtdılar. Çətinliklə tərpəndik və lal baxışlarla Fatimə və Həlimədən ayrıldıq. Baxışlarımız bir-birimizdən ayrılmağa qoymurdu. Biz ümid edirdik ki, aclıq aksiyamız nəticə vermişdir və həbsxana müdiri bizimlə müzakirə aparmaq istəyir. Bir kəlmə belə kəsmədən bir-birimizdən ayrıldıq. Bizim arxamızca Həliməni də başqa bir əsgərlə gətirdilər. O qədər zəifləmişdik ki, əgər bizə bir barmaq toxunsaydı yerə çırpılırdıq. Fatimənin həbsxana müdirinin yanına getdiyi yoldan keçdik. Günəşi görməyə getdiyimiz yolu da keçmişdik. Gözləri və əlləri açıq, səssiz-səmirsiz, ara-sıra halsız öskürəklə korpusun dəhlizindən keçdik. Hər addımda yenə qapı və ya divara söykənir, bu əllərin və gözlərin artıq işə yaramadığına əmin olurdum. Qapılar hamısı bir-birinə bənzəyirdi və dəhlizlər işıqlı idi. Məni və Məryəmi qapının arxasında saxladılar. Geriyə baxdım və Həliməni bir az qabaqda başqa kameranın qapısında saxladıklarını gördüm. İlk dəfə idi ki, bir-birimizdən ayrılırdıq. Yeni sandıqçanın, iki ilə yaxın gizlədildiyimiz sandıqçaya bənzər, dar və qaranlıq, divarları yanmış qəhvəyi rəngdə, nimdaş tiftiklənmiş adyalları olan bir sandıqçanın qapısının açılmasını gözləyirdim.

Qapı açılan kimi çox sayda qadın, qız, uşağın qapıya və gözetçiyə tərəf gəldiyini gördüm. Onların hamısının saçları uzun və daranmışdı. Səliqəli çəkələk və ev paltarları geyinmişdilər. Bəzilərinin gözündə

optik eynək var idi. Bizimlə müqayisədə rifah və asayiş içində yaşayırdılar. Bura Avropa şəhəri kimi idi. Hər firqədən, hər qrupdan adam var idi. Bir küncdə oturdum. Onlara etimad edə bilmirdim. Soruşmağa başladılar:

- Haralısınız?
- İranlı.
- Adınız nədir?
- Məsumə və Məryəm.
- Nə üçün buradasınız?
- Bilmirəm.

Ətrafımızdan dağılışdılar və bir-birləri ilə söhbət etməyə başladılar. Danışdıqları o qədər sözdən heç bir şey anlamırdıq. Səyyar lüğətnaməmiz olan Həlimə də yanımızda deyildi ki, sözlərini bizim üçün tərcümə etsin. Onların davranışı kimsə eşidər deyər danışmağa qorxan məhbusların davranışına bənzəmirdi. Heç nəyi nəzərə almadan, ehtiyat etmədən mikrofon udmuş kimi uca səslə danışırdılar. Mənim üçün danışmaq çətin idi. Amma onlarla danışmağı çox istəyirdim. Bir ildən çox müddətdə ilk dəfə idi ki, bir dəstə adam görürdüm. Özümdən danışmaq istəyirdim. Onları tanımaq istəyirdim, amma tanıya bilmirdim. Fəqət oğrun baxışlarla onlara tamaşa edirdim. Hər dəfə yerimizi dəyişəndə bir saatdan sonra nimdaş tiftiklənmiş adyallarımızı da içəri atırdılar. Amma burada heç nədən xəbər-ətər yox idi. Bir qızın əlinin üstündəki saata baxdım. Zamanın içində öz yerimi tapmağıma sevindim. Tam olaraq səhər saat 9 idi. Saatin əqrəblərinə - saniyə əqrəbinə baxdım. Nə qədər fırlanmalı idi ki, bir dəqiqə keçsin və saat neçə olsun? Mən ümumiyyətlə saat neçəni gözləyirdim ki, nəsə baş versin? Bir zamanı gözləyirdim, amma hansı zaman olduğunu bilmirdim. Bir məkanı gözləyirdim, hansı məkan olduğunu bilmirdim. Əslində isə nə zaman, nə də məkan, yalnız azadlığı istəyirdim.

Məhbus qadınları saymağa başladım. Bir, iki, üç, dörd, beş, altı, ... on üç, on dörd, ... on yeddi. O qədər gəzir və yer dəyişirdilər ki, onları saya bilmirdim. Paltarları əksərən güllü və bənzər idi. Məryəmdən soruşdum:

- Məryəm, sənə bunlar kimdir?

Çox maraqlı idi. Məryəm dedi:

- Hələ sayıram.

Hər ikimiz bir iş görürdük. Nə qədər bir-birimizə bənzəmişik. Sonra şirin Abadan ləhcəsi ilə dedi:

- Bir yerdə qaxılmışırlar ki, sayım, görüm, burda nə baş verir.

Kimsənin bizimlə danışma izni yox idi. Amma özləri bir-birləri ilə danışdılar. Yaxşı öyrəndiyimiz cümlələr “Adın nədir?”, “Haralısan?”, “Nə vaxtdan buradasan?” “Müharibə bitib, yoxsa davam edir?” və başqa bir neçə sadə cümlə idi. 25-26 yaşlı bir qız gəlib bizim yanımızda oturdu. Bir şey demirdi. Amma gözlərini bizdən ayırmırdı. Anladım ki, sual soruşmaq üçün fürsət axtarır. Bütün vücudu sual işarəsi idi. Bir az götür-qoy etdikdən sonra dedi:

- Adın nədir?
- Məsumə?
- Haralısan?
- İranlı.

Ona nə qədər inanmalı olduğumu bilmirdim. Heç bizi ora niyə apardıqlarını da bilmirdim. Həlimə və Fatimə üçün çox nigaran idim. Onlar harada idilər? Bizim onarla məsafəmiz nə qədər idi? Onlarla necə əlaqə yarada bilərəm? Yenə də bir-birimizi görəcəyikmi? Birlikdə olduğumuz necə də yaxşı idi. Ayrılmamız necə də pis oldu. Onların hərəkətlərinə nə qədər baxırıdığsa, kim olduqlarını anlamırdıq. Siyasi məhbus? Yox! İraqlı mücahid? Yox! Narkomanlar və ictimai pozğunlar? Yox! Onların arasında otağın bir küncündə iki nəfər daim ibadətə məşğul idilər. Ərəb əbalı orta yaşlı bir qadın ətrafına etina etmədən könül oxşayan və yanıqlı avazla Quran tilavət edirdi. O, bu mühitdən və ətrafdan ayrı idi. Dəstəmazını təzələmək üçün Qurandan ayrıldı. Yolda gözücü bizə baxdı. Sonra gözlərini səmaya dikdi. Dodağının altında nə isə dedi. Məncə, qorxu dolu bir mərhəmət hissi keçirirdi. Bizə yaxınlaşmağa qorxur və rəhmi gəlirdi. Çünki zəif və əzablı bədənlərimizlə soyuq və rütubətli bir yerdə oturmuşduq. Gəlməyimizdən bir saat keçməmişdi ki, qara gözlü, incə dodaqlı, kaman qaşlı bir qız qapıya doğru getdi və qapını döydü. Onun gedişi ilə hamısı arxasınca düşdülər. Tələbləri var idi. Nə istədiklərini bilmirəm, amma onların gözətçilərinin davranışı bizim gözətçilərimizin davranışı ilə fərqli idi. Etinasızca pəncərəni bağladı və on dəqiqə sonra pəncərədən onlara bir qazan verdilər. Qulaqbatıran bir səslə “Sümeyra” deyə çağırırdı. Düşündüm ki, elə oradaca yemək bişirəcək və nahar süfrəsi açacaqlar. Bir-birlərini çağırırdılar. “Səlimə”, “Həfizə”. Sümeyra hamısını dəvət edirdi. Zənnimcə hamıya aş bişirmək istəyirdilər. Qazanın içinə, üstünə, ətrafına yaxşıca baxış keçirtdilər, aşağı-yuxarı atdılar. Sonra iri cüssəli, uca qamətli Səbriyə barmaqlarının arasından iki sümüyün toqquşması kimi çırtma səsləri çıxartdı. Səbriyənin ətrafına topladılar. Səbriyə müğənni oldu. Məlum idi ki, hər nədirsə, orkestrin rəhbəri Səbriyədir.

Qazan isə orkestrin musiqi aləti oldu. Çalıb oynayırdılar. Bu hərəkətlər o qədər təbii idi ki, hətta gözətçi də onlara xəbərdarlıq etmədi. O, hələ də kollektiv tərəfindən alqışlanırdı. Hamısı çalıb-oynamaqdan məst olmuşdu. Bilmirəm bu məclisə niyə dəvət olunmuşduq. Ümumiyyətlə bura hara idi? Təbəssüm dolu gözlərlə Məryəmə baxırdım. O da mat-mat mənə baxırdı. Bir müddət keçdi. Onlar sıra ilə müğənni və musiqiçini dəyişirdilər. Mənə, Məryəmə, namaz qılan və Quran oxuyan digər iki nəfərə heç məhəl qoymurdular. Musiqiçi çatdıra bilməyəndə ağızları ilə musiqi çalmağa başlayırdılar. Bilmirəm, bəlkə də dəli olmuşdular. Amma bu qədər səs-küy namaz qılan və Quran oxuyan o iki nəfərə heç mane olmurdu. Sanki bu onların həmişəki işi idi. Çox istəyirdim ki, ucadan gülüm. Amma qarınımın və mədəmin əzələləri yığılmışdı. Boş və kürəyimə yapışmış qarınla gülmək çox çətin idi. Məryəmə dedim:

- Olmaya bunlar casus və 5-ci kalondurlar. Axı, həbsxana çalıb-oynamaq, atılıb-düşmək yeri deyil.

Bütün bu səs-küydən başım şişmişdi. Axırının nə olacağını görmək istəyirdim. Məryəmə baxdım. Gördüm ki, başını divara söykəyib və şiddətli fiziki zəifliyinə nəzərən dərin bir yuxuya gedib.

Çətinliklə dər-divara söykənə-söykənə öncə başımı bir neçə dəfə hərəkət etdirdim. Bədənimə dikəldib, ayaq üstə dayandım. Əlimi bir yerə ilişdirib, addım atdım. Bir neçə addım yol getdim və bir müddət bir şey anlamadım. Onlar hələ də öz aləmlərində idilər. Özlərindən başqa kimsəni görmürdülər. Bir neçə dəqiqədən sonra gözlərimi açdım. Dünya gözümdə qaralmışdı. Özümü suya çatdırdım. Yalnız beş ovuc su içməli və dəstəmazımı yeniləməli idim. Geri dönəndə hələ Məryəmin gözləri qapalı idi. Silkələdim və dedim:

- Azana az qalır. Su içə bilərsən. Bu səs-küyün içində necə yata bildin?

- Bilmirsən harada idim. Sudan və yeməkdən doymuşam. Heç zəiflik hiss etmirəm. Suyu da ehtiyacım yoxdur. Süheyla Rzazadənin evinə ziyafətə getmişdim. Anası balıq xurişti bişirməkdə ustadır. Məktəbə getmək istəyirdik. Bütün sinif yoldaşlarım, qonşular və qohumlar bir yerdə oturmuşduq. Yeyib-içir, deyib-gülürdük. O qədər yedim ki, indi toxam.

O qədər gözəl danışdı ki, hər yeri sarımsaq və göyərti iyi bürüdüyünü hiss etdim. Ona dedim:

- Bilmirəm, bu camaatın səhər şorbasına nə töküblər ki, bu qədər məst olublar və sakit qalmırlar.

Məryəm yavaş-yavaş əlini divardan tuta-tuta ayaqyoluna tərəf getdi ki, namaza hazırlaşsın. Birdən orkestrin rəhbəri hamını topladı. Əlini qazandan çəkib, nəfəsini dərdi. Hamı yerindən qalxdı. Nigaran olmağa başladım ki, olmaya, hamısı birlikdə ayaqyoluna tərəf hücum çəkəcəklər. O qədər zəifləmişdik ki, ən kiçik işarə ilə yerə sərilirdik. Hayqırmaq istəyirdim ki, yox, indi getməyin, gözləyin, bacım oradadır. Amma səsimi çıxara və ya hayqıra bilmirdim. Eyni zamanda davranışında və görkəmində iztirab və nigaranlıq özünü o qədər aydın göstərirdi ki, hamı dayanıb mənim və Məryəmin necə səndələyə-səndələyə yol getməsinə kinofilm kimi tamaşa edirdi. Otaq başımıza fırlanır, yerə sərilirdik. Amma yemək görəndə üzümüzü çevirirdik. Daha maraqlısı bu idi ki, şadyanalıqdan sonra künc-bucaqdan baş örtüklərini götürüb namaza dayandılar. Gözətçi yemək sinilərini içəri göndərəndə namazı bitənlər və ya namaz qılmayanlar sinilərə doğru hücumla keçdilər. Belə ki namaz qılmaqda olan dostlarını çağırmağı və ya onları gözləməyi unudular. O qədər enerji sərf etmişdilər və o qədər hərisliklə yeyirdilər ki, onların aclığına ürəyim yandı.

Yaxşıca doyandan və gəyirəndən sonra bizdən soruşdular ki, siz niyə yemək yemirsiniz? Plov və xuruşun iyi bütün otağı bürümüşdü. Amma artıq heç bir yemək bizim dadma hissimizi hərəkətə gətirmirdi. Onlardan biri dedi:

- İstəyirsiniz, payınızı alağ?

Öz aralarında mübahisə edirdilər. Amma nə dediklərini bilmirdik. Bəlli olan o idi ki, biz onlardan yemək almaq istəmir və aclıq aksiyamızın nəticə verməsini, vəziyyətimizin müəyyən olunmasını planlayırdıq.

Günortadan sonra hamısının xorultusu otağı başına götürdü. Hər biri bir küncə yuvarlanmışdı. Bu zaman Səlimə Quranı ilə birgə özünü aramaram bizə çatdırdı. Məryəmin yanında oturdu və müqəddiməsiz alayarımcıq ərəb ləhcəsi ilə fars dilində soruşdu:

- İrənlisınız?

Həm sevindik ki, farsca danışır, həm də narahat olduq ki, niyə farsca danışır.

- Mən və bunların hamısı irənlidir, - deyə söhbətinə davam etdi.

Çox təəccübləndik. Bunların irənlilərə heç bir oxşarlığı yox idi. Hətta fars dilini də bilmirdilər. Bizim təəccübləndiyimizi görüb anasının yanında uzanan on beş yaşlı qıza işarə edərək dedi:

- Rujin həbsxanada dünyaya gəlib, İran kürdüdür.

Sahirənin yerində çevrilməsini görüb cəld yerinə atıldı və yenidən başını Quranın üstünə qoydu. Açmasını tapmaq üçün yeni bir müəmma idi. Amma biz yalnız aclıq aksiyası haqqında düşünməli idik. Başqa heç bir mövzuya əlavə enerji sərf etməli deyildik ki, bir neçə gün artıq davam gətirə bilək. Danışmamalı, hərəkət etməməli, ağlamamalı idik ki, birlikdə ola bilək. Amma bu qədər iranlı qadın və qız buraya necə gəlmişlər ki, biz onlardan xəbərsizik? On beş yaşlı Rujin həbsxanada dünyaya gəlmişdir. Bu nə deməkdir? Yəni, bunlar nə vaxtdan buradadırlar? Haradan gəliblər? Bəs bunların ərləri, ataları, kişiləri haradadır? Yox, mən onlarla danışmaq istəyirəm.

- Məryəm, hamı yatıb. Bunlar o qədər çalıb-oynadılar ki, özlərindən getdilər. Hekayənin ardını bilmək istəyirəm, - dedim.

- Sözümdəndən çıxma, - Məryəm dilləndi. Söz vermişik ki, yalnız aclıq aksiyası haqqında düşünəcəyik. Çox danışmayacağıq ki, bu daxmadan çıxaq.

- Amma bunların kim olduğunu bilməliyik.

- Yenə də tələsirsən. Yenə də şücaətli qız oldun. Bəlkə də bu bir tələdir. Bizi bura niyə gətiriblər? Sən Səliməni tanıyırsan? Bir də mən sənənin böyük bacınam və getməyini məsləhət görmürəm. Bundan artıq nə enerji sərf et, nə də çənə döy.

Amma marağ hüceyrələrimin hər birini suala vadar edirdi. Həmişə namazdan sonra bir neçə saat yatırıdım. Amma bu gün marağ yuxumu ərsəyə çəkmişdi. Gözlədim və onların xorultu səsinə diqqətlə qulaq asdım. Bir neçəsi yuxuda danışdı. Diqqətlə qulaq verirdim ki, bəlkə fars dilində bir söz eşidim. Bəlkə Səlimə yalan deyir. Yəni, bunlar İran kürdü və ərəbidirlər? Kaş, kürd dilini biləydim.

Bir saatdan sonra bir-bir xoş əhvalda oyandılar və söhbət etməyə başladılar. Çox ucadan söhbət edirdilər. Amma ərəb dilində danışdılar. Hətta kürdcə də danışmırdılar. Məryəmi yola gətirmək, razı salmaq istəyirdim:

- Məryəm əgər bunlar iranlı olsalar, onları da aclıq aksiyasına rəğbətləndirə bilərik. Sayımız nə qədər çox olsa, daha tez nəticə alarıq. Onlara deyə bilərik ki, biz iranlıyıq. Bizi hansı şəraitdə saxlayırlar. Siçanlarla bir yerdə qalırıq. Plov və xuruş əvəzinə kötək yeyirik. Hər halda bunlar da qadınlardır, bizimlə eyni cinsdən, eyni torpaqdandırlar.

- Olar ki, siz bunların aclıq aksiyasının xeyrindən keçərsiz? Bunlara bu gecə şam verməsələr, bizi yeyərlər.

- Amma bunlar müsəlmandırlar. Günorta namaz qıldılar.

- Bu kəlləmayallaq idi, namaz deyildi. Bunun adı namaz idi. Hər halda sən hələlik dişini sıx.

Zamanı düşüncələrimlə çətinliklə keçirdim. Keçmək bilmirdi. Nəhayət şam vaxtı gəlib çatdı. Günləri yüngül şam yeməyi və qısaca namaz qılmaqla bitdi. Bizim də ilk günümüz onlarla birlikdə sona yetdi və əlimə bir şey keçmədi. Amma gözlərim qeyri-iradi qapandı. Bu fəza və düşüncələrdən həmişəki rüyalarım getdim. Səliməyə oyaq olduğumu anlatmaq üçün tez-tez inildəyir və ah çəkirdim. Onun diqqətini cəlb edə bildim. Gecə yarısı Səlimənin könlüoxşayan səsi qulağımda səsləndi və qəlbim aram tapdı. Ondan mənimlə danışmasını, amma məndən bir söz soruşmamasını istədim. Amma o, mənim istəyimə məhəl qoymadan soruşdu:

- Nə zamandan aclıq aksiyasına başlamısınız?

- Bu gün on beşinci gündür, - dedim.

- Bilirsiniz bura haradır?

- Bir o qədər də yox.

- Bura İraqın ən qorxulu təhlükəsizlik zindanıdır. Ayətullah Sədrin bacısı Bintiül-Hüda da burada şəhid olmuşdur. Burada çox kişi və qadınlar işgəncə altında şəhid olmuşlar. Küçənin o tərəfi gecə məhbusları edam üçün apardıqları yerdir. Bura məhbusun əbədi yeridir.

- Əbədi yeri? Yəni, burada məhbusların məhkum olunması müəyyən deyil? Yəni, azadlığa çıxma tarixi yoxdur? Burada kimsə azadlıq və bayırdakı dünya haqqında düşünmür?

- Yox, yoxdur. Burada körpələr dünyaya gəlir. Gənclərin ürəyi qüssədən qubar bağlayır və ölürlər. Burada çoxları aclıq aksiyası keçiriblər. Bir şeyə nail ola bilməyiblər. Yenidən bura qayıdıblar. Çox uzağa getsələr, bir mərtəbə yuxarı, ya aşağı gedirlər. Biz də illər öncə qaranlıq, soyuq və rütubətli kameralarda saxlanmışıq. Sizin harada olduğunuzu bilirik.

O, uzun illər dilini bilən və dərдинə şərik çıxacaq biri olmamış, ürəyi sözlə dolu olan biri kimi sözlərinə davam etdi:

- Bir müddətdən sonra bu məhbuslarla qohumluq və dostluq əlaqəsi quracaqsınız. Qohumlarınızı unudacaqsınız. Arzularınız kiçiləcək və dəyərsiz olacaq. Ən böyük arzunuz bu olacaq ki, bir neçə saniyəlik Günəşi görəsiniz. Yaxud, bir çömçə artıq şorba alasınız. Yaxud, daha yüksək və mənəvi arzunuz sizə bir Quran və ya qəzet də vermələri olacaq.

O, aydın olmasa da böyük bir əzabın ilhamvericisi idi.

- Bəs bunlar kimdir? Nə üçün fars dilini bilmirlər? – deyə yenidən soruşdum.

- Bunların əcdadı iranlı olub. Özləri isə ya ərəb, ya da kürddürlər. Siyasi məhbus deyillər. Yeganə ittihamları iranlı olmaqdır. Bizim yeganə şansımız odur ki, bizi sərhədlərə buraxsınlar, özümüzü İrana çatdıra bilək. Bu da qeyri-mümkündür. Çünki kişilərimizi edam ediblər.

- Bu vəziyyətdə bu qədər şəndirlər? Niyə çalib-oyunayırlar? – deyə soruşdum.

- Unutmaq üçün, gerçəklikdən qaçmaq üçün, - dedi. Zindan həqiqəti acıdır. Bütün ömrü zindanda keçirmək isə daha acıdır. Amma bu davranış bir növ unutmaqdır.

İki ildən sonra bu acı xəbəri eşitməklə qəmlərimə başqa böyük bir qəm də əlavə olundu. Fikrə daldım və özlüyümdə dedim ki, yarı iranlı, yarı iraqılı olanlar yalnız iranlı yarılarının cəzasını çəkirlər. Bunlar günhasız və hər yerdən xəbərsiz, hətta bir kəlmə belə farsca bilməyən insanlardırlar. Amma onların yarı iranlı əcdadlarından necə də radikal düşmən düzəldiblər. İranlı olmaq papaq və ya başmaq deyil ki, onu dəyişə və ya geri qaytara bilsinlər. Onları kimin iranlı etdiyini və ya nə zaman iranlı olduqlarını bilmirdilər. Bizimlə İraq arasında qonşuluğun ağrı-acıdan, əzabdan başqa bir mənası yox idi. Bizimlə onların arasında bir bənzərlik olmadığı yerdə qonşuluğun anlamı yoxdur. Bu məkan qonşuluğu çox-çox uzaqdır. Atamın qonşuya hörmət haqqında söylədiyi tövsiyələri zəng kimi qulağımda cingildəyirdi.

Bir neçə gündən sonra məni və Məryəmi məhbus qadınların hayküyünün içindən çəkib çıxartdılar. Onların bəzisi dodaqlarının altında salavat və təkbir dedi. Bəzisi söz atdı. Bəzisi dişlərini ağardaraq yola saldı. Onların arasında bir neçə gündən artıq qalmasaq da fiziki vəziyyətimiz və əhvalımız çox düşmüşdü. Həbsxananın dəhlizi sonsuz bir tunel kimi idi. Əllərimi çəkir və yenidən həmin yerə atırdı. Dizimin üstündə dayanmaq və ya yol getməkdənsə dəhlizin bir küncündə özümü yerlə sürüməyə üstünlük verirdim. Sevinirdim ki, ruhum aram-aram bədənimdən çıxır. Mənim və Məryəmin əli bir-birinə elə düyünlənmişdi ki, ən son can verəcək üzvüm Məryəmin əlinə düyünlənən əlim olduğuna əmin idim. Mən getməyə hazır idim. Amma Məryəm üçün darıxırdım. Mənim seçimim ölüm deyildi. Ölüm yolunu qarşıma qoyan azadlıq və yaşam meyli idi. Bu əzabdan qurtulmaq üçün ölmək istəmirdim. Əgər belə olsaydı, bizim mövqeyimizin adı intihar olar və heç bir dəyər daşmazdı. Bütün dəhlizi yemək iyi bürümüşdü. Amma yemək iyi iştahamı açmaq əvəzinə ürəyimi bulandırırdı. Bu vəziyyətdən

qaçmaq üçün qaçmaq istəyirdim. Məryəmin də halı məndən yaxşı deyildi. O da bəzən oturur, ayağını uzadır və başını divara söykəyirdi. Başımı onun əzablı çiyinə qoyurdum və bizi tərpedib getməyə vadar edən yalnız Nikbətin rəhmsiz təpikləri idi.

Görəsən, bu dəfə bizi hara aparırdılar? Ürəyim Fatimə və Həliməni istəyirdi. Bəzən göz gəzdirdim ki, bəlkə onları həbsxananın bir küncündə görüm. Onlar tab gətirə bilmiş, sağ qalmışlarmı? Həlimənin zərif bədəni və incə ruhu bu qədər aclığa və susuzluğa tab gətirə bilmişdirmi? Kaş, həmişəki kimi ucadan danışa və bir cümləni təkrarlaya biləydim. Bəlkə bu kameraların arxasından Fatimə, Həlimə və ya başqa bir tanış cavab versin. Nəhayət nəyin bahasına olursa olsun bu dolanbac dəhlizləri və mərtəbələrini aşib, yenə bir sandıqçanın qarşısında dayandıq və qapı açıldı.

Kameraya daxil olanda gözlərimə zülmət qaranlıq çökdü. Heç nəyi görmürdüm. İndi anladım ki, nə üçün bizi hər gün işığın altında sayır və “O birisi haradadır?” - deyə soruşurdular.

Biz az keçdi. Gözlərim qaranlığı üstələdi. Aman Allahım, kameranın bir küncündə ilbiz kimi büzüşən Fatiməni gördüm. O qədər arıqlamış və əzab görmüşdü ki, sanki ölüm mələyinin pişvazına hazır idi. Hətta yerindən qalxa və bizim qabağımıza çıxa bilmədi. Bir-birimizi qucaqladıq. Elə bil, bir-birimizdən əlli il uzaq düşmüşdük. Hələ də bir-birimizə təbəssüm edirdik. Elə bir yola ayaq basmışdıq ki, hər gün daha da çətinləşirdi. Amma sanki biz daha rahatlanırdıq. Sanki ölüm boğazımıza töküləcək ən dadlı udum idi. Hər an finiş xəttinə yaxınlaşdığımızı görürdük. Bir-birimizin əlini sıxmaq istəyirdik. Amma bunun üçün gücümüz qalmamışdı. Baxışlarımızla bir-birimizdən soruşur və cavab verirdik. Bu qədəri kifayət edirdi.

Fatimə nə üçün təkdir? Həlimə haradadır? Olmaya, Həlimə ...

Yəni, məqsədə bizdən qabaq çatıb? Hətta Həlimənin harada olduğunu soruşmağa qorxurdum. Biz tam olaraq bir masanın dörd ayağı kimi olmuşduq. Bu taxta parçasının dörd küncündə yer almalı idik ki, lalə və nəstərən dolu büllur güldan masanın üzərində qala və gözəlliyini nümayiş etdirə bilsin.

- Sən burda tək idin? – deyə soruşdum.

- Sizin ikinizi aparandan sonra Həliməni də apardılar. Mən bu neçə günü tək idim.

Onlar düşündülər ki, bir-birimizdən ayrılacaq bu yol natamam qalacaq. Amma bu yolu ölüm yolunun sonuna çatmaq deyə, öz iradəmizlə getmyimizə sevinirdik. Necə də əziz bir ruh, necə də fəxrli ölüm! Ruh

hər zərrəsini Allaha doğru getmək üçün ölüm mələyinə təqdim etdiyimiz qiymətli hədiyyə idi.

Bu an qapı yenidən açıldı. Həlīmə hərəkətli gəlincik kimi kameraya atıldı. Sanki dörd ağac üzərinə paltar atmışdılar. Yanaqlarının sümüyü üzə vurmuş, gözlərinin nuru çəkilmiş, göz qapaqlarını çətinliklə açırdı. Özümün hansı şəkllə düşdüyümü bilmirəm. Amma hər üç bacımı görmək Fatihə surəsini oxumağı mənə vacib edirdi. Yenidən birlikdə olmağımıza və birlikdə öləcəyimizə sevinirdik. Ayrı düşdüyümüz bu qısa müddətdə danışacaq çox şeyimiz var idi. Amma ümumi sözlərlə kifayətləndik. Həlīmə dedi:

- Bura nə qəribə və heyrətamiz həbsxanadır! Məni iyirmi dörd metrlik xarici ərəb – fələstinli, iordaniyalı, yəmənli və kuveytli – məhbus qadınların yanına salmışdılar. Heç siyasi məhbus da deyildilər. Təhlükəsizlik həbsxanasını kabare ilə səhv salmışdılar. Səhər açıldan bəzənib-düzənmək, moda və paltar haqqında düşünürlər. Nə istəsələr verirdilər. Xüsusi gözətçiləri var idi. Ümumiyyətlə başqa bir dünyadan danışirdilər. Aclıq aksiyası onlar üçün anlamsız idi və s.

Artıq yemək paylamaq üçün nəfəslik açılmışdı. Kimsə bizimlə maraqlanmırdı. Yalnız mühəndis və doktorların gündəlik iztirab və nigarançılıq dolu zərbə səslərini eşidirdik. Onar durmadan salam verir, əhvalımızı soruşur, bizdən cansız və qırıq-qırıq zərbələrlə salamın cavabını alırdılar. Sanki biz və iraqılı gözətçilər hər ikimiz Əzrailin gəlişini gözləyirdik.

Bədənimizdə yalnız oturmaq üçün enerji qalmışdı. Oturaq halda və ya uzanmış vəziyyətdə namaz qılır, Allahla raz-niyaz edirdik. Bu səcdələrdən birində saatlarla aram tapırıdım. Hətta dəhlizdən gələn qarışıq səslər, açarın polad qıfillarda fırlanması və nəfəsliyin açılması ilə də halımızı pozmurduq.

Fatimənin yanında hər ikimiz yerə sərilmişdik. Burnuma sidr-kafur iyi gəlirdi. Gözlərim Fatiməyə düşdü. Ürəyim əsdi. Əmin olmaq istəyirdim ki, yuxu görmürəm. Gözlərimi bir az da böyük açdım ki, bunun həmin Fatimə olmadığına inanım. Əllərimi üzünə və yanaqlarına sürtdüm. Bu iki ilin bütün dərd-qəmi üzünə vurmuşdu. Əllərim islandı. Gözlərinin ucundan göz yaşına bənzər damcılar tər damlaları ilə aşağı süzülürdü. Əlimi baş örtüyünün altına apardım. Saçını iki yerə ayırıb hörmüşdü. Amma tər damlaları fərvərdinin yaz havasında saçlarını islatmışdı. İnsana bənzər bir mələk idi. Qəlbinin döyünmə səsinə eşitmək istəyirdim ki, dörd əsir qızdan ilk son nöqtəyə çatanın o olmadığına əmin olum. Bu macərə dolu səfərə şahid olmaq istəmirdim. Ürəyinin

döyüntüsü qaranlıqdan qaçan uşaq kimi döş qəfəsinə çırpır və nəfəsləri sinəsində itmişdi. Başımı sinəsinə dayadım və səssizcə ağladım.

- Fatimə, mən kiçik bacın, çox sevdiyin Məsuməyəm, - dedim. Yadındadır, saçları darayıb, mənə Əlirza üçün elçilik edirdin və mən də gəlininiz olmağa söz verirdim? Sən deyirdin biz həmişə, harada olsaq da birlikdəyik və mən həmişə sizi qoruyacam. Sən deyirdin ki, xoş günləri də, çətinlikləri də bölüşəcəyik. Sən daim ən azını və ən pisini özünə götürürdün. Amma indi ən yaxşısını, ölümü götürdün. Bəs mənim payım hanı? Sən payımı havada qapdın.

Ölümlə qucaqlaşmaq növbəsində oturmağım üçün sevinirdim. Amma sonuncu olmaq istəmirdim.

Qonşuların (doktorlar və mühəndisləri) susmaq bilməyən zərbə səslərini eşidirdim. Nigaranlıqla “Nə üçün cavab vermirsiniz?” – deyə soruşurdular. Demək istəyirdim ki, “başımız qarşıqdı, ölməklə məşğuluq.

Malxulya heyratinə dalmışdım. Hansı tərəf baxırıdım, nə ölüm iyi verirdi, nə də həyat. Başımı döndərdim. Həlimə də yarı ayıq halda çırpınırdı. Hələ də dodaqlarında təbəssüm var idi. Dodaqlarının arasından dişlərinin ucu görünürdü. Eşidirdi, amma cavab vermirdi. Yalnız deyirdi:

- Mən üşüyürəm. Nə üçün nə qədər qışqırırsansa, kimsə səsimi eşitmir?

Su istəyirdi, amma yerimdən tərpənməyə heyim yox idi. Doğrusu, biz bir-birimizə söz vermişdik ki, sağ qalmağa da kömək etməyə. Nazik və zərif barmaqlarını başıma çəkib dedim:

- Elə bilirdim ki, ölüm çətin və ağrılıdır. Amma yox biz azad oluruq.

Əlim Məryəmə çatmırdı. Amma məsum gözlərini mənə dikmişdi. Bəlkə də nənə demişkən: “Gözləyən gözlər açıq ölür”.

Sanki ölümün mühasirəsinə düşmüşdü, amma özü bilmirdi.

Mühəndislər dayanmadan divara zərbə vururdular. On beş, iyirmi yeddi, bir, iyirmi səkkiz. Nigarançılıq və iztirabdan doğan salam, qeyrətdən doğan salam və salamatlıqdan gələn salam! Hərəmiş ayağımızla şərqli bir zərbə vurduq: bir, səkkiz, iyirmi doqquz, on səkkiz (xudahafiz!)

Aclıq aksiyasının on altıncı günündən sonra hər gün, hər saat və hər an düşürdük ki, artıq iraclılar demişkən, “xilas” olduq. Amma növbəti saatda gəlirdi və biz hələ də nəfəs alırdıq və sağ idik. Bəzən birimizin halı pis, birimizin halı yaxşı olurdu. Bir-birimizə qəribə və sonsuz

şəkildə bağlanmışdıq. Bu, dörd bacının bir-birinə olan sevgisindən daha üstün idi. Həm ata idik, həm də ana idik, həm bacı, həm də qardaş idik. İndi isə hamımız birlikdə ölüm yolçuluğuna çıxırdıq.

On yeddinci və on səkkizinci gündən saniyələrimizi və saatlarımızı daha çox başqa bir aləmdə keçirirdik. Başım bədənimdən böyük olmuşdu. Artıq onu çəkməyə təqətim yox idi. Qafa tasım boşalmışdı. Səslər boş qabda o tərəfə, bu tərəfə diyirlənən daş parçaları kimi idi. Kəlləmdə buraya aid olmayan səslər pıçıldayırdı. Hamı bir-birini tanıyır və bir-birinə göstərirdi. Salam verir, xoşgəldin deyirdi. Artıq sümüklərim soyuq və rütubətli yerin üstünə sərildiyim üçün sızıldamır, ağrıyırdı. Gözlərim hər şeyi həmişəkindən daha gözəl görürdü. Baxış dairəm uzağı, daha uzağı görürdü. Yol gedəndə artıq ayağımın altında yerin bərkliyini hiss etmirdim. Hər yer rəngli idi, amma bu rənglərlə bağlı heç bir xatirəm yox idi. Bədənimin giziltisi çəkilmışdi. Nəfəslərim öz yolunu tapmışdı. Faytonda gülləri tanış olan bir bağdan keçirdim. Amma həyatimizin bağından daha böyük idi. Məni faytonla orada gəzdirirdilər. Həyatimizin meynə ağacları qora gətirmişdi. Atam qoraların üstünə torba salırdı ki, sərçələr onları yaralamasın. Anam yenə mənim paltarlarımı müqəvvaya geyindirməklə məşğul idi. Başımı nə qədər fırladırdım ki, faytonu sürəni görüm, görə bilmirdim. Faytonçunu görmək mənim üçün çox mühüm idi. Axı, ondan soruşmaq istəyirdim:

- Evimizin yolunu haradan tanıyırsan? Saxla, mən bu bağda düşmək istəyirəm.

Mən israr edirdim. O isə deyirdi:

- Vaxt azdır. Gözləyə bilmərəm. Getməliyəm.

Özümü zorla faytondan atdım. Faytonun oturacağı ilə yerin arasındakı məsafə çox idi. Əzilməmək üçün bütün əl-ayağım havaya çəng atdı. Gözlərim mümkün qədər bərəldi və hədəqədən çıxdı.

Gözlərimi açdım. Ətrafıma nə qədər adam yığılmışdı! Hamısı gözlərini mənə zilləmiş, diqqətlə baxırdı. Çöhrələri birlikdə olduğum adamlardan çox fərqlənirdi. Bəs, faytonçu hanı? Həyatimizin bağı hanı? Torbalanmış qoralar hanı? Bostan müqəvvası hanı? İndi ki onlar yoxdular, bəs bacılarım hardadır? Kamera haradadır? Mən hələ sağam? Yəni, mən ölməmişdim? Bura haradır? Mən çarpayıda yatmışdım. Yəni, o fayton, üstünə yığıldığım bu kəcavədir? Fəqət başımı o tərəfə, bu tərəfə döndərirdim. O qədər adamın arasından Fatiməni gördüm. O da mənim yanımda çarpayıda yatmışdı. Damarlarıma damla-damla daxil olan serum məni ətrafıma nisbətdə oyadır və canlandırırırdı. Amma mən sağ qalmaq istəmirdim. Mən şücaətlə ölümün pişvazına çıxmışdım. Bir

göz qırpımında serumu əlimlə bərk çəkdim. Bütün o ağrı-acıdan xilas olmaqda idim. İndi bir torba su ilə məni ilk günə geri döndərmək istəyirlər. Yox, əsla! Fatimə, Həlimə və Məryəm də iraqlıların sevgisini rədd edirdilər. Necə də bir-birimizə bənzəmişdik. Əl-ayağımızı iplə çarpayının millərinə bağlamış, zorla bir torba serumu bədənimizə qoşmuşdular. Bu get-gəllərin və səs-küyün içində kimsə məni silkədi. Fars dilində ərəb ləhcəsi ilə deyirdi:

- Bacım, halın yaxşıdır?

Gözlərimi açdım. Təqribən yetmiş yaşında qara əmmaməli qoca kişi idi. Çiyinə dəvə yunundan əba atmışdı. Həqiqi və ya saxta olduğunu anlamadığım uzun çal saqqalı var idi. O, başımın üstündə dayanıb, mülayimcə danışır və deyirdi:

- Mən İraqın İmam Xomeynisiyəm. Kitab və fitva sahibiyəm. Siz də mənim din bacımsınız. Bilirsiniz ki, tutduğunuz bu iş intihardır və islama görə intihar haramdır.

Bədənimə ikinci qida serumunun köçürülməsinə baxmayaraq, hələ onunla mübahisə etməyə gücüm yox idi.

- Siz haram iş tutmaq istəyirsiniz?

Başım və baxışımla ona anladım ki, axmaq özünsən. Saxta imam, heybətini və paltarını dəyişsə də həyasız və naməhrəm baxışını dəyişə bilməmişdi. Qızıl üzüklü və qızıl dişli imam. İmamın bu modelini görməmişdim. Fatimənin başı üzərinə getdi. Onu nə qədər çağırırsa, Fatimə gözlərini açmadı.

Fatiməyə dedi:

- Mən özüm sizi Kərbəlaya və Nəcəfə aparacağam. Cənab Prezidentdən sizin üçün azadlıq kağızı alacağam. Siz İrana sağ qayıtmalısınız. Bu şərtlə ki, yemək yeyəsiniz və həkimlərə müalicə üçün icazə verəsiniz.

Fatimə sanki bir səs duymurdu. Heç bir reaksiya vermirdi. Saxta imam bizim otağımızdan yarım divar hündürlükdə arakəsmə ilə ayrılan yan otağa keçdi. Həlimə və Məryəm üçün də möizə etdi. Həmin vədləri verdi və sağollaşdı. Ardarda qida serumu köçürür, serumlara B kompleks və B12 ampulları vurur, əl-ayağımızın düyünlərini bərkidirdilər. Bilmirdim bizim üçün nə yuxu görmüşdülər. Həkim gəlib dedi:

- Yeməyə sup və mayelərlə başlayın. Yoxsa, sizi həmin həbsxanaya qaytaracağıq.

Amma bizim cavabımız yalnız susmaq idi. Növbəti günün səhəri, aclıq aksiyamızın on doqquzuncu günü bir qrup jurnalist fotoaparət və səsyazanla otağa doluşub dedilər:

- Siz ailənizlə əlaqə yaratmaq, onlara xəbər vermək istəyirdiniz. İndi sizdən müsahibə almaq istəyirik ki, ailəniz nigarançılıqdan qurtarsın. Ancaq müsahibədə əsir alınma tarixini bu günə salın. Keçənlərin üstündən xətt çəkin. Keçənləri unudun. Önəmli olan indidir ki, buradasınız.

- Yox, biz fəqət Qırmızı Xaçla söhbət edəcəyik ki, onlar tərəfindən qeydiyyatla alınacaq. Ailələrimizə yalnız onlar xəbər verə bilərlər, - deyə bildirdik.

Jurnalistlər də əşyalarını toplayıb getdilər.

Serumları əllərimizdən ayırdılar. Təmiz mələfələri bir daha dəyişdilər. İsrar edirdilər ki, Samirə dilənçilərinin paltarlarına bənzəyən paltarlarımızı xəstəxana paltarları ilə dəyişək. Bütün əşyaların - çarpayının, tumbanın və hər şeyin üstünə Ər-Rəşid xəstəxanasına məxsusluq etiketi vurulmuşdu. Məcburi gülüzləri və ifrat sevgiləri yeni xəbərlərin olduğunu bildirirdi. Dedilər ki, dördünüz də bir otaqda oturun. Məni və Fatiməni, Həlimə və Məryəmin otağına apardılar. Giriş qapısı oraya açılırdı. O qədər qida serumu köçürmüşdülər ki, dərimizin altına su yığılmışdı. Bir-birimizin üzünə baxırdıq. Sanki dünyaya yeni gəlmiş, bir-birimizi yenidən tapmışıq. Bir az sonra iki iraqi həkim və İraq İSTİXBARATından dörd nəfər yüksək rütbəli zabit gəldi.

- Siz bizim məmurlarımızın hüzurunda Qırmızı Xaç cəmiyyətinin nümayəndələri ilə görüşəcəksiniz, - dedilər. Onlarla qanunlar çərçivəsində danışmalısınız. Bundan qabaq harada olduğunuzu unudun. Bu gün nahar yeməlisiniz.

Qırmızı Xaç cəmiyyətinin altı nəfər nümayəndəsi otağa daxil oldu. Mat-mat, amma həyəcanla gözləri bizə dikilmiş halda dedilər:

- Biz çox şadıq ki, sizi görməyə müvəffəq olduq. Bu ilk dəfədir ki, biz hamımız birlikdə şövqlə bir qrup əsiri qeydiyyatla almağa gəlirik.

Onlarla birlikdə gələn qadın bizim haradan çıxdığımızı tam olaraq bildirdi. Aram-aram əllərimizə sığal çəkir və deyirdi:

- Aman Allahım, necə də yumşaq və solğun əlləriniz var!

Qırmızı Xaç nümayəndə heyətinin başçısı, arıq və ucaboy, üzündən tam avropalıya bənzəyən kişi dedi:

- Səşt üç yolunuz var:

1. Bu ölkədən sığınacaq alıb, burada qala bilərsiniz.

2. Üçüncü bir ölkədən sığınacaq ala bilərsiniz və biz sizi ora təhvil verərik.

3. Müharibə bitənə qədər İraqda qala bilərsiniz.

- Məgər hələ müharibə bitməyib? – deyə Fatimə soruşdu.

Hərçənd bilirdik. Amma bir növ onları öz keçmiş vəziyyətimizdən xəbərdar etmək istəyirdik. Heç şübhəsiz, İraqa və ya üçüncü bir ölkəyə sığınmaq üçün bu qədər ölümlə çarpışmağa ehtiyac yox idi.

- Biz müharibə əsiri kimi qeydiyyatda düşmək və müharibə əsirləri düşərgəsinə getmək istəyirik.

Qırmızı Xaç bizi qeydiyyatdan alandan sonra hərəməzə bir nömrə verdi. Mən 3358 nömrə nişanlı müharibə əsiri idim.

Əlimizə mavi rəngli bir vərəqə verib dedilər. Bundan sonra siz bu nömrə nişanı ilə tanınacaqsınız və bu kimlik kodu ilə ailələrinizə məktub yaza bilərsiniz. Hamınız beynəlxalq qanunlara uyğun olaraq saxlanılacaqsınız.

Bu mavi vərəqə təcili məktubdur. 24 saat içində ailələrinizə çatdırılacaq. Ona heç bir təhlükəsizlik nəzarəti yoxdur. Amma bu məktubda yalnız iki söz yaza bilərsiniz. Davamlı olaraq bu sözün üzərində təkid edirdi:

- Yalnız iki söz.

BƏƏSçilər qorxurdular ki, təcili məktub (express-letter) olan birinci məktubda iki sözdən çox yazaq və davamlı təkrar edirdilər:

- Yalnız iki söz.

Qırmızı Xaç tərəfindən gələn qadın dedi:

- Bu məktubla yanaşı bir şəkil də çəkdirin və göndərin. Fatimə və Həlimə ayrı şəkil çəkdirdilər. Amma mən və Fatiməyə isə dedilər:

- Siz bacısınız. Birlikdə şəkil çəkdirin ki, ailəniz üçün göndərək.

Bacı olmağımız Qırmızı Xaç tərəfindən qəbul olunduğu üçün sevindim.

On doqquz aydan sonra zəif cisim, əzablı və solğun üzlə hələ də iki söz yazılmayan məktub əlimdə ikən fotoaparata baxmalı idim. Fotoaparata linzası əslində vətənimin və həmvətənlərimin mənə dikilən gözləri idi. Onlar bu nəfəslikdən hər şeyi bilmək istəyirdilər. Fotoaparata obyektivinə hansı şəkildə baxım ki, onlara rahatlıq bəxş etsin deyə düşündüm. Ata-anama, bütün sevdiklərimə əzab-əziyyətdən uzaq bir baxış hədiyyə etmək üçün gözlərimi obyektivə dikdim. Dodaqlarıma ötəri bir təbəssüm qondu. Ağrısızlıq və sevinc ifadə edən bir təbəssüm.

Şəkil çəkirdikdən sonra növbə məktub yazmağa çatdı. İki ildən və bu qədər xəbərsizlikdən sonra nə yazım ki, iki kəlməyə sığsın? Ümumiyyətlə, kimə, hansı adresə? Mənim evim haradır? Bu iki ildə salamat bir ev qalmışdırmı? Kimsə sağ qalmışdırmı? Yadıma düşdü ki, Salmana söz verdiyim üçüncü qısa qeydi özümlə İraqa gətirmişdim və həmin qeyd bir generalın əməliyyat parolu olmuşdu. Sözümə vəfa qıldım. Üçüncü dəfə amma iki il fasilədən sonra iki kəlmə yazdım:

- Mən sağam. ... ər-Rəşid xəstəxanası, Bağdad.

Məsumə Məsumə 61.2.25

Altıncı fəsil

İntizar

Salman, mən yoxa çıxandan sonrakı intizar günlərini – müharibənin ilk günlərini (1981 sentyabr) və sonrasını mənim üçün belə danışdı:

Hər dörd gündən bir döyüşlərin, iraclıların irəliləməsi və geri çəkilməsi arasında müxtəlif bəhanələrlə evə baş çəkirdim. Ev, yarıçuq ayaqda dayanmış və müqavimət göstərirdi. İlk boylandığım yer daha öncə iki dəfə qısa qeyd qoyduğun və “Mən sağam” yazdığın yer idi.

Ondan sonra artıq səndən bir məktub ala bilmədim. Bir gün yenə səndən xəbər tutmaq üçün evə gəldim. Otaqlarda bir yazı, bir qeyd ardınca gəzirdim. Bu zaman Ağa təsadüfi və yolüstü evə gəldi. Soruşdu:

- Bir şey itirmisən? Özündən muğayat ol. Müharibə uzanır. Hava isti-soyuq olur. İsti paltar geyin. Bacından da muğayat ol. Onun üçün səhra səngəri düzəltdim ki, gecə evə gəlsin. Bu uşağın beyni qızılıb. Ne geyindi, nə yediyi, harada qaldığı bəlli deyil. Onun üçün toxuduğum jaketin qoluna çatmışam. De, gəlsin, bir əynini ölçüm.

- Ağa, nigaran olma, - dedim. Bütün bacılar ya Məhdiyi-məvud məscidindədirlər, ya Qırmızı Aypara cəmiyyətinin qərargahında, ya da cəbhəyə yardım qərargahında (Müstəsna uşaqlar məktəbi).

Sağollaşdım. Bir neçə addım atmışdım ki, Ağa məni çağırırdı. İki dürmək halva-çörək verib dedi:

- Bunu bu gecə xəstəxananın mətbəxi şəhid olan iki yaralı üçün bişirib. Birini özün ye, “Fatihə” oxu, birini də bacına ver. Salman, mütləq tap onu. Əmin ol ki, yeyir. Bilirəm bu şəraitdə onun üçün özündən başqa hər şey önəmlidir.

Məhdiyi-məvud məscidinə getdim. Dəşti bacıdan səni çağırmasını istədim ki, deyim, düz on gündür ki, səndən xəbər yoxdur. Vədəne niyə vəfa qılmırsan? ...

Dəşti bacı dedi:

- Məsumə burda deyil. Bəlkə Qırmızı Ayparadadır.

Yolüstü Qırmızı Ayparaya getdim. Məryəm Fərhaniandan soruşdum. O da xəbəri olmadığını dedi. Yenə Dəşti bacının yanına qayıtdım və dedim:

- Dəşti bacı, Məsumə Qırmızı Ayparada yoxdur. Onu çağır, mütləq bir şey verməliyəm.

Halva-çörək bütün şəhəri sənin ardınca fırlanmağa yaxşı bəhanə olmuşdu.

- Qardaşlığına and olsun ki, burda deyil, - dedi. O.P.D. xəstəxanasına get bəlkə oradadır.

Halva-çörək dürməyi ovcumda idi və şəhəri fırlanırdım. Beynimə heç bir fikir gəlmirdi. Əvvəl yeganə nigarançılığım sənə çatdırmağı söz verdiyim halva-çörək idi. O.P.D. xəstəxanasına getdim. Amma ora getməyim mənasız idi. Çünki Ağa 24 saat orada idi. Əgər orada olsaydın, halva-çörək dürməyini mənə verməzdi ki, o qapını, bu qapını döyüm.

“İmdadgəran” (Yardımcılar, xilasedicilər) xəstəxanasına çatanda yaralı gətirmişdilər. İynə atsan yerə düşməzdi. Qiyamət qopmuşdu. Qadın və uşaqların vay-şivəni, təcili tibbi yardım maşınlarının siqnalları bir-birinə qarışmışdı. Vəziyyəti belə görüb bacım üçün halva-çörək gətirmişəm deməyə utandım. Səhərə qədər yaralıları xəstəxanalar arasında bölürdük.

Bir yaralı ilə maşına minən xilasedici bacılardan birindən səni soruşdum. Səni tanıdığını, amma neçə gündür görmədiyini və xəbəri olmadığını dedi.

Özlüyümdə dedim ki, gecədir. Bəlkə yatıb. Bəlkə qaranlıq olduğuna görə tapa bilmirəm. Bəlkə yorğundur, rəfiqələrindən biri ilə onların evinə getmişdir. Axı, bu vaxta qədər belə şey də olmayıb. Bəlkə səngərə sığııb və onlarla bu qəbil bəlkələr. Çox əsəbiləşmişdim sənə. Bilmirəm, bəlkə də darıxırdım sənin üçün. Ürəyim kiçik bacımı istəyirdi. O bacım ki, onu inqilab və müharibə böyütmüş və bir xilasedici olmuşdu.

Sabah səhər namazdan sonra bir daha bildiyim, ağılıma gələn yerlərə baş vurdum. Bəzi yerlərə bir neçə dəfə getdim. Bəzi yerlərə öncə gedib-getmədiyimi unudurdum. Hamıdan və hər yerdən səni soruşurdum, amma bir xəbər-ətər yox idi. Sanki başqa bir planetdən gəlmişdin. Sanki otsuz-alafsız bir biyabanda qırmızı gül axtarırdım. Heyrət içində öz ətrafıma fırlanırdım.

Yenidən evə getdim. Özlüyümdə deyirdim ki, bəlkə evin bir küncündə yuxuya gedib qalmısan və mən səni görməmişəm. Bütün küçəyə və evə ölümcül bir sükut çökmüşdü. Qonaq otağının pəncərəsinin taxçasını toz basmışdı. Həmidin saatbasaat əldən ələ gəzən velosipedi müştərisiz bir kənara düşmüşdü. Həyatın çarxı rəvnəqsiz fırlanırdı. Üzüm qızmışdı. Qurnanı (kran) açdım ki, üzümə bir neçə ovuc su vurum, bəlkə ağılım yerinə gəlsin. Su kəsilmişdi. Qurnanın borusunda bir damla belə su yox idi. Həyətdə oturdum və “Mən sağam” yazdığım son gündən o günə qədər barmaqlarımla bir-bir saydım. Əlimin bütün on barmağı bitdi. O gün mehr ayının iyirmi beşi idi. Mən on gün idi ki,

səndən xəbərsiz idim. Nəfəsim sinəmdə qapandı. Özünü hinin dərdinarına çırpan toyuqlar kimi həyəti o baş bu başa var-gəl etməyə başladım. Birdən Məhəmməd də gəldi. Tələsik Xürrəmşəhrdən, təchizatdan, tədarükatdan, uşaqlardan bir neçəsinin şəhid olmasından, evin vəziyyətindən, Ağadan və s. danışdı. Səni soruşdu və olanları danışdım. Nigaran idim. Gümanım min yerə gedirdi. Məhəmməd məni sakitləşdirdi. Sənin yoxa çıxdığın ilk günlərdə tam əminlik və xoş gümanla dedi:

- Günü yetimxanada keçir. Onların xəbəri olar.

Ürəyim qaranlıqda parlayan qığılımtək aram tapdı. Təsəvvür edirdim ki, sən indi yetimxanada uşaqların yanındasan. Özlüyümdə deyirdim ki, Məsuməni görsəm, qulağının dibinə möhkəm bir şillə tutuzduracağam. Qoy, bir daha bizi xəbərsiz qoymamağı öyrənsin. Amma sonra dedim ki, yox, müharibədir axı, heç nə öz yerində deyil. Yəqin ki, evə gələ bilməyib.

Məhəmmədlə yetimxanaya getdik. Ora da boş və səssiz idi. Sanki uzun illər idi ki, burada kimsə yaşamırdı. Yetimxananın qapısına iki böyük qıfıl vurulmuşdu. Hətta qarovulçu da yox idi ki, ondan soruşaq. Məhəmməd dayanmadan deyirdi:

- Ey Böyük Yaradan! Kimsə hamının onu tanıdığı bir şəhərdə itə bilərmə? Niyə qaz vermirsən? Sürəti artır.

- Hara gedim?

- Get icra hakimiyyətinə. Mütləq onların bir xəbəri var.

Ümitsizliyin kulminasiyasında yenə də ümidvar idik. İcra hakimiyyətində Kərim Sələşşurun qardaşını gördük. Bizim nigaran olduğumuzu görüb, sakitləşdirdi və dedi:

- Məsumə bacı və Seyid Səfər Salehi ötən həftə bir qrup Qırmızı Aypara qüvvələri ilə birlikdə uşaqları bölgədən uzaqlaşdırmaq üçün Qırmızı Aypara cəmiyyətinin məşını ilə Şiraz yetimxanasına apardılar.

Rahat nəfəs aldıq. Həm sevindik, həm də narahat olduq. Ona görə narahat idik ki, xəbərsiz getmişdin. Amma özlüyümüzdə deyirdik ki, heç şübhəsiz, şərait belə alınıb. Yanında kimsə olmayıb, bizi tapmağa vaxt olmayıb. Ağə və Rəhmana xəbər verdim. Dedim, başqa uşaqlara da bildirin. Arxayın-arxayın Xürrəmşəhrə doğru yola düşdük.

Döyüşlər təkbətək şəkil alırdı. İraqlılar tədarükat və təchizatla bizi mühasirəyə alırdılar. Buna baxmayaraq Rəhman Xürrəmşəhrdən çıxmırdı, daim deyirdi:

- Qoy, iraqlılar qabağa gəlsinlər. Bir-bir tutub çiyinlərini yerə elə vuracağıq ki, bir daha bu qələtlərdən etməsinlər.

Amma iraclılar bütün təchizat və güclərini şəhərin daxilinə çatdırmış və şəhər icra hakimiyyətinin binasını da tutmuşdular. İraq snayperləri küçələrin arasında pusquda durmuşdular. Xürrəmşəhrə daxil olmuşduq. Dostlarından ikisi Doktor Sadiqi ilə mərkəzi məscidə və ya cəbhəyə gedən və oradan yaralıları gətirən Zəhra Almasian və Fatimə Sahibi də bizimlə idi. Uşaqlardan biri dedi:

- Ehtiyatlı olun, iraclılar bu ətrafda pusquya yatıblar.

Hələ sözü bitməmişdi ki, Zəhra Almasian bacının güllə yarası aldığını anladıq. Yaralı olmasına və çox qan itirməsinə baxmayaraq, özünü möhkəm saxlamış, müqavimət göstərirdi ki, kimsə yaralanmasını anlamasın. O, hər şeyin normal olduğunu göstərmək üçün məndən səni soruşdu.

- Şirazdadır, - dedim.

- Şiraza gedən uşaqlar qayıdıblar, dedi.

Bir anlıq donub qaldım. Amma özlüyümdə dedim ki, yaxşı, artıq qayıdıblar, Allaha şükür! Narahatlığa səbəb yoxdur. Bacıları Taliqani xəstəxanasında düşürtdüm.

Rəhmanla evə qayıtdıq. Ağa sənin üçün düzəltdiyi səngəri hər gün daha da təchiz edirdi. Bütün səngərlər qəhvəyi kisə ilə doldurulurdu. Amma ağa bir neçə boş ağ düyü kisəsini qumla doldurmuş, səngərlərin ətrafına düzmüşdü. Üstünə isə miçətkən kimi ağ tor çəkmişdi. Hər gün bu səngərə bir zəngülə də artırılırdı. Amma kimsənin ondan istifadə etməyə icazəsi yox idi. Ağa deyirdi:

- Məsumə Şirazdan qayıdıb gecə evə gələndə bu səngərdə yatar.

Nəhayət uzun axtarışdan, o qapını, bu qapını döyəndən sonra Abadanda səndən heç bir iz tapa bilmədik. Rəhman Şirazi yaxşı tanıdığı üçün Məhəmmədlə Şiraza yola düşdü. Rəhman və Seyid sinif yoldaşı və çoxdankı dost idilər. Müqəddiməsiz əsl mətləbə keçdilər:

- Seyid, Qırmızı Aypara bacıları, icra hakiminin nümayəndələri və yetimxana uşaqları hamısı buradadırlar?

- Bəli, bir neçə nəfər tərbiyəçi kimi uşaqların yanında qaldı. Bir neçə nəfər isə iki gün öncə Abadana qayıtdı, - deyə Seyid cavab verdi.

- Bacım hansı qrupa aid idi? - Rəhman soruşdu.

- Vallah, biz uşaqları Şiraza təhvil verəndən bəri idarə işləri və uşaqları yerləşdirməklə məşğul idik, ondan sonra görməmişəm, - deyə Seyid çəşqin-çəşqin cavab verdi. O qədər xəbərsizəm ki, əgər uşaqlar bizimlə olmasaydılar, bizimlə gəldiyini deməsəydilər, Şiraza gəldiyinə şübhə edərdim. Əmin olun ki, Şirazda deyil. Yüz faiz Abadana qayıtmışdır.

- Biz Abadan və Xürrəmşəhrdən gəlirik. Ondan aldığımız son xəbər iyirmi mehrə, İcra hakimiyyətinin göstərişi ilə Şiraza gəldiyi günə aiddir.

Seyid də narahat olmuşdu. Heç kimin əlindən bir iş gəlmirdi. Amma yanımızda olmaq istəyirdi.

- Hər halda əlimdən gələni əsirgəmərəm. Hara istəsəniz, nə istəsəniz, mən də sizinləyəm.

Uşaqların yanına gedib, sorğu-suala tutduq. Uşaqların bütün sözləri avtobusda və yoldakı xatirələr, söhbətlər haqqında idi. Fəqət Nəsibə dedi:

- Bacı səhər getdi Şahçırağa və sabah səhərə qədər orada qalacağını dedi.

Ondan sonra Şahçıraq türbəsi bizim qibləgahımıza çevrildi. Hər yoldan keçəndən, türbəyə gələn ziyarətçidən səni soruşurduq. Amma səndən günün altına çıxarılan və əriyib yerə hopan buz heykəl kimi heç bir xəbər-ətər yox idi.

Bir nəfər itmişdi, amma onu tapmaq üçün bir neçə nəfər özünü itirmişdi.

Abadana geri dönərkən yolunu azmış adamlar kimi qarşımıza çıxan hər yolu ana yol hesab edirdik. Bir neçə dəfə yolu itirdik. Nə mən sürə bilirdim, nə də Rəhman. Bir neçə dəqiqədən bir yerimizi dəyişirdik. Çöhrəmiz sual işarəsi şəklini almışdı və ona cavab verməyə cəsarətimiz çatmırdı. Şiraz caddəsinin bütün uzaq-yaxın ətrafına diqqətlə göz gəzdirdirdik ki, bəlkə bir izə, bir canlıya, bir tanışa, bir xəbərə rast gələk. Amma ən kiçik nişanə belə yox idi. Heç bir nişanə. Şiraz-Abadan yolu Səfa və Mərvə arasında qaçmağa dönmüşdü. Susuz gedir, susuz gəlir, amma suya çata bilmirdik. Nə qədər sürətlə gedirdikdə də bu qaçış bir yerə varmırdı.

Anamız və dörd aylıq kiçik bacımız Məryəm Mahşəhr Neft-kimya şirkətinin idarə konteynerlərinə yerləşmişdi. Konteynerləri yolumuzun üstündə idi. Amma bu vəziyyətdə anamın yanına getmək istəmirdik. Çünki onun psixi vəziyyəti yaxşı deyildi və Məryəm südəmər idi. Anam bizi nə vaxt görsə, tövsiyə edirdi ki, bir-birinizdən muğayat olun. Bacı-qardaşlıq qiymətli dürr-gövhərdir. Bacınızdan muğayat olun.

Yolumuzu Əhvaza salıb, Rəhimin yanına getdik. Ora Neft şirkətinin Cəbhəyə dəstək qərargahı idi. Ora sənin müharibənin ilk günlərində Rəhimin yanına getdiyən və sonra avtobusla iraqılı əsirləri Abadana gətirdiyimiz yer idi. Məsələni Rəhimlə bölüşmək istəyirdik. Hər halda hər başdan bir fikir, bir söz, bir yol ortaya çıxır. Neft şirkəti uşaqlarının

yerləşdiyi həyəətə (Xürrəmköşk) çatar-çatmaz Rəhim və dostları qarşılamağa çıxdı. Bilirsən ki, Rəhman nə vaxt narahat və əsəbi olsa, gözlərini qırpağa başlayır və hamı işin nə yerdə olduğunu bilir. Digər tərəfdən isə çöhrələrimiz pərişan və iztirablı idi. Rəhim bizim üzümüzü görən kimi soruşdu:

- Nə var, nə yox?

Rəhman həmişəki şux təbiəti ilə gözlərini qırpa-qırpa dedi:

- Əbbudu öldürüblər balta ilə!

Məndən, Rəhman və Rəhimdən başqa hamı güldü. Rəhim cəld kollektivdən ayrıldı və bir daha soruşdu:

- Nə var, nə yox?

Mən və Rəhman nə qədər çətin olsa da dilimiz topuq vura-vura bir cümlə mən, bir cümlə o, köməkləşib baş verənləri sonuna qədər danışdıq. Həmişə sakit olan, ölçüb-biçmədən danışmayan Rəhimin ağzı açıq qalmışdı. Maraqla baxır və dayanmadan deyirdi:

- Yaxşı, sonra ..., yaxşı, sonra ...?

- Sonrası budur ki, indi bura gəldik. Bunları yalnız sən, mən, Məhəmməd və Salman bilirik. Bilmirik ölümlərin arasında axtaraq, yoxsa dirilərin? Abadanda axtaraq, yoxsa Şirazda? Bilmirik haranı axtaraq.

Rəhimin ağzı hələ açıq qalmış və nə deyəcəyimizi gözləyirdi. O, fəqət bunu dedi:

- Birlikdə Abadana gedək.

Hər keçən gün səndən xəbərsiz olmağın ağır yükü bir-birinin ardınca baş verən acı hadisələrlə yanaşı bizi daha da özümüzə dalmağa vadar edirdi. Necə ola bilərdi ki, bacımız bütün ara küçələrini və camaatını tanıdığı şəhərimizdə itsin. Olmaya, rəhmsiz qəlpə parçası onu tənha və qəfil yaxalamış, cənazəsi itkin düşmüşdür. Bu fikirlər beynimdən keçəndə özümə nifrət edirdim. Deyirdim, lal olasan Salman, bu nə fikirdir keçir ağılından.

Yol boyunca iki saat heç birimiz danışmadıq. Rəhim kimi sakit qalmışdıq. Evə çatanda Ağanın düzəltdiyi ağ səngər məni qəhərləndirdi. Əlinə nə keçmişdisə, səngərin üstündəki tordan asmışdı. Məhəmməd də evə gəlmişdi. Ağa dörd gün müntəzəm işdən sonra xəstəxanadan evə qayıtmışdı. O həm sevinirdi ki, bütün övladları BƏƏS rejiminə qarşı döyüşürlər və salamat ətrafına toplanıblar. Həm də narahat idi ki, camaat dərbədə, yaşlı və giriftardır. Hamımız Ağanın gözüne baxmağa utanırdıq. Qorxurduq ki, baxışlarımız kəsişər və bizdən soruşar: "Məsumə hanı? Ona dedinizmi axşam evə gəlsin?"

İkinci Dünya Mühəribəsi xatirələrindən, yad ölkələrin müstəmləkəçi və müvafiq siyasətlərindən danışdı. Onun tarixdən, mühəribələrdən və dövlətlərdən danışmasına, amma səni soruşmamasına razı idik. Hərçənd, söhbətlərinin arasında təhlillərinin təsdiqi üçün sual soruşurdu və sualı cavabsız qalanda bizim fikrimizin orada olmadığını anlayırdı. Nəfəslərimiz sinəmizə qapanmışdı. Daxildən partlayış halında idik. Hər an Allaha yalvarırdıq ki, kaş qapıdan daxil olasan və Ağa səni bizdən soruşmasın.

Çünki Ağa səni soruşarsa, cavab vermək istəmirdik. Tez qalxıb Ağa ilə sağollaşmaq və getmək istəyirdik. Amma bəxtsizlikdən yenə cümə axşamı idi və Ağa xəstəxanadan iki dürmək halva-çörək gətirmişdi. Birini biz dörd nəfərin arasında böldü. Birini də Salmana verib dedi:

- Salman, bilmirəm nə üçün arvadlar kimi ürəyim təşvişdədir. Bacınızdan muğayət olun. Bu dürməyi mütləq ona çatdırın. Ölənlərə “Fətiyə” də oxuyun.

Rahət nəfəs aldım. Ağa “Məsuməni görmüsünüzmü?” – deyə soruşmadı. “Əhvalı yaxşıdır?” – deyə də soruşmadı. Demədi ki, bu dəfə onu görəndə deyən mütləq evə baş çəksin.

Mühəribə ailənin ilk problemi idi. Amma sənin itməyin bizim üçün böyük bir kədər oldu. Kiminlə bölüşürdüksə də böyüklüyü və şiddəti azalmırdı. Mehr ayının iyirmisindən başlayaraq növbə ilə Abadan və Xürrəmşəhrin bütün şəhid və kimliyi bəlli olmayan məzarlarını alt-üst etdik. Hətta torpağa basdırılanları da müəyyənləşdirdik. Xəstəxanaların yaralıları ilə də maraqlandıq. Hərçənd, o zamana qədər az yaralı göndərilmişdi. Bütün məscidlərə, xalq və yerli dəstək qərargahlarına baş çəkdik. Amma sən bir damla yağış suyu kimi yerə hopmuşdun.

Ağanın gözündən uzaqda bacıları sorğu-suala çəkirdik. Elə bir ev yox idi ki, qapısını açıb, səni soruşmayaq. Amma Abadan sanki başqa bir şəhərə çevrilmişdi. Elə bil, uzun illər idi ki, səni itirmişdi. Nə səni tanıyır, nə də sənə aid bir nişanəsi var idi. İndi artıq hamı anlamışdı və hər gün səni soruşurdu. Camaatın sualları bizim kədər və nigaranlığımızı daha da artırırdı. Allahı hər guşəsi şəhid qanı ilə suvarılan Abadan torpağına and verirdim ki, axı bu mərdlik deyil. Bütün gümanları yanaşı düzdük, amma anlaşılmazlıq və sual işarəsindən başqa bir şey çıxmıdı.

Maraqlı burasıdır ki, Ağa bacıların uşaqları Şiraza təhvil verib geri döndüyünü anlamışdı. Amma yalnız: “Bacınızdan muğayət olun” – deyirdi. Öz aramızda məsləhətləşirdik ki, nəhayət Ağaya deməliyik, ya yox? Səni soruşsa, nə deyəcəyimizi bilmirdik. Nə desəydik, onu kədərləndirəcəkdik. Hər birimizin bir fikri var idi:

- O, bu böyük kədərə dözə bilməz.
- Böyük və ağır kədərləri böyük adamlarla bölmək lazımdır.
- Gərək elə bir hekayə quraq ki, nə naümid olsun, nə də ümidvar.
- Belə olsa, sonra bizdən gileylənəcək və daha pis olacaq.

Ən pis müqəddərat qeyri-müəyyənlikdir. Gedişin boşluq, itməyin dərd idi.

Kim bizə salam verirdisə, hal-əhval tutmaq əvəzinə səndən bir xəbər verməsini gözləyirdik.

Böyük qardaşımız Kərimin Ağa ilə münasibəti həm ata-oğul, həm də qardaş münasibəti idi. Bir-birləri ilə həm hörmətlə, həm də pərdə saxlayaraq söhbət edirdilər. Ağa ilə bu mövzu haqqında söhbət edə biləcək ən yaxşı seçim Kərim idi.

Kərim tez bir zamanda özünü Abadana çatdırdı. Hamımız birlikdə, Mühəndis Batmanqılıç, Kərim Sələşşur və hüquqi-hərbi sahələrdə məlumatlı olan digər iki nəfərin iştirakı ilə İcra hakimiyyətində toplantı keçirdik. Onlar deyirdilər:

- Müharibə və şəhadəti zehninizdən çıxarın. Kiminsə sizinlə düşmənçiliyi varmı? Kiminləsə ağızlaşmışsınız mı? Sevgi və ya başqa bir ailə problemi olub mu?

- Yox, on üç, on dörd yaşlarından İnkılab axarına düşüb. O gündən bu yana da ayağı məsciddən, mərkəzdən və Qırmızı Aypara cəmiyyətindən kəsilməyib.

Amma bunların heç biri bizim cavabımız deyildi. Toplantı nəticəsiz sona yetdi. Özlüyümdə deyirdim: “Məsumə, sən harda qalmısan?! Dünyanın harasında olursan olsun, ardınca gələcəm. Fəqət mənə bir adres ver”. Maşın sürməyə halım və hövsələm yox idi. Sanki bütün bədənimi buzlu suya salmış və qamçılıydılar. Günortaya yaxın heç birimizin danışmağa belə hövsələsi yox idi. Hamımız İcra hakimiyyətinin maşınına minmişdik. Sürücü bizi küçənin başında düşürdü. Hamımız Kərimin ardınca evə doğru gedirdik. Uzaqdan ağanı gördük. Təkbaşına ağ səngərinə söykənmiş və hönkürüb ağlayırdı. Sənin üçün toxuduğu açıq çəhrayı jaketi başına atıb, iki əli ilə yerdən torpaq götürür, başına tökür və oxuyurdu:

Adını Yusif qoyub, qurda yem etdilər.

Ölüm, sənin qurdun oldu, ey kənanlı Yusifim!

Axı, mən sənin pak gövhərinin qədrini bilirdim,

Nədən itkin oldun, ey dəyərlı gövhərim.

Nalə edir və deyirdi:

- Bacım hanı? Anam hanı? Cibimə girən qızım hanı? Nə üçün xəbərsiz getdin? Nə üçün mənsiz getdin? Nə üçün ağısız, məzarsız getdin?

Ağanın səsinə eşitcək ürəyim üzüldü. Ona yaxınlaşmağa, məzlum və yorğun gözlərinə baxmağa cəsarətim çatmırdı. İlk dəfə idi ki, Ağanın hönkürtüsünü eşidirdim. Əlimizdən heç bir iş gəlmirdi. Artıq səni harada axtaracağımızı bilmirdik. Fəqət səs-səsə verib, ürəyimizdəki dağı göz yaşına çevirə və zar-zar ağlaya bilirdik. Bir-birimizi qucaqlayıb, başımızı ağ səngərə çırpırdıq.

Hamımızdan güclü və səbirli olması lazım olan Kərimin ah-fəryadı hamınınkindən yüksək idi. O kədərli sükutu ağlama səslərimiz pozurdu. Amma ətrafımızda heç bir qonşu yox idi. Heç bir yolçu da yox idi ki, bizim dərdimizi bölüşsün və təskinlik versin. Gün batmışdı. Ağa bəzən nalı çəkir və səngərin toruna oturan tozu çırpırdı. Hamımız başımızı bir-birimizin çiyinə qoyur, ağlayırdıq. Amma kimsənin sual soruşmağa cəsarəti yox idi. Özümü sual üçün hazırlamışdım. Amma yersiz sual soruşmamaq və vəziyyəti daha da betər etməmək üçün ehtiyatla davranırdım.

- Ağa niyə ağlayırsan?
- Şərəfüş-şəms üzüyümün qaşını itib.
- Bir yerə getmişdin? Kimsə nəyə deyib?
- Haqqınız var, qardaşlar. Ağır qəmdir. Dilinizin üstündə fırlanmır.

Dilimiz lal, gördüm hava soyumağa doğru gedir. Jaketini apardım Məhdiyi-məvud məscidinə ki, əgər bacınız gəlsə, ona çatdırsınlar. Bacılardan birini çağırıdım. Məsumənin atasıyam deyən kimi ağlamağa başladı və dedi: “Hacı, Allah sizə səbir versin. Onun üçün həzrət Zəhra (ə) rövzəsi nəzir edin. Həzrət Zəhra (ə) da məzarsız idi. Hələ söhbət edirdi ki, başımı çevirdim və bilmirəm hansı ayaq və kürəklə özümü səngərə çatdırdım. Məsciddən evə əlli il idi getdiyim yolu itirdim. Bir neçə dəfə yerə yıxıldım. Ayağa qalxmağa heyim yox idi.

Ağanın qoluna girdik və ayağa qaldırdıq. Fəqət dayanmadan deyirdi:

- Belim sındı, iflic oldum.

Deməyə sözüümüz yox idi. Fəqət bu ağır itkiyə ağlaya bilirdik. Arxasında namaza dayandıq. Kərim Ağadan əfv diləyir, deyirdi:

- Ağa, mən səhlənkarlıq etdim. Müharibə başlayanda Məsumə Tehrandadır. Yalvardı, ağladı ki, hamımız gərək düşmənin qarşısına çıxaq, müdafiə edək. Sərcə tək əlimdən uçdu. Necə razı oldum, bilmirəm. ...

- Abadana gəlmək istəyirdi. Yetimxana uşaqları üçün nigaran idi, - deyə Rəhim bitmək bilməyən qəhərlə dedi. Mənim gərək tərərim olaydı. Başını Dəstək qərargahında qataydım, oda-alova atmayaydım.

- Əsl təqsirkar mənəm, - deyə Salman dilləndi. Əhvaza qədər öz ayağı ilə gəlmişdi. Amma mən Əhvaza gedib özümlə bura gətirdim. Hərəməz bir cür müharibə və müdafiə ilə məşğul idik. Bu müsibətə necə düşdüyümüz anlamadıq.

Amma Ağa dedi:

- Yox, ağalar. Heç kimin təqsiri yoxdur. Əgər ona qalsa, evə mərmə düşəndə əli öz əlimdə idi. Bu küçələrdə birlikdə qaçırdıq. Amma tale və qədərən əli Məsumənin əlini bizim əlimizdən ayırdı. Fəqət dua edin ki, bizdən əli üzülə də Allahdan üzülməsin.

Sənin itməyin qəribə hadisə idi. Bilmirdik ki, ölüm və yoxluq növündədir, yoxsa varlıq, adam oğurluğu növündən. Ümumiyyətlə, müharibəyə aidiyyəti var, ya yox? Bu hadisə bizi hava hücumu həyəcan signalına və susmaq bilməyən mərmə səslərinə laqeydləşdirmişdi.

O gecə səhərə qədər səngərə söykənilib Ağanın ətrafında oturduq. Sənin itməni gününə və xırdalıqlarına qədər danışdıq. Hər şeyi Ağa üçün danışdıqdan sonra cəsərlənib ondan soruşduq:

- Ağa, indi sənə Məsumə haradadır? Onun başına nə gəlib?

- Nə Tehrandə, nə Əhvazda qalan biri, heç şübhəsiz, Şirazda da qalmayıb, - deyə Ağa cavab verdi. Heç Şirazda axtarmayın. Burada, bu şəhərdə axtarın onu. Adam gözləri ilə əzizinin üzərinə torpaq tökdüklərini, daş düzdüklərini öz gözləri ilə görməsə, sağ olmadığına inana bilmir. Göz görməsə, əmin olmur. Həmişə gözləyir və açıq qalır.

Ağanın bəzi sözlərində məyusluq, bəzində isə ümid var idi. Abadan və Xürrəmşəhrin şəraiti hər an dəyişirdi. Qvardiya uşaqlarından biri xəbər gətirdi ki, Xürrəmşəhrdə təkbətək və evbəev döyüş şiddətlənib. Hamımız Ağa ilə sağollaşdıq və o, tək qaldı.

Təəssüflər olsun ki, bütün səylərə və müqavimətlərə baxmayaraq, məhdudiyətlərə və sialh çatışmazlığına görə Xürrəmşəhri itirdik. İraq neft stansiyasının və Abadan darvazasının iki kilometrliyinə qədər irəliləmişdi. Qufas caddəsi, yəni Abadan adasına qalan yeganə quru yolu da bağlamışdı. 7-ci stansiyada yerləşən və Xürrəmşəhr cəbhəsinə dəstək verən artilleriya mövqelərimiz təhlükəyə düşmüşdü. Artilleriya çarəsizlikdən Mahşəhr caddəsinin iyirmi kilometrliyinə köçürülmüş və Xürrəmşəhr cəbhəsi artilleriya dəstəyindən məhrum qalmışdı.

Xürrəmşəhrin süqutu ilə Abadan tam mühasirəyə düşdü. İraqlıların Abadana girməsinin qarşısını almaq üçün böyük çətinliklə qardaşlardan

bir qrupunun köməyi ilə 7-ci və 12-ci stansiya körpüsündə bütün yolu minaladıq və Bəhmənşirin cənubuna yerləşdik.

Çöhrən, hərəkətlərin, jestlərin və danışığın bir an belə beynimizdən çıxmırdı. Səni itirmək ilk günlərdə bir müsibət idi. Ailə üzvlərinə bir-bir sənənin itkin düşdüyünü demək isə başqa bir müsibət. Dost-tanışdan tutmuş, yadlara qədər hamının bizim üçün ürəyi yanırdı. Heç kimin əlindən bir iş gəlmirdi. Hamısından çətini və acısı anama xəbər vermək idi. Kimsə sənənin itkin düşmə xəbərini ona verə bilmirdi. Amma nəhayət qulağına çatdı. Sənənin itkin düşmə xəbərini ananı dəliliyin sərhəddinə qədər apardı.

Soyuq qışda, şəhərin İraq BƏƏS gücləri tərəfindən tam mühasirədə olduğu halda südəmər uşaqla küçə-bazarda avara-sərgərdan qalmış və deyirdi:

- Qoyun mənə küçələrə özüm baş çəkdim. Evlərin qapısını bir-bir döyüm. Bəlkə Məsum onlardan birindədir.

Bizim sözü müzə inanmırdı.

Bəzən evlərin banına çıxır, saatlarla qaranlıq gecədə və ya günün günorta çağı evlərin qapısını, şəhərdə qalan adamların seyrək get-gəlini izləyirdi. Hamıdan itkisini soruşurdu. Kimdən soruşduğunu və cavab almadığını unudur və bir nəfərdən bir neçə dəfə soruşurdu.

Ağa onunla yekdil və həmfikir yeganə şəxs idi. Ona tam haqq verirdi.

Ağa deyirdi:

- Biz, axı, sərçəmizi itirməmişik. Biz, övladımızı itirmişik. Qoy, yaxşı axtarsın. Ana südün iyindən övladını tapır.

Bəzən o qədər gəzirdi ki, özü də itirdi. Şəhər kiçik idi və xəbərlər tez yayılırdı. Deyirdim:

- Anacan, sən gedirsən o tərəfə, bu tərəfə itirsən. Biz dostlarımızın yanında xəcalət çəkirik. Bacımızı itirdik, indi gərək anamızı da itirək?

Ondan heç də yaxşı güzərandə olmayan Fatimə bizim hamımız üçün həm ana olmuşdu, həm də bacı. Anamızı izləmək, axtarmaq işinə baxırdı. Ana, hər gün bir şeyi bəhanə edirdi. Amma sən bütün bəhanələrinin bəhanəsi idin. Deyirdi, mənə Karunun sahilinə aparın. Karunla danışmaq istəyirəm. Bu su Fərat suyuna qovuşur. Onu and vermək və Fatiməni soruşmaq istəyirəm. Üzüyü itmiş Süleymana dönmüşdük. Abadanın torpağını, suyunu elə and verir, onlarla elə danışırdı ki, elə bil onlar da onunla danışırlar. Hər şey ona sənənin iyini verirdi. Şəhidlərin anasını görəndə xəcalət çəkirdi. Başını aşağı salır və deyirdi: "Mən gileylənməyə, nalə çəkməyə sizdən utanıram".

Xilasedici və Qırmızı Aypara bacılarını görmək gündəlik bəhanəsi idi. Cuşi bacı digər bacıları toplayıb onu görməyə, təskinlik verməyə gəlirdi. Mərsiyə və rövzə oxumağa başlayanda bacıları onu görməyə tab gətirə bilmirdilər.

Məhərrəm ayı bütün kədəri ilə gəlib çatırdı. Sən gedəndən elə bir yer axtarırdıq ki, orada sənin fəraq dərdindən bir azını yerə qoyaq. Elə bir gün gözləyirdik ki, sənin itdiyən gündən daha ağır olsun. Aşura günləri o gün və o zaman idi. Ən ağır günlər o günlər idi ki, nənə və xalalar da gəlir, hamı bir yerə toplaşır. Belə günlərdə rövzə və müsibət bitmək bilmirdi. O qədər yanıqlı oxuyurdular ki, daş ürək də onların halına əriyirdi. Nə qədər çox “Hüseyn, Hüseyn!” deyirdiksə də ürəyimiz aram tutmur, Hüseyn yanğımız daha da çoxalır.

Qoy, bahar buludutək ağlayım mən,
Çünki daş da nalə çəkər dostların vida günü.

Sən vidalaşmadan getmişdin. Hətta kimsəyə sağollaşmağa fürsət də verməmişdin. Bütün həyatımız “Ey kaş!”, “Ah!”, “Əfsus!” olmuşdur. Abadan tam mühasirədə idi. Hərbi, xilasedici və dəstək qüvvələrindən başqa hər kəs şəhəri tərk etmişdi. Amma Nənə o şəraitdə çətinliklə həbbanələri (suyu sərin saxlamaq üçün saxsıdan hazırlanmış kuzəyə bənzər böyük qab) su ilə doldururdu. Bəzən bir şüşə gilab və şəkər tozu da əlavə edir, camaatın arasında şərbət paylayırdı. Bəzən də şərbət büsatını Seyid Abbas türbəsinə aparır, saatlarla ayaq üstə dayanır və hamıya şərbət verirdi. İnanırdı ki, əgər çətinliklərdə Allah bəndələrinə yardım etsən, Allah qəlbinə kömək edər. Məhərrəm ayları gəlib çatmışdı. Nənənin rövzələri də başlamalı idi. Şəhərin boşalmasını bəhanə edib nənəni, xalaları, anamı və uşaqları Abadandan çıxarmağa çalışırdıq. Amma bizim ısrarımız işə yaramadı. On gecə Seyyidüş-şühədə əzadarlığını həmişəkindən daha əzəmətli şəkildə keçirdik və öz ürək dağımızı Zeynəbin ürək dağına qoşduq. Anama dedim:

- Bəzi nişanələr Məsumənin Şirazda qaldığını, Abadana qayıtmadığını göstərir. Yaxşı olar ki, siz də nənə və xalalarla Şami-qəriban mərasimindən sonra Şiraza gedəsiniz.

Sənubər xalanın əri Heydərin böyükmotorlu qayığı var idi. Tez-tez Küveytə gedir və küveytlilər bazarının mallarını gətirirdi. Sözün əsl mənasında imkənli biri idi. Müharibə başlayan kimi vaxt itirmədən Şiraz şəhərinin şimalında (şəhərin bahalı hissəsində) ev aldı və ailəsi ilə birlikdə yeni bir həyata başladı. Xalalar və nənə anamın ətrafına

toplandılar ki, onu Abadandan Şiraza getməyə razı salsınlar. Qəbul etdi. Amma üç şərtlə:

Birinci şərt o idi ki, bütün paltarları, şəkilləri, kitabları, hətta ayaqqabı və çəkələkləri də özü ilə aparsın. Sözündən geri də çəkilmirdi. Hətta Ağa xatirə dəftərini götürüb deyəndə ki, bu da məndə qalsın, sən onsuz da oxuya bilmirsən, işinə yaramaz, dəftəri hirsə əlindən alıb qoltuğuna vurdu və dedi: “Yox, hamısı mənimdir, baxacam. Ümumiyyətlə gedib oxumaq öyrənəcəm ki, oxuya bilim”.

Xatirə dəftərini açır, yazılarına baxırdı. Bu yazılardan baş açmaq istəyirdi. Səhifələrinin üstünə əlini çəkir, iyləyir, qucaqlayır və ...

Sənin yazıların onun üçün rəngbərəng və xoşətirli güllərdən, zərif gül yarpaqlarından ibarət həyat bağçasının təsviri kimi idi.

Nəhayət Ağa xatirə dəftərinin də xeyrindən keçdi. Anam əllərini çamadanın ətrafında elə halqalamışdı ki, kimsənin ona əl vurmağa və bir şey götürməyə cəsarəti çatmırdı. Şəkil albomuna son dəfə baxmaq bəhanəsilə yavaşca dördün altıya bir şəkil götürdüm və Ağaya verdim. Amma anladı və dedi: “Yox, olmaz. Hamısı mənimdir”.

İkinci şərti bu idi ki, gərək Abadan-Şiraz yolunu piyada gedək və hər qarışına baxaq.

Üçüncü şərti bu idi ki, Şiraza çatanda sən tapılana qədər özünü özünü Şahçıraq məzarına zəncirləsin.

Yalvar-yaxarla çamadanı bağladıq və ağzına da iki böyük qıfıl vurduq. Anam altı aylıq Məryəmi qucağına aldı və Çuebdeh kəndinə doğru yola düşdük. Orada çox sayda qadın, uşaq, yaşlı insan bir ömür həyat hasilini bir çamadanı və ya boxçaya sığdırmış, böyükmotorlu taxta qayığa və hava yastıqlı gəmiyə minmək üçün sıraya düzülmüşdülər. Cəmiyyət o qədər iztirablı və təlaşlı idi ki, hətta kimsə bir-birinə salam və tanışlıq vermirdi. Bu qələbəliyin arasında anam israr edirdi ki, sənin çamadanını mütləq özü qucağına alsın. Çamadanı yerə qoyan kimi, onu götürür və qucağına alırdı. Şəhər İraq mərmilərinin daimi bombardmanı altında idi. O gün İraq top lülələrini Çuebdehə doğru çevirmişdi. Qayıqlar iki növbədə işləyirdi. Gec və təxirlə hərəkət edirdi. Soyuqda ac, əlimizdə yük, ayaq üstə dörd saat gözlədik və nəhayət növbəmiz çatdı. Məhəmməd də anama və nənəyə qoşuldu.

Məhəmməd deyirdi ki, iki saat sonra Maşşəhrə çatdıq. Camaat həyəcanlı və nigaran idi. Sürətlə bir-birinin üstündən keçirdilər. Nənənin əlindən tutdum ki, ayaq altında qalıb əzilməsin. O qələbəlik və hayküydə çamadanı itirdim. Nə qədər axtardımsa, tapa bilmədim. Sürətlə müsafirlərin əlindəki çamadanların arxasınca qaçırdım ki, bəlkə kimsə

səhv götürüb. Amma çamadan tapılmadı ki tapılmadı. Elə bil su olub göyə buxarlandı. Bu həngamədə anam tez-tez yadıma salırdı ki, çamadan yadından çıxmasın. Onu sakitləşdirmək üçün dedim:

- Deyirlər, siz gedin, biz özümüz çamadanı göndərək.

Onları öncədən quraşdırılmış soyuq və rütubətli konteynerlərdən birinə yerləşdirib, geri döndüm. Çığırmaq və hönkürüb ağlamaq istəyirdim. Bilmirdim bu nə bəla idi ki, bizdən əl çəkmir. Bizim və Məsumənin çamadanının ardınca kim gəlmişdi! Heyrətamiz müəmma olmuşdu. Dörd-beş gün davamlı qayıqların yanına gedirdim ki, bəlkə müsafirlərin və çamadanların arasında itiyimi tapım. Ümid edirdim ki, kimsə Məsumənin çamadanını səhvən aparıb və geri qaytaracaq. Bəlkə çamadana iki qıfıl vurulması kimisə tamahlandırmış, sonra peşman olmuşdur. Hətta matrosun da mənim halıma ürəyi yandı. Çamadanın itməsi anamın dağını təzələdi. Heç özümüz də bilmirdik ki, bu hadisələr bir-birinin ardınca necə baş verir. Yadımdan çıxmır, Abadana qayıtmaq istəyəndə əfəlliyimi üzümə vurmaq istəməyən nənə dedi:

- Nənə qurban, ehtiyatlı ol, özünü də oğurlamasınlar.

Qayığa çatanda matros sevincək qabağıma çıxdı. Öncədən əlamətlərini verdiyim çamadanı mənə verdi. Amma necə çamadan! Züleyxanın ciyəri kimi parça-parça olmuşdu. İçində fəqət bir neçə paltar parçası və bir neçə dərslik qalmışdı. Qəzəbli oğru iki qıfıllı küveytli çamadanını görüb əsginasla dolu olduğunu düşünüb. Amma açanda özünü boşuna yorduğunu görüb, oradaca suyun qırağına atıb getmişdi. Hər halda bizim bu çamadandan payımıza düşən iki dəst paltarın və üç cild orta məktəbin üçüncü sinif kitabın oldu.

Anamın səccadəsi həmişə açıq idi. Dayanmadan Quran xətmə nəzir edirdi. Əhməd onun üçün Quran oxuyur, Həmid təskinlik verir və yeni ümidlər, arzular qururdu. Nənə, ana və üç xalalar Şiraz-Mahşəhr yolunu düzləmişdilər. Mahşəhr və Şiraz arasında poçtalyon olmuşdular. Davamlı olaraq Şahçıraqdan Xızır Nəbi üçün, Xızır Nəbidən Əli ibn Məhziyar üçün, Əli ibn Məhziyardan Seyid Abbas üçün, Seyid Abbasdan Təberrüklü Qədəmgahlara qədər nəzir edir, həyəti və məzarı süpürürdülər. Nənə, ana, Nüsrət və İsmət xala süpürürdülər. Sənubər xala da xalça almaq, söküklərini tikmək, yeniləmək işi ilə məşğul olurdu. Müntəzəm nəzir edirdilər ki, Məsumə tapılsın, hər cümə axşamı buranı süpürməyə gətiririk. Bu, nənənin həmişəki və xərcsiz nəzri idi.

İmam və imamzadələrə bu qədər səmimi rəğbətlərinə baxmayaraq, bəzən firıldaqçı və hoqqabaz adamların toruna düşürdülər. Onları, xüsusilə də Sənubər xalanı tovlayırdılar. Başları cindara, falçıya, ovuc

və ayna falına qarışmışdı. Bizi boş yerə Əfqanıstan və Pakistan sərhəddinə qədər göndəridilər. Sonradan anladıq ki, baş aldatma və mənasız şeylərdir.

Növbə ilə anama və uşaqlara baş çəkirdik. Hər dəfə bizi bir şəhərə və ya ucqar bir kəndə göndəridilər. Onları razı salmaq üçün haraya desəydilər, oraya gedirdik. Abdullanın Toyota markalı maşını var idi. Ucqar yolları Rəhman və Abdullaqla gedirdik. Adres və nişanələrini bütün valiliklərə vermişdik. Hər dəfə kimliyi bəlli olmayan meyit tapılanda bizə xəbər verirdilər və dərhal oraya gedirdik.

Heç vaxt o günkü kimi sevinməmişdik. Belə ki, altı ay sonra Xorasan valiliyindən dostlardan biri əlaqə saxladı və bildirdi ki, Heydəriyyə türbəsində kimliyi bilinməyən 18 yaşlı bir qız cəsədi tapılıb. Əlamətləri sizin bacınızın əlamətlərinə yaxındır.

Bəhmən ayının soyuq və şaxtılı havasında bu xəbər hamını vəcdə gətirdi. Bilmirəm nəyə görə hamı bu qədər sevinmişdi. Yəni, biz cənazəni də almağa razı idik? Yoxsa, mən səhv edirdim və biz cənazə ardınca getmirdik. Ana sənin üçün yeni libas tikmişdi. Ağa həmişəkindən fərqli olaraq öncəki jaketləri sökür və yeni dizaynlu jaket toxuyurdu. Yeni kələf aldı və jaket toxumağa başladı. Fatimə çox miqdarda göyərti almışdı. Qonşularla əriştə aşı süfrəsi açmağa hazırlaşırdı.

Ana o zaman Mahşəhrdən getmək istəməmiş, həmin konteynerə yerləşmişdi. Konteynerin bütün dər-divarının İran-Yaponiya şirkətinin işçilərindən qalma çirkini cilalamış, iki dəst paltarını şəkil çərçivəsi kimi divardan asmış və deyirdi: “İndi artıq bütün ev və ailə hazırdır. Gedin, Allah sizinlə olsun!”

Əlbəttə, əvvəl hazırlaşmışdı ki, bizimlə gəlsin. Sonra yalvar-yaxarla razı saldı ki, yol çətin, yer dardır və kiçik uşağı var. Məni, Abdullanı və Rəhmanı Quranın altından keçirdi, arxamızca su tökdü ki, tez qayıdaq. Hamı deyirdi ki, xoşxəbər olasınız, əlidolu qayıdasınız. Bilmirdik onlara nə cavab verək. Kimliyi bəlli olmayan sözünün mənasına şübhə etmişdim.

Yolda düşündüm ki, cindar və falçıların sözü könülləri necə də məmnun edir. Bu sevindirici sözlər anama xoş əhvali-ruhiyyə bəxş etmişdi və biz bu nağıllara nə qədər öyrəşmişdik.

Qışın soyuğu, yolların qarı, o qar və buzlaqda hərəkət üçün lazımı imkanların olmaması bizim yorğunluğumuzu bir neçə qat artırmışdı. Hər birimiz öz qınımızda idik. O sevindirici sözləri zehnimizdən keçirir, getdiyimiz yol və gedəcəyimiz yer haqqında çox az düşündük.

Məzarlığa və ölüxanaya doğru gedəndə gözlərimiz yaşla doldu. Elə bil, ora niyə gəldiyimiz və nə ilə qarşılaşa biləcəyimiz yeni yadımıza düşdü. Günbatana düşmüşdük və məzarlığın yolunu bilmirdik. Qar və fırtınaya görə yolun ortasında günün günorta çağı məzarlığı tapa bilmədik. Bilmirəm nə üçün bu qədər çaşqın idik.

Nəhayət uzun sorğu-sualdan sonra məzarlığa çatdıq. Məzarlığa ağır bir sükut çökmüşdü. Məzarlıqda əzizlərinin torpağı hələ təzə olan bir neçə nəfərdən başqa heç kim yox idi. Onlar da yavaş-yavaş məzarlığı tərk edib gedirdilər. Səma qüruba doğru gedir və hava qaralırdı. Soruşdum:

- Ölü yuyulan yer buradadır mı?

İki bitişik salon olan uzaq bir guşəyə işarə etdilər. Salonlara tərəf sürdük. Dinməz-danışmaz hərəmiş gözüümüzü bir nöqtəyə zilləmişdik. Bəzən ürəkdən ah çəkir və dodağımızın altında “Əstəğfurullahə Rəbbi və ətubu iləyh” və ya “Subhanəllah!” – deyirdik.

Havanın qaralması mənə dostlarımla ölüm qorxusunu yenmək üçün qəbirdə yatdığın gecəni xatırlatdı. Mən və Seyid it səsi çıxardaraq sizi qorxutduq. Siz ölümlə zarafat edirdiniz, biz isə sizinlə. Sən ölüm tapşırığını yazırdın, biz isə yazıların üstündən xətt çəkirdik. O xatirələr pazel parçaları idi. Əgər onları bir-birinin yanına doğru düzə bilsəydik, sənün bugünkü taleyin haqqında aydın təsvir verə bilərdi. Amma anların və hadisələrin yanından necə də sadə və laqeydcəsinə ötürük. O gecə sən yığılanda mən dayanmışdım və baxırdım. Bütün diqqətim səndə idi ki, olmaya zədələnmisən. Sən o gecə ölümlər aləmindən qaçdın və indi qəbristanlıqda ... Birdən qəhərim sındı və hönkürüb ağladım. Xatirəmi Rəhman və Abdullah üçün danışanda onlar da mənə qoşuldular.

O gecə soyuq məzarlıqda bir qrup torpağa tapşırılan ölümlərlə həmnəşin olduq. Yalnız bizim səsimiz eşidilirdi. Düşünəndə ki, bu salonun içində tək yatmışan və qorxursan, canıma xora düşmüş kimi amanım kəsilirdi. Bütün gecəni o kiçik otağın başına fırlandıqca fırlandıq. Bəzən ürəyimdən keçdi ki, yumruqla, təpiklə o lənətə gəlmiş qıfılı sındırım və içəri girim. Amma bilirdim ki, bu ağıllı qərar deyil.

Səhər açıldı. Bir neçə nəfər çiyinlərində cənazə məzarlığa girdilər. Bir dəstə də cənazənin ardınca gəlmişdilər ki, əzizlərini son mənzilə yola salsınlar. Doğrusu, biz səni qarşılamağa gəlmişdik, yoxsa yola salmağa?

Onlar atalarının cənazəsinin yanında iki saata yaxın ağlayıb-sızlayaraq ölüyüyanı və qəbirqazanı gözləyirdilər. Xoş və acı günləri xatırlayıb üz-gözlərinə vururdular. Orta yaşlı sinəsi qabarıq və çal saçları

olan ölüyuyan gəldi. Hamı ölü yuyulan yerə getdi. Ölü yuyulan yer açılan kimi mən, Rəhman və Abdullah yas sahiblərindən daha tez içəri girdik və heyrətlə ətrafımıza baxdıq.

Qeyzli və əsəbi ölüyuyan ölüləri o tərəfə bu tərəfə ata-ata bizi də bayıra atdı. Əllərinin təzyiqinə dözmək bizi də əsəbiləşdirdi. Ölüləri yumaqdan başı ayıldandan sonra bir kənara çəkib, yavaşca dedik:

- Biz uzaq yoldan gəlmişik. İki gündür yoldayıq. Dünən gecə səhərə qədər bu qəbristanlıqda var-gəl etdik. Özümüzü dər-divara çırpıdıq. Bacımızın ardınca gəlmişik. Ölüxana adresi kimi buranı göstərdilər.

Birini mən deyirdim, birini Rəhman deyirdi, birini də Abdullah. Sözüümüzü kəsib dedi:

- Tapşırıq olmadan mənim ölüxananın qapısını açmağa icazəm yoxdur.

- Tapşırığı kim verməlidir?

- Tapşırıq verilsə də sizin şəxsiyyət vəsiqəniz olmalıdır.

Abdullah Neft şirkətinin, mən də qvardiyanın vəsiqəsini göstərdim.

- Nə üçün sizin soy adınız fərqlidir?

- Bizi incitmə, - qucaqlayıb öpdüm və yalvardım.

- Bu vəsiqələr bir şey göstərmir.

- Bu cəsəd kimliyi bilinməyən bir qıza aiddir. Böyük bir adam adres verib və bizi bura çəkib gətirib ki, bu cəsədin kimliyini təsdiq edək. Biz beş aydır bacımızı itirmişik.

- Gedin, o böyük adamla gəlin.

- Sən ananın canı, sən namusun, sən şərəfin qapını aç.

Bütün bu yalvarışların cavabında dedi:

- Bu gün cümədir, ölülər də tətildədir.

Sözü bitən kimi taqəti tükənən Rəhman ayaqlarına girib yerə yıxdı və ürəyinə, qarnına vurmağa başladı. Nə qədər ayırırdıq, yenə onu yumruğa və təpiyə tuturdu. Zavallı ölüyuyan Rəhmanın əlindən məzarlığın başına fırlanırdı. Nəhayət onu tutdu və meyit kimi çəkib gətirdi. O qədər əsəbiləşmişdi ki, gözünü qan tutmuşdu və qışqırırdı:

- O qədər ölü yuyub ki, hamını ölü görür. Alçağın zərrə qədər qeyrəti, duyğusu yoxdur. İndi de görüm biz iki nəfərik, ya dörd nəfər? De görüm, biz böyükük, ya kiçik? Yaxşı ki, ölülərin ixtiyarını veriblər sənə, diriləri tapşırsaydılar, nə edərdin?

Əlbəttə, ölüyuyan bu sözlərdən daha gönüqalın idi. Kötəklənməsinə baxmayaraq, qapını açmaq istəmirdi. Amma nəhayət yaralı əl-üzü ilə açarı atdı və içəri girdik.

Sidr və kafur iyi, havanın soyuqluğu, ölüm iyi və bütün ətrafa səkilərin üzərində ağ mələfələrə bükülən cəsədlərin iyi bizi başqa bir dünyaya apardı. Üzümüz ölümlərin üzünü kimi solğun və əzgin idi. Hətta ölümlər kimi baxırdıq. Orada insan kimi baxan və insan rəngində olan yalnız ölüyüyan idi. O, hər şeyə adi baxırdı.

Bilmirəm, nədən qorxurduq. Ölümləri görməkdən, acı həqiqətə yaxınlaşmaqdan və cindarların, falçıların yalanlarının ifşa olunmasından, yaxud ümidlərimizin parça-parça olmasından.

Həm istəyirdik, həm də bacarmırdıq. Haradan başlayacağımızı bilmirdik. Üzdənmi, saçdanmı, əllərdənmi? Baxmağa başlamağa cəsarət etmirdik. Ölüyüyan soruşdu:

- Necə olur ki, siz bacınızı üzündən tanıyırsınız? Üzünə baxın.
- Deyəsən özünə gəlmisən, yenə kötək istəyirsən, - Rəhman dedi. Adam gərək ölüyüyan olsun ki, bacısının cəsədinə baxmağa cəsarəti çatsın.

- Hər halda, ya gərək başından tanıyasınız, ya da ayağından.
- Axır ki, ağzından əməlli bir söz çıxdı.

Bizim, on iki bacı-qardaşın arasında yeganə müştərək şey ayaq barmaqlarımız idi. Ağa həmişə deyirdi ki, pəncələriniz və ayaqlarınız qısaayaq quşlara oxşayır.

Ölüyüyan mələfəni topuğa qədər qaldırdı. Meyitin pəncələri uzunsov idi. Dabanı çartlamış biyaban kimi boz rəngində idi. Çatlaqların arasında toz-torpaq və çirk yuva salmışdı. Mən və Rəhman corablarımızı çıxartdıq. Bir öz pəncə və ayaqlarımıza baxırdıq, bir də səkiyə uzadılan cansız pəncələrə. Yox! Bu pəncələrlə bizim pəncələrimizin arasında heç bir bənzərlik yoxdur. Cəsarətləndik və ölüyüyan kəfəni yavaş-yavaş cəsədin üzündən çəkdi. Bir neçə addım geriye atıldıq ki, bəlkə həqiqət qəlpəsi bizə zərər verməsin və daha az yanaq. Kəfəni çəkən kimi qarayanız, enli alın, qara və çatma qaşlı, dişləri yarıaçıq dodaqlarının arasından bir-birindən aralı görünən bir qızı gördük. Yanağının kənarında dərin, qaraqançırılı yara var idi ki, adamın ciyərini parçalayırdı. O məsum üzvlü və qərib qız bu torpağın bir guşəsində məzarlığın səkisinin üzərinə uzadılmışdı. Bu qızın özü, anası, atası, qardaşı, bacıları və bütün qohumları üçün ürəyimiz ağrıdı.

- Yox, bu bizim bacımız deyil. Bu Məsumə deyil.

Bilmirdik, sevinək, yoxsa narahat olaq. Ziddiyyətli hiss yaşayırdıq. Yenidən bir-birimizi qucaqladıq və hönkürüb ağlamağa başladıq.

Rəhman ölüyüyanı qucaqladı. Ondan üzr istədi və dedi:

- Dadaş, bizi halal et. Allah nə bir kafirə, nə də bir müsəlmana bacısını itirməyi nəsb etməsin. Cənazəsini tapa bilməməyi, çöl qurduna yem olmasını göstərməsin.

Abdullah cibinə yüz tümən qoydu, üzündən öpdü və sağollaşıb yola düşdük. Ölüyüyan dedi:

- Yaxşı, əvvəldən döymək əvəzinə bıcımı yağlasaydınız daha yaxşı olmazdımı?

Hər dəfə belə bir hadisə baş verəndə, əliboş qayıdanda, hamının dağı təzələnir və hekayə yenidən başlanırdı.

1982-ci ilin baharının gəlişi, güllərin açması, ağacların yaşıllaşması ilə anam qərribə hala düşmüşdü. Qışda quruyan, yarpaqlarını tökən, indi isə yaz küləyi ilə yenidən yaşıl tumurcuqları və çiçəkləri ağuşuna alan ağaclara qibtə edir və deyirdi:

- İlahi, qüdrətinə, əzəmətinə şükür! Cəlalına, hikmətinə şükür! Sən küləyə bu dəyərsiz şaxələyə yeni nəfəs verməyi əmr etmişən ki, canlansınlar, yaşıllansınlar və bol güllü olsunlar. Bəs mən? Mənim də ağuşumu çiçəkləndir. Mənim də gülümü, çiçəyimi ağuşuma qaytar.

Bülbüllərlə, dəniz quşları ilə və yerlə dərdləşirdi. İtkin gülünü soruşurdu. Gəzir və mənim adımlı “Heyran” (sərgərdan) qoyun, deyirdi. Kim İzzət çağırırdı, dönüb baxmırdı. Deyirdi, mən Heyranam.

Yayda nənə və xalalarla həzrət Məsumənin (ə) ziyarətinə getdilər.

Nənə deyirdi:

Ananız birinci həyətin qapısından həzrəti çağırır, özünü həzrətə təqdim edirdi: “Xanım, məni tanıyırsan? Mən Heyranam. Dilənçiliyə gəlmişəm. Mən sizin qapınızda dilənməkdən utanmıram. Mən əlimi uzadıram ki, cavabımı alım. Məsuməyə sənin adını vermişik. Sən özün gərək qaytarasan ...”.

Bir gün həyət izdihamlı olanda itir. Türbənin xadimləri onu tapmaq üçün Heyran deyə çağırır. Çaşqınlıq və pərişanlıq bizim üçün xroniki ailə xəstəliyinə dönmüşdü ki, bəzən şiddətli, bəzən zəif olurdu. Xüsusi fəsillərdə şiddətlənirdi. Davamlı olaraq xilasedicilərə aid görüntü və şəkilləri alır, onları diqqətlə incələyirdik ki, bəlkə sənə aid bir iz tapa bilək. Mehr ayının başlaması ilə müharibənin başladığı ilk günlər kinofilm kimi hamımızın gözü önündən keçirdi. Sanki elə dünən idi.

Bütün şəhər cəbhəyə çevrilmişdi. Şəhərdə yalnız hərbi və xilasedici qüvvələr yerləşmişdi. Biz özümüzü bu çaşqınlıqdan xilas etməli idik. Tək cümə axşamları yox, hər gün izdihamlı olan yeganə yer Şəhidlər xiyabanı idi. Şəhidlərin məzarını, əzizlərini qərribəsinə, məzarsız və nam-nişansız torpağa tapşırıran, hətta yas saxlamağa macal tapa bilməyən

ailələri görmək əzabverici idi. Onlar bütün şəhidləri özlərinki hesab edirdilər. Şəhidlər yalnız ailələrinə mənsub deyillər. Şəhidlər xiyabanına getmək anamı müəyyən qədər heyranlıq və sərgərdanlıqdan çıxarırdı. Əzizlərinin məzarı üstünə gələn anaların yanında oturur, gileylənirdi: “Yenə, Allaha şükür edin ki, ciyərguşənizin harada olduğunu, qəbirdaşı olduğunu bilirsiniz. Hər gecə görməyə gə bilərsiniz. Bilirsiniz, evi haradadır. Harada axtarmaq, harada iyini duymaq lazımdır.

Bu sözlər göstərirdi ki, anam gəzməkdən yorulmamışdı. Amma hətta cənazəsini də tapmağa razı idi. Əzizinin bir qalaq torpağın altında gizləndiyini gözlərinlə gördükdə ölüm sənin üçün inanmalı olur. Əlbəttə, bir əzizin ölümünü qəbul etmək hər kəs üçün bir zaman alır. Bəziləri dərhal ölümlə barışırlar. Bəziləri gec barışır. Bəziləri isə bunu əsla qəbul etmirlər. Anam bəzən saatlarla nam-nişansız qəbirlərin yanında oturur və deyirdi: “Mən burda otururam, bəlkə dünyanın başqa bir guşəsində başqa bir ana qızımın məzarı yanında otursun, onu tək qoymasın”.

- Bəlkə bu nam-nişansız məzarlardan biri Məsuməndir, - deyirdik.

- Yox, anan qurban! Ana balasının cansız bədəninə də iyini bilir, - deyirdi. Siz hələ uşaqsınız. Bu şeyləri bilmirsiniz. Zaman keçdikcə məzar daha ətirli olur. Ana uşağının torpağını daha yaxşı tanıyır.

Yağmurlu günlərdə saatlarla islaq məzarların arasında gəzir və qoxulayırdı.

Danışanda elə bil, ecazkar bir müqəddəs insan danışır və başqa bir aləmlə əlaqəlidir. Biz onun sözünü anlamırdıq. Məzarların yanında daxilən aram olmasa da, yalnız başqa analara təskinlik vermək üçün aram idi. Yoxluğundan bir ildən çox keçirdi. Mən və başqa qardaşlarım yavaş-yavaş sağ olmandan ümidimizi üzürdük. İtgin düşməyinin ildönümündən bir neçə ay keçmişdi. Anamı nəyin bahasına olursa olsun il mərasimi keçirməyə, sənin üçün qəbirdaşı qoymağa razı salmaq istəyirdik ki, öz inanclarımız üçün yazılı və təsviri sənəd düzəldək. Ağadan soruşdum:

- Razısanmı, Məsumə üçün qəbirdaşı qoyaq?

- Ürəyim razı olmur, qəlbim əmin deyil. Mən hələ ümidimi üzüməmişəm, - dedi. Məzarın üstünə “vəfat tarixi: 82.7.23” yazdınsa, yəni ölümünü qəbul etdin və artıq gözləməyin mənası yoxdur.

Bütün bu müddətdə Nənə anmala daban-dabana küçələri, məzarlıqları gəzir, heç vaxt yoruldu demirdi. Amma qəfil nənə yatağa düşdü. Anam bir neçə həftə nənəyə qayğı göstərir, təskilik verirdi:

- Qalx, qalx! Deməmişdinmi, bayram özü ilə xoş xəbərlər gətirəcək və intizarımız sona yetəcək.

Amma nənə açıq və intizarlı gözlərlə “Məsumə sağdır. Nə üçün məzarlıqda axtarırsınız. O, bir gün gələcək” deyən halda anamın qucağında, altmış il yaşadığı və onun əlli ilini saqqa və Seyyidüş-şühəda rövzəçisi olduğu dünya ilə vidalaşdı. Nənə son zamanlar bükülmüş və kiçilmişdi. Anasının qucağında yuxuya gedən uşaq kimi olmuşdu. İnana bilmirdik. Həmişə ayaq üstə olan və bu şəhərdən o şəhərə gedən biri qəfil yatağa düşdü. Bütün ümidlərini və arzularını anama tapşırıb getdi. Müqəddəs nəfəsi və xeyirli qədəmləri gözümüzü açandan bizimlə idi. Amma hamımızı tək qoyub getdi.

Anam israr edirdi ki, nənənin yas mərasimini Abadanda öz Hüseyniyyəsində keçirək ki, haqqı ödənsin. Yas mərasimi keçirilərkən əkimə bir xəbər keçdi. Mahşəhr-Abadan yolunda bir avtobus MİQLərin hava hücumuna məruz qalmış və bütün sənişinləri ilə yanmışdı. Dərhal Əhməd və Məhəmmədlə birlikdə hadisə yerinə getdik. Təcili tibbi yardım gücləri və xilasedicilər cəsədləri çıxarmaqla məşğul idilər. Bu səhnələri görmək bizə Reks kinoteatrında camaatın yanmasını xatırlatdı. Xilasedicilərin yardımını ilə cənazələri çəkib çıxartdıq. Avtobus elə yanmışdı ki, dəmir gövdəsi də ərimiş, yalnız skeleti qalmışdı. Ondan qala cənazələr ki, heç kişi qadınlıqlarını da müəyyənləşdirmək mümkün deyildi. Yalnız bir neçə nömrə nişanından anladıq ki, bunlar müharibəyə göndərilən qüvvələrdir. Ehtimal ki, yolda bir ana və uşağını da mindirmişdilər. Yenə də əliboş, xəbərsiz və yorğun halda nənənin hüseyniyyəsinə getdik.

Nənənin yas mərasimində o qədər adam iştirak edirdi ki, bu qədər adamın hamısının Abadanda yaşadığına inana bilmirdik. Heç bilmirdik, onlara kim xəbər vermişdi. Onların çoxunu tanımırdıq. Sanki nənənin saqqaxanasından su içən hər yolçu oraya gəlmiş, Seyyidüş-şühəda növhəsi ilə sinə vururdu. Düşünürdüm ki, bəxtsizliyimizdən indi bu dəqiqə Hüseyniyyəyə bir mərmə düşsə, biz camaatın yanında necə xəcalətli qalacağıq. Kaş mərasimi tez bitirək. Amma qələbəlik get-gedə daha da artırdı.

Heyrət içində idim. Bu qədər gənci, qadını, kişisi səssiz-səmirsiz və qəribcəsinə torpağa tapşırılan bir şəhərdə altmış yaşlı nənə üçün belə bir hay-küy salınmışdı. Əlbəttə, bunlar hamısı hüseyniyyənin və Seyyidüş-şühəda rövzələrinin bərəkətindən idi. Mən, Əhməd və Məhəmməd nənənin hüseyniyyəsinə gələndə əl-üzümüzü yumağa su tapa bilmədik. Hisli əl-ayaqla, yorğun-argın ölü kimi bir küncdə oturmuşduq. Camaat

özü hüsr sahibi di. Köhnə və ərəbdilli dostlardan Məhəmməd Qabişi yanımda oturmuşdu. Əhvalımı soruşdu və dedi:

- Yanmış kabab iyi verirsen.

Yanmış maşının əhvalatını və öz sərgərdanlığımızdan, anamın narahatlığından, Nənənin açıq gedən gözlərindən ağlaya-ağlaya danışdım.

- Uzun müddətdir tərəddüddəyəm ki, bir hadisəni sizə danışım, ya yox, - dedi. Nigaranlığınızı, narahatlığınızı artırmaq istəmirəm. Amma acı həqiqət ürəyəyatan yalandan şirindir.

O danışarkən mən, Əhməd və Məhəmməd bir nabat həsrətilə marçamarçla nabat yeyən başqa bir uşağın ağzına baxan və ağzının suyu axan uşaq kimi ətrafına yığışmışdıq.

- Tam olaraq bacınızın itdiyi tarixdə iraclılar Mariddən gəlib yolları bağlamışdılar, - deyə sözünə davam etdi. Şəhərə daxil olan bütün gücləri əsir alırdılar. Şəhərdən çıxanların arasından kişiləri əsir alır, arvad-uşaqlarını çöllükdə buraxırdılar. Mən də orda əsir düşdüm. Amma ərəb olduğum üçün tərəcəmi kimi camaatın içindən çıxartdılar. Bir çalada çox sayda mülki və hərbi əsir var idi. Bu əsirlərin arasında iki qız da var idi. İraqlılar deyirdilər ki, bunlar xalq ordusudur. Onlardan birini tanıdım. Amma o birisini tanıyırdım.

- Nam-nişanı necə idi?

- Bacınız idi. Mən onu tanıdım.

- Niyə yalan deyirsən? Sən mənə bacımı hardan tanıyırsan?

- Düz deyirsənsə, de görüm paltarları nə rəngdə, nə formada idi.

Hamımızın cibində məktəbə qeydiyyatı düşmək və attestat üçün Anjelika fotoatelyesində çəkirdiyin son 6x4 şəxsi şəkilin var idi. Mən, Məhəmməd və Əhməd hamımız birdən şəkilləri çıxartdıq və dedik:

- Bu şəkilə oxşar idi? Sən atanın canı yaxşı fikirləş.

- Nə yalan, iraclılardan adını soruşdum.

- Nə dedilər?

- Məsumə Talib

Məhəmməd Ağanın adının Talib olduğunu bilmirdi. Demək, yalan ola bilməzdi. Onu sakitcə hüseyniyyədən bayıra çıxartdıq. Kərim, Rəhim və Abdullahı da çağırıb dedi:

- Məhəmməd, bir daha başdan danış. Əlini qoy Quranın üstünə, and iç ki, nə deyirəm hamısı düzdür.

Əlini Quranın üstünə qoyub dedi:

- Quran belimdən vursun, yerimdən qalxmayım, əgər bir söz belə yalan deyirəmsə.

Bu dəfə hadisəni daha ətraflı danışdı. Belə ki, Rəhman, Seyid, Əli və Həmid də bayıra çıxdılar. Ətrafı getdikcə daha da qələbəlik olurdu.

Sözlərinin arasında dedi:

- O biri bacınız da onunla birlikdə idi. Adı Məryəm idi.
- - Nə? Hansı? Namərd, bu qədər adamı ələ salmısan?
- Kiminlə? Bacımız Məryəm hələ südəmərdir, beşikdədir.

Çox əsəbiləşirdik. Rəhman savaşağa hazır idi.

- Səbir edin, aləmi qatmayın. Bu axı bizim dostumuzdur.

Yenidən hər şeyi təfərrüatı ilə bizim üçün danışdı. Özünün iraclıların əlindən necə qaçmasını, İsmayıl Yəxinin qeyrət və namusunu necə müdafiə etməsini, Seyidin də xəbərdar olduğu ezamiyyət məktubundan danışdı. Artıq sənin əsir olma hekayənin əvvəli də axırı da aydın oldu.

Bu an Ağa gəlib dedi:

- Hamınız gəlib bayırda məclis qurmusunuz? Huseyniyyədə camaat sinə vurur. Siz axı hüçür sahibisiniz.

Hamının boğazında qəhər düyünlənmişdi. Hələ Ağa söhbət edirdi. Bilmirəm, necə oldu ki, Rəhmanın qəhəri sındı və hönkürüb ağlayaraq dedi:

- Ağa, düz deyirsən, biz yas sahibiyik. De ki, həzrət Zeynəb rövzəsi oxusunlar. Biz də başımıza, sinəmizə döyək. Biz də yaxamızı cıraq.

Bunu deyəndə özümüzü saxlaya bilmədik və ağlamağa başladıq. Ağa donub qalmış, rəngi qaçmışdı. Abdullah Ağanı kənara çəkdi və ona dedi:

- Ağa, Məsumə sağdır. İraqda əsirdir.

Qısa zamanda bəzi vaxtlar məzarlıqda sinc-təbil çalan Qara Qulamı tapıb gətirdilər. Qara Qulamın sinc-təbilinin səsi uzaqdan eşidiləndə Ağa Seyyidüş-şühədanın qara bayrağını təkbaşına götürdü və hamıdan qabaqda yolda düşdü. Biz də arxasınca düşdük. O, təbilə, biz sinəmizə, o, sincə, biz başımıza vururduq. Aşura günü, Kərbəla çölü kimi olmuşdu. Ağa sanki öz halından çıxmışdı. Tərləmiş, bədəninin bütün qanı üzünə vurmuşdu. Təkbaşına bayrağı fırladır və bəzən də ürəkdən fəryad çəkirdi: “Ya şəhid!”, “Ya məzlum!”

Nənənin mərasimi iki əzadarlıqla sona yetdi. İlin ilk gününü nənəsiz başladıq. Sanki nənə başqa aləmdən sənin xəbərini gətirməyə getdi. Mat-mat bir-birimizə baxırdıq. Nə ölüm idi, nə həyat. Nə yerin üzündə idik, nə də səmada. Sanki boşluqda nəfəs alır, Bərzəxdə giriftar olmuşduq. Öz ətarfımıza fırlanırdıq. Sağ olmağını düşünəndə sevinirdik. Əsir olmağını xatırlayanda ağlayırdıq. Ağlamaq zəiflikdən və ya Allah eləməmiş, başaşağılıqdan deyildi. Əksinə, ürəyimiz yanırıdı.

Bədxahların və zəiflərin halına ağlayırdıq ki, yeddi yaşlı qızı dünyanın heç bir yerində əsir almırlar. Taleyinin Peyğəmbərin (s) nəvəsinin taleyinə düşünlənməsinə fəxr edirdik. Hər dəfə BƏƏS rejiminin iranlı əsirləri ağır və dözülməz şəraitdə saxladığını eşidəndə Ağa əminliklə deyirdi:

- Mən əminəm ki, Məsumə səbri ilə onları xar edir, kimsə onun müqavimətini sındıra bilmir.

Ərəb ölkələri ilə ticari əlaqəsi olan Sənubər xalanın əri deyirdi:

- Narahat olmayın. Əgər İraqda olsa, pulla tapırıq. Pulu daşın üzərinə vursan, daş yarılar.

Dostlarından biri İordaniyada idi. Ona böyük məbləğdə pul verdi. Bir şərtlə ki, xoş xəbər gətirsin. Dostu da demişdi ki, mən xəbər gətirərəm, amma yaxşı və ya pis olması mənlilik deyil. Hələ heç bir xəbər almamışdıq ki, nənənin yeddisi gecəsi Sənubər və Nüsrət xalanın avtomobil qəzası keçirdiyi xəbərini aldıq. Anamın həmdəmi olan iki bacısını itirmək ailənin və anamın vəziyyətini daha da ağırlaşdırdı.

Uzun müddət hərə bir yolla bizdən pul qopartmağa çalışırdı. Yeni bir söz deməyə, yaxud İraq radio-televiziyasından yeni bir təsvir, reportaj, bəzən radiodan yayımlanan iranlı əsirlərlə müsahibəni göstərməyə çalışırdı.

Qvardiyanın kəşfiyyat məsulu olduğum üçün iraqılı əsirlərin saxlandığı Pərənd düşərgəsinə getdim. Onların yaşamasına və istirahət məkanlarına baxanda həsrət çəkirdim. Camaatın cərgəyə düzülüb talonla əldə etdiyi yumurta iraqılı əsirlərin də səhər payı idi. Çöhrələr, cüssələr hamısı gümrah idi. Heç sorğu-suala, hal-əhval tutmağa, müsahibə almağa ehtiyac yox idi. Gördüm ki, həftə içi növbənöv yemək proqramları var. Nahardan sonra desert, mədəni və elmi dərsləri var. İstirahət paltarları bayırda geyindikləri paltarlardan fərqlidir. Hamısından maraqlısı isə düşərgələrinin İranın xoş ab-havalı yerində yerləşməsi idi. Biz heç bir əsiri gizlətməmişdik. Hələ sığınacaq almaq istəyənlərin ailələri ilə görüşməsinə şərait yaradılmışdı. Bütün rütbəli və zabit əsirlərlə söhbət etdim, maraqlandım. Amma onlar hər şeyi, hətta özümüz bildiklərimizi də gizlədir və deyirdilər: “Biz vətənsizik, amma qeyrət və namusun nə olduğunu anlayırıq”.

Qırmızı Ayparada “Əsirlər” adı altında bir komitə təşkil olunmuşdu ki, əsirlərin ailələri oraya gedir, məktub verir və məktub alırdılar. Hətta bəzən əsirlərdən üzərinə naxış salınmış parçalar da alırdılar. Əsirlər komitəsi Ağanın gündəlik məskəni olmuşdu. On beş gün işləyir, on beş gün isə istirahət edirdi. Bu on beş istirahət günündə Tehran, Şiraz,

İsfahan, Əhvaz və s. əsirlər komitəsinə baş çəkir və deyirdi: “Poçtalyon bəzən səhv edir, məktubları qarışdırır. Bəlkə Məsumənin də məktubu qarışmışdır”.

Əsirlər komitəsi bütün ailələrin səbir daşı idi. Oranın yolunu öyrənən hər kəsin müştərək bir dərdi var idi və o ayrılıq acısı idi.

Hələ xına izi əllərindən silinməyən yeni gənc gəlinlərin, atalarını görməyən övladlarını xəbərsiz və təkbaşına öz arxasınca çəkən anaların, evlərinin yeganə çörək gətirəni, qayğıkeşi və ümidi gedən əldən düşmüş ataların və bütün həyatlarını övladlarının həyat ağacının bar verməsinə həsr edən yaşlı qadınların intizarlı gözləri hamısı itiklərindən bir xəbər almağa can atırdılar. Məktublar, nə müharibə görən, nə də müharibə əsirinin nə olduğunu bilən bizlər üçün yeni idi. Müharibə əsirlərinin göndərdiyi məktubların nə paketi var idi, nə də markası. Onun bir tərəfində yuxarı hissədə Beynəlxalq Qırmızı Xaç cəmiyyətinin nişanı, göndərənin adı və adresi, aşağıda alanın adı və adresi, digər tərəfində isə bir neçə sətir əsirin, bir neçə sətir isə ailəsinin yazısı var idi. Məktublar açıq gəlirdi. Sətirbəsətirini hamı oxuyur, ağlayır, gülürdülər. Saatlarla, günlərlə bu sözləri oxuyur, izah edir və yozurdular. Amma bizim bu məktublardan da yoxumuz idi. Bütün yazıları gözdən keçirirdik ki, bəlkə bu sətirlərdə bizim əsirimizə aid bir ad, bir söz, bir nişanə olsun. Anam elə bilirdi ki, bu poçtalyona səndən məktub gətirsin deyə muştuluq verməliyik.

Anam bəzən muştuluq verməklə yanaşı onları evə gətirir, nahar və şam yeməkləri ilə qonaqlıq verirdi. Poçtalyonlar artıq bizim qapımızdan keçməyə cürət etmirdilər. Çünki o gün işlərindən və həyatlarından qalacaqlarını bildirdilər. Onlar çox istəyirdilər ki, bir gün anam üçün bir məktub və ya bir xəbər gətirsinlər. Amma bu məktublar poçt idarəsinin poçtalyonlarının əlində deyildi. Anam həmişə gileylənir və deyirdi: “Bu nə məktubdur ki, poçtalyona vermirlər. Axı, Məsumə bizim harada olduğumuzu, hansı adresə məktub göndərəcəyini bilmir”.

Qırmızı Aypara cəmiyyətində itkini olan ailələrin çox get-gəli nəticəsində itkin ailələrinin müraciət etməsi üçün ayrıca şöbə yaradılmışdı. İtkin sözü anam üçün əsla anlaşılan deyildi. Tez-tez soruşurdu:

- İtkin diri deməkdir, yoxsa dilim lal, ...
- Yəni, gözləyək, ya yox? Yəni, əhvalları yaxşıdır?
- Yəni haradadırlar?

Biz də izah üçün deyirdik:

- İtkin, yəni bütün ümidini Allahın lütfünə dikən, hər şeyini Allaha tapşırıran ana. Səddam sizinlə döyüşür. Bu işlərlə sizi ayaqdan salmaq istəyir. Yoxsa, əsir qeydiyyatına düşməli və ailəsinə məktub göndərməlidir.

Biz hətta filmlərdə və romanlarda da görməmiş və oxumamışdıq ki, əsiri gizlətsinlər. İtkin sözü bizim üçün nifrət oyadan söz idi. Hər şeyin bir qanunu var. Amma bu artıq qanunsuz şəhər idi.

Anlayanda ki, səbir etməklə Səddamı ayaqdan sala bilər, səbir edirdi. Artıq nigarançılığını və narahatlığını üzə vurmurdu. Hamısını içinə vururdu. Belə ki bəzən məscidə gedəndə çıxış da edirdi. Onlar gecə-gündüz, yay-qış cəbhə üçün jaket və papaq toxumaqla məşğul idilər.

İngilis dilini yaxşı bilən Kərim isə Birləşmiş Millətlər təşkilatına, İnsan Hüquqları şurasına, hər növ dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarına məktub və şikayətlər yazmaq işinə baxırdı. İndi artıq bütün Beynəlxalq Qırmızı Xaç nümayəndələrini tanıyır və müntəzəm şəkildə İsveçrə-Cenevrə ilə yazışırdı. Bütün məktublarda bacımızın İraqda əsir olduğunu göz ilə görənlərin olduğunu bildirdi.

Təəssüflər olsun ki, onlar fəqət “İraq torpağında Məsumə Məsumə adlı əsir yoxdur” şəklində cavab verirdilər.

Kərim deyirdi:

Qırmızı Xaç İran Qırmızı Ayparası üçün məktub gətirəndə başları çox qarışıq olurdu. Bütün işçilər məktubları bölmək üçün Əsirlər Şöbəsinə gəldirilər. Mən bəlkə bizim üçün məktub gəlib həvəsilə səhər tezdən, iş saatının sonuna və ya günün ortasında Qırmızı Ayparaya baş çəkirdim. Amma heç vaxt məktub almırdım. Orada oxumaq-yazmaq savadı olmayan yaşlı ata-analara rast gəlir, onlar üçün ya məktub oxuyur, ya da məktub yazırdım. Bəzən sətirlər başa çatırdı, amma onların sözü hələ bitməmişdi. Yalvarırdılar ki, sən Allah, yenə yaz:

Ey ona doğru gedən məktub,

Mənim tərəfimdən onu öp!

Onlar əlavə məktub vərəqi də istəyərək, ağlayır və yalvarırdılar. Qırmızı Aypara bütün məhdudiyyətlərə baxmayaraq, onları razı salmağa çalışırdı. İkinci vərəqdə də yenə ayrılıq qəmindən, hicrandan, darıxmaqlarından yazırdılar. Elə bir darıxmaq ki, sonu yox idi. İkinci məktub da bitəndə yenə yalvarırdılar ki, yaz:

Yolun üstə otururam ki, gələsən,

İstədiyini hər şeyi qurbanın edim.

Rayonların məktubu rayonlara gəldi. Ailələr o qədər pərişan və nigaran idilər ki, Qırmızı Aypara işçiləri çaşıb qalmışdılar.

Bəzən hər gün səhər işim başlamazdan əvvəl Qırmızı Ayparaya baş çəkirdim. Bir neçə gün idi ki, ora çatanda ərdəbilli yaşlı kişi və qadını görürdüm. Əllərində bir neçə şəkil və bir boğça Qırmızı Ayparanın binası önündə oturub ağlayırdılar. Fars dilini də bilmirdilər. Getdim və türkdilli dostlarımdan biri ilə gəldim. Soruşdum ki, nə üçün ağlayırsınız?

Şəkilləri göstərib dedilər:

- Bu, Məhəmmədəlinin şəklidir. Yeganə oğlumuzdur. Görürsən nə qədər boylu-buxunlu, yaraşlıq oğlandır. O qədər güclü və pəhləvan idi ki, zəncir qırırdı. İndi bax, bir ildən sonra bizim üçün nə şəkil göndərib? Şəklindən məlumdur ki, nə qədər naxoş və xəstədir.

Boğçanın ağzını açıb dedi:

- Bir qab yerli yağ gətirmişəm ki, onun üçün göndərim. Üç gündür yalvarıram, kimsə almır. Gəncliyinin xeyrini görəsən, gəl bunları razı sal.

Uzun söhbət və xahişdən sonra razı sala bildik ki, yağ qabını da götürüb Ərdəbilə geri dönsünlər. Biz itkin ailəsi olduğumuz üçün daha çox beynəlxalq təşkilatlarla iş görürdük və ora həmişə sakitlik olurdu. Bəzən birbaşa Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ofisinə gedirdim. Orada onlara ingiliscə çənə döyürdüm. Həm mən onları adla tanıyırdım, həm də onlar məni.

Ata və ananın ən yaxşı günləri və xatirələri o zaman idi ki, onların yanına gedir, məktublardan, əsirlərin sözlərindən, ata-anaları tərəfindən əsirlərə yazdığım məktublardan danışırıdım. Bütün ailəmiz əsirlərlə qohum-qardaş olmuşduq. Hələ bəzi vaxtlar qəşəng məktublardan özüm üçün qeydlər götürür, anam üçün gətirirdim. Anam əsir ailələrini görməyə gedəndə çox rahat olurdu. Məktublarını görəndə sözlərin üstünə əlini elə çəkirdi ki, elə bil əsirin əlini və başını oxşayır. Heç birinin, nə Ağanın, nə də anamın əsirlik haqqında təsəvvürü yox idi. Daim əsir ailələrinə yalvarırdılar ki, məktublarınızda iki kəlmə də bizim qızımızdan yazın, yaxud əsir əzizlərinizdən bizim qızımızı soruşun.

Bəzi günlər hər ikisi yanaşı oturur, sənin şirindilliliyindən, uşaqlıq oyunlarından danışırıldı. Bir-birlərindən soruşurdular ki, əgər bir gün səndən yazı alsalar nə edəcəklər.

- Çərçivəyə salacağam.
- Qəzetdə çap etdirəcəyəm.
- Kitaba salıb, verəcəm hamı oxusun.

Sonra bir-birindən soruşurdular:

- Əgər özü gəlsə nə edəcəksən?

Sanki sənün böyük qız olduğunu və artıq atasının cibinə girən qız olmadığını unutmuşdular. Ağa deyirdi:

- Əgər gəlsə, bir də yerə qoymaram ki, ayağına tikan batsın.
- Gizlədərəm ki, bir də kimsə görüb oğurlamasın, - anam qəhərlənərək deyirdi.

Mən də görürdüm öz aləmlərindədirlər, sözlərini kəsib deyirdim:

- Bu qədər o tərəfə, bu tərəfə qaçırıq, bəs ondan xəbər alsaq, bizim payımız nə olacaq?

Bir gün səhər BMT-nin ofisinə getdim. Farsdilli işçilərdən biri dedi:

- Niyə əliboş gəlmisən? Bəs muştuluq hanı? Maaşımı yeni almışdım, cibim pulla dolu idi.
- Sən ananın canı, cibimdə nə var hamısı sənin olsun, mənə bir xəbər de, - dedim.

- Əvvəl ağzımızı şirin elə, - dedi.
- Bilmirəm necə, nə qədər və nə şirini aldım və geri döndüm.
- Bu dəfə gələn məktubların içində sənə bir məktub var, - dedi.
- Kimdən? Bacımdan?
- Yox, Phantom pilotu Məhəmməd Rza Lənənədən. Bacını başqa üç qızla birlikdə orada görüb.

- Məktubu verin baxım.
- Məktubu Qırmızı Ayparadan alın. Hamısını oraya göndərdik.

Tələm-tələsik Qırmızı Ayparaya getdim. Başımla, yoxsa ayağımla getdiyimi bilmədim. Ora çatanda bor sahibi kimi “Mənim bu gün məktubum var”, - dedim.

- Cənab Abad, siz ki, bilirsiniz, burada yalnız əsir nömrə nişanı olan əsirlərin ailələrinin məktubu ola bilər.

Bu dəfə daha bərk və təşəxxüslə dedim:

- Amma bu gün mənə də məktub gəlib.
- Kimdən məktub gəlib?
- Bir müharibə pilotundan, böyük bir insandan, - dedim.

O qədər ifadəli və şəstlə danışırıdım ki, elə bil böyük bir həqiqəti kəşf etmişəm.

Mən nə qədər ciddiləşirdimsə, onlar daha çox təbəssüm və aramla cavab verirdilər. Boynumu büküb yalvardığım öncəki günlərdən fərqli olaraq, o gün sinəmi qabağa vermiş və tələb edirdim. Zavallılar səhər açıldıqdan işə başlamış, indi on iki saat dayanmadan işləyəndən sonra mənə ilişmişdilər. Dəli kimi olmuşdum. Bir daha dedim:

- Nə üçün mənim məktubumu vermirsiniz?

- Axı sənin dediyin pilot hələ öz ailəsinə məktub göndərməyib, ailəsi ondan xəbərsizdir. Sənə necə məktub göndərə bilər?

- Mən məktubun mətnini də bilirəm.

- Cənab mühəndis! Yuxumu görmüsünüz? Siz ki, maşallah oxumuş adamsınız. Nömrə nişanı olmayan və sizin tanımadığınız əsir sizə necə məktub göndərə bilər?

İndi anladım ki, o ərdəbilli qoca kişi və qadın nə üçün Məhəmmədəliyə yerli yağ göndərmək mümkün olmadığını anlamırdı. Demək ki, xəbərsizlik acısı insanda nə ağıl qoyurdu, nə savad, nə də dərrakə.

- Xanım, ümumiyyətlə mən nə mühəndisəm, nə savadlıyam, nə aqlım var, nə də dərrakəm. Mənə bir məktub gəlib, həm də öz adıma. Mən o məktubu istəyirəm.

Səsimə Əsirlər və İtkinlər şöbəsinin müdiri Doktor Seyid Sədrəddin Sədr gəldi və məni otağına apardı. Hadisəni danışanda dedi:

- Yaxşı, indi düzəldi. Siz özünüzü Qırmızı Xaçla Qırmızı Aypara arasındakı vasitəçidən daha tez çatdırmısınız. İcazə ver vasitəçi gəlsin. Bizə kömək et, məktubları ayıraq. Öz məktubunu tap və apar. Biz sizin məktubunuzu saxlamaq istəmirik. Sizin və digər əsirlərin məktublarını ailələrinə təhvil veririk.

Gecənin sonuna qədər məktubları ayırdıq. Nəhayət Əsirlər və İtkinlər şöbəsinin zəhmətkeş işçilərindən olan Kafi xanım mənim məktubumu tapdı. Məktubu alanda bir quş kimi uçdum. Üzürxahlıq və sağollaşmaq da yadımdan çıxdı. Məktubu qızıl çərçivəyə salmaq istəyirdim.

Məktubu dəfələrlə sözbəsöz oxudum. Artıq məktubu əzbərləmişdim. Qonşuluğumuzda olan Fatimə Nahidi bacının da adını məktubda yazmışdı. Onların ailəsinə, bütün ailə üzvlərinə, atama, anama xəbər verdim.

Sabah səhər üzrxahlıq və maraqlanmaq üçün yenidən Qırmızı Ayparaya getdim. Məktubun surətini çıxartdılar. Digər bacılara xəbər verdilər. İndi artıq mənim də məktub yazmağa bir kəsim var idi. Ağ kağız istəyə bilərdim. Azadə və qeyrətli pilot Məhəmmədrza Lənənəyə bir məktub yazdım. Bolluca təşəkkür etdikdən sonra daha çox məlumat verməsini xahiş etdim.

Anam gecə-gündüz ağayi Lənənəyə dua edirdi. Göydə təyyarə görəndə deyirdi:

- İlahi, Məhəmmədrza Lənənəni ailəsinə salamaq qaytar!

1983-cü il idi. O tarixdə Qırmızı Xaçın nömrə nişanı verdiyi şəxs sənin və digər üç bacının İraqda olmasını təsdiqləmişdi. Bundan daha

aydın sənəd ola bilməzdi. Pilotun məktubu qanuni axtarış üçün tutarlı sənəd idi.

Neçə vət idi ki, Beynəlxalq Qırmızı Xaç cəmiyyəti və axtarış qovluğu təşkil olunması ilə məşğul idim. Amma bu dəfə Doktor Sədr özü zəng etdi və növbəti gün üçün görüş təyin etdi. Amma görüşün səbəbi haqqında bir söz demədi.

Sabahı gün özümü ora Qırmızı Ayparanın işçilərindən daha tez yetirdim. Hələ saat altı olmamışdı. Bağlı qapı arxasında yol gedir və insanların gözündən uzaq dodaqlarımın altında öz-özümə danışırıdım: “Doktor Sədrin mənimlə nə işi ola bilər? Mənə nə demək istəyir? ...” Başqa iki ailə də səhər tezdən rayondan gəlmişdilər. Yavaş-yavaş qapıçı və çayçı gəlib çıxdı. Özümü hamıdan qabaq müdirin otağına çatdırdım. Doktor Sədr də bütün işçilərlə birlikdə idarəyə daxil oldu. Mənim həyəcanımı azaltmaq üçün dedi:

- Xoşbəxtlikdən itkin əsirlərdən bir-birinin ardınca xəbər gəlir. Allaha şükür sizin bacınız da əsirlik nömrə nişanı alıb.

Nəyi nəzərdə tutduğunu bilmirdim və ya anlaya bilmirdim. Başımı itirmişdim.

- Yəni, azad olub? – deyə soruşdum.

- Yox, yəni tapılıb. Qırmızı Xaç əsir olduğunu təsdiq edib. Bacının xəttini tanıyırsan?

- Əlbəttə ki tanıyıram.

- Buyurun, bu da əsirlərin ilk məktubu olan mavi məktub və bir də Qırmızı xaçın çəkdiyi şəkilləri.

Məktubu gördüm: “Mən sağam - ər-Rəşid xəstəxanası, Bağdad, Məsumə Abad”

Gözlərimdən yaş dayanmadan axırdı. Qeyri-ixtiyari Doktor Sədrin əl-ayağını öpürdüm. Tələm-tələsik küçəyə, şirini və meyvə dükanlarına getdim. Dükanlar hələ açılmamışdı. Yalnız xaş və həlim dükanları açıq idi. Onlar da kəfirlərini qazanın dibinə vururdular ki, toplansınlar. Yalvararaq məktubu və şəkli həlimsatana göstərdim və dedim:

- Bax, bacın itmişdi, tapdım.

Hər şeydən xəbərsiz yazıq həlimsatan hirsələ dedi:

- Nə dedin? Mənim bacım itib?

- Yox, deyirəm, mənim bacım itmişdi, indi tapılıb.

Həlimsatan halımı anladı və həlim qazanını əlimə verdi. Söz verdim ki, qazanı tez qaytaracam. Bir əlimdə bir neçə bərbəri çörəyi, bir qucaq həlim qazanı, digər əlimdə də sənin şəkil və məktubun var idi. Məktubu qatlayıb, cibimə qoymağa ürəyim gəlmirdi. O qədər həyəcanlanmışdım

ki, hər yoldan keçənə salam verir və gülürdüm. Bəzən qaçır, bəzən ağlayır, bəzən dayanıb şəkilə baxır və məktubu oxuyurdum. Yanımdan kim keçirdi, təbəssüm edib deyirdi:

- Qardaş, kömək istəmirsən?

- Mənim bacım bütün iranlıların bacısıdır, - deyir, şəklini və məktubu göstərirəm. O tapıldı, o sağdır. Siz də sevinin. Hamı sevinsin. İran sevinsin.

Sənin sağ olma xəbərini itkin düşmə xəbərini verdiyimiz hər kəsə duyurmaq istəyirdim. Deyəsən, bütün camaat bu gün mənim nə qədər sevincli olduğumu anlamışdı. 1983-cü ilin baharının son günlərində iki ildən sonra sənin xəttini, Salmana vəd etdiyini doğma iki sözü görüb, sevincdən yerə-göyə sığmırdım. Amma məktub ər-Rəşid xəstəxanasından gəldiyi üçün çox nigaran idim. İşçilər çörəyi və həlimi yedikdən sonra yenə də zavallı Doktor Sədri sorğu-suala tutdum. Ona dedim:

- Mən o gün gecə yarısına qədər əsirlərdən gələn bütün məktubları görürdüm. Hamısının gəldiyi adres düşərgə idi. Heç bir məktub xəstəxanadan göndərilməmişdi. Bacım nə üçün xəstəxanadan yazıb? Yoxsa, xəstə və ya yaralıdır?

Şəkili mənə göstərib dedi:

- Allaha şükür, bu nisbətən yaxşı şəkildir. Şəmsi Bəhrami bacı ilə çəkdirib, sizə göndərib. Amma biz bilmirik, problem nədir, bacım nə üçün xanım Bəhramini Məryəm Məsumə kimi təqdim edib?

Şəkili görən kimi qəhərim sındı. Dodaqlarında acı təbəssüm var idi. Əsirliyin bütün əzablarını gizlətmək istəyirdin. Əlimlə burnunu və dodaqlarını örtür, yalnız gözlərinə baxırdım. Baxışından qüssə-kədər yağır. Yenə də əlimi gözlərinin üstünə qoydum. Dodaqlarına baxdım. Dodaqlarına acı təbəssüm qonmuşdu. Əsirliyin bütün ağrı-acısını gizlətməyə çalışırdın. Özlüyümdə dedim: “Məsumə, bütün anları, günləri və xatirələri necə də iki sözə sığdırmağa çalışmışan. O iki söz ki, onları yazmaqla verdiyin sözə vəfa qılmaq istəmişən: “Mən sağam ...”

Yeddinci fəsil

Mosul və Ənbər düşərgəsi

Şəkil və üzərində “Mən sağam” yazılan mavi məktub bir-birinə yapışdırılıb, ər-Rəşid xəstəxanasından Qırmızı Xaç vasitəsilə İran Qırmızı Aypara cəmiyyətinə göndərildi. Mənim, Məryəmin və Həlīmənin ailələrimizdən xəbərimiz yox idi. Human bəyə dedik:

- Biz evimizin adresini bilmirik. Məktublarımızı hansı adresə göndərək?

- Sizin evləriniz müharibə bölgələrində olub, məktublarınızı Qırmızı Ayparaya göndərin, - dedi.

Qırmızı Xaç heyətinin üzvlərindən biri dedi:

- Siz qeydiyyatda düşmək və Qırmızı Xaçla görüşmək üçün olmazın əzablar çəkmişsiniz. Söz verin ki, həkimin nəzarəti altında ilk və ən yumşaq yeməyi yeyəcəksiniz. Sağlamlıq sizin üçün çox önəmlidir. Heç şübhəsiz, ailələriniz də İranda sizi gözləyirlər.

Şəkil və məktub bəsətı yığışdırıldı. Dedilər ki, iranlı müharibə əsirləri üçün hədiyyə göndərilib. Dördünüz də ondan istifadə edə bilərsiniz. İlahi Qomşəinin tərcüməsilə Quran kitabı bizim üçün ən dəyərli hədiyyə idi ki, o qürbətdə bizi sağ saxlaya bilər və bizə yeni həyat bəxş edə bilərdi. Dördümüz də Quranın ətrafında dövrə vurduq və üstünə əl çəkdik. Quranı görüb qeyri-ixtiyari iki illik qəhərimiz sındı. Göz yaşlarımız aram və səssiz Quran cildinin üzərinə axırdı. Heyrətlə soruşdular:

- Bu nə kitabıdır?

Göz yaşlarımız danışmağa macal vermirdi. Özləri öz suallarına cavab verdilər:

- Allahın kitabıdır, İncil kimi.

İstədim deyim ki, hidayət kitabıdır. Amma gördüm yox, həm də müjdədir. İstədim deyim ki, səadət kitabıdır, gördüm yox, həm də hekayətdir. İstədim deyim ki, bu Qiyamət kitabıdır. Gördüm yox, həm də həyat kitabıdır. İstədim deyim ki, bu axirət kitabıdır. Gördüm yox, həm də dünya kitabıdır. Dedim, bu kitab ümumiyyətlə hər şeydir. Əgər illərlə burada Quranla qalsaq, artıq tək qalmayacağıq. Bizim Qurandan aldığımız fayda bizi daim sağ saxlayacaq. Biz, Allaha ümid və təvəkkül edərək zindan müdiri Davudun dediyinə görə ömrünüzün sonunadək qalmalı olduğumuz qazamatdan xilas olduq. Bəli, Allahın istəyi hər şeyə hakimdir.

Qırmızı Xaçın üzvləri növbəti dəfə görüşmək ümidi ilə bizdən ayrıldılar. Dedilər ki, İraq dövlətindən tam sağalana qədər xəstəxanada qalmağınızı istəmişik. Siz də həkimin göstərişlərinə diqqət edin. Heç birinizin fiziki vəziyyəti digərindən yaxşı deyil. Mədə və bağırsağ qanaxmasına da yoluxmuşduq. Yemək yeyən kimi – hətta yüngül yemək də yeyən kimi qan qusur və ya qan ifraz edirdik. Bu, bizim zəifliyimizi və gücsüzlüyümüzü daha da artırır. Yeməklər əl dəymədən geri qayırdı. Həmin qida serumları ilə özümüzü daha yaxşı hiss edirdik.

Sanki dünyaya yeni göz açmışdıq. Pəncərənin arxasından yalnız xəstəxananın bağı görünürdü. Nə qədər dərinə və dəqiq baxırıdığsa, hər şeyi daha da gözəl görürdük. Günəşin çıxıb-batması mənim üçün daha ürəyəyatan idi. Sanki ilk dəfə idi ki, qızılgül görür və ya budaq üzərinə qonan bir quşun səsini eşidirdim. Yağış damllarının şüşəyə çarpılması qulağa o qədər xoş gəlirdi ki, yatmaq və o səsdən məhrum olmaq istəmirdim. Mənə əzab verən yeganə şey hələ zindanda olan qardaşlarımın çəkdiyi acı idi. Bilmirdim, bizim vəziyyətimizdən xəbərləri var, ya yox. Daim düşünürdüm ki, onları oradan necə xilas etmək olar.

Xəstəxanada olduğumuz müddətdə adətən həkim müalicə, tibb bacısı serumu dəyişmək və bəzən də xidmətçi qadın otağı təmizləmək üçün gəlirdi.

1983-cü ilin xordad ayının əvvəlləri idi. Xidmətçi otağımızı təmizləməyə gəlmişdi. Böyük qorxu və ehtiyatla paltarının altından kiçik bir Məfatihül-cinan kitabını çıxartdı və onu gizləncə mənə hədiyyə etdi. Çarpayının və tumbonun üstünə parça atan halda qələbə işarəsi göstərdi. Bu işarə bizim qələbəmizdən xəbər verirdi. Amma nə qədər soruşduqsa da ki, məqsədin nədir, susur və gözlərini bizdən çəkmirdi. Ona başağrısı yaratmaq istəmədiyimiz üçün həmin hədiyyə və qələbə işarəsi ilə kifayətləndik. Get-gəllər çoxalmışdı. Çox sayda yaralı gətirir və aparırdılar. Amma biz hələ də qapalı və qapısında gözətçi dayanan otaqda həbsdə idik. Bəzən yaralanan və ya yaralılarla görüşə gələn yüksək rütbəli BƏƏS zabitləri xəbərsiz otağa daxil olurdular ki, bizi yaxından görsünlər. Biz sərgi gəlinciklərinə dönmüşdük.

Qırmızı Xaç nümayəndələri ilə ikinci görüşümüzdə əzbərlədiyimiz bütün qardaşların adlarını onlara verdik. Zindanın çətin və ağır şəraitini onlara üstüörtülü anladıq. Əsirlər düşərgəsinə getmək üçün aclıq etdiyimizə görə, BƏƏSçilərin bizi sağalandan sonra yenə zindana göndərəcəklərindən nigaran idik.

Dedilər:

- Bu əsir nömrə nişanı sizin üçün dəyərlidir. Siz bu nömrəni əldə etmək üçün çox əzaba, çətinliyə qatlaşmışsınız. Əmin olun ki, zindana geri dönməyəcəksiniz. Amma düşərgənin qida və sanitariya şəraiti çətinidir. Hələ ora getməyə qadir deyilsiniz.

Onlardan istədik ki, artıq kiminsə tamaşa və ya sorğu-sual üçün bizim yanımıza gəlməsinə icazə verməsinlər.

İki aydan, fiziki vəziyyətimiz düzələndən və artıq adi yeməklər yeyə biləndən sonra bir kisə dava-dərmanla təhlükəsizlik məşinində ər-Rəşid xəstəxanasını tərk etdik.

Altı saatdan sonra hündür hasarların əhatə etdiyi həyəətə girdik. Həyətin dörd bir yanındakı gözetçi qüllələri Əlibaba və qırxquldur nağılının qorxunc Bağdad zindanlarını xatırladırdı. Çox böyük giriş qapısı var idi. Giriş dəhlizi, həyəti və daxili divarları möhkəm dağ daşlarından inşa edilmişdi. Düşərgə iki mərtəbə idi. Hər mərtəbədə iki yataqxana var idi. Hər yataqxanada yüz yetmiş əsir yaşayırdı. Hər yataqxananın qarşısında uca sərv ağacları olan kiçik həyəət var idi ki, bizi az da olsa düşərgə və zindan fəzasından uzaqlaşdırırdı. Bizi müşayiət edən gözetçi əsirlər düşərgəsinə gəlmək həvəmizi bilirdi. Qapını açdı və dedi:

- Bu, əsirlər qəfəsidir.

Qəfəs sözü düşərgə anlayışını daha ağır və qorxunc edirdi. Tikanlı tellərdən və uca qalalardan ibarət bir bina təsəvvürü yaradırdı. Nənənin nağıllarından birini xatırladım. O nağılda gözəl bir qız hündür və əlçatmaz divarları olan qalada həbs olunmuşdu. Məşindən düşən kimi birbaşa düşərgə komandanının otağına apardılar. O, özünü Nəqib Əhməd kimi təqdim etdi və dedi:

- Bura Mosul əsirlər qəfəsidir və öz qanunları var. Siz kişi əsirlər bayırda olanda kameradan bayıra çıxmamalısınız. Digər əsirlərlə danışmaq qadağandır. Əgər bir istəyiniz olsa, iraqılı gözetçidən istəyin. O, sizin qarşıya kimidir.

Düşərgə haqqında müharibə filmlərində gördüyümdən başqa aydın təsəvvürüm yox idi. Yalnız bunu bilirdim ki, bütün müharibə əsirləri düşərgədə saxlanılırlar. Maraqla digər əsirləri görməyi gözləyirdim. Amma üzümü hara döndəridimsə, yalnız qırmızı və qara papaqlı kök və qıvraq BƏƏS güclərini göürdüm. Həyətdə var-gəl edirdilər. Nəqib Əhməd və digər üç əsgər düşərgəyə daxil oldular. Həyətdə kimsə yox idi. Heç bir səs eşidilmirdi. Bütün əsirləri yataqxanaların içinə aparmışdılar. Nəqib Əhməd düşərgəni bizə göstərmək istəyirdi.

Kameralara yaxınlaşanda bütün pəncərələrin arxasından yalnız qabarıq yanaqlar, çökəyə düşmüş gözlər və qırılmış üzlər görünürdü. Üzlər hamısı bir-birinə bənzəyirdi. Bir-birlərinin belinə və başına elə çıxmışdılar ki, bədən və boğazları görünmürdü. Qeyri-ixtiyari kameralara yaxınlaşdım. Çöhrələr hətta göz də qırpmırdılar. Gözlər bizim gözümüzlə baxmağa həya edirdi. Amma baxışlarını da gizlədə bilmirdilər. Nə qədər yaxına getdimsə, hər dəfə qabağa addım atanda elə bil minalanmış zonaya daxil olurdum. Nəqib Əhməd çıxırırdı:

- Qabağa getməyin!

Gözəl və unudulmaz səhnələr idi. Əmin olmaq istəyirdim ki, gördüyüm şəkil və təsvir deyil, yuxu və xəyal deyil. Oda əl atıb, istiliyini hiss etmək, od olduğuna inanmaq istəyən uşaq kimi yenə iki addım qabağa getdim. Onlara nə qədər yaxın gedirdimsə, baxışlarında özüm haqqında daha aydın təsvir görürdüm. İşarə barmağımı cəld pəncərəyə doğru uzatdım. Pəncərənin şüşəsinə toxundum. Suya düşən təsvir kimi idi. Ona birdən bir daş düşür və təsvir gözlərinin önündə tərپənməyə başlayır. Bütün bədəniz və boğazsız üzlər əsməyə başladı və tərپəndi. Anladım ki, onlar şövqdən susmuşlar. Radio düyməsini basırmışam kimi birdən ardarda salavat çevirməyə və öncədən məşq edib hazırladıqları çox gözəl nəğməni oxumağa başladılar. Səs bir pəncərədən kəsilir, digər pəncərədən başlayırdı. Heç bir hərbi orkestrin bu qədər intizamlı olduğunu görməmişdim. Bir-birimizdən o qədər təsirlənmişdik ki, oxuyarkən ağlayır və paltarlarının qolu ilə göz yaşlarını silirdilər. Biz də onlarla ağlayır, bəzən təşəkkür üçün gülümsəyir, əlimizi və başımızı tərپədirdik.

Nəqib Əhməd o fəzanın təsiri altında donub qalmış, fəqət tamaşa edirdi. Vəziyyət nəzarətdən çıxmışdı. Düşərgənin xəstəxanasındakı yataqxananın yanından keçdik. Amma Nəqib Əhməd yataqxanaya daxil olmağa icazə vermədi.

O qəfəsdə səbirsizliklə, əsir edilən digər quşların bayıra çıxmasını gözləyirdik. Amma BƏƏSçi gözətçinin daim orada olması pəncərə arxasındakı təsviri zədələyirdi və biz çarəsiz qalıb pəncərədən uzaqlaşırıdık. Bizim kameramızdan qardaşlarımızın üzünə bir pəncərə açılırdı. Yataqxananın pəncərəsinin qarşısında yaşıl bağça var idi. Orada tərəvəz və göyərtilər əkilmişdi. Bu mənə uşaqlıq oyunlarımı xatırlatdı.

Nəqib Əhməd bir daha gözətçi əsgər və tərcüməçi ilə kameraya girdi və yenidən qadağalar ensiklopediyasında nəzərindən yayınan bir neçə məqamı xatırlatdı:

- Sizin heç bir adla, heç bir şərtlə digər əsirlərlə söhbət etmək, hətta salam vermək səviyyəsində ünsiyyət qurmaq haqqınız yoxdur. Yalnız şərəfli gözətçi və qardaşınız olan Ədnan sizin üçün nahar və şam yeməkləri gətirəcək. Zəruri hallarda səhiyyə qovşağından istifadə üçün kameranın qapısını açacaq. Siz pəncərənin arxasından bayıra baxa bilməzsiz. Bu gün qarşılama mərasimi, salavat və nəğmə oxumaq səbəbilə bütün əsirlər qəfəsdə qalacaq və tənbiş olunacaqlar.

Bu xatırlatmalar və pəncərəni yox hesab etmək bizə gülməli və qeyri-mümkün görünürdü. Çünki biz təhlükəsizlik təcridxanasının qara divarlarını heç bir təlim görmədən Morzū metodu ilə dilə gətirmiş və son korpusa qədər müəyyənləşdirmişdik. Qapının altındakı mərci boyda dəlikdən bir ümman xəbər almışdıq. Ona dedim:

- İndi ki belədir, o zaman Ədnan da bizim pəncərəmizdən içəri baxa bilməz.

Qərara alındı ki, iki mələfə ilə pəncərəni örtsünlər və ətrafı tamamilə qapasınlar ki, Ədnan artıq kameranın içini görə bilməsin.

Başının işarəsi ilə anlaşıldığını bildirdi və kameranı tərk etdi. Amma qardaşlar elə ilk gün təntənəli qarşılama mərasimi ilə Nəqib Əhməd, Ədnanın və başının dəstəsinin dərslərini vermişdilər. Heç şübhəsiz, özlərini də kötlənməyə hazırlamışdılar. İlk gün Nəqib Əhməd tapşırığı kimi keçdi.

Həmin günün səhəri qardaşların kamerasının qapısı açılarda biz maraqla pəncərənin arxasına getdik. Bu gün qardaşlarımızın dünən çərçivəyə salınıbmış kimi şüşəyə yapışan üzvlərini əzablı bədənlərində gördük. Amma necə! Görür və göz yaş tökürdük. Görür, qəmlənirdik. Bənizlər saralmış, yanaqlar qabarmış, gözləri çökəyə düşmüş, sümükləri üzərində ət və piy qalmamış, eyni rəngli və eyni formalı paltarlarının içində itən qarınları kürəklərinə yapışmışdı. Qardaşların hamısının saqqalını ülgüclə qırxmışdılar ki, öz xəyallarınca onların yeganə bağışlanmaz günahı olan Xomeyni keşikçisi (pasdar) olmasının kökünü qurutsunlar. Bəzilərin əynində sürməyi kombinezon var idi və beton tökürdülər. BƏƏŞçilər onları məcburi işlədirdilər. Nə qədər çox baxırdıqsa, qardaşlar arasında daha az fərq görürdük. Əsirlik dözülməz acı idi ki, hamımız birlikdə çəkir və onda şərik idik. Bu ağrı-acı hamını bir rəngə və bir görkəmə salmışdı. Günortaya yaxın Ədnan kameraya girdi və dedi:

- Nəqib bir əsirin bir neçə dəqiqəlik sizinlə danışmasına icazə verdi.

Bir saatdan sonra əzablı və sümükləri çıxmış ortayaşlı və ortaboylu, amma nurani və gülərüzlü bir kişi dodaqlarında təbəssüm, çiyində bir kisə otağa daxil oldu və dedi:

- Mən Əliəkbər Turabiyəm. Qardaşlar Nəqib Əhmədə təzyiq göstəriblər ki, iranlı qardaşlardan biri təhlükəsizlik şəraitində bir neçə dəqiqə sizinlə söhbət etsin. Bu işi mənə həvalə etdilər. Bu kisə bayırdakı bağın göyərtiləri ilə doludur. Qardaşlar zəhmət çəkib, sizin üçün göndərirlər.

Hacağa Əbu Turabini görməklə ürəyimizə ümid nuru saçdı. Vücudumuzu hədsiz sevinc və həyəcan bürüdü. Necə təşəkkür edəcəyimizi bilmirdik. O, bizi özündə və digər qardaşlarda olan mərdlik və igidlilər qurd xarakterli zalımlardan qorumaq istəyirdi. O, soruşdu:

- Nə üçün sizin paltarlarınız köhnə və bu qədər yamaqlıdır?

- Bu öz paltarlarımızdır, - dedik. Əsir olduğumuz ilk gündən əynimizdədir. Hələ iraqlıların əsir paltarını əynimizə geyinməmişik.

Bu sözü eşidib, göz yaşlarını saxlaya bilmədi.

Ədnan Əbuturabi qardaşın göz yaşlarını görüb, dedi:

- Vaxt bitdi.

Seyid Əliəkbər Əbuturabi qardaş ondan hörmətlə bir neçə dəqiqəlik əlavə vaxt istədi və dedi:

- Mənim Qırmızı Xaçın vasitəsilə sizin haqqınızda müəyyən qədər məlumatım var. Sizin şücaət və iffətiniz bizim başımızı uca edib və qamətimizi dikəldib. Sizin o zindanlarda çəkdiyiniz əzab bizi utandırır və artıq əzabdan nalə çəkmədik. Amma bacılar, mənə bir sualı soruşmaq tapşırılıb və cavabını qardaşlara verməliyəm. Biz namusumuzu qorumaq üçün buradayıq. İşgəncə görür, səbir edir və Allahdan mükafatımızı alırıq. Əgər bu iki ildə sizə əl uzanıbsa, müharibənin və iraqlıların müqəddəratı elə burada həll olunmalıdır. İffət və həyasını qorumaq üçün axmayan qanın merbrominlə heç bir fərqi yoxdur.

- Allaha şükür, bu vaxta qədər Allahın amanında olmuşuq, - dedik.

- Mənə inanın. Mən sizin qardaşınızam. Sizə olunan bütün zülmərə görə utanc hissi keçirirəm.

- Ananız Zəhranın (ə) ismətinə and olsun ki, yalnız Allah bizə rəhm etmişdir. Bir tikə loğma kimi qurdun ağzında fırlanırdıq. Amma qurd loğmanı yerə qoymağa qorxurdu ki, başqa qurda qismət olmasın.

- Dəyərli seyid yenə ağladı. Amma bu dəfə hönkürərək ağladı.

Sanki seyidin göz yaşları Ədnanın gülləsi idi. Atılır və vaxtın bitdiyini elan edirdi. Seyid hörmətlə dedi:

- Fəqət bir dəqiqə.

- Demişdin onlara yalnız göyerti vermək istəyirəm. Amma on dəqiqədir oturub, rövzə oxuyursan.

Seyid israr etmədi. “Əlhəmdü lillah, Subhanəllah, la hovlə və la quvvətə illa billah” zikrini deyərək bizimlə xudahafizləşdi.

Seyidin və qardaşların sual və nigarançılıqları haqqında düşünəndə düşərgəyə girərkən gözlərində gördüyümüz işığı xatırladım. O sümükləri çıxmış və əzablı simaların arxasında özünü ərəb igidi hesab edən Səddamı iqtidardan zillətə çəkən əzəmət və iqtidar var idi.

Göyerti kisəsinin ağzını açanda gördük ki, bağçanın bütün göyərtilərini yığıb, bizə veriblər. Zəhmət və sevgi ilə göndərdikləri töhfəni geri qaytarmaq istəmirdik. Özümüz üçün mələfədən düzəltdiyimiz arxa otağa keçdik. Həlimə baş örtüyünü açdı. Bütün göyərtilərini baş örtüyünün üstünə boşaltdı və dedi:

- Uşaqlar bu, öz qardaşlarımızdan aldığımız ilk hədiyyədir.

Qardaşların təmizlədiyi göyərtilərə tək-tək baxırdıq. Bu qədər sevgi və fədakarlıqdan zövq alırdıq. Birdən göyərtilərin arasında gözümüz bükülmüş bir kağıza sataşdı. Kiçik və büzülmüş kağızı açdıq. Kağızda yazılmışdı: “Xürrəmşəhr azad oldu”.

Sevincimiz yerə-göyə sığmırdı. Bilmirdik, necə sevinək ki, Ədnan xəbər tutmasın. Bir-birimizi qucaqladıq və şükür namazı qıldırıq. Yaxşı öyrəndiyimiz ürəkdən xırda-xırda ağlamaq kimi xırda-xırda güldük. Birlikdə güldük və ağladırıq. Heç bir xəbər bizi bu qədər sevindirə bilməzdi. Çünki dünya bütün gücünü və qüdrətini Səddamın qollarına tökmüşdü. Bu müharibənin hər bir guşəsini bir ölkə çiyində daşıyırdı. Hərçənd, bizim orada olmağımız yalnız Xürrəmşəhri azad etmək üçün deyildi. Amma Xürrəmşəhri geri almaq Səddamın, İran və İnkilab əleyhinə müharibə başlayanların rüsvay olması üçün yaxşı bir sənəd idi. Biz bilirdik ki, Xürrəmşəhr və Ərvəndrud müharibənin və qan tökülməsinin başladılması üçün bir bəhanədir. Elə bir bəhanə ki, yalnız sadələvh bir uşağı aldada bilər. Xürrəmşəhrin geri alınması Səddamın və BƏƏS partiyasının bütün iqtidarını sarsıtmışdı. Səddam bütün çıxışlarında Xürrəmşəhri Şəttül-Ərəbin mirvarisi adlandırırırdı. Deyirdi ki, Xürrəmşəhr Bəsrənin üzərinə yaslandığı yastıqdır. Özlüyümüzdə deyirdik: “Əsgərlərimiz gör nə qədər güclüdür ki, yastığı Bəsrənin başının altından çəkdiilər. Çox yaxşı oldu ki, artıq iraqılı əsgərlər Xürrəmşəhrdə sərbəst hərəkət edə bilmirlər. Atıq İraq radiosu öz şəhərlərindən biri kimi Xürrəmşəhrin hava durumun efirə verə bilməz”. O gün nahar əvəzinə yalnız fəxr və qürurla xoşxəbər göyerti yedik. O gündən sonra hər an yeni göyerti intizarında idik. Əlbəttə, bir kisə yox.

Hərçənd, bilirdik ki, bu böyüklükdə xəbəri bizə yalnız bir kisə göyərti çatdırı bilər. Nəqib Əhmədin görməyi yasaqladığı yaralı qardaşları görmək üçün səbirsizlənir və çıxış yolu düşünürdük.

Bir gün nəfəsliyin arxasında boyu Ədnanın belinə çatan nisbətən azyaşlı bir oğlanın onun əl-ayağına dolaşdığını gördük. Oğlanın kiçik əlləri ilə Ədnanın geniş əlləri arasında bir qutu üstündə çəkişmə gedirdi. O, qutudan asılmış, xahiş və iltimas edir, Ədnan isə təpik vurur, hədələyir və qutudan bir şey götürüb, ağzına atırdı. Çox istəyirdim ki, pəncərəni sındırım və gücümü o oğlanın gücünə qatım. Amma qapı və pəncərə üzümüzə bağlı idi. O oğlan uşağını görmək bizim üçün çox qərribə və heyrətamiz idi. Amma necə olursa olsun, əynində əsir qardaşların paltarından var idi. Məryəm dedi:

- Bax, bax, bizə tərəf gəlirlər.

Bizə yaxınlaşdıqca oğlan uşağı daha da sevinir, gülür və güclənirdi. Belə ki kameramızın qapısına yaxınlaşanda qutunu Ədnanın əlindən qapdı. Dördümüz də pəncərənin qabağına gəldik ki, görək nə olub. Otağın qapısı açıldı. Oğlan dedi:

- Mənim adım Qəmbərdir. Xəstəxananın yaralı uşaqları sizin üçün kompot göndəriblər. Onlar bilirlər ki, siz də iki ay xəstəxanada yatmışınız. Sizə baş çəkməyə gələrdilər, amma bağışlayın. Bu qutu dolu idi, yolda boşaldı.

Görkəmli seyid hacağa Əbuturabının düşərgədə olması vəziyyəti yumşaltmışdı. Hətta iraclılar da onun baxışının və davranışının əzəmətini anlayırdılar. Öz əbasını hamının başına çəkmiş, hamını əbasının altına almışdı. Amma əvəzində öz başı bütün qəlpələrin və ağrı-acıların hədəfində idi. O, acı çəkən, amma təskinlik verən böyük bir insan idi. Sanki yer üzündə Allahın bir parçası idi.

Ədnan yalnız ilk gün otağımıza yemək gətirdi. Amma bizim ısrarımızla növbəti günlər yeməyi Ədnanın müşayiəti ilə iranlı bir əsir gətirirdi. Tam təsadüfi anlamışdıq ki, qardaşlar yeməklə yanaşı verilən bir düşərgəyə yetəcək əlavə şeyləri bizim plovumuzun üstünə qoyur və heç bir vəchlə bizə az yemək verilməsinə razı olurdular. Onlar ailələrinə göstərə bilmədikləri bütün qayğıları bizim kameramıza yönəldirdilər. Belə ki iraclılar həsrətlə bizim yemək qablarımızı bir-birlərinə göstərirdilər.

Bir gün səhər düşərgə qarışıq və qələbəlik idi. Yataqxananın qapısını açmırdılar. Deyirdilər ki, İraqdan sizə vəz vermək üçün etiqad qrupu gəlir. Səhər yeməyi, hava almaq, su, hamam, yemək hamısı moizələrə yaxşı qulaq asmaqdan asılı idi. Bir saat sonra bütün kameraların qapısını

açdılar və hamını bayırda sıraya düzdülər. Bizə də pəncərənin arxasından qulaq asmağı tapşırdılar. Məktəb uşaqları kimi hamının əli önündə, baxışları qabağa, göz qırpmadan otursun.

Etibar və mədəniyyət qrupu düşərgəyə daxil oldu. Davamlı olaraq xatırladırdılar ki, pambıqları qulaqlarınızdan çıxarın və yaxşı qulaq asın ki, hidayət olasınız. Kim nəsihətlərə yaxşı qulaq asmasa, falaqqaya bağlanacaq. Uşaqlardan biri soruşdu:

- Dərsi anlamasaq, sual soruşa bilərikmi?

- Sual soruşan da falaqqaya bağlanacaq, - deyə BƏƏŞçilərdən biri ala-yarımçıq fars dilində cavab verdi.

Çox şirin dərs idi. Sual soruşmadan yalnız qulaq asırsınız, yoxsa sizi falaqqa gözləyir.

Müəllimin kim olduğunu bilmirdik. Amma görünür, qardaşlar öncə də bu əxlaq dərslərini görmüşdülər. Bizi maraq bürümüşdü. Amma bütün qardaşların ağı gülüslə dolu idi. Düşündüm ki, yəqin bu xəstəxanada bizə nəsihət verən həmin qızıldiş şeyxdir. Nəhayət şeyx uşaqların yanına daxil oldu. Sağ və solunda iki nəfər onu qoruduğu və bu qədər söz dinləməyən əsirin onun söhbətini dinləməyə yığıldığı üçün sevinirdi. Gözlərimi oxladım. İnana bilmirdim. Donub qalmışdım. Özlüyümdə deyirdim: “Yəni, düz görürəm?! Heyrət! Şeyx Əli Tehrani!

Şeyxin sözləri həm eşitməli idi, həm görməli. Amma anlamalı deyildi.

O deyirdi: “Şübhəsiz, Allah sizi sevib ki, cənab Prezidentin ziyafət süfrəsinə dəvət edib. Allah bunu edib ki, siz bu müsəlmanları düşmən sanmırsınız. Bunlar namaz qılır, oruc tuturlar. Bunlar sizin qardaşlarınız, ev sahiblərinizdir. Siz bir islam ölkəsinə gəlmisiniz. Kərbəla və Cənnətin açarı buradadır. Siz İslam dininin anlamayanlara aldanmışsınız. Məsud Rəcəvi sizə qucaq açmışdır. İran İslam Sisteminin işi bitmişdir və son nəfəslərini çəkir. Siz özünüzü və ailənizi düşünün. Allah yolu mücahidlərinin əlində olan ilahi ipə sarılın”.

Özlüyümdə dedim: “Əcəb dəli şeyxdir! Şeyxə nə deyiblər ki, boş-mənasız danışır? Qərribə dünyadır. Əcəb bazar açılıb! Elə bir bazar ki, şeyx və qeyri-şeyx tanımır. Hamını xəyanətkar edir. Yəni, Şeyx də bu qədər təqva, zöhd və əxlaqla dünyanın tələsinə düşüb? Demək, nəfəsə, Şeytana uymaq, aldanmaq son ana qədər hamının başına gələ bilər və heç kimdən ümidini üzmür. Atamın sözünü xatırladım. O deyirdi: “Ən yaxşı dua sonunun xeyirli olması üçün edilən duadır”.

Şeyxə sehr-cadumu ediblər? O burada uşaqları ağaca bağladıklarını, ayaqlarına solyarka töküüb yandırdıklarını bilmirmi? Bilmirmi ki, hər bir

əsir şam adlanan quru çörək payını almaq üçün nə qədər təhqir olunur? Bilmirmi ki, hər kəsin payına yetmiş santimetr düşən bu ziyafətdə yemək deserti kabel və təpikdir? Bilmirmi ki, dörd yüz nəfər üçün bir saat ərzində cəmi altı ayaqyolu var? Hər əsirə nə qədər vaxt düşür? Məzacin uyğun gəlməsi nə qədər bəxt istəyir? Bilmirmi ki, bu əsirlər qəfəsində bir qrup əsir daha dar və daha qara bir qəfəsə düçardılar? Bəzi əsirlərin sırf sağ qalsınlar deyə sifon və aftafada çörək saxladığını bilmirmi? Bu müsəlman iraqılı qardaşların əyləncəsinin əsirlərin əl-ayağını sındırmaq olduğunu bilmirmi? Bilmirmi ki, ölüm əsir düşərgəsində yoluxucu xəstəlikdir? Bilmirmi ki, həkimlərin nüsxəsi birnəfərlik kameraya salınmaqla yanaşı gündəlik şallaqdır? Burada namazın nə qədər böyük cinayət olduğunu bilmirmi? Bilmirmi ki, bu yataqxanalarda ölmək üçün səbəb lazım deyil? Əgər bunları bilib, ölməsə, onun allahsızlığındandır.

O, Əbuturabi kimi dəyərli seyidi və Mürüvvəti kimi təqvalı və zahid şeyxləri görmürmü? Yoxsa, Allah onu kar, kor və lal etmişdir?”

Qulaqları bu çərənləmələrlə dolu olan qardaşlar ona vəz macalı vermirdilər. Birdən bədənlərinə qarışqa daraşmış adamlar kimi qıvrılır, yerlərində qurcalanırlar, öskürür və hər dəfə İmam Xomeyninin mübarək adı çəkiləndə salavat deyirdilər. Səbir kasaları dolmuşdur. Güllə vursan qan çıxmazdı. Artıq bu qədər öyüd-nəsihətdən yorulmuşdular. Bir dəfə uşaqlardan biri cəsarətlənib qardaşların arasından ayağa qalxdı. Şeyxi alçaltdı və dedi:

- Şeyx, ətrafına bir bax, sol tərəfə, pəncərənin arxasına bax. Namusunu əsir alıblar. Yaşına başına bax. Dinindən olmusan, vətənindən olmusan. Ölkən haqqında belə danışmaq heç yaxşı deyil. Sən yaxşı adam olsaydın, öz ölkəndə qalardın. Xalqına və ölkənə xidmət edərdin. Şeyx, səni əldə oynadırlar. Biz səni heç bir vəchlə qəbul etmirik.

Bu sözlər sanki böyük bir partlayış üçün qığılcım oldu. Hamı bir ağızla fəryad çəkdi: “Ölüm olsun Şeyx Əli Tehraniyə! Ölüm olsun Şeyx Əli Tehraniyə!”

Minbər saxlandı, şeyx və mürşid aradan çıxarıldı. Kimsə doğru yola gəlmədi. Kasa və kuzə sındırıldı və yenidən BƏƏS müsəlmanlarının qonaqpərvərlik süfrəsi açıldı. Kabelləri yağladılar, dişlərini itilədilər, falaqqaları qurdular və bütün qardaşları etiqad və mədəniyyət falaqqasına bağladılar ki, bəlkə pambıqlar qulaqlardan çıxsın və kimsə hidayət yolunu tutsun.

İndi artıq bütün təhlükələrə baxmayaraq, qardaşlar hər yemək vaxtı və ya hər dəfə göyerti göndərəndə siyasi, etiqadi və mədəni xəbər də ötürürdülər. Biz xəbərə susamışdıq. Hələ ailələrimizdən bir xəbər ala bilməmişdik. Bəzi qardaşların, xüsusilə, bizimlə mətbəx arasında vasitəçi olan Hacağa Əbuturabi, Qəmbəri və bir neçə nəfər başqasının üzünü müəyyən qədər ayırd edə bilirdik.

Qəmbər xəbər aparıb-gətirməkdə o qədər peşəkar olmuşdu ki, biz onu sevinc poçtalyonu adlandırırıdıq. Qardaşlar peşəkar şəkildə radio əldə etmişdilər. Bu uğur bizim plovumuzu podnosun altına yerləşdirilən kiçik plastik xəbər kisəsi ilə süsləmişdi və biz səbirsizliklə sevinc poçtalyonunu və plov xəbərini gözləyirdik.

Qəmbər bizim xəbərləri almaq üçün görüş həvəsimizi tam anlamışdı. Bəzi vaxtlar uyğun fürsət tapır, həvalə olunan tapşırıqdan əlavə şifahi xəbərlər də gətirirdi. Bəzən Ədnanın yanında belə xəbər ötürülməsi o qədər sürətlə baş verirdi ki, hamı xəbəri alır, Ədnan isə bundan xəbərsiz olurdu.

Günbatana yaxın idi. Dəstəmazımızı təzələmək üçün qardaşların həyatından tam ayrı olan səhiyyə qovşağına daxil olduq. Səhiyyə qovşağına həmişə iki-iki gedir, digər iki nəfərimiz isə bayırda göz qoyurdu ki, iraqılı gözətçi qəfil içəri girməsin. Amma bu dəfə Ədnan Məryəm və Həlimənin xəbərdarlığına və hay-küyünə baxmayaraq içəri girdi. Məryəm və Həlimə də onun ardınca ayaqyoluna girdilər. Ədnana nə qədər acıqlanırdıqsa, təlxəklik edir və laqeydcəsinə cavab verirdi. Bir gilə üzüm ilə məst olmuş kimi yalnız gülürdü. O gün Ədnan yalnız bizdən kötək almadı. Səs-küylə ayaqyolundan çıxarıb, komandanın otağına qədər izlədik. Birdən Nəqib Əhməd və digər gözətçilər hərəsi bir deşikdən çıxdı. Nəqib Əhməd ala-yarımçıq fars dilində yalvardı:

- Gəlin komandanın otağına müzakirə edək, bilmirəm nə olub, nə baş verib?

Bizim hay-küyümüzdən bir şey anlaşılmırdı. Ətrafına baxdı. Məğrib namazının vaxtı olmasına baxmayaraq, yataqxanaların pəncərələri ilk düşərgəyə gəldiyimiz gün kimi olmuşdu. Yəni, pəncərələr yenə qardaşların sabit baş təsvirinin çərçivəsinə çevrilmişdi.

Hacağa Əbuturabini tərcüməçi kimi tələb etdik.

O, nigaran çöhrə, amma aramla həm tərcümə, həm də tövsiyə edirdi.

Məqib Əhməd hacağaya dəfələrlə dedi:

- Bir şey baş verməyib ki. Ədnan ayaqyoluna xəbərsiz girdiyi üçün onlardan üzr istəyər.

- O fəqət içəri girməyib, həm də bizim etirazımıza gülüb.

- Onu o qədər tənbeh edəcəyik ki, ağlasın.
- Siz heç qadınla kişinin fərfini anlamırsınız. Əgər qadın əsir saxlamağa ləyaqətiniz yoxdursa, nə üçün qadınları əsir alırsınız?
- Uşaq və qadınların əsirlərin arasında olması bizim üçün də ürəkəcan deyil. Amma siz bizim bacımız kimisiniz.
- Biz sizin bacınız olmadığımız üçün buradayıq.
- Biz yalnız haqqımızı İrandan almaq istəyirik.
- Haqqınız nədir?
- İranın onun olduğunu iddia etdiyi çay.

Ərvəndrud və Xürrəmşəhrin vətəninə ağışına qayıtmasından bir neçə gün keçirdi. Amma hələ də Ərvəndrudun həsrətində idilər. Hacağa ilə birlikdə kameramızın həyatına getdim. Qardaşlar hələ də pəncərənin arxasında dayanmışdılar. Qanları qeyrətdən coşmuşdu və hacağadan yalnız bir fərman və bir işarə gözləyirdilər ki düşərgədə üsyan çıxarsınlar. O zaman hacağanın nə işarə etdiyini bilmirəm, amma birdən pəncərələr bütün başlardan və baxışlardan boşaldı.

Sabah səhər yeni bir əsgər bizə ayaqqabı geyinməyə macal vermədən dedi:

- Cəld bayıra çıxın.

Düşündük ki, bəlkə Nəqib Əhmədlə müzakirənin davamıdır. Amma təhlükəsizlik məşinə mindirdilər və bilmədiyimiz istiqamətə yola düşdük. Əsgərin və sürücünün kobudluğu, məşinin növü rəhmsiz bir xarabalıqdan baş çıxaracağımızı göstərirdi.

Mosuldan nə qədər uzaqlaşırıdığsa, isti və hərərət daha da şiddətlənir, məşinin daxilindəki isti hava daha da nəfəs kəsirdi. Günəş bütün gücü ilə məşinin üstünə və dəmir gövdəsinə şaxıyırdı. Biz isti təndirdəki xəmir tək qızarırdıq. İstinin şiddətindən heysiz və halsız olmuşduq. Üzgözümüzdən tər axırdı. Gözlərimiz lax yumurta kimi ağı ilə sarısını qarışdırmışdı. Biz bu havaya öyrəşməmişdik. Fatimə üçün ürəyim ağrıyırdı. Qırmızı üzündən şarhaşarla tər axırdı. Altı-yeddi saatdan sonra sıx halqavari tikanlı tellərin əhatəsində yerləşən bir hərbi hissəyə daxil olduq. Belə ki o tellərin arasından bir quş belə keçə bilməzdi. Düşərgənin giriş qapısının üstündə tikanlı tellərin sarmaşığı kimi örtüyü və üzərinə “Qəfəsul-üsəra əl-iranii” yazılan kiçik bir lövhə görünürdü. Ətrafında bir neçə gözetçi qülləsi var idi. Düşərgə quru və şoran biyabanda idi. Qırmızı torpaq və bir yaşıl yarpağı belə olmayan çöldə. Bəzən qum fırtınası ilə müşayiət olunan isti küləklərin əsdiyi çöldə. Həyatın bütün ətrafı kinli və qəzəbli gözlərilə bizi süzən silahlı gözetçilərlə dolu idi. Bu hərbi hissədə üç ikimərtəbəli bina var idi.

Binalarda çox sayda əsgər və rütbəli zabitlər var idi. Boz və pələngi paltarları, sərt görkəmləri bizə əsirliyimizin ilk günlərini xatırladırdı. Fərq bunda idi ki, iki il keçmişdi. İndi 1983-cü il idi və mən iyirmi yaşına keçmişdim. Məni general olaraq Anbar vilayətinin Ənbər hərbi düşərgəsinə apardılar. Düşərgənin komandiri mayor Naci inzibati qanunları və məhdudiyyətləri bir-bir sayır və təkid edirdi:

- Bura hərbi düşərgədir. Siz qanuna riayət etməyə məcbursunuz. Sizin cinsiyyətinizin bizim üçün önəmi yoxdur. Önəmli olan odur ki, hamınız hərbiçisiniz. Siz müharibə əsirləri ilə bir yerdə olmalısınız.

- Əsla! Əgər bizə ayrıca otaq verməsəniz, Qırmızı Xaçə şikayət edəcəyik.

Birdən iri cüssəli, uca qamətli, saçları tökülmüş, enli üzlü və geniş ağızlı bir kişi canavar iti ilə içəri girdi. Əlində ağ və qızıl uclu əsa var idi. İtin boyu onun belinə çatırdı. Bu müddətdə itsifət və yırtıcı insanlar çox görmüşdük. Amma bu boyda, bu şəkildə baxan, canavar və ya it olduğu bəlli olmayan bir it ömrümdə görməmişdim. İt yaxınlaşdı. Burnunu bizə sürtür və iyləyirdi. Bilmirdim qışqırım, qaçım, yoxsa hərəkətsiz qalım. Yox, az qalmışdı ürəyim keçsin. Alçaq dayanmadan gülür, başını yelləyərək finxırır, ardarda siqaret yandırır və isti havada şüşəni başına çəkərək fars dilində qəliz kürd ləhcəsi ilə özünü mayor Mahmudi kimi təqdim edir, acı-acı gülərək deyirdi:

- Hətta əgər qardaşlarınız istəsə də?

Fars dilində bu qədər rəvan danışmasına təəccübləndik. Əsəbi halda ona dedik:

- Qardaşlarımız o zaman əsir oldular ki, patronları bitmiş, mühasirəyə düşmüşdülər. Yaxud, yaralanmışdılar. Alınları və ya sinələri yaralı idi. Heç biri arxadan güllə yarası almayıb ki, sizdən belə bir şey istəsinlər.

- Siz əsir kofta və şalvarı geyinməlisiniz. Siz bu kofta və şalvarla rəsmi şəkil alacaq və müharibə əsiri olaraq tanınacaqsınız. Siz yaralıların kamerasına gedəcəksiniz.

- Biz heç bir yataqxanaya getmirik. Həmişə də bu paltarda qalacağıq.

Onunla danışmaq heç bir təsir göstərmirdi. O, daxilindəki yarı Qabil karakterinin köləsinə elə çevrilmişdi ki, dörd iranlı əsir qızın qarşısında baş qaldırdığını, özünü göstərdiyini anlamırdı. Bir saat idi ki, komandanlıq otağında oturmuşduq. Bütün anlar, saniyələr və danışqlar beynimizdə yüngülləşir və ağırlaşdı. Amma heç birimiz bir kəlmə belə demirdik. Özlüyümdə dedim: "Olmaya, Mahmudi dişlərini qıçırdan

məlum canavardır və biz onun üçün yağlı tikəyik. Bəs Qırmızı Xaç hara getdi? Bəs yaxamızdan asılan bu 3358 nömrə nişanının nə dəyəri var? Yəni, biz tapılmamış, yenə itmişik?

Amma yox, əsir qardaşlarımızın Mosul düşərgəsindəki pəncərələrin arxasından çökəyə düşmüş gözlərində gördüyümüz parıltının xatirəsi bizə nümunəvi güc və cəsarət verirdi.

Başımı yelpik kimi silkəyirdim ki, düşüncələrimi viranəyə sürükləyən kabusun şərindən xilas olum. Bizə dörd hərbi bağlama verdilər. Bağlamada iki adyal, bir kətan ayaqqabı və bir dəst kofta-şalvar var idi. Kofta və şalvarları orada qoyduq və hərbi yüklə iki əsgərin ardınca yola düşdük. Düşərgə iki hissədən təşkil olunmuşdu. Bir həyətdə könüllülər (bəsic) və qvardiya əsgərləri (pasdar), digər həyətdə isə zabitlər və pilotlar saxlanılırdı.

Gənc, ucaboy, qarabuğdayı Həmzə adlı bir əsgəri gözətçi əsgər olaraq bizə təqdim etdilər. Yol boyu bütün baxışlarımız pəncərələrə yönəlmişdi. Mosul düşərgəsindən fərqli olaraq pəncərələrdə baş və baxış gözə dəymirdi. Özlüyümdə dedim ki, yəni burada qardaşlar bizim gəlişimizi gözləmirlər? Hər bir pəncərənin qarşısında bir iraqılı BƏƏS əsgəri dayanmışdı və bu, o düşərgəyə hakim olan sərtlik, boğuculuq və təzyiqli göstərirdi. İkinci mərtəbənin sonunda on iki metrlik bir otaq var idi və biz orada qalırdıq.

O otaqda diqqəti cəlb edən ilk şey gözətçi qülləsinin bizə tam nəzarət etməsi idi. Əsgər otağı tərək etmək istəyəndə soruşdu:

- Bir şey lazımınız deyil?
- Fəqət bir parça lazımdır ki, pəncərəni tutaq.

Qapını bağladı və o gün digər müharibə əsirlərindən heç bir səs-səmir eşidilmədi, əsər-əlamət görünmədi. Aclığa və susuzluğa öyrəşmişdik. Amma Mahmudinin baxışlarının qorxusu başqa şey haqqında düşünməyə qoymurdu.

Növbəti günün səhəri qardaşların kamerasının qapısı açılanda çox səs-küy qalxdı. Biz özümüzün və digər müharibə əsirlərinin harada olduğunu bilmək həvəsində idik. Gözətçidən istədik ki, səhiyyə qovşağından istifadə etmə və hava almaq üçün qapını açsın. O dedi:

- Komandır Naci hələ göstəriş verməyib.

Sabah səhər Naci, Mahmudi və onun daimi yoldaşı canavar iti düşərgəyə daxil oldular. Onların göstərişi ilə bəsic və pasdar bölməsinin bütün əsirlərini rəhimsiz kabel zərbələri ilə cərgəyə düzdülər. Bizim kamerasımızın qapısını açdılar. Biz də yuxarı təbəqədə bir küncdə dayandıq. İşgəncə verməkdə daha çox istedadlı olan bəzi gözətçilər

kabellərin ucunu qırlamışdılar ki, dəri və zolağı birgə qopartsın. Əgər qardaşlardan biri azacıq tərpənsəydi, cərgəni pozmaq bəhanəsilə həmin qırlı kabellərlə iki ayaq üstündə mil kimi düz saxlayırdılar. Qardaşlar o qədər zəif və əzablı idilər ki, ilk baxışda hekayənin əvvəlindən sonuna qədər anlamaq olurdu. Əlli dərəcə istidə bir saat başı səmaya qalxmış vəziyyətdə dayanmağa, gözlərini qırpmadan Günəşə baxmağa məcbur etdikdən sonra komandir düşərgəyə daxil oldu. Onun üçün ayrılan yerdə dayandı və yuxarı mərtəbəyə, bizim yerləşdiyimiz kameraya baxandan sonra bir daha Ənbər hərbi düşərgəsinin qayda-qanunlarını xatırladaraq dedi:

- Yaxşı qulaq asın. Bu gündən etibarən göstərişlər daha çox intizamla yerinə yetirilməlidir. Əks təqdirdə qanunu pozanlar şiddətlə tənbeh ediləcəklər. Bu, düşərgənin qayda-qanunlarıdır: Camaat namazı yasaqdır! Kameranın içində və çölündə iki nəfərdən artıq bir yerə toplanmaq yasaqdır! Düşərgənin gözətçiləri ilə danışmaq yasaqdır! Dua oxumaq və ağlamaq yasaqdır! Əli verib görüşüb-öpüşmək yasaqdır! Zarafat və gülmək yasaqdır! Bir-birinizlə get-gəl yasaqdır! Yaralı və xəstə ziyarəti yasaqdır! Salam vermək yasaqdır! Salam almaq yasaqdır! Uca səslə Quran oxumaq yasaqdır! Üzdə tük saxlamaq yasaqdır! Ətrafa boylanmaq yasaqdır! Ayaqyolunda bir dəqiqədən artıq qalmaq yasaqdır! Qızlarla əlaqə yaratmaq yasaqdır! Bütün bunların ağır cəzası var. Amma qızlarla əlaqə yaratmağın cəzası ölümdür. Düşərgənin əsgərləri sizin yanınızdan keçəndə hansı halda olursanız olun qalxmağa və farağat şəkildə öz kameranıza getməyə məcbursunuz. Kameradan bayırda əyninizdə mütləq hərbi forma olmalıdır. Bunlar hamısı əmrdir.

Belə çıxırdı ki, nəfəs almaqdan başqa hər şey qadağan elan olunur. Həm qapını, həm də divarı döysün deyə bizim də otağımıza gəldi və dedi:

- Heç şübhəsiz, siz də düşərgənin qaydalarını anladınız?
- Bəli, sizin sözlərinizi anladım. Amma biz hərbiçi deyilik. Biz

Qırmızı Aypara mənsublarıyıq.

Mayor Nacinin bir tük üstündə yol getmək kimi olan bu göstərişlərini pozanın cəzası canı bahasına başa gəlirdi.

Paltarlarımız köhnəlmiş və cansıxıcı olmuşdu. Çalışırıdım ki, zəruri olmadıqca bayırda görünməyə və özləri kədər dağı olan əsirləri daha da kədərləndirməyə.

Səhiyyə qovşağına tərəf getdik. Əli ayağına dolaşan Ədnanın bizə gözətçilik etdiyi Mosul düşərgəsindən fərqli olaraq, iki əsgər çiyin-çiyinə səhiyyə qovşağına qədər bizim bütün hərəkət və baxışlarımıza

göz qoyurdu. Səhiyyə qovşağına çatanda gördük ki, dörd qutu Nido quru süd, iki bağlama pendir, dörd qutu lobyə konservi qardaşların boz formasına bükülmüş və bir küncə qoyulmuşdur. O qədər heyrlənmişdik ki, inana bilmirdik. İndi qalmışdıq ki, bu qədər yasaqların içində bu böyüklükdə qutuları oradan necə çıxaraq? Ümumiyyətlə, onları oraya kim və hansı yolla gətirmişdi? Ehtimal ki, Naci çıxış edərkən hansısa şücaətli və canından keçən əsir bu yasaq əməliyyatı həyata keçirməklə məşğul imiş. Heç şübhəsiz, BƏƏSçilər anlasaydılar, qardaşlara daha çox işgəncə vermək üçün yaxşı fürsət yaranardı. Onları xüsusi zirəkliklə otağa aparmalı idik. Uşaqların zəka və şücaətini alqışladığımız və anladığımız ki, bütün bu yasaqlar insanı daha ayıq-sayıq edir. Nəhayət hansı yolla olursa olsun, sabun yemiş adam kimi o bir saatda otaqdan səhiyyə qovşağına gedən təqribən yüz metrlik yolu sürətlə və bir-birimizə sığınaraq növbə ilə gedib-gəlirdik. Həmzə də qaça-qaça arxamızca düşmüşdü. Sonuncu qutuya çatanda şübhələnmişdi. Mən ayaqyoluna girən sonuncu adam idim. Baş örtüyüm uzun olduğu üçün son quru süd qutusunu qolumun altında gizlətdim. Ayaqyolundan çıxan kimi dəhlizdə Həmzə yolumu kəsdi və dedi:

- Gözlə, təftiş!

- Elə bildim, cibimi yoxlamaq istəyir. Dedim, məni yalnız qadın yoxlaya bilər. Amma anladım ki, o, səhiyyə qovşağını yoxlamaq istəyir. Ayaqyoluna girdi, amma əlinə bir şey keçmədi.

- Günortadan sonra Həmzə Xuzestan ərəbdillilərindən və mağazanın məsul işçisi olan və iraqqların onunla fərqli davrandığı Eydi adlı yaşlı kişi ilə birlikdə kameramıza gəlib, mağazanın iş proqramını izah etdi:

- Siz ayda bir dinar yarım maaş alırsınız. Hanut adlanan mağazadan pulunuzun dəyərində süd, pendir, lobyə konservi kimi qida maddələri, həmçinin, iynə-sap və sabun ala bilərsiniz.

O zaman yenidən anladığımız ki, Nido quru süd, pendir və konserv haradan gəlmişdir və qardaşlarımız özlərini necə böyük bir təhlükəyə atmışlar.

1983-cü ilin şəhrivər ayında Qırmızı Xaç heyəti ilə ikinci görüşümüz baş tutdu. Bu heyətin gəlişi ilə düşərgədə böyük həyəcan və sevinc yaşanırdı. Düşərgənin fəzası kağız quşlarla dolurdu. Əsirlər bu kağız quşlarla bir neçə saatlıq ana yurdlarına səfər edirdilər. Hamı başqa bir əhvalda seyr edirdi.

Qırmızı Xaç heyətinin rəhbəri cənab Human biri ortayaşlı, digəri isə sarışın və üzü gəlinik üzünə bənzəyən Lusina adlı qadınla pilot

Məhəmmədrza Lənənənin də tərcüməçi olaraq müşayiəti ilə otağa daxil oldular. Pilot qardaşı görmək bizim üçün o qədər həyəcanlı idi ki, hisslərimizi cilovlaya və ər-Rəşid həbsxanasını ötəri xatırlamaya bilmədik. BƏƏS qüvvələrinin iştirakı olmadan keçirilməli olan görüş təəssüf ki, Həmzənin və xəbislikdə tayı-bərabəri olmayan Yasin adlı digər mühafizə zabitinin iştirakı ilə baş tutdu. Qırmızı Xaç heyəti gümüşü çamadanlarda hər kəs üçün məktub gətirmişdi. Hər məktubda bir xəbər və bəzi məktublara isə ailə şəkilləri əlavə edilmişdi. Əgər bu məktubları, şəkilləri və xəbərləri bir-birinin yanına qoysaydıq, ailə və İran haqqında aydın təsvür edə bilərdik.

Məktub və xəbər almaq marağı bütün vücudumu bürüsə də pərişan baxışlarım hərəkət və çamadanlarına dikilmişdi.

Lusinanın şövq və zövqü bizə danışmağa icazə vermirdi. Mat-mat baxırdıq. Cənab Human dedi:

- Biz sizə ailələrinizdən məktub gətirmişik. Siz bu məktubların altında cavablarınızı yaza bilərsiniz. Mən də hərənizə iki vərəq verəcəm ki, istədiyiniz adama məktub yazasınız. Bu məktublar İraqın senzura idarəsindən keçdiyi üçün siyasi-ictimai mülahizələri nəzərə alın. Hər məktubda iyirmi iki sözdən artıq yazmayın. Yalnız ailələrinizlə hal-əhval tutun.

O, bilmirdi ki, bizim hal-əhval tutmağımız siyasidir.

Cənab Human diqqətlə və aram söhbət edirdi. Ağayi Lənənə məktublarımızı əlində tutaraq tərcümə edirdi. Mənim də müəllimin əlinin altından sualların cavabını axtaran şagird kimi bütün diqqətim ağayi Lənənənin əlində və məktublarda idi ki, birdən gözlərim atamın çağırdığı “Gözümün nuru” sözü ilə işıqlandı. Artıq izahı və tərcüməni nə eşidir, nə də anlayırdım. Qeyri-ixtiyari başımı daha önə çəkir, gözlərimi qıyırdım ki, doğru gördüyümə və düz oxuduğuma əmin olum. Ağayi Lənənə onun əlinə dikilən baxışımı, yalvarıcı üzümü gördükdə, üstdəki məktubun mənə gəldiyini bilən kimi onu mənə uzatdı. Məktubu aldım və öpdüm. Əlinin istisini məktubun üzərində hiss etdim. Məktubu yazarkən gözlərindən məktuba daman yaşın izlərinə əl çəkdim. Məktub atamın iyini verirdi. Həyatımın əfsanəsinin iyini verirdi. Mehribanlıq və sevgi iyi verirdi. Atamın titrək əlləri ilə yazdığı bütün sözləri sərini və dadlı bir şərbət kimi içdim və hər kəlməsini oxudum:

“Gözümün nuru, haradasan? Necə inanım ki, sən sən və salam verim? Hər yeri aradım. Səni ölülərdən də, dirilərdən də soruşdum. Karun çayından, yerin torpağından, ağacların yarpaqlarından, qızıl güldən və lələdən də soruşdum. Bağın bütün güllərinin sənənlə xatirəsi var idi və

hamısı səni çağırırdı. Hətta sənin paltarlarını geyinən bostan müqəvvası sənin fərağından öldü. Səni Allaha tapşırıram ki, daim sağ və salamat olasan.”

Allahım! Bu atamın mehriban əlləri ilə mənim üçün yazdığı məktubdur. İnanılası deyildi. Atam fərsənglərlə məsafədən nəhayət məni tapmışdır. Sözlərinin hər birindən həm sevinc, həm də qüسسə hiss edirdim. Məktubu qəhərimi sındırdı. O məktubun sözləri atamın simasını gözümün önündə canlandırırdı. O sətirlərin arxasından sevimli və mehriban simasını görə bilirdim. Amma bilmirdim nə üçün gözəl xətti bu qədər qarışıqdır. Bilmirdim bu qarışıqlıq məndən uzaq olmanın kədərindəndir, yoxsa atamın əllərinə nə sə olmuşdu?

Məktubu bir neçə dəfə oxudum. Özlüyümdə dedim ki, labüd qəfil yaxalanmışdır ki, nə özü haqqında məlumat verib, nə də ailə haqqında. Digər bir məktubda Rəhim yazmışdı ki, ana sənin yazılarını özü oxusun və özü sənə yazsın deyə gecə məktəbinə gedir.

Biz dörd nəfər bütün ailə üzvlərimizi tanıyırdıq. Məktubları şərikli və birlikdə oxuyur, əzbərləyirdik. Sanki hamımız İrana baş çəkmiş, həvəslənmişdik.

Hələ də çamadanını açmağa tələsən Lusina dedi:

- Sizi bu paltarlarda görmək mənə əzab verir. Bacardığım qədər müxtəlif ölçülü və rəngli paltarlar gətirmişəm. Hansını istəsəniz, harada istəsəniz geyinin. Əgər yenə də bir şey istəsəniz, sizin üçün gətirərəm.

Çamadan növbənöv çox keyfiyyətli, müasir dəb və rəngdə gecə paltarları, kurtka, cins şalvar, pencək, tuman, idman forması, kofta və köynəklərlə dolu idi.

Paltarları görüb küveytlilər bazarını və Sənubər xalanın daim belə paltarlarla dolu olan çamadanlarını xatırladım. Ona bu qədər mehriban və məsuliyyətli olduğu üçün təşəkkür etdik. Amma dedik:

- Bu paltarlar çox yaxşı və gözəldir. Amma burada bizim işimizə yaramır. Biz bunlardan istifadə edə bilmərik. Yalnız başqa istifadələr üçün onların bir neçəsini götürürük.

Çox israrla bilmək istədi ki, hansı növ paltar istəyirik və bizə nə kömək edə bilər. Dedi:

- Biz bir həftə Bağdadda qalacağıq. Nə paltar istəsəniz, sizin üçün əlaq. Əgər sizin üçün baş örtüyü gətirsək, siz bu kofta və cins şalvarları geyinə bilərsiniz? Ümumiyyətlə, siz nə istədiyinizi deyin. Əgər sizin üçün parça gətirsək, buranın dərzixanasında özünüz üçün geyindiğiniz paltarlardan tikə bilərsiniz?

Sevindik və dedik:

- Bu yaxşı təklifdir. Əgər parça gətirsəniz, çadra üçün də gətirin.

Çadra parçasının növü və ölçüsü onun üçün anlaşılmaz idi. Daha yaxşı anlasın deyə, ərəb qadınlarının əbasını adres verdik. Dedik ki, çadra da əbaya bənzəyir. İraqlılar bu parçanı almaqda sizə yardım edə bilərlər.

Növbəti günün səhəri Lusina qara, yaşıl, qəhvəyi və boz rəngli dörd biçim parça ilə birlikdə həmin həvəslə otağımıza daxil oldu. Hərəmiş parçalardan bir rəngini götürdük. Fatimə qəhvəyi, Məryəm yaşıl, Həlīmə qara, mən isə boz rəngli parçanı seçdim. Bizi sevindiriyi üçün çox xoş hisslər keçirirdi. O, həmçinin çadra parçası haqqında daha dəqiq məlumat əldə etmək istəyirdi. Çadra parçası məsələsini həll etmək işini iraqlılara tapşırdılar. Qərara alındı ki, növbəti görüşə qədər geyim məsələsi həll olunsun. O, deyirdi:

- Bizim məsuliyyət və bacarığımız müharibə əsirlərinin üzünü güldürə və müharibənin vurduğu zərbələri azalda bilməkdir. Müharibə kifayət qədər nigarançılıq və dağınıq yaradır. Əgər çadra sizə aramlıq və əminlik verirsə, mən də onu sizin üçün almağı sevərəm. İnsanın bu dünyanın hər bir guşəsində öz aramlığını qorumaq üçün bir ideologiyası və təfəkkürü var. Biz bu təfəkkürə hörmət etməliyik.

O, bütün din və ideologiyalara hörmət edirdi. Heç vaxt bizimlə çadra haqqında etiqadi mübahisəyə girmirdi. Bu baxışın və davranışın bir hissəsi onun insanpərvər peşə və məsuliyyətindən irəli gəlirdi. Amma böyük hissəsi nənə demişkən, “Allah yaxşı etmişdi” ilə əlaqəli idi.

Hər halda bizim ayağımız dərzixanaya açıldı. Yeni paltarlar tikəndən sonra iki il bədənimizdə əmanət olan, abır və heysiyyətimizi qoruyan manto, şalvar və baş örtüyünü öpüb, əsarət çantasına tapşırdıq. Əlbəttə, əsirliyimizdən iki il keçməsinə baxmayaraq, hələ də əsir paltarını geyinmək istəmirdik. Amma yeni paltarını yaxşıya yozduq ki, müharibənin sonu və xoş azadlıq iyi ilə birgə olsun.

Qırmızı Xaç heyəti düşərgəni tərk edəndən iki gün sonra Lusina şən və gülər üzlə öncəki çamadandan daha böyük çamadanla gəldi. Çamadanı daşımağa gücü çatmırdı. Amma kimsənin də daşmasına icazə vermirdi. Öncəkindən daha şövqlə dedi:

- İraqlı bir qadının yardımı ilə sizin üçün qara çadra almışam. Amma bilmirəm bu parçadan necə istifadə edə bilərsiniz.

Qara parçanı görüb xeyli güldük və Lusina bizim gülüşümüzə də çox sevindi. Soruşdu:

- Bu sizin istədiyinizdir?

Bizim gülüşümüz daha çox iraqlıların yaramazlıqlarına idi. O, heç şübhəsiz, çadra və ya əba parçasının nə olduğunu bilirdi. Amma Lusınaya qalın qara brezent parça – maşınların üstünə çəkilən parça materialından göstərmişdi. Lusina təəccüblə soruşdu:

- Anbar şəhərinin əlli dərəcə istisində bu qalın və ağır parçanı başınıza necə atmaq, ondan necə istifadə etmək istəyirsiniz?

Bir daha təkrar etdi:

- Düz almışam? Bu, tam olaraq sizin istədiyinizdir?

Çadra parçasına heç bir bənzərliyi olmasa da dedik:

- Bəli, tam olaraq biz istədiyimizdir.

Təşəkkür etdik və növbəti dəfə görüşmək ümidi ilə sağollaşdıq.

Qardaşların yoxlama, səhər yeməyi və hava alma zamanı biz otaqda qalırdıq. Buna görə də düşərgədə baş verənlərdən xəbər tutmurduq. Qırmızı Xaçın gəlişi ilə üzübüz yataqxananın imtiyazını hava almaq üçün aldıq.

Kameranın pəncərələri rənglənərək qapadılmışdı. Rənglərin bir hissəsini cızdıq ki, üzümü zərər qardaşların həyət və kameralarına baxan bir nəfəslük açılsın. Həmzənin gözündən uzaq o nəfəslükdən növbə ilə BƏƏSçilərin davranışını və qardaşlara verdikləri əzabları izləyir və bizə olan nifrətlərini daha yaxşı anlayırdıq. Kabel əllərindən düşmürdü. Gözətçilərin idmanı, əyləncəsi və oyunu əsir qardaşların arıq bədənində vurduqları zərbələr idi. Bəzən yaralı canavar kimi əsirlərin arxasınca bütün dərmə-deşiklərə boylanırdılar. Yeganə məntiqləri çomaq idi. Yeni gələn əsirləri də bu məntiqlə qarşılayırdılar.

Kamera binoklarının süni linzasından saatlarla əsir qardaşlara tamaşa edirdik. Xəmis, Əbdürrəhman və Həmzə qardaşlara nəyi əmr etsəydi, biz də o işi görürdük ki, onların əzaba qatlaşmasına şərik olaq və bu əzabda tək qalmasınlar.

Lənətə gəlmiş yoxlama zamanı qardaşları Günəşin göyün ortasında olduğu əlli dərəcə istidə iki ayaq üstündə saxlayır, birdən yüzə qədər saya bilməyən bir qrup savadsız əsgər onları kabel zərbələri ilə sayırdı. Zərbələr böyük şiddətlə sümükləri çıxmış bədənələrinə çırpılırdı. Sümüklərinin sınma səsi nalə-fəryadlara qarışır, qulaqlarımızı batırır və köüllərimizi yaralayır. Əsgərlərin qəzəb və nifrəti o qədər idi ki, hətta onların bədənini örtən nazik paltarlara da dözümlü göstərmirdilər. Köynəklərini çıxarırdı, kabelləri elə endirirdilər ki, hər zərbə ilə qan fışqırırdı. Buna baxmayaraq, onlar hələ də iki ayaq üstündə oturur və açıq gözlərini Günəşə zilləyirdilər. Gözlərindən yaş, üzlərindən tər axırdı. Bəlkə əgər Günəş o rəhimsiz günorta çağları yandırıcı şüalarının

əsirlərə nə etdiyini bilsəydi, xəcalətdən saçmazdı. Bir əsir başını səcdədən qaldırırdısa, bu, könüllü olaraq ölümü qəbul etmək demək idi.

Onlar Xəmisin və Əbdürrəhmanın qəzəbi altında şorba aşısı növbəsinə dayanırdılar ki, qamçılara dözə bilsinlər. Bədənlərinə dəyən hər kabel zərbəsi sanki bizim bədənimizin bir parçasını sonsuzluğa tullayırdı. Daha gənc və daha güclü olanlar özlərini qabağa atır, başqalarının növbəsinə girirdilər ki, yaralı və yaşlıların qamçı payı azalsın. Nə görməyə ürəyimiz, nə də getməyə ayağımız var idi. Qardaşlarımızın özündən getməsi və ölüm səhnəsi vücudumun dərinliklərinə işləyir, azadlıq haqqındakı ümidlərimin kökünü qurudur və onu mənim üçün anlamsız edirdi. Bu hadisələrin təkrarı və belə ağırlı səhnələri görmək nə adi göz, nə də ağıl və zəka üçün məqbul deyildi. Bilirdim ki, sağ olduğum müddətdə bu ölümcül və üzücü təsvirlər beynimin arxivindən silinməyəcək. Bu səhnələri görmək mənə Tolstoyun gözəl bir cümləsini xatırlatdı. O, maraqlı üçün xalqın hüsurunda edama tamaşa etmək üçün gedəndə yazmışdı: “Məhkumun başı bədəninə ayrılıb səbədə düşəndə bütün varlığımla anladım ki, heç bir nəzəriyyə mövcud vəziyyəti qorumaq üçün bu əməli şərh etməyə qadir deyil”. Bəs biz bu gerçəyin yanından necə keçək?!

Bizi həmişəkindən daha dözümsüz edən o idi ki, əsir paltarları geyinən üç nəfərin Xəmisin, Əbdürrəhmanın və Həməzinin əl-ayağının altında fırladığını, BƏƏSçilərə yaltaqladığını, quyruq tərəttdiyini, uğursuz barmaqlarını qardaşlara tuşladıqlarını və sədaqətlərinin mükafatı olan bir gilə siqaret bahasına xəyanət etdiklərini görürdük. Nəhs baxışları günahsız quzuların ətinə batan canavar dişləri kimi idi. Aclıq, susuzluq, soyuq, isti, təhqir, hörmətsizlik və işgəncə bütün bunların hamısına dözmək olardı, amma namərdlik və xəyanət dözülməz idi. BƏƏS əsgərlərinin fit səsi ilə bütün əsir qardaşlar yaralı bədən və cırıq çəkələklə fərağat vəziyyətdə dayanırdılar. Şorba qabları və dəm çayniki ilə mətbəxə doğru yola düşürdülər. Hərçənd ki, ayaqları nə qalmaq üçün yararlı idi, nə də getmək üçün.

Kimsə aciz, əyilmiş və zəif halda yerisəydi yenidən əvvələ qaytarılırdı. Titrək əlləri və hər əsirin payına bir neçə qaşıqdan artıq düşməyən istifadəsiz şorba ilə yarıya qədər dolan sinilərlə viranələrinə yollanırdılar. O viranələr ki, hər birinin onda oturmaq və yatmaq üçün payına düşən iki qarış yarım idi. Bütün bunlara rəğmənlər qardaşlar gecə yarısı oğrun-oğrun və iməkləyərək namaz qılırdılar. Yaxud, xəstə və yaralı olan digər bir qrup o qədər yuvarlanırdılar ki, sümükləri o bərk

yerlərin üzərində aram tapsın. Bu ümidlə ki, bəlkə yuxuya getsinlər və bir saat o rəhimsiz fəzadan uzaqlaşsınlar.

Bu, vicdanı sızlamasın deyərək özünü yuxuya vuran və xəyalınca özünü müharibənin qəhrəmanı sananların insanlığının çöküş hekayəsi idi. İlk dəfə idi ki, belə bir səhnəyə şahid olurduq. Bütün bu ağrı-acı və əzabı görüb bir-birimizi möhkəm qucaqladıq. Əllərimizin və nəfəslərimizin titrəyişini bölüşdük. Qardaşlarımızın ağrı-acını qəbul etmək və dözmək üçün sahib olduğu böyük və vəsfəgəlməz ruhunun əzəmətinə səcdə etdik. İki saat başımızı səcdədən qaldırmadıq. Allahı şahid tutduq: “Mən öz işimi Allaha həvalə edirəm. Həqiqətən, Allah qullarını görür”.

O günün səhəri mayor Mahmudi bəzənmiş, ütülənmiş və özünə bir şüşə odekolon sərf etmiş vəziyyətdə it quyruğuna bənzəyən və yol gedərkən əlində oynatdığı əsa ilə otağımıza gəldi. Yasin, Şakir, Həmzə və Eydi də onu müşayiət edirdi. Mahmudi dedi:

- Siz burada rahatsınız? Bir çatışmazlığınız yoxdur ki?

Göz qapaqlarımızı dünənki ağılamağımızın şiddətindən artıq açma bilmirdik. Onun bizim dərin kədərimizi anlamasını istəmirdik. Amma uşaqların hər birinin siması gözümlərimizin önündən getmirdi. Hələ də qardaşların qulağımızda səslənən naləsi onun sözlərini eşitməyimə icazə vermirdi. Bir daha dedi:

- Mən burada sizin burnunuzun qanamasına icazə vermərəm. Siz keçmişləri unudun. Hanuta niyə getmirsiniz? Nə üçün pulunuzu xərcləmirsiniz?

Üzünü Yasinə tutub dedi:

- Əgər qızlar daha çox pul istəsələr əsirgəməyin.

Bir daha üzünü bizə tutub dedi:

Əgər zabitlər bölməsinə getsəniz daha çox pul alarsınız. Orada sizə zabitlər və pilotlar qədər maaş verərik. Burada isə yalnız mollalar və dəccallar qədər ala bilərsiniz.

Sözlərinin və baxışlarının şərinə daha tez xilas olmaq istəyirdik. Qardaşlarımızın canı bahasına başa gələ biləcək və çantalarımızda gizli olan o qədər süd, konserv və pendir qutusunun mövcudluğundan iztirab və qorxu keçirirdik. Ürəyimizdə ardarda “Və cəlna min bəyni əydihim səddən və min xəlfihim səddən” oxuyurduq. O, hər yerə və hər şeyə diqqətlə baxırdı. Söhbət bağlansın deyərək Eydiyə dedik:

- Siz bizim yerimizə gedib, istədiyimizi alıb gətirə bilərsiniz.

Eydidin əvəzində Mahmudi ona əmr etdi:

- Dərhal bütün əsirləri yataqxanaya göndərin. Siz isə mənimlə mağazaya gəlin.

Yeni və rəngbərəng paltarlarla Mahmudi və fədailərinin yanına düşüb Hanuta getmək istəməsək də bu onun şərinə qurtulmağın yeganə yolu idi. Düşünürdük ki, kimsə bizim keçməyimizi gözləmir. Amma qardaşların pəncərəsinin yanından keçəndə biri digərinin ardınca bayıra boylanırdılar və bu, bizə güc verirdi. Hanutdan pulumuzdan daha az alış-veriş etdik və cəld otağa qayıtdıq. Həməzə bizimlə gəlməmişdi. Qorxurduq ki, çantalarımızı yoxlamaq üçün otağımıza girər. Amma qayıdanda anladıq ki, başqa bir gözətçi ilə qardaşlardan birini pəncərədən boylanmaq bəhanəsi ilə otağımızın altında yerləşən iyirminci yataqxanadan bayıra çıxarıb, cəzalandırmaqla məşğuldurlar.

Mayor Mahmudi su əvəzinə şərab içənlərdən idi. Özünü dərd-divara çırpır, nəyə çəkir və bununla fəxr edirdi.

Mahmudinin səsgücləndiriciləri hər gün səhər mümkün olan ən yüksək səslə küçə mahnıları yayımlayırdı. Səs o qədər uca idi ki, beynimizə işləyir və hamımız yuxudan atılırdıq. Davamlı olaraq səsgücləndiricilərin sayı artırılırdı. Belə ki yalnız həyətdə yox, həm də bir neçə səsgücləndirici quraşdırmaqla müğənnilərin səsinə yataqxanaların daxilinə də gətirildilər. Səs-küy hamının əsəblərini yerindən oynatmışdı. Hər neçə vaxtdan bir Mahmudi yeni geyim stilində və boğucu ətiqlərlə bizim yanımıza gəlir, sual-cavab edirdi. Birtərəfli nitqlərinin və çirkin suallarının cavabsız qaldığını görəndə yol alıb gedirdi. Hətta qardaşların qəbul etmədiyi və “özünü satıb, olmazın söyüşünü neçə tikə artıq çörək bahasına qəbul edir” dedikləri Eydi də bəzən Mahmudun çirkin söyüşlərindən qıcıqlanır, dodaqlarını və bığlarını gəmirirdi. Kişi üçün namus və qeyrət nə qədər dəyərlə sərmayədir ki, hətta vətəninə və özünü satanlar da onun mənasını anlayırdılar. Hərçənd ki, əgər digər qardaşlarımız olsaydılar, bu sözləri eşitcək Mahmudini dilindən asardılar. Bir dəfə çox israr etdi ki, ondan bir şey istəyəm. Dedi:

- Hansı müğənnini xoşlayırsınız? İranlı, iraclı və xarici? Proqram verin.

Məcburən dilə gəldik və dedik:

- Bizim qardaşlarımız burada işgəncə və xəstəliyin təzyiqi altındadırlar. Aclıq, susuzluq və aludəliyə düçardılar. Müğənnilərin səsi hamının əsəblərini korlayıb. Zəhmət olmasa, bu səsləri söndürün.

- Sizin qardaşlarınızdan xəbərinizmi var? – dedi. Bu qardaşların istəyidir. Hələ bəzi vaxtlar bu musiqilərlə rəqs də edirlər.

Dəfələrlə çadralarımızı tikmək üçün dərzixanaya getmək haqqında danışmışdıq. Amma hər dəfə söhbətdən yayınmış, dərzixanaya getməyə icazə verməmişdi. Amma bu dəfə dedi:

- Çadra üçün Bağdaddan icazəmiz olmalıdır. Qırmızı Xaç bu işi bizimlə razılaşıdırmadan edib.

O, bizim etirazımıza cavab olaraq səsgücləndiricilərin sayını artırdı və daha da gücləndirdi ki, daha çox psixi və ruhi təzyiq altında qalaq. Əsir qardaşlar öz az maaşlarının bir hissəsini və eləcə də zabitlərin maaşlarının bir hissəsini ayrıca xərclər üçün xeyriyyə qutusuna toplayırdılar. Bu xərclər ehtiyaçlıların, yaralıların, xəstələrin zəruri tələbatına və təəssüf ki, xainlərin siqaretinə şamil olurdu ki, iraclılar onları tamahlandıra bilməsinlər.

Qardaşlar Eydinin bığına o qədər yağ sürmüşdülər ki, onun vasitəsilə hər iki tələbimizi anlamışdılar. Onlar inqilabi bir təşəbbüslə səsgücləndiriciləri yerindən çıxartdılar. Amma bu addım o qədər tələsik atıldı ki, Mahmudi əsirlərdən intiqam almaq üçün hamını kötək və qamçı gücünə rəqs etməyə məcbur etdi və çox qorxulu fəza yaratdı. Bir müddət keçdi. Qardaşlardan biri səsgücləndiricilərin naqilinə arxası yumru iynə keçirtti və bu, bütün səsgücləndiricilərin səsinin kəsilməsinə səbəb oldu. İraqlılar səsin kəsilməsinin səbəbini nə qədər axtradılsa, tapa bilmədilər. Səsgücləndiriciləri tənzimləyir və məmurlara təhvil verirdilər. Amma bir neçə dəqiqədən sonra səs yenə kəsilirdi. Nə ağrı-acıya dözə bilən, nə də bir söz saxlaya bilən düşərgənin xəyanətkarları BƏƏŞçilərə xəbərçiliklə yenidən düşərgəni qarışdırdılar. Səhər biz görməyək deyə Həməzə boş olan və bəzən hava almaq bəhanəsilə oraya getdiyimiz, həmin anda da təsadüfən orada olduğumuz yataqxanani qapısını bağladı. Amma bilmirdi ki, biz oranın rəngi qaçmış pəncərəsindən qardaşların yataqxanasını görürük.

Lənətə gəlmiş yoxlama fiti ölüm fititək ər-Rəşid zindanının dəmir qapılarının qıfıllarında fırlanan açar səsinə xatırladır və ruhumuzu sarsıdırdı. Hər həftə üç dəfə bir saat sürən bu ölümcül tamaşa həftədə beş dəfəyə çevrildi.

Bu dəfə yaralı və əlil qardaşların da qoluna girib bayıra sürüyürdülər. Onların arasında bir neçə yaşlı və büli bükülmüş əsir də oturmuşdu. Mahmudi əli kabelli bir neçə əsgərin əhatəsində üzərinə “Səddama lənət olsun!” yazılan kağız parçasını uşaqlara göstərir, daim dilinin əzbəri olan söyüşlərlə deyirdi:

- Cənab prezidentin süfrəsinin başında oturursunuz, özünə də lənət göndərirsiniz? Siz ölməyə layiq deyildiniz ki, bizim əlimizə sağ

keçmişiniz. Elə bir iş görməliyəm ki, hər an ölüm arzulayasınız. Müharibədə ölənlərin bəxti gətirib ki, ayaqları buraya dəyməyib.

Məlum idi ki, bu uydurma kağız parçası uşaqları incitmək üçün bir bəhanə idi. Bəzi yaralı və yaşlılar özlərini qamçılanmağa tam hazırlamışdılar. Anbarın yandırıcı havasında qalın papaq və paltar geyinmişdilər. Amma onlar kobudcasına papaq və paltarları əyinlərindən çıxartdılar. Əsgərlərin sayı hər an artırdı. Mahmudi ayaqqabısını qardaşların ağzına sıxırdı ki, onu dişləri ilə saxlamağa məcbur olsunlar, hətta səsləri də çıxmasın. Kimsə qamçılanarkən çıxırsaydı, ayaqqabı ağzından düşür və zərbələrin şiddəti artırdı. Bilmirəm Mahmudinin ürəyinin yerində döyünən nə idi. Qardaşlar bədənləri yaralı olsa da sinələrini qabağa verərək səbirlə Xəmisin qamçılarının enməsinə və Mahmudinin rüsvay olmasına gözləyirdilər. Xəmisin əli yuxarı qalxanda bizim ürəyimiz ağzımızdan çıxırdı. Vücudumuzun hər zərrəsi parçalanmağa doğru gedirdi. Əsgərlər var gücləri ilə qamçı vururdular. Belə ki saçları gözlərinin üstünə düşür, köynəkləri şalvarlarından çıxır və üz-gözlərindən tər axırdı.

Allahı aləmin müqəddəslərinə and verirdik ki, odu İbrhaim peyğəmbər üçün soyutduğu kimi bu zərbələrin də şiddətini azaltsın və ağrını onlardan uzaq etsin.

Yaralı qardaşların fəryadı, Mahmudinin qəhqəhəsi, gözətçilərin söyüşləri, daim Mahmudini müşayiət edən və uşaqların arasında fırlanan vəhşi itin hürməsi qulaqlarımızda elə səslənirdi ki, bütün əsəblərimizi və cismani vəziyyətimizi pozurdu. Ani bir dəliliyə tutulmuşduq. Qəfil, qapıya getdim ki, qaçım, çıxırım və özümü yaralıların əzablı bədənlərinin, vüqarlı simalarının, atama bənzəyən yaşlı kişilərin önünə atım. Bəlkə beləcə əsirlərin ağrısı ilə bədəni arasına girə bilim. Bəlkə gözətçilər mənim orada olmamdan utansınlar. Amma Fatimə arxamca qaçdı və birini özünə gətirmək istəyən adam kimi çiyinlərimi silkədi. O, həmişə səbirli olduğu və əsəbiləşmədiyi halda bu dəfə əsəbiləşərək dedi:

- Neynirsən? Ya baxmağa təqətin olsun, ya da baxmamağa döz. Ümumiyyətlə siz nə üçün yoxlama fiti çalınan kimi bu yataqxanaya atılırsınız ki, bu nəfəslərdən bayıra baxasınız? Bu cinayətləri görmək sizə nə kömək edir?

- Özün niyə baxırsan?
- Sizin tək qalmanızı istəmirəm.
- Nə qədər çox baxsaq, onları daha yaxşı tanıyırdıq. Kimlərin əlinə düşdüyümüzü daha yaxşı anlayırıq.

- Onların əleyhinə İrana və Qırmızı Xaçə şikayət edə bilərik.

- Siz Allaha şikayət edin.

Hamımızdan söz aldı ki, bir daha bu yataqxanaya gəlməyək və bu qədər marağ göstərməyək.

Fatiməni bacım Fatimə kimi sevirdim. O da mənə bacısı Məsumə kimi sevirdi. Məndən böyük olduğu üçün ona çox hörmət edirdim. Özü odda yanan, amma balalarının yanmasından qorxan ana kimi hər üçümüzü qucaqladı. Bütün üzünü yaş idi. Üzünə əl çəkdim. Vəziyyəti dəyişmək və mənə güldürmək üçün dedi:

- Unutma, əgər baldızının sözünə baxmasan, gəlinlik eləsən, Əlirzadan əlini üz. Söz verdim. Amma yoxlama fitinin səsinə o qədər həssas olmuşdum ki, əlimdə deyildi. O fit və ya fəryad səsinə eşidən kimi pəncərənin qabağına qaçırdım.

Aşura gecəsi idi. Beynimdən nənənin hüseyniyyəsinin məhərrəm ongünlüyünün, Seyyidüş-şühədə saqqası rövzəsinin, Əliəsgər beşiyinin və Qasim hicləsinin xatirəsi keçdi. Digər tərəfdən, aşkara gördüklərim mənə məsuliyyət gətirirdi.

Rəmədi şəhərində idik. Kərbəlaya və Neynəva çölünə çox yaxın idik. Biz Fərat suyu içirdik. O Fərat ki, bizim üçün sadəcə bir çay yox, həm də bizə yeni həyat bəxş edən, tariximizi formalaşdıran qan coşqusunun daimi cərəyanıdır.

Şami-qəriban idi. İmam Hüseyin başının və əsirlər karvanının Şama doğru yollandığı gecə. Öncədən hazırlanmadan və ya BƏƏŞçilərlə toqquşmağa hazırlaşmadan həmişəki kimi namazdan sonra vəhdət duası, İmam Zamanın (ə) fərəc duası və “Əmmən yucibu” oxuduq. Amma qəhərimiz dinmirdi. Həmişəki proqramımızı bitirmək istəmirdik.

Şam yeməyi də ağızın bir guşəsinə düşmüş, intizar çəkirdi. Hər birimiz əhvalına uyğun olaraq yanıqlı mərsiyə oxuyur, başımıza və sinəmizə vururduq. Kərbəla Şami-qəribanından və Şamdan keçdik, Rəmədiyə, Ənbər düşərgəsinə və kişilərin işgəncələrinə çatdıq. İstəyirdik Allahı şahid tutmaq və Ona şikayət edək. Allahın ətəyindən möhkəm tutmuşduq. Ondən soruşurduq:

İlahi, Sən də görürsən ki, Kərbəla nə qədər böyüyüb, Neynəva çölü bizim yanımıza gəlib və biz neynəvalı olmuşuq!

İlahi, Sən də gördün ki, uşaqlar Əbəlfəzl kimi əlsiz qətligaha gəlmişdilər!

İlahi, Sən də gördün ki, düşmənin cəhalət və nadanlıq ülgücü onların boynunu necə kəsirdi!

İlahi, Sən də gördün ki, artıq Sənin Hüseyin yalnız deyil və fədailəri yetmiş iki nəfər deyil!

İlahi, Sən də gördün ki, Hüseyin yolu və Hüseyin zülmə qarşı savaşı yarı yolda buraxılmayıb, Hüseyin əbədiləşib!

İlahi, sən də gördün ki, əsirlər “Mənə yardım edəcək biri varmı?” sualına “Bəli, ya Hüseyin” – dedilər!

İlahi, Sən də gördün ki, Hüseyin aşıqları Sənin Hüseyinini xarici sananların gözünün içinə dik baxaraq üzü qibləyə namaz qıldılar!

İlahi, Sən də gördün ki, Hüseyin aşıqları Hüseyin qanını almaq üçün bir dəfə yox, əksinə hər gün yüz dəfələrlə şəhid olur və yenidən ayağa qalxırlar ki, bir daha şəhid olsunlar!

İlahi, Sən də gördün ki, dünyaya kölə və zəlil olanlar, ölümdən qorxanlar Hüseyini özləri üçün müsadirə edirlər!

Nə yaxşı ki, bizim Zeynəbimiz var və onun fəryadlarının davamı olaraq fəryad çəkə bilirik. Nə yaxşı ki, Hüseyinimiz var və onun qanının əbədiləşməsi və yenilənməsi üçün qan veririk. Nə yaxşı ki, Əbulfəzlimiz var və nə yaxşı ki, onlardan intiqamımızı alan, onları rüsvay edən Allahımız var. İlahi, Sən bilirsən ki, bütün bunlar Sənin eşqinlə, ismarıcın olan Hüseyin və Əhli-beytin eşqi ilə buraya qədər gəlmişlər.

Boğazlarımızı sıxıb saxlayan udduğumuz fəryad və qəhərlər qeyri-ixtiyari bu duaya çevrildi:

Ya Mehdi, ya Mehdi, səni anana and veririk,
Bu gecə bizim qələbəmizi imzala!

Get-gedə dua yüksəldi və daha da yüksəldi. Nəfəs və hülqumumuzun gücü yetdiyi qədər həzrəti öz dairəməzə dəvət edirdik. Artıq azadlıq, Qırmızı Xaç, ailə və başqa heç bir şey haqqında düşünmürdük. Gözətçi qüllələrinin proyektorları bütün otağı gündüz kimi aydınlatmışdı. Duaların arasında Həmzə bir neçə gözətçi ilə birlikdə otağa daxil oldu. Nərə çəkdi, kabellə bədənimizə yox, dər-divara çırpıldı ki, bəlkə qorxu yaratsınlar. Fəryad çəkirdilər:

Susun, məcuslar! Bu gecə hamınızı güllələyəcəyik.

Bütün düşərgə, xüsusilə otağımızın altındakı 20-ci yataqxana onların kabellə bizim üstümüzə düşdüklərini təsəvvür edib, bir ağızdan oxudular:

ya Mehdi, ya Mehdi, səni anana and veririk,
Bu gecə bizim qələbəmizi imzala.

Qardaşlar pəncərələrin şüşələrini sındırdılar. Pəncərə şüşələrinin sınma səsinə eşidən kimi iğtişaş polisləri düşərgəyə daxil oldular. Havaya atılan güllə və Allahu Əkbər səsləri bütün düşərgəni silkələyirdi.

Onlar qapını bağladılar və getdilər. Biz qardaşlar üçün nigaran idik və güllə səsi eşidəndə qarıya bərk vurur və Allahu Əkbər deyirdik. Heç vaxt pis rəftar görmədiyimiz, din və dindarlığa da çox aidiyyəti olmayan və daim öz jestində olan düşərgə komandiri Naci, bir neçə əsgər və həmişə dilinin kəsildiyini, dodaqlarının tikildiyini düşündüyümüz Casim Təmimi ilə birlikdə qəfil otağa daxil oldu. Naci dedi:

Nə üçün fəryad çəkdiyiniz? Nə üçün düşərgənin nizam-intizamını pozdunuz? Bu dad-fəryadlar nədir? Sabah sizi İSTİXBARATA təhvil verəcəyik. Şübhəsiz, düşərgəyə qayıtmayacaqsınız.

Tərcümə edən Casim Təmimi daha çox qorxmuşdu. Yeni açılmış dodaqları titrəyir, dili topuq vururdu. Kabelini hərəkət etdirmədən saxlaya bilməyən Xəmis cin vurmuş adamlar kimi öz ətrafına fırlanır, kabeli dər-divara vurur və əmrin icrasını gözləyirdi. Naci onu acıladı və hamısı otağı tərk etdilər. O gecə bəxtimiz gətirdi ki, Mahmudi məzuniyyətdə idi və onun nəhs kölgəsinin yoxluğunda düşərgə nəfəs alırdı.¹

Əmin idik ki, sabah İSTİXBARATA gedəcəyik. Amma haradan baş çıxaracağımızı bilmirdik. Nigaran olduğumuz yeganə şey qara brezent parça idi. Onu tikə və özümüzə apara bilməyəcəkdik. Onu divar, pəncərə kənarının itiliyi və ya dişimizlə bir neçə parçaya bölmək və tikmədən başımıza atmaq istəyirdik. Amma parça o qədər qalın idi ki, heç bir diş onu parçalaya bilmirdi. Səhər tezdən Mahmudi Yasin, Şakir, Əbdürrəhman və Xəmislə birlikdə düşərgəyə daxil oldu. Kabellərini yağlamış, dişlərini itiləmişdilər. Çox keçmədi ki, qardaşların nalə-fəryad səsləri bütün düşərgəni bürüdü. Mahmudi iğtişaş polisləri ilə otağımıza girdi. Mahmudi və gözətçilərin üzündən bəlli idi ki, kabellərlə qardaşların bədənlərində bacardıqları qədər güclərini sınımış, güclərini

¹ Aşura gecəsi hadisəsini Ənbərdən azad olan müxtəlif yataqxanalarda olmuş qardaşlar iraqlıların yataqxanaları ilə üç növ davranışdan asılı olaraq belə nağıl edirlər: “Müqəddəs Müdafə zamanı səkkiz il əsirlikdə qalan və 20-ci yataqxanada yerləşən Rəcəbi qardaş deyirdi ki, sizin növhə oxuma səsinizi eşidəndə Buşəhr uşaqlarından olan, “Mehdi, Mehdi” növhəsini sonuna qədər əzbər bilən və cəbhələrdə oxuyan Xəlili oxumağa başladı və hamımız onun səsinə səs verdik, sinə vurduq. Bu səs digər yataqxanalara da çatdı və birlikdə oxuduq. Gözətçilər otağa tərəf gəldilər. 13-cü yataqxananın uşaqları pəncərələrə hücum çəkib, şüşələri sındırdılar. Gözətçilər öncə bizim yataqxanamıza tökülüzdülər. Hamı sakit oldu. Amma cəbhədə eşitmə qabiliyyətini itirən İsfahandan olan Əli ... hələ də davam edirdi. Hamısı onun başına tökülüzdülər. Onu o qədər vurdular ki, huşunu itirdi. Yataqxananın bir küncünə qoyulan həbbanənin sərin suyunu üstünə boşaltdılar və bayıra atıb, həbsxanaya saldılar. O günün sabahı Mahmudi yataqxanaya daxil oldu. Ümumi bir falaqqa qurdular. Hamını falaqqaya düzdülər. Yaralıları da ayrıca falaqqaya bağladılar.

nümayiş etdirmişlər. Çünki üzləri hələ də qızarmış, üz-gözlərindən tər axır və köynəkləri şalvarlarından çıxmışdı. Mayor Mahmudinin adı bir dəfə ölmək üçün kifayət idi, ondan qala, yanına gəlsin. Gülərək və kinayə ilə dedi:

Eşitmişəm ki, dünən gecə düşərgədə müğənnilik edib, Xomeynini xatırlamısınız. Əgər səsiniz bu qədər gözlədirsə, bizim üçün də oxuyun.

Dayanmadan danışır və cavab gözləyirdi.

Biz dünən gecə yalnız əzadarlıq etdik, - deyə cavab verdik. Sizin əsgərləriniz isə düşərgəni bir-birinə qatdılar.

Hüseyn ərəbdir və bizimdir. Onların savaşı ərəb savaşı olmuşdur. Sizə nə aidiyyəti var? – dedi.

Şəxsi çantalarımızı yoxlamağı əmr etdi. Məfatihül-cinanı özümüzdən heç vaxt ayırmırdıq və növbə ilə paltarlarımızın altında gizlədirdik. Amma qardaşların bizim üçün göndərdikləri südə, pendirə və konservlərə əl vurmamış, bölərək şəxsi çantalarımıza yerləşdirmişdik ki, vaxtında yavaş-yavaş istifadə edərik. Xoşbəxtlikdən Eydi onlarla birlikdə deyildi ki, bu qida maddələrini dükandan almadığımızı bilsin. Mahmudi və gözətçiləri çaşıdın qida maddələrinin bükülüb göndərildiyi paltar parçası idi. Birdən gözləri hədəqədən çıxdı və dedi:

Bunlar kimindir? Burada nə baş verir?

Bilmirik, biz bununla yeri silirik.

Haradan gətirmisiniz?

Burada, 24-cü yataqxanada yerə düşmüşdü.

Dərhal zindana atın.

Həmənin sinəsinə vurdu və ərəb dilində söydü. Baş gözətçi olan Yasinə dedi:

Gözətçini dəyişin, kameralarının qarşısından tərپənməyin.

Çadra parçası da Bağdada getdi və biz şəxsi çantalarımızla onların arxasınca yola düşdük. Qardaşların pəncərəsinin qarşısından keçəndə əsgərlər bizi dövrəyə almışdılar. Mahmudi uca səslə söyür, nalayiq sözlər deyir və qəhqəhə çəkib gülürdü.

Bizi zabit və pilotlara aid olan birinci korpusa köçürtdülər. Həyətin hər iki tərəfində iki səkkiz metrlik otaq var idi. Sol tərəfdə yerləşən otaqlardan biri xüsusi hallarda əsirlərə ağır cəza vermək üçün birnəfərlik kamera kimi istifadə olunurdu. Bizi sağ tərəfdəki başqa kiçik bir otağa saldılar. Bu otaq düşərgənin giriş qapısına yaxın, mətbəxlə üz-üzə, kanalizasiya anbarına yaxın və qardaşların ümumi hamamı ilə divar-divara idi. Digər divarı düşərgənin həyətinə, üçüncü divarı isə birnəfərlik hamamların olduğu dəhlizə bitişik idi. Digər küncündə də bir

qapı və pəncərə var idi. Qəfəs sözü o otağı vəsf etmək üçün ən yaxşı söz idi. Rütubətli, soyuq, qaranlıq, döşənəcəksiz bir qəfəs. Bu kiçik otaq əslində Şami-qəriban əzadarlığımızın cəzası idi. İSTİXBARAT təcridxanasına da bənzərsiz deyildi. O gün heç kimə və heç bir yataqxanaya nə yemək, nə də sidik və nəcis vedrələrini boşaltmağa icazə vermədilər.

Sabah səhər Xəmis bizim gözətçimiz oldu. Biz ona Xəbis adı vermişdik. Gözünü otağın pəncərəsindən çəkmirdi. Təzyiqi artırmaq üçün bir parça metalla qəfəsin pəncərəsini tamamilə qapadılar və bayıra baxan heç bir dəlik saxlamadılar. Gündüz pəncərənin kənarında dayananda iki küncdən bir neçə işıq zolağı görünürdü və oradan bayıra baxa bilirdik. Amma pəncərənin altı geniş olmadığı üçün söykənib uzun müddət bayıra baxmaq olmurdu. Pəncərə bir tərəfdən mətbəxə, digər tərəfdən isə zabitlərin birinci yataqxanasına baxırdı. Bəzən Məryəmdən xahiş edirdim, bir-birimizin ayağının altını tuturduq və həmin işıq gələn nöqtələrə söykənərək xəbər əldə edirdik. Bizim o korpusa gəlməyimizlə həyatın ortasında sürətlə bir tualet quyusu qazdılar. Ətrafını betonla qaldırdılar. Bizim get-gəlimiz, müştərək yollarımız və sərbəstlik saatlarımız gözətçilərin ciddi nəzarəti altında idi.

Şami-qəriban hadisəsi Mahmudi üçün yağlı və yumşaq tikə oldu. Onun başını əməlli-başlı qatmışdı. Allah onun günah yükünü çoxaltmaq istəmişdi. Hər gün səhər yaxşı və dindar uşaqları bizim otağımızın qapısının qarşısına toplayır, falaqqaya bağlayır və samanı az düşmüş kimi anqırır və söyüş yağdırırdı. Bizim eşitməyimizdən əmin olmaq üçün qəfəsin qapısını açır və iti otağımıza buraxırdı. Əmin idik ki, bütün müharibələr bir gün başlayıb, bir gün bitəcək. Bu günlər və anlar əbədi deyil və biz bu anlara qələbə çalacağıq. Uşaqları bizi söyməyə vadar edirdi. Onların boğazı şişir, amma bir söz demirdilər. Sanki dodaqları tikilmiş və dilləri sözə gəlmirdi. Qardaşların tapdanmış qürur və qeyrətini görəndə göz yaşlarımız soyuq qurğuşun dənələri kimi isti yanaqlarımıza yuvarlanırdı. Onları xaral kimi o tərəf bu tərəfə atırdılar. Mahmudi istehza ilə Aşura ziyarətnaməsindən cümlələr oxuyurdu. Yeni və iğtişaş güclərindən işgəncə üçün istifadə edir və davamlı deyirdi:

Peyğəmbər, əcəmin qanını ərəbə halal etmişdir. Mərəkədir, kim istəyir, gəlib savab qazansın.

Həyatımın ən ağır gecələrindən və günlərindən birini keçirirdim. Ürəyimdə deyirdim ki, ilahi, insan taqəti, ağrı-acıya dözümü hara qədərdir? Yəni elə bir gün gələcək ki, mən bu günü unudum? Unutqanlıq necə də böyük nemətdir. Nə yaxşı ki, daşın da üstündə yata

bilirəm. Nə yaxşı ki, ağlamaqla sakitləşirəm. Nə yaxşı ki, insan doyur. Yoxsa, Mahmudinin doymaq bilməyən iştahası hamımızı udardı. Nə yaxşı ki, insan yorulur. Yoxsa, qardaşlarımız bir daha nəfəs almağa macal tapmazdılar. Nə yaxşı ki, bu dünyadan başqa bir dünya da var. Nə yaxşı ki, zülmkarları Cəhənnəmə aparacaq, onları yandıracaqşan. Nə yaxşı ki, Sənin vədinin haqq olduğuna əminik. Nə yaxşı ki, fərəc intizarındayıq. Nə yaxşı ki, əzablarımıza görə savab yazılır və bizə mükafat verilir. Bu əzabın mükafatı izzət və şərəfətdir. Nə yaxşı ki, biz səbir edəndə Sən bizə salam göndərirsən. Nə yaxşı ki, insan tək deyil və tək olan yalnız Allahdır. Nə yaxşı ki, Allahın peyğəmbərləri və sevənləri də çoxlu əzab-əziyyət çəkmişlər. Nə yaxşı ki, Hüseyini də şəhid etmişlər, bizi də şəhid edirlər. Nə yaxşı ki, Zeynəb də əsir alınmışdır. Elə isə biz də onun kimi ola bilərik. Bütün bunlardan daha yaxşısı odur ki, həyat əbədi deyil və biz hamımız öləcəyik. Nə yaxşı ki, məhşərdə bizdən soruşulacaq ilk sual “bu dünyada nə qədər yaşadınız?” olacaq və hamımızın cavabı bir olacaq: “Bir göz qırpaq qədər”.

Mahmudi qəribə mərəkə qaldırmışdı. Aclıq, susuzluq və qorxu yuxunu bizə haram etmişdi.

Səhəri gün Məryəmin belinə çıxdım ki, bayırdakı vəziyyətdən xəbərdar olum. Səhər yeməyi və çay almaq üçün cərgəyə düzülən bir qrupu gördüm. Öndəkilər şorba və çayı kötəklə alırdılar. Mahmudi qəhqəhə ilə deyirdi:

Yeyin, için, amma israf etməyin. Cənnət şərəblərindən için ki, məst olmayasınız.

Casim Təmimi həmişəki kimi şorba və çayı sakitcə gətirdi. Amma göz və qaşlarını yuxarı çəkərək işarə ilə bizə anladır ki, yeməyə. Hərçənd, bizim də yeməyə meylimiz yox idi. Cərgənin sonundakılar şorba və çayı könülsüz alır və gizlincə göz-qaşları ilə bir-birinə işarə edirdilər. Sonradan anladığımız ki, Maşallah, mətbəxin işçisi sıranın sonundakılarına Mahmudinin səhər tezdən şorbanın içinə sabun tökdüyünü, çayın içinə isə sidiyə çıxdığını deyə bilmişdi.

Qəfəsimizin qapısı öncə yalnız sidik və nəcis qutularının boşaldılması üçün gün ərzində bir dəfə açılırdı. Amma sonralar gündə iki dəfə və hər dəfə qardaşların giriş-çığış saatından bir saat fərqlə açılırdı.

İndi dörd adyal, dörd stəkan, bir yemək qabı, bir neçə dinar, dörd şəxsi çanta (kisə) və Xəmis adlı bir gözətçiyə sahib idik. Amma sonuncu haqqında Xəmisin bizə, yoxsa bizim Xəmisə malik olduğumuzu bilmirəm. Əlbəttə, hər iki halda ikrah doğurdu. O, kinli və qəzəbli baxışları ilə gözünü otağımızdan çəkmirdi. Kölgə kimi arxamızca

gəzirdi. Bəzən bizimlə çiyin-çiyinə gedirdi ki, bu hərəkəti ilə qardaşları daha çox əsəbiləşdirsin. Bizimlə bir addımlayan kimi yolumuzu qəfəsimizə doğru əyirdik. Qəfəsə düşüb qalan quş kimi idik. Qəfəsə düşən quş kimi davamlı olaraq özümüzü qəfəsin divarlarına çırpırdıq ki, bəlkə qəfəsə düşən digər quşlardan bir xəbər ala bilək. Amma heç bir dərmə-deşikdən xəbər çatmırdı. Ətrafımızdan xəbər almaq üçün hanutdan (dükan) alış-veriş etmək icazəsi istədik. Yalnız bir nəfərimizin hanuta getməsinə razılıq verdilər. Hamımız Fatimə üzərində razılaşdıq. Fatimə ilə zarafatlaşdıq və hər birimiz bir dünya alış sifarişi verdik. Xəmis və Yasin Fatiməni müşayiət edirdi. O, qayıdandan sonra dedi:

Bütün qardaşları yataqxanaya salmışdılar. Pəncərənin yanından keçəndə heç bir yataqxanadan səs gəlmirdi. Özlüyümdə dedim ki, nəhayət sizi kabel, kötək və işgəncə gücünə sakitləşdirə bildilər. Ümumilikdə on çeşiddən artıq məhsul olmayan dükandan çox az şey aldım ki, yenə də alış bəhanəsilə iki və üçüncü korpusa gedə bilək. Geri qayıdanda hansı yataqxananın yanından keçirdimsə, pəncərənin altından kimsəni görmədən bir söz eşidirdim. Biri siqaret kağızı, deyirdi. Digəri saat səkkiz, deyirdi. Biri dəhliz, o biri naxış tikmək, deyirdi.

Sözləri bir-birinin yanına düzür, amma bir şey əldə edə bilmirdik. Yalnız bunu anlayırdıq ki, saat səkkizdə gümüşü siqaret kağızını tapmaq üçün dəhlizdə olmalıyıq. O günün səhəri işimiz başlamışdı. Saat səkkizdə dəhlizdə get-gəl edir və siqaret kağızı axtarırdıq. Həssaslıq və diqqətlə hər yeri gəzirdik. Nəhayət bir gün səhər saat səkkizdə qardaşların birnəfərlik hamamı ilə qəfəsimizin divarı arasında bir neçə gümüş kağız tapdıq. Kağızın üzərində ilkin “Vəl-Fəcr” əməliyyatı haqqında xəbər verilmiş, səbirli olmaq, namaz qılmaq haqqında tövsiyələr və İmamın bəzi ismarıcları yazılmışdı. Bu əlaqə yaranmadan qabaq hətta sərbəst saatlarda da bayıra az çıxırdıq. Amma müharibə xəbərləri gözüümüzü və qulağımızı açmışdı. Bizə bayıra çıxmaq, xüsusilə dəhlizləri gəzmək üçün stimül verirdi.

Fatimə deyirdi ki, bizim dəhlizdə çox var-gəl etməyimiz BƏƏS əsgərlərinin pis gümana düşməsinə və sirmimizin üstünün açılmasına səbəb ola bilər. Məni yerimdə oturtmaq üçün zəif nöqtəmə toxunur, hədələyir və zarafatyana deyirdi:

Əlavə məlumat verilənə qədər toydan göz-qulağını yığ.

Mən də sözbəxan uşaqlar kimi əlim qarşımda otururdum. Bəzi vaxtlar hər üçü birləşib mənimlə zarafatlaşırdılar. Mən isə deyirdim:

Siz heç bu toyun baş tutmasını istəmirsiniz.

Qırmızı Xaçın gəlişi ilə özümüzü hazırlamışdıq ki, bir daha ər-Rəşid həbsxanasında itkin düşən müharibə əsirlərinin vəziyyəti haqqında söhbət edək. Həmçinin Lusinanı gözləyirdik ki, Bağdada gedən çadramızla maraqlansın. Hərçənd, iraclılar Beynəlxalq Qırmızı Xaçın himayədarlıq qanununun çətri altında olan əsirlərlə qorxunc gizlin qazamatlarda saxlanılan əsirlər arasında fərq qoymurdular. Amma bütün bunlara baxmayaraq, qeydiyyatda düşən əsirlərin yeganə məziyyəti məktublar idi. O məktublar ki, ünvana çatmazdan qabaq mümkün qədər İraq senzura idarəsində qalır, tikə-tikə olunur və çeynənildirdi. Əsir nömrə nişanlı olmaq ad-sanla ölmək kimi idi. Baxmayaraq ki, qanunsuz bir döyüşdə müharibə əsirinin ölüm səbəbi də namələumdür.

Bu dəfə cənab Human, ana kimi görünən və davranan bir xanım, digər qardaşlardan biri ilə bir bağlama məktubla qaranlıq və rütubətli otağımıza daxil oldular. Xəbis gözətçinin gəlişi ilə bizim söz yağan şövq dolu baxışlarımız ehtiyatlanmağa başladı. Amma o, bir gözətçidən qorxmayacaq qədər zirək idi. Dörd göz onu gözləyirdi ki, ağzını açsın. Dodağının altında aramla dedi:

Mən Məhəmməd Əli Zərdbaniyəm.

Başımız aşağı olan dördümüz də birdən o qədər sevindik və həyəcanlandıq ki, Xəbisin harada olmasını və Qırmızı Xaçın nə olduğunu, oranın hara olduğunu unutduq.

Sevincdən gözlərimiz bərəldi, dodaqlarımıza gülüş qondu.

Doğru deyirsiniz? Özünüzsünüz? Məhəmməd Əli Zərdbani, 15-ci kamera, siz də azad olundunuz? Başqalarından nə xəbər var? Birlikdə gəlmisiniz?

Zərdbani də cəsərtləndi. Özünü kötək fəslinə hazırlamış kimi tez-tez danışmağa başladı:

Siz gedəndən sonra biz də aclıq aksiyası keçirdik. Hamımız birlikdə düşərgəyə gəldik. İndi Doktor Biqdeli, Xaliqi və Paknijad burada paliklinikadadırlar. Mən, Əsgər İsmaili və Cəfəri isə ikinci korpusdayıq.

Sən Allah, bizim könlümüzü xoş etmək üçün deyirsiniz, yoxsa həqiqətən hamınız gəlmisiniz? Tondquyan, Buşehri və Yəhyəvidən nə xəbər var?

Qırmızı Xaçın hörmətinə bir saatlıq kabelini gizlədən Xəbisin qanı coşdu. Bütün bu adların arasından yalnız Tondquyanın adını anladı və dedi:

Yasaq! Yasaq!

Demək istəyirdim ki, cənab mühəndis, demək, çalaya tökülən kiçik arxdan da mirvari ovlamaq olmuş. Amma yeri olmadığını gördüm.

Mühəndis Zərdbani çox zəkali bir insan idi. Bizimlə söhbət edə-edə əli ilə yerə, qapıya və pəncərəyə işarə edirdi. Onlar da düşərgənin vəziyyəti, otağın şəraiti haqqında danışdığını düşünürdülər. Amma əslində başqa şeydən danışdı. Sonda cənab Human dedi:

Çox sevinirəm ki, mətləbləri geniş tərcümə edirsiniz.

Üçüncü görüşümüz o qədər uzun çəkdi ki, növbəti dəfələrdə mühəndisə tərcüməçi olaraq bizim otağımıza gəlməyə icazə vermədilər. Fatimə ingilis dilini bilsə də düşərgənin vəziyyətindən xəbərdar olmaq və İran xəbərlərini almaq üçün tərcüməçi tələb edirdik. Mühəndisin verdiyi xəbərlər o qədər yeni idi ki, məktubları bir-birimizə dəyişik verdik. Heç bir məktub xüsusi deyildi. Hamımız bir-birimizin məktubunu oxuyurduq. Saatlarla məktublarla birlikdə göndərilən şəkillərə baxırdıq ki, bəlkə bizdən gizlədیلənləri anlayaq. Mənim üçün atamın şəklini göndərmişdilər. Onun baxışında öz nişanələrimi görürdüm.

Bütün gücümüz, qəlbimizin döyüntüsü, gözümüzün işığı bu kağızların, sözlərin və yazıların sətirlərinə, xətlərinə bağlanmışdı. Sözlərlə yol gedir, danışır, oxuyur və yaşayırdıq. Sözlərin o qədər gücü var idi ki, həm can verirdi, həm də can alırdı. Sözlərin həm səsi, həm də baxışı var idi. Bizi sakitləşdirə bilərdi. Məhz bu zaman söz möcüzəsini kəşf etdik. Anladıq ki, nə üçün bizim peyğəmbərimizin möcüzəsi söz və kitabdır. Anladıq ki, məhz söz, yolu açır, həyatı formalaşdırır bilər. Anladım ki, insan övladının mayası sözdür. Əfsus ki, altı sətirdən artıq və ya iyirmi neçə sözdən çox yazmağa icazə verilmirdi. Amma heç bir şeyi nəzərə almadan kağızı qaralayırdım və bilirdim ki, anamın, atamın, qardaş və bacılarımın ruhuna işləyir. Onlar bu sözlərlə yaşayırlar. Elə isə nə qədər çox olsa, o qədər yaxşıdır. Başımız bu sözlərə o qədər qarışırdı ki! Bizim payımıza iki vərəq kağız düşürdü. Həmin iki kağıza hamı üçün hər şeyi yazmalı idik.

Bu dəfə qardaşlar gümüş kağızı iki ayrı parça qırığına bükmüş, daşla onu saplamış və həmin dəhlizə atmışdılar. İki parça qırığı üzərinə gözəl xətlə “La ilahə illəllah” yazılan paltarların ucundan kəsilmişdi. Ətrafına bir neçə gül naxışı işləmiş və bizim üçün göndərmişdilər. O günə qədər iynə-sapın da dükanda satılan mallardan olduğunu bilmirdim. İynə tikişi ilə sözləri bu parçaların üzərinə güllər şəklində işləyir və ya gözəl rəsmlər yapışdırırdıq. Hərçənd, bu gül naxışlı parçalar yolda BƏƏS yolkəsənləri üçün yağlı tikə olurdu.

Məryəm çox yaxşı şəkil çəkirdi. Örnəksiz gül, quş, üz, əl və istədiyimiz hər şeyi çəkə bilirdi. Məryəm bizim hissimizdən daha

yüksək çəkirdi. Bəzən saatlarla yanında oturur, Qırmızı Xaçdan yavaşca onun üçün çırpışdırdığım karandaşla kağızın üzərində hərəkət edən barmaqlarına baxırdım ki, bəlkə bir az rəssamlıq öyrənirəm. Amma xəttatlıqdan fərqli olaraq rəssamlıqda heç istedadım yox idi. O, bu xətlər, yarım xətlər və nöqtələrlə istədiyi təsviri yaradırdı. Bir dəfə maraqlı üçün ondan soruşdum:

Rəsm xətt və nöqtənin rəqsindən başqa bir şey deyil.

Söz də xətt və nöqtə oyunundan başqa bir şey deyil.

Sən xətt və nöqtə ilə mənim xəyalımı çəkə bilərsənmi?

Yox çəkə bilmərəm. Amma xəyal rəngində bir rəsm çəkə bilərəm.

Mən xəyalımı formalaşdıran sözləri bir-birinin yanına qoya və səni öz xəyal dünyamla tanış edə bilərəm.

Mənimlə söhbət edə-edə ağ parçanın üzərinə həmin xətt və nöqtələrlə gözəl bir quş şəklində çəkdi. Qanadları ilə o qədər qurdalandı ki, yoruldu. Ayaqyalın hissələrinin üzərinə qaçdı:

Qol-qanadından əl çək.

Qoy qol-qanadı gözəl olsun ki, qəfəsdə giriftar olmasın.

Hiss etdim ki, Məryəmi şəkil çəkərkən görməyincə əsla tanımamışam. O, bu xətlər və nöqtələr üçün nə qədər darıxmış, amma heç vaxt gileylənməmişdi. Məryəmin əsir olmasına özümdən daha çox acıdım. Özlüyümdə dedim: “Necə olub ki, bu qədər incə hiss rəhimsiz əllərə düşüb və o, bu qədər sərtliklərlə bir araya necə gəlir?”

Hisslərimin qarşısını ala bilmədim və dedim:

Məryəm, BƏƏSçilər səni vuranda nə hiss edirdin?

Əsirlər, rəssam tanıdır. Bəlkə bu əsirlərin arasında da rəssam və ya şair var. Hələlik hamımızın hissi yaralı və qamçılanmış vəziyyətdədir. Yadından çıxıbmi, Tənümədə ilk əsir alındığımız günlərdə aramızda şair də var idi. Öncələr qamçı dəydikcə təbi açılır və şeir oxuyurdu. Amma son günlər o qədər döyüldü ki, şeir oxumaq da yadından çıxdı. Bunların bütün səyi odur ki, bizim yaddaşımızda olan hər şey silinsin və öz istəkiləri ilə hər şeyi oraya yazsınlar. Amma biz müqavimət etməli, yadımızda olmaları unutmamalıyıq.

Birdən Qırmızı Xaçın gəlməsindən əvvəl və sonra bir neçə gün bizə və özlərinə istirahət verən Mahmudi və qulbeçələrinin qulaqbatıran nəreləri ilə birlikdə təpik və kabel səsləri bizi nöqtə və xəttin gözəl rəqs dünyasından qara həqiqət dünyasına atdı. O, qaniçən bir div kimi hələ də quş qanadı çəkməyi düşünən qəlblərimizə çəng atdı. O qədər qəfil daxil oldular ki, yerimizdən tərpənə bilmədik. Fəryad çəkərək dedi:

Təftiş, təftiş! Şəxsi çantalarınızda (kisələrinizdə) nə varsa, boşaldın.

Kisələrə yaxınlaşmaq istəyirdik ki, sürətlə dördünü də yerə boşaltdılar. Bizim bu kisələrdə olan bütün varımız – köhnə paltarlarımız, bir neçə süd və konserv qutusu onların çəkmələri altında əzildi. Bir neçə gündür bölüb yeməyi gözlədiyimiz bir dənə alma futbol topu kimi bayıra tullandı. Axtarıqları şeyi tapa bilməyəndə əllərimizə baxdılar. Karandaş və o quşun şəkli hələ də Məryəmin əlində idi. Hər ikisini götürdülər və “Yasaqdır!” - dedilər. Həlimənin də iynə ilə işlədiyi bir neçə gül naxışını “Yasaqdır!” – deyib apardılar. Məlum idi ki, haradansa duyuq düşüb, Məfatih kitabını axtarırdılar. Məfatih kitabı özümüzdən ayırmadığımız yeganə varımız idi. Gözümün ucu ilə Məryəmə baxdım. Onun gözləri Xəbisin ovucunda əzib cibinə qoyduğu quşda qalmışdı. Onlar hətta quş şəklinə və təsvirinə də nifrət edirdilər. Çünki onlar üçün azadlığı ifadə edirdi və ondan çox qorxurdular.

Təftiş zamanı məktublarımız yerə səpələndi və ayaqlandı. Bu, Həliməni çox əsəbiləşdirdi. Əsəbiləşərkən mehriban və sevimli üzü o qədər dəyişirdi ki, (ustalıqla bir qaşu yuxarı, digər qaşu isə aşağı enirdi) mən də qorxurdum. Həlimə bir-bir bizim üçün ailələrimizi və əzizlərimizi ifadə edən məktubları topladı, qucaqladı və əsəbi halda çıxırdı:

Siz özünüz bilirsinizmi nə axtarırsınız?

Onlar Həlimənin sözünün bitməsini gözləmədən qapını bərk çırpıb getdilər. Bu təftişlərdən çox olurdu.

Ailələrimizin bizə yazdığı məktublardan nigarançılıq yağırdı. Əsasən də ona görə ki, ilk məktubumuz xəstəxanaya yerləşdirildiyimiz zamana aid idi. Hər şey, hər kəs və bütün anlar haqqında soruşurdular ki, bəlkə əsirliyimiz haqqında aydın təsəvvür əldə edə bilsinlər. Biz də onların nigarançılığını artırmamaq üçün onlara gül və bülbüldən yazırdıq. Mən həmişə Fatimə, Həlimə və Məryəmdən daha çox məktub alırdım. Məhz bu zaman ailəmizin çoxuşaqlı olmasının nə yaxşı hal olduğunu anladım. Müxtəlif şəhərlərdən məktub alırdım. Məlum idi ki, müharibə bütün ailələri darmadağın etmiş, hərəsini bir guşəyə sürükləmişdir. Mənim üçün yazdıqlarından köçkünlüyün və qaçqınlığın təsviri aydın görünürdü. Yalnız Kərim Tehrandə yaşayırdı və evi Fatimənin evinin qonşuluğunda idi. Bəzən onlardan mənə xəbər verirdi.

Mənə gələn məktubların arasında yalnız anamın məktubları kağız, sətir və sütun kimi məhdudiyətlərə etinasız və bütün məktub dolu idi. Anam uşaqlıq xatirələrimdən, gənclik arzularımdan və gələcək ümidlərimdən yazırdı. Mənim üçün sual yaranmışdı ki, anamın sıx yazmasına baxmayaraq, alan və göndərənənin payına düşən bütün kağızı

dolduran məktubu senzurasız və ya heç bir etirazsız mənə necə gəlib çatırdı? O, hətta məktubun ağ haşiyələrini də boş qoymurdu. Hara mümkün idisə, yazırdı. Ürəyimi parçalayan və məni nigaran qoyan məktublarından biri ilk məktubuma yazdığı cavab idi. Anam məktubda çarəsizcə yalvararaq məni Allahdan sağ istəmiş və belə yazmışdı:

“Həmişə başları camaatın həyatına və söz-söhbətinə qarışan və başqalarının yarasına duz töksünlər deyən insanların hər şeyini sorgulayan qadınlardan biri məni görməyə gəlmişdi. Sənin haqqında soruşdu. Mən sənin fərağının qəmindən, dövrənin zülmündən, əsirliyin çətinliyindən, intizar və ümidlərimin sonsuzluğundan danışdım. O qədər ağladım ki, hıçqırıq tutdu.

Hələ Məryəm qucağımda idi və süd əmirdi. Sanki məni yandığımdan daha çox cızdaq etmək istəyirdi. Dedi ki, xala, artıq Allaha tapşır. Onun rızasına razı ol. Artıq onun qayıtmasının da bir xeyri yoxdur. Qayıtmaması daha çox məsləhətdir. Bəlkə Allah da sizin razılıq vermənizi gözləyir.

Gileylənməyə digər şəhid analarımdan utanırdım. Amma qəfil qulağım cingildədi. Dedim, nə? Yox! Mən əsla razı olmaram. Həmin an qəlbim sındı. Allaha şikayət etdim. Allahı o uşağın ağzına tökdüyüm pak süd udumlarına and verdim:

İlahi, mənim səkkiz oğlum var. Hamısı müharibədə və ön cəbhədə döyüşürlər. Əgər Sənin əmanətindən pay verməliyəmsə, oğlanlarımdan birini verirəm. Amma onu (qızımı) mənə sağ qaytar.

Qızım, mən qardaşlarımdan birinin qanını sənin azadlığına dəyər biçmişəm. Səbirli və mətin ol! Biz sənin sağ qayıtmanı gözləyirik”.¹

Qırmızı Xaç heyəti bu dəfə tərcüməçi olaraq başqa bir əsiri gətirmişdi. Bu yolla yeni məlumatlar əldə edirdik. Qardaşlar deyirdilər ki, bütün uşaqlar sizin yanınıza gəlməyə rəğbət göstərirlər. Çünki həqiqətən sizin səbir və müqavimətinizdən ilham alırlar. Qırmızı Xaç heyəti irəliləməyə başlayanda gülür, razılaşırlar və geri addım atırdılar.

1983-cü ilin qış görüşündə pilot Siddiq Qadiri² qardaş Qırmızı Xaçın tərcüməçisi olaraq onları müşayiət edirdi. Qadiri qardaşı görüb çox

¹ Məktubun davamı “Şəkil və sənədlər” fəslində verilmişdir.

² Briqada generalı pilot Məhəmməd Siddiq Qadiri 1954-cü ildə dünyaya gəlmişdir. 1973-cü ildə hava qüvvələrinə daxil olmuşdur. 1979-cu ildə, inqilab ərəfəsində baş leytenant idi. 1980-ci ildə müharibə başlayanda digər pilotlar kimi Müqəddəs Müdafiədə iştirak etdi. İlk uçuşda dörd təyyarə ilə birlikdə Bağdadın qərbində yerləşən Həbaniyəyə hücum etdi. Son uçuşda digər dörd təyyarə ilə birlikdə Bağdadın cənubunda yerləşən əd-Dəvrə neftayırma zavodunu, ər-Rəşid bazasını və Bağdad yarımatom elektrik stansiyasını vurmaq əmri almışdılar. Uçuşa

sevindik. Çünki o da ər-Rəşid həbsxanasındakı xatirələrimizin bir hissəsi idi. Adını ər-Rəşid həbsxanasının divarlarında görmüştük. İtkin olan məhbusları bir-birinin ardınca görmək göstərirdi ki, İraqın çırpınması nəticəsizdir. Bu məsələ BƏƏS rejiminin və Səddamın məhv olmasına ümidimizi gücləndirirdi. Ağayi Qadiri bizim qəfəslə bağlı sözlərimizi Human üçün həyəcanla tərcümə edirdi. Eyni zamanda bəzən qəhər boğur və susurdu. Human qəfəslə ümumi hamamın müştərək divarının tamamilə islaq və rütubətli olmasından narahat oldu. Amma biz divarın islaq olmasına öyrəşmişdik. Bizi incidən və bizə normal görünməyən ümumi hamamın qardaşların işgəncə və falaqqaya bağlanma yeri olması idi. Bu divardan daim gənc və qoca, yaralı və sağlam müharibə əsirlərinin nalə-fəryadı, yalvarış səsləri gəlirdi.

Ona izah etməyə çalışdıq ki, artıq iki aya yaxındır, onları Qırmızı Xaç heyətinə psixi və fiziki işgəncələrin vəziyyəti haqqında məlumat verdikləri üçün sabunlanmış yerdə çıpaq bədənle dəyənəkləyirlər. Nə qədər yıxılısalar da yenidən ayağa qaldırır və qamçılıyırlar. Təəssüflər olsun ki, bu məsələdə hətta yaralılara da rəhm etmirlər. Onların sarsıdıcı nalələri – ürəkdən qohumlarını səsləmələri, Allahdan ölüm istəmələri – bizim cismani durumumuzu korlayır, yerə vururdu. Qırmızı Xaç müharibə əsirlərinin rəsmi siyahısına salınmağımıza baxmayaraq, hələ də sanitariya ləvazimatından məhrum idik. Buna görə də Məryəm möhkəm xəstələnmişdi və qadın həkiminə ehtiyacı var idi. Naciyə nə qədər izah etməyə çalışsaq da deyirdi: “İnşallah, müharibə bitər, müalicə üçün İrana gedərsiniz”.

Siddiq Qadiri qardaş Qırmızı Xaçı hədələdi ki, əgər Məryəmi müalicə etmək üçün qadın həkimi gəlməsə, zabitlər korpusu aclıq aksiyasına

başlayanda ər-Rəşid prospektinin iki ya üç metr hündürlüyündə hər tərəfdən onların təyyarəsinə atəş açılmış və məcbur olub atəş divarına daxil olurlar. Bağdada daxil olmazdan qabaq topla atəş açmağa başlayırlar. Onlar da atəş divarını aşırırlar. Amma təyyarə birdən möhkəm silkələnir. Dörd təyyarədən yalnız onların təyyarəsi vurulur. O, təyyarədə olan digər dostları ilə birlikdə gözəl bir binanı görüb, yaşayış binası olduğunu güman edirlər. Buna görə də təyyarənin o binaya dəyməsinə çalışırlar. Sonradan məlum olur ki, bu bina İraq mərkəzi kəşfiyyat idarəsinin (İSTİXBARAT) binasıdır. Yəni, uzun müddət həbsdə qaldıqları yer. O, xatirələrində yazır: “Əgər bunu bilsəydik, həmin an, nəyin bahasına olursa olsun, o binaya çırpılırdıq”. Amma böyük çətinliklə təyyarəni şəhər kənarına yönəldirlər. Digər dostlarına təyyarənin alovlandığını bildirdikdən sonra məcbur olub bayıra atılırlar. Bir saniyə keçmədən təyyarə havada partlayır. Beləcə, 30. 09. 1980 tarixində əsir düşürlər. Sonra istintaq üçün təhlükəsizlik idarəsinə, daha sonra isə Bağdadın qərbində yerləşən olduqca qorxunc Əbu Qureyb həbsxanasına köçürülür. Bir müddət sonra da 9 nömrəli Rəmədi düşərgəsinə köçürülür. On il əsirlikdən sonra 1990-cı ilin sentyabr ayının 15-də digər pilotlar və hacağa Əbuturabi ilə birlikdə İrana geri dönürlər.

başlayacaq. Bu təhdid həmişə işə yarayırdı. Onlar fəqət aclıq aksiyasına və zabitlər korpusunda üsyan çıxmasına önəm verirdilər. Zabitlər də könüllülər və qvardiyaçılar korpusunun ağır şəraitdə və təzyiqlə altında olduğunu görəndə həmkarlıq etdiklərini bildirir və aclıq elan edirdilər. Qadiri getməzdən öncə dedi:

Biz Qırmızı Xaç heyətinin hələ düşərgədə olduğu bu gündən Naciyə (düşərgənin komandirinə) bildirəcəyik ki, qadın həkimini gəlməyincə yemək almırıq.

Bir-iki gün sonra həkim uydurma bir nüsxə ilə gəldi. Amma Məryəmin halı daha da pisləşdi. Həkim təkidlə tövsiyə edirdi ki, bitki qida maddələrinə - göyərtiyə, meyvəyə çox üstünlük versin, idman etsin. Hansı ki o ot-alfatsız və susuz çöldə heç cür mümkün deyildi. Amma orada elə qardaşlarımız var idi ki, onların sevgisi və qeyrəti bizim üçün sonsuz sərvət və möcüzə idi. Onlar üçün heç bir şey qeyri-mümkün deyildi. Bütün düşərgə onların sevgi və fədakarlıq ətri ilə dolmuşdu. Bu sevgi və fədakarlığı göstərmək üçün canları ilə oynayırdılar. Əgər bir problemimiz, sözümlər və ya istəyimiz olsaydı, bütün qardaşlar fərağat dururdular. Bilmirəm üç korpus arasında xəbərlər hansı vasitə və ya hansı yolla ötürülürdü ki, mümkün olan ən qısa zamanda hər kəs və hər yer bizim acımızı azaltmaq üçün əlindən gələnləni hər şeyi edirdi. Biz yaxşı bilirdik ki, onların şorba payı bir neçə qaşıqdan artıq deyil. Əgər yemək sinisində bir barmaq buğumu boyda ət tapsaydılar, onu xırda-xırda doğrayır və hamının arasında bölürdülər. Biz bilirdik ki, qardaşlar aclıqdan bağcanın otlarını yeyirdilər. Çörəyin ortasından çıxan xəmiri qurudurdular ki, gün ərzində yesinlər. Biz bilirdik ki, Məhəmməd Fərruxi bir barmaq bükümü qədər karandaşı olma günahına görə şəhid edildi. Biz, on dənəsi bir çörəyə dəyən bir İraq filsinin nə qədər dəyərliliyini bildik. Çünki bir əsiri doyuracaq loğma ola bilərdi. Amma qardaşlar bu filsləri üst-üstə qoyur, dinar edir və dinarları bizim, yaralıların və yaşlıların qəfəsinə göndərirdi. Bütün bu müsibətlərə və yolun sonuna gəlmələrinə baxmayaraq, yenə də onlar üçün həyatın mənası əqidə yolunda igidlik və cihaddan başqa bir şey deyildi.

Məryəmin xəstə olması, dərmana və həkimə ehtiyacı olması xəbəri düşərgəyə yayıldı. Ondan sonra ümid yerimiz olan dəhlizdən əliboş qayıtmırdıq. Məsələn, hər əsirin payına bir dilimi düşən portağalı min fənd və təhlükə ilə kisəyə qoyur, dəhlizə göndərirdilər. Xülasə, hər an o bağdan bir nemət gəlirdi.

Bir gün hava almaq üçün bayıra çıxmış və gəzişirdik. Məcid Cəlalvənd qardaşı gördük. Onu gördükdə ilk əsir düşdüyümüz anların

xatirəsi gözümüzün önünə gəldi. O, həmişə, bütün fəsillərdə zabitlər və könüllülər korpusları arasında uzun palto ilə get-gəl edirdi. Onu o uzun yun palto ilə gördükdə üşüyürdük. Əl və baş işarəsi ilə dəhlizin bir küncünü göstərirdi. Amma nə qədər baxsaq da bir şey görə bilmirdik. Anladıq ki, şişmiş paltosunun altında nəşə gizlədib və fürsət axtarır. Bilmirik nə zaman, necə və kimin vasitəsilə dəhlizin divarının üstündən bir kisə düşdü. Dərhal hava almağımızı sona yetirdik. Bu kisəni gözətçinin gözünü oğurlayıb qəfəsə necə aparacağımızı bilmirdik. Kisəni açdıq. Pambıq və bintlə dolu idi. Onları aramızda parça-parça böldük və qəfəsimizə apardıq.

Biz bilirdik ki, yaralıların yarası sanitar vasitələrin çatışmazlığı üzündən qurdlayır. Onlar həmişə yaralarının sarğısının dəyişilməsi üstündə BƏƏSçilərlə mübarizə aparırlar. Poliklinikada bu baxımdan çatışmazlıq var. Amma yaralılar da bizim onların sevgisindən faydalanmağımızı istəyirdilər. Onlar, ehtiyacımızı dilə gətirmədən istədiyimiz hər şeyi mümkün olduğu qədər təmin edirdilər.

1983-cü ilin baharı – əsirliyimin dördüncü baharı başlandı. Zabitlər, könüllülər və qvardiyaçılar korpusu arasında görüş üçün çox qısa fürsət yaranmışdı. Səs-küy çoxalmışdı. Hamı yeni ili təbrik edirdi. Görüşüb öpüşür, bayramlaşırdılar. Amma bizim qazamatımızın daim dəmir parçası ilə qapalı olan qapısı baharın qəfəsə girişinə icazə vermirdi.

Mayor Mahmudi düşərgəyə daxil oldu. İlk boylandığı yer bizim qəfəsimiz idi. O, üzünü Hacı adlı yeni əsgərə tutub dedi: “Bundan sonra qızların gözətçisi sən ol”. Hacı yaşlı və sadə idi. Davranışı yetkin idi. Sanki Mahmudi Xəmisə götürməklə bizə bayramlıq vermək istəyirdi.

Mahmudi üzünü bizə tutub dedi:

İyirmi ildən yalnız dörd ili keçib, on altı ili isə qalır.

Bu söz bizi düşüncəyə qərq etdi. O, iyirmi ədədini haradan çıxartmışdı? Hər birimiz qeyri-ixtiyari olaraq yaşımızı on altı rəqəmi ilə topladıq. Onun sözünü qardaşlara çatdırdıq. İyirmi ədədi haqqında onlardan ip ucu istədik. Sonradan qardaşlar xəbər çatdırdılar ki, İmam müharibə haqqındakı çıxışlarından birində demişdir: “Əgər müharibə iyirmi il də çəksə, biz müqavimət göstərəcəyik”.

Ondan sonra özümüzü iyirmi il müqavimət üçün hazırladıq. Hər gün səhər kanalizasiya quyusunu boşaldan maşın düşərgəyə gəlirdi. Qardaşlardan birinə maşının şlanqını tutmaq tapşırılmışdı. Bu iş iki saat çəkirdi. Bu müddət ərzində qəfəsimizə o qədər xoşagəlməz iy dolurdu ki, baş ağrısı amanımızı kəsirdi. Bilmirəm, boşaltmaq üçün məcburən iki saat kanalizasiyanın borusunu tutan əsir qardaş, yaxud otağa qapadılan

məhbuslar nə çəkirdilər. Təəssüf ki, bizim hava alma vaxtımız kanalizasiyanın çəkildiyi saata düşürdü. Gəzişdiyimiz yer kanalizasiya quyusu ilə qəfəsimiz arasındakı məsafə olduğu üçün o saatda qəfəsdə qalmağa, bayıra çıxمامağa üstünlük verir, hətta qapının altını da tuturduq. Baharın ilk günü və hava alma saati idi. Qəfəsin içində oturub kanalizasiya maşınının işini bitirməsini gözləyirdik. Mahmudi Hacıya əmr etdi:

Qapını açıq tutun ki, yaz ətri onları məst etsin. Bunlar o qoxunu sevirler.

Mahmudi hətta düşərgədə olduğu son anlara qədər bizi incitməkdən, əzab verməkdən əl çəkmədi. Nacinin getməsi ilə onun da şəri düşərgədən əskildi. Mayor Sübhi düşərgənin yeni komandiri olaraq Nacini əvəz etdi. Amma Mahmudi bizi Sübhiyə ikiəlli tapşırmışdı. Sübhi Mahmudinin düşərgədə olmamasını bir an belə hiss etdirmirdi. Sarı it çaqqalın qardaşı idi.

1983-cü ilin yazı və bayramı pilot zabit qardaşlar Casim Təmimiyyə o qədər bac vermişdilər ki, BƏƏŞçilərin göstərişinin əksinə olan bir işi görməyə razılaşmışdı. O, nahar sinisi ilə tələsik bizim yanımıza gəldi ki, Hacı ilə məsafəsi çox olsun və paltarının altından kisəni bizə çatdırsın. Əlbəttə, o qədər qorxmışdu ki, qayıdanda ayağı sürüşdü və bütün cüssəsi ilə Hacınin üstünə yıxıldı. Kisəni açanda şirini ətri bütün otağı bürüdü. Çox məharətlə bişirmişdilər. Qardaşların çörəyin içinin xəmirləri və bir az şəkər və yağla hazırladıqları bu şirniyə pəncərə şirinisini deyirdik. O pəncərə şirinilərinin dadı hələ də dilimin altında qalmışdır.

Qırmızı Xaç nümayəndələrinin yenidən gəlməsi ilə bu dəfə gözlərimiz ər-Rəşid həbsxanasında itkin düşən pilot Məhəmməd Salavati adlı başqa bir əsiri görməklə işıqlandı. Hələ bahar idi və biz yeni ili təbrik edə bilərdik. O, bizi görməyə gələ və yeni ilimizi təbrik edə bilən yeganə şəxs idi. Ona dediyim ilk söz bu idi:

Nə dadlı şirini göndərmişdiniz!

O da öncəki başqa tərcüməçi qardaşlar kimi tərcümənin arasında başqa şeylərdən danışırdı. Məsələn, deyirdi ki, sizin üçün bir metal parçası və elektrik simi göndərəcəyik. Ancaq ehtiyatlı olun. Otaqda bir ləyən su saxlayın. İraqlılar yataqxananın qapısını qıfıllayıb, düşərgədən

xaric olanda¹ simi elektrikə vurun, metal parçasını suya atın və suyun buxarı ilə şirini və ya yemək bişirin. Bizim yalnız bir ləyənimiz var idi. Düşünürdük ki, bir ləyənlə həm şirini, həm də yemək bişirmək olmaz. Bəlkə də biz bacarıqsız qadınlar idik.

Hər dəfə Qırmızı Xaçla görüşəndə daha çox məktub alırdıq. Məktub kağızı almaq üçün çənə döymək izi yazılardan tamamilə aydın idi. Qohumlar, dostlar və öncəki məktubda yad etdiyimiz, salam göndərdiyimiz hər kəs Qırmızı Ayparaya gedir, kağız alır və məktub yazırdı. Qardaşlarım yeni bacıları Məryəm üçün də məktub yazırdılar. Məlum idi ki, bizim bacı olmağımız haqqındakı sirrimizin üstü açılar və BƏƏSçilər bu haqda yalan dediyimizi anlayarlar deyə nigaran idilər. Onlar bəzən digər əsirlərin və ya bacıların ailələrindən aldıkları xəbərləri də yazırdılar. Bütün məktublarnın içində həmişə nam-nişansız, anonim bir məktub alırdım. Bu məktubda bir neçə sətir ümid və ümid edənlərin sonu haqqında yazılırdı. Hətta ata-anamdan, qardaş və bacılarımdan bir məktub almayanda da anonim məktub alırdım. Bəzən sözləri mənə yad idi. Həm onun kim olduğunu bilmək istəyirdim, həm də bundan utanırdım. Amma o nam-nişansız yazanın səbir, həyata ümid, sevgi evində yaşadığını görmək qəlbimə qüvvət verirdi. O, mənim üçün arzuların göy qurşağını düzəldir, mənə ona mindirib özü ilə uzaqlara aparırdı. Belə ki intizar anlarının acısı məqsədə çatmaq ümidi ilə ən xoşagələnlərə çevrilirdi.

Anonim məktubları oğrun-oğrun oxuyur və gizlədirdim. Çünki bəzi sözləri həyat dadı verir və sevgi rənginə çalır. O məktublar haqqında kimsə ilə danışmağa həya edirdim. Beynimdə vicdan əzabı çəkirdim. Çünki biz dörd nəfərin deyilməmiş sirri yox idi. Hətta xəyal və arzularımızı da bir-birimizin yanında aşkar bəyan edirdik.

Nəhayət tab gətirə bilmədim və bu mövzunu sakitcə, pıçılıtlı ilə Həliməyə dedim. O, dedi:

Bu məktublar müntəzəm və vaxtında çatdığı üçün əminəm ki, kimsə düşərgənin daxilindən Qırmızı Xaçı verir və ya çantasına qoyur və sənə çatdırır.

Mən belə düşünürəm, - dedim. Çünki bu yazıqlar hər gün ölümə bir nəfəs qalana qədər döyülür və Allahın möcüzəsi, analarının duası ilə sağ qalırlar. Amma bu məktubu yazan yaşamaq haqqında düşünür.

¹ İraqlılar adətən günortadan sonra saat beşdə günorta yoxlamasından sonra yataqxanaların qapısını qıfıllayır və çıxıb gedirlər. Gözətçi qüllələrindən düşərgənin ətrafına və həyətinə nəzarət edirdilər.

Bundan başqa, burada kimsə bizi adla tanımır. Amma o, mənə adla müraciət edir.

İndi Həlimə sirrimi bildiyi üçün vicdan əzabım bir az azalmışdı. Demək, mən bir şey gizlətməmişdim. Hər şeyi zamana buraxdım.

Bu üç ildən çox müddətdə qardaşlarım nə qədər böyümüşdülər! Bəziləri yeni ailə qurmuş, bəziləri hətta övlad sahibi olmuşdular. Məktublarında mənim üçün arvad-uşaqlarının şəklini göndərirdilər. Mən ardarda bibi olurdum. Rəhim kiçik qızı Maidənin şəkillərini göndərirdi. Mənim şəklimi qucaqlamışdı. Salman ata olmuş və kiçik oğlunun adını Həməzə qoymuşdu. Rəhman da Nima adlı oğul sahibi olmuşdu. Bir neçə dəfə məktublarda onlardan nənənin şəklini göndərmələrini istəmişdim. Amma onlar istəyimin yanından etinasızca keçmişdilər.

Mən və Əhməd bir-birimizin ardınca gəlmişdik. Yaş fərqimiz iki ildən az idi. Anamın dediyinə görə hər ikimiz bir fəsildə dünyaya gəlmişdik. Mən xurma dərilən ayda, Əhməd isə xurma bişən ayda dünyaya gəlmişdi. Bəzən mən onunla futbol və ya maşın sürdü oynayırdıq. Bəzən o mənimlə evcik-evcik oynayırdı. Amma həmişə söz verirdik ki, oyun əsnasında cıgallıq etməyək. Mən əsir düşəndə hələ Əhməd və Əlinin bığ-saqqalı çıxmamışdı. Amma indi göndərdikləri şəkillərdə görürdüm ki, bığ-saqqal onlara kişi görkəmi vermişdir. Özlüyümdə deyirdim: “Nə qədər böyüyüblər!” İnanılası deyildi. Onlar uşaqlıq küçələrimin oyun yoldaşları Əli və Əhməd idilər. Bir-birimizin əvəzinə ev tapşırıqlarımızı yazırdıq. Köynəklərimizi şərikli geyinirdik. Əhməd Ağanın qarışıq xəttinin həqiqətini soruşa biləcəyim yeganə şəxs idi. O xətt ki, atamın gözəl xəttinə əsla bənzəmirdi. Amma bu haqda mənə heç bir şey yazmırdı. Əhməddən aldığım məktub məni bir neçə saatlıq qəfəsdən uçurtdu və uşaqlığımı keçirdiyim evin dərmə-deşiklərinə apardı:

“Sinif yoldaşım, uşaqlığımın oyun yoldaşı! Salam, Məsumə. Sanki elə dünən idi. Birlikdə gizlənqaç oynayırdıq. Sən gözlərini yumur, mən isə qaçıb gizlənirdim. Sən həmişə çətin yerlərdə gizlənirdin. Amma sonda səni tapırdım. Heç inana bilmirəm ki, bir göz qırpımında harada gizləndin. Gözlərimizdən necə itdin, uzaqlaşdın və havaya qalxdın? Bacım, sən Allah, mən ölüm, haraya yoxa çıxdın? Axı, düşmən torpağı gizləniləcək yer deyil. Kaş ayaqlarımı səninlə dəyişə biləydim. Mən gələydim, sən qayıdaydın. Sən həmişə oyunu udardın. İndi də sən uddun. Çıx bayıra. Amma vədinə vəfa qıl. Qərarımız o idi ki, heç vaxt bir-birimizə yalan deməyək. Burada hamı sənin üçün nigarandır. Hamı səni soruşur. Əvvəldən, anbaan hər şeyi mənə danışmanı istəyirəm. Sən

həmişə deyirsən ki, sənin fərağından başqa bir qüssəm yoxdur. Amma inanmıram. Bizə həqiqəti yaz. Yaz görüm, orada sizə işgəncə verirlər? Mən və bütün uşaqlar cəbhədəyik, döyüşürük və bilirik ki, əsirlik müharibənin bir hissəsidir”.¹

Sözümə əməl etmək üçün Əhmədin məktubuna cavab olaraq yazdım:

“Yenə də deyirəm, mən yaxşıyam. Siz əzilərimin fərağından başqa qəmim yoxdu. Amma inan ki, mən uşaqlıq vədimə sadıqəm. Bizə burada fiziki işgəncə vermirlər. Sənə məsləhət üzündən belə yalan deməmək üçün bildirirəm ki, fəqət oktyabr ayının iyirmici günü saxta bir həkim tərəfindən yağlı bir şillə yedim. İndi üç il yarımdır ki, üzümə su vuranda onun əllərinin ağırlığını hiss edirəm”.

1983-cü il ilk il idi ki, Anbar yayını o quru, susuz, ot-alafslz, hətta içməli suyu maşınla gətirilən biyabanda keçirirdik. Əlbəttə, mənim qızmar cənub istisindən təcrübəm var idi. Amma Abadanın havası isti və rütubətli idi. Bir halda ki Anbar isti və quru idi. Yerin dar, pəncərənin qapalı olması və qəfəsin hava çəkməməsi istiyə dözməyi qeyri-mümkün edirdi. Bu ağır hava şəraitinə baxmayaraq, biz hələ də israrla çadra parçasını tələb edir və Bağdaddan müvafiq cavab gözləyirdik. Bizim çadra parçamız Mirzə Novruzun başmaqları kimi o tərəf, bu tərəfə göndərildi və heç kim onun taleyindən bir xəbər vermədi. Bir gün Casim yemək sinisini gətirəndə biz həmişəki kimi süfrəni (Lusina xanımın bizim üçün gətirdiyi paltarlardan birini) sərmişdik. Bir neçə qaşıqdan sonra böyük bir kəşf etdik. Pilot Məhəmməd Salavatının söz verdiyi kimi düşərgənin aşpazı Maşallanın yardımı ilə plov qabının altına metal parçası və elektrik simi yerləşdirmişdilər. Sevinclə Hacınnın qapını bağlamasını və düşərgədən getməsinə gözləyirdik ki, biz ləyən, element, yarı bişmiş və uydurma yeməklər bişirmə büsatını açaq. Bəzən element bir neçə saat suda qalır və buxar bütün qəfəsi doldururdu. Həmişə yalnız hamamla müştərək divar islaq olurdu, amma indi bütün divarlar yaş idi. Bəzən hətta tavandan damcı-damcı su axırdı. Çünki qardaşların yataqxanasından fərqli olaraq bizim qəfəsimiz qapalı idi.

Mordad (23 iyul – 22 avqust) ayının xurma bişən havasında idik və Qırmızı Xaç nümayəndələrinin gəlməsinə təqribən bir həftədən çox qalmamışdı. Ötən həftənin bir salxım üzümündən ibarət meyvə payını saxladıq. Onu nəm parçaya büküb, pəncərənin qabağına qoyduq. Bir saatdan bir parçanı isladırıdık. Gecələr istilik azalanda nəm parçanı açır,

¹ Bu məktubun əlyazmasının şəkli “Şəkil və sənədlər” fəslinə əlavə edilmişdir.

yumşalan və ya qopan üzüm dənələrini xarab olmasın deyə məcburən və narahatlıqla yeyirdik. Üzüm dənələri azaldıqca daha da narahat olurduq. Onlara o qədər yaxşı baxırdıq ki, hələ on iki üzüm giləsi salxıma möhkəm yapışmışdı. Üzüm dənələri nəm parçanın arxasından sanki bizə göz vururdu. Belə ki bəzən həvəslənib, işini bitirmək istəyirdik. Amma Qırmızı Xaçdan gələcək qonaqları qəbul etmək üçün özümüzü saxlayırdıq.

Vaxtımızın çoxunu Məfatihin dualarını nazik siqaret kağızlarının üstünə yazmaqla keçirirdik. Mən yazırdım, Fatimə səhifələyirdi. Həlimə tənzimləyir, məryəm qatlayırdı. Təqribən Məfatihi yazmaq işini tamamlamışdıq. Hər birimizin əlində bir neçə vərəq yazılmış dua var idi ki, hava almağa çıxanda onları qardaşların yoluna ataq. Onlar da yemək alarkən diqqətlə çənələrini sinələrinə yapışdırırdılar ki, yerdə və ya müştərək yollarda tütün kağızlarının parçalarını tapsınlar. Hamımız Məfatih duasını yazmaqla məşğul idik ki, qardaşların hava alma vaxtının bitdiyini bildirən fit səsini eşitdik. Hələ qapının açılmasına bir az qalırdı ki, Həmzə və Əbdürrəhman səssiz-səmirsiz qəfəsə soxuldular. Qəfil yaxalanmışdıq. Mən hətta vəziyyətimi dəyişməyə macal tapa bilmədim. O şəraitdə görə biləcəyimiz ən yaxşı iş bu idi ki, kiçik siqaret kağızlarının üzərinə yazdığım halda gümüş kağızla dolu olan iki ovucumla səcdəyə gedim. Ətrafım səhifələnməyi və ardıcıl düzülməyi gözləyən gümüş kağızlarla dolu idi. Başımı səcdədən qaldırmağa qorxurdum. Həmzə çəkməsinin ucu ilə başıma çırpır və deyirdi:

Haydı, başını qaldır.

Bütün bacılar birlikdə fəryad çəkdiilər:

Namaz! Namaz!

Axı, qiblə bu tərəfə deyil, - Həmzə dedi.

Onda anladım ki, qiblə əks istiqamətdədir. Amma o yanlış qibləyə doğru səcdədə qalmaqdan başqa bir yolum yox idi. Məryəm də Məfatihin üstündə oturmuşdu.

Onlar həmişəki kimi şəxsi kisələrimizin içindəkiləri yerə səpələdilər. Məktublarımızı tapdılar. Amma bunlar yalnız məktub və kağız deyildi. Onlar əslində məktubun hər sətirində gizli olan hissləri, duyğuları tapdayırdılar. Heç birimiz yerimizdən tərpənə bilmirdik. Çünki hər birimizin əlində kağız, karandaş və ya Məfatih var idi. İndi onlara görə üç qadağan olunmuş əşyamız var idi: qələm, Məfatih və element. Bunların üçündən birinin tapılması bizim üçün ağır cəza ola bilərdi. Xüsusilə ona görə ki, şiddətli nəzarət altında, qardaşlarla heç bir müştərək fəzamız olmadığı halda qələm və element əldə edə bilmiş və

bütün düşərgəni Məfatih kitabı ilə təmin edə bilmişdik.¹ Bu, BƏƏSçilər üçün böyük bir etiraz idi. Son anda dayanıb, ətraflarına baxdılar. Bir şey tapa bilmədikləri üçün üzüm salxımlarına əl atdılar. Hansı ki bir həftədən bəri qonaq gözləyərək onları qoruyub-saxlayırdıq. Üzüm gilələri Əbdürrəhmanın çəkmələri altında əzildi.

İki-üç gün sonra Qırmızı Xaç nümayəndələrinin gəlişi ilə düşərgənin ab-havası dəyişdi və başqa bir yerə çevrildi. Qırmızı Xaçın üç nəfərlik heyəti əsir qardaşlardan biri ilə qəfəsimizə daxil oldu. Hər iki-üç aydan bir bu qardaşlardan birini görmək bizə ümid və qəlbimizə güc verirdi. Xüsusilə, hər dəfə qorxunc BƏƏS zindanlarının bir qabı sınıır, Səddamın rüsvayçılıqlarına başqa bir rüsvayçılıq əlavə olunurdu. Pilot qardaş Dehxaqani ər-Rəşid zindanının başqa bir itkini idi ki, Qırmızı Xaçın siyahısına düşə və düşərgəyə gələ bilmişdi. Bu dəfə Dehxaqani Qırmızı Xaç nümayəndələri ilə birlikdə qəfəsimizə daxil oldu. Biz və Lusina bir-birimizi görüb, həyəcanlandıq və sevincək qucaqlaşdıq. Sanki uzun illərdir bir-birimizi tanıyırdıq. Bu qədər qarşılıqlı rəğbət Humanın diqqətini çəkmişdi. Maraqlı burasıdır ki, Lusina oturan kimi başını “Haradadır? – deyə tərpətdi və fars dilində dedi: “Çadra, çadra?”

Dehxaqani² qardaş macərə dolu çadra hekayəsini bir-bir anlatdı və sonda dedi:

İndi də çadra Bağdada gedib və Bağdadın göstərişini gözləyir.

Lusina dedi:

Çadra bu qadınların geyimlərinin bir hissəsidir. O paltarda daha çox təhlükəsizlik və və aramlıq hiss etdiklərini, deyirlər.

Mahmudiyə nə qədər izah etsək də o, çadranın yasaq əşyalar qisminə daxil olduğunu bildirdi, - dedik.

Onlar bir neçə dəqiqə məsləhətləşdilər və bu, Dehxaqani qardaş üçün bizimlə bir neçə kəlmə kəsməyə yaxşı fürsət idi. Soruşdu:

Biz onları təhdid edə bilərik ki, sizin üçün çadra gətirsinlər.

¹ Düşərgənin mədəni məsələlərinə cavabdeh olan Mirseyid və Əkbər İraqlı deyirdilər: “Uşaqların bir qrupu bəzi duaları əzbərləmişdilər. Amma qeyri-adi dua vəərəqləri düşərgədə Məfatih kitabının olduğunu göstərirdi. Amma bilmirdik ki, bu qədər dua haradan gəlir”.

² F4 qırıcı təyyarəsinin pilotu Ağayi Dehxaqani 14. 09. 1980 tarixində leytenant pilot Əxlaqinin idarə etdiyi başqa qırıcı təyyarə ilə birlikdə İraq gücləri tərəfindən alınan Bustan bölgəsini bombardman etmək əmri alır. Əmr müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir. Geri dönərkən leytenant Əxlaqi Dehxaqaniyə məlumat verir ki, dörd təyyarə onun təyyarəsinə doğru hərəkət edir. Dehxaqani iki raketə zərərsizləşdirir, amma təyyarəsi alovlanır. Buna baxmayaraq, o, təyyarə partlamadan çıxıb bilir. Leytenant Əxlaqi isə Dezful bazasına qayıtmağa müvəffəq olur. Dehxaqani əsir alındıqdan sonra ər-Rəşid həbsxanasında itkin idi. Sonra Ənbər düşərgəsinə köçürüldü və 13. 08. 1990 tarixində azad olunaraq İrana geri döndü.

Bunu Qırmızı Xaç nümayəndələri üçün tərcümə etdi və bildirdi ki, əgər bu tələb həyata keçməsə hər üç korpus aclıq elan edəcək və yenidən düşərgə qarışacaq.

Human dedi:

Şəxsi bir tələb ümumi etiraz və üsyana çevrilməməlidir.

Onlar Dehxaşqani qardaşın təhdidindən çox nigaran oldular. Lusina dayanmadan söz verirdi ki, düşərgədə qaldığı bir neçə gün ərzində çadra tədarük görəcək. Onları tər basmışdı. Söhbət edə-edə əlləri və kağızlarla özlərini yelpikləyirdilər. Onları müşayiət edən üçüncü şəxs dinib-danışmır və heç bir münasibət bildirmirdi. Yalnız mat-mat ətrafına baxırdı. Keçən gecə yemək bişirdiyimiz üçün hələ də divarların buxarı qurumamışdı. O, bəzən adyallara əl çəkir, rütubətini hiss edir və dərdimizə şərik çıxmaq əlaməti olaraq təbəssüm edirdi. Xanım Lusina və cənab Human qəfəsin vəziyyətinə təəssüflənir və narahat oldular. Yuxarı otaqdan bu qəfəsə köçürülməyimizin səbəbini soruşdular. Dehxaşqani qardaş bizim dediyimizdən daha çox hərarət və yanğı ilə onlara izah etdi. O davamlı deyirdi:

Bacılar yalnız namaz və dua oxudular.

Bunlar dua və namaza qarşıdırlar və duanı siyasi-hərbi bir əməl hesab edirlər. Dua və namaz üçün bizim əlimizdən bir iş gəlmir.

Pəncərəni nə üçün metallə örtüblər? - deyə Lusina soruşdu.

Onların başqa əsirlərlə əlaqələrini tam kəsmək üçün, - deyə Human cavab verdi.

Dehxaşqani qardaş cənab Humandan tələb etdi ki, Anbar vilayətinin isti və quru ab-havasını nəzərə alaraq bir problemin həllinə çalışsın. O, qəbul etdi və söz verdi ki, növbəti görüşə qədər otağımızın pəncərəsi açılacaq. Məktublarımızı verdilər. Ailə və qohumlardan üç məktub aldım. Məktublarımın içində bir dənə də anonim məktub var idi. Mən qorxumdan bütün məktubları qapdım. Qırmızı Xaç nümayəndələri xudahafizləşərkən paltarları tam islaq idi. Bir-birlərinə gülür və deyirdilər:

Bura hamam kimi buxardır.

Sağollaşıb getdilər.

İnanmırdıq ki, çadra tələbi və Lusinanın sözü bu qədər tez həyata keçsin. Növbəti gün səhər Qırmızı Xaç nümayəndələri hələ düşərgədə ikən hamı məktublarını oxumaqla, məktubların sətirləri, sözləri ilə sevişməklə məşğul idi ki, Lusina tərcüməçisiz gözətçi Hacı ilə gəldi və bizim üçün başqa bir çadralıq parça gətirdi. Öncəki parçadan yüngül olsa da yenə çadra parçası deyildi. Ona çox təşəkkür edəndən sonra Hacı

ilə birlikdə parçaları da götürüb dərrixanaya getdik. Gözətçi Hacı günbatana yaxın dörd ədəd tikilmiş çadranı bizə təhvil verdi.

Sabah səhər Hacı qapını açanda dərhal qara çadrularla yeganə var-gəl yerimiz olan qəfəs və kanalizasiya arasındakı məsafədə fəxrlə gəzişməyə başladıq. Qırmızı Xaç heyəti hələ düşərgədə idi və uşaqlar həmişə onların başına toplaşırdılar. Bu dəfə isə hamı yataqxanaların pəncərələrinin arxasından bizə tamaşaya dayanmış, fatehcəsinə və təbəssümlə bizi təbrik edirdilər. Digər qardaşlar da hərəsi bir yerdən - biri mətbəxdən, biri klinikadan, biri öz yataqxanasından özünü bizə çatdırır və təbəssümlə öz razılığını ifadə edirdi. Qardaşlardan biri gözdən əlil bir qardaşın əlindən tutmuş, klinikaya doğru gedirdilər. Amma addımlarının sürətini elə tənzimləyirdilər ki, bizimlə yol yoldaşı olsunlar. Eynilə qarışqalar kimi idik. Qarışqalar bir-birlərinə çatanda buyuzcuqlarını bir-birinə toxundururlar ki, özünüküləri yadlardan ayırsınlar. Bizə yaxınlaşanda o qardaş gözü görməyən qardaşa bizə yaxınlaşdığını anlatdı. Gözü görməyən qardaş dedi:

Bu gün bizim gözümüzü aydın, qəlbimizi şad etdiniz.

O isti havada bu səhnə o qədər həyəcanverici idi ki, Qırmızı xaç heyətini də tamaşaçılara qoşmuşdu. Lusinanın təbəssümü də qürur və razılıq ifadə edirdi. Əksər iraqılı qadınlar başlarına əba atsalar da bu hicab növü ilə tanış idilər. Amma gözətçilər künc-bucaqdan qeyz və qəzəblə, bəzən istehza ilə acı-acı gülərək tamaşa edirdilər. Onların qəzəbli baxışları yeni bir hekayənin başlamasından xəbər verirdi ki, özümüzü ona hazırlamalı idik.

Qırmızı Aypara gedəndən sonra gözətçinin qapını açmalı olduğu saatda təəssüf ki qapı açılmadı. Amma pəncərənin arxasında çox səs-küy var idi. Öncə düşündük ki, yəqin, Humanın vədinə uyğun olaraq metal örtüyü pəncərədən götürürlər. Amma pəncərə dəyişmirdi. Hacıya hava alma vaxtı olduğunu anlatmaq üçün qapını döyürdük. Amma deyəsən o kar idi. Anladığımız ki, bizim çadra geyinməyimizin, qardaşların gülüş və razılığının intiqamını almaq üçün yeni bir dava-dalaş salmışlar.

İçəridə qaldığımız bütün on altı saat müddətdə ilan kimi qıvrılırdıq. Nə qədər qulaq falına çıxsaq da səsləri tanış olmayan adamların qəribə səslərini duyurduq. Hay-küyün arasından bəzən qarıya və pəncərəyə dəyən qamışların xış-xış səsini eşidirdik. Bu səsin nə səsi olması və nə baş verməsi vahiməsi altında elementlə bir az şirini bişirmək istəyirdik ki, birdən onun simi suya toxundu, qısaqapanma yarandı, taxıc yuvası qorxunc səslə yandı və element xarab oldu. Çox təəssüfləndik. O element qışda bizim çox işimizə yarıya bilərdi. Onunla su qızdırma və

adətən arasında qırx-əlli gün fasilə düşən hamam ehtiyacından xilas ola bilərdik. Ən azı hər zaman bir ləyən isti suyumuz ola bilərdi. Hələ də pəncərələrin aydınlanmasını və qəfəsə daha çox hava daxil olmasını gözləyirdik. Amma qəfəsə hər an daha da qaranlıq çökür və boğucu olurdu. Həmişəki kimi Məryəmin belinə çıxdım. Pəncərənin yuxarisından bir mərci qədər dəlikdən bayıra baxdım. O dəlikdən yalnız mətbəx və zabitlərin yataqxanasının küncü görünürdü. Qəfəsimizin ətrafında ondan başqa heç bir görüntü yox idi. Qapının və pəncərənin arxasından qarışıq və anlaşılmaz səs gəlirdi. Ağacların, qamışların bir-birinə toxunma səsi əsəblərimizi gərginləşdirmişdi. Günortaya yaxın mayor Mahmudi ilə Sübhinin səsi eşidildi. Onlar hirsələ deyirdilər:

Nəfəs almaları üçün bu qədər kifayətdir.

Mahmudinin səsini eşidib təəccüblə bir-birimizə baxdıq. Deyəsən, qara çadralarımız Mahmudini yenidən düşərgəyə çəkmişdir. İndi o gəlmişdi ki, qəfəsi daha da qaranlıq etməklə bizdən intiqam alsın və hətta nəfəs çəkmə yolumuzu da bağlasın. Nahar saati da keçmişdi. Onlar dayanmadan işləyirdilər və samanı çatmayan ulağ kimi anıqırırdılar. Siqareti başqa bir siqaretlə yandırırtdılar. Siqaret tüstüsünün iyi qəfəsin havasını daha da boğucu etmişdi. Dayanmadan öskürərək zərrə qədər yeni hava almaq üçün çabalayırdıq. Bayırdan bir neçə iraqılının səsi eşidilirdi. Təqribən on nəfərdən çox olardı. Amma heç biri bizim tələb və fəryadlarımıza cavab vermirdilər.

Nəhayət axşamçağı oldu. Yavaş-yavaş səs-küylər, zümzümələr və get-gəllər bitdi. Hacı peyda oldu. Qapı açılarda qarşımızdakını görüb heyrləndik. Qəfəsimizin dörd bir yanı qamış yığını ilə hasarlanmış, ətrafımıza pəyə çəkilmişdi. Hasarı elə çəkmişdilər ki, nə biz bir şey görə bilirdik, nə də kimsə bizim qəfəsimizi görə bilirdi. Artıq düşərgənin giriş qapısı da görünmürdü. Necə də rəhimsiz dünya idi. Atamı xatırladım. O, havalər qızınca hətta toyuq-cücənin hinini də dəyişirdi ki, istidən əziyyət çəkməsinlər. Amma bunlar bizi istidə diri-diri yandırmaq istəyirdilər. Əmin idik ki, qardaşlara qürur verən və həyəcanlandıran, Qırmızı Xaçı heyretə salan dünənki qara çadra manevrimiz mayor Sübhinin işini bitirmiş, ona və qulbeçələrinə böyük psixi basqın etmişdi. Bu bizim üçün kifayət idi. Heç bir etiraz və reaksiya göstərmədən gündəlik işlərimizi görürdük.

O pəyəni düzəltmədən sonra təzyiq və məhdudiyyətlər daha da çoxaldı. Biz, BƏƏS rejiminin qanunsuzluğuna və müharibə əsirləri ilə bağlı Cenevrə beynəlxalq qanunlarının zəifliyinə əmin olmuşduq. Ora qanunsuz şəhər idi. Özlüyümdə deyirdim ki, kaş, döyüşmək və

adamyeyənliyin də bir qanunu olaydı. Human söz vermişdi ki, metal layını pəncərənin arxasından götürəcəklər. İndi isə əksinə olmuşdu. Bizim baxış üfümüz də qapadılmışdı. Az qalmışdı ki, bir şey görməyə deyə barmaqlarını gözümüzə soxsunlar. Sevinirdik ki, onların qəzəb və əsəbilik dərəcəsini bizim çadramızın rəngi təyin edir. Bəzən bizə hava alma saatından xaric öncəki yolumuzda bir neçə addım gəzişməyə icazə verilirdi. Narahat idik və düşünürdük ki, bu pəyə ilə qəfəsin havası daha da dözülməz olacaq. Amma əsas narahatçılığımız qardaşların korpusundan gələn şeyləri mübadilə etməyin qeyri-mümkün olması idi.

1983-cü ilin sentyabr ayının 5-i gəncliyimin iyirmi birinci baharını, əsirliyimizin isə dördüncü payızını geridə qoyurdum. İyirmi bir yaşım olduğuna inana bilmirdim. Həmişə aylar öncədən bütün gücümüzü toplayıb bir-birimizin doğum gününü gözəl keçirməyə hazırlaşardıq. Hələ də doğum günü bizim üçün önəmli və əzəmətli idi. Fatimə doğum günüm münasibətilə “Allahu Əkbər” yazılmış bir tablo, Həlimə iki nəstərən şaxəsi, Məryəm isə bir naxış işlənmiş səccadə hədiyyə vermişdi ki, biri-birindən daha gözəl idi. O gecə su vedrəsini qəfəsə gətirməyə getmişdim. Dəhlizin sonunda bir kibrit qutusu diqqətimi çəkdi. Hacının gözünü oğurlayıb dərhal onu götürdüm. Bir vedrə su və bir kibrit qutusu ilə kameraya qayıtdım. Kibrit qutusunu açdım. İçində ellipsşəkilli bir daş var idi və daşın üzərinə gözəl xətlə “Mehdi” sözü həkk olunmuşdu. Hamımız o daş parçasını görüb heyrətləndik və sevindik. Bu daş parçası bizim üçün çox dəyərli idi. Çünki qardaşların günlərlə, saatlarla divarın kölgəsində daldalanıb bu daş parçalarını yerə sürtməsini, istədikləri şəkllə saldıqlarını, böyük çətinliklə imamların və ya əzizlərinin adını məharətlə üzərinə yonduqlarını bilirdik. Hər birimiz növbə ilə o daşa əl çəkirdi və tamaşa edirdik. Hər üçünə israr etdim ki, sizin olsun, amma qəbul etmədilər və hamısı dedilər: "Bu sənin qismət və hədiyyəndir. Allahdan başqa kim bilirdi ki, sən doğum günündür. Bundan artıq təklif etmə ki, düşər-düşməzi olar."

O günün səhəri Həlimə yavaşca qulağıma pıçıldadı ki, yanılmıramsa, bu, o anonim hədiyyəsidir. Axı biz min gündən artıq idi ki, İraqda idik. Kim bilirdi ki, dünən nə günü idi?

Mən bütün bunlara fikir verməyərək dəyərli hədiyyəni məktublarımın çantasına qoydum. Fəslin dəyişməsi və havaların soyuması oynaq və sümük ağrılarını da yoluxucu və öldürücü bir xəstəlik kimi bizim bütün dərdlərimizə əlavə etdi. Bu dinməyən ağrılar əl-ayağımızı şişirtmiş,

yuxumuza haram qatmış, aclığı və susuzluğu unutmağımıza səbəb olmuşdu.

İndi anlayırdıq ki, bu viranələrin bir küncündə sonsuz əsirlik əzabı ilə səssiz-səmirsiz, dərmansız və müalicəsiz yaralara dözən yaralılar neçə qat ağrı çəkirlər. Heç birinin vəziyyəti digərindən yaxşı deyildi. Ağrılı və şişmiş əllərimizlə bir-birimizin bədənini ovxalayırıdık ki, özümüzün daha az ağrıdığımızı və əllərimizin hələ başqasının ağrısını almağa gücü yetdiyini göstərək. Həlīmənin çox zərif və lətif bədənι var idi. Hətta rəhimsiz ağrı ona hücum çəkəndə də səbirlə səsinι boğazında qısırdı. Hövsələsi daralanda məndən nənənin risaləsindən bir cümlə deməyimi istəyirdi. Mən də ona deyirdim ki, nənə həmişə deyərdi: “Əgər bir gün oyanıb heç bir yerinin ağrımadığını görsən, bil ki ölmüsən. Ağrı sağ adam üçündür. İnsan ağrı ilə dünyaya gəlir”.

Bu sözlərlə özümüə təsəlli verməyə çalışırıdık ki, ağrılarımızı bir az ovunduraraq. Bir neçə gün idi ki, ağrı və zəiflik səbəbilə bayıra yalnız ehtiyac olduđu qədər çıxırıdık. Bütün korpuslar bizim vəziyyətimizi tam dəqiqliyi ilə nəzarətdə saxlayırdılar. Dəfələrlə dəhlizdə cəbhə və müharibə xəbərləri ilə yanaşı sağlamlıq durumumuzu da soruşmuşdular. Hətta gözətçi Hacı da anlamışdı ki, halımız yaxşı deyil. Bir neçə dəfə Hacıdan düşərgənin komandiri Sübhi ilə görüş tələb etdik ki, bəlkə doktorla görüşə və dərman ala bilək. Nəhayət çox isrardan sonra soyuq bir payız günündə səma narın yağışla soyuğa və qışa hazırlaşarkən Sübhi yanımıza gəldi. O gün bütün dərdlərimiz bir yerə tolanmışdı. Ümid edirdik ki, o, hamamla müştərək islaq və nəm divarı, sementli və rütubətli yeri, boşaldılmamış sidik və nəcis qutularını, qəfəsi başına götürən kanalizasiya iyini görüb xəstəliyimizin səbəbini anlayar. O qapını açanda biz çadrələrımıza bürünüb bir küncdə dayanmış və izah etməyə hazırlaşırıdık. Ora çox qaranlıq idi. Biz danışmadan o dedi:

Bizim burada həkim və dərmanımız yoxdur. Siz tezliklə İrana gedəcəksiniz. Biz sizin əlinizdən bezmişik. Sizi azad etmək istəyirik.

Düşərgəyə gələndən heç birimiz nə azadlıq haqqında düşünmüş, nə də kimsədən bu haqda bir şey soruşmuşduq. Çünki bu şəraitdə azadlıq vədi yalnız əsirləri daha çox boyunduruğa salmaq üçün boş və mənasız bir vəd ola bilərdi. Azadlıq, BƏƏSçilərin əlində əsirləri aldatmaq, onlardan məlumat almaq, müqavimətlərini sındırmaq üçün vasitə hesab olunurdu. Uşaqca yalandan və siyasi hiylədən başqa bir şey deyildi. Kəsici bir ülgüc kimi azadlıq bəhanəsilə hər bir əsirin boynunda özünü göstərə bilərdi.

Azadlıq vədinin işləmədiyini görüb otaqdan çıxdı. Biz də Allah rızasına razı olmaq nüsxəsi və Allahın möcüzəsinin bizim hamımızın şəfəbəxş əllərində olmasına inanmaqla razılaşdıq. Bilirdik ki, Allah bizimlə və istədiyi hər kəslə söhbət edir, yaralı qəlblərimizə məlhəm qoyur. İnsanın əzabı dözüməndən çox olanda ona səbir və namaz nüsxəsi verir. Sübhinin gedişi ilə bütün dərdlər, əzablar, fiziki halsızlıqlar bədənimizdən xaric oldu və biz bir daha həmin dörd bacı olduq. Hansı ki bayıra çıxmaq, açıq havada gəzmək üçün hava alma zamanının gəlməsini gözləyirdik.

Günəş, qamışların, həsirlərin və metalla qapadılmış pəncərənin arasından zorla özünü bizə yetirir və isti salam verirdi. O gün gözlərimiz Günəş və işıqdan başqa portağalla da aydınlanmışdı. Şorba payımız çoxalmış, ona qatılan mərcilərin də sayı barmaqlarımızın sayını keçmişdi. Hamısından daha qəribəsi bu idi ki, yeməyimizin məsuliyyətini üzərinə alan, kölə kimi iraclıların hər dediyini, hər istədiyini sorğu-sualsız icra edən muzdlu əsir Casim Təmimi də bizə gülümsədi və salam verdi. Bayırda böyük səs-küy eşidilirdi. O gün hər kəsin üzündə təbəssüm izi var idi. Hətta gözətçilərin dodağına da saxta gülüşlər qonmuşdu. Kabellərini əsir qardaşların bədəninə vura bilməyəndə onunla oynayaraq, öz əl-ayaqlarına vuran, beləcə istedad və məharətlərinin unudulmamasını təmin edən Əbdürrəhman, Şakir, Xəmis və Həməzə də şorba qazanının yanında dayanmış, Maşallaya daha çox yemək çəkməsini əmr edirdilər.

Dəhlizə çıxdıq ki, bir xəbər ala bilək. Amma əlimizə bir şey keçmədi. Özlüyümdə düşünürdüm ki, əgər müharibə bitmişdirsə də yalnız bir tərəf qalıbdır. Bəs nə üçün hər iki tərəf sevinir?

Hava alma zamanı başa çatanda qəfəsə geri döndük. Qulağımızı hamamın divarına dayadıq. Uşaqların hamamdan istifadə etməsi üçün kifayət qədər su olmayan digər günlərdən fərqli olaraq hamamın divarından davamlı şarhaşar səsi eşidilirdi. Eşitmişdik ki, arada bir dəstəni ziyarətə aparırlar. Bu, hazırkı sevinci izah edə biləcək yeganə ehtimal idi. Birdən o sükut və xəbərsizlikdə qapı və pəncərənin arxasından tanış olmayan bir səs eşitdik. Fars dilində, amma ərəb ləhcəsi ilə ardarda deyirdi:

Gül, gül, başlar yuxarı, başlar yuxarı, bir-birinizi qucaqlayın, afərin!

Bizi maraq götürmüşdü. Bu qarışıq sözlərdən nə baş verdiyini anlamağa çalışırıq. Həmişə adi söhbətlərlə hamımızı güldürən Həlīmə dedi:

Uşaqlar, gəlin bir-birimizi qucaqlayaq, başımızı yuxarı tutaq, bəlkə nə baş verdiyini anladıq.

Eşitmişdim ki, uşaqlar fars sözlərini iraclılara yanlış öyrədirlər. Buna görə də eşitdiyimiz sözlər bizim üçün aydınladıcı deyildi. Gördüklərimizi, eşitdiklərimizi təhlil edir, müzakirə aparırdıq ki, gözətçi Hacının qəfəsimizə yaxınlaşma səsinə eşitdik. Cəld çadralarımızı geyindik və hazır dayandıq. İçəri daxil olub dedi:

Bayıra çıxın.

Mən, bizi başqa bir yerə aparmaqlarından qorxub məktublarımı çadramın altında gizlətdim və bayıra çıxdım. Bizim ağıl dediyimiz həsir otaqçıqdan bir az o tərəfdə bir skamya qoymuşdular. Ağıl gizli qalsın deyərək skamyanın arxasından adyal asmışdılar. O ot-alafsız biyabanda bəzək üçün kiçik xurma ağacı güldanı da qoymuşdular. Bütün bunların yanında bir kişi təbəssümlə bizə salam verdi və xoşgəldin dedi. Onu səşindən tanıdım. Qardaşları gülməyə, qucaqlaşmağa səsləyən kişi idi. O, fotoqraf idi. Öncə şəkil çəkdirməyə maraqlı göstərmədik. Amma sonra düşündük ki, bu şəkillər ailələrimiz üçün göndərilə bilər. Qoy, bu kiçik ağac, skamya və adyal onların narahatlığını azaltsın. Buna görə də razılıq verdik. Fotoqraf dedi:

Çadralarınızı çıxarın, sizin şəklinizi çəkim.

Çadra ilə çəkdiririk, - dedik.

Mən bunların nəyini çəkim? Heç olmasa, əllərinizi bayıra çıxarın, - deyərək dodağının altında mızıldandı.

Biz sözlərindən baş açmadıq. Amma bu cümlələri yaxşı anlayan Həlimə bizim üçün tərcümə etdi. Skamyanın üstündə oturanda bir daha o sözləri təkrarladı: “Gül, gül, başlar yuxarı, başlar yuxarı, bir-birinizi qucaqlayın, afərin!” Biz eşitdiklərimizə etina etmədən bütün bunların sonunu gözləyirdik. İndi anladıq ki, “bir-birinizi qucaqlayın” ifadəsində məqsəd yaxınlaşmaqdır. Bizdən bir reaksiya görməyən fotoqraf sözünü dəfələrlə təkrarlayırdı. Əmin olandan sonra ki, biz bu çadra ilə şəkil çəkdirəcəyik, tez-tez yerimizi dəyişirdi. Ya deyirdi, hamınız oturun, ya deyirdi, hamınız qalxın. Nə qədər “başınızı yuxarı tutun” – desə də biz başımızı aşağı salırdıq. “Gülün!” – deyirdi, biz isə qaşqabağımızı sallayırdıq. Sonuncu dəfə üzünü Məryəmə tutub, “Qucaqlayın” – dedikdə, Məryəm yanımdan qalxıb, başımın üstündə dayandı. Fotoqraf o qədər əsəbiləşmişdi ki, bıçaq vursaydın, qan çıxmazdı. Fotoqrafın əməlli-başlı özündən çıxdığını görəndə Məryəm ona dedi:

İndi gül!

O da qərara aldı ki, şəkildə kimin necə duracağını öz öhdəmizə qoysun.

Bizə dörd şəkil verildi.¹ Biz bu dəfə şəkillərimizi məktublarımıza əlavə etməyə hazır idik. Səbirsizliklə Qırmızı Xaçın gəlməsini gözləyirdik. Onlar bu dəfə ər-Rəşid zindanındakı çətin günlərimizin qonşusu Doktor Hadi Biqdeli ilə gəlmişdilər. O da oranın yadigarlarından biri idi. Onu görmək bizi çox sevindirdi. Qırmızı Xaç nümayəndələri öncə qəfəsin giriş qapısını əhatə edən ağılı görüb, çox təəccübləndilər. Hava soyuğa doğru gedirdi və o hasar Günəşin saçmasının qarşısını alır, otağın soyuğu və rütubəti daha çox hiss olunurdu. Human hələ də pəncərənin metal pərdəsinin açılmamasına görə xəcalət çəkirdi. Biz də hər şeyin göz qabağında olduğu üçün bir söz demədik. Doktor Biqdeli çox önəmli tibbi və gigiyenik tövsiyələr verdi. Bizə ümid vermək üçün bildirdi ki, ikinci korpus Qırmızı Xaçı yemək, gigiyena, psixi və fiziki işgəncələr haqqında geniş məlumat verməyə müvəffəq olmuşdur. Odur ki əsirlərin saxlanma vəziyyətini, düşərgənin durumunu dəyişməyə ümidvar ola bilərik.

Bu dəfə həmişəkindən daha çox məktubumuz var idi və məktublar ətraflı yazılmışdı. İndi hamımız siyasi və parollarla danışmağı öyrənmişdik. Hamısından əvvəl qardaşım Kərimin məktubu diqqətimi cəlb etdi. O, məktubla birlikdə bir şəkil də göndərmişdi. Onlar İmamın şəklinin altında dayanıb şəkil çəkdirmişdilər. İraq senzura idarəsi də özünü göstərmək üçün şəkili iki barmaq bükümü qədər qayçılmışdı. Şəkilləri bütün bacılara göstərdim və gülüşdük.

Bizim düşmənciliyimiz nə qədər idi ki, İmamın şəklini hətta başqa bir şəkildə görməyə dözümlü göstərmirdilər. Bir barmaq bükümü boyda şəkil onlara nə zərər vura bilərdi? Məktublarla birlikdə Maidənin, Əmir Hüseyinin, Həməzənin, Nimanın və digər ailə üzvlərinin şəkillərini də göndərmişdilər. Bacılar öz şəkillərinə və mənim şəkillərimə baxmaqla məşğul idilər. Mən də Kərimin məktubunu oxumağa başladım. Birdən otaq başıma fırlandı. Məktubun sözləri şillə kimi üzümü qızartdı və yol getmək gücümü aldı. Məktubu bir daha oxudum. Ümid edirdim ki, bəlkə səhv oxumuşam. Ümid edirdim ki, doğru oxumağı unutmuşam. Ümid edirdim ki, savadım nəm çəkib. Allaha şükür etdim ki, hava alma zamanıdır. Özlüyümdə dedim ki, Günəşin altına gedib, məktubu orada

¹ Ənbər düşərgəsində ikinci şəkil “Şəkil və sənədlər” fəslinə əlavə edilmişdi.

oxuyacağam. Ayaqyoluna getmək bəhanəsilə yerimdən qalxdım. Məryəm məni görüb dedi:

Məktubu hara aparırsan?

Çadramın altında tutacam. Orada oxumaq istəyirəm.

Nə işiniz var? Xəlvətə çəkilmək istəyir.

Sözləri zarafata salaraq gülüb keçdim və bayıra çıxdım. Ağlamaq istəyirdim. Çığırmaq istəyirdim. Özümü Fatimənin qucağına atmaq istəyirdim ki, bəlkə bədəninin soyuğundan bir az alım və sonra ona deyim:

Fatiməcan, mən də sənin qəminə şərikəm. Şəhadət bizim qələbə rəmzi və Allah yolunda cihadın mükafatıdır. Əlirza Allahın xəlvət hərəminə daxil olmuşdur.

Artıq Fatimənin gözlərinə baxa bilmirdim. Kərimin məktubunu bir daha oxudum:

“Bahara yaxın Arəş kompleksinin yanından keçəndə gənc bir oğlanın bəy hicləsi diqqətimi çəkdi. Dayanıb oxudum. Yazılmışdı: “İgid komandir Əlirza Nahidinin şəhid olması münasibəti ilə ailəsinə təbrik edir və baş sağlığı veririk”.”

Sözlər gözümün qabağından paradla keçirdi. Dayanmadan göz yaşı axıdırdım. Bilmədim, ayaqyolunda nə qədər qalmışam. Məryəmin ayaqyolunun qapısına vurduğu zərbələrlə özümə gəldim. Cəld üzümü silib, qapını açdım. Mənə baxdı və dedi:

Yer qəhət idi. Buradan yaxşı yer tapa bilmədin? Dur gəl, başqalarının şəkillərinə bax.

Mən məktəbə gedəndə də bir dərsi yaxşı anlamayanda ayaqyoluna gedirdim, - deyə təlaşla dedim.

Başım ağırlaşmışdı. Bütün yerin ağırlığını çiyinlərimdə hiss edirdim. Dünya başıma fırlanırdı. Yavaşca o məktubu başqa məktublardan ayırdım və çantama, keçmiş məktubların arasına qoydum. Çantanı da şəxsi kisəmə yerləşdirdim.

Hamiya şəkil gəlmişdi və şəkillərə tamaşa etməklə məşğul idilər. Fatimə yavaşca yanımda oturub dedi:

Sənə xoş xəbərim var. Əlirzadan mənə şəkil gəlib. Görürsən nə qədər bir-birimizə bənzəyirik? İkiyə bölünmüş bir alma kimiyik. Yeni şəkildir, gör, Əlirza nə qədər böyüyüb.

Güldüm və sevincək dedim:

Bu şəkil mənim olsun?

Keçmə keçmiş gəlinlərdən. Ərlərinin adını çəkəndə xəcalətdən yeddi rəng dəyişirdilər. Amma bunun özünü üstümə yıxmağı getmir, hələ bir şəkil də istəyir.

Bilir axı bu sözlər könlümüzü xoş etmək, başımızı qatmaq üçündür. Artıq biz hara, İran hara, yaşamaq hara? Allah möcüzə göstərsə, o başqa məsələ. Eşitmədinmi, Mahmudi nə dedi? Dörd ili gedib, on altı ili qalıb.

Bacılar hərəsi bir söz dedi. Amma Kərimin məktubu mənim dilimi qısaltmışdı.

Son günlərdə Hacını mülayim olduğu və kobudluq etmədiyi üçün Xalid adlı başqa bir gözətçi ilə dəyişmişdilər. Xalid enlikürək, ucaboy, kök və iri cüssəli yaşlı bir kişi idi. Amma aldadıcı siması var idi. Qaşqabaqlı, sərt görkəmindən, qaşlarının arasının heç zaman açılmayan düyünündən fərqli olaraq ürəyi çox mehriban və kövrək idi. O, bizə nəzarət etməkdən çox mətbəxə nəzarət edirdi ki, Allah eləməmiş, ac qalmasın, yemək saati keçməsin. Onun bu xasiyyəti bizim üçün qızıl bir fürsət yaratmışdı ki, hava alma zamanı daha çox və daha yaxşı get-gəl edə bilək. Bizim çadra ilə gəzməyimizə kinofilm kimi baxan Həməzə, Əbdürrəhman və Yasindən fərqli olaraq, Xalid bizə diqqət etmirdi. Bir saatlıq hava alma saatında o daim mətbəxdə olurdu. Hətta qapını açıb-bağlamağa gələndə də hələ çeynəməkdə olurdu. Yeganə eybi bu idi ki, qapını düz vaxtında açıb-bağlayırdı. Əlbəttə, başı öz işinə elə qarışmışdı ki, biz mətbəxdən yemək alıb gəzişdiyimiz yoldan keçən qardaşların hər birindən məlumat ala bilirdik. Onların adlarını bilmir, hətta üzlərini də yaxşı tanıyırdıq. Ümumiyyətlə Mehdi Təhanian kimi xəbər gətirən qardaşların yaşı daha az idi.

Qışın soyuğu, susuzluq, düşərgədə sanitar və yuyucu vasitələrin çatışmazlığı, qəfəsə işıq düşməməsi, heç olmasa bir ləyən isti suyumuzu təmin edən elementin və taxıc yuvasının xarab olması, hamısı əl-ələ verib bizi bit-birə və həşəratla həmnəşin olmağa vadar etdilər. Əlbəttə, bu müsibət aban (23 oktyabr – 21 noyabr) ayından sonra bizə lütf edib əlavə adyallar verdikdən sonra başladı. Heç şübhəsiz, bit-birə növündən olan çağırılmamış qonaqlar adyalların əsas cehizliyi idi. Həmin dövərdə düşərgə su qıtlığı yaşayırdı. Bəzən hamama getmək bir aydan qırx günə qədər uzun çəkirdi. İki hamam növbəsi arasındakı fasilə bitlərin ziyafətini daha da ürəyə yayır, müsibətimizi ağırlaşdırır və dözülməz edirdi. Bizə iş tapılmışdı. Hava alma vaxtı bitəndən və qəfəsə geri döndəndən sonra saatlarla bitləri öldürməklə məşğul olurduq. Öncə Ər-Rəşid zindanında bu xəstəliyə tutulmuşduq. Amma Anbar bit-

birələrinin boy-buxunu Bağdad bit-birələri ilə müqayisə olunması deyildi. Bağdad bitləri arıq və uzun idi. Qarınları kiçik idi. Amma Anbar bitlərinin qarnı o qədər qanlı və böyük idi ki, hər dəfə birini öldürəndə kiçik qəfəsimizi çırtma səsi kimi səs bürüyürdü. Bütün saatlarda əllərimiz ya bitlərin sancdığı yeri qaşımaqla, ya da onları öldürməklə məşğul idi.

Nə qədər öldürürdük, xeyri olmurdu. Yayda işimiz may böcəyi, ağcaqanad və cırcırana öldürmək idi. May böcəkləri iki barmaq buğumu boyda olurdu. Qışda isə bit-birə ilə boğuşurduq.

Qırmızı Xaç heyətinin gəlməsinə az qalırdı. Biz nigaran idik ki, bu çağırılmamış qonaqlar onlara və tərçüməçi qardaşlara daraşar və hər şeydən xəbərsiz olan onlar da özləri ilə sovqat apararlar. İki adyalın xeyrindən keçib, geri qayıtdıq. Dilxor idik. Belə ki Məryəm gündəlik namazlardan sonrakı dualarımıza bu duanı da əlavə etdi: “İlahi, BƏƏS ordusunun canına bit-birə sal, əlləri yalnız qaşınmaqda olsun!”

Həlimə də deyirdi: “Hansı bitini öldürəndə səsi çıxsa, hamımız birlikdə Səddama lənət deyək”.

Xaliddən istədik ki, düşərgənin komandiri Sübhidən hanutdan bəzi şeyləri almaq istəsin. Öncə dedi: “Bir nəfəriniz alış üçün gedə bilər”. Amma çənə döyəndən sonra nəhayət iki nəfərin getməsinə razılıq verdi. Bu dəfə mən və Fatimə hanuta getdik. İki qutu süd, iki qutu lobya konservi, iki qutu da balıq konservi aldım. Amma bu dəfə əlavə bir alış da etmişdik. Eydidən ülgüc istədim. Eydi ülgücü verməzdən qabaq Fatimə dedi:

Ülgücü neynirsən? Qoy qardaşlar istifadə etsinlər, onların daha çox ehtiyacı var.

Bir gilə ülgüclə bir şey olmaz, - dedim.

Nəhayət Fatimə ülgüc almağımıza razı oldu. Qəfəsə qayıdanda ülgücdən başqa bütün aldığımızı Fatiməyə verdim. Bir daha soruşdu:

Yaxşı, indi de görüm, ülgücü neynirsən?

Bunu deyəndə Məryəm və Həlimə təəccüblə soruşdu:

Nə ülgüc? Ülgüc əvəzinə naxış tikmək üçün sap alaydıq.

Bu, naxış salmaqdan daha vacibdir, - dedim.

Fatimə əlini uzadıb dedi:

Haydı, ülgücü ver, tez ol! Alması belə yanlış idi.

Buyurun, bu onsuz da sizdə olmalıdır, - dedim. Çünki bu gecə saçımı ülgüclə vermənizi istəyirəm.

Hər üçü gülməkdən qəşş etdilər və dedilər:

Nə? Başın xarab olub?

Bit-birəyə görə adam saçlarını zibil qabına atmaz. Qızın gözəlliyi saçındadır.

Hər şeylə zarafat, saçlarınla da zarafat?!

Bir azdan düşərgənin suyu qoşulacaq. O zaman qaynar su ilə başımızın dərisinin qopması hesabına da olsa, onları məhv edəcəyik.

Mən qərarımı vermişəm, - dedim.

Zarafatı qurtar, - deyə Həlimə dilləndi. Sən bu işi tutsan, mən adımı Zülfəli qoyacam.

Bu işi görsən mən də adımı Qəzənfər qoyacam, - Məryəm dedi.

Sən adımı nə qoyacaqsan, - Fatiməyə dedim.

Mən adımı sevirəm, - Fatimə cavab verdi. Amma sənə söz verirəm ki, keçəlləşsən, azad olanda Əlirzaya deməyəcəm gəlinin keçəl olduğunu.

Bunu deyəndə özümü saxlaya bilmədim. Özümü onun qucağına atıb, hönkürməyə başladım.

Çox soruşdular ki, nə olub? Dedim, heç bir şey, həyəcanlandım.

Son anda məni fikrimdən döndərmək üçün dedilər:

Gəlin-zad söhbəti yığışılacaq.

Amma mən yenə geri addım atmadım. Fatimə işə başladı. Başımı ülgüclə dibində qırxdı. Qopmayan tək başımın dərisi qaldı. Tüklərin getməsi ilə bitlər yeni üzə çıxdı. Əjdəha kimi başımın dərisinə yapışmışdılar. Bacılar ürkək-ürkək bitlərə baxırdılar. Onlara dedim:

Qorxmayın, öz başınız da bu əjdəhalarla doludur.

Ondan sonra Həliməni Zülfəli, Məryəmi isə Qəzənfər çağırırdım. Yalın başla qışın soyuğunu daha çox hiss edirdim. O günlərdə başımız naxış işləməyə, Qurana və Məfatihə o qədər qarışmışdı ki, vaxt çatdıra bilmirdik. Lusinanın verdiyi paltarların kəsikləri ilə parça bir paket düzəlmiş, məktubları ona qoymuşdum.¹ Başqa bir çanta da toxumuşdum. Onda uşaqların doğum günündə bağışladıkları naxışları və İrandan gələn şəkilləri saxlayırdım. Onun üstünə bu sözləri naxışla işləmişdim:

“Biz azadlığa çıxanda leyləklər uçacaq”.²

Xalid arada gəlib deyirdi:

Digər korpuslarda gözətçiləri üçün naxışlı çərçivə və canamaz hazırlayırlar. Siz də mənim üçün naxışlı çərçivə və ya canamaz tikin.

Hansımıza deyirdi, nəticəsi olmurdu.

Yeni öyrənmişik, yaxşı bacarmırıq, - deyirdik.

¹ Naxış işlənmiş parçaların şəkli “Şəkillər və sənədlər” fəslində mövcuddur.

² Yenə orada

Kişilər çox yaxşı naxış vururlar, - deyirdi.

Bizdən əl çəkməsi üçün dedik:

Kişilər naxış işləyirlər, qadınlar isə dərzilik edirlər.

Bunu eşidəndə ümidini kəsib getdi.

İki böyük sirri saxladığımı üçün böyüdüyümü və ürəkli olduğumu hiss edirdim. Baxışlarımı Fatimədən gizlədirdim. Həlimə, Fatimə və Məryəmin zarafatlarına daha az cavab verirdim. Amma Fatimənin duyuq düşməsinə heç istəmirdim. Özümü məşğul etmək və kimsənin məndən bir şey soruşmaması üçün ya Quran oxuyurdum, ya da naxış vurur və parça üzərinə güllər işləyirdim. Anam deyirdi: “İynəni saplamağı öyrəndinsə, demək, həyatın ip ucunu tapmışsan”. Mən səssiz-səmirsiz həyatımı işıqlandırmaqla, düşünlərini açmaqla məşğul idim. Hamısı ilə danışmağa qorxurdum. Danışmağa qorxurdum ki, ürəyimdəki sirlərin üstü açılar. Heç vaxt bu qədər səssiz və dinməz olmamışdım. Küncə qapanmışdım. Hətta qəfəsdə yerim bəlli idi. Artıq kimsə orada oturmurdu. Mənim təsvirim başı qırılmış, boz rəng paltar geyinmiş, əlləri soyuq, burnu buz bağlamış qızın təsviri idi ki, soyuq və rütubətli qəfəsin pəncərəsinin altında bir guşədə oturmuş və ətraf dünyaya fikir vermədən öz xəyallarına dalmış, nilufər və zanbaq güllərinin yarpaqlarını tikir, parça qırıqları və yarıtikilmiş güllərlə oturub-dururdu. Xəyal quşum iradə etdiyi an bir banda yuva qurur, məni istədiyim yerə aparırdı. Bəzən hər biri məni dilə gətirmək üçün bir söz deyir, bir zarafat edirdi. Həlimə deyirdi:

Dilinləmi tikirsən? Əlinlə tikirsən, dilin niyə işləmir?

Keçəlləşəndən bəri professorlara dönmüsən, özünü ağır aparırsan. Bir az bizi adam yerinə qoy, - Məryəm deyirdi.

Məsumə, başını qaldır, gözlərimə bax, qəşəng bir şey danışacam, Fatimə dedi.

Başımı dik tutub, gözlərinə baxa bilmirdim. Dedim:

Başım aşağı, qulağım səndə olsa, olmaz?

Yox! Baxmalısən, elə olmaz, - dedi. Başının qabağının tükü tökülənlər, düşünən adamlardır. Başlarının arxasının tükü tökülənlər gözəldir, sənə kimi həm qabağı, həm arxası tökülənlər isə özünü gözəl sananlardır.

Hamı gülməyə başladı. İndi də gülməsən, nə vaxt güləcəksən. Başımın bacıların gülüş obyektinə olmasına, ara-sıra bir şey deyib, ürəkdən gülməklərinə sevinirdim. O gülüşləri müqavimət və mübarizə əlaməti hesab edirdim. Mosul düşərgəsində hacağa Əbuturabi deyirdi: “Kim başqa bir əsiri güldürsə, mələklər onun üçün savab yazacaqlar”.

Gecə qəfəsin qapısı bağlanıb, BƏƏSçilər bayıra çıxanda, bizim qaşlarımızın düyünü açılırdı. Hərə bir söz deyir, gülürdük. Amma gülüşlərin arasında bəzən yavaşca ağlayırdım.

Qırmızı Xaç heyətinin tərcüməçi olaraq əsir qardaşlardan biri ilə gəlməsi bizim söz-söhbətimizi dəyişən və bir müddət başımızı qatan yeganə fürsət idi. Onların gəlməsini, məktubları və şəkilləri almağı səbirsizliklə gözləyirdik. Əlbəttə, mən bir az da anonim məktubla maraqlanırdım. Həmişə Qırmızı Xaç gəlmədən bir həftə öncə vəziyyət dəyişir və düşərgəyə meyvə gəlirdi. Hərçənd, yalnız iyini xatırlayacaq qədər idi. Yasin, Şakir, Əbdürrəhman və Əli yavaş-yavaş kabellərini gizlədirdilər. Amma Qırmızı Xaç hələ ayağını düşərgədən bayıra qoymamış o bir həftənin əvəzini çıxırdılar.

Bəhmən (21 yanvar – 19 fevral) ayının əvvəllərində qəfəsi və pəyəni təmizləməklə məşğul idik ki, Qırmızı Xaç nümayəndələri mayor Həmid Həmidian adlı bir qardaşla qəfəsimizə gəldilər. Həmid Həmidian qardaş şirazlı idi. Şirin Şiraz ləhcəsilə İrənin vəziyyəti və son zamanlar cəbhədə əldə olunan uğurlar haqqında məlumat verdi. Bəzən həyəcanlandıq, bəzən çox təsirləndik. Xüsusilə bir və ikinci korpusların ağır şəraitindən xəbər verəndə və bir neçə qardaşın işgəncə altında şəhid və ya kor olduğunu, Qırmızı Xaçın da məlumatının olmasına baxmayaraq, hələ bir iş görülməməsini dedikdə daha çox öz yalqızlığımız və qəribliyimiz üçün təəssüfləndik. Mayor Həmidian kitabxanaya baxırdı. Ona dedik ki, biz də kitabxananın kitablarından istifadə etmək istəyirik. Amma Qırmızı Xaçın nümayəndəsi dedi:

Biz öncə bu məsələni qaldırmışıq. Amma irəqlilər qəbul etməyiblər. Sizinlə kişi əsirlər arasında heç bir ünsiyyət olmasını istəmirlər. Hətta ərəb və ya ingilis dilində qəzet oxumanızı da qəbul etmədilər. Amma mayor Həmidian zabit və pilot qardaşlarla bu mövzuda məsləhətləşib, bir çıxış yolu tapacaqlarına söz verdi. Qərara alındı ki, qəfəsi qızdırmaq, rütubətini azaltmaq üçün bizə bir cihaz verilsin.

Qırmızı Xaçın gedişindən bir neçə gün keçdi. Günortaya yaxın hava alma zamanı idi. Bədənimizin soyuğu və rütubəti bir az azalsın deyə həmişəki icazəli məsafədə gəzişirdik. Birdən düşərgəyə həmişəkindən artıq get-gəllərin olduğunu gördük. Bəxtimiz gətirmişdi ki, Xalid həmişə olduğu kimi mətbəxdə yeməklə məşğul idi və biz hava almaq bəhanəsilə vəziyyətdən hali ola bilərdik. BƏƏS əsgərləri tələm-tələsik və həyəcanla dekorasiya qurur, sürətlə hər iki korpusun həyətinə stolüstü tennis və şahmat stolları düzürdülər. Bir qrup əsir idman paltarları və ayaqqabıları ilə futbol oynayır, başqa bir qrup kart oynayır, bir dəstə şahmat stolunun

ətrafına toplaşmışdı. Digər bir qrup isə gəzişirdi. Fəza və səhnələri elə təbii və aram göstərirdilər ki, baxan hər kəsin diqqətini çəkir və onu Səddamın burada əsirləri qəbul etmək üçün karvansara açdığını düşünürdü. Bəzi rəzil və özünü satan əsirlər yalan və uydurma reportaj hazırlamaq üçün BƏƏSçilərlə həmkarlıq edirdilər ki, İraqın cinayətlərinin üstünü örtə bilsinlər. Onlar və BƏƏSçilər istəyirdilər ki, dünya işgəncə altında şəhid olan əsirlərin nəhaq tökülən qanlarına göz yumsun. Düşərgənin acılarından və əzablarından xəbərsiz qalsın. Uzaqdan onların qumar stolu ətrafında oturub, tum çırtladığını görürdük. Ürəyimizdə onlarla söhbət edir və deyirdik: “İnsafınız olsun! Qoyun kinooperatorun kameraları həqiqəti çəksin. Dünyaya və humanitar təşkilatlara sizin saxta tamaşanızı yox, insanlığın çöküşünü çatdırın. Xainlər! Nə üçün başınızı qarın altına salmışınız? Utanın! Kameralara baxın ki, dünya sizi tanısın və bir paket siqaret bahasına öz izzət və şərəfinizdən imtina etməyə, vaz keçməyə hazır olduğunuzu görsün.

Bu pəncərələrin və divarların arxasında oturan digər qardaşlarınız kimi qeyrətiniz olsun. İndi yeni ayaqqabı və idman paltarları ilə oynayarkən Beytül-müqəddəs əməliyyatının on beş yaşlı yeniyetməsi Xosrov Səadəti yad edin. Yadınıza salın ki, o, elə bu həyətdə cırıq çəkələklərlə futbol oynayanda iraqılılara qol vurdu. İndi yanınızda dayanan gözətçi Həmid İraqi onlara qol vurduğuna görə qulağına elə möhkəm şillə vurdu ki, qulaq pərdəsi yerindəcə parçalandı və çənə sümüyü sındı.

Düşərgənin yoluxucu xəstəliyə ehtiyacı yoxdur. Ölüm özü düşərgənin canına darəşən yoluxucu xəstəlikdir. Hər neçə vaxtdan bir BƏƏS gücləri sizin ölüm işarəniz üzərinə tuşlanan əsirləri işgəncə otağına aparır və bir az sonra deyirlər: “Beş nəfəriniz gəlin, bir adyalla cənazəsini aparın”.

Nə üçün istəmirsiniz ki, dünya Temmuz və Səlahəddin xəstəxanalarının rəsmi qurbangah olduğunu anlasın. Hansı ki müharibə əsirləri oraya öz ayaqları ilə gedirlər. Jurnalistlərə deyiniz ki, bu iki xəstəxanada həkimlər hər səhər dərman nüsxəsi əvəzinə xəstəni görmədən ölüm şəhadətnaməsi verirlər.

Onlar yalan və saxta fəzada oynamağa, əylənməyə, çalıb-oynamağa elə qərq olmuşdular ki, sanki hamını və hər şeyi unutmuşdular. Biz də o qədər tamaşaya dalmışdıq ki, hava alma saatında görəcəyimiz su götürmək və s. işləri unutmuşduq. Hələ su götürməyə vaxtımız var idi ki, birdən çəkiliş avadanlığı yüklənmiş iki patrul maşını düşərgəyə daxil oldu. Birinci maşının sənişinləri bir qrup mülki geyimli və BƏƏS hərbiçiləri idilər. Növbəti maşının sənişinləri isə bir qrup xarici idi. Belə

ki öncə yenidən Qırmızı Xaç nümayəndələrinin düşərgəyə gəldiyini düşündük. Onlar düşərgəyə daxil olanda biz yadlarına düşdük. Xatırladılar ki, bizi qəfəslərimizə atmayıblar. Bizi o qədər tələsik qəfəslərimizə atdılar ki, o an səhiyyə qovşağında olan Məryəmi bayırda qoydular. Elə bilirdilər ki, kimsə bu həsir pəyənin arxasında bir qəfəs olduğunu və orada dörd əsir saxlandığını güman etməyəcək. İlk dəfə idi ki, bir qrupun xəbər, reportaj və çəkiliş üçün düşərgəyə gəldiyini görürdük. Ayaqyolu düz həyətin ortasında idi. İndi Məryəm orada ilişib qalmışdı. Ayaqyolunun beton divarlarının arasındakı dəliklərdən bir binokl kimi bütün səhnələri görürdü. Məryəm çəkiliş qrupunun və jurnalistlərin mayor Sübhi, Yasin, Şakir və Əli ilə birlikdə könüllülər və qvardiyaçılar korpusuna doğru getdiyini görəndə ayaqyolundan bayıra çıxdı. Amma jurnalistlər anlamadan öncə gözətçilər onu görüb, cəld qəfəsə atdılar. Hələ Məryəm həyəcanla qurduqları tamaşadan danışır ki, könüllülər və qvardiyaçılar korpusundan “Allahu Əkbər” və “Salavat” səsləri yüksəldi. Ardınca qaçaq və şüşə sınması səsi gəldi. Çox keçmədən atəş¹ açıldı. Sonradan qardaşlardan öyrəndik ki, o atışmada Məhəmməd Rza Şəfiinin gözünə güllə dəymişdir. Bu zalım təşəbbüsə etirazın ardınca ayağını itirmiş yaralı qardaşlardan biri digər iki qardaşla birgə çəkiliş qrupunun Land Cruiser markalı maşınına hücum çəkib, əsası ilə maşının şüşəsini sındırır. BƏƏSçilərin qurama tamaşasında iştirak edən əsirlərin başı oyun və rol ifa etməyə o qədər qarışmışdı ki, güllə səsi ətrafa yayılandan sonra ətrafda nə baş verdiyini anlamışdılar. Gerçək və sənədli reportaj hazırlamaq üçün hər şey hazır

¹ Ənbər həbsxanasının əsirlərindən biri cənab Casim Müqəddəm “Ənbər” kitabında o günün xatirəsi haqqında yazır: “Uşaqlardan bir neçəsi yuxarı mərtəbədə bu səhnəni görəndə üzqırخان və çəkələk kimi ləvazimatlarını onların stoluna tulladılar. Əl çəkmədiklərini görüb, dəmir ayaqqabı şəkafını ikinci mərtəbədə aşağı atdılar. İraqlılar bu səhnəni görüb geriyyə çəkildilər. O muzdur iranlılar qaçdılar. Yataqxanadan bayıra tökülüşdük. Aylıq payımız olan sabunlarla iraqlılara hücum çəkdik. Jurnalistlər qaçdılar. Hətta düşərgə komandirinin müavini də sabun bombardmanının altında düşərgədən çıxdı. O, koltunu çıxarıb havaya iki-üç atəş açdı. Bu zaman iki ayağını da itirən əlil qardaşlardan biri əsa ilə maşına və kameralara doğru getdi. İki nəfər də onun ardınca getdi. Onlar kameraları yerə çırpdılar, parçaladılar və maşının şüşəsini əsa ilə sındırdılar. Bütün iraqlılar düşərgəni tərk etmişdilər. Tikanlı tellərin arxasından vəziyyətə nəzarət edirdilər. Bu səhnədən sonra bir neçə silahlı əsgərin tikanlı tellərin arxasından bizi mühasirəyə aldığı görüldü. Düşərgə komandirinin müavininin əmri ilə atəş açmağa başladılar. Yerə yatdıq. Bayırda olan bəziləri sürünə-sürünə yataqxananın içinə gəldilər. Bütün bina deşik-deşik oldu. Şüşələr sındı. Amma təəssüf ki, yalnız bir nəfər cüzi xəsarət aldı. Güllə onun gözünə dəydi. Əlbəttə, güllə öncə şüşəyə dəydi və onu sındırdı. Sonra şəxsi çantaya dəydi. Geyimləri və çantanı deşdi. Sonra isə o qardaşın gözünə dəydi. Onu xəstəxanaya apardılar. Xoşbəxtlikdən bir müddət sonra sağaldı.

idi. Amma jurnalistlər və kinooperatorlar qorxu və təlaşla zabitlərin həyətinə qaçırdılar. Onlar bir müddət keçdikdən sonra vəziyyətə hakim oldular. Aram fəzədə futbol, şahmat və kart oynayan, gəzişən muzdlu əsirləri çəkməyə başladılar. O gün güllə səsi eşitdikdən sonra qardaşlarımızdan çox nigaran qaldıq. O gün bizim və qardaşlarımızın başına gələn bütün müsibətləri onlara demək istəyirdik. Amma o həsir pəyə mövcud olduğu müddətcə bayıra heç bir yolumuz yox idi. Buna görə də bir səslə fəryad çəkdik:

Biz dörd iranlı əsir qızıq. Bu il əsirliyimizin dördüncü ilini keçiririk. Bizdən müsahibə alın. Qəfəsimizi çəkin. Qəfəsimiz görməlidir.

Biz bu həsirlərin arxasında həbs olunmuşuq.

Allahu Əkbər! Allahu Əkbər!

Hər dəfə jurnalistləri çağıranda onlar səsə tərəf dönüb baxırdılar. Amma pəyəyə baxanda arxasında bir şey görmədikləri üçün baxışlarının istiqamətini dəyişirdilər. Jurnalist qrupunun tərcüməçisi olan mühəndis Zərdbani BƏƏSçilərin onların əsir qızlardan xəbərdar olmaması haqqındakı ısrarına baxmayaraq, böyük zirəkliklə bizim düşərgədə olduğumuzu onlara çatdırmışdı. Jurnalistlər iraqılardan soruşurlar:

Bu nə səsdir? Burada qadın da var?

Bunlar dörd məhbus qızıdır. Uzun müddət burada olduqları üçün ağıllarını itirmişlər.

Biz onların vəziyyəti və yeri haqqında reportaj hazırlaya bilərikmi?

Yox, onlar gördükləri hər kəsə hücum çəkir, ziyan vururlar. Sizin təhlükəsizliyinizə biz cavabdehik.

Mühəndis Zərdbani deyirdi: “Jurnalistlər hər səsi və şüarı eşidəndə qadınları görməyi daha çox ısrar edirdilər. Çəkdiqləri bütün video reportajlar və xəbərlər saxta idi. BƏƏSçilər jurnalistlərin mümkün qədər tez avadanlıqlarını toplayıb getmələrini, düşərgəni tərk etmələrini istəyirdilər. O gün hər halda jurnalistlər və kinooperatorlar etirazlar nəticəsində şüşələri sınıan maşınlarla düşərgəni tərk etdilər. BƏƏSçilər dərhal düşərgəyə tökülüşdülər. Bu dəfə özləri reportaja başladılar. Öncə birinci korpusun yeməyini kəsdilər. İkinci korpus və zabitlər, pilotlar korpusu da birinci korpusa dəstək olaraq yemək almadılar. Bizə xəbər çatdı və biz də yemək almadıq. BƏƏSçilər düşərgənin yekdilliyini və vəhdətini görüb sabahdan bütün korpusların yeməyini kəsdilər.

Bütün o quraqlıq və susuzluqdan sonra sübh namazından başlayaraq yağış orkestr müşayiəti kimi bəzən yumşaq, bəzənsə sərt ritmlə qamışlara və həsirlərə çırpılır, hamını tamaşaya səsləyirdi. Fəqət hava alma zamanını gözləyirdik ki, yağışın altına çıxaq, bizi yusun və

kəderimiz bir az azalsın. Qapı açılan kimi ağılın qabağına çox miqdarda su yığıldığını və axmağa yer aradığını gördük. Amma biz yağışın altında gəzməyə o qədər həyəcanla can atırdıq ki, qapı açılan kimi qəfəsimizin qabağında yaranan gölə məhəl qoymadan dördümüz də bayıra atıldıq. Xalid də adəti üzrə mətbəxdə gəzişir və bitmək bilməyən loğmalarını yeyirdi.

O gün sanki Allah İraq diyarına göndərmək istədiyi bütün yağmuru Ənbər düşərgəsinin səmasına göndərmişdi. Buludlar anbaan daha yüklü olur, yağış güclənir və sel şəklini alırdı. Sanki kimsə göydən başımıza kasa dolusu su töküdü. Biz sevincdən gülür və yağışın altında gəzişirdik. Yağış bizi şənlənməyə səsləyirdi. Biz ürəkdən gülür və hər güləndə boğazımıza bir udum duru su gedirdi. Həm külək var idi, həm yağış, həm soyuq və biz hamısından həzz alırdıq. Yağış o qədər şiddətləndi ki, nəhayət Xalid mətbəxtdən çıxıb dedi:

Hava qarışıb, tez qəfəsə girin.

Xalidin tələbinə məhəl qoymadan son ana qədər həyətdə qaldıq və islaq və yağmurlu bədənə qəfəsə qayıtdıq. Qəfəsə qayıdanda səmadan yağın və ağıla toplanan bütün suların aram bir çay kimi qəfəsə axdığını gördük. Sanki yağış qəfəsi və ağılı yuyub, özü ilə aparmağa gəlmişdi. Xalid təlaş içində suyun qəfəsə axmasının qarşısını almağa çalışırdı. Amma yağışın şiddəti onun mətbəxtdən gətirdiyi kisələrin gücündən çox idi. O an həm gülür, həm heyrlənir, həm də nigaran idik ki, bu gecə adyalları tamamilə isladan bu qədər su ilə necə başa çıxacağıq. Hamı adyallar və qəfəsin suyunun boşaldılması üçün nigaran idi. Mən isə şəkillər və məktublar üçün nigaran idim. Cəld məktub çantamı bir parçaya bükdüm və düyünləyib yenidən qəfəsdən bayıra çıxdım. Yağışın altında yanaşı dayanıb su basmış qəfəsə tamaşa edirdik. Xalidi heç vaxt bu qədər əsəbli və dilxor görməmişdim. Yalvarırdı ki, bu gecə qəfəsdə qalın, sabah bir şey fikirləşərik. Deyirdi:

Əgər siz qəfəsə getməsəniz, komandir məni tənbeh edəcək. Bu gecə mənə rəhm edin.

Biz də israr edirdik ki, komandir bu gecə gəlməli və elə bu gecə də qəfəsimizi görməlidir. Nəinki bir gecə, heç bir dəqiqə də orada qala bilmərik.

Bütün pilot və zabitlər korpusu pəncərəsindən burada baş verənləri izləyirdilər. Bizim, Xalidin və yağışın səsi bir-birinə qarışmışdı. O mübahisədə hər sözü və cümləni demək yağış damllarını içməklə müşayiət olunurdu. Əlbət ki ürəyimizi sərinlədirdi. Bu hay-küyün içində qardaşların yataqxanasını bir saat öncədən qıfıllayıb gedən gözətçilər

mayor Sübhi ilə birlikdə düşərgəyə daxil oldular. O, qəfəsi görmədən, etiraz və fəryadlarımızı dinləmədən bizi qardaşların korpusuna tərəf aparmalarını əmr etdi. Bizə şəxsi kisələrimizi götürməyə icazə vermədilər. Buna görə də yola düşmədən öncə hara getdiyimizi bilmədiyimiz üçün və iraqlıların əlinə bir şey düşməsin deyə mətbəxtədən bir çəllək aldığımız. Nəyimiz var idisə çəlləyə töküüb yandırdıq. Əlbəttə, Məfatih kitabını qəfəslə hamam arasındakı divarda gizlətdik və ümid etdik ki, qardaşların əlinə keçər. Məktub və şəkil boğcamı çadramın altında gizlətmisdim. Hamımız Xalidin ardınca yola düşdük. Yağış şiddətli olduğu üçün təhlükəsizlik qaydalarına riayət etmədən günlüyün və qardaşların yataqxanasının pəncərəsinin qabağından keçdik. Hansı pəncərənin qarşısından keçirdiksə, uşaqlar başlarını oğrun-oğrun yuxarı qaldırır, yavaşca deyirdilər:

Sabah böyük bayram keçirəcəyik.

Şərbəti mənlkdir.

Şirinisə mənlkdir.

Sabah gecə nəşəf alacağıq.

Allah sizinlə olsun.

İtkinləri unutmayın.

Nəfəsimiz azadlığa çıxdı.

Bəzi səslər də ad və əsir nömrə nişanlarını deyirdilər. İlk dəfə idi ki, qardaşlarımızın solğun və arıq üzlerini yaxından görürdüm. Hanutun yanında gözətçilərə aid olduğu güman olunan istirahət otağı var idi. O gecəni o otaqda keçirdik. Eşitdiyimiz bütün səsləri və ifadələri bir-birinin yanına düzdük. Bu nəticəni aldığımız ki, bəlkə uşaqlar sabah Fəcr ongünlüyünü (İran İslam İnqilabının qələbəsi) qeyd edəcəklər. Çünki o günün sabahı İmamın İrana daxil olduğu gün idi. Bəlkə də bizi başqa bir düşərgəyə göndərmək istəyirdilər. Çünki əsirlərin yerini davamlı olaraq dəyişirdilər. Belədirsə, bəs nə üçün şəxsi kisələrimizi götürməyə icazə vermədilər?

Sabah səhər tezdən qardaşların pəncərənin arxasından qırıq-qırıq eşitdirdikləri hadisələri gözləyirdik. Amma qardaşların yataqxanası açılmadan Xalid bizi komandirin otağına apardı. Orada hərbiçi olmadığını güman etdiyimiz bir qadın tərəfindən təftiş olundu. O zaman şayiə yayılmışdı ki, İraq bir qrup əsiri Amerika və İsrailə təhvil vermək istəyir. Bu, bizim iraqlıların davranışından aldığımız yeganə nəticə idi. Günortadan sonra təhlükəsizlik maşınlarına minib iki saatlıq yol ilə başqa bir mühitə köçürüldük. Orada bir qrup başqa əsir qardaşlar da var idi. Onlarla aramızda məsafə var idi. Amma buna baxmayaraq,

onların çoxusunun yaşlı, yaralı və ya xəstə olduğunu anladıq. Hamımız göz yaşları ilə bir-birimizin ardınca gedirdik. O qədər başımızı itirmişdik ki, dinib danışmırdıq. Yalnız qərar verdik ki, həmişəki kimi Allahın istək və qədərinə təslim olaq. Hansı məkana daxil olurduqsa, yeni təhlükəsizlik qüvvələrinə təhvil verirdilər. Son təhlükəsizlik qrupu arasından mülki geyimli bir nəfər də bizimlə gəldi. Fatimə deyirdi: “Onun üzünü mənə tanış gəlir. Zənnimcə, onu ər-Rəşid zindanında görmüşəm”. Düz güman etmişdi. Onu ər-Rəşid zindanında görmüşdük və bu, bizim qorxu və iztirabımızı daha da artırır. Mülki geyimlinin və digər iki gözətçinin yönləndirməsi ilə otaqdan çıxdıq və sonra təhlükəsizlik maşınları ilə iki saatlıq yol gedib, aeroport və təyyarə zolağına girdik. Belə nəticəyə vardığımız ki, düşündüyümüz doğru imiş, bizi Amerika və ya İsrailə təhvil vermək istəyirlər. Dördümüzü də təyyarənin ön sırasında mülki geyimli kişinin yanında oturdular. Digər iki gözətçi isə arxa oturacaqlarda oturdular. Xəbərsizlikdən taqətimiz tükənmişdi. Mülki geyimlidən soruşdum:

Haraya gedirik?

Bilmirəm, - deyən əsəbi halda cavab verdi.

Nə qədər qalmışıq?

Bilmirəm, sual yasaqdır!

Təyyarə havaya qalxandan sonra ilk iki saat kabinəyə ölüm sükutu çökmüşdü. Fəqət bəzən gözlərimiz bir-birimizə dikilir və mülki geyimli də bir şey anlaşılmayan kəskin baxışları ilə baxışımıza şərikin olurdu. Sarsıdıcı intizar idi. Fatimədən soruşdum:

Səncə, aeroportda gördüyümüz əsirləri hara apardılar?

Amma ondan cavab eşitmədim. Silkələdim və bir daha soruşdum. Baş və bədəninin ağırlaşdığını anladım. Əllərini tutdum. Əlləri soyuq və cansız halda yanına düşmüşdü. Bütün vücudumu qorxu bürüdü. Canıma ər-Rəşid zindanından daha dərin bir vahimə düşdü. Hülqumumun həcmindən daha geniş bir səslə fəryad çəkdim:

Fatimə, Fatimə, yaxşısan? Məni eşidirsən?

Fatimə özündə deyildi.

Mənim hay-küyümə iki qadın gəldi və Fatiməni silkələdilər. O, səslərə və hərəkətlərə heç bir reaksiya vermirdi. Qoluna girib, çəkə-çəkə təyyarənin arxasına apardılar. Hamımız qeyri-ixtiyari Fatimənin ardınca yola düşdük. Amma gözətçilər və mülki geyimli kişi icazə verməyib, “Oturun, yasaqdır!” – dedilər.

Nə qədər hay-küy saldıqsa, xeyri olmadı. Fatimənin getməsindən bir saatdan çox keçirdi. Amma nə vaxt onu soruşurduqsa, “Yaxşıdır”, -

deyirdilər. Bu uzun səfər və yolun məqsədinin hara olduğunu, sonda haraya gedəcəyimizi və bizi nə gözlədiyini bilmirdik. Amma hara olursa olsun, nə olursa olsun, dördümüz də bir yerdə olmaq istəyirdik. Birimizin ayrı düşməsi digərlərinin nəfəsini kəsə bilərdi. Xeyli hayküydən sonra gözətçi bir-bir Fatiməni görməyimizə icazə verdi.

Fatiməni xərəkdə və əlinə serum qoşulmuş halda görəndə qəhərim yox, ürəyim parçalandı. Göz yaşlarım üzümə axdı. Ona tərəf getdim və qucaqlayıb möhkəm sıxdım. Səslədim və gözlərini açıq saxlamasını istədim. Bu dəfə yerimi Fatimə ilə dəyişmişdim. Həmişə o mənə səbir və ümid verirdi. Amma bu dəfə mən onun üçün səbir, ümid, intizar və qələbədən danışırıdım. Bütün zəifliyinə və halsızlığına baxmayaraq, gözlərini açdı və dedi:

Qələbəyə qədər müharibə! Ölsəm də ümidlə öləcəm.

Uçuşun uzanması, mülki geyimli iraqılının bizə verdiyi stress və məqsədin naməlum olması Fatiməni halsız və nigaran etmişdi. Fatimə iki salonun arasında xərəkdə uzanmışdı. Digər salona baxanda aeroportda yorğun gözlərlə bizə baxan əsirləri gördüm. Nigaran baxışlarını bizdən çəkmirdilər. Uzun uçuşdan sonra təyyarə yerə enəndə əlimi Fatimənin əllərindən ayırıb, öz yerimə keçdim. Hər iki tərəfin pəncərələri örtülmüşdü. Dilimiz ağzımızda fırlanmırdı. Təyyarə zolağa enəndə Fatimə də yanımızda oturmuşdu. Digər bir saati da intizarla oturacaqda oturduq. Saniyələr necə də ağır və yavaş keçirdi. Səsləri, hərəkətləri və davranışları diqqətlə izləyirdik. Birdən mülki geyimli kişi gəlib dedi:

Enin!

Aeroport zolağında dayananda yeni simalarla qarşılaşdıq. Bizə gülümsəyirdilər. Məlum idi ki, iraqılı deyillər. Sonra bir kişi və üç sürməyi manto, şalvar və baş örtüsü geyinən qadın sevincək və tələm-tələsik bizə tərəf qaçdılar. Bizə fars dilində salam verib, hal-əhval tutdular. Soruşdum:

Siz də əsirsiniz?

Yox, biz əsirlərimizi aparmağa gəlmişik, - dedilər.

Hara?

İrana.

İran??? Biz İrana gedirik???

Bəli, - deyər İran hava yollarına aid təyyarəni göstərdi. Bu təyyarə sizi gözləyir.

Bura haradır?

Ankara. Əsirlük bitdi.

Yəni, müharibə bitmişdir?

Gözlərimi ovxaladım. Başımı şiddətlə tərپətdim ki, özümə gəlim. Fatimə, Həlimə və Məryəmə mat-mat baxırdım. Dilim donmuşdu. Ayaqlarım bir-birinə dolaşırđı. Arxadan başıma və belimə soyuq külək çırpılır və yol getmə sürətini bir neçə qat artırırđı. İrandan təyyarəsinə daxil olanda hamımız sevinir və gülürđük. Hamımızın qaşlarının düyünü açılmışdı. Farsca danışırdılar və artıq tərcüməçiyə ehtiyac yox idi. O qədər şoka düşmüşđük ki, stüardessaların xoş rəftarına heç bir qarşılıq vermirdik. Danışmaqdan qorxurdum. Ətrafıma baxırdım. Heç kim nəre çəkmirdi. Heç kim başımı o tərəf-bu tərəfə çırpmaq istəmirdi. Hətta pəncərələrin üzərindəki örtük açıq idi. Mən pəncərədən bayıra baxırdım ki, kimsə mənimlə danışmasın, məndən bir şey soruşmasın və eşitdiyim son cümlə qırıqlarını bir-birinə birləşdirirə bilim. Qorxunc bir qəzəbə düşər olmuşđum ki, hətta onların əsirliyində olduğumuz son saniyələri belə azadlığa çıxmağın həzzini dadmağa, həzz almağa icazə vermədilər. Bu rəhmsiz sərtlik bizə mütləq xəbərsizliyin çəngində işgəncə verirdi. Təbəssümləri cavabsız qaldığı, əli geri qaytarıldığı üçün dilxor olan stüardessa dedi:

Sevinin, hər şey bitdi. Siz İrana gedirsiniz.

Həqiqətən bizi İrana aparırdılar? Dörd il yalnız yuxuda gördüyüm yerəmi? Bəlkə indi də yuxu görürəm. Amma əgər bu həqiqətdirsə, qəfəsimlə sağollaşmaq fürsətini itirmişəm. Qardaşlarımla vidalaşmadan onlardan ayrılmışam. Çadramın altında gizlətdiyim boğçaya baxdım. İndi bu boğça mənim üçün məni keçmişimə bağlayan qıfıllı sandıqça idi. Yanımda oturan Həliməyə baxdım. Səssiz idi. Fatimə ondan da səssiz idi. Məryəm gözlərini sıxırđı ki, başqa bir gerçəkliklə qarşılaşmasın. Bəlkə də yuxu gördüyünü, ehtiyatsızlıq etsə, rəyasının şirinliyi göz qapaqlarının arasından sürüşüb qaçaçağını düşünürđü. Bir an belə susmayan biz, indi dodaqlarımızı açmırdıq. Başqa qardaşların da halı bizdən yaxşı deyildi. Fəqət hər neçə dəqiqədən bir bir nəfərin səsinə eşidirdim. O, soruşurdu:

Çatdıq? Nə qədər qalmışıq?

Bir saat sonra, - deyər stüardessa cavab verdi.

Gözlərimi saatıma, saniyə əqrəbinin fırlanmasına dikdim. Yenidən zaman mənim ixtiyarıma verilir. Zaman da azad və mənim olur. Qırmızı Aypara cəmiyyətindən Kafi bacı başımın üstündə dayanmışdı. Gözlərimin saatda qaldığını görəndə soruşdu:

Nə düşünürsən?

İndi yoxlama saatıdır. Qardaşları kabellə sayırlar. Bəzilərini ...
Yoxlamanın nə olduğunu bilirsən?

Yəni, baxışdan keçirmək.

Yox, yəni ölümə bir addım qalmaq. Yəni təhqirlə bir neçə qaşiq şorba almaq və qəhərlə udmaq. Bilirsən, uşaqlardan biri yoxlama zamanı ayağını ayaqyolundan bayıra çıxartdığı üçün gözətçi kabellə başına elə vurdu ki, beyin travması aldı və öldü?

Dərdim yeni-yeni açılırdı ki, dedi:

Çalışın, unudasınız. Allah insanı unutqan yaratmışdır. Bu bir saatda gözlərinizi hər şeyə yumun ki, bundan sonra rahat yaşaya bilərsiniz.

Amma o günlərdən necə keçə bilərəm. O günlər ki, hər anı ölüm idi. Hər gecə öz cənazəmin üstündə şivən qoparır, səhər sağ olduğumu görür, amma yenə də özümü ölümə hazırlamalı olurdum. Mən gəncliyimlə yoğrulmuş əzabı unutmaq istəmirəm.

Gəncliyimi, həyatımın ən yaxşı illərini necə unudum? Yəni, on səkkiz, on doqquz, iyirmi və iyirmi bir yaşlarımdan keçim? Mən əzaba batmış gəncliyimdən keçmirəm. Hərçənd, bu əzab məni bərkə-boşa salmış, formalaşdırmışdır.

Hətta düşmən torpağımdan geri çəkilsə də özümdən bir addım belə geri çəkilməyə hazır deyiləm. Özümə söz verdim ki, heç zaman böyük əzablı əsir ailəsinin dözülməz intizar anlarını unutmayım. Əgər unutsaq, qəflət edəcəyik və bir daha sancılacağıq. Ölkəmizin tarixi bir nəslin unuduğu, əvəzini başqa bir nəslin ödədiyi xatirələrlə doludur.

Üzümü xanım Kafiyə tutub dedim:

Əlbəttə, ağrı-acı həyat və yaşam əlamətidir.

O birdən nəsə xatırladı, çantasına doğru qaçdı və içindən bir bağlama çıxarıb, bizə doğru gəldi. Gülə-gülə dedi:

Sizə yaxşı bir xəbərim var. Qırmızı Xaçın sizin üçün gətirməli olduğu son məktubları özümlə gətirmişəm. Əlbəttə, özünüz məktublarınızın cavabından daha tez çatdınız.

Bir məktub Məhəmməddən, bir məktub Həmidən, bir məktub da Əhməddən idi. Bir məktub da anonim müəllifdən göndərilmişdi. O yazırdı:

“Şübhəsiz ki, hər çətinlikdən sonra bir asanlıq gəlir! Həqiqətən, hər çətinlikdən sonra bir asanlıq gəlir!”

Əmin ol ki, əzab və möhnət sonsuz şirinlik olan ilahi bir ünsürdür. Din böyüklərinin dediyi kimi, dünyanın acılığı axirətin şirinliyidir. Hər bir insanın böyüklüyü onun çəkdiyi ağrı-acı qədərdir. Bu ağrı-acıların arasından həyatın düyünləri açılır, sevgi çiçək açır və mənim bəxt

ulduzum bu ağrı-acılarda yuvarlanır ki, bəlkə sizin gözünüzə görünsün. Mənim sizə rəğbətim əbədi olacaqdır.

Son sözləri mənə dörd il qabaq Şahçırağın məzarına atdığım məktubu xatırladı. Qeyri-ixtiyari güldüm. Əlbəttə, yalnız ona görə ki, anonim məktubun sahibini tapmışdım.

Nəyə gülürsən? – deyə Həlimə soruşdu.

Sonunda anladım ki, anonim məktubları yazan yetimxana uşaqlarının sevimlisi Seyid əmidir, - deyə yavaşca pıçıldadım.

Günbatana yaxın idi. Getdikcə məqsədə yaxınlaşırdıq. Öz aləmində idim ki, Məryəm dedi:

Xanımcan, indi nə deyirsən? Aeroportdan birbaşa gedib sənə parik ala? Ailən sourşsa, nə deyəcəksən?

Deyəcəm ki, iki illik əsgərliyə getmişdim, özümü yaxşı aparmadım, iki il də əlavə etdilər, dörd il oldu.

Qaş qaralırdı. Təyyarə enmək üzrə idi. Başımı təyyarənin pəncərəsinə möhkəm dayamış, həvəslə bayıra tamaşa edirdim ki, İrandan bir nişanə görüm və bu dəfə yolu düz gəldiyimə əmin olum. Bilim ki, kimsə pusquda dayanmayıb. Anbaan artan işıqlardan başqa bir şey görünmürdü. Təyyarə aram-aram bütün bu işıqların arasında yerə endi. Qapı açıldı. Yaralı qardaşlar qollarına girən Qırmızı Aypara yardımçılarının köməyi ilə təyyarədən düşdülər. Dünən tam bu saatda Ənbər düşərgəsində gurşad yağış yağırdı ki, qəfəsimizi yuyub aparsın. Biz yağışdan məst olmuş halda düşərgənin həyətində fırlanırdıq. Dünən qorxurduq ki, olmaya, bizi Amerika və ya İsrail ordusuna təhvil vermək istəyirlər? Bu gün isə haradayıq. Əsir düşəndə qəfil yaxalanmışdım. Öz vətənimdə, öz şəhərimdə, bütün qardaşlarımla gözü önündə BƏƏS gücləri göbələk kimi neft borularının altından qalxmış və məni əsir almışdılar. Azadlığım da belə oldu. Təcili eniş kimi qəfil yaxalanmışdım. İraq gücləri qəfil ətrafımdan yoxa çıxmış, hər yer gülüslə dolmuşdu. Hamı farsca danışırdı. Kimsə tufəngin qundağı ilə çiyinlərimə vurmurdu. Əgər başımı döndərsəydim, heç bir zərbə başımı yerinə qaytarmayacaqdı. Bütün hərəkətlərim öz ixtiyarımda idi. Özümü onların gülüşünə uyğunlaşdırmağa çalışırdım.

Hadisələr yanımdan o qədər sürətlə ötürdü ki, hətta bir an yubanmağa, düşünməyə və inanmağa belə macal vermirdi. Təyyarənin pəncərəsindən pillələrdən enən əsirləri tamaşaya dalmışdım. Böyük və ağ qar dənələri ehmalca onların başına yağır, baş və bədənlərini ağa boyayırdı. Həzz alır və uca səslə gülürdüm. Ehmalca yağan ağ dənələrin başlarına yağan ilahi təbəssüm olduğunu hiss edirdim. O zamana qədər

hələ qar görməmişdim. Özlüyümdə dedim ki, Allah da sevinir. Mənim gülməyimə Onun da gülməyi gəlir və bu ağ qar dənələri ilə bizi qarşılamağa gəlib. Hamı getmişdi. Amma mən hələ də pəncərədən azadlığa tamaşa edirdim.

Fatimə dedi:

Qaç aşağı, bir də gördün peşman oldular, yenidən geri qayıtdılar.

Boğcamı götürdüm və bacıların ardınca yola düşdüm. Ayağım təyyarənin ilk çıxış pilləsinə dəyəndə yadıma düşdü ki, bu gün fevral ayının biridir. O gün ki, uzun illər sonra İmamın gözləri İranın səması ilə aydınlanmışdı. Qar yağışı şiddətlənmişdi. Allahın təbəssümü hər an kulminasiya həddinə çatır və çoxalırdı. Gəncliyimin dörd ilinin hasili olan boğcamı mehriban Allahıma şükür əlaməti olaraq əllərimin gücü çatdığı qədər səmaya doğru atdım. Nəfəsimi sinəmdə saxladım ki, Allahla üz-üzə çatım və ay üzünü öpüm. Qarla ilk xatirəm mənim üçün yaddaqalan oldu. İlk udum azadlıq havası vərəmli ciyərlərimin dərmanı oldu. Allahın sevincindən binəsib olmaq istəmədim. Ağzımı səmaya açdım ki, ağzım şirin olsun. Uşaqlardan bir neçə addım geri qalmışdım. Bir qrup əsa və araba ilə gedir və ya qollarına girmişdilər. Amma hamımız sevinirdik. General Bəxtiyarının Rza xana məktubunu xatırladım. Ona yazmışdı:

“Vətənimizin səmasından icazəsiz keçən hər bir qartal qanadlarını bizim nəslimizin tərbiyə etdiklərinə bac verməlidir”.

Dörd illik əsirlik əzabı ilə qartalın bir qanadını qopara bildiyim üçün sevinirdim.

Uca səslə fəryad çəkdim: “Salam, İran! Salam, ey mənim vətənim!”